

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT.

VOL. V.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT,

EX EDITIONE G. A. RUPERTI

CUM SUPPLEMENTIS

NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

INDICE LOCUPLETISSIMO

ET

GLOSSARIO LIVIANO

ACCURATE RECENSITI.

VOLUMEN QUINTUM.

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.

1828.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XXIII.

BREVIARIUM.

CAP. 1. Compsa in Hirpinis a Statio Trebio traditur Hannibali; qui inde petit Neapolim, sed oppugnare non audet, et Capuam flectit iter. 2. 3. Ibi senatum et sibi et plebi obnoxium fecerat Pacuvius Calavius, data populo facultate meliores justioresque eligendi senatores, qui non facile inveniri poterant. 4. Inde orta obsequium principum, licentia plebis, contemtus legum, magistratuum imperiique Romanorum: a quibus tamen deficere adhuc dubitant. Campani propter connubia vetusta et multitudinem nobilissimorum, qui apud illos militant. 5. Horum parentes cognatique ægre pervincunt, ut Venusiam mittantur legati ad Varronem cos. qui Romanorum suique contemtum auget nimis detegendo cladem et Campanorum opem implorando. 6. Vibio Virrio auctore Campani desciscunt a Romanis. 7. Pacem cum Hannibale faciunt, et Romanos comprehendunt cives. Decius Magius mirifica constantia adversatur Pœnis. 8. 9. Perolla, Calavii filius, Hannibalem Capuæ epulantem interficere statuit: sed patris precibus a proposito deterretur. 10. Magius, jussu Pœni comprehensus, in Punica perducitur castra, et extemplo in navem impositus Carthaginem mittitur. Tempestate autem defertur Cyrenas et ad statuam Ptolemæi confugit. Inde deportatur Alexandriam, et a rege vinculis liberatur.

11. Dum hæc geruntur, Q. Fabius Pictor legatus a Delphis Romam redit. Mago autem, Hamilcaris filius nuntiusque victoriæ ad Cannas, venit Carthaginem, ibique in senatu res a fratre in Italia gestas exponit. 12. Tum effundi in vestibulo curiæ acervum jubet annulorum aureorum, petitque, ut Hannibali pecunia, frumentum, et milites mittantur. Hoc dissuadet Hanno, ab Himilcone increpatus. 13. Mago ejus orationem refutat, et, quæ postulaverat, ingenti consensu senatus decernuntur.

14. Romani impigre bellum reparant, et M. Junius Pera dictator servos quoque et capitis reos armat. Hannibal iterum animos Neapolitanorum, partim spe, partim metu, nequicquam tentat, et in agrum Nolanum traducit exercitum. Nolæ plebs favet Pœnis: at senatus simulatione extrahit defectionem in adventum Claudii Marcelli prætoris, qui legatis clam ac propere missis Casilino arcessitur. 15. Hannibal, Nola Neapolique omissis, petit Nuceriam, eamque fame captam diripit et incendit. Marcellus Nolæ timet plebem, et ante omnes L. Bantium, fortissimum nobilissimumque equitem, qui proditionem patriæ molitur: hujus tamen animum comitate ac donis prorsus mutat. 16. Nolam castra movet Pœnus, et, plebe de integro ad defectionem spectante, Marcellus, eruptione facta, hostes vincit fugatque. 17. Hannibal Acerras capit, et exercitum ducit Casilinum, quod D. Prænestini et totidem fere Perusini tuentur. 18. Frustra oppidum summa vi oppugnare parat, et ipse, modico in castris præsidio relicto, in hyberna Capuam concedit: ubi voluptatibus immodicis corpora animique exercitus ejus enervantur. 19. Obsidio tamen continuata Casilinum adducit ad ultimum inopiæ, quæ a Romanis quidem paululum levatur, doliis frumenti plenis nucibusque Vulturno amni ad urbem missis, sed tandem obsessos ad eam hostibus tradendam compellit, pacta ante redemtione liberorum capitum. 20. Eodem tempore Petelini, qui uni ex Bruttiis manserant in amicitia Romana, a Carthaginiensibus Bruttiisque ceteris oppugnantur, et, legatis frustra Romam ad præsidium petendum missis, soli fortissime resistunt.

21. In Sicilia Sardiniaque T. Otacilius et A. Cornelius Mammula proprætores ab Hierone et sociis civitatibus adjuvantur. Romæ creantur triumviri mensarii, et tres pontifices. 22. Ibidem deliberatur de explendo senatu, ejusque legendi causa M. Fabius Buteo ex SCto dictator sine magistro equitum in sex menses dicitur. 23. Is CLXXVII. cum ingenti approbatione hominum in Patres legit, et extemplo se abdicat magistratu. 24. M. Junius Pera dictator, Romam accitus, comitia edicit, quibus L. Postumius III. absens et Ti. Sempronius Gracchus, magister equitum et ædilis curulis, consules creantur. Sed mox nuntiatur clades Postumii atque exercitus ejus, in Litana sylva a Gallis deletorum. 25. Senatus negotium dat ædilibus, ut Urbi mœstitiæ publicæ speciem demi jubeant, et, Gallia eo anno omissa, de hoste Pœno, legionibusque, per quas id bellum sit gerendum, consultat. Reliquias exercitus Cannensis traduci in Siciliam placet, inde vero duas acciri legiones, et totidem urbanas conscribi.

26. In Hispania Scipiones, Cnæus terra, Publius mari, prospere rem gerunt: et Carpesii, ab Hasdrubale infestati, duce Galbo hostes animose repellunt. 27. Universa quidem hæc gens in deditionem venit; sed subinde ab Carthagine affertur, ut Hasdrubal in Italiam exercitum ducat: quæ vulgata res per Hispaniam omnium ferme animos ad Romanos avertit. 28. Himilco Carthagine cum exercitu justo auctaque classe ad tuendam Hispaniam mittitur, et Hasdrubal, pecuniis raptim exactis, ad Iberum descendit. Scipiones ei junctis copiis obviam eunt, et mox eodem die velut ex composito utrimque signum pugnæ proponitur. 29. Vincunt Romani, et Hasdrubal cum paucis effugit.

30. Petilia in Bruttiis, pertinaciter defensa, et Consentia ab Himilcone, Croto a Bruttiis, capiuntur: et Locrenses ceterique ejus regionis populi, præter Rheginos, desciscunt ad Pœnos. Ad eosdem deficit Gelo, Hieronis filius; qui tamen morte opportuna absumitur. Ludi dantur funebres, Romani plebeiique ter instaurantur. Prætores sortiuntur provincias, et M. Marcellus pro consule imperium accipit. 31. Duplex imperatur tributum: et senatus decernit, quo et a quibus deducendi sint exercitus. Equites Campani, ccc. stipendiis in Sicilia cum fide emeritis, Romam veniunt, fiuntque cives Romani. In locum L. Postumii primum M. Claudius Marcellus consul sufficitur, sed, quia is vitio creatus videtur, mox Q. Fabius Maximus III. Prodigia expiantur. 32. Novi magistratus ipsique prætores, ad jus dicendum creati, in provincias proficiscuntur. Carthaginienses autem cum classibus copiisque in Hispaniam mittunt Magonem, et Hasdrubalem Calvum in Sardiniam, quo Hampsicora aliique principes legatione clandestina eos vocaverant.

33. Philippus Macedonum rex ad Pœnos mittit legatos, qui primum in Romana, deinde in Hannibalis castra perveniunt, fœdusque cum eo et amicitiam jungunt. 34. Eosdem cum Gisgone, Bostare, et Magone redeuntes jamque tenentes altum Romani persequuntur, et comprehensos Romam ad senatum mittunt. Q. Mucius Scævola prætor in Sardinia in longum incidit morbum, et hinc eo T. Manlius Torquatus cum imperio mittitur. Eodem tendit Hasdrubal: sed classis, cui præest, fœda tempestate vexata ad Baliares insulas dejicitur. 35. Campani, ut dolo Cumanos suæ ditionis faciant, eorum senatum ad commune statumque sacrificium ad Hamas faciendum invitant, nec procul inde in occulto Marius Alfius, medixtuticus, cum XIV. millibus armatorum considet. Cumani autem, quibus fraus suspecta est, rem nuntiant Ti. Sempronio Graccho cos. qui circa Liternum stativa habet. Is media nocte Campanos in castris opprimit, multosque obtruncat. 36. Castris hostium potitus Cumas se propere recipit, et mox ab Hannibale oppugnatur. 37. Pœni eruptione ex oppido facta fugantur, et ad Tifata redeunt infecta re. Iisdem diebus Hanno a Ti. Sempronio Longo ex finibus Lucanis in Bruttios repellitur, et tria Hirpinorum oppida vi recipiuntur a M. Valerio prætore. 38. Philippi Pœnorumque legati ducuntur Romam, et classis L. navium paratur, quæ regem in Macedonia contineat. 39. Legatio alia a Philippo ad Hannibalem mittitur, quæ prospere fert ac refert mandata. Fabius tres Campanorum urbes vi capit, et M. Marcellus proc. in præsidium redit Nolam, ubi plebs adhuc novarum rerum et Hannibalis tota est.

40. A T. Manlio in Sardinia primum Hiostus, Hampsicoræ filius, deinde pater ejus et Hasdrubal, qui copias junxerant, vincuntur. 41. Hasdrubal, Hanno, auctor rebellionis, et Mago, propinqua cognatione Hannibali junctus, vivi capiuntur; Hiostus in acie cadit; Hampsicora mortem sibi ipse consciscit; Cornus, fugitivorum receptaculum, expugnatur, et aliæ civitates sese dedunt. Sardinia sic perdomita Manlius cum navibus præda onustis Romam redit. Per idem tempus T. Otacilius prætor depopulatur agrum Carthaginiensem, et ex classe Hasdrubalis, Africam repetente, septem capit naves. Bomilcar cum novis militibus Carthagine

missis ad Hannonem in Bruttios pervenit. Marcellus autem ab Nola crebras excursiones facit in agros Hirpinorum Samnitiumque. 42. Itaque legati ad Hannibalem ex utraque gente mittuntur, præsidium petentes. 43. Ille Nolam proficiscitur; eodemque Hanno ex Bruttiis venit, qui animos Nolanorum frustra tentat. 44. Marcellus erumpit, et imber dirimit pugnantes. Tertio die utrimque in aciem copiæ educuntur, 45. ac summa vi et duces hortantur, et milites pugnant. 46. Pœni in castra compelluntur, et tertio post die MCCLXXII. equites, mixti Numidæ Hispanique, ad Romanos transfugiunt. Hanno recedit in Bruttios, et Hannibal Apuliæ hyberna petit. Quod ut audit Q. Fabius, Capuam propius movet castra. 47. Jubellius Taurea Campanus et Claudius Asellus Romanus, fortissimi equites, in singulare descendunt certamen.

48. Scipiones nuntiant, quantas res gesserint in Hispania, sed provinciam non retineri posse, nisi pecunia aut certe vestimenta et frumentum mittantur. Senatus itaque populo indicat publicas necessitates, cohortaturque redemtores, ut sumtus necessarios ærario ad tempus commodent. 49. Privata pecunia res publica administratur, et Scipionibus æquabilis aspirat fortuna. Ex tribus Pœnorum ducibus bis ingentem reportant victoriam, et Illiturgi Intibilique obsidione liberant: quo facto omnes prope Hispaniæ populi ad Romanos deficiunt.

1. HANNIBAL, post Cannensem pugnam, castra capta ac direpta,[1] [a] confestim ex Apulia in Samnium moverat: acci-

1 '*Hannibal post Cannensem pugnam* et post *castra* Romanorum *capta ac direpta* (nisi cum aliis leg. *castraque*, aut ante *castra* inserendum *et*, quam tamen copulam, si Tacitus hæc scripsisset, ab eo potius omissam crederem) *moverat* sc. castra sua. Ita in omnibus edd. legitur, at in nullo Ms. sed potius: *Hæc Hannibal p. C. pugnam capta ac direpta*, et in uno *His H. p. C. p. captis ac direptis;* unde Gron. ingeniose conj. *Æcis Hannibal p. C. p. captis ac direptis.* Mox post *Statio,* quod est prænomen Italicum, *Trebio* adjiciendum videri, jam monuit idem Gron. qui etiam *Mopsiorum factio* e cod. Put. recepit. In plerisque Mss. est *Compsinorum* aut *Compsmorum*, et in edd. *Compsanorum.* Cluverius conj. *Statianorum*, et *Trebio* pro *Statio.* Ceterum *Compsa* in Hirpinis prope fontes Aufidi fl. sita, hod. *Conza.*' Rupert. 'Servavi lectionem omnium Edd. cum non satis constet, utrum ex sola conjectura, an ex aliquo

NOTÆ

[a] *Post Cannensem pugnam, castra capta ac direpta*] Intellige, et post castra capta. Scripti codices, in quibus et Colb. habent, *hæc Hannibal post Cannensem pugnam capta ac direpta:* unde scribendum Gronovio videtur *Æcis Hannibal post Cannensem pugnam captis ac direptis, confestim.* Cui correctioni non repugno: nisi quod convenientius ad textum unius literæ mutatione legi potuit, *Æca p. C. p. capta ac direpta:* fuit enim *Æcana* civitas Hirpinorum in Apuliæ et Samnii confinio oppidum, sub Apennino, haud procul fontibus Cerbali fluvii, hodie *Acadia* Cluverio, Holstenio *Troja;* in quo Hannibal præsidium reliquerat. Id postea re-

tus in Hirpinos a Statio, pollicente, se Compsam [b] traditurum. Compsanus erat Trebius [c] nobilis inter suos: sed premebat eum Mopsiorum factio,[d] familiæ per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnæ, vulgatumque Trebii sermonibus adventum Hannibalis, cum Mopsiani urbem [2] excessissent; sine certamine tradita urbs Pœno, præsidiumque acceptum est. Ibi præda omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis ejus urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem [3] jubet. Ipse per agrum Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis, (et pleræque cavæ sunt viæ sinusque occulti,) [a] quacumque apte [4] poterat, dispo-

[a] *Et loca sinuosa ac profunda.*

libro manaverit. Certe hodie in omnibus Mss. consensu legitur: *Hæc Hannibal post Cannensem pugnam, capta ac direpta, confestim, &c.* sine *castra.* In uno autem est: *His Hannibal post Cannensem pugnam captis ac direptis, confestim, &c.* Quare veram fere puto Gronovii conjecturam: *Æcis Hannibal post C. p. captis ac direptis, conf.* Erat nempe oppidum Apuliæ, *Æcæ,* cujus mentio fit inf. lib. XXIV. cap. 20.' *Stroth.* 'Doctam et ingeniosam Gronovii conjecturam esse, nemo non concedet. Sed si, ut Gronovius suspicatur, scripsisset Livius, haud scio an non *Hannibali* pro *Hannibal*, vel certe vocem *Hannibal* post *direptis* posuisset. Equidem vulgatam lectionem servandam puto, modo perspicuitatis causa copula *que* voci *castra* adjiciatur; ut sit: et postquam castra capta ac direpta fuerant.' *Doering.* Vid. Not. Var.—2 *Urbe* Mog. Frob. Francof. Gron. Crev. al. *Urbem* in Edd. antt. et omnibus Mss. est.—3 Dukerus legendum putat *deditionem.*—4 *Arte* Edd. ante Gronov. pro *poterat*

NOTÆ

ceptum est a Q. Fabio Maximo consule; qua de re lib. XXIV. c. 20. Hinc emendandus Polybius lib III. ubi scriptum *Αἴγας*, cum de hac urbe agitur: scribendumque *τὰς Αἴκας.* Planior tamen Laur. Vallæ lectio, conjunctione adjuncta, *post Cannensem pugnam, castraque capta ac direpta:* potuit enim Livius *Æcarum*, tanquam loci haud ita nobilis, mentionem facile omisisse.

[b] *Compsam*] Oppidum fuit Hirpinorum *Compsa*, etsi Lucanis ascribit Ptolemæus: non procul Aufidi fontibus, quam oppugnans postea Milo ictu lapidis occisus est: nunc *Conza* vocatur in regno Neapolitano et Principatu citeriore, Archiepiscopatus titulo decorata urbs.

[c] *Erat Trebius*] Idem qui antea *Statius*, ut horum alterum prænomen fuerit.

[d] *Mopsiorum factio*] Alii legunt *Cossanorum;* alii *Compsinorum;* sed utrique *Consani* erant. Unde recte Gronovius ex Puteano codice resti-

suit: alios, præ se actam prædam ex agris ostentantes, obequitare portis jussit. In quos, quia nec multi et incompositi videbantur, cum turma equitum erupisset, ab cedentibus consulto tracta in insidias, circumventa est: nec evasisset quisquam, ni[5] mare propinquum et haud procul littore naves, piscatoriæ pleræque, conspectæ peritis nandi dedissent effugium. Aliquot tamen eo prælio nobiles juvenes capti cæsique sunt:[6] inter quos et Hegeas præfectus equitum, intemperantius cedentes secutus, cecidit.[7] Ab urbe oppugnanda Pœnum absterruere[8] conspecta mœnia, haudquaquam promta oppugnanti.[b]

2. Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longa felicitate atque indulgentia fortunæ, maxime tamen, inter corrupta omnia, licentia plebis, sine modo libertatem exercentis. Senatum et sibi et plebi obnoxium Pacuvius[9] Calavius fecerat; nobilis idem ac popularis homo, ceterum malis artibus nanctus[10] opes. Is cum eo forte anno, quo res male gesta ad Trasimenum est, in summo magistratu esset, jam diu infestam senatui plebem ratus, per occasionem novandi res, magnum ausuram facinus, ut, si in ea loca Hannibal cum victore exercitu venisset, trucidato senatu traderet Capuam Pœnis; improbus homo, sed non ad extremum perditus, cum mallet incolumi, quam eversa, re publica dominari, nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet, rationem iniit, qua et senatum servaret, et obnoxium sibi ac plebi faceret. Vocato senatu, cum, 'sibi defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo

[b] *Quæ non ita facile oppugnari poterant.*

vet. lib. apud Sigon. *potuit.*—5 Al. *nisi.*—6 Olim legebatur, *nobiles juvenes cæsi sunt.*—7 *Inter quos et Hegeas præfectus, &c. fugientes secutus cecidit.* Vox ultima haud dubie venit ab eo, qui Livium ignoravit. Certe ego pro Liviana nullatenus admittam. Infra cap. 33. 'In hanc dimicationem omnes reges gentesque animos intenderant: inter quos Philippus Macedonum rex.' Et ita passim.' *Jac. Gronov.*—8 *Abstinuere* Edd. plerique ante Gronov.

9 Legendum putat Sigon. *Pacullus.* In vett. libb. est *Pacinus.*—10 *Nactus*

NOTÆ

tuit *Mopsiorum:* Cluverius *Statianorum* legit; sed hæc ipsius Trebii factio erat.

modo, nisi necessarium fuisset,' præfatus esset; 'quippe qui liberos ex Ap. Claudii filia[e] haberet, filiamque Romam[11] nuptum Livio dedisset; ceterum majorem multo rem magisque timendam instare.[12] Non enim per defectionem ad tollendum ex civitate senatum plebem spectare, sed per cædem senatus vacuam rem publicam tradere Hannibali ac Pœnis velle. Eo se periculo posse liberare eos, si se permittant sibi, et, certaminum in re publica obliti, credant.'[c] Cum omnes victi metu permitterent, 'Claudam in curia vos,' inquit, 'et, tanquam et ipse cogitati facinoris particeps, approbando consilia, quibus nequicquam adversarer, viam saluti vestræ inveniam. In hoc fidem, quam vultis ipsi, accipite.' Fide data egressus, claudi curiam, jubet, præsidiumque in vestibulo reliquit; ne quis adire curiam injussu suo, neve inde egredi possit.

3. Tunc vocato ad concionem populo, 'Quod sæpe,' inquit, 'optastis, Campani, ut supplicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset; eam nunc, non per tumultum expugnantes domos singulorum, quas præsidiis clientium servorumque tuentur, cum summo vestro periculo, sed tutam habetis ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite, solos, inermes: nec quicquam raptim, aut forte temere egeritis. De singulorum capite vobis jus sententiæ dicendæ faciam, ut, quas quisque meritus est, pœnas pendat. Sed ante omnia ita vos iræ indulgere oportet, ut potiorem ira salutem atque utilitatem vestram habeatis. Etenim hos (ut opinor) odistis senatores; non

[c] *Et dummodo Senatus Capuanus se Calavio ipsi committeret, obliterata dissidiorum memoria.*

Edd. ante Gronov.—11 Vet. lib. apud Sigon. *Romæ*.—12 ''Ἀνακόλουθος oratio: non modo *ait* durius omissum, sed et *ceterum* redundat: nam incepit *cum præfatus esset*.' Bauer. Orationem non satis apte cohærere ac procedere, etiam Dnk. monuit.

NOTÆ

[e] *Liberos ex Appii Claudii filia*] Res satis nova, ut cives Romani filias suas peregrinis dent in matrimonium, atque ab iis accipiant: sed vide quæ mox cap. 4. et 5. dicam de connubio.

senatum omnino habere [13] non vultis. Quippe aut rex, (quod abominandum) aut, quod unum liberæ civitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duæ res simul agendæ sunt vobis, ut et veterem senatum tollatis, et novum cooptetis. Citari singulos senatores jubebo, de quorum capite vos consulam. Quod de quoque censueritis, fiet. Sed prius in ejus locum virum fortem ac strenuum novum senatorem cooptabitis, quam de noxio supplicium sumatur.' Inde consedit, et, nominibus in urnam conjectis, citari, quod primum sorte nomen excidit, ipsumque e curia produci jussit. Ubi auditum est nomen, malum et improbum pro se quisque clamare et supplicio dignum. Tum Pacuvius, 'Video, quæ de hoc sententia sit data. Eligite pro malo atque improbo bonum senatorem et justum.' [14] [f] Primo silentium erat inopia potioris subjiciundi; deinde, cum aliquis, omissa verecundia, quempiam nominasset, multo major extemplo clamor oriebatur, cum alii negarent nosse; alii nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam, et pudendæ artis aut quæstus genus, objicerent. Hoc multo magis in secundo ac tertio citato senatore [15] est

13 Olim legebatur, *odistis senatores: nam senatum omnino non habere.*—14 '*Video quæ sententia de hoc sit data*, a vobis data, (f. *lata*) h. e. eum malum et improbum a vobis judicatum et condemnatum esse. *Eligite* ex emend. Gron. (pro lectt. Mss. *Ejicitur*, *datacicitur* cet.) qui etiam conj. *de hoc sit. Date igitur pro malo* cet. In edd. ante eum legitur: *Ejicitur pro malo atque improbo. Bonum s. et justum eligite*, vel *Ejicitur. Pro malo a. i. bonum s. et j. eligite*, prob. Doer. modo pro *ejicitur* (sc. de s. e senatu, ut XL. 51. et XLIV. 19.) reponatur *rejicitur*, quod *rejici*, non *ejici* dicantur, qui post factam sortitionem repudientur. Verbum tamen postremum *eligite* in nullo Ms. reperitur.' *Rupert. Ejicitur pro malo atque improbo. Bonum, &c.* dat Doujat. et interpret. 'senatu movendus est tanquam homo malus atque improbus.' Vid. Not. Var. —15 Al. *in secundo ac tertio senatore.*

NOTÆ

[f] *Bonum senatorem et justum* [*eligite*] Tò *eligite*, nusquam in manu exaratis, sed in Barberino et Colb. conjunctim cum prioribus scribitur, *pro malo, &c. bonum:* ut sit, *loco mali atque improbi, bonum senatorem et justum*, suspensa oratione, cujus rei plura adducit exempla; quasi diceret, cedo alterum senatorem qui bonus sit. Posset et forte pro *ejicitur*, legi *eligite, pro malo, &c.* Vel potius sic finita priori periodo, *video quæ sententia de hoc sit:* deinde pro vocabulo *data*, quod sequitur, displicetque Sigonio, qui mavult *lata*, reponendum *date igitur pro malo atque improbo bonum, &c.*

factum; ut ipsius pœnitere homines appareret, quem autem in ejus substituerent locum, deesse: quia nec eosdem nominari attinebat,[d] nihil aliud quam ad audienda probra nominatos, et multo humiliores obscurioresque ceteri erant eis, qui primi memoriæ occurrebant. Ita dilabi homines, notissimum quodque malum maxime tolerabile[g] dicentes esse, jubentesque senatum ex custodia dimitti.

4. Hoc modo Pacuvius cum obnoxium vitæ beneficio senatum multo sibi magis, quam plebi, fecisset, sine armis, jam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc senatores, omissa dignitatis libertatisque memoria, plebem adulari,[16][h] salutare, benigne invitare, apparatis accipere epulis, eas causas suscipere, ei semper parti adesse, secundum eam litem judices dare,[17][i] quæ magis popularis aptiorque in vulgus favori conciliando esset. Jam vero nihil in senatu actum aliter, quam si plebis ibi esset[18] concilium. Prona semper civitas in luxuriam, non ingeniorum modo vitio;

[d] *Neque videbatur congruum ut qui tunc erant Senatores nominarentur, jam ut qui velut probrosi nominati essent.*

16 Vid. Not. inf.—17 Olim legebatur, *secundum eum in lite judicem dare.*

NOTÆ

[g] *Notissimum quodque malum maxime tolerabile*] Huc pertinet illud Plauti, 'nota res mala optima:' in medicina quoque ex Hippocratis effato lib. II. aphorismo 50. 'consueta, etsi deteriora, minus noxia sunt quam insueta.'

[h] *Plebem adulari*] A Salmasio est conjectura ex Puteano, ubi legitur, *plebem aduari:* vulgo, *plebem affari.*

[i] *Secundum eam* [*in*] *litem judices dare*] Plerique scripti sic habent, *secundum eam in litem judices dare:* quod optime congruit cum Romanis moribus, apud quos magistratus judicem litigantibus dabat, non ipse per se controversias cognoscebat, in iis præsertim, quæ facti essent. Qua ratione hic erit sensus hujus loci: ut senatores Campani ad litem quamque judicandam, secundum eam, nimirum partem, (quod nomen e proximo repetendum,) quæ magis popularis esset, judices darent. Gall. *Ils donnoient des Juges favorables à la partie qui avoit le plus de crédit parmi le peuple.* In Put. et Pet. meliori scriptum est teste Gron. *Secundum eam litem judices dare.* Quod de his senatoribus, si per se ipsi judicarent, sic intelligi potest, ut quoties judices essent, litem darent secundum eam partem, &c. Gall. *Ils jugeoient en faveur de la partie la plus accréditée; ils lui faisoient toujours gagner sa cause.* Hoc enim significat, *litem secundum aliquem dare.*

sed affluenti copia voluptatium, et illecebris omnis amœnitatis maritimæ terrestrisque; tum vero ita obsequio [19] principum et licentia plebei [20] lascivire, ut nec libidini nec sumtibus modus esset. Ad contemtum legum, magistratuum, senatus,[1] accessit tum, post Cannensem cladem, ut, cujus aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium spernerent. Id modo erat in mora, ne extemplo deficerent,[e] [2] quod connubium vetustum [k] multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat; et quod, cum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant [3] trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in præsidia Sicularum urbium delecti ab Romanis ac missi.

5. Horum parentes cognatique ægre pervicerunt, ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Ii, nondum Canusium profectum, sed Venusiæ cum paucis ac semiermibus consulem invenerunt, quam poterat maxime miserabilem bonis sociis;[f] superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suique contemtum consul nimis detegendo cladem nudandoque. Nam cum legati, ægre ferre senatum populumque Campanum, adversi quicquam evenisse Romanis, nuntiassent, pollicerenturque omnia, quæ ad bellum opus essent; 'Morem magis,' inquit, 'loquendi cum sociis servastis, Campani, jubentes, quæ opus essent ad bellum, imperare, quam convenienter ad præsentem fortunæ nostræ statum locuti estis. Quid enim nobis ad Cannas relictum est, ut, quasi aliquid habeamus, id, quod deest, expleri ab sociis velimus? Pedites vobis

[e] *Ut contemnerent imperium Romanum, quod adhuc nonnihil reverebantur: res una eos morabatur, ne statim desciscerent a Romanis, &c.*

[f] *Miseratione quantum dici potest dignissimum apud socios, si bene affecti fuissent.*

Vid. inf. et Not. Var.—18 Vet. lib. apud Sigon. *adesset.*—19 Malit Rupert. *jam vero ita obsequio.*—20 *Plebis* Edd. ante Gronov.—1 Al. *senatusque.*—2 Olim, *ne id extemplo efficerent.*—3 Malit Bauer. *erat.*

NOTÆ

[k] *Quod connubium vetustum*] *Connubium* est uxoris jure ducendæ facultas: habebant autem Romani connubium cum civibus Romanis; cum peregrinis ita duntaxat si concessum esset speciali lege. Campanis vero nondum omnibus, sed eorum pluribus, speciatim data civitas fuerat, ut patet ex capite sequenti.

imperemus, tanquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tanquam ea tantum desit? Nihil, ne quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna. Legiones, equitatus, arma, signa, equi virique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut binis postero die amissis[4] castris[l] perierunt. Itaque non juvetis nos in bello oportet, Campani, sed pæne bellum[5] pro nobis suscipiatis.[k] Veniat in mentem, ut trepidos quondam majores vestros intra mœnia compulsos, nec Samnitem modo hostem, sed etiam Sidicinum paventes, receptos in fidem apud Saticulam defenderimus,[6] cœptumque propter vos cum Samnitibus bellum per centum prope annos,[m] variante fortuna eventum, tulerimus. Adjicite ad hæc, quod fœdus æquum deditis,[n] quod leges vestras,[7] quod ad extremum (id quod[8] ante Cannensem certe

[k] *Igitur non tantum necesse est, ut nobis opem feratis in bello, sed ut ipsi propemodum bellum nostra causa geratis.*

4 Olim legebatur, *aut in ruinis postero die amissis.*—5 *Sed cum Pœno* Edd. ante Aldum: *sed cum Pœnis* Edd. ab Aldo ad Gronov.—6 ' *Ut trepidos quondam majores vestros* ... *apud Saticulam defenderimus.* V. VII. 29. sq. 32. sq. unde etiam patet, *Sidicinos* fuisse socios Campanorum. Hinc miror, neminem interpretum fuisse offensum verbis *Sidicinum paventes?* Mea qualicumque sententia legendum: *nec Samnitem modo hostem, sed etiam Romanum paventes*, populum multo potentiorem et ante hoc bellum societate amicitiaque Samnitibus junctum. Ita multo major vis inest in h. l. quem corrector male sedulus corrumpere potuit.' *Rupert.*—7 ' *Dedimus, quod leges nostras* Edd. ante Gronov. at pro *dedimus* in omnibus fere Mss. est *dedistis*, quod sensu caret; non enim Campani, sed Romani fœdus dederant, Campanis post deditionem eorum. Quare recte Gronovius *dedistis* mutavit in *deditis*.' Stroth.—8 ' Can-

NOTÆ

[l] *Aut binis postero die amissis castris*] Arridet hæc Grovoniana emendatio: legebatur, *aut in ruinis*, (vel ut Colb. *aut ruinis*,) *postero die amissis castris.*

[m] *Per centum prope annos*] Cœptum fuerat bellum contra Samnites pro Campanis anno ab U. C. 410. M. Valerio Corvo et A. Corn. Cosso coss. lib. VII. c. 30. et seqq. finitum anno 481. Sp. Carvilio et L. Papirio Cursore coss. Epitome XIV. et lib. XXIV. Duravit igitur revera annos unum et septuaginta: sed hic oratorie omnia augentur a Terentio Varrone.

Per centum prope annos] Cœperat bellum A. U. C. 412. Vide l. VII. c. 29. et 34. Desierat A. U. C. 480. Itaque accuratius Livius l. XXXI. c. 31. inducit alium dicentem *prope septuaginta annis* bellum hoc gestum fuisse. Sed territum consulem numerum de industria augentem inducit. *J. Clericus.*

[n] *Fœdus æquum deditis*] Ferri posset lectio vulgata, *quod fœdus æquum*

cladem maximum fuit[o]) civitatem nostram magnæ parti vestrum dedimus, communicavimusque vobiscum. Itaque communem vos hanc cladem, quæ accepta est, credere, Campani, oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum Samnite aut Etrusco res est, ut, quod a nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat. Pœnus hostis ne Africæ quidem indigenam,[9] [p] ab ultimis terrarum oris, freto Oceani Herculisque columnis, expertem omnis juris et conditionis et linguæ prope humanæ, militem trahit. Hunc, natura et moribus immitem ferumque, insuper dux ipse efferavit, pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue [q] faciendis, et (quod proloqui etiam piget) vesci humanis corporibus [r] docendo. Hos, infandis [10] pas-

tabr. τὸ *quod* non agnoscit, et melius aberit.' *Jac. Gronov.*—9 *Indigena* Mss. et Edd. nonnulli.—10 '*His infandis* melius videtur.' *Bauer*. 'Et sic omnes

NOTÆ

dedimus, quod leges nostras, &c. respectu habito ad leges a L. Furio prætore Campanis datas, M. Foslio et L. Plautio coss. ipsis hoc quasi remedium intestinæ discordiæ petentibus, qua de re lib. IX. cap. 20. Melior tamen lectio, *quod fœdus æquum deditis, quod leges vestras, &c.* Hæc enim majus beneficium indicant erga deditos, et pleniorem ipsis concessam libertatem. Narratur Campanorum deditio lib. VII. cap. 31.

[o] *Maximum fuit*] Nullum sane majus bene de republica meritis Romani beneficium tribuere se posse arbitrabantur, quam jus civitatis, quod illis temporibus sane rarum. Cicero, 'quid enim est tantum, quantum jus civitatis?'

[p] *Ne Africæ quidem indigenam*] Ita veteres libri, ut referatur ad *militem*; non, ut vulgo, *indigena*, quod referendum esset ad *Pœnus*. Ipsi enim Carthaginienses, quamvis ex Asia originem traherent, in Africa tamen haud dubie nati: sed eorum exercitus ex Numidis, qui extra Africam propriam, ex Hispanis Gallisque mercede conductis, qui Europæi, quos tamen hic Terentius Varro expertes omnis juris, et linguæ prope humanæ, ex odio vocat magis quam ulla certa ratione. Non enim Pœnorum mores et lingua minus a Romanis Italisque abhorrebant, quam Gallorum atque Hispanorum; et Gallia præsertim Cisalpina, ex qua pars copiarum Hannibalis, propior Romanis quam Africa.

[q] *Ex humanorum corporum strue*] Intelligit, ni fallor, transitum Alpium atque Apennini, ubi inter nives et glacies amissa ab Hannibale tot hominum millia ceteris pontium quasi vicem præbuere.

[r] *Vesci humanis corporibus*] Legitur quidem apud Polybium in excerptis lib. IX. Hannibali, deliberanti de commeatu copiis suis per longum ex Hispania in Italiam iter comparando, consilium dedisse Hannibal Monomachus unus e magni Hannibalis

tos epulis, quos contingere etiam nefas sit,[a] videre atque habere dominos, et ex Africa et a Carthagine jura petere, et Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam esse, cui non, genito modo in Italia, detestabile sit? Pulchrum erit, Campani, prolapsum clade Romanum [11] imperium vestra fide, vestris viribus retentum ac recuperatum esse. Triginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Campania scribi posse.[12] Jam pecuniæ affatim est frumentique. Si parem [13] fortunæ vestræ fidem habetis, nec Hannibal se vicisse sentiet, nec Romani victos esse.

6. Hac[14] oratione consulis dimissis redeuntibusque domum legatis, unus ex iis, Vibius Virrius,[15] 'Tempus venisse,' ait, 'quo Campani non agrum solum, ab Romanis quondam per injuriam ademtum, recuperare, sed imperio etiam Italiæ potiri possint. Fœdus enim cum Hannibale, quibus velint legibus, facturos. Neque controversiam fore, quin, cum ipse confecto bello[16] Hannibal victor in Africam decedat, exercitumque deportet, Italiæ [17] imperium Campanis relinquatur.' Hæc Virrio loquenti assensi omnes, ita renuntiant legationem,[b] uti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem ac pars major senatus [18] spectare. Extracta tamen, auctori-

[b] *Nuntium legationis ita divulgant.*

fere Mss. unde vellem id recepissem.' *Rupert.*—11 In Ms. Hafn. *clade Romana*, quod, tanquam venustius, et referendum ad *vestra fide*, probarunt Freinshemius, Duk. Drak. et Stroth.—12 Ita ex emendatione Lipsii habetur. Vulgo in Mss. omnibus et Edd. ante Lipsium *ex Campania vos scripsisse.*—13 Olim, *qui si parem.*

14 'Pro *Hac* forte leg. *Ab*, vel *Ab* exeidit ante aut post *Hac.*' Rupert. *Ab hac* reponendum monet J. F. Gronov.—15 Al. *Sabius Virius.* Vid. Not. Var.—16 Al. *quin ipse confecto bello.*—17 Quidam Mss. *deportet, et Italiæ.*—

NOTÆ

ducibus, ut exercitum suum humanis corporibus vesci assuefaceret: sed ab ea crudelitate absolvunt Hannibalem tum Polybius ibidem, qui eo consilio usum negat, tum Porphyrius lib. II. de abstinentia ab animalibus, qui hoc falso Hannibali ascriptum tradit.

[a] *Quos contingere etiam nefas sit*] Tanquam pollutos humanis dapibus,

tatibus seniorum, per paucos dies est res: postremo vicit sententia plurium, ut iidem legati, qui ad consulem Romanum ierant, ad Hannibalem mitterentur. Quo priusquam iretur, certumque defectionis consilium esset, Romam legatos missos a Campanis, in quibusdam annalibus invenio, postulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adjuvari vellent. Indignatione orta, summoveri a curia jussos esse: missumque lictorem, qui ex Urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos juberet. Quia nimis compar Latinorum quondam postulatio erat,[19] [t] Cœliusque et alii id, haud sine causa, prætermiserant [20] scriptores, ponere pro certo sum veritus.

7. Legati ad Hannibalem venerunt, pacemque cum eo conditionibus [1] fecerunt: 'Ne quis imperator magistratusve Pœnorum jus ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, munusve faceret.[i] Ut suæ leges, sui magistratus Capuæ [2] essent. Ut trecentos ex Romanis captivis [3] Pœnus daret Campanis, quos ipsi elegissent; cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret.' Hæc pacta: alia [4] insuper, quam quæ pacta erant, facinora Campani ediderunt.[k] Nam præfectos socium [u] civesque Romanos

[i] *Aut aliquo ministerio fungi apud Pœnos cogeretur.*
[k] *Ultra ea quæ pactis comprehensa fuerant, alia præterea Campani flagitia in Romanos commisere, ea, scilicet, quæ sequuntur.*

18 Olim, *ac pars maxima senatus.*—19 Olim, *Latinorum quondam postulationi erat.*—20 'Forte *prætermiserint*, i. e. videntur prætermisisse; sed commate post *id* posito, recte habet vulgatum: *et alii id prætermiserant, haud*, neque id, *sine causa*, vel quod haud dubie non sine causa fecerint.' *Bauer.*

1 *Cum eo his conditionibus* Edd. ante Gronov.—2 Al. *sui magistratus Campanis.*—3 Al. *captivos.*—4 '*Alia* pro *illa* plerique Mss. et Edd. antt. probb. Gron. et Drak. sed post hujusmodi pronomina demonstr. res nude ac sine

NOTÆ

[t] *Latinorum quondam postulatio erat*] Vulgo *postulationi*, nihil dissono sensu: perinde enim est hanc Campanorum postulationem similem fuisse ac parem omnino postulationi Latinorum, de qua lib. VIII. c. 5. An vero vetus illud Latinorum postulatum fuerit simile novo huic Campanorum postulato. Infra c. 22. dicitur 'ipsorum quondam postulatum Latinorum.'

[u] *Præfectos socium*] Deditis urbi-

alios, partim aliquo militiæ munere occupatos, partim privatis negotiis implicitos, plebs repente omnes comprehensos, velut custodiæ causa,[5] balneis includi jussit: ubi, fervore atque æstu[6] anima interclusa, fœdum in modum expirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Pœnum, summa ope Decius Magius,[7] vir, cui ad summam auctoritatem nihil, præter sanam civium mentem, defuit, restiterat. Ut vero præsidium mitti ab Hannibale audivit, Pyrrhi superbam dominationem, miserabilemque Tarentinorum servitutem, exempla referens,[l] primo, ne reciperetur præsidium, palam vociferatus est: deinde, ut receptum aut ejiceretur, aut, si malum facinus, quod a vetustissimis sociis consanguineisque defecissent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut, interfecto Punico præsidio, restituerent se Romanis. Hæc (neque enim occulte agebantur) cum relata Hannibali essent, primo misit, qui vocarent Magium ad sese in castra: deinde, cum is ferociter negasset se iturum, (nec enim Hannibali jus esse in civem Campanum,) concitatus ira Pœnus, comprehendi hominem, vinctumque attrahi ad se jussit. Veritus deinde, ne quid inter vim tumultus[m] atque ex concitatione animorum in-

[l] *Memorans in exemplum periculi quod subibant Campani impotentem Pyrrhi dominatum in Tarentinos, atque horum miserandam servitutem.*
[m] *Ne tumultus aliquis, aut certamen oriretur.*

conjunct. causali *nam* narrari solent.' Stroth.—5 Al. *velut custodiæ suæ causa.*—6 Vet. lib. apud Sigon. *fœtore atque æstu.*—7 *Decimus Magius* et mox *M.* aut

NOTÆ

bus, qualis Capua, ut patet ex lib. VII. imponebantur a Romanis præfecti, qui jus dicerent, et publica administrarent: atque hoc discrimen erat coloniarum et præfecturarum. Nam præfecturæ vocabantur urbes Italicæ, quarum quædam erat respublica: ita tamen ut magistratus proprios non haberent, sed in eas præfecti quotannis Roma mitterentur qui eas regerent. Sed cum *præfectos sociorum* Livius dicat specie custodiæ suffocatos cum aliis, non debemus Capuæ præfectum intelligere, qui unicus fuisset: atque apparet ex hoc ipso capite Capuam non in præfecturæ loco tunc habitam, sed prætorem suum habuisse, Marium nempe Blosium: militares itaque præfectos socialium cohortium intellige, quorum aliqui tunc Capuæ in præsidio a Romanis positi essent.

consulti certaminis oriretur, ipse, præmisso nuntio ad Marium Blosium prætorem Campanum, postero die se Capuæ futurum, proficiscitur e castris cum modico præsidio. Marius concione advocata edicit, ut frequentes cum conjugibus ac liberis obviam irent Hannibali. Ab universis id non obedienter modo, sed enise,[8] favore etiam vulgi et studio visendi tot jam victoriis clarum imperatorem, factum est. Decius Magius nec obviam egressus est, nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, privatim[9] se tenuit:[n] in foro cum filio clientibusque paucis otiose inambulavit, trepidante tota civitate ad excipiendum Pœnum visendumque.[o] Hannibal, ingressus urbem, senatum extemplo postulat, precantibusque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die seriæ rei gereret,[10][x] diemque ut ipse adventu suo festum lætus ac libens celebraret; quanquam præceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, visenda[11] urbe magnam diei partem consumsit.

8. Deversatus[12] est apud Ninnios Celeres,[y] Stenium Pacuviumque, inclytos nobilitate ac divitiis. Eo Pacuvius Calavius, de quo ante dictum est, princeps factionis ejus, quæ traxerat rem ad Pœnos, filium juvenem adduxit, abstractum a sinu Decii Magii ac latere,[13] cum quo fero-

[n] *Nec continuit se intra privatos parietes.*
[o] *Civibus universis studiose discurrantibus, et se anxie moventibus.*

M'. Blosium emend. Sigon.—8 Al. *enixe.*—9 'Forte legend. cum Gron. *privato.*' Rupert.—10 Vid. Not. inf.—11 Al. *visendo*, al. *visendam.*
12 Al. *Diversatus*, et mox *Minios* et *Munios.*—13 '*Abstractum a sinu Decii Magii ac latere* Stroth. et *abstr. abs D. M. latere* Gron. et Drak. edidere.

NOTÆ

[x] *Ne quid eo die seriæ rei gereret*] Correctio est Modii admodum felix, quæ erui potuit ex vetustissimo codice Puteano, in quo *sere rei.* Vulgo legebatur, *ne quid eo die fere gereret.*

[y] *Apud Ninnios* [*Minios*] *Celeres*] Meliores codices *Ninnios* scribunt. Sed tamen Pacullæ Miniæ Campanæ meminit Noster lib. XXXIX. Porro monstra (quod suspicatus fuerat Glar.) hic et in sequentibus plurima jacere notat Gron. a se, ut ait, domita fere omnia ope Puteani aliorumque librorum: qua de re ipsum vide IV. Observat.

cissime pro Romana societate adversus Punicum fœdus steterat; nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria majestas sententia depulerat. Huic tum pater juveni Hannibalem deprecando magis, quam purgando, placavit; victusque patris precibus[14] lacrymisque etiam ad cœnam eum cum patre vocari jussit: cui convivio neminem Campanum, præterquam hospites Jubelliumque Tauream, insignem bello virum, adhibiturus erat. Cœperunt epulari de die, et convivium non ex more Punico, aut militari disciplina esse, sed, ut in civitate atque etiam domo,[z] diu ad varias omnium voluptatium illecebras instructa.[15] Unus nec dominorum invitatione,[a] nec ipsius interdum Hannibalis, Calavii filius Perolla vinci potuit; ipse valetudinem excusans, patre animi quoque[16] ejus haud mirabilem interturbationem causante.[p] Solis ferme occasu patrem Calavium, ex convivio egressum, secutus filius, ubi in secretum (hortus erat posticis ædium partibus) pervenerunt, 'Consilium,' inquit, 'affero, pater, quo non veniam solum peccati, quod[17] defecimus[b] ad Hannibalem, impe-

[p] *Et turbatum filii animum, quod mirum non erat in eo rerum statu.*

Illi emendationi favent plerique Mss. huic nonnisi unus.' *Rupert.*—14 Conj. Rupert. *victusque Pœnus precibus* sc. patris.—15 'Hæc est lectio omnium et Edd. et Mss. nisi quod in iis *instructum*, et in plerisque Mss. *omnibus illecebris* legitur. Ea firmatur imitatione Curtii v. 1. 36. 'Nec ullus locus disciplinæ militari magis nocuit. Nihil urbis ejus' (Babylonis) 'corruptius moribus, nec ad irritandas illiciendasque immodicas voluptates instructius.' Longius ab illa recedunt aliorum emendationes, *domo luxuriosa*, vel *divite, omnibus v. illecebris instructum.*' Rupert.—16 '*Ipso valetudinem, patre animi quoque* cet. conj. Doering. In Mss. est magna varietas lectionis. Nostra debetur Gronovio

NOTÆ

[z] *Ut in civitate atque etiam domo* [*luxuriosa*] In libris scriptum est, *domo* (alias *modo*) *diu ad varias voluptatum illecebras instructum:* verum desiderabatur aliquod epitheton civitatis ac domus: unde Sigonius fecerat *domo divite, ad varias, &c.* Sed tamen ad splendide instructum convivium exprimendum facit valde adverbium *diu.* Quid si, insertis duabus duntaxat literis, legamus *ut in ea civitate atque etiam domo,* qualis nempe civitas Capua, qualis domus principis inter Campanos viri. Gron. reponit *domo luxuriosa,* ad rem quidem apposite; at longius a scriptis et editis.

[a] *Nec dominorum invitatione*] Stenii nempe, et Pacuvii seu Paculli Miniorum, apud quos epulabantur.

[b] *Peccati, quod defecimus*] Mavult

traturi ab Romanis, sed in multo majore dignitate et gratia simus Campani, quam unquam fuimus.' Cum mirabundus pater, 'quidnam id esset consilii,' quæreret; toga rejecta ab humero, latus succinctum gladio nudat: 'Jam ego,' inquit, 'sanguine Hannibalis sanciam Romanum fœdus. Te id prius scire volui, si forte abesse, dum facinus patratur,[18] malles.'

9. Quæ ubi vidit audivitque senex, velut si jam agendis, quæ audiebat, interesset, amens metu, 'Per ego te,' inquit, 'fili, quæcumque jura liberos jungunt parentibus, precor quæsoque, ne ante oculos patris facere et pati omnia infanda velis. Paucæ horæ sunt, intra quas jurantes per quid Deorum est, dextræ dextras jungentes, fidem obstrinximus, ut sacratas fide manus,[q c] digressi ab colloquio, extemplo in[19] eum armaremus? Ab hospitali mensa surgis, ad quam tertius Campanorum adhibitus es ab Hannibale, ut eam ipsam mensam cruentares hospitis sanguine? Hannibalem pater filio meo potui placare, filium Hannibali non possum? Sed sit nihil[20] sancti,[d] non

[q] *Dextris nostris amplexi dextram Hannibalis dedimus fidem, ut ad sacratas jurejurando mensas cum eo comederemus.*

in Obss. IV. 4.' *Rupert.*—17 *Quo* Edd. ante Drak.—18 'Forte *patraretur*; sed non urgeo: nam sane de re ut præsenti sermo.' *Bauer.*

19 In Edd. vett. legitur: *ut sacrata fide mansissemus, digressi ab c. ext. i. e. armaremur.* In Edd. ab Ascens. 1513. ad Crevier. *ut sacratis de mensis essemus, digr.... armaremur.* 'Forte leg. *fidem obstrinximus: et sacratas fide manus ... in eum* (Hannibalem) *armamus?* et mox *cruentes* pro *cruentares*, quod minus apte refertur ad *adhibitus es.*' Rupert.—20 *Sed si nihil* Edd. ante Gro-

NOTÆ

Gronovius, *quo defecimus*, id est, peccati in eo commissi, quod defecerimus a Romanis.

[c] *Ut sacratas fide manus*] In Colb. scriptum est, *ubi sacrata fide mansissemus:* quod forte ita accipi potest: postquam fide Hannibali data, cum eo aliquantum mansimus, nunc digressi, &c. Optimi alii, *ut sacracratis fide mensis digressi.*

Sacratis de mensis essemus] Facile esset interpretari: ut hospitali mensæ, adeoque sacræ, accumbentes una convivaremur. Sed cum Mss. habeant *sacratas fide mansis*, quærendum quid inde fieri possit. Alienæ conjecturæ non placent, nec quicquam melius invenio. *J. Clericus.*

[d] *Sed sit nihil sancti*] Hoc melius quam quod vulgo, *sed si nihil sancti.*

fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere afferunt. Unus aggressurus es Hannibalem? Quid illa turba tot liberorum[e] servorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpescentne in amentia illa? Vultum ipsius Hannibalis, quem armati exercitus sustinere nequeunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? et, alia[1] auxilia desint, me ipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Hannibalis, sustinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi transfigendusque est. Deterreri hic sine te potius, quam illic vinci. Valeant preces apud te meæ,[r] sicut pro te hodie valuerunt.' Lacrymantem inde juvenem cernens, medium complectitur, atque, osculo hærens, non ante precibus abstitit, quam pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis, 'Ego quidem,' inquit, 'quam patriæ debeo, pietatem exsolvam patri. Tuam doleo vicem, cui ter proditæ patriæ sustinendum est crimen; semel, cum defectionis ab Romanis; iterum, cum pacis cum Hannibale fuisti auctor; tertio hodie,[2 f] cum restituendæ Romanis Capuæ mora atque impedimentum es. Tu, patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem hostium inii,[3 g] quando parens extorquet, recipe.'[4] Hæc

[r] *Permitte potius te abduci ab incepto, &c. Efficaces sint meæ preces erga te.*

nov.—1 *Ut alia* reposuit Stroth. *Tales* vel *talia* pro *et alia* in Mss. et Edd. antt. Vid. Not. Var.—2 *Tertium hodie* legit Tan. Faber.—3 '*Hanc arcem hostium inii* ex emend. Rubenii cum Stroth. recepi pro vulg. *hanc arcem defendere volebam, hosti minime parcens.* A tribus optimis Mss. Flor. Cantabr. et Put. absunt verba *defendere volebam* et *parcens:* in Put. autem extat *hanc arcem hostrimini.*' Rupert.—4 Vet. lib. apud Sigon. *accipe.*

NOTÆ

[e] *Tot liberorum*] Num potius *tot libertorum?* Nam a libertis Hannibalis, vel magis quam a servis metuendum: utriusque generis plures facile adesse potuerunt epulanti.

[f] *Tertio hodie*] Legit Tan. Faber *tertium hodie*, opinor ne *tertio* videatur referri ad *die:* sed quis non videt *tertio* ibi adverbium esse?

[g] *Hanc arcem hostium inii* [*defendere volebam, hosti minime parcens*] Rubenius apud Gronovium sic scribit, *hanc arcem hostium inii:* conjectura ducta ex vitiosa Puteani scriptura *hanc arcem hostrimini, quoniam parens, &c.* Videtur enim, inquit, commode de-

cum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abjecit: et, quo minus res suspecta esset, se ipse convivio reddidit.

10. Postero die senatus frequens datus Hannibali.[5] Ubi prima ejus oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Campanis, quod amicitiam suam Romanæ societati præposuissent; et[6] inter cetera magnifica promissa pollicitus, brevi caput Italiæ omni[7] Capuam fore,[h] juraque inde cum ceteris populis Romanum[8] etiam petiturum. Unum esse exsortem Punicæ amicitiæ fœderisque secum facti, quem neque esse Campanum, neque dici debere, Magium Decium. Eum postulare, ut sibi dedatur, ac se præsente de eo referatur, senatusque consultum fiat. Omnes in eam sententiam ierunt: quanquam magnæ parti et vir indignus ea calamitate, et haud parvo initio[9] minui videbatur jus libertatis. Egressus curia, in templo magistratus consedit; comprehendique Decium Magium atque ante pedes destitutum[e] causam dicere jussit. Qui cum, manente ferocia animi, negaret lege fœderis id cogi posse, tum injectæ catenæ, ducique ante lictorem in castra est jussus. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam undique multitudinem vociferans: 'Habetis libertatem,[10] Campani, quam petistis. Foro medio, luce clara,

[e] *Constitutum ad pedes judicum.*

5 Olim, *datur Hannibali.*—6 *Et* ante *inter* delendum videtur Bauero.—7 Edd. vett. *omnis.*—8 Vet. lib. apud Sigon. *cum ceteris populum Romanum.*—9 Vet. lib. apud eundem *judicio.*—10 '*Habetis eam libertatem.* Sigonius, *Habetis en libertatem.* Sed nostri omnes utravis voce carent.' *J. F. Gronov.*

NOTÆ

mum, ubi Hannibal diversabatur, hostium arcem appellare. Tanaq. Faber legendum auguratur *tu, patria, ferrum, quo pro te armatus hoste multum volebam, quando parens extorquet, recipe.* Cetera putat ex glossematis esse.

[h] *Caput Italiæ omni* [*omnis*] *Capuam fore*] Libri, Gronovio teste, habent *omni*, quæ lectio confirmatur ex Plauto in Asinaria, 'ego caput huic argento fui hodie reperiundo.' Verum alia est Plauti sententia, alia Livii; nam 'caput huic argento reperiundo,' idem est ac auctor et inventor fui pecuniæ inveniendæ: *Caput* autem *Italiæ omnis* significat *Capuam* principem futuram totius Italiæ populorum ac civitatum.

videntibus vobis, nulli Campanorum secundus, vinctus ad mortem rapior. Quid violentius Capua capta fieret? Ite obviam Hannibali, exornate urbem, diemque adventus ejus consecrate, ut hunc triumphum de cive vestro spectetis.' Hæc vociferanti,[11] cum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, ocyusque rapi extra portam jussus. Ita in castra perducitur: extemploque impositus in navim et Carthaginem missus;[12] ne, motu aliquo Capuæ ex indignitate rei orto, senatum quoque pœniteret dediti principis, et, legatione missa ad repetendum eum, ne[13] aut negando rem, quam primum peterent, offendendi sibi novi socii, aut tribuendo, habendus Capuæ esset seditionis ac turbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas,[i] quæ tum in ditione regum[14] erant.[k] Ibi cum Magius ad statuam Ptolemæi regis confugisset, deportatus a custodibus Alexandriam ad Ptolemæum, cum eum[15] docuisset, contra jus fœderis vinctum se ab Hannibale esse, vinculis liberatur; permissumque, ut rediret, seu Romam, seu Capuam mallet. Nec Magius Capuam sibi tutam dicere; et Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosque bellum sit, transfugæ magis, quam hospitis, fore domicilium. Nusquam malle, quam in regno ejus, vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.

11. Dum hæc geruntur, Q. Fabius Pictor legatus a Delphis Romam rediit,[16] responsumque ex scripto recitavit: Divi quoque in eo erant,[l] quibus quoque modo supplicare-

—11 Al. *Hæc eo vociferante.*—12 Malit Sigon. *est Carthaginem missus.*—13 'Forte del. *ne*, aut interponendum verbis *et legatione*.' Duk. Pro *primum* J. F. Gronov. et Bauer. conj. *primam*, et in textum recepit Kreyssigius.—14 Vid. Not. Var. 'Vix dubium, quin pro *regum* scripserit *Ægypti*, et librarii hoc nomen proprium more suo corruperint.' *Rupert.*—15 Al. *dum eum.*

NOTÆ

[i] *Cyrenas detulit tempestas*] Nomen Cyrenaicæ regioni, quæ media inter Ægyptum et Tripolitanam, dedit urbs Cyrenæ, quæ hodie paululum detorto nomine *Corene*, regio autem *Barca*.

[k] *In ditione regum erant*] Modo Ægypti regibus Ptolemæis paruerunt Cyrenenses post Alexandrum: modo proprios ex eodem sanguine reges habuere. Hoc tempore parebant Ptolemæo 4. Ægypti regi, qui Philopator et Tryphon cognominatus.

tur: tum: 'Si ita faxitis,[17] Romani, vestræ res meliores facilioresque[18] erunt:[m] magisque ex sententia res publica vestra vobis procedet, victoriaque duelli populi Romani erit. Pythio Apollini, re publica vestra bene gesta servataque, lucris meritis[19] donum mittitote,[n] deque præda, manubiis spoliisque honorem habetote, lasciviam a vobis prohibetote.' Hæc ubi ex Græco carmine interpretata recitavit, tum dixit, 'se oraculo egressum extemplo[t] his omnibus Divis rem divinam thure ac vino fecisse:[o] jussumque ab templi antistite,[20] sicut coronatus laurea corona[1] et oracu-

[t] *Postquam e loco ubi redduntur oracula, exierat.*

16 Al. *Q. Fabius Pictor a Delphis Romam rediit.*—17 '*Tum si ita faxitis.* Voculam primam in postrema editione subnotavit lineola pater, forte suspicatus repetitam ex ultima syllaba vocis præcedentis. Nihil tamen ex Mss. notatum video.' *Jac. Gronov.*—18 Vet. lib. apud Sigon. *felicioresque.*—19 *Lubentes merito*, vel *divisque meritis* conj. J. F. Gronov. Vid. inf. et Not. Var. —20 Olim legebatur: *omnibus Diis rem . . . jussumque ab antistite.*—1 'Vocem *corona* et mox *coronatum* glossatori deberi, jam suspicati sunt alii. Illa abest

NOTÆ

[l] *Divi quoque in eo erant*] Malim *divi quique:* Gallice, *chacun des Dieux.* Etenim particula *quoque* subjungi solet iis quæ dicta sunt de re aliqua: hic autem nulla adhuc oraculi pars recitata erat.

[m] *Meliores facilioresque erunt*] Ita melioris notæ libri ex Gronov. Sigon. contra illorum fidem intrusit *felicioresque*, pro *facilioresque:* cujus tamen eadem vis apud optimos auctores, Ciceronem inprimis VI. Famil. 5. 'Res et fortunæ tuæ mihi maximæ curæ sunt, quæ quidem quotidie faciliores mihi et meliores videntur.'

[n] *Lucris meritis donum mittitote*] Sic explicari potest, ut sit, perceptis lucris, sive commodis, quæ Deorum nutu promeritos vos esse contigeret. Forte, *divisique meritis*, ut intelligantur Dii quoque alii, qui cum Apolline Delphis colebantur, donaria promeriti a Romanis. Scaliger apud Festum legit, *lucaris meriti dono:* quasi dicatur, loco pretii et mercedis debitæ. 'Lucar' enim, ut ait Festus, est 'æs,' sive pretium, 'quod ex lucis captatur.'

[o] *Rem divinam thure ac vino fecisse*] Hæc sacrificiorum initia et quasi rudimenta, quibus Deum placari Veteres putabant, castis potius animis quam divitibus donis: quo pertinet illud duodecim tabularum: 'ad Divos adeunto caste: pietatem adhibento, opes amovento.' Et sane tanta in sacrificando priscorum frugalitas fuit, ut Samiis vasis libarent. Quin Romulus lacte semper, non vino, libavit. Et L. Papirius, adversus Samnites dimicaturus, votum non aliud fecit, si vicisset, quam Jovi pocillum (an *pauxillum*) vini, ex Liv. nostro lib. X. cap. 42. Vide et ejusdem libri cap. 23.

lum adisset et rem divinam fecisset, ita coronatum navim ascendere, nec ante deponere eam, quam Romam pervenisset. Se, quæcumque imperata sint, cum summa religione ac diligentia executum; coronam Romæ in aram [2] Apollinis deposuisse.' Senatus decrevit, ut eæ res divinæ supplicationesque primo quoque tempore cum cura fierent. Dum hæc Romæ [3] atque in Italia geruntur, nuntius victoriæ ad Cannas Carthaginem venerat Mago Hamilcaris filius; non ex ipsa acie a fratre missus, sed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum, quæque deficiebant.[4] Is, cum ei senatus datus esset, res gestas in Italia a fratre exponit: [5] 'Cum sex imperatoribus [p] eum, quorum quatuor consules,[6] duo dictator ac magister equitum fuerint, cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse: occidisse supra ducenta millia hostium: supra quinquaginta millia cepisse. Ex quatuor consulibus duos occidisse; ex duobus saucium alterum, alterum, toto exercitu amisso, vix cum quinquaginta hominibus effugisse. Magistrum equitum, quæ consularis [7] potestas sit,[q] fusum fugatumque:

etiam a Ms. Cantabr.' *Rupert.*—2 *In ara* Edd. ante Crevier.—3 '*Dum hæc Romæ* cet. hic initium novi capitis erat faciendum.' *Rupert.*—4 *Quæ def.* Edd. ante Gronov.—5 Al. *exposuit.*—6 'Quod jam alii notarunt, suspicari possis: *Cum septem imperatoribus eum, quorum quinque consules,* (P. Cornelius Scipio, Ti. Sempronius, C. Flaminius, L. Æmilius Paullus, C. Terentius Varro,) *duo dictator ac mag. eq. fuerint,* (Q. Fabius et M. Minucius,) *cum sex* (immo pluribus) *consularibus exercitibus.... Ex quinque consulibus duos* (Flaminium et Paullum) *occidisse, ex duobus saucium alterum,* (Scipionem,) *alterum* (Varronem) *toto exercitu* cet. Sed illa *ex quinque consulibus* non satis conveniunt sequentibus, et vix probabile, omnes librarios ad veram lectionem toties corrumpendam conspirasse. Quis vero sibi persuadeat, Livium tam turpiter labi potuisse, et Magonem elevasse potius rem, quam amplificasse?' *Rupert.*—

NOTÆ

p *Cum sex imperatoribus*] Septem enumerat Glareanus: nempe quinque consules, P. Scipionem, Ti. Sempronium, C. Flaminium, L. Æmilium Paullum, C. Terentium Varronem; quorum duo in acie occubuerant, Flaminius et Æmilius Paullus. Præterea Q. Fabium dictatorem et M. Minucium magistrum equitum Fabio exæquatum. Videtur itaque omissus a librariis potius quam a Magone, aut Livio ipso, Sempronius, qui ad Trebiam victus.

q *Quæ consularis potestas sit*] Id non usquequaque verum: erat enim magister equitum imperio dictatoris obnoxius. Sed de Minucio, qui potestate Fabio æquatus extra ordinem

dictatorem, quia se in aciem nunquam commiserit, unicum haberi imperatorem. Bruttios Apulosque, partim[8] Samnitium[r] ac Lucanorum defecisse ad Pœnos. Capuam, quod caput, non Campaniæ modo, sed, post afflictam rem Romanam Cannensi pugna, Italiæ sit, Hannibali se tradidisse. Pro his tantis totque victoriis, verum esse,[*] grates[s] Deis[9] immortalibus agi haberique.'

12. Ad fidem deinde tam lætarum rerum, effundi in vestibulo curiæ jussit annulos aureos, qui tantus acervus fuit, ut, metientibus dimidium super tres modios[10] explesse, sint quidam auctores. Fama tenuit, quæ propior vero est, haud plus fuisse modio.[t] Adjecit deinde verbis, quo majoris cladis indicium esset, neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum primores,[u] id gerere insigne. Summa fuit

[*] *Justum esse.*

7 Al. *qui consularis.*—8 *Partem* forma recentiore Edd. ante Gronov. Antiquiorem *partim* ex optimis Mss. reduxit Gronovius.—9 In Edd. ante Gronov. legitur *verum sacrum Diis, &c.*

10 ' *Dimidium super tres modios.* Duos modios memorat Flor. II. 16. tres Plin. XXXIII. 1. s. 6. et Augustin. Civ. Dei III. 19. Excessisse modii mensuram, dicit auctor Epist. unde tamen mox legere nolim *paulo plus fuisse modio*

NOTÆ

fuerat, dici id potuit: porro potestas recte dicitur de magistratu, cujus imperium par consulari.

[r] *Partim Samnitium*] Vulgo *partem Samnitium.* Vide tamen Gronov. Observat. III. 2.

[s] *Verum esse, grates*] Ex diversis lectionibus hæc sola probabilis.

[t] *Haud plus fuisse modio*] Hoc simile est vero, quanquam priori opinioni accedere videtur Plinius lib. XXXIII. cap. 1. Qui tamen, ut rem probabilem faciat, comminiscitur Punico II. bello promiscuum fuisse annulorum aureorum apud Romanos usum. Et sub imperatoribus quidem verum est id ingenuos omnes usurpasse, ut a Libertinis distinguerentur: ideoque Libertini jus aureorum annulo ru impetrare soliti rescripto principis: donec Justinianus id libertis, etiam citra rescriptum, generaliter indulsit.

[u] *Eorum ipsorum primores*] Si de equitibus in genere accipiatur, verum aliquatenus erit; non si de equestri ordine: erant enim duo equitum genera: alii equo privato militabant, ita ut ex equestri ordine non essent, alii, in ordinem relati ex equestri fere censu quadringentorum millium sestertium, a censoribus accepto equo publico militabant: et hi soli vetustis temporibus insigne habebant annulum aureum, et angustum clavum illo ab inferiori plebe, hoc a senatoribus distincti.

orationis, 'Quo propius spem[11] belli perficiendi sit, eo magis omni ope juvandum Hannibalem esse. Procul enim ab domo militiam esse, in media hostium terra. Magnam vim frumenti, pecuniæ,[12] absumi; et tot acies, ut hostium exercitus delesse, ita victoris etiam copias parte aliqua minuisse. Mittendum igitur supplementum esse, mittendam[13] in stipendium pecuniam frumentumque tam bene meritis de nomine Punico militibus.' Secundum hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco, vir factionis Barcinæ,[14 x] locum Hannonis increpandi esse ratus, 'Quid est, Hanno?' inquit. 'Etiam nunc pœnitet[15] belli suscepti adversus Romanos? Jube dedi Hannibalem: veta in tam prosperis rebus grates[16] Diis immortalibus agi.[y] Audiamus Romanum senatorem in Carthaginiensium curia.' Tum Hanno: 'Tacuissem hodie, Patres conscripti, ne quid in communi omnium gaudio, minus lætum quod esset vobis, loquerer. Nunc interroganti senatori,[17 z] pœniteatne me adhuc suscepti adversus Romanos belli, si reticeam, aut superbus, aut obnoxius videar: quorum alterum est hominis alienæ libertatis obliti, alterum suæ. Respondeam igitur Himilconi,[18] non desisse pœnitere me belli, neque desiturum ante invictum vestrum[19] imperatorem incusare, quam finitum aliqua tolerabili conditione bellum videro: nec mihi pacis antiquæ desiderium ulla alia res, quam pax nova finiet. Itaque ista, quæ modo Mago jactavit, Himilconi

cum Periz. anim. hist. c. 9. p. 378. quod etiam monuit jam Dnk.' *Rupert.*—11 *Spes* Edd. ante Gronov.—12 Al. *frumenti pecuniæque.*—13 'A Livii calamo reor prodiisse *mittenda.*' Jac. Gronov.—14 Al. *Barchinæ.*—15 Vet. lib. apud Sigon. *etiam nunc te pænitet.*—16 Al. *gratias.*—17 Sigonius voluit *interrogante senatore.*—18 Olim legebatur *Respondeam, inquit, Himilconi.* Vid. Not. Var.

NOTÆ

x *Factionis Barcinæ*] Quæ Hannibali favebat.

y *Grates Diis immortalibus agi*] Sic habent Mss. quidam, Gronovio teste; alii *sacrum*, perperam; nonnulli *gratias*, ex sententia Grammaticorum, qui poëtis magis quam oratoribus convenire volunt *grates*.

z *Interroganti senatori*] Recte et eleganter *alicui reticere:* unde nihil erat quod mutaret Sigonius, et pro *interroganti senatori* scriberet *interrogante senatore*.

ceterisque Hannibalis satellitibus jam læta sunt.[20] Mihi possunt læta esse, quia res bello bene gestæ, si volumus fortuna uti, pacem nobis æquiorem dabunt. Nam si prætermittimus hoc tempus, quo magis dare, quam accipere, possumus videri pacem, vereor, ne hæc quoque lætitia luxuriet nobis ac vana evadat. Quæ tamen nunc quoque qualis est? Occidi exercitus hostium: mittite milites mihi. Quid aliud rogares, si esses victus? Hostium cepi bina castra, prædæ videlicet plena et commeatuum; frumentum et pecuniam date. Quid aliud, si spoliatus,[1] si exutus castris esses, peteres? Et, ne omnia ipse mirer, (mihi quoque enim, quoniam respondi Himilconi, interrogare jus fasque est,) velim seu Himilco, seu Mago respondeat: cum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas sit, constetque in defectione totam Italiam esse; primum ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo, ex quinque et triginta tribubus, ad Hannibalem transfugerit?' Cum utrumque Mago negasset: 'Hostium quidem ergo,' inquit, 'adhuc nimis multum superest.[2] Sed, multitudo ea quid animorum, quidve spei habeat, scire velim.'

13. Cum id nescire,[3] Mago diceret; 'Nihil facilius scitu est,' inquit. 'Ecquos legatos ad Hannibalem Romani miserunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romæ factam esse, allatum ad vos est?' Cum id quoque negasset, 'Bellum igitur,' inquit, 'tam integrum habemus, quam habuimus, qua die Hannibal in Italiam est transgressus.[4] Quam varia victoria priore Punico[5] bello[a] fuerit, plerique,

—19 *Nostrum* Edd. ante Crevier.—20 'Forte *jam* aut *tam læta sint.*' Rupert. Conj. J. F. Gronov. *jactavit, et Himilconi .... tam læta sunt.*—1 Olim, *quid aliud inquam si spoliatus.*—2 Al. *adhuc multum superest.*
3 Al. *Cum id se nescire.*—4 Al. *in Italiam est ingressus.*—5 'Dele τὸ *Punico*,

NOTÆ

[a] *Priore Punico bello*] Advertit Gron. illud *Punico* ridicule a Livio positum, cum hominem Pœnum, Hannonem, loquentem inducat: aut itaque delendum, aut substituendum *Romano*, vel melius *priore pugnatum bello.*

Priore Punico bello] Si hæc sunt a manu Livii, imprudens more Roma-

qui meminerimus, supersumus. Nunquam terra marique magis prosperæ res nostræ visæ sunt, quam ante consules C. Lutatium et A. Postumium fuerunt. Lutatio et Postumio consulibus, devicti ad Ægates[b] insulas sumus. Quod si (id quod Dii omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid variaverit; tum pacem speratis, cum vincemur, quam nunc, cum vincimus,[6] dat nemo? Ergo, si quis de pace consulet, seu deferenda hostibus, seu accipienda, habeo, quid sententiæ dicam: si de iis, quæ Mago postulat, refertis, nec victoribus mitti attinere puto, et frustrantibus nos falsa atque inani spe multo[7] minus censeo mittenda esse.' Haud multos movit Hannonis oratio. Nam et simultas cum familia Barcina leviorem auctorem faciebat,[a] et occupati animi præsenti lætitia nihil, quo vanius fieret gaudium suum, auribus admittebant: debellatumque mox fore, si anniti paululum voluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit senatus consultum, ut Hannibali quatuor Numidarum millia[8] [c] in supplementum mitterentur, et quadraginta elephanti et argenti multa talenta.[d] Dictatorque cum Magone[e] in Hispaniam præmissus est

[a] *Fidem ei detrahebat.*

aut, si vis, subjice *Romano* vel *Italico*, aut *pugnatum*.' J. F. Gronov.—6 '*Cu vincimur, quam nunc vicimus dat nemo.* Legendum perspicue: *quam nunc cum vicimus.*' Sigon.—7 '*Falsa atque inani victoria multo.* Exterminant τὸ *victoria*, ejusque vice Put. *falsa atque inanis quæ multo;* Pet. et Men. *falsa atque inania que;* Voss. *falsa atque inania multo.* Scribe, *falsa atque inani spe multo.* Nempe Mago ipse dixerat: 'quo propius spem belli perficiendi sit.'' *J. F. Gronov.*—8 '*Quatuor Numidarum* sc. equitum *millia:* ante *millia* excidisse *viginti peditum* putabat Drak. ego autem, *duodecim millia peditum*, de quibus v. cap. 32. Quod caput si contuleris cum Nostro, vel ibi vel h. l. plura corrupta suspicari possis. Mox pro *multa* Muretus acute conjecit *M. VCta*, h. e. *mille quingenta*, et Gron. *mille* ex cap. 32.' *Rupert.*

NOTÆ

no loquentem Pœnum inducit. *J. Clericus.*

[b] *Devicti ad Ægates*] De hac Lutatii victoria, qua pacem petere coacti Carthaginienses, dictum lib. XXI.

[c] *Quatuor Numidarum millia*] Ita Lips. et Gronov. ex Puteano codice, ubi numerum his notis scriptus ∞ ∞ ∞ ∞. licet vulgo, aucto in decuplum numero, editum sit *quadraginta Numidarum millia.*

[d] *Multa talenta*] Non insubtiliter Muretus legit *M.V.C^ta*, quod explicat *mille quingenta.* Sed pro *multa* sufficit si legantur *mille*, ut Gronov. conjicit ex cap. 32. quæ summa efficeret nunc 240000. libr. Fr.

[e] *Dictatorque cum Magone*] Dicta-

ad conducenda viginti millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia, quique in Hispania erant, supplerentur.

14. Ceterum hæc, ut in secundis rebus, segniter otioseque gesta. Romanos, præter insitam industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. Nam nec consul ulli rei, quæ per eum agenda esset, deerat; et dictator M. Junius Pera,[9] [f] rebus divinis perfectis, latoque, ut solet, ad populum, ut equum escendere liceret,[g] præter duas urbanas legiones, quæ principio anni a consulibus conscriptæ fuerant, et servorum delectum cohortesque ex agro Piceno et Gallico collectas,[h] ad ultimum prope desperatæ rei publicæ auxilium, cum honesta utilibus cedunt, descendit, edixitque:[i] 'Qui capitalem fraudem ausi,[k] quique pecuniæ

NOTÆ

torem habuere Carthaginienses quoque, ut ex Gellio colligitur lib. x. cap. 23. vel potius in dignitate summi imperatoris Carthaginiensium aliarumque gentium exprimenda usi sunt Romani, recepto apud se dictatoris nomine.

[f] *M. Junius Pera*] Ex eo, quod legitur in quibusdam libris, *M. Junius per rebus*, conjicit Gronovius *M. Junius Pera, rebus.* Est enim *Pera* cognomen Juniæ gentis: unde Valerium quoque emendat, apud quem lib. VII. cap. 6. scribitur vulgo: 'Cannensis autem clades adeo urbem nostram confudit, ut M. Junii opera dictatura;' ubi reponit ipse *ut M. Junio Pera dictatore* rempublicam administrante.

[g] *Ut equum escendere* [*ascendere*] *liceret*] Notat Plutarchus, in Fabio, veteri lege cautum fuisse, ne dictator equo uti posset: sive quod imperatori in legione permanendum censerent inter pedites, in quibus plus roboris, ac ne locus ab eo deseri posset, sive quod summam in ceteris omnibus dictatoris potestatem hoc pacto temperare voluerint antiqui. Addit Plutarchus id Senatum petenti Fabio Maximo Verrucoso, contra legem, concessisse, ut equo vehi posset; datumque id hominis virtuti et tempori, cum cæsis ad Cannas Romanis, in uno Fabio dictatore creato melioris fortunæ spes reposita videretur. Id nunc Livius M. Junio dictatori attribuit. Gronov. pro *ascendere* scribit *escendere:* neque unde illud verbum hic intruserit, et cur eo uti maluerit, hoc loco indicat.

Equum escendere] Formula antiqua, quæ significat jus belli gerendi. Vide Plut. in Fabio. *J. Clericus.*

[h] *Cohortesque ex agro Piceno et Gallico collectas*] Facit *cohortium* nomen, hoc tempore parum usitatum, ut non jure sociali auxiliares hos milites collectos putem, sed potius conductos.

[i] *Descendit, edixitque*] Sic omnino lege post Lipsium; refertur enim τὸ *descendit* ad ea quæ præcedunt, ut scilicet dictator ad ultimum desperatæ reip. remedium descenderit. Nec audiendi librarii, qui pro *edixitque* scripserunt *equo, dixitque*, quasi edic-

judicati in vinculis essent,[y] qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque sese exsolvi jussurum.' Ea sex millia hominum[l] Gallicis spoliis, quæ triumpho C. Flaminii translata erant, armavit.[10] Itaque cum[11] viginti quinque millibus armatorum ab Urbe proficiscitur. Hannibal, Capua recepta, cum iterum Neapolitanorum animos, partim spe, partim metu, nequicquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum traducit; [et][12] ut non hostiliter statim, quia non desperabat voluntariam deditionem, ita, si morarentur spem, nihil eorum, quæ pati aut timere possent, prætermissurus. Senatus[m] ac maxime primores ejus in societate Romana cum fide perstare; plebs novarum, ut solet, rerum atque Hannibalis tota esse; metumque agrorum populationis et patienda in obsidione multa gravia indignaque proponere animo. Neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi senatum metus cepit, si propalam tenderent, resisti multitudini concitatæ non posse; secunda[13] simulando dilationem mali inveniunt. Placere enim sibi defectionem ad Hannibalem simulant: quibus autem

[y] *Condemnati propter debitam pecuniam, et addicti creditoribus, in vinculis haberentur.*

9 Cognomen *Pera* abest ab Edd. ante Gronov.—10 'Hoc loco nexum desiderari verborum jam notavit Doering. Malim tamen anacoluthon agnoscere, quam cum eo legere: *M. Junius Pera .... præter duas urbanas legiones ... dum ad ultimum prope .... jussurum, sex millia hominum .... armavit.* Lenius fluet oratio, si reposueris: *cohortes quoque ex agro Piceno et G. collegis, et ad ultimum.*' Rupert. *Descendit equo dixitque* Edd. ante Gronov. *Jussurum et sex* Edd. ante Gronov. Vid. Not. Var.—11 Vet. lib. apud Sigon. *Ita cum.*—12 Copulam *et*, quam delendam esse jam alii censuerunt, uncinis inclusit Rupert.—13 *Secunda* pro vulg. *clam* ex optimis Mss. cum Stroth. recepi auctore Gron. qui tamen malebat: *posse, obsecundando dilationem m. i.* quod omnino arridere potest collato simili loco III. 35. 'Propalam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecundando (blande cedendo) mollire impetum aggrediuntur.'

NOTÆ

tum illud commune aliquid haberet cum usu equi dictatori permisso, de quo paulo antea.

[k] *Qui capitalem fraudem ausi*] Intelligit capitalis criminis reos: neque enim crimen sine dolo et fraude. Sic Noster lib. XVI. c. 26. 'capitalia ausi plerique.' Et Virg. VI. Æneid. 'Ausi omnes immane nefas, ausoque potiti.'

[l] *Ea sex millia hominum*] Ex capitalium criminum reis, et obæratis nexisve, militum millia sex collecta vult, et Gallorum spoliis armata.

[m] *Senatus*] Nolanus scilicet.

conditionibus in fœdus amicitiamque novam transeant, parum constare. Ita spatio sumto, legatos propere ad prætorem Romanum Marcellum Claudium, qui Casilini[14] cum exercitu erat,[n] mittunt, docentque, quanto in discrimine sit Nolana res, agrum Hannibalis esse et Pœnorum, urbem extemplo futuram, ni subveniatur. Concedendo plebei senatum, ubi velint, defecturos se, ne deficere præfestinarent, effecisse. Marcellus, collaudatis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in suum adventum jussit: interim celari, quæ secum acta essent, spemque omnem auxilii Romani. Ipse a Casilino Calatiam petit: atque inde, Vulturno amni trajecto, perque agrum Saticulanum Trebianumque[15] super Suessulam per montes Nolam pervenit.

15. Sub adventum prætoris Romani Pœnus agro Nolano excessit, et ad mare proxime Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo cursus navibus tutus ex Africa esset. Ceterum, postquam Neapolim a præfecto Romano teneri accepit, (M. Junius Silanus[16] erat, ab ipsis Neapolitanis accitus,) Neapoli quoque, sicut Nola, omissa,[17] petit Nuceriam.[o] Eam cum aliquamdiu circumsedis-

Rupert.—14 In quibusdam libris *Canusii*, prob. Sigon.—15 '*Trebianumque* Mss. et Edd. ante Gronov. qui tacite ex emend. Cluverii reposuit *Trebulanumque*, quod mireris, cum ad Polyb. III. 91. moneat *Trebiam* opp. Campaniæ post jugum Calliculæ montis fuisse, et adhuc nomen servare, rusticis autem vulgo *Tregla* dici. Emendatio tamen illa probabilis fit ex loco simili cap. 39. 'transgressus Vulturnum Fabius et Trebulam et Saticulam urbes vi cepit.'' *Rupert.* *Trebulanumque* dant Doujat. Drak. Stroth. et Kreyssig.
16 Al. *Syllanus.*—17 *Neapolim quoque, sicut Nolam, non admissus* Edd. ante

NOTÆ

[n] *Qui Casilini cum exercitu erat*] Sigon. malebat *Canusii;* quod eo contendisse magnis itineribus Marcellus dicatur lib. XXI. et quod Plutarchus in ipsius vita auctor sit, eum Canusio ad tuendos socios profectum. Glareani tamen potior mihi sententia videtur, ut Marcellus Canusio Casilinum redierit, ibique cum exercitu fuerit, cum Hannibal Nolam accederet: tum quod veteres libri habent *Casilini*, tum quod a Canusio Nolam euntibus trajiciendus nequaquam sit Vulturnus, neque Calatia petenda; ut a Casilino proficiscentibus. Adde quod neque a Canusio venienti obeunda Saticula, Trebula, montesve Suessulani; et præterea quod longius Canusium distat ab urbe Nola, quam Casilinum: unde difficile Nolano Senatui fuerit tantum temporis extrahere, quanto opus esset ad petendum expectandumque a Canusio auxilium.

set, sæpe vi, sæpe solicitandis nequicquam nunc plebe nunc principibus, fame demum in deditionem accepit, pactus,[18] ut inermes cum singulis abirent vestimentis. Deinde, ut qui a principio mitis omnibus Italicis, præter Romanos, videri vellet, præmia atque honores, qui remanerent ac militare secum voluissent, proposuit.[19] Nec ea spe[20] quenquam tenuit. Dilapsi omnes, quocumque hospitia aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniæ urbes, maxime Nolam Neapolimque. Cum ferme triginta senatores, ac forte primus quisque, Capuam petissent, exclusi inde, quod portas Hannibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriæ præda militi data est; urbs direpta atque incensa. Nolam Marcellus non sui magis fiducia præsidii, quam voluntate principum, habebat. Plebes timebatur, et ante omnes L. Bantius,[1] quem consensus attentatæ defectionis[2] ac metus a prætore Romano nunc ad proditionem patriæ, nunc, si ad id fortuna defuisset,[3] ad transfugiendum stimulabat. Erat juvenis acer, et sociorum ea tempestate prope nobilissimus[4] eques. Seminecem eum ad Cannas in acervo cæsorum corporum inventum curatumque benigne, etiam cum donis, Hannibal domum remiserat. Ob ejus gratiam meriti rem Nolanam in jus ditionemque dare voluerat Pœno: anxiumque eum et solicitum cura novandi res præ-

Crev. Vid. Not. Var.—18 Conj. Duk. *pactos.*—19 '*Honores iis, qui remansissent ac militare vellens secum, proposuit* Edd. ante Gronov. Nostræ lect. favent meliores Mss. nisi quod in omnibus est *remanserant* et in uno *remanserint*, pro quo *remanerent* vel *remanere* legendum monuit Gron. Ceterum nec nostræ, nec vulgatæ lect. repugnare temporum rationem, contendit Doering. adversus Stroth. qui hinc recepit illud *remanserint* et perperam provocavit ad verba Cic. Tusc. Qu. v. 7. *Xerxes præmium proposuit* (sc. *ei*, quod ab Ern. ut h. l. in Edd. antt. *iis*, adjici, sed elegantius omitti, docent Gron. et Stroth.) *qui invenisset novam voluptatem.*' Rupert.—20 Al. *Nec ea spes.*—1 Conj. Rupert. *Bandius.*—2 Legendum monet J. F. Gronov. *conscientia tentatæ d.*—

NOTÆ

° *Petit Nuceriam*] Campaniæ oppidum juxta Sarnum amnem trans Neapolim et Vesuvium montem, novem millibus a mari: *Alfaterna* cognomine, auctore Diodoro Siculo lib. XIX. vulgo *Nocera delli pagani*: sic dicta quod Sarraceni eam diu tenuerint; ad discrimen alterius Nuceriæ, quæ in Umbria. Illa hodie Ducatus Barberinorum, in Principatu citeriore.

tor cernebat. Ceterum, cum aut pœna cohibendus esset, aut beneficio conciliandus, sibi assumsisse, quam hosti ademisse, fortem ac strenuum maluit socium, accitumque ad se benigne appellat: 'Multos eum invidos inter populares habere, inde existimatu facile esse, quod nemo civis Nolanus sibi indicaverit, quam multa ejus egregia facinora militaria essent. Sed, qui in Romanis militaverit castris, non posse obscuram ejus virtutem esse. Multos sibi, qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui vir esset ille, quæque et quoties pericula pro salute ac dignitate populi Romani adisset: utique Cannensi prælio non prius pugna[5] abstiterit, quam prope exsanguis ruina superincidentium virorum, equorum, armorumque sit[6] oppressus. Itaque macte virtute esto,' inquit. 'Apud me tibi omnis honos atque omne præmium erit: et, quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati atque emolumento esse.' Lætoque juveni promissis equum eximium dono dat, bigatosque quingentos[p] quæstorem numerare jubet: lictoribus imperat, ut eum se adire, quoties velit, patiantur.

16. Hac comitate Marcelli ferocis juvenis animus adeo est mollitus, ut nemo inde sociorum rem Romanam fortius ac fidelius juverit. Cum Hannibal ad portas esset, (Nolam enim rursus a Nuceria moverat[7] castra,) plebesque Nolana de integro ad defectionem spectaret, Marcellus sub adventum hostium intra muros se recepit; non castris metuens, sed ne prodendæ urbis occasionem nimis multis in eam imminentibus[s] daret. Instrui deinde utrimque acies cœptæ, Romanorum pro mœnibus Nolæ, Pœnorum ante

[s] *Cum plurimi ex Nolana plebe eam (occasionem) captarent.*

3 Olim legebatur, *nunc si ea die f. d.*—4 Al. *ea tempestate nobilissimus.*—5 Al. *Cannensi pugna non prius prælio.*—6 *Armorum sit* Crevier.

NOTÆ

[p] *Bigatosque quingentos*] Dicti *Bigati* uti quadrigati nummi a nota bigarum et quadrigarum eis impressa, quales multos adhuc videmus denarios. Quingenti autem denarii hodiernæ apud nos monetæ æquipollerent libris ferme ducentis.

castra sua. Prælia hinc parva inter urbem castraque, et vario eventu, fiebant; quia duces nec prohibere paucos temere provocantes,[8] nec dare signum universæ pugnæ volebant. In hac continua jam duorum[9] exercituum statione[q] principes Nolanorum nuntiant Marcello, 'Nocturna colloquia inter plebem ac Pœnos fieri; statutumque esse, ut, cum Romana acies egressa portis iret,[10] impedimenta eorum ac sarcinas diriperent, clauderent deinde portas,[11] murosque occuparent, ut, potentes[12] rerum suarum[r] atque urbis, Pœnum inde pro Romano acciperent.' Hæc ubi nuntiata sunt Marcello, collaudatis senatoribus Nolanis, prius, quam aliquis motus intus oriretur,[13][s] fortunam pugnæ experiri statuit. Ad tres portas in hostes versas tripartito exercitum instruxit: impedimenta subsequi jussit: calones lixasque et invalidos milites vallum ferre. Media porta robora legionum et Romanos equites, duabus circa portis novos milites levemque armaturam ac sociorum equites, statuit. Nolani muros portasque adire vetiti; subsidiaque destinata impedimentis[t] data,[14] ne, occupatis prælio legio-

7 Scripti omnes *movit.*—8 *Rogantes* Edd. ante Drak.—9 '*In hac comitiaria jam duorum* Edd. ante Gron. *in hac cotidiana duorum* Edd. recentiores inde a Gronov. ex hujus conjectura. Nostra lectio in 7. Mss. extat: in 9. aliis est, *in hac comitia jam:* in uno, *in hac comitiva jam*, quæ monstra eodem ducunt. Certe *τὸ jam*, quod immerito expunxit Gronovius, omnes Mss. consensu tenent.' *Stroth.*—10 *Foret* Gronov. Doujat.—11 Al. *clauderentque deinde portas.*—12 Al. *ut potientes.*—13 *Motus in muris oriretur* Edd. vett.—14 '*Subsidiaque et stationes* i. *d.* conj. Gron. et *s. custodiæ* i. *d.* (ut mox *alia turba custodiæ impedimentorum apposita*) Stroth. Sed forte leg. *destinato*, h. e. consulto,

NOTÆ

[q] *In hac continua jam duorum exercituum statione*] In omnibus libris scriptum fuit *comitiaria*, in codice Puteau. fuit *oeditia*: unde Gronovius fecit *quotidiana*. At Sigonius ex veteri libro reposuit *continua*: quod epitheton melius hoc loco videtur convenire stationi exercituum, quam *quotidiana*: significat enim assiduam et quasi perpetuam, hinc Pœnorum, inde Romanorum moram Nolæ, aut apud Nolam.

[r] *Potentes rerum suarum*] Ita Gron. ex scriptis. Vulgo legitur *potientes*, eodem sensu, nec multo deteriore loquendi forma.

[s] *Aliquis motus intus oriretur*] Sic ex libro veteri Sigonius, cum *in muris oriretur* prius scriptum esset. Scribi vult Gronov. *aliquis motus injuriave oriretur*: ducta ex optimo manuscripto conjectura, ubi *injuriose oriretur*.

[t] *Subsidiaque destinata impedimentis*] Quærit Gronovius quæ sint *destinata*

nibus, in ea impetus fieret. Ita instructi intra portas stabant. Hannibali, sub signis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie stanti, primo miraculo esse,[t] quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quisquam in muris esset. Ratus deinde prodita colloquia esse, metuque resides factos,[u] partem militum in castra remittit, jussos propere apparatum omnem oppugnandæ urbis in primam aciem afferre; satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Dum in [15] sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa, succeditque ad muros acies, patefacta repente porta, Marcellus signa canere clamoremque tolli, ac pedites primum, deinde equites, quanto maximo possent impetu, in hostem erumpere jubet. Satis terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, cum duabus circa portis P. Valerius Flaccus et C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixæ calonesque, et alia turba custodiæ impedimentorum apposita, ut paucitatem maxime spernentibus Pœnis ingentis repente exercitus speciem fecerint. Vix equidem ausim affirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia et octingentos hostium cæsos;[x] non plus quingentos Romanum amisisse.[16][y] Sive tanta, sive

[t] *Initio mirabatur Hannibal.*

ex industria, scil. *ne occupatis* cet. aut glossa est vel *destinata* vel *data*.' Rupert.—15 *Moxque dum in* Edd. ante Gronov. et plerique Mss.—16 'Ita Ms. Put. et al. *duo millia et trecentos h. c. non plus uno Romanos amisisse* Edd. ante Drak. Supra quinque millia hostium cæsa et D. Romanos cecidisse

NOTÆ

subsidia. Ego quæ sit interrogandi aut mirandi causa non video: quid enim clarius, quam partitis a Marcello intra urbem ad tres portas copiis, partem earum aliquam destinatam fuisse, quæ vim plebis Nolanæ, impedimenta et sarcinas diripere molientis, arceret, datumque impedimentis præsidium. Data sunt itaque impedimentis præsidia, quæ ad id destinata.

[u] *Resides factos*] Defectionis scilicet auctores et conscios.

[x] *Duo millia et octingentos* [*trecentos*] *hostium cæsos*] Majorem numerum quidam prodidere apud Plutarch. in Marcello, nimirum quinque millium: iidem quingentos ex Romanorum exercitu desideratos tradiderunt, sed minorem numerum fatetur a Livio editum.

[y] *Non plus quingentos Romanum* [*uno Romanos*] *amisisse*] Lege *Roma-*

minor victoria fuit, ingens eo die res, ac nescio, an maxima illo bello gesta sit.[17] Non vinci enim ab Hannibale tunc vincentibus [18] difficilius fuit,[a] quam postea vincere.

17. Hannibal, spe potiundæ Nolæ ademta, cum Acerras recessisset, Marcellus extemplo, clausis portis custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quæstionem in foro de iis, qui clam in colloquiis hostium fuerant, habuit: supra septuaginta damnatos proditionis securi percussit, bonaque eorum jussit publica populi Romani [19] esse: et, summa rerum senatui tradita, cum exercitu omni profectus, supra Suessulam castris positis consedit. Pœnus, Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus perlicere, postquam obstinatos vidit, obsidere inde atque oppugnare parat. Ceterum Acerranis plus animi, quam virium, erat. Itaque, desperata tutela urbis, ut circumvallari mœnia viderunt, prius, quam continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta neglectasque custodias silentio noctis dilapsi, per vias inviaque, qua [20] quemque aut consilium aut error [1] [a] tulit, in urbes Campaniæ, quas satis certum

tradit Plut. in Marcello p. 304. ubi etiam monet, minorem cæsorum hostium numerum a Livio memorari.' *Rupert*. *Non plus D. Romanos* Crevier. In Crev. min. *non p. quingentis Romanos* legitur.—17 Vir doctus ap. J. F. Gron. *gesta est*.—18 'Vocem *tunc*, cui *postea* opponitur, e tribus Mss. recepi cum Stroth. et *τὸ vincentibus* (sc. Romanis) ejiciendum puto.' *Rupert*.

19 Verba *populi Romani* absunt ab Edd. ante Gronov.—20 Conj. Rupert.

NOTÆ

num, inquit Gronovius. Sed *Romanos* idem est ac ex parte Romanorum.

[a] *Non vinci enim ab Hannibale vincentibus difficilius fuit*] Quæ sit sententia hujus loci, difficile est capere, nisi quis docuerit eosdem eodem tempore et victos et victores esse posse. Hoc vidit Laur. Valla, qui opinatur pro *vincentibus* legendum esse, aut *vinci solitis*, sive *vinci suetis*, aut *vincere solito*, seu *vincere sueto*, Hannibale scilicet. Mihi vel delendum omnino illud *vincentibus* videtur; vel ejus loco scribendum, *victis jam sæpius*. Posset tamen ad Romanos forte referri, si *vincentibus* sumatur pro, jam victoribus, id est, iis qui nunc ad Nolam vincebant. Illud sane ingens, quod post Cannensem calamitatem primum Marcelli ad Nolam prælio populus Romanus se erexit, ut ait Cicero in Bruto. Hic Marcellus cum vinci posse Hannibalem exemplo suo docuisset, Romanorum gladius dici cœpit, quemadmodum Fabius eorum clypeus habebatur.

[a] *Aut consilium aut error* [*terror*] Dubitanter Gronov. at Tanaq. Faber velut certo emendat *error*: rationem correctionis ille adjicit, quod *terror*

erat non mutasse fidem, perfugerunt. Hannibal, Acerris direptis atque incensis, cum a Casilino dictatorem Romanum legionesque novas acciri nuntiassent,[2] ne quis tam propinquis hostium castris Capuam quoque recurrat,[3] [b] exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore quingenti Prænestini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat.[c] Hi, non confecto Præneste ad diem delectu, serius profecti domo, cum Casilinum ante adversæ pugnæ famam venissent, et aliis aggregarent sese Romanis sociisque, profecti[4] a Casilino cum satis magno agmine irent; avertit eos retro Casilinum nuntius Cannensis pugnæ. Ibi cum dies aliquot, suspecti Campanis timentesque, cavendis ac struendis in vicem insidiis traduxissent, jamque de Capuæ defectione agi, accipique Hannibalem satis pro certo haberent;[5] interfectis nocte oppidanis, partem urbis, quæ

quo.—1 Ita ex emend. J. F. Gronov. pro vulg. *terror.*—2 ‘*Legionesque minus accipi nuntiatum esset* Edd. vett. *legionesque nuntii accipi nuntiassent* Mogunt. Froben. Francof. all. *legionesque eminus accipi nuntiassent* Grut. all. *legionesque eminus aspici n.* J. F. Gronov. Crev. all. e conjectura Lipsii. Nostram Jac. Gronovius probante patre in curis posterioribus, et post eum Drak. unius cod. Ms. fide recepit.’ *Stroth.*—3 ‘Verba hæc manifesto corrupta, sed emendatio incerta. In Ms. Put. est *Capuæ quoque orere currunt*, et a manu sec. deletum *ore*; unde corruptius alii libri, et tandem exstructa est vulgata: sed videtur olim fuisse: *ne quid tam p. h. c. Capuæ quoque moveretur*, vel *ne quis .... Capuæ quoque oreretur motus*; Gron. *ne quid .... Capuæ q. obcurreret* conj. Lips. *ne quis .... Capuam q. recuperet*, vel *ne quis Capuam q. recurrat exercitus, ad C. d.* Stroth. *ne quis Capuæ q. terror fiat*, Doering.’ *Rupert.*—4 ‘Structura verborum me offendit. Forte leg. *et, aliis aggregantibus sese* vel *aggregatis ibi Romanis sociisque, profecti* cet.’ *Rupert.*—5 ‘*Satis pro certo habe-*

NOTÆ

non minus eos agitaret, qui consilio perfugium legerunt, quam eos, qui sorte huc vel illuc delati, sed terror errandi causa.

[b] *Capuam quoque recurrat*] Corruptum volunt hunc locum. Lips. scripsit, *Capuæ quoque occurreret*; sed quia in Puteano erat, *Capuæ quoque orere currunt*, Gronov. putat olim fuisse, *ne quid, tam propinquis hostium castris, Capuæ quoque moveretur*. An *ne quis*, Acerranorum, *Capuam quoque recurrat*, nullo mutato?

[c] *Audita Cannensis clades contulerat*] Non ineleganter *contulerat*, pro collegerat, congregaverat. Sed num potius, (forte eodem quoque sensu,) *compulerat*? certe paulo ante Perusinam cohortem eodem nuntio ‘Casilinum compulsam’ dicit, id est, convenire et confugere adactam. Poëta Eclog. VII. ‘Compuleruntque greges Corydon et Thyrsis in unum.’

cis Vulturnum est, (eo enim dividitur amni,) occupavere. Idque præsidium[6] Casilini habebant Romani. Additur et Perusina cohors, homines quadringenti sexaginta, eodem nuntio, quo Prænestini paucos ante dies, Casilinum compulsi. Et satis ferme armatorum ad tam exigua mœnia, et flumine altera parte cincta, tuenda erat. Penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat.

18. Hannibal cum jam inde haud procul esset, Gætulos[d] cum præfecto, nomine Isalca, præmittit: ac primo, si fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas præsidiumque accipiendum perlicere jubet: si in pertinacia perstent, rem gerere ac tentare, si qua parte invadere urbem possit. Ubi ad mœnia accessere, quia silentium erat, solitudo visa, metuque concessum[b][e] barbarus ratus, moliri portas et claustra refringere[7] parat; cum, patefactis repente portis, cohortes duæ, ad id[8] ipsum instructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal, cum majore robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. Postremo Hannibal, castris ante ipsa mœnia oppositis, parvam urbem parvumque præsidium summa vi atque omnibus copiis oppugnare parat; ac, dum instat lacessitque, corona undique circumdatis mœnibus, aliquot milites et

[b] *Et præsidium alio ex timore abiisse.*

rent pro vulg. *habuere* recepi ex emend. Sigon. et Stroth. Sed forte cum Crev. leg. *ut de Capuæ .... habuere.* In multis certe Mss. *ita* pro *jamque.*' Rupert.—6 *Præsidii* Gronov. Crevier.

7 Olim legebatur, *moliri portas et seras claustraque effringere.*—8 *Id* deest in

NOTÆ

[d] *Gætulos*] Populi ultra Africam proprie dictam, Numidiam, et Mauritaniam fuere Gætuli, Libyæ interioris ingens natio, in eo tractu qui hodie *Biledulgerid:* in quo illis, utpote vagari solitis, certam assignare sedem difficile fuerit. Aliquam nominis affinitatem cum Gætulia habere videtur *Guzula* regni Marrochiani provincia.

[e] *Metuque concessum*] Num potius *consessum,* supple *esse,* ab iis qui se Casilinum receperant? id est, eos metu cessare, non moveri, ut 'considere in otio:' ita apud Virgilium XI. Æn. 'sedeant, spectentque Latini.' Nam *sedere* et *considere* sæpe idem significant quod *desidere,* vel *residere.*

promtissimum quemque, e muro turribusque ictos, amisit. Semel ultro erumpentes agmine elephantorum opposito prope interclusit, trepidosque compulit in urbem, satis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis. Plures cecidissent, ni nox prælio intervenisset. Postero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur; utique postquam corona aurea muralis[f] proposita est, atque ipse dux castelli, plano loco positi, segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat, Cannarum Trasimenique et Trebiæ singulos admonens universosque. Inde vineæ quoque cœptæ agi cuniculique: nec ad varios conatus hostium aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum propugnacula[9] adversus vineas statuere, transversis cuniculis[g] hostium cuniculos excipere, et palam et clam cœptis obviam ire; donec pudor etiam Hannibalem ab incepto avertit: castrisque communitis ac præsidio modico imposito, ne omissa res videretur, in hyberna Capuam concessit. Ibi partem majorem hyemis exercitum in tectis habuit, adversus omnia humana mala sæpe ac diu durantem,[10][h] bonis inexpertum atque insuetum. Itaque, quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona ac voluptates immodicæ; et eo impensius, quo avidius ex insolentia in eas se merserant.[e][11] Som-

[e] *In eas voluptates eo ardentius se ingurgitaverant, quo ipsis insuetæ erant.*

Gronov.—9 Olim, *Socii Romani propugnacula.* Legendum monet J. F. Gronov. *aut ars deerat sociis Romanorum. Propugnacula.*—10 ‘E quibusdam Mss. *duratum* recepit Drak. Sed τὸ *durantem* est difficilior lectio, et τῷ *sæpe* magis

NOTÆ

[f] *Corona aurea muralis*] Ei scilicet qui primus murum hostilem ascendisset.

[g] *Transversis cuniculis*] Jam tum cognita non tantum agendorum cuniculorum ars, sed etiam cuniculos hostium contrariis cuniculis inutiles reddendi: nos hodie vocamus, *fourneaux et contremines.*

[h] *Sæpe ac diu durantem*] Est quidem *durare* idem ac perdurare, offirmatum esse. Sic apud Maronem I. Æn. ‘Durate, et vosmet rebus servate secundis.’ Verum adverbiis *sæpe ac diu* convenire magis videtur *duratum*, id est, induratum; a quo non abhorrent scripti Put. et Pet. ubi legitur *duratam.* Et de hoc eodem exercitu Noster lib. XXX. ‘duratum omnium rerum patientia.’

nus enim et vinum et epulæ et scorta balineaque[12] et otium, consuetudine in dies blandius, ita enervaverunt corpora animosque, ut magis deinde præteritæ victoriæ eos, quam præsentes tutarentur vires; majusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quam quod non ex Cannensi acie protenus ad urbem Romanam duxisset. Illa enim cunctatio distulisse modo victoriam videri potuit; hic error vires ademisse ad vincendum. Itaque, Hercule, velut si cum alio exercitu a Capua exiret, nihil usquam pristinæ disciplinæ tenuit. Nam et redierunt plerique scortis impliciti: et, ubi primum sub pellibus haberi cœpti sunt, viaque et alius militaris labor excepit, tironum modo corporibus animisque deficiebant: et deinde per omne æstivorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur: neque aliæ latebræ, quam Capua, desertoribus erant.

19. Ceterum, mitescente jam hyeme, educto ex hybernis milite,[13] Casilinum redit. Ubi, quanquam ab oppugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos præsidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius præerat, dictatore auspiciorum repetendorum causa profecto Romam. Marcellum, et ipsum cupientem ferre auxilium obsessis, et Vulturnus amnis inflatus aquis, et preces Nolanorum atque Acerranorum,[14][1] tenebant, Campanos timentium, si præsidium Romanum abscessisset. Gracchus, assidens tantum Casilino, quia prædictum erat dictatoris,[15] ne quid absente eo rei gereret, nihil

conveuit.' *Rupert.*—11 In Edd. ante Gronov. *immerserant.*—12 *Balneaque* notiori forma Edd. nonnulli.

13 Al. *ducto ex hybernis milite.*—14 'Conj. J. F. Gronov. *Avellanorum:* rectius *Abellanorum.*' Rupert.—15 Malit Doujat. *edictum dictatoris*, aut *præ-*

NOTÆ

[1] *Atque Acerranorum*] Objicit Gronovius, Acerranos tunc nullos fuisse, Acerris jam incensis, supra c. 17. respondet tamen, forte restitutos fuisse; aut certe legendum *Avellanorum*, quod satis probabile; fuit enim *Abella*, seu *Avella*, Campaniæ oppidum, Nolæ adhuc propior quam sint Acerræ.

movebat: quanquam, quæ facile omnem patientiam vincerent, nuntiabantur a Casilino. Nam et, præcipitasse se quosdam non tolerantes famem, constabat, et stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus præbentes. Ea ægre patiens Gracchus, cum neque pugnam conserere dictatoris injussu auderet, (pugnandum autem esse, si palam frumentum importaret, videbat,)[16] neque clam importandi spes esset, farre, ex agris circa undique convecto, cum complura dolia complesset, nuntium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent dolia, quæ amnis deferret. Insequenti nocte, intentis omnibus in flumen ac spem ab nuntio Romano factam, dolia medio missa amni defluxerunt:[d] æqualiter inter omnes frumentum divisum. Id postero quoque die ac tertio factum est. Nocte et mittebantur et perveniebant:[17] eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior solito amnis transverso vortice dolia impulit ad ripam, quam hostes servabant. Ibi hærentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur: nuntiatumque Hannibali est, et deinde intentiore custodia cautum, ne quid falleret Vulturno ad urbem missum. Nuces tamen fusæ[18] [k] ab Romanis castris, cum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremo ad id ventum inopiæ est, ut lora detractasque scutis pelles, ubi fervida mollissent aqua, mandere conarentur, nec muribus aliove animali abstinerent, et omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent; et, cum hostes obarassant, quicquid herbidi

[d] *Devecta sunt secundo amne.*

dictum a dictatore.—16 *Importare vellet, videret* Edd. ante Gronov.—17 Al.

NOTÆ

[k] *Nuces tamen* [*inde*] *fusæ*] Membranæ habent *Nuces tamen fusæ*, id est, quamvis intenta esset custodia Pœnorum, nihilominus nuces projectæ in flumen ferebantur Casilinum usque. Hinc Prænestinos *Nuculos* dictos esse Festus notat, quod hæ illorum cohortes Casilini inclusæ sese nucibus sustentassent.

terreni extra murum erat, raporum semen[l] injecerunt, ut Hannibal, 'Eone usque, dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum?'[19] exclamaret: et, qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemtione liberorum capitum. Septunces auri[m] in singulos pretium convenit. Fide accepta, sese tradiderunt: donec omne aurum persolutum est, in vinculis habiti: tum remissi Cumas cum fide. Id verius est, quam ab equite in abeuntes immisso interfectos. Prænestini maxima pars fuere. Ex quingentis septuaginta, qui in præsidio fuerunt, minus dimidium ferrum famesque absumsit: ceteri incolumes Præneste cum prætore suo Manicio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua ejus indicio fuit, Præneste in foro statuta, loricata, amicta toga, velato capite;[n] et tria signa cum titulo lamnæ[20] æneæ inscripto, 'Manicium pro militibus, qui Casilini in præsidio fuerint, votum vovisse.' Idem titulus tribus signis in æde Fortunæ positis fuit subjectus.

20. Casilinum oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Hannibalis præsidio; ne, ubi Pœnus inde abscessisset, Romani oppugnarent. Prænestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium et quinquennii[1] militiæ vacationem decrevit. Civitate cum donarentur ob virtutem, non mutaverunt.[o] Perusinorum[p]

prævenichant.—18 Al. *Nuces inde fusæ.*—19 Vet. lib. apud Sigon. *sessuri sumus.*—20 *Laminæ* Edd. ante Gronov.

NOTÆ

[l] *Raporum semen*] Cum Pœni herbidum solum, muris vicinum, (non intra urbem, quod voluit Glareanus, quasi πλήσιον τοῦ τείχους esset intra muros, cum sit juxta muros,) arassent, ne obsessi herbis ibi natis uti possent; hi raporum sive raparum semine solum idem impleverunt, quo se commodum inde aliquod nihilominus percepturos ostenderent, et obsidionem adhuc satis diu toleraturos, dum hæc legumina nascerentur.

[m] *Septunces auri*] Si unciam Romanam auri hodierno pretio æstimemus, non minus 44. libris Francicis valebit. Septem igitur unciæ efficient plus trecentis libris nostratibus in singula capita: eoque lytro pacto se dediderunt.

[n] *Velato capite*] Ut in re divina et voto concipiendo reddendove.

[o] *Non mutaverunt*] Civitatem scili-

casus obscurior fama est; quia nec ipsorum monumento ullo est illustratus, nec decreto Romanorum. Eodem tempore Petelinos,[q] qui uni ex Bruttiis manserant in amicitia Romana, non Carthaginienses modo, qui regionem obtinebant, sed Bruttii quoque ceteri, ob separata ab se consilia, oppugnabant. Quibus[2] cum obsistere malis nequirent Petelini, legatos Romam ad præsidium petendum miserunt. Quorum preces lacrymæque (in questus enim flebiles, cum sibimet ipsi consulere jussi sunt, sese in vestibulo curiæ profuderunt) ingentem misericordiam Patribus ac populo moverunt. Consultique iterum a M'. Pomponio[3] prætore[r] Patres, circumspectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil jam longinquis sociis in se præsidii esse, redire domum, fideque ad ultimum expleta, consulere sibimet ipsos in reliquum[4] præsenti fortuna jusserunt. Hæc postquam renuntiata legatio Petelinis est, tantus repente mœror pavorque senatum eorum cepit, ut pars pro-

1 *Quinquennium* e Ms. Cantabr. malebat J. F. Gronov.—2 *Quibus* abest ab Edd. ante Jac. Gronov.—3 'Male in Edd. vett. *M. Æmilio.*' Rupert.—4

NOTÆ

cet: sed manserunt Præneste, aut jure civium Prænestinorum fuere contenti.

p *Perusinorum*] Cohortem Perusinorum quadringentorum ac sexaginta, nuntio Cannensis pugnæ accepto, Casilinum compulsos, quemadmodum et Prænestinos, vidimus extremo c. 17. Horum quæ fortuna fuerit minus certum. Eo ducit conjectura, ut qui eorum superstites fuere, parem cum Prænestinis habuerint exitum. Perusia Tusciæ urbs, non procul dextra Tiberis ripa; hodieque *Perugia* Academiam habet cum Episcopatu in Ecclesiæ Romanæ ditione.

q *Petellinos*] Petellia, seu Petilia, urbs Bruttiorum inter Turios et Crotonem, ex Tabula itineraria: a Philoctete olim condita, ut Strabo et Servius scribunt. Ad sinum Scyllaceum fuisse, ubi nunc *Strongoli*, Episcopale Calabriæ Citerioris oppidum, censet post Gualterium Holstenius, in eaque sententia fuerat Cluverius p. 1257. quanquam pagina deinde 1315. existimet fuisse *Belcastro*, in limine Calabriæ ulterioris. Sansoni ad Ptolemæum est *Cirenza*, quæ paulo interior Strongylo in Calabriæ Citerioris finibus.

r *A M'.* [*Ma.*] *Pomponio prætore*] Correctio est Sigonii, cum antea legeretur *a M. Æmilio prætore*, quo nomine nullus hoc anno prætor: sed Ma. Pomponius prætor erat urbanus.

fugiendi, qua quisque posset, ac deserendæ urbis auctores essent; pars, quando[5] deserti a veteribus sociis essent, adjungendi se ceteris Bruttiis, ac per eos dedendi Hannibali. Vicit tamen ea pars, quæ nihil raptim nec temere agendum consulendumque de integro censuit. Re laxata postero die per minorem trepidationem tenuerunt[6] optimates,[e] ut, convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

21. Per idem fere tempus literæ ex Sicilia Sardiniaque Romam allatæ. Priores ex Sicilia T. Otacilii proprætoris[7] in senatu recitatæ sunt: 'P. Furium[8] prætorem cum classe ex Africa Lilybæum venisse: ipsum graviter saucium[9] in discrimine ultimo vitæ esse. Militi et navalibus sociis neque stipendium, neque frumentum ad diem dari; neque, unde detur, esse. Magnopere suadere, ut quam primum ea mittantur; sibique, si ita videatur, ex novis prætoribus successorem mittant.' Eademque ferme de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula proprætore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse, unde mitteretur. Jussique ipsi classibus atque exercitibus suis consulerent. Otacilius, ad unicum[10] subsidium populi Romani Hieronem legatos cum misisset, in stipendium, quanti

[e] *Prolata et in crastinum rejecta deliberatione, senatores primarii postridie retinendo plebem effecerunt, &c.*

Reliquum abest ab Edd. ante Gronov. et a Crevier.—5 Cantabr. *quandoque.* —6 'Doer. conj. *Relaxatis animis* sc. metu et pavore, et Crev. non male *relata postero die per minorem tr. re, tenuerunt* cet. nam *relaxa* in Flor. et Put. *tenuerunt* ex emend. Gron. In Mss. et Edd. vett. *retinuerunt* vel *re tenuerunt:* unde suspicari possis *Relaxata*, aut cum Crev. *Relata*, sc. ad concilium s. concionem, ut XXXII. 22.' *Rupert.* Vid. Not. Var.

7 '*Priores ex Sicilia Otacilii proprætoris.* Put. *Totacilii.* Lege, *Titi Otacilii.*' J. F. Gronov.—8 *L. Furium* Gronov. Donjat. Crevier. Drak. et Stroth. —9 'Ita Put. et Pet. ille melior. Lipsianus, Menardi, duo Pall. Voss. *graviter ictum saucium:* immo et Andreas, Beccar. Asc. Moguntina, et complures aliæ editiones. Pal. tertius, *ictum sauciumque.* Lipsius conjicit, *graviter relictum saucium.* Atqui nisi auctoritas duum vetustissimorum impediret, reciperem plane alterorum codd. scripturam sine ulla præterea conjectura. Quid enim opus? *graviter ictum saucium,* uti jam ante, 'armatis dimicantibus,' 'vagus errans,' et similia notavimus.' *J. F. Gronov.*—10 '*Consulerent. Otacilius* (sine præn. ut mox *Cornelio*) *ad unicum* cet. Ita Mss. tantum non omnes et Edd. ante Gron. prob. Dukero. *Consulere. T. Otacilius* emend. Gron.' *Rupert.* *Consulere. T. Otacilius* dant Donjat. Crevier. Drak. Stroth.

argenti[11] opus fuit, et sex mensium frumentum accepit. Cornelio in Sardinia civitates sociæ benigne contulerunt. Et Romæ quoque propter penuriam argenti triumviri mensarii,† rogatione M. Minucii tribuni plebis, facti, L. Æmilius Papus, qui consul[12] censorque fuerat, et M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat, et L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat. Et duumviri creati, M. et C. Atilii, ædem Concordiæ, quam L. Manlius prætor voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Cæcilius Metellus, et Q. Fabius Maximus, et Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantinii demortui, et L. Æmilii Paulli consulis, et Q. Ælii Pæti, qui ceciderant pugna Cannensi.[13]

22. Cum cetera, quæ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis assequi poterant, Patres explessent; tandem se quoque et solitudinem curiæ, paucitatemque convenientium ad publicum consilium[14] respexerunt. Neque enim post L. Æmilium et C. Flaminium[s] censores senatus lectus fuerat, cum tantum senatorum adversæ pugnæ, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumsissent. Cum de ea re M'. Pomponius prætor,[15] dictatore post Casilinum amissum profecto jam ad exercitum, exposcentibus cunctis retulisset; tum Sp. Carvilius, cum longa oratione non solum inopiam senatus,[16] sed paucitatem etiam civium, e quibus in Patres legerentur, con-

et Kreyssigius.—11 Al. *in s. quantum argenti.*—12 Al. *L. Æmilius, qui consul.* —13 Vet. lib. apud Sigon. *in pugna Cannensi.*

14 Al. *concilium.*—15 Al. *Cum de ea re M. Æmilius prætor.*—16 'Vocem *senatus* cum Stroth. e 6. Mss. inserui. *Non solum paucitatem, sed inopiam etiam civium* conj. Crev. et Duk. qui monet verba esse transponenda, quod *inopia* civium plus sit, quam *paucitas,* et, ubi *inopia* sit, ibi plus esse, quam *paucita-*

NOTÆ

† *Triumviri mensarii*] Factum hoc, ne ob æs alienum turbæ nascerentur, ut A. U. C. 403. de quo vide lib. VII. c. 21. *J. Clericus.*

s *Post L. Æmilium et C. Flaminium*] Hi ante quadriennium censores fuerant an. U. C. 533. viri consulares, et Lustrum 43. condiderat L. Æmilius Papus, C. Flaminius viam Flaminiam ea censura munivit, et Circum Flaminium struxit, triennio post interfectus prælio ad Trasimenum.

questus esset, explendi senatus causa et jungendi arctius Latini nominis cum populo Romano, magnopere se suadere[f] [17] dixit, ut ex singulis populis Latinorum, binis senatoribus, si Patres Romani censuissent, civitas daretur, atque in demortuorum locum in senatum legerentur. Eam sententiam haud æquioribus animis, quam ipsorum quondam postulatum Latinorum, Patres audierunt: et, cum fremitus indignantium tota curia [18] esset, et præcipue Manlius, 'esse etiam nunc stirpis ejus virum,' diceret, 'ex qua quondam in Capitolio consul minatus esset, quem Latinum in curia vidisset, eum sua manu se interfecturum;' Q. Fabius Maximus, 'Nunquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in senatu,' dixit, 'quam inter tam suspensos sociorum animos incertamque fidem id tactum,[19] [t] quod insuper solicitaret eos. Eam unius hominis temerariam vocem silentio omnium extinguendam esse: et, si quid unquam arcani sanctive ad silendum in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulendum, obliviscendum, pro non dicto habendum esse.' Ita ejus rei oppressa mentio est. Dictatorem, qui censor ante fuisset, vetustissimusque ex eis, qui viverent, censoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret:[u] accirique C. Terentium consulem ad dictatorem dicendum jusserunt. Qui cum ex Apulia, relicto ibi præsidio, magnis itineribus Romam redisset, nocte

[f] *Auctor esse, velut ingentis boni.*

tem.' Rupert.—17 '*Jungendi arctius Latini nominis cum populo Rom. magnopere se suadere* præclara conj. Crev. quam probavit Drak. et recepit etiam Str. pro vulg. *nominis, pro magna re suadere* vel *re se suadere.* In optimis Mss. et vett. Edd. legitur *nominis cum pro magna re se suadere,* et τῷ *p. ro.* (h. e. *populus Rom.*) sæpissime a librariis substituta præp. *pro,* (v. Drak. ad Epit. lib. xv.) lectiones autem recentt. Livio vix obtrudendæ videntur.' *Rupert.* —18 'Forte leg. *in tota curia* cum Doering. et *T. Manlius* cum Gron.' Ru-

NOTÆ

[t] *Id tactum*] Scribebat Gronov. *id jactum:* non improbabiliter, hoc est, jactatum, propositum. Agnoscit tamen non male dici *id tactum,* qua forma loquendi usus Cic.

[u] *Qui senatum legeret*] Hæc potestas legendi Senatum post reges exactos penes consules fuerat: donec creati censores, qui hoc munere fungerentur. Interdum, sed rarius, dictator, aut etiam triumviri ea de causa creati id agebant, ut annotat Majorag. de Senatu Rom. cap. 14.

proxima, ut mos erat, M. Fabium Buteonem [20] [x] ex senatus consulto sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit.

23. Is ubi cum lictoribus in Rostra escendit, 'neque duos dictatores tempore uno,[y] quod nunquam antea factum esset, probare se,' dixit; 'neque dictatorem se sine magistro equitum;[1] nec censoriam vim uni permissam[2] et eidem iterum; nec dictatori, nisi rei gerendæ causa creato, in sex menses datum imperium. Quæ immoderata fors, tempus, ac necessitas fecerint, iis se modum impositurum.'[z] Nam neque senatu quenquam moturum ex iis, quos C. Flaminius, L. Æmilius censores in senatum legissent; transcribi tantum recitarique eos jussurum, ne penes unum hominem[a] judicium arbitriumque de fama ac moribus senatoris fuerit; et ita in demortuorum locum sublecturum, ut ordo ordini,

z Se temperaturum ea quæ fortuna nimia, quæ tempus præsens, et necessitas rerum fieri coëgerunt.

pert. *TN. Manlius* Ms. Put.—19 *Jactum* conj. J. F. Gronov.—20 *N. Fabium B.* emend. Sigon.

1 'Vet. lib. *neque dictatorem sine magistro equitum:* probe: res enim eum cum persona offendebat.' *Sigon.*—2 *Permissam uni* Edd. ante Crevier.—

NOTÆ

x *M. Fabium Buteonem*] In Capitolinis Tabulis leguntur an. 512. censores creati: horum unius tantum nomen editur, C. Aurelii Cottæ: alterum, cujus exesum nomen, Sigonius conjicit hunc Fabium Buteonem, qui nullo alio anno censor fuisse invenitur. Cum autem eo tempore duo essent Fabii Buteones consulares, probat magis censorem esse factum Numerium, qui prior ceperat consulatum.

y *Neque duos dictatores tempore uno*] Hoc sane valde novum, etsi M. Junius rei gerendæ causa creatus ad exercitum profectus, hic Buteo Senatus legendi gratia dictus fuerat: cujus rei meminit quoque Plutarch. in Fab. nec minus novum dictatorem sine magistro equitum creari, eidemque bis censorium munus deferri.

a *Ne penes unum hominem*] At nonne idem obtinebat in censoribus? siquidem Claudius Nero Liviusque Salinator, collegæ in censura, alter in alterum animadverterunt, seque invicem publicis ademtis equis etiam ærarios fecerunt an. 549. Valer. Max. II. 9. T. Livius XXIX. 37. Certum saltem est ab uno Lustrum condi; ab uno etiam, cui sors obtigerat, Senatum legi solitum, ex Liv. ipso lib. XXVII. cap. 11. unde apparet non amborum censorum communi judicio, sed alterutrius arbitrio de fama civium atque adeo senatorum disceptatum fuisse. Verum duo ab initio in id creabantur: uter rem exequeretur, sors decidebat.

non homo homini prælatus videretur.'[k] Recitato vetere senatu, inde primos[3] in demortuorum locum legit, qui post L. Æmilium et C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, necdum in senatum lecti essent; ut quisque eorum primus creatus erat:[4][a] tum legit, qui ædiles, tribuni plebei, quæstoresve[5] fuerant: tum ex iis, qui magistratus cepissent, qui spolia[6] ex hoste fixa domi haberent,[b] aut

[k] *Ut in assignando senatoribus, qui allegendi essent, priori aut posteriori loco, non personarum, sed honoris graduum ratio haberetur.*

3 Pro *primos* in Edd. ante Jac. Gronov. legitur *primum*.—4 '*Ut quisque eorum senator primus creatus erat.* Ita Edd. vett. et *senatus* optimi Mss. Sed neutrum probandum, et vel delendum, vel leg. *magistratus;* Gron. Recte, opinor, nec audiendus P. Manutius de sen. Rom. qui exponit: ut quisque curulem magistratum assecutus in senatum venerat, et dicendæ post magistratum sententiæ jus acceperat.' *Rupert.*—5 Olim legebatur: *ædiles, tribuni, prætores quæstoresque.*—6 '*Tum ex iis, qui magistratus cepissent* cet. obscura verba, quibus Sigon. Gron. et Drak. *non* ante *cepissent* inseruere, ut dictator primum, qui magistratus curules, deinde, qui plebeios gessissent, et *tum ex iis, qui magistratus non cepissent*, legerit eos, *qui spolia* cet. Id improbat Doer. cujus hæc nota est: ' Cum dictator in explendo senatu ita versaretur, *ut ordo ordini, non homo homini prælatus videretur*, qui, quæso, in senatum legere poterat eos, qui magistratus *non* cepissent, præcipue cum ii, qui spolia ex hoste fixa domi habebant, aut civicam coronam acceperant, capere omnino magistratus possent? Immo legit primum, qui *magistratum curulem cepissent*, deinde, qui *magistratus cepissent* sc. alios s. minores, quod ut adderetur, non opus fuit, cum *magistratus magistratui curuli* opponantur.' Sed, ut alia taceam, non soli magistratus curules antea memorati erant. Forte leg. *tum alios* vel *tum et alios qui magistratus cepissent*, vel potius *gessissent*, ne idem verbum bis positum sit, (ut intelligantur triumviri capitales, monetales, nocturni et mensarii, tribuni ærarii, curatores viarum, et alii magistratus tam ordinarii

NOTÆ

[a] *Ut quisque eorum primus creatus erat*] Vulgo legebatur, *ut quisque eorum senator primus creatus erat*, vel *primum creatus erat*. Sed redundare vocem *senator* notarunt Glar. et Sigon. Neque eam habebat vetus editio Badii. Et vero sensus est, eos, qui post priores censores curulem magistratum ceperant, lectos esse in Senatum, eo ordine quo magistratum cepissent. Non enim statim, ut magistratum curulem gesserant, senatores fiebant, licet aditus eis in curiam daretur: sed ut senatores censerentur, legi eos a censoribus oportebat. Nec tamen opus est cum Gronov. inserere nomen *magistratus*, et scribere *ut quisque eorum magistratus primus creatus erat:* id enim ex anteriori commate satis intelligitur.

[b] *Qui spolia ex hoste fixa domi haberent*] Post eos, qui magistratus, tum curules, tum plebeios gesserant, ii lecti sunt in Senatum, qui nullo magistratu gesto, sua tamen suorumve bellica virtute insignes essent, eoque spolia hostibus detracta haberent domi suæ: erat enim in more positum apud Romanos teste Plin. lib. XXXV. cap. 2. ut ' foris et circa

civicam coronam accepissent. Ita centum septuaginta septem[7] cum ingenti approbatione hominum[8] in senatum lectis, extemplo se magistratu abdicavit, privatusque de Rostris descendit, lictoribus abire jussis: turbæque se immiscuit privatas agentium res, tempus hoc[9] sedulo terens,[c] ne deducendi sui causa populum de foro abduceret. Neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequentesque eum domum deduxerunt. Consul nocte insequenti ad exercitum rediit, non facto certiore senatu, ne comitiorum causa in Urbe retineretur.

24. Postero die consultus a M'. Pomponio prætore senatus decrevit, dictatori scribendum, uti, si e re publica censeret esse, ad consules subrogandos veniret cum magistro equitum et prætore M. Marcello, ut ex iis præsentibus noscere Patres possent, quo statu res publica esset,[10] consiliaque ex rebus caperent. Qui acciti erant, omnes venerunt, relictis legatis, qui legionibus præessent. Dictator, de se pauca ac modice[11] locutus, in magistrum equitum, Ti. Sempronium Gracchum, magnam partem gloriæ vertit; comitiaque edixit, quibus L. Postumius tertium absens, qui tum Galliam provinciam obtinebat, et Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitum et ædilis curulis erat,[12] consules crearentur. Prætores inde creati, M. Valerius Lævinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scævola. Dictator, creatis magistratibus, Teanum[d] in hyberna ad exercitum rediit, relicto

quam extraordinarii,) et *qui spolia* cet.' *Rupert.*—7 Ms. Hav. *CLXXX.* et in Epit. Liv. Ms. Berg. *CXLVII.* at ceteri *CXCVII.*—8 Al. *omnium.*—9 'In vet. lib. Sigon. *hic*, (in turba et foro,) quod recte, opinor, probat Doering.' *Rupert.*

10 Al. *respublicæ essent.*—11 'Optimi, *ac demodice.* An *permodice?*' J. F. Gronov.—12 'Pro *et ædilis curulis erat* in Edd. ante Crev. et Mss. fere om-

NOTÆ

limina majorum suorum fortissimorum imagines disponerent, affixis hostium spoliis,' &c.

[c] *Tempus hoc sedulo terens*] In foro.

[d] *Teanum*] Duo fuere in Italia oppida ejus nominis: Teanum Apulum, de quo hic sermo, cujus adhuc rudera extare Cluverius testatur decem millia passuum ab ostio Frentonis; Sanso ad *Chienti* in Capitanata ponit,

magistro equitum Romæ, qui, cum post paucos dies magistratum initurus esset,[e] de exercitibus scribendis comparandisque in annum Patres consuleret. Cum eæ res maxime agerentur, nova clades nuntiata, aliam super aliam [13] [f] cumulante in eum annum fortuna; L. Postumium, consulem designatum, in Gallia ipsum atque exercitum deletos. Sylva erat vasta, (Litanam Galli vocabant,[14] [g]) qua exercitum traducturus erat. Ejus sylvæ dextra lævaque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut immotæ starent, momento levi impulsæ occiderent.[15] [h] Legiones duas Romanas habebat Postumius, sociumque ab supero mari tantum conscripserat, ut viginti quinque millia armatorum in agros hostium induxerit.[16] Galli oram extremæ sylvæ cum circumsedissent, ubi intravit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum impellunt, quæ, alia in aliam, instabilem per se ac male hærentem, incidentes, ancipiti strage arma, viros, equos obruerunt, ut vix decem homines effugerent. Nam cum exanimati plerique essent arborum truncis frag-

nibus *et eo* vel *ea accurrerat* vel *occurrerat*, advenerat.' *Rupert.*—13 Al. *alia super alia.*—14 Al. *vocant.*—15 '*Occiderent.* Valde faveo huic veterum librorum scripturæ, modo exemplum sit. Secus posses, *conciderent.* Andreas,

NOTÆ

locum longe diversum a *Civita di Chieti*, quæ in Aprutii utriusque confinio sita, olim *Teate:* alterum Teanum Sidicinum in via Latina, et aditu Campaniæ felicis inter Casinum et Casilinum, vulgo *Tiano.*

[e] *Magistratum initurus esset*] Consulatum nempe.

[f] *Aliam super aliam*] Cladem intellige.

[g] *Litanam Galli vocabant*] Fuit hæc sylva haud dubie in Boiis, hoc est, in Mutinensi aut Bononiensi tractu; atque, ut ex Zonara discimus, locis montosis: in exitu forte vallis Carfanianæ, ubi *Selva Romanesca,* aut inde non procul apud locum *Lizano,* qui nominis vestigia servare videtur, ad Apenninum, in Mutinensis, Bononiensis, et Pistoriensis Tusciæ agri confinio.

[h] *Momento levi impulsæ occiderent*] Hæc veterum librorum scriptura: et quandoque *occidere* pro cadere sumitur; nam et eo sensu dicimus 'Solem occidere,' et cetera etiam sidera *occidere* dicuntur, quasi cadere videantur: unde apud Virg. 'suadentque cadentia sidera somnos.' Gronov. tamen suspicatur legendum *conciderent.* Malim *acciderent,* eo sensu quo dicitur ad pedes, vel ad genua alicujus accidere.

mentisque ramorum, ceteram quoque multitudinem, inopinato malo trepidam, Galli, saltum omnem armati circumsedentes, interfecerunt; paucis e tanto numero captis, qui, fluminis pontem petentes, obsesso ante ab hostibus ponte interclusi sunt. Ibi Postumius, omni vi, ne caperetur, dimicans, occubuit.[17] [i] Spolia corporis caputque ducis præcisum Boii ovantes templo, quod sanctissimum est apud eos, intulere: purgato inde capite, ut mos iis est, calvam auro cælavere.[k] Idque sacrum vas iis erat, quo solennibus libarent; poculumque idem sacerdoti esse[18] [l] ac templi antistitibus. Præda quoque haud minor Gallis, quam victoria, fuit. Nam etsi magna pars animalium strage sylvæ oppressa erat, tamen ceteræ res, quia nihil dissipatum fuga est, stratæ per omnem jacentis agminis ordinem inventæ sunt.

25. Hac nuntiata clade, cum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut, tabernis clausis, velut nocturna solitudine per urbem acta, senatus ædilibus negotium daret, ut urbem circumirent, aperirique tabernas et mœstitiæ publicæ speciem[19] urbi demi juberent; tum Ti. Sempronius senatum habuit, consolatusque Patres est et adhortatus, ' ne, qui Cannensi ruinæ non succubuissent, ad mino-

cecidérent.' J. F. Gronov.—16 Al. *induxisset.*—17 *Ne caperetur, obnixus occubuit* Edd. ab Aldo ad Gronov.—18 ' Vel *τὸ erat*, vel *τὸ esse* (quod a Ms. Harl. abest) delendum videri, jam alii monuere.' *Rupert.*

NOTÆ

[i] *Ne caperetur, dimicans, occubuit*] Ita post Puteanum et alios Gronovius. Priores habent *obnixus occubuit.* Exiguo sane quantum ad sententiam discrimine. In aliis codicibus neutrum participium occurrit, sed suspensa sic apparet oratio.

[k] *Calvam auro cælavere*] Longobardorum idem mos fuisse videtur. Ea certe causa legitur præcipua necis Alboino, eorum primo in Italia regi, secundæ uxoris Rosemundæ insidiis illatæ, quod eam in devicti patris calva bibere coëgisset.

[l] *Poculumque idem sacerdoti esse*] Freinshemius *τὸ esse* delendum putat: Gronovius *τὸ erat* expungi mavult. Et sane infinitivus modus pro Indicativo historicis usitatus; et hic verbum *esse* in scriptis video. Porro eum dicit idem poculum *sacerdoti* fuisse *ac templi antistitibus*, per *sacerdotem* intelligo eum qui sacra faciebat, per *antistites* autem eos qui dignitate sacra eminebant.

res calamitates animos summitterent. Quod ad Carthaginienses hostes Hannibalemque attinet,[20] prospera modo essent, sicut speraret futura,[1] Gallicum bellum et omitti tuto et differri posse; ultionemque eam fraudis in Deorum ac populi Romani potestate fore.[i] De hoste Pœno exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum atque agitandum.' Ipse primum, quid peditum equitumque, quid civium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. Quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, a peritis quæsitum est:[k] nec, unde consulares exercitus[m] satis firmi ad tantum bellum efficerentur,[2] inibatur ratio. Itaque Galliam, quanquam stimulabat justa ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris consuli decretus est. De exercitu Marcelli, qui eorum ex fuga Cannensi essent,[n] in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit: eodem ex dictatoris legionibus rejici militem

[i] *Eam ultionem quam mereretur damnum insidiis Gallorum datum, facile suo tempore repetendam Deorum ope.*
[k] *Ab iis quibus cognitus earum copiarum status.*

19 Al. *mæstitiæ speciem publicæ.*—20 '*Attineret* viri docti non temere conjecerunt.' *Stroth.*—1 '*Prospera* si *modo essent* sc. incepta, nisi potius ex Edd. antt. et quibusdam Mss. restituendum: *prospera modo esset, sicut speraret, fortuna.*' Rupert.—2 *Quæsitum est duone consulares exercitus satis firmati tanto bello sufficerent* Edd. a Froben. ad Gronov. *q. e. d. c. e. s. f. tantum bellum*

NOTÆ

[m] *Nec, unde consulares exercitus*] Ita conjicit Gronovius ex Puteano codice, ubi erat *nec undo consulares;* ubi secunda manus adjecerat inter lineas syllabam *se;* atque inde in plures libros propagata lectio, *ne secundo consulares exercitus*, nullo idoneo sensu. Itaque correctores fecerant, *duone consulares exercitus satis firmati tanto bello sufficerent inibatur ratio:* quod Vallæ merito displicuit; tum quod pro *efficerentur* scribebatur *sufficerentur*, tum etiam quod non patitur Latinitas, ut dicatur *iniri ratio, duone exercitus sufficerent:* ille igitur verum sensum assecutus exigua mutatione legendum putabat, *nec quomodo consulares exercitus satis firmi ad tantum bellum efficerentur.*

[n] *Qui eorum ex fuga Cannensi essent*] Vulgo, *qui ex fuga.* Plerique veteres, *eorum qui.* Meliores, *qui eorum*, id est, qui milites essent ex eorum numero qui in pugna Cannensi fugerant.

minimi quemque roboris, nullo præstituto militiæ tempore, nisi qui[3] stipendiorum legitimorum esset.[o] Duæ legiones urbanæ alteri consuli, qui in locum L. Postumii suffectus esset, decretæ sunt: eumque, cum primum salvis auspiciis posset, creari placuit. Legiones præterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri: atque inde consul, cui legiones urbanæ evenissent, militum sumeret[4] quantum opus esset. C. Terentio consuli propagari[5] in annum imperium:[p] neque de eo exercitu, quem ad præsidium Apuliæ haberet, quicquam minui.

26. Dum hæc in Italia geruntur apparanturque, nihilo segnius in Hispania bellum erat: sed ad eam diem magis prosperum Romanis. P. et Cn. Scipionibus inter se partitis copias,[6] ut Cnæus terra, Publius navibus rem gereret; Hasdrubal Pœnorum imperator, neutri parti virium satis fidens,[q] procul ab hoste, intervallo ac locis tutus,[7] tenebat se, quoad multum ac diu obtestanti quatuor millia peditum et quingenti equites in supplementum missi ex Africa sunt. Tum, refecta tandem spe, castra propius hostem movit: classemque et ipse instrui pararique jubet ad insulas maritimamque oram tutandam. In ipso impetu movendarum

efficerent Edd. ante Froben. Vid. Not. Var.—3 *Quod* Edd. ante Gronov. Conj. Rupert. *quis*.—4 'Put. *sumere*. Forte: *atque inde consulem cui .... militum sumere*.' J. F. Gronov.—5 *Prorogari* Edd. ab Ascens. ad Gronov.

6 *Scipiones inter se partitis copiis* Edd. vett. *Scipiones inter se partiti copias* Edd. a Mogunt. ad Gronov. Vid. Not. Var.—7 *Tutis* Edd. ante Gronov.

NOTÆ

[o] *Nisi qui [quod] stipendiorum legitimorum esset*] Mavult Gronov. ex manuscriptis *nisi qui stipendiorum legitimorum essent*, ut ad milites, non ad tempus, referatur. Vulgaris lectio mihi probatur magis; vult enim Livius eam Senatus sententiam fuisse, ut præstitutum tempus militiæ in unoquoque milite servaretur, id est, ut non ante impleta viginti annorum stipendia dimitterentur.

[p] *C. Terentio consuli propagari in annum imperium*] Non ut consulatum retineret per biennium, sed, ut pro consule bellum gereret. Nihil autem erat cur contra pleroseque manuscriptos et editos Ascensius mutaret *propagari*, in *prorogari imperium*, cum utrumque recte dicatur, ut pluribus exemplis confirmat citra necessitatem Gronovius.

[q] *Neutri parti virium satis fidens*] Gall. *Ne se trouvant pas assez fort, ni sur mer, ni par terre.*

de integro rerum[t] perculit eum præfectorum navium transitio, qui, post classem ad Iberum per pavorem desertam graviter increpiti, nunquam deinde satis fidi aut duci aut Carthaginiensium rebus fuerant. Fecerant hi transfugæ motum in Carpesiorum[8] gente,[r] desciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipsis vi capta fuerat. In eam gentem versum ab Romanis bellum est; infestoque exercitu Hasdrubal ingressus agrum hostium, pro captæ ante dies paucos urbis mœnibus, Chalbum,[9] [s] nobilem Carpesiorum ducem, cum valido exercitu castris sese tenentem,[10] aggredi statuit. Præmissa igitur levi armatura, quæ eliceret hostes ad certamen,[11] peditum partem ad depopulandum per agros passim dimisit, ut palantes exciperent. Simul et ad castra tumultus erat,[t] et per agros fugaque et cædes; deinde undique diversis itineribus cum in castra se recepissent, adeo repente decessit animis pavor, ut non ad

[t] *Recrudescente in Hispania bello, cum de novo majori vi atque impetu agitandæ res essent.*

mox pro *quoad* in Edd. ante Crev. legitur *cui*.—8 'Ita Edd. Mogunt. Ald. et inde al. Sed primæ Edd. et Mss. fere omnes *Tartessiorum* aut *Tartesiorum*, et quidam *Carthesiorum*.' Rupert.—9 Vulg. *Galbum*.—10 *Se detinentem* Edd.

NOTÆ

[r] *In Carpesiorum gente*] Polybius Carpesios dixit pro Carpetanis; eumque sequi potuit Livius. Sed meliores codices habent *Carthesiorum*, vel *Tartessiorum*, quorum urbs Carteia. De utrisque jam dictum. Et Carpetani quidem, quorum caput Toletum, Ibero propiores, a quo haud multum exercitus tam Romanorum quam Pœnorum abfuisse suadet Auctoris narratio. Et longius a Romanis dissita Carteia, intermediusque Hasdrubal verti in eam partem bellum a Romanis non facile sinebat: nec tanta erat Tartessiorum gens, qui pars Turdetanorum sive Olcadum, quemadmodum eos Noster appellat lib. XXI. ut ex ea plures a Carthaginiensibus urbes deficere possent, aliæ in fide manere: unde non ægre adducar, ut *Carpesiorum* potius retineam, sive Carpetanorum, gentis potentioris pluribusque oppidis frequentis, quam *Tartessiorum*: nisi Sansonem sequi placeat, apud quem in Tabula Hispaniæ veteris 'Carteia Olcadum,' tanquam longe diversa ab ea quam in Bætica apud Tartessios ad fretum Gaditanum omnes norunt, statuitur inter Tagum et Valeriam, ubi nunc *Horcajada*, ni fallor, in Carpetanorum et Celtiberorum confinio.

[s] *Chalbum* [*Galbum*] Optimi *Chalbum*.

[t] *Et ad castra tumultus erat*] Castra intellige, Hispanorum qui defecerant.

munimenta modo defendenda satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum hostem prælio. Erumpunt igitur agmine e castris, tripudiantes more suo; repentinaque eorum audacia terrorem hosti, paulo ante ultro lacessenti, incussit. Itaque et ipse Hasdrubal in collem satis arduum, tutum[12] flumine etiam objecto, tum copias subducit, et præmissam levem armaturam equitesque palatos eodem recipit: nec aut colli aut flumini satis fidens, vallo castra permunit. In hoc alterno pavore certamina aliquot sunt contracta: nec Numida Hispano eques par fuit; nec jaculator Maurus cetrato, velocitate pari,[u] robore animi viriumque aliquantum præstanti.

27. Postquam neque elicere Pœnum ad certamen obversati castris poterant, neque castrorum oppugnatio facilis erat; urbem Ascuam,[13 x] quo, fines hostium ingrediens, Hasdrubal frumentum commeatusque alios convexerat, vi capiunt, omnique circa agro potiuntur. Nec jam, aut in agmine, aut in castris, ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re (ut fit) bene gesta oriri senserat Hasdrubal, cohortatus milites, ut palatos sine signis hostes[14] aggrederentur, degressus[15] colle, pergit ire acie instructa ad castra. Quem ut adesse tumultuose nuntiavere fugientes ex speculis stationibusque, ad arma conclamatum est.[16] Ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi, inordinati in prælium ruunt. Jam primi conseruerant

ante Gronov.—11 Al. *ad pugnam.*—12 *Tutumque* Edd. ante Crevier.
13 *Asenam* Edd. ante Drak.—14 Olim legebatur, *ut palantes signis hostes.* —15 Al. *digressus.*—16 *Quem ut adesse tumultuose nuntii refugientes ex speculis*

NOTÆ

[u] *Cetrato, velocitate pari*] Cetra quale sit clypei genus, jam explicui.

[x] *Ascuam* [*Asenam*] Celtiberorum oppidum fuisse, cui nunc nomen *Almeda*, quarto milliari a Toleto censet Ferrarius, quem in Tabula Hispaniæ secutus Sanso. Scripti, in quibus Colb. habent *Ascuam*. Et facile potuit in vulgatis irrepere *E* pro *C*, et *N* pro *V*. Putarem scribendum *Escuam*, quo nomine oppidum in Turdulis Ptolemæus nominat, cujus et Plinius meminit: id Sanso in conventu Astigitano ponit, et *Cabral* interpretatur, qui locus in confinio regni Granatensis et Hispalensis. Sed hoc longius distat a Celtiberia.

manus, cum alii catervatim currerent, alii nondum e castris exissent. Tamen primo ipsa[17] audacia terruere hostem. Deinde, rari in confertos illati, cum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, et undique pulsi coire in orbem; et dum corporibus applicantur,[m] armaque armis jungunt, in arctum compulsi, cum vix movendis armis satis spatii esset, corona hostium cincti, ad multum diei cæduntur. Exigua pars, eruptione facta, sylvas ac montes petit: parique terrore et castra sunt deserta, et universa gens postero die in deditionem venit. Nec diu in pacato mansit.[18 y] Nam subinde ab Carthagine allatum est, ut Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. Quæ vulgata res per Hispaniam omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Hasdrubal extemplo literas Carthaginem mittit, indicans, quanto fama profectionis suæ damno fuisset. 'Si vero inde pergeret, prius, quam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. Nam, præterquam quod nec præsidium, nec ducem haberet, quem relinqueret pro se, eos imperatores[19] esse Romanos, quibus vix æquis viribus resisti possit. Itaque si ulla Hispaniæ cura esset, successorem sibi cum valido exercitu mitterent: cui, ut omnia[20] prospere evenirent, non tamen otiosam provinciam fore.'[n]

[m] *Et dum se ad globos adjungerent.*
[n] *Vel si, sive etiamsi, cuncta feliciter procederent, eum tamen non habiturum munus absque negotio et vacuum labore.*

---

stationibusque attulere Edd. a Mogunt. ad Drak. Vid. Not. Var.—17 Al. *Tum primo ipsa.*—18 '*Nec diu in pacato mansit* haud apte dictum, sive intell. *agro*, sive *statu*. *Nec diu pacata* m. sc. gens, conj. Gron. sed recte, opinor, reposuit Stroth. *in pacto*, ut 'nec diu in conditione ac pacto mansit' ap. Cic. Verr. I. 6. et sup. IV. 7. 'in fœdere et amicitia mansuros.' Pacti quidem mentio expressa non facta est; sed verba præc. eo referri possunt.' *Rupert.*—19 '*Pro se imperatores.* Meliores: *quem relinqueret prope eos imperatores esse Romanos.* Ita plane Put. Scribe, *quem r. pro se: eos imperatores esse Romanos.* Nisi malit: *quem r. prope eos imp. Romanos*, extrito τῷ *esse*.' J. F. Gronov.—20 '*Cui si omnia* Edd. ante Gronov. qui *ut* (i. e. licet) ex conjectura certa dedit, cum *si* in optimis Mss. desideretur.' *Stroth.*

NOTÆ

y *Nec diu in pacato mansit*] Si referatur ad Hasdrubalem *in pacato manere*, eodem modo dici posset ac in hostico esse. Quodsi ad gentem de-

28. Hæ literæ quanquam primo admodum moverunt senatum; tamen, quia Italiæ cura prior potiorque erat, nihil de Hasdrubale neque de copiis ejus mutatum est.[1] Himilco cum exercitu justo et aucta classe, ad retinendam terra marique ac tuendam Hispaniam, est missus; qui, ut pedestres navalesque copias trajecit, castris communitis navibusque subductis et vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maxime accelerare poterat, per dubios infestosque populos[z] juxta intentus[o 2] ad Hasdrubalem pervenit. Cum decreta senatus mandataque exposuisset, atque edidicisset ipse in vicem, quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra rediit; nulla re, quam celeritate, tutior, quod undique abierat[p] ante quam consentirent.[3 a] Hasdrubal prius, quam moveret castra, pecunias imperat populis omnibus suæ ditionis, satis gnarus, Hannibalem transitus quosdam pretio mercatum: nec auxilia Gallica aliter, quam conducta, habuisse; inopem, tantum iter ingressum, vix penetraturum ad Alpes fuisse. Pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum descendit. Decreta Carthaginiensium et Hasdrubalis iter ubi ad Romanos sunt perlata,[b] omnibus omissis rebus, ambo duces, junctis copiis, ire obviam cœptis atque obsistere

[o] *Æque intentus inter nationes dubiæ ac nutantis fidei, ac inter inimicas palam et infensas.*
[p] *Ex regionibus singulorum populorum, qui suspecti erant.*

1 *Est* non extat in Grut. Gronov. Donjat. Crevier.—2 Malit Rupert. *ad* vel *in dubios i. p. juxta intentus.* 'Vereor ne corruptus sit locus, ita ut vel aliquid desit post *ad*, vel pro *intentus* legendum sit *littus* aut aliud quid.' *Stroth.*—3 'Ex antt. Edd. ante *consentirent* forsan inserendum *populi.*' Ru-

NOTÆ

victam referas, legendum erit cum Gronovio, *nec diu pacata mansit.* Vel subintelligendum *in pacato statu.*

[z] *Per dubios infestosque populos*] Hinc apparet procul a mari mansisse hactenus Hasdrubalem, in populis non omnino pacatis, sive in statu non plane pacifico.

[a] *Ante quam consentirent*] Populi scilicet Hispanici ad eum arcendum, ne ad castra sua, quæ haud dubie maritima, perveniret.

[b] *Ad Romanos sunt perlata*] Ad Scipiones fratres, Romanorum in Hispania duces.

parant; rati, si Hannibali, vix per se ipsi tolerando Italiæ hosti, Hasdrubal dux atque Hispaniensis exercitus esset junctus, illum[4] Romani finem[c] imperii fore. His anxii curis ad Iberum contrahunt copias; et, transito amne, cum diu consultassent, utrum castra castris[d] conferrent, an satis haberent, sociis Carthaginiensium oppugnandis, morari ab itinere proposito hostem, urbem a propinquo flumine Iberam[e] appellatam, opulentissimam ea tempestate regionis ejus, oppugnare parant. Quod ubi sensit Hasdrubal, pro ope ferenda sociis, pergit ipse ire ad urbem, deditam nuper in fidem Romanorum,[5] [f] oppugnandam. Ita jam cœpta obsidio omissa ab Romanis est, et in ipsum Hasdrubalem versum bellum.

29. Quinque millium intervallo castra distantia habuere paucos dies; nec sine levibus præliis, nec ut in aciem exirent. Tandem uno eodemque die velut ex composito utrimque signum pugnæ propositum est, atque omnibus copiis in campum descensum.[6] Triplex stetit Romana acies.[g] Velitum pars inter antesignanos locata,[7] pars post signa accepta,[h] equites cornua cinxere. Hasdrubal mediam

pert. Vid. Not. Var.—4 Al. *illico*.—5 *Romanam* Grut. Gronov. Doujat. 6 Add. *est* Gronov. Doujat. Crev.—7 Olim legebatur, *Peditum pars ante*

NOTÆ

[c] *Illum Romani finem*] Vulgo scribebatur *illico Romani, &c.* non male. Elegantius tamen quod Gronov. subjicit, *illum Romani, &c.* ex Puteano codice, ut sit, tunc futurum Romani imperii finem, probatque pluribus exemplis ex ipso Livio. Sufficit ex lib. III. c. 36. 'Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit.'

[d] *Castra castris*] Id est, castra sua cum castris Hasdrubalis.

[e] *Iberam*] Creditur *Ibera* tunc temporis dicta, quæ post *Dertusa* paulo supra ostia Iberi in Ilercaonibus Tarraconensis Hispaniæ populis, nunc *Tortosa* in Cataloniæ versus Valentiæ regnum finibus, Episcopatus titulo nobilis civitas.

[f] *Ad urbem, deditam nuper in fidem Romanorum*] Aliam scilicet ab Ibera a Scipionibus tunc oppugnata. Illius autem alterius nomen non indicatur.

[g] *Triplex stetit Romana acies*] Divisi scilicet pedites gravis armaturæ pro more illorum temporum in tria corpora, hastatos, principes, et triarios, immixta corpori hastatorum ac triariorum levi armatura, quos hic velites appellat. Vide lib. VIII. c. 8.

[h] *Velitum pars inter antesignanos locata, pars post signa accepta*] Ita Gro-

aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Pœnos locat, lævo Afros mercenariorumque auxilia: equitum Numidas Pœnorum peditibus, ceteros Afris[1] pro cornibus apponit.[8] [k] Nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, sed quibus, desultorum in modum, binos trahentibus equos inter acerrimam sæpe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transultare mos erat: tanta velocitas ipsis, tamque docile equorum genus est. Cum hoc modo instructi starent, imperatorum utriusque partis haud ferme dispares spes erant. Nam ne multum quidem aut numero, aut genere militum, hi aut illi præstabant. Militibus longe dispar animus erat. Romanis enim, quanquam procul a patria pugnarent, facile persuaserant duces, pro Italia atque urbe Romana eos pugnare. Itaque, velut quibus reditus in patriam eo discrimine pugnæ verteretur, obstinaverant animis, vincere aut mori. Minus pertinaces viros habebat altera acies. Nam maxima pars Hispani erant, qui vinci in Hispania, quam victores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concursu, cum vix pila conjecta essent, retulit pedem media acies, inferentibusque sese magno impetu Romanis terga

signa locata. Vid. inf. et Not. Var.—8 '*Cornibus opponit* omnes Edd. præter Crev. et Stroth. omnesque Mss. præter duos, in quibus est *apponit.* Illud probat Gron. hoc vero recte, opinor, Stroth. quia *opponi pro cornibus, castris* cet. absolute sæpius dicatur, non vero simul jungatur dativo, nisi *hosti.*' Ru-

NOTÆ

nov. ex Puteano: vulgo legitur, *peditum pars ante signa locata:* sensu nihil diverso, quod ad situm attinet: idem enim est *ante signa* et *inter antesignanos.* Sed aliud velites, aliud pedites, quo nomine gravius armati designari solent. Et pedites generaliter partim ante, partim post signa locari, novum non est: nec accipi recte dicitur, nisi minor numerus in majori: major autem semper numerus peditum graviter armatorum, quam levis armaturæ. Melius itaque *velitum,* qui immixti hastatis et triariis, quam *peditum,* quibus tota constare solet media acies.

[1] *Ceteros Afris*] Auxiliarem scilicet aliarum a Numidis nationum equitatum.

[k] *Pro cornibus apponit* [*opponit*] Rubenius scribendum putabat *apponit,* et sane id videtur exigere sententia, ut equites peditibus hinc atque hinc adjuncti significentur, sive ante peditum cornua, sive ut illis additi ex utroque latere cornuum loco essent. Gronovius tamen retinet τὸ *opponit,* firmatque exemplis; sed quæ nonnisi ad hostes referri possint.

vertit. Nihilo segnius in cornibus prælium fuit. Hinc Pœnus, hinc Afer urget: et velut in circumventos prælio ancipiti pugnant. Sed cum in medium tota jam coisset Romana acies, satis virium ad dimovenda hostium cornua habuit. Itaque duo [9] diversa prælia erant. Utroque Romani, ut qui, pulsis tandem [10] mediis,[1] et numero et robore virorum præstarent, haud dubie superarunt. Magna vis hominum ibi occisa; et, nisi Hispani vixdum conserto prælio tam effuse fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit; quia, simul inclinatam mediam aciem Mauri Numidæque viderunt, extemplo fuga effusa nuda cornua, elephantis quoque præ se actis, deseruere. Et [11] Hasdrubal, usque ad ultimum eventum pugnæ moratus, e media cæde cum paucis effugit. Castra Romani cepere atque diripuere. Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adjunxit: Hasdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tuto in Hispania spem reliquit. Quæ postquam literis Scipionum Romæ vulgata sunt; non tam victoria, quam prohibito Hasdrubalis in Italiam transitu, lætabantur.

30. Dum hæc in Hispania geruntur, Petelia [12] in Bruttiis, aliquot post mensibus, quam cœpta oppugnari erat, ab Himilcone, præfecto Hannibalis, expugnata est. Multo [13] sanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria stetit: nec ulla magis vis obsessos, quam fames, expugnavit. Absumtis enim frugum alimentis carnisque omnis generis quadrupe-

pert.—9 Vet. lib. apud Sigon. *Ita duo.*—10 'Gronovius conjiciebat *jam ante*, vel *jam tum:* legi etiam posset *jam diu*. Quodsi *tandem*, ut puto, verum est, non ad proximum *pulsis*, sed ad remotius *numero præstarent*, referendum est.' *Streth.*—11 'Nullum usum video copulativæ: ideoque delendam censeo.' *J. F. Gronov.*

NOTÆ

[1] *Ut qui, pulsis tandem mediis*] Mavult Gronovius *pulsis jam tum*, vel *pulsis jam ante mediis:* quod superioribus magis congruit, ubi vix conjectis pilis, statim retulisse pedem media acies dicitur. Particula vero *tandem* exigit, ut magno molimine perfecta res fuerit.

dum, sutrinæ postremo coriis,[14] [m] herbisque et radicibus, et corticibus teneris strictisque rubis [n] vixere; nec, antequam vires ad standum in muris ferendaque arma deerant, expugnati sunt. Recepta Petelia, Pœnus ad Consentiam [o] copias traducit; quam, minus pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem accepit. Iisdem ferme diebus et Bruttiorum exercitus Crotonem, Græcam urbem, circumsedit, opulentam quondam armis virisque, tum jam adeo multis magnisque cladibus afflictam, ut omnis ætatis minus viginti millia civium superessent. Itaque urbe a defensoribus vasta [15] facile potiti sunt hostes: arx tantum retenta, in quam inter tumultum captæ urbis e media cæde quidam effugere. Et Locrenses [p] descivere ad Bruttios Pœnosque,

12 Al. *Petellia.*—13 *Est; multoque* Edd. ante Crevier.—14 '*Sutrinæ postremo coriis;* aptissime et gravissime, judice Str. et Doer. si cogites, miseros homines sutorum officinas, ubi plurima sunt coria, adiisse ibique resecta coriorum frusta corrosisse. Sed cur hæc tantum coria? et quam dubia est vulg. lectio! *sutrinæque* Edd. prim. ante Froben. qui delevit *τὸ que*, quod omnes Mss. tuentur, in quibus tamen non *sutrinæque* reperitur, sed *suetemque* et *sueteque* vel *suetæque:* unde Salmas. *carnisque o. g. q. suetæque, postremo* cet. legebat. *scutorumque* conj. Valla. Sed *τὸ que* probabile facit, ante hanc vocem excidisse aliam, quæ latet forte in *quadrupedum.* Suspicari possis *madefactis siccatisque* coll. Frontin. IV. 5. 18. vel potius *pellium scutique postremo coriis;* ut fere in simili extremæ famis descriptione sup. c. 19. 'ut lora detractasque scutis pelles, ubi fervida mollissent aqua, mandere conarentur.'' *Ru-*

NOTÆ

[m] *Sutrinæ postremo coriis*] Tolerari posset, ut intelligantur *coria*, quibus sutores in officinis suis utuntur; sed in plerisque libris legitur, *suetemque postremo coriis:* unde conjecit Laur. Valla *scutorumque postremo coriis*, quæ sane in cibum alias quoque versa indubitatum est. Sed Salmas. et Gronov. ex Puteano codice legunt *suetæque:* ita *carnisque omnis generis quadrupedum suetæque* (id est carnis quacumque vesci homines consueverunt) *postremo coriis*

[n] *Strictisque rubis*] Strictos intellige, vel collectos ac decerptos, ut apud Cæsarem III. de Bello Civili, 'foliis ex arboribus strictis.' Et apud Virgil. II. Georg. 'Sed tamen et quernas glandes tunc stringere tempus Et lauri baccas.'

[o] *Ad Consentiam*] De Consentia, et Crotone actum Decad. I. Caput Bruttiorum olim, nunc citerioris Calabriæ, *Consentia* est, vulgo *Cosenza*, ad Cratim amnem, titulo Archiepiscopali decorata.

[p] *Et Locrenses*] Locri hi sunt Epizephyrii dicti, sive Occidentales. Nomen fuit oppidi a Græcis supra Zephyrium promontorium extremæ Bruttiorum regionis conditi: hodie *Gierace*, in ora maris Ionii, et ulteriore Calabria.

prodita multitudine a principibus. Rhegini[q] tantummodo regionis ejus et in fide erga Romanos, et potestatis suæ ad ultimum manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit: et ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. Namque Gelo maximus stirpis, contemta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romana societate, ad Pœnos defecit: movissetque in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione aspergeret, armantem eum multitudinem sollicitantemque socios absumsisset. Hæc eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario eventu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus a senatu postulavit, ut ædem Veneris Erycinæ, quam dictator vovisset, dedicare liceret. Senatus decrevit, ut Ti. Sempronius consul designatus, cum honorem inisset,[16] ad populum ferret, ut Q. Fabium duumvirum esse juberent[r] ædes dedicandæ causa.[17] Et M. Æmilio Lepido, qui bis consul augurque[s] fuerat, filii

pert.—15 *Vastata* Edd. et Mss. plerique: *vacua* ex emend. Sigonii Grut. all. —16 '*Cum honorem inisset* 5. Mss. Pro *honorem* plerique Mss. et Edd. antt. *ibono*, vel *ibone* et *in bono:* Edd. recentt. *primum magistrum* vel *honorem:* sed vox *primum* in nullo Ms. extat.' *Rupert.*—17 *Ut duumviros esse juberent a. d.*

NOTÆ

[q] *Rhegini*] Rhegium eodem tractu, sed cis Apenninum, in extremo Italiæ ea parte cornu; Græcorum quoque colonia e regione Messanæ, intercurrente freto Siculo: dicitur adhuc *Reggio* Archiepiscopatus, et metropolis Calabriæ ulterioris.

[r] *Ut Q. Fabium duumvirum esse juberent*] Hæc vera scriptura ex optimis codicibus: mutarunt Valla et Sigonius, scripseruntque, *ut duumviros esse juberent*, quod dubitarent an *duumvir* in singulari recte diceretur; sed nihil est quod ambigatur. Sic enim sæpe Livius ipse, ut ostendit Gronov. veluti lib. II. ubi de æde Castoris a Postumio vota Latino bello, 'filius ejus duumvir' ad id ipsum creatus dedicavit. Quod autem Glareanus ait servandum esse saltem pluralem numerum, quod præter Fabium T. Otacilius creatus sit eodem tempore, qui ædem Mentis dedicaret, infra cap. proximo, unde et scribendum esse *ædium dedicandarum causa*, id nullius momenti est, quandoquidem hoc loco unius tantum ædis dedicandæ mentio a Livio fit, nimirum Veneris Erycinæ.

[s] *M. Æmilio Lepido, qui bis consul augurque*] Hunc et M. Valerium Lævinum bis consules nominat Livius. Sed cum neque in fastis Capitolinis, neque apud Cassiodorum, nisi semel in consulum numero legantur; suspicatur Sigonius eos suffectos fuisse

tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum[18] et gladiatorum paria duo et viginti per triduum in foro dederunt. Ædiles curules, C. Lætorius[19] et Ti. Sempronius Gracchus, consul designatus,[t] qui in ædilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. Plebeii ludi ædilium M. Aurelii Cottæ et M. Claudii Marcelli[20] ter instaurati. Circumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius consul Idibus Martiis magistratum iniit.[*] Prætores Q. Fulvius Flaccus,[1] qui ante bis consul[2] censorque fuerat, urbanam; M. Valerius Lævinus peregrinam sortem in juris dictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scævola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello pro consule[3] imperium esse populus jussit, quod post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset.

31. Senatus, quo die primum est in Capitolio consultus, decrevit, ut, quo eo anno duplex tributum imperaretur,[4] simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium præsens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuissent. De exercitibus ita decreverunt,[5] ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conve-

c. emend. Glar. et Sigon.—18 'Duo vocc. *per triduum* forte delenda, nec bis a Livio posita.' *Rupert.*—19 Al. *C. Lectorius.*—20 Olim legebatur, *ludi a M. Aurelio Cotta, et M. Claudio Marcello.*—1 Al. *Prætoresque Fulv. Flac.*—2 'Pro vulg. *antea consul* auctore Perizon. reposui *ante II.* vel *bis consul.*' Rupert.—3 Al. *Marcello proconsuli.*—4 '*Senatus . . . decrevit, ut simplex tributum confestim exigeretur, quo*, ut, vel hoc consilio, ut *eo anno duplex imperaretur*, imperari et commodius conferri posset; Str. Sed hæc duarum conjunctionum, *ut, quo*, sine ulla verborum interjectione se excipientium collocatio admodum mihi dura, et vulgata lectio *ut eo anno* tuenda videtur; Doer. In Mss. tamen et Edd. vett. fere omnibus legitur *ut quo eo anno* vel *ut quo anno.* Ceterum variationis causa primum *senatus decrevit*, et deinde *decreverunt* dicitur.' *Rupert.*—5 *Inde de exercitibus ita decretum est* Edd. ante Gronov. et Mss. per-

NOTÆ

in locum L. Veturii et C. Lutatii. Notum enim est in fastis ordinariorum tantum fieri mentionem, qui scilicet primi suo anno creati ei nomen dabant.

[t] *Consul designatus*] Novum et inusitatum ex ædilitate consulatum capere; sed nimirum hic Tib. Gracchus, cum in ædilitate magister equitum fuisset, quæ dignitas prætura major, potuit hac prætermissa consul fieri.

[*] A. U. C. 538.

niendum diem ediceret: inde ut legiones[6] in castra Claudiana[u] supra Suessulam deducerentur. Quæ ibi legiones essent, (erant autem Cannensis maxime exercitus,) eas Ap. Claudius Pulcher prætor in Siciliam trajiceret; quæque in Sicilia essent, Romam deportarentur. Ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus; isque jussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum deducendumque inde in Siciliam[7] T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primo expectaverant homines, uti consul comitia collegæ creando haberet. Deinde, ubi ablegatum, velut de industria, M. Marcellum viderunt, quem maxime[8] consulem in eum annum ob egregie in prætura res gestas creari volebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit consul, 'Utrumque,' inquit, 'e re publica fuit, Patres conscripti, et M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci, et comitia non prius edici, quam is inde, confecto, quod mandatum est, negotio, revertisset; ut vos consulem, quem tempus rei publicæ postularet, quem maxime vultis, haberetis.' Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, silentium fuit. Interea duumviri creati sunt Q. Fabius Maximus et T. Otacilius Crassus, ædibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ. Utraque in Capitolio est, canali

multi.—6 '*Inde ut legiones* edidi pro vulg. *inde sex legiones*: nam de iisdem *duabus legionibus urbanis* agitur, et sex legionibus nemo in hoc bello præfuit. Hinc *eae* conj. Perizon. ut *A* mutatum sit in *X*: *hæ* et *ut* Stroth. Posterius recepi, quia ex *VT* facillime *VI* enasci potuit.' *Rupert.*—7 Al. *deducendum-*

NOTÆ

[u] *In castra Claudiana*] Cum duo ex gente Claudia in imperio essent, M. Claudius Marcellus proconsul, et Appius Claudius Pulcher prætor; ambigi posset utrius hæc castra essent; nisi quod Appius nunc primum præturam inierat, necdum in Siciliam provinciam erat profectus. Hinc patet Claudii Marcelli castra intelligenda, quæ supra Suessulam posita habebat: mirum tamen quod Claudius Marcellus in castra Claudiana legiones deducere jussus dicatur, potius quam in sua castra. Sed quamvis ab eo imperatore nomen haberent, non tamen ejus castra erant, sed populi Romani.

uno discretæ. Et de trecentis equitibus Campanis, qui, in Sicilia cum fide stipendiis emeritis, Romam venerant, dein latum ad populum,[9] ut cives Romani essent; item uti municipes Cumani essent,[x] pridie[10] quam populus Campanus[y] a populo Romano defecisset. Maxime, ut hoc ferretur, moverat, quod, quorum hominum essent, scire se ipsi negabant;[q] vetere patria relicta,[z] in eam, in quam redierant,[a] nondum asciti. Postquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni consuli rogando in locum L. Postumii edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet. Cui ineunti consulatum cum tonuisset,[b] vocati augures vitio creatum videri pronuntiaverunt; vulgoque Patres ita fama ferebant, quod tum primum duo

[q] *Motus inprimis populus Romanus fuerat ad hoc sanciendum, quia ipsi equites Campani fatebantur se nescire cui populo ascribendi essent.*

que in Siciliam.—8 Olim legebatur *quemque maxime vultis.*—9 Al. *delatum ad populum.*—10 ‘Hoc non dicitur Latine, *illo die* vel *pridie diei illius*, quo ille dies et non posteriores designantur, sed *ex illo die:* unde *ex a. d.* vel *ex ante diem* excidisse post *essent* suspicor; Gron. Hæc potius Livium pro *essent*, quod repetere nihil attinebat, scripsisse crediderim.’ *Rupert.*

NOTÆ

[x] *Uti municipes Cumani essent*] Fur. Camillo, C. Mænio coss. U. C. 415. Cumani, quod cum Latinis rebellassent, ejusdem juris conditionisque ac Campani esse jussi fuerant lib. VIII. c. 14. Campani autem agro fuerant mulctati ejusdem lib. cap. 11. nunc Cumæ ex præfectura in municipium versæ. Municipes autem erant cives Romani suo jure suisque legibus utentes: ita ut honorarii muneris cum populo Romano participes essent, nisi quod suffragio plerumque carebant, nec magistratus capere poterant.

[y] *Pridie quam populus Campanus*] Suspicatur non immerito Gronov. excidisse tres notas E. A. D. scribendumque, *vel municipes Cumani essent ex ante diem pridie quam populus Campanus.* Alioquin ineptum esset dicere, ut pridie illius diei cives essent, quasi unico die, qui nempe præcessisset defectionem populi Campani, civitatis jus haberent. Vult itaque ipsis attributum jus municipum locum habuisse ab eo die qui præcesserat Campanorum defectionem.

[z] *Vetere patria relicta*] Capua nimirum.

[a] *In eam, in quam redierant*] Romam intelligit.

[b] *Cum tonuisset*] Hac de re Plutarchus in Marcello ait, augures, parum faustum hoc signum existimantes, non tamen ausos fuisse palam eum impedire, quod populum timerent; sed Marcellum ipsum ejurasse magistratum.

plebeii consules facti essent, id Deis cordi non esse. In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicavit, suffectus Fabius Maximus tertium. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa Lanuvii ad Junonis Sospitæ[c] cruore manavere, lapidibusque circa id templum pluit. Ob quem imbrem novemdiale, ut assolet, sacrum fuit: ceteraque prodigia cum cura expiata.

32. Consules exercitus inter sese[11] diviserunt.[d] Fabio exercitus, cui M. Junius dictator præfuerat, evenit; Sempronio volones qui fierent,[12][e] et sociorum viginti quinque millia; M. Valerio prætori legiones, quæ ex Sicilia redissent, decretæ; M. Claudius proconsul ad eum exercitum, qui supra Suessulam Nolæ præsideret, missus. Prætores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, quoties in[13] senatum vocassent,[f] uti senatores, quibusque in senatu dicere sententiam liceret,[g] ad portam Capenam convenirent. Prætores, quorum juris dictio erat, tribunalia

11 *Se* Edd. ante Drak.—12 '*Volones qui forent* unus Ms. et *volonum quod fuerat* Edd. Mog. Frob. Francof. Grut. Crev. Neutrum displicebat Strothio; et Doering. conj. *volones qui fuerant*. At judice Gron. ex prioribus constat, volones antea lectos in exercitu mansisse Junii dictatoris.' *Rupert.*

NOTÆ

[c] *Ad Junonis Sospitæ*] *Sospes* non solum de eo dicitur qui salvus et incolumis est, sed etiam de eo qui servat. Est itaque *Juno Sospita*, Juno servatrix. Ea apud Lanuvinos præcipuo honore colebatur, pingebaturque hasta et scutulo armata, cum pelle caprina, et calceolis repandis. Ex Cic. de Nat. Deor.

[d] *Consules exercitus inter sese diviserunt*] Locus in Mss. varie laceratus, ex quibus suspicatur Gronov. legendum, *Consules inter sese jusserunt, Fabio exercitum tradi, cui M. Junius Pera dictator præfuerat, &c.* Verum a Livii stylo abhorrere mihi videtur illud *Consules inter sese jusserunt*, nec quicquam difficultatis habet communis lectio.

[e] *Volones qui fierent*] 'Volones,' inquit Festus, 'sunt milites, qui post Cannensem cladem usque ad octo millia, cum essent servi, voluntarie se ad militiam obtulerunt.' At non semel tantum servi hoc tempore volentes nomina in militiam dederunt; si vera est hæc Andreæ, et Aldi lectio, quæ pro eo quod scribitur vulgo, *Volones, qui fuerant*, scribunt *Volones qui fierent*: quod Gronovio placet, quoniam qui antea lecti erant, in exercitu Junii dictatoris manserant.

[f] *Quoties in senatum vocassent*] Alias *Senatum vocassent*. Utrumque dici ostendimus.

[g] *Quibusque in senatu dicere sententiam liceret*] Magistratibus, qui nondum in Senatum lecti a censoribus.

ad Piscinam publicam[h] posuerunt. Eo vadimonia fieri jusserunt: ibique eo anno jus dictum est. Interim Carthaginem, unde Mago frater Hannibalis duodecim millia peditum et mille quingentos equites, viginti elephantos, mille argenti talenta[i] in Italiam transmissurus erat cum præsidio sexaginta navium longarum, nuntius affertur, in Hispania rem male gestam, omnesque ferme ejus provinciæ populos ad Romanos defecisse. Erant, qui Magonem cum classe ea copiisque, omissa Italia, in Hispaniam averterent; cum Sardiniæ recipiendæ repentina spes affulsit. 'Parvum ibi exercitum Romanum esse: veterem prætorem inde, A. Cornelium,[14] provinciæ peritum, decedere, novum expectari. Ad hoc, fessos jam animos Sardorum esse diuturnitate imperii: et proximo iis anno acerbe atque avare imperatum. Gravi tributo et collatione iniqua frumenti pressos.[15] Nihil deesse aliud, quam auctorem, ad quem deficerent.' Hæc clandestina legatio per principes missa erat; maxime eam rem moliente Hampsicora,[16] qui tum auctoritate atque opibus longe primus erat. His nuntiis prope uno tempore turbati erectique Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt. In Sardiniam Hasdrubalem[17] deligunt ducem: et tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romæ consules, transactis rebus, quæ in urbe agendæ erant, movebant jam sese ad bellum. Ti. Sempronius militibus Sinuessam[k] diem ad conveniendum edixit; et Q. Fabius, consulto prius

—13 *In* abest ab Edd. ante Gronov.—14 Al. *prætorem inde Cornelium.*—15 Al. *oppressos.*—16 *Hampsicora* et *Ampsicora* optimi Mss. *Harsicora* Edd. antt. —17 'Edd. ante Drak. non Mss. post *Hasdrubalem* inserunt verba *cogno-*

NOTÆ

[h] *Ad Piscinam publicam*] Sub Aventino inter Circum maximum et Portam Capenam fuit hæc *Piscina publica*: a qua nomen Urbis regioni XII. postea datum.

[i] *Mille argenti talenta*] Drachmas si octo assibus nostris æstimemus, talentum sex millia drachmarum continens, respondebit libris Francicis 2400. quæ summa millies repetita dabit libr. 2400000. id est, vicies et quater centena millia.

[k] *Militibus Sinuessam*] Volonibus nempe et sociis qui ipsi Ti. Sempronio sorte obtigerant: nam diem prius, ad conveniendum Cales, edixerat legionibus urbanis, ad quas deinde accipiendas missus M. Marcellus.

senatu, ut frumenta omnes ex agris, ante Kalendas Junias [18] primas,[1] in urbes munitas conveherent. 'Qui non invexisset, cjus se agrum populaturum, servos sub hasta venditurum, villas incensurum.' Ne prætoribus quidem, qui ad jus dicendum creati erant, vacatio ab belli administratione data est. Valerium prætorem in Apuliam ire placuit, ad exercitum a Terentio accipiendum: cum ex Sicilia legiones venissent, iis potissimum uti ad regionis ejus præsidium: Terentianum mitti [19] cum aliquo legatorum.[m] Et viginti quinque naves M. Valerio datæ sunt, quibus oram maritimam inter Brundisium [n] ac Tarentum [o] tutari posset. Par navium numerus Q. Fulvio prætori urbano decretus ad suburbana littora tutanda. C. Terentio proconsuli [20] negotium datum, ut in Piceno agro conquisitionem militum

mento Calvum, desumta forsan e cap. 34. extr.' *Rupert.*—18 Al. *Julias.*—19 'Duk. non male *Tarentum* ante *mitti* excidisse suspicatur ex cap. 38. Malim tamen legere: *Terentianum mitti c. a. legatorum, et XXV. naves M. Valerio dari, quibus* cet. Verbum certe *sunt* ab optimis Mss. abest. *P. Valerio* (Flacco) conj. Jac. Gronov. Is legatus fuit prætoris, et classi præfectus. Cf. c. 16. 34. 38. et XXVI. 8. Sed vulgatæ lect. tum alia favent, tum verba seqq. 'par navium numerus Q. Fulvio prætori urbano decretus.' Bene autem Livius primum simpl. *Valerium* dixit, quia adjecit *prætorem;* nunc *M. Valerium,* ut a P. Valerio legato distinguatur.' *Rupert.*—20 'Hic quoque Cantabr. clare *proconsule,* ut paulo ante *Marcello proconsule.*' Jac. Gronov.

NOTÆ

[1] *Ante Kalendas Junias primas*] Fuit loquendi formula in foro recepta, ne de quibus Kalendis actum esset ambigeretur: satis tamen supervacuum videtur hic *τὸ primas.* Quis enim id nisi de proximis Kalendis intelligat?

[m] *Terentianum mitti cum aliquo legatorum*] Recte Sigonius *Terentianum* refert ad *exercitum:* quod nomen ex superiori membro repetit. Terentianus autem exercitus, seu Varroniani milites, ut postea vocantur, ii erant quibus in Apulia præerat C. Terentius Varro consul. Ii magnam partem ex reliquiis erant Cannensis exercitus, ut habetur c. 31. destinatique fuerant in Siciliam, ut sub auspiciis App. Claudii prætoris ibi militarent. Et c. 38. legitur iis præfuisse Tarenti L. Apustius legatus; ubi postea impositi in naves P. Valerio paruerunt.

[n] *Brundisium*] Urbs fuit, et portus nobilis in Calabria veteri, unde proximus in Epirum trajectus. Hod. *Brindisi* in provincia regni Neapolitani, cui ab Hydrunte nomen, vulgo *Terra d'Otranto.*

[o] *Ac Tarentum*] Hæc Lacedæmoniorum in Salentinis colonia, portu quoque suo nobilis, adhuc *Taranto* appellatur in eadem *Terra d'Otranto.*

haberet, locisque iis præsidio esset. Et T. Otacilius Crassus, postquam ædem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui classi præesset, missus.

33. In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris populorum omnes reges gentesque animos intenderant. Inter quos Philippus[p] Macedonum rex,[q] eo magis, quod propior[1] Italiæ, ac mari tantum Ionio[r] discretus erat. Is ubi primum fama accepit, Hannibalem Alpes transgressum, ut bello inter Romanos Pœnumque orto lætatus erat, ita, utrius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus, fluctuatus animo fuerat. Postquam tertia jam pugna, tertia victoria cum Pœnis erat,[r][2] ad fortunam inclinavit, legatosque ad Hannibalem misit: qui, vitantes portus Brundisinum Tarentinumque, quia custodiis navium Romanarum tenebantur, ad Laciniæ Junonis[s] templum[3] in

[r] *Ab Carthaginiensium parte erat tertia victoria.*

1 *Quo propior* Stroth. et Kreyssigius.—2 *Cum Hannibale et Pœnis erat* Edd. ante Gronov.—3 'Vox *templum* abest a multis Mss. et forte delenda.' Ru-

NOTÆ

[p] *Philippus*] Penultimus is fuit Macedoniæ rex, de quo antea.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ.

[q] *Macedonum rex*] Inter Thessaliam, Epirum, Adriaticum sinum, Illyrium, Dardaniam, Thraciam, et mare Ægæum fuit Macedonia; quæ versus ortum nomen adhuc pristinum retinet, versus occasum in Albaniæ nomen fere transiit. Quin et Philippo parebat Thessalia; hæc omnia nunc sub Turcis.

[r] *Mari tantum Ionio*] Pars Mediterranei maris est Ionium, quod Siciliam Græciamque interluit; hinc extremam Italiam, inde Epirum, et Peloponnesum attingens.

[s] *Ad Laciniæ Junonis*] Locupletissimum fuit templum Junonis Laciniæ, juxta Crotonem: unde Lacinium promontorium, in mare Ionium procurrens ultra sinum Tarentinum. Id nunc *Capo delle Colonne* vocatur, ab ejusdem templi columnis aliquot adhuc extantibus. Locus est in magna Græcia et ora Bruttiorum, quæ nunc *Calabria ulteriore.*

terram egressi sunt. Inde per Apuliam petentes Capuam, media in præsidia Romana illati sunt; deductique ad M. Valerium Lævinum prætorem, circa Luceriam[4] castra habentem. Ibi intrepide Xenophanes legationis princeps, a Philippo rege se missum, ait, ad amicitiam societatemque jungendam cum populo Romano; mandata habere ad consules ac senatum populumque Romanum. Prætor, inter defectiones veterum sociorum nova societate[5] tam clari regis lætus admodum, hostes pro hospitibus[6] comiter accepit. Dat, qui prosequantur, itinera[7] cum cura demonstrent, quæ loca quosque saltus aut Romanus[8] aut hostes teneant. Xenophanes per præsidia Romana in Campaniam, inde, qua proximum fuit, in castra Hannibalis pervenit, fœdusque cum eo atque amicitiam junxit legibus his: 'ut[9] Philippus rex quam maxima classe (ducentas autem naves videbatur effecturus) in Italiam trajiceret, et vastaret maritimam oram: bellum pro parte sua terra marique gereret. Ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Roma Carthaginiensium atque Hannibalis esset, prædaque omnis Hannibali cederet. Perdomita Italia, navigarent in Græciam, bellumque, cum quibus regibus[10] placeret,[t] gererent. Quæ civitates continentis, quæ insulæ ad Macedoniam vergunt, eæ Philippi regnique ejus essent.'

34. In has ferme leges inter Pœnum ducem legatosque Macedonum ictum fœdus, missique cum iis ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo et Bostar et Mago, eodem

pert.—4 '*Luceriam* recepi ex emend. VV. DD. quam firmat impr. cap. 48. *Nuceriam* vel *Numeriam* Mss. et Edd. Sed utrumque ab h. l. alienum.' *Rupert.*—5 'Vulgo in Edd. omnibus *Inter def. vet. sociorum*, *Valerius*, *nova soc.* omisso nomine *Prætor*, additoque proprio *Valerii* nomine, quod pæne ab omnibus, certe ab optimis Mss. abest. *Prætor*, quod tamen in nonnullis Mss. extat, excidit negligentia librariorum post *P. R.*' Stroth.—6 Al. *hostem pro hospite.*—7 Al. *itineraque.*—8 Al. *aut Romani.*—9 '*Ut* a pessima omnium editionum, Gruteri nempe, abest.' *Stroth.*—10 Malit J. F. Gronov. *regi*, et e melioribus Mss. *quæque insulæ.* Pro *vergunt* conj. Rupert. *vergerent.*

NOTÆ

[t] *Cum quibus regibus placeret*] Assentior Gronovio scribenti, *cum quibus regi placeret.* Et paulo infra, *quæque insulæ ad Macedoniam vergunt.*

ad Junonis Laciniæ, ubi navis occulta in statione erat, perveniunt: inde profecti, cum jam altum tenerent, conspecti a classe Romana sunt, quæ præsidio erat Calabriæ [u] littoribus. P. Valerius Flaccus cercuros [11] [x] ad persequendam retrahendamque navem cum misisset, primo fugere regii conati: deinde, ubi celeritate vinci senserunt,[12] tradunt se Romanis, et ad præfectum classis adducti: cum quæreret, 'qui, et unde, et quo tenderent cursum;' Xenophanes primo, satis jam semel felix, mendacium struere, 'a Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, pervenisse. Campaniam superare nequisse, septam hostium præsidiis.' Deinde ut Punicus cultus habitusque suspectos legatos fecit Hannibalis,[y] interrogatosque sermo prodidit; tum, comitibus eorum seductis ac metu territis, literæ quoque ab Hannibale ad Philippum inventæ, et pacta inter [13] [z] regem Macedonum Pœnumque ducem. Quibus satis cognitis, optimum visum est, captivos comitesque eorum Romam ad senatum, aut ad consules, ubicumque essent, quam primum deportare. Ad id celerrimæ quinque naves delectæ, ac L. Valerius Antias,[a] qui præesset, missus: eique mandatum, ut

11 In Edd. ante Gronov. *Corcyræos*, in Mss. *cercyros* et *corcyros*.—12 *Celeritate victi cesserunt* Edd. ante Gronov.—13 *Inventæ de pace inter* Edd. ante Gronov. *inventæ et pacta pacis inter* Gronov. Crevier. all. Vid. inf. et Not.

NOTÆ

[u] *Calabriæ*] Quæ nunc terra d'*Otranto*.

[x] *Cercuros*] Ita legendum monente Salmasio, cui favet Puteanus codex, ubi scribitur *cercyros*: alias *corcyros*, vulgo *Corcyræos*. Erant autem *cercuri* genus navigii levioris, ut apparet ex sequentibus, qui, ni fallor, Corcyræis in usu: et inde apud Latinos tractum nomen; quanquam Plinius lib. VII. c. 55. eorum inventum Cypriis assignet. Sed potuere Latini a Corcyræis e proximo accipere.

[y] *Suspectos legatos fecit Hannibalis*] Gisgonem aliosque cum legatis Macedonum missos prodidit patrius habitus.

[z] *Et pacta inter*] Legebatur vulgo *de pace inter regem Macedonum Pœnumque ducem*. At ex Colb. scriptisque a Gronovio laudatis, ubi *et pacta*, cancellatis vocibus duabus quæ adduntur in Put. *et pactis*, reponere non dubito, *et pacta inter regem*. Non enim proprie pacis pacta inter eos erunt, nullo antea inter eos bello, sed *pacta* fœderis.

[a] *L. Valer. Antias*] Alius ab eo qui

in omnes naves legatos separatim custodiendos[14] divideret,[b] daretque operam, ne quod iis colloquium inter se, neve quæ[15] communicatio consilii esset. Per idem tempus Romæ cum A. Cornelius Mammula, ex Sardinia provincia decedens, retulisset, qui status rerum in insula esset, bellum[16] ac defectionem omnes spectare; Q. Mucium, qui successisset sibi, gravitate cœli aquarumque advenientem exceptum,[e] non tam in periculosum, quam longum, morbum implicitum, diu ad belli vim sustinendam inutilem fore, exercitumque ibi ut satis firmum pacatæ provinciæ præsidio[17] esse,[f] ita parum bello, quod motum iri videretur; decreverunt Patres, ut Q. Fulvius[c] Flaccus quinque millia peditum, quadringentos[18] equites scriberet, eamque legionem[d] primo quoque tempore in Sardiniam trajiciendam curaret, mitteretque cum imperio, quem ipsi videretur; qui rem gereret, quoad Mucius convaluisset. Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul censorque fuerat, subegeratque in consulatu[19] Sardos. Sub idem fere tempus et a Carthagine in Sardiniam classis missa, duce

[e] *Afflatum afflictumque malignitate crassi aëris, &c. sub adventum suum.*
[f] *Custodem provinciæ, sive ad præsidium provinciæ tempore pacis.*

Var.—14 *Legatos partim custodiendos* Edd. ante Froben. et Mss. optimi plurimique.—15 *Quæ* abest ab Edd. ante Gronov.—16 *Ad bellum* Edd. ante Gronov.—17 *Præsidem* Edd. ante Drak.—18 '*Trecentos* Edd. ante Ald. forte rectius: aut centum præter morem adjecti.' *Rupert.*—19 '*In consulatu:* sed in quo? nam *bis consul fuerat.* In quibusdam libris reperiri *in suo consulatu*, et legendum esse *in primo cons.* non male monet Pigh. in Ann. ad a. 519. p. 95. nam voc. *primo*, numerali nota signatum, facile intercidere potuisse.' *Rupert.*

NOTÆ

annalium grande opus scripsit: hunc enim Velleius testatur æqualem fuisse L. Sisennæ, Rutilii, Quadrigarii: Sisennam autem affirmat bellum civile Syllanum scripsisse, quod ad annum urbis 666. pertinet.

[b] *Ut in omnes naves legatos separatim custodiendos divideret*] In quinque naves sibi datas totidem legatos, tres Hannibalis, duosque, ut hinc conjicere est, Philippi.

[c] *Q. Fulvius*] Cui licet prætura urbana obvenisset, data nihilominus provincia est oræ maritimæ classe tuendæ supra c. 32. sub finem.

[d] *Eamque legionem*] Majorem solito vides militum in legione numerum quinque millia peditum, equites quadringentos.

Hasdrubale, cui Calvo cognomen erat, fœda tempestate vexata, ad Baliares insulas dejicitur:[20 e] ibique (adeo non armamenta modo, sed etiam alvei navium quassati erant) subductæ naves dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt.

35. In Italia cum post Cannensem pugnam, fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset; Campani per se adorti sunt rem Cumanam suæ ditionis facere; primo solicitantes, ut ab Romanis deficerent. Ubi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statum[1] sacrificium ad Hamas.[f] Eo senatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt: petieruntque, ut et Cumanus eo senatus veniret ad consultandum communiter, ut eosdem uterque populus socios hostesque haberet: præsidium ibi armatum sese habituros, ne quid ab Romano Pœnove[g] periculi esset.[2] Cumani (quanquam suspecta fraus erat) nihil abnuere; ita tegi fallax consilium posse rati. Interim Ti. Sempronius consul Romanus Sinuessæ, quo ad conveniendum diem edixerat, exercitu lustrato,[h] transgressus Vulturnum flumen, circa Liternum[3] castra posuit. Ibi, quia otiosa stativa erant,[*] crebro decurrere[i] milites cogebat, ut

[*] *Quoniam sine militari factione milites in stativis castris agebant.*

—20 *Ejicitur* Edd. ante Crevier.
1 *Statutum* Edd. vett. et plerique Mss.—2 *Ab Romanis novi periculi esset* Edd. ante Gronov. et plerique Mss.—3 Al. *Linternum.*—4 Al. *erant.*—

NOTÆ

[e] *Ad Baliares insulas dejicitur* [*ejicitur*] Notat Gronov. in scriptis esse *dicitur*, factum ex *deicitur:* vultque hic legi *ad Baliares insulas dejicitur:* licet enim naufragi ejici dicantur, ii tamen qui a cursu suscepto vel a medio mari ad inferiorem partem tempestate deferuntur, proprie *dejici* dicuntur.

[f] *Ad Hamas*] *Hamæ*, sive *Hama*, locus fuit Campaniæ in Cumanorum finibus Capuam versus: sylva adhuc nomen servat, vulgo *Selva di Hami.*

[g] *Ab Romano Pœnove*] Conjectura Gronovii est ex Puteano. Vulgata lectio, *ne quid ab Romano novi periculi esset.*

[h] *Exercitu lustrato*] Populum censores, imperatores exercitum lustrare dicebantur, cum facto sacrificio multitudinem expiabant, eorumque numerum inibant.

[i] *Crebro decurrere*] Gallice, *faire souvent l'exercice.*

tirones (ea maxima pars volonum erat)[4] assuescerent signa sequi, et in acie agnoscere ordines suos. Inter quæ maxima inerat cura duci,[5] [k] itaque legatis tribunisque præceperat, 'ne qua exprobratio cuiquam[6] veteris fortunæ [l] discordiam inter ordines sereret: vetus miles tironi, liber voloni sese exæquari sineret: omnes satis honestos generososque ducerent, quibus arma sua signaque populus Romanus commisisset. Quæ fortuna coëgisset ita fieri, eandem cogere tueri factum.' Ea non majore cura præcepta ab ducibus sunt, quam a militibus observata: brevique tanta concordia coaluerant omnium animi, ut prope in oblivionem veniret,[7] qua ex conditione quisque esset miles factus. Hæc agenti Graccho legati Cumani nuntiarunt, quæ a Campanis legatio paucos ante dies venisset, et quid iis ipsi respondissent: triduum post eum diem festum esse: non senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam et exercitum Campanum. Gracchus, jussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere, et manere intra muros, ipse pridie, quam statum[8] sacrificium Campanis esset, Cumas movet castra. Hamæ inde tria millia passuum absunt. Jam Campani eo frequentes ex composito convenerant, nec procul inde in occulto Marius Alfius [m] Medixtuticus

5 '*Inter quæ concordiæ maxima erat cura duci* Edd. ante Gronov. *Inter quæ max. inerat tum cura* dant Gronov. Crevier. vocabulum *concordiæ* ab iis additum est, qui non intelligentes *itaque*, positum esse pro *atque sic* nesciebant.' *Stroth.* Vid. inf. et Not. Var.—6 *Ne quam exprobratio cuiquam* Edd. ante

NOTÆ

[k] *Inter quæ maxima inerat* [*concordiæ maxima erat*] *cura duci*] Vulgo, *itaque concordiæ maxima erat cura duci:* mutavit Gronovius quod aliqui meliorum codicum ignorent τὸ *concordiæ:* unde illud *itaque*, quod sequitur, negat esse causale, sed positum pro *et ita*. Verum perspicua magis erit sententia, si retineamus nomen *concordiæ*, quod et scripti non pauci et editi habent; et suadent quæ sequuntur. Alioqui suspensa quodammodo esset oratio, nec appareret cujus rei maxima esset cura Sempronio.

[l] *Exprobratio cuiquam veteris fortunæ*] Hæc præsertim ob volones ex servili conditione in militiam novam admissos.

[m] *Marius Alfius*] Marius hic Alfius, qui summus magistratus: in optimis codicibus est, *Marius Alpius edixit uti qui summus magistratus:* unde a Gronovio factus *Medixtuticus:* quod nomen summi magistratus Capuæ fuisse constat ex lib. XXIV. c. 19. aliisque locis.

(summus magistratus[9] erat Campanis) cum quatuordecim millibus armatorum habebat castra, sacrificio apparando et inter id instruendæ fraudi aliquanto intentior, quam muniendis castris, aut ulli militari operi. Triduum sacrificatum[10] ad Hamas. Nocturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positis, ne quis enuntiare posset cœpta, et ab decima diei hora[11][n] coactis militibus corpora curare somnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad signum possent, vigilia ferme prima tolli jussit signa; silentique profectus agmine, cum ad Hamas media nocte pervenisset, castra Campana, ut in pervigilio neglecta, simul omnibus portis invadit: alios somno stratos, alios perpetrato sacro inermes redeuntes obtruncat. Hominum eo tumultu nocturno[12] cæsa plus duo millia, cum ipso duce Mario Alfio. Capta sunt signa militaria quatuor et triginta.

36. Gracchus, minus centum militum jactura castris hostium potitus, Cumas se propere recepit, ab Hannibale metuens, qui super Capuam in Tifatis[13] habebat castra. Nec eum provida futuri fefellit opinio. Nam simul Capuam ea clades est nuntiata, ratus Hannibal, ab re bene gesta insolenter lætum exercitum, tironum magna ex parte

Gronov.—7 *Venirent* Edd. ante Gronov.—8 *Statutum* iidem.—9 *Marius Alfius qui summus m.* iidem et multi Mss. Vid. Not. Var.—10 'Drankenborchius cum Periz. legendum putat, *sacrificandum:* Crevierius, *sacrificatur.* Certe alteriusutrius significatus inesse debet τῷ *sacrificatum.*' Stroth.—11 '*Posset cœpta, ad decimam diei horam*] *Posset, a sexta ad decimam diei horam* Edd. ante Gronov. *posset cœpta, et ab decima diei hora* Gronov. et rell. deinceps Edd. sed *ad decimam horam* in omnibus fere Mss. in nullo vero *ab* est.' *Stroth.*—12 'Vox *nocturno* redundat: nam ex priore versu satis intelligitur rem nocte actam esse: abest certe a vet. lib.' *Sigon.*
13 *Super Capuam ac Tifata* Edd. ante Gronov. in quibus mox est, *nec eum*

NOTÆ

[n] *Ab decima diei hora*] Ab orto sole numeranda. Non solebant autem Romani nisi sero cœnam capere; sed nunc jubentur milites ante horam consuetam corpora curare, ut somno capto possent paulo post mediam noctem Campanis somno post sacrificium mersis supervenire. Helluones etiam cœnam ante horam decimam inchoabant: unde apud Satiricum: 'Exul ab octava Marius bibit.'

servorumque, spoliantem victos prædasque agentem ad Hamas se inventurum; citatum agmen præter Capuam rapit, obviosque ex fuga Campanorum dato præsidio Capuam[14] duci, saucios vehiculis portari jubet.[15] Ipse Hamis vacua ab hostibus castra, nec quicquam præter recentis vestigia cædis strataque passim corpora sociorum invenit. Auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret, urbemque oppugnaret. Id quanquam haud modice Hannibal cupiebat, ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem, maritimam urbem, haberet; tamen, quia præter arma nihil secum miles, raptim acto agmine, extulerat, retro in castra supra Tifata se recepit. Inde, fatigatus Campanorum precibus, sequenti die cum omni apparatu oppugnandæ urbis Cumas redit: perpopulatoque[16] agro Cumano, mille passus ab urbe castra locat; cum Gracchus magis verecundia in tali necessitate deserendi socios, implorantes fidem suam populique Romani, substitisset,[17] quam satis fidens exercitui. Nec alter consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vulturnum flumen[18] traducere audebat exercitum; occupatus primo auspiciis repetendis,[19] dein prodigiis, quæ alia super alia nuntiabantur, expiantique ea haud facile litari haruspices respondebant.

37. Hæ causæ cum Fabium tenerent, Sempronius in obsidione erat; et jam operibus oppugnabatur. Adversus ligneam ingentem,[20] admotam urbi, aliam turrem ex ipso muro excitavit consul Romanus, aliquanto altiorem: quia muro, satis per se alto, subjectis validis sublicis,[o] pro solo

provida viri fefellit.—14 *Campanorum per duo præsidia, Capuam, &c.* Edd. ante Gronov. *dato* ex Lipsii conjectura est, quam Gronovius recepit; cum in omnibus Mss. sit *duo.*—15 *Vehiculis tolli portarique j.* Edd. ante Gronov. mox in iisdem pro *Hamis* est *ad Hamas.*—16 *Populatoque* Edd. ante Gronov.—17 *Locat. Tum Gr.* .... *substitit* Edd. ante Crev.—18 *Flumen* abest ab Edd. ante Gronov.—19 *Romæ* addunt Edd. ante Gronov.

20 '*Adversus ligneam ingentem sc. turrem,* quam vocem addunt omnes Edd. ante Gronov. sed pauci Mss. Malim mox *turrem* delere, quam h. l.' *Rupert.*

NOTÆ

o *Subjectis validis sublicis*] Correctio est Laur. Vallæ: cum legeretur insulse omnino, *subjectis validis supplicatis.*

usus erat. Inde primum saxis sudibusque et ceteris missilibus propugnatores mœnia atque urbem[1] tuebantur: postremo, ubi promovendo adjunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum simul ignem conjecerunt. Quo incendio trepida armatorum multitudo cum de turre sese præcipitaret, eruptio ex oppido simul duabus portis[2] stationes hostium fudit fugavitque in castra; ut eo die obsesso, quam obsidenti, similior esset Pœnus. Ad mille trecenti[3] Carthaginiensium cæsi, et undesexaginta vivi capti; qui, circa muros et in stationibus solute ac negligenter agentes, cum nihil minus, quam eruptionem, timuissent, ex improviso oppressi fuerant.[4] Gracchus prius, quam se hostes ab repentino pavore colligerent, receptui signum dedit, ac suos intra muros recepit. Postero die Hannibal, lætum[5] secunda re[p] consulem justo prælio ratus certaturum, aciem inter castra atque urbem instruxit. Ceterum postquam neminem moveri ab solita custodia urbis vidit, nec committi quicquam temerariæ spei, ad Tifata redit infecta re. Quibus diebus Cumæ liberatæ sunt obsidione, iisdem diebus[6] et in Lucanis ad Grumentum[q] Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Pœno prospere pugnat. Supra duo millia hostium[7] occidit, et ducentos octoginta milites amisit: signa militaria ad quadraginta unum cepit. Pulsus finibus Lucanis Hanno retro in Bruttios sese recepit. Et ex Hirpinis oppida tria,

—1 Al. *propugnatores urbem ac mœnia.*—2 Add. *facta* Edd. ante Drak.—3 *CCCC*. Edd. ante Gronov. *trecentos* Gronov. Doujat. Crevier. mox *inde sexaginta* Edd. vett. *unde quadraginta* rell. ante Gronov.—4 Al. *oppressi sunt.* —5 *Elatum* Edd. ante Drak.—6 Alterum *diebus* delendum esse censet Ru-

NOTÆ

[p] *Hannibal, lætum* [*elatum*] *secunda re*] Negat Gronovius in Mss. legi τὸ *elatum*: constatque satis absque hoc sententia.

[q] *Ad Grumentum*] Hoc Lucanorum oppidum Apenninum inter et sinum Tarentinum, interque Potentiam ac Thurios fuit. Cluverio est hodie *Clarimonte* ad Sirin amnem, vulgo *Sino.* Holstenius illud probabilius ponit inter Saponaram, ad dextram Aciris sive Agri fl. ubi nominis vestigia supersunt in loco qui nunc *Agrometo*, supra ducale oppidum *Tursi*, in Basilicata.

quæ a populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium prætorem, Vercellium, Vescellium, Sicilinum: et auctores[8] [r] defectionis securi percussi. Supra mille captivorum sub hasta venierunt: præda alia militi concessa, exercitus Luceriam reductus.[9] [s]

38. Dum hæc in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quæ Macedonum atque Pœnorum captos legatos Romam portabant, ab supero mari ad inferum circumvectæ prope omnem Italiæ oram, cum præter Cumas velis ferrentur, neque, hostium an sociorum essent, satis sciretur, Gracchus obviam ex classe sua naves misit. Cum

pert.—7 *Hominum* Edd. ante Jac. Gronov. et plerique Mss.—8 '*Vercellium, Vescellium, Sicilinum; et auctores* cet. ex optimis Mss. cum Stroth. revocavi, ut tria sint Hirpinorum oppida, e quibus editores homines, et quidem duos tantum, fecerunt. *Vercellium Siciliumque et auctores d. s. percussit* Edd. prim. *prætorem. Vercellius Siciliusque auctores d. s. percussi* Edd. a Mogunt. omnes. Ceterum ipsa oppida hodie incognita, et nomina forte corrupta. In quibusdam Mss. *Vescellum* et *Sicilium* legitur. *Sicilium* a Dionysio, etsi in Tiburtibus, memorari monuit Gron. idemque putabat, a Vescellio s. Viscellio tum *Jovem Vicilinum* xxiv. 44. 6. (ubi in Ms. Put. et Pet. legitur *Jovis Visilini*) tum *Sp. Cassium Viscellinum* dictum fuisse. Forte leg. *Herdoniam, Abellinum, Æculanum*, oppida Hirpinorum nobis, non librariis, notiora.' *Rupert.*—9 *Exercitus Cumas reductus* Edd. ante Gronov.

NOTÆ

[r] *Vercellium, Vescellium, Sicilinum: et auctores*] Sic ex Put. et Petav. legit Gronov. notatque ex tribus Hirpinorum oppidis factos ab editoribus homines: scripserant enim *Vercellius, Siciliusque autores defectionis*. Et primo lib. xxiv. cap. 44. mentionem fieri observat *Jovis Vicilini* in agro Compsano, qui ager in Hirpinis. Hinc *Vescellium* seu *Vicilium* non procul Compsa fuisse conjicere licet. Reliqua duo loca, ut ceteris scriptoribus incognita, qua parte Hirpinorum fuerint, divinare haud promtum. Forte detortum ex *Vercellio* seu *Vergello* nomen *Monte Vergine*; quod oppidum est ad Aufidum in Principatu ulteriori. Et vero Aufidus, qui et Canna quoque, *Vercelli* nomine aliqua sui parte dictus videtur. Valer. certe Maximus lib. ix. cap. 2. narrat, Hannibal enim flumine Vergello corporibus Romanis ponte facto exercitum traduxisse: quod Silius aliique de Aufido memorant. Nec novum, Christianis sacris constitutis, antiqua locorum vocabula in sanctorum nominum haud multum distantes appellationes mutata. Ex *Sicilino* factum forsitan *Serino*, loci nomen paulo infra Sabati amnis fontes.

[s] *Exercitus Luceriam reductus*] Vulgo *Cumas*, vel *Cumam, reductus*. Gronov. ex Put. et Pet. ubi *curiam reductus*, fecit *Luceriam reductus*: cui subscribo. Nam Cumis obsidebatur consul Sempronius Gracchus: hic autem agitur de exercitu M. Valerii prætoris.

percunctando in vicem cognitum esset, consulem Cumis esse; naves Cumas appulsæ, captivique ad consulem deducti, et literæ datæ. Consul, literis Philippi atque Hannibalis perlectis, consignata omnia ad senatum itinere terrestri misit: navibus devehi legatos jussit. Cum eodem fere die literæ legatique Romam venissent, et, percunctatione facta, dicta cum scriptis congruerent, primo gravis cura Patres incessit, cernentes, quanta vix tolerantibus Punicum bellum Macedonici belli moles instaret. Cui tamen adeo non succubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italia hostem. Captivis in vincula condi jussis,[t] comitibusque[10] eorum sub hasta venditis, ad naves viginti quinque, quibus P. Valerius Flaccus præfectus præerat, viginti paratas alias[u] decernunt.[11] His comparatis deductisque, et additis quinque navibus, quæ advexerant captivos legatos, triginta[12] naves ab Ostia Tarentum profectæ: jussusque P. Valerius,[13] militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus Tarenti præerat, in naves impositis, quinquaginta navium classe non tueri modo Italiæ oram, sed explorare de Macedonico bello. Si congruentia literis legatorumque indiciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium prætorem literis

10 ‘*In vinculo conditis, comit.* Edd. ante Gronov. Sed puto Livii aures haud tulisse similem exitum in *conditis* .... *venditis.*’ Stroth.—11 ‘Bene Jac. Gronov. conjecit legendum, *ad naves viginti*, *quibus P. Val. Fl. pr. pr. viginti quinque paratas alias dec.*’ Stroth. Bis *viginti quinque* leg. putabat Periz. Anim. Hist. c. 8. p. 344. ‘Pro *paratas* usus loquendi flagitat *parari*, vel *parandas*; nisi potius, quod J. F. Gronovio placebat, id verbum plane delendum sit.’ *Doering.*—12 *Quinquaginta* Edd. ante Drak.—13 *Jussusque Q. Ful-*

NOTÆ

[t] *Captivis in vincula condi jussis*] Legatis nimirum Philippi Macedonum regis, et Hannibalis, qui intercepti fuerant a P. Valerio Flacco Romanæ classis præfecto in transitu sinus Tarentini, supra cap. 34.

[u] *Viginti paratas alias*] Ad viginti quinque naves quibus præerat P. Valerius in Ionio mari, qua Italiam ab Epiro dividit, (quarum quinque datæ Valerio Antiati ad deducendos Romam legatos hostium,) additæ fuere aliæ viginti; ut ex his et illis quinque fierent omnino quinquaginta naves; quæ Fulvio prætori urbano ad tuenda littora Latii assignatæ, cap. 32.

certiorem faceret: isque, L. Apustio legato exercitui præposito, Tarentum ad classem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret: daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam bellumque Macedonicum ea decreta est,[14] quæ Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi: ea per L. Apustium legatum Tarentum est devecta. Simul ab Hierone missa ducenta millia modium tritici et hordei centum.

39. Dum hæc Romani parant aguntque, ad Philippum captiva navis, una ex iis, quæ Romam missæ erant, ex cursu refugit:[15] inde scitum, legatos cum literis captos. Itaque ignarus de iis,[16 x] quæ cum Hannibale legatis suis convenissent, quæque legati ejus ad se allaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Hannibalem missi, Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, et Crito Berœæus[17 y] et Sositheus Magnes.[z] Hi prospere tulerunt ac retulerunt mandata. Sed prius se æstas circumegit, quam movere ac moliri quicquam rex posset: tantum navis una capta cum legatis momenti fecit ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Compulteriam[18 a] et Trebulam et Saticulam, urbes, quæ ad Pœnum

vius Edd. ab Aldo ad Drak.—14 *Ei decreta est* Edd. ante Gron. mox in iisdem *et hæc per L. Apustium.*

15 Al. *ex cursu fugit.*—16 ‘ E Mss. probabile fit, pro *de iis* leg. *rex.*’ Rupert. Vid. Not. Var.—17 ‘ In plerisque Edd. *Berræus*, in Mss. vero *Bœsis, Bœuseetis, Bœusotis, Boreuselis, Bœusotius* et al. unde *Bromiscius* suspicari possis, vel cum Jac. Gronov. *Bottiæus.* Oppida Macedoniæ *Berœu, Bro-*

NOTÆ

[x] *Ignarus de iis*] Ducta ex scriptis, qui mendo non carent, suspicione, scribi vult Gronovius non improbabiliter, *itaque ignarus rex ecquæ cum Hannibale legati sui convenissent.*

[y] *Crito Berœæus* [*Berræus*] Dictus videtur a *Berræa*, sive *Beroë* Macedoniæ ad fluvium Haliacmonem urbe. Quidam scripti videntur Bœotium dicere.

[z] *Sositheus Magnes*] Ex Magnesia nimirum Thessaliæ provincia, quæ tunc sub Macedonum imperio.

[a] *Compulteriam* [*Combulteriam*] Ubi sit hoc oppidum ignorari Cluverius fatetur. Holstenius *Compulterinorum* mentionem fieri in lapide antiquo qui Calatiæ extat, ex Octaviano Mel-

defecerant, Fabius vi cepit; præsidiaque in iis Hannibalis Campanique permulti[19] capti. Et Nolæ, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat: consiliaque occulta de cæde principum et proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Hannibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius super Vesuvium in castris Claudianis[20] consedit; inde M. Marcellum proconsulem[1] cum iis copiis, quas habebat, Nolam in præsidium misit.

40. Et in Sardinia res per T. Manlium prætorem[2] administrari cœptæ, quæ omissæ erant, postquam Q. Mucius prætor gravi morbo est implicitus. Manlius, navibus longis ad Carales[3] [b] subductis, navalibusque sociis armatis, ut terra rem gereret, et a prætore exercitu accepto, duo et viginti millia peditum, mille et ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostium, haud procul ab Hampsicoræ castris castra posuit. Hampsicora tum forte profectus erat in Pellitos[4] Sardos,[c] ad juventutem armandam, qua copias

miscus et *Bottiæa*.' Rupert.—18 Al. *Combulteriam*.—19 Al. *Campani permulti*.—20 'Cluverius satis bona ratione: *super Suessulam in castris Claudianis*.' J. F. Gronov.—1 *M. Marcellum proprætorem* dat Kreyssigius.

2 Perizonius Diss. I. de prætorio § 13. pro *prætorem* legendum esse cen-

NOTÆ

chiore observat, ubi Compulterina marmora laudantur. Porro *Combulterii* seu *Combulteriæ* oppidi nominisque vestigia agnoscit in loco *Sancta Maria de Covultere*, non procul a civitate Calatia, in Campaniæ ad occidentem finibus.

[b] *Ad Carales*] Latinis *Carales* plurali numero, Græcis *Caralis*, Melæ *Calaris*, quod verum hujus urbis nomen videtur. Certe ad hodiernum magis accidit: vocatur enim incolis, ut et Hispanis, *Caller*: Italis *Cagliari*. Metropolis est Sardiniæ. Olim ad promontorium usque extensa fuisse videtur ex Claudiano et Ptolemæo: hodie in intimo sinus recessu, Archiepiscopi et Proregis Sardiniæ sedes: ad latus insulæ orientale in meridiem vergens: hinc meridionalis Sardiniæ regio dicitur *Capo Cagliari*.

[c] *In Pellitos* [*Pellidos*] *Sardos*] Optimi codices habent *Pellites*, apud Gronovium: certe a Cicerone 'Sardi Mastrucati' vocantur, quod mastruca proprio vestimento uterentur. Est autem mastruca, sive mastruga, vestis scortea, aut ex ferarum pellibus, ut explicat Isidorus lib. XIX. Orig. cap. 23. qui vestem Germanicam facit, quæ proprie Sardorum fuit, ut liquet ex eodem Cic. pro Scauro,

augeret. Filius ejus, nomine Hiostus, castris præerat: is, adolescentia ferox, temere prælio inito fusus fugatusque. Ad tria millia Sardorum eo prælio cæsa, octingenti[5] ferme vivi capti. Alius exercitus primo per agros sylvasque fuga palatus; dein, quo ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum,[d] caput ejus regionis, confugit. Debellatumque eo prælio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Hasdrubale, quæ tempestate dejecta ad Baliares erat, in tempore ad spem rebellandi advenisset. Manlius, post famam appulsæ Punicæ classis, Carales se recepit. Ea occasio Hampsicoræ data Pœno se jungendi. Hasdrubal, copiis in terram expositis, et classe remissa Carthaginem, duce Hampsicora ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Carales perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primo castra castris modico intervallo sunt objecta, deinde procursationes leviaque certamina vario eventu inita: postremo descensum in aciem, signisque collatis, justo prælio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Pœni, Sardis facile vinci assuetis, fecerunt: postremo et ipsi, cum omnia circa strage ac fuga Sardorum repleta essent, fusi. Ceterum terga dantes, cir-

suit *proprætorem*.—3 Al. *Calares*.—4 *Pellidos* Edd. ante Drak.—5 *Triginta millia .... cæsa, mille trecenti* Edd. ante Gruter. qui pro *triginta* reposuit

NOTÆ

'quem purpura regalis non commovit, eum Sardorum mastruca mutavit.' Sed et Germanicæ gentes non absimili vestimentorum genere usæ: unde apud Sigon. Ep. 2. lib. I. Theodorici Gothorum regis sellam circumsistit 'Pellitorum turba satellitum.' Videntur autem *Pellitorum* cognomine ii præsertim inter Sardos designati, qui mediterranea insulæ incolebant, vestesque e pellibus plus ceteris affectabant, circa Cornum urbem.

[d] *Urbem nomine Cornum*] Cornus oppidum caput Pellitorum Sardorum, quorum pars Cornensii ab eo dicti, qui et Æchilensii apud Ptolemæum, a quo numeratur inter civitates mediterraneas una cum Bosa, interpositis Mænomenis, id est Insanis, montibus. Ponitur et ab Antonino inter Bosam et Tharros. Sunt qui ejus nominis memoriam putant extare in loco, qui nunc vulgo *Corneto* vocatur, nec situm plane abhorrere Cluverius censet. Nic. Sanso *Soni* interpretatur.

cumducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus. Cædes inde magis, quam pugna, fuit. Duodecim millia hostium cæsa Sardorum simul Pœnorumque, ferme tria millia et septingenti[6] capti, et signa militaria septem et viginti.

41. Ante omnia claram et memorabilem pugnam fecit Hasdrubal imperator captus, et Hanno, et Mago, nobiles Carthaginienses: Mago ex gente Barcina, propinqua cognatione Hannibali junctus; Hanno auctor rebellionis Sardis, bellique ejus haud dubie concitor.[7] Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt. Nam et filius Hampsicoræ Hiostus in acie cecidit: et Hampsicora, cum paucis equitibus fugiens, ut super afflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne cujus interventus cœpta[8] impediret, mortem sibi conscivit. Ceteris urbs Cornus eadem, quæ ante, fugæ receptaculum fuit. Quam Manlius, victore exercitu aggressus, intra paucos dies recepit. Deinde aliæ quoque civitates, quæ ad Hampsicoram Pœnosque defecerant, obsidibus datis, dediderunt sese: quibus stipendio frumentoque imperato, pro cujusque aut viribus aut delicto, Carales exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis, impositoque, quem secum advexerat, milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nuntiat Patribus: et stipendium quæstoribus, frumentum[9] ædilibus,[e] captivosque Fulvio[10] prætori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius prætor,[11] quinquaginta navium ab Lilybæo classe in Africam transvectus, depopula-

tria, ac deinde numerale *mille* omisit.—6 *Sexcenti* Grut. Gronov. Crev. *ducenti* Edd. ante Ald.
7 *Concitator* Edd. ante Gronov.—8 *Cujusquam interventus cœptum* Edd. ante Gronov.—9 Al. *stipendium q. et frumentum.*—10 *Captivos Q. Fulvio* Crevier.—11 Conj. J. F. Gronov. *proprætore.* Voces *L. navium* a VI. Mss. exu-

NOTÆ

[e] *Frumentum ædilibus*] Quemadmodum ad quæstores pecuniæ publicæ, ita ad ædiles curules pertinebat annonæ cura. Postea Augustus præfectum frumentum populo dividendi instituit ex Suetonio: quæ divisio singulis mensibus per tesseras fiebat, pretio vel nullo, vel modico.

tusque agrum Carthaginiensem, cum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Hasdrubalem a Baliaribus nuper trajecisse, classi Africam repetenti occurrit, levique certamine[12] in alto commisso, septem inde naves cum sociis navalibus cepit: ceteras metus haud secus, quam tempestas, passim disjecit. Per eosdem forte dies et Bomilcar cum militibus,[f] ad supplementum Carthagine missis, elephantisque[13] et commeatu, Locros accessit. Quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius, per simulationem provinciæ circumeundæ Messanam raptim exercitu ducto, æstu secundo Locros trajecit.[14][g] Jam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat, et Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius magno conatu nulla re gesta, Messanam repetit. Eadem æstate Marcellus ab Nola, quam præsidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum et Samnites Caudinos[h] fecit: adeoque omnia ferro atque igni vastavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret.

42. Itaque extemplo legati, ad Hannibalem missi simul ex utraque gente, ita Pœnum allocuti sunt: 'Hostes po-

lare, et forte ex c. 38. ad marginem ascripta fuisse, monet Drak.—12 Olim legebatur, *levique armatura certamine, &c.*—13 In Edd. ante Drak. numerus additus elephantorum, (*quadragintaque elephantis,*) quem Mss. non habent. Vid. Not. Var.—14 '*Æstu suo Locros trajecit.* V. ad I. 56. 10. *æstu secundo* Edd. ante Drak. (ut 'mari secundo' XXIX. 7. pr.) sed e glossa. In Mss. tamen plerisque est *æstuque suo;* unde J. F. Gronov. conj. *exercitum duxit æstuque suo L. t.* et Jac. Gronov. *æstu quæsito*, h. e. expectato, donec æstus illuc ferret, impetrato, quem expectabat, æstu, ut *quærere* XXV. 23. XXX. 16. et ἐκτηρεῖν ap. Polyb.' *Rupert.* Vid. Not. Var.

NOTÆ

[f] *Bomilcar cum militibus*] In quibusdam scriptum est *Bomilcar cum millibus.* Hinc *quatuor* pro *cum* reponit Gronov. corrigitque sic, *Bomilcar quatuor millibus in supplementum Carthagine missis:* numerum addit ex cap. 13. supra: quod tamen haudquaquam necesse erat hoc loco repetere: præsertim cum meliores codices non habeant numerum elephantorum, eod. Gronov. teste.

[g] *Æstu secundo Locros trajecit*] Mavult ex codicibus quibusdam Gronov. *æstuque suo*, nihil variante sententia: utraque enim scriptura Claudio commodus maris æstus significatur: æstumque suum dicere Livius potuit, quemadmodum Ovid. dixit 'et vento naviget usque suo.' Gall. *par un vent favorable.*

[h] *Samnites Caudinos*] A Caudio Caudini Samnitum populus; unde et Furcæ Caudinæ, circa *Airola:* de quibus ad Decadem I.

puli Romani, Hannibal, fuimus primum per nos ipsi, quoad nostra arma, nostræ vires nos tutari poterant. Postquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adjunximus;[i] a quo relicti pacem necessariam accepimus,[k] fuimusque in ea per annos prope quinquaginta, ad id tempus, quo in Italiam venisti.[15] Tua nos non magis virtus fortunaque, quam unica comitas ac benignitas erga cives nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliavit tibi, ut, te salvo atque incolumi amico, non modo populum Romanum, sed ne Deos quidem iratos (si dici fas est) timeremus. At, Hercule, non solum incolumi et victore, sed præsente te, cum ploratum prope conjugum[16] ac liberorum nostrorum exaudire, et flagrantia tecta posses conspicere, ita sumus aliquoties hac æstate devastati, ut M. Marcellus, non Hannibal, vicisse ad Cannas videatur; glorienturque Romani, te, ad unum modo ictum vigentem, velut aculeo emisso,[17] torpere.[l] Per centum prope annos[m] cum populo Romano

15 '*Ad id tempus, quo in Italiam venisti* a. U. 534. Hinc h. l. legendum videri *per annos prope LX.* jam monuit Sigon. idque eo probabilius esse, cum a legatis omnia oratorie in majus ornentur, ut mox: 'per centum prope annos cum populo Rom. bellum gessimus' cet. Nam bellum illud fuit ab a. U. 412-480. adeoque *per annos prope LXX.* ut recte dicitur XXXI. 31.' *Rupert.*—16 'Ita plerique Mss. et omnes Edd. ante Drak. qui dedit: *præsente te, comploratum prope conspicere*) *ita sumus* cet. Livius amat quidem ejusmodi parentheses: sed ita potius dixisset *poteras conspicere*, quam *posses c.*' Rupert.—17 *Jaculo emisso* Edd. ante Gronov. 'De lectionis *velut aculeo emisso* a Gro-

NOTÆ

[i] *Pyrrho regi nos adjunximus*] Pyrrhus Epirotarum rex a Tarentinis in Italiam vocatus, adjunctis Samnitium, Lucanorum, Bruttiorumque copiis, adversus Romanos bellavit annis aliquot ab anno 473. sed Samnites, quorum hæc ad Hannibalem oratio, ei non statim et vix ultra biennium arma cum eo sociarunt, ut mox dicetur. Qua de re Epit. Liv. XIII. Zon. aliique.

[k] *Pacem necessariam accepimus*] Anno U. C. 481. coss. Sp. Carvilio, L. Papirio, qui de ipsis triumphavit, ut et C. Fabricius: a quo tempore ad Hannibalis in Italiam adventum, id est, ad an. 532. numerantur anni saltem duo supra quinquaginta: unde Sigon. legendum hic putat: *fuimusque in ea* (pace) *per annos prope sexaginta*, non *quinquaginta*.

[l] *Velut aculeo emisso, torpere*] Vulgo *ad unum modo ictum vigentem, velut jaculo emisso torpere*: ubi nihil est quod quisquam arguat. Quia tamen in Puteano codice est, *velutaculegemisso*, scribi jubet Gronov. *velut aculeo emisso*, ducta ex apibus non inele-

bellum gessimus, nullo externo adjuti nec duce, nec exercitu: nisi quod per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires, quam suis viribus nos defendit. Non ego secundis rebus nostris gloriabor,[18] duos consules, ac duos consulares exercitus a nobis sub jugum missos, et si qua alia aut læta aut gloriosa nobis evenerunt. Quæ aspera adversaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus, quam quæ hodie eveniunt. Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus ingrediebantur fines nostros; ante explorato, et subsidiis positis, et sub signis ad populandum ducebant. Nunc proprii[19] unius et parvi ad tuendam Nolam præsidii præda sumus. Jam ne manipulatim quidem, sed latronum modo, percursant totis finibus nostris negligentius, quam si in Romano vagarentur agro. Causa autem hæc est, quod neque tu defendis, et nostra juventus, quæ, si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim, nisi, a quo tot Roma-

novio in textum receptæ elegantia nemo dubitabit.' *Doering.*—18 Olim legebatur, *Non ergo sec. r. n. gloriabimur.*—19 'Antea in Edd. *prope* pro *proprii*, et recte forsan, legebatur. Ceterum contemtim hæc dicta de exercitu

NOTÆ

ganti metaphora: ut Freinshemius conjecerat ex Q. Curtio lib. IV. 'ubi primum impetum effudit, velut quædam animalia, amisso aculeo, torpere.'

[m] *Per centum prope annos*] Ex jactantia magis quam ex vero Samnites gloriantur se cum Romanis bellum per annos ferme centum gessisse absque externa ope; quanquam eundem numerum Varro consul proferat, supra c. 5. Contra Florus, dimidiato contentus, quinquaginta annis domitos subactosque Samnites memorat lib. I. c. 16. uno minus produnt Eutrop. et Oros. Appianus in procem. hist. octoginta. Legati Romanorum ad Ætolos apud Nostrum lib. XXXV. c. 35. verius septuaginta numerant annos. Cœptum enim a Romanis in Samnites bellum pro Campanis anno U. C. 410. coss. M. Valerio III. A. Cornelio Cosso. Ab eo tempore non raro cum Etruscis, Gallis, Salentinis, aliisque finitimis copias junxerunt ante Pyrrhi adventum, qui, ut paulo ante dictum, incurrit in an. U. C. 473. et sic 63. annis ab initio belli in Romanos moti; inde cum Pyrrho conjunctis viribus, gessere bellum ad annum 481. Hac ratione colliguntur anni tres ac sexaginta, quibus bella inter Samnites et Romanos nullo extra Italiam quæsito auxilio: omnino autem septuaginta et unus; sed non continui belli.

nas acies fusas stratasque esse sciam, ei facile esse ducam opprimere populatores nostros vagos, sine signis, palatos, quo quemque trahit, quamvis vana, prædæ spes. Numidarum paucorum illi quidem præda erunt, præsidiumque missum nobis et Nolæ ademeris,[20] [n] si modo, quos, ut socios haberes, dignos duxisti, haud indignos judicas, quos in fidem receptos tuearis.'

43. Ad ea Hannibal respondit: 'Omnia simul facere Hirpinos[x] Samnitesque: et indicare clades suas, et petere præsidium, et queri indefensos se neglectosque. Indicandum autem fuisse primum,[1] dein petendum præsidium; postremo, ni impetraretur, tum denique querendum, frustra opem imploratam. Exercitum sese non in agrum Hirpinum Samnitemve, ne et ipse oneri esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum. Iis popu-

[x] *Ab Hirpinis simul plura commisceri et accumulari, quæ sigillatim et per partes facienda fuissent, ac diversis temporibus.*

Marcelli.' *Rupert.* *Nunc proprætoris unius et parvi* dat Kreyssigius.—20 '*Præsidiumque missum* (a Romanis) *nobis et Nolæ ademeris:* ita omnes fere Mss. et Edd. nisi quod Mogunt. et cet. ante Drak. post *nobis* perperam *erit* inseruere, et Drak. reposuit *ademerit,* prob. Doer. ut sensus sit: *et præsidium,* quod *nobis miseris, et,* etiam, *Nolæ ademerit* sc. præsidium, h. e. Nolam simul a præsidio, quod nunc hanc urbem tenet, liberaverit. Idem vir doctus conj. *p. m. et nobis et Nolæ aderit,* h. e. opem feret. Neutrum mihi arridet, et cum Str. restitui *ademeris:* sed, quod lectio optimi cod. Put. *prasidiumquemisul nobis* firmare videtur, reponere malim: *præsidiumque* (sc. illud, cui Marcellus præerat, quodque et Nolam tenebat et Samnitium agros populabatur) *simul nobis et Nolæ* vel Nolanis *ademeris,* eo et nos et Nolanos liberaveris. Dukerus monet, in vulg. scriptura non ineptam esse sententiam: duas res effeceris, et præsidium nobis a te missum erit, et ab eo cæsis populatoribus agri nostri, qui paucorum Numidarum præda erunt, Nolæ præsidium ademeris. Sed ulcus latere, ex varietate scripturæ colligit.' *Rupert.* Vid. Not. Var.

NOTÆ

[n] *Præsidiumque missum nobis* [*erit,*] *et Nolæ ademeris*] Notant *τὸ erit,* Moguntiaci natum, scriptis editisque quam plurimis deesse. Verum hoc demto nulla superest sententia. Retineatur itaque, donec melius quid codex suppeditet aliquis. Est itaque sensus, si præsidium Pœnorum ad Samnites Caudinos Hirpinosque ab Hannibale mittatur, facile adimendum Nolanis præsidium Romanorum pulso Marcello. Suspicabatur tamen Gronov. conjectura ex Puteano ducta codice, *præsidiumque simul nobis, et Nolæ ademtum erit.* Ut *erit,* ex sequenti commate repetitum, ad pronomen *nobis* referatur, et *ademtum erit* ad nomen *Nolæ.*

landis et militem suum repleturum se, et metu procul ab iis summoturum hostes.[y] Quod ad bellum Romanum attineret, si Trasimeni quam Trebiæ, si Cannarum quam Trasimeni pugna nobilior esset; Cannarum se quoque memoriam obscuram majore et clariore victoria facturum.' Cum hoc responso muneribusque amplis legatos dimisit. Ipse, præsidio modico relicto in Tifatis, profectus cetero[2] exercitu ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Bruttiis, cum supplemento Carthagine advecto atque elephantis, venit. Castris[3] haud procul positis, longe alia omnia inquirenti comperta sunt, quam quæ a legatis sociorum audierat. Nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunæ, aut temere hosti commissum dici posset. Explorato cum firmisque[4] præsidiis, tuto receptu, prædatum ierat; omniaque, velut adversus præsentem Hannibalem, cauta provisaque fuerunt.[z] [5] Tum, ubi sensit hostem adventare, copias intra mœnia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos jussit, et omnia circa explorare, quæ apud hostes fierent. Ex iis Hanno, cum ad murum successisset, Herennium Bassum et Herium Petrium,[6] ad colloquium evocatos permissuque Marcelli egressos, per interpretem alloquitur. Hannibalis virtutem fortunamque extollit: populi Romani obterit senescentem cum viribus majestatem. 'Quæ si paria essent, ut quondam fuissent, tamen expertis, quam grave Romanum imperium[o] sociis,

[y] *Fore ut et milites suos præda locupletet, et avertat a Samnitibus Romanos, qui sociis suis metuent.*

[z] *Marcellus eam cautionem omnibus in rebus adhibuerat, atque ita provide cunctis prospexerat, tanquam si præsens Hannibal affuisset.*

1 Conj. Rupert. *Indicandam cladem f. p.*—2 'Cum *cetero* Edd. ante Jac. Gronov. præter antiquissimas, in quibus etiam præpositio desideratur.' *Stroth.*—3 *Ibi castris* Edd. ante Gronov.—4 Voss. *Explorato enim firmisque.*—5 'Pro *fuerunt* recte *fuerant* legendum esse censet Crevierius.' *Doering.*—

NOTÆ

[o] *Quam grave Romanum imperium*] Quanquam hoc ab Hannone Romanorum hoste dicatur, vere tamen dicitur. Et grave plerumque revera avaritia et libidine magistratuum provincialium erat; cujus rei specimen ingens in uno Verre ostendit Cicero.

quanta indulgentia Hannibalis etiam in captivos omnes Italici nominis fuisset, Punicam Romanæ societatem atque amicitiam præoptandam esse. Si ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis pares Hannibali futuros, quam ad Cannas fuissent: nedum prætor unus, cum paucis et novis militibus, Nolam tutari possit. Ipsorum, quam[7] Hannibalis,[p] interesse, capta an tradita Nola potiretur. Potiturum enim, ut Capua Nuceriaque potitus esset: sed, quid inter Capuæ Nuceriæque fortunam[q] interesset, ipsos prope in medio sitos Nolanos scire. Nolle ominari, quæ captæ urbi cessura forent: sed potius spondere, si Marcellum cum præsidio ac Nolam tradidissent, neminem alium, quam ipsos, legem, qua in societatem amicitiamque Hannibalis venirent, dicturum.'

44. Ad ea Herennius Bassus respondit: 'Multos annos jam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam esse, cujus neutros ad eam diem pœnitere;[8] et sibi si cum fortuna mutanda fides fuerat, sero[9] jam esse mutare eam. Dedituris se Hannibali non fuisse arcessendum Romanum præsidium: cum iis, qui ad se tuendos venissent, omnia sibi et esse consociata, et ad ultimum fore.' Hoc colloquium abstulit spem Hannibali per proditionem recipiendæ Nolæ. Itaque oppidum corona circumdedit, ut simul ab omni parte mœnia aggrederetur. Quem ut successisse muris Marcellus vidit, instructa intra portam acie, cum magno tumultu erupit. Aliquot primo impetu perculsi cæsique sunt; dein, concursu ad pugnantes facto[10] [r] æqua-

6 *Herium Pettium* Mss. *Petrium* Edd. antt.—7 'In Edd. a Mogunt. ad Gronov. non in primis et in Mss. *magis* ante *quam* insertum.' *Rupert.*

NOTÆ

[p] *Ipsorum, [magis] quam Hannibalis*] Τὸ *magis* abest ab optimis libris: illudque adverbium et Noster et ejus imitatione Tacitus sæpenumero negligunt in comparatione rerum.

[q] *Inter Capuæ Nuceriæque fortunam*] Capua fœdere in partes Pœnorum transierat, et suis legibus utebatur supra c. 7. Nuceria fame in deditionem accepta, direpta atque incensa fuerat cap. 15.

[r] *Dein, concursu ad pugnantes [pugnam] facto*] Potest *pugna* vel de loco pugnæ accipi, vel de animo pugnandi,

tisque viribus, atrox cœpit esse pugna. Memorabilisque inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo die commisso modico certamine atque irritatis animis, in urbem Romani, Pœni in castra sese receperunt. Tamen Pœnorum prima eruptione perculsi ceciderunt haud plus quam triginta, Romanorum nullus.[11] Imber continens[s] per noctem totam usque ad horam tertiam diei insequentis tenuit. Itaque, quanquam utraque pars avidi certaminis erant,[12] eo die tenuerunt sese tamen munimentis. Tertio die Hannibal partem copiarum prædatum in agrum Nolanum misit. Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias eduxit:[13] neque Hannibal detrectavit. Mille fere passuum [14] inter urbem erant castraque. Eo spatio (et sunt omnia campi circa Nolam)[a] concurrerunt. Clamor, ex parte utraque sublatus, proximos ex cohortibus iis, quæ in agros prædatum exierant, ad prælium jam commissum revocavit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt: quos collaudatos Marcellus in subsidiis stare, et saucios ex acie efferre jussit; pugna abstinere, ni [15] ab se signum accepissent.

[a] *Et Nolanus ager omnis campestris est.*

8 Al. *pæniteret.*—9 Conj. J. F. Gronov. *fuerit, sermo.*—10 ‘*Deinde concursu ad pugnam facto.* Put. Pet. melior Men. *dein* et *pugnanti*. Scribe, *dein concursu ad pugnantes facto*. Antiqua scriptura fuit *pugnantis* pro *pugnanteis.*’ J. F. Gronov.—11 ‘Gronovius legendum censet: *trecenti, Romanorum L.* seu *quinquaginta:* nam in antiquissimis Mss. vocabulum *nullus* desideratur; contra in Puteano legitur *Romanorum Liber*, lineola super i ducta.’ *Stroth.*—12 ‘*Pars avidæ certaminis erat.* Put. Pet. *avidi certaminis erant, eo die tenuerunt se tamen munimentis.*’ J. F. Gronov.—13 *Educit* solus Drak. nulla addita librorum auctoritate.—14 ‘Forte *passus* aut *erat*, nisi cum Gron. subintell. *campi.*’ Rupert.—15 *Abstinerent nisi* Edd. ante Gronov.

NOTÆ

ut *ad pugnam* sit ad pugnandum. Gronov. cum in optimis inveniret, *dein et pugnanti*, fecit ex conjectura *deinde concursu ad pugnantes facto*.

[s] *Romanorum nullus. Imber continens*] Put. apud Gronov. *Romani liber continens:* unde legendum putat *Romani quinquaginta. Imber continens:* quasi *L* nota fuerit numeri: scriptumque perperam *iber* pro *Imber:* quod mihi verisimile apparet: nam illa, *Pœnorum haud plus quam triginta*, majorem fuisse Romanorum primo impetu cæsorum numerum indicare videntur.

45. Prælium erat anceps: summa vi et duces hortabantur,[16] et milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies a Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare jubet.[b] 'Non omnes esse in acie: prædantes vagari in agro. Sed, qui pugnent,[17] marcere Campana luxuria, vino et scortis omnibusque lustris[t] per totam hyemem confectos. Abisse illam vim vigoremque, dilapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenæi Alpiumque superata sint juga. Reliquias illorum virorum, vix arma membraque sustinentes, pugnare. Capuam Hannibali Cannas fuisse. Ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi præteriti temporis famam, ibi spem futuri extinctam.' Cum hæc exprobrando hosti Marcellus[18] suorum militum animos erigeret, Hannibal multo gravioribus probris increpabat:[u] 'Arma signaque eadem se[19] noscere, quæ ad Trebiam Trasimenumque, postremo ad Cannas viderit habueritque. Militem alium profecto se in hyberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse. Legatumne Romanum[20] [x] et legionis unius atque alæ magno certamine vix toleratis pugnam, quos binæ acies consulares nunquam sustinuerunt? Marcellus, tirone milite ac Nolanis subsidiis, inultus[1] nos jam iterum lacessit? Ubi ille meus miles est, qui erepto[2] ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas occidit? Ferrum nunc hebet?[3] an dextræ torpent? an quid prodigii est aliud? Qui pauci plures

[b] *Hortatus est milites suos, ut urgerent eos hostes, qui victi fuerant ante tertio die, qui ante paucos dies fugati a Cumis, et qui anno superiore repulsi, eodem se duce Marcello, quamvis non ab iisdem militibus.*

16 Al. *et duces adhortabantur.*—17 Al. *pugnant.*—18 'Put. et Pet. *exprobrandam hosti Marcellus.* Forte, *exprobrando in hostem Marcellus.*' J. F. Gronov.—19 *Aiebat* add. Edd. ante Gronov.—20 Vet. lib. apud Sigon. *Legati ne Romani.*—1 *Subsidiis fultus* Edd. ante Gronov.—2 'Suspicari possis *derepto,*

NOTÆ

[t] *Omnibusque lustris*] Ita Cic. pro Cælio: 'domus, in qua lustra, libidines, luxuries versetur.' *Lustrum* est ganea, popina, sive locus ubi homines helluantur.

[u] *Gravioribus probris increpabat*] Proprios scilicet milites.

[x] *Legatumne Romanum*] Marcellum, qui non consul, sed prætor duntaxat.

vincere soliti estis, nunc paucis plures vix restatis.[e 4] Romam vos expugnaturos, si quis duceret, fortes lingua, jactabatis. Enim minor [5] est res. Hic experiri vim virtutemque volo. Expugnate Nolam, campestrem urbem, non flumine, non mari septam. Hinc vos ex tam opulenta urbe præda spoliisque onustos vel ducam, quo voletis, vel sequar.'

46. Nec bene, nec male dicta profuerunt ad confirmandos animos. Cum omni parte pellerentur, Romanisque crescerent animi, non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem, favoris indicem, accendentibus ardorem [6] pugnæ, terga Pœni dederunt, atque in castra compulsi sunt. Quæ oppugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nolam reduxit,[7] cum magno gaudio et gratulatione etiam plebis, quæ ante inclinatior ad Pœnos fuerat. Hostium plus quinque millia cæsa [y] eo die, vivi capti sexcenti,[8] et signa militaria undeviginti, et duo elephanti: quatuor in acie occisi. Romanorum minus mille interfecti. Posterum diem induciis tacitis,[9] sepeliendo utrimque cæsos in acie, consumserunt. Spolia hostium Marcellus, Vulcano votum,[10 z] cremavit. Tertio post die (ob iram

[e] *Ægre resistitis.*

i. e. detracto: sed cf. Heins. ad Ovid. Met. III. 52.' *Duk.*—3 *Ferrum non habet* Edd. vett. *Ferrum num hebet?* Mogunt. all. *Ferrumne habet* corruptissima omnium Grut.' *Stroth.*—4 Vet. lib. apud Sigon. *resistitis.*—5 ' *En nunc minor* Edd. plurimi et ipse Drakenb. sine ulla Mstorum auctoritate, ex mero Vallæ commento. Mss. partim *cum minor*, partim *etenim minor*; optimi vero, ut Florent. Harlei. Palat. 1. puto etiam Putean. *enim minor*, ut ante Vallam lectum est, quod et in Edd. Gron. et Crev. receptum. Corrumpendi ansam dedit infrequentia τοῦ *enim* ab initio positi, quod semper librarios aut editores turbavit.' *Stroth.*

6 *Accedentibus ad ardorem* Edd. ante Gronov.—7 *Reducit* Edd. a Paris. 1573. ad Drak.—8 *Hostium plus mille cæsi eo die, capti mille sexcenti* Edd. ante Gronov. Vid. Not. Var.—9 *Induciis datis* Edd. vett. usque ad Grut.

NOTÆ

[y] *Hostium plus quinque millia cæsa*] Ita scribit Gronov. conjectura ducta ex codice Puteano. Vulgares editiones habent, *hostium plus mille cæsi, capti mille sexcenti.* Correxerat Sigonius, *hostium plus vel cæsi eo die, vel vivi capti quinque millia:* quem numerum Plut. edidit. Minorem habet Colb. *Hostium plus vel cæsi, vel die eo vivi capti DC.*

[z] *Vulcano votum*] Appositio est; significat enim cremata hostium spo-

credo aliquam, aut spem liberalioris militiæ) mille ducenti septuaginta duo equites, mixti Numidæ Hispanique, ad Marcellum transfugerunt. Eorum forti fidelique opera in eo bello usi sunt sæpe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum, virtutis causa, datus est.[11] [a] Hannibal, ab Nola remisso in Bruttios Hannone, cum quibus venerat copiis, ipse Apuliæ hyberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius, ut profectum in Apuliam Hannibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra convecto, quæ super Suessulam erant, munimentisque firmatis, et præsidio, quod per hyberna ad tutandum[12] locum satis esset, relicto, ipse Capuam propius movit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus: donec coacti sunt Campani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis, et castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem: equitatu plus poterant. Itaque equestribus præliis lacessebant hostem. Inter multos nobiles equites Campanos Cerrinus Jubellius erat,[13] cognomine Taurea. Civis indidem erat,[14] longe omnium Campanorum fortissimus eques; adeo ut, cum apud Romanos militaret, unus eum Romanus Claudius Asellus gloria equestri æquaret. Hunc Taurea[15] cum diu perlustrans oculis obequitasset hostium

—10 Conj. Rupert. *vota.*—11 'Ante *datus est* in omnibus Edd. præter Stroth. inserta vox *latus*, quam delevi, quia a Ms. Put. duobusque aliis abest, et Livio talis *κακοφωνία* (*latus datus*) haud obtrudenda videtur. In reliquis Mss. pro *latus* legitur *locus*, quod restitutum a Stroth. sed ab h. l. alienum est. Judice Doering. leg. *latus* (acceptus) *est*, et ejiciendum *τὸ datus*, tanquam interpretamentum *τοῦ latus.*' Rupert.—12 Optimi Mss. *petendum* pro *tutandum*: unde *tenendum* conj. J. F. Gronov.—13 *Campanos acerrimus erat Jubellius* Edd. ante Gronov.—14 'Malim legere, *civis idem Romanus*, vel *erat Romanus*, ut litera *R.* (Romanus) exciderit.' *Rupert.*—15 Plurimi, quamvis non optimi, Mss. et Edd. ante Ald. *Hic Taurea.*

NOTÆ

lia, quod in honorem Vulcani fieri Marcellus antea voverat.

[a] [*Latus*,] *datus est*] Notat Gronovius *τὸ latus* non esse in Puteano a manu prima; ascriptum postea esse *locus*, quæ vox in plerisque manu exaratis antiquioribus reperitur, et alterutrum sustineri potest: nam et 'latos agros' Cicero dixit, et in lege Thoria habetur sæpius, *agrum*, *locum*: malim tamen utrumque expungere.

turmis, tandem facto silentio, 'ubi esset Claudius Asellus,' quæsivit, 'et, quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret; daretque opima spolia [b] victus, aut victor caperet.'

47. Hæc ubi Asello nuntiata sunt in castra, id modo moratus, ut consulem percunctaretur, liceretne extra ordinem in provocantem hostem pugnare; permissu ejus arma extemplo cepit: provectusque ante stationes equo, Tauream nomine compellavit, congredique, ubi vellet, jussit. Jam Romani ad spectaculum pugnæ ejus frequentes exierant: et Campani non vallum modo castrorum, sed mœnia etiam urbis prospectantes repleverant. Cum jam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos.[d] Dein libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, 'Equorum,' inquit, 'hoc, non equitum, erit certamen, nisi e campo in cavam hanc viam demittimus equos. Ibi nullo ad evagandum spatio cominus conserentur manus.' Dicto prope citius equum in viam Claudius dejecit.[16] Taurea, verbis ferocior, quam re, 'Minime, sis,' inquit, 'cantherium in fossam.'[17] [c] Quæ vox in rusticum inde

[d] *Postquam verbis audacibus futurum prælium illustrius reddere conati erant, equos calcaribus concitarunt infesta spicula in se mutuo dirigentes.*

16 *Claudius egit* Edd. ante Gronov.—17 Ita plerique optimique Mss. et

NOTÆ

[b] *Opima spolia*] Jactanter de se veluti imperatore loquitur Jubellius hic Cerrinus; *opima* enim *spolia* proprie dici notum omnibus ea tantum quæ dux duci detrahit.

[c] *Minime, sis, inquit, cantherium in fossam* [*fossa*] *Cantherius*, sive *cantherium*, e Græco fonte manat. Apud Græcos enim *κανθὼν*, et *κανθήλιος* asinus est: unde et *κανθήλια* dicuntur *clitellæ*. Apud Latinos *cantherii* nomine duo præsertim significantur: primo quidem equus castratus, ex Varrone lib. II. de Re Rust. Præterea in vitibus *cantherius* est pedamentum vitium instar furcæ, quo hæ velut adminiculo fulciuntur: hujus ergo proverbii sensus patebit ex eo quod Columella scribit lib. IV. cap. 12. 'Fodiebantur vineæ: in fossa figebantur cantherii, quibus applicabantur et imponebantur teneræ vites.' Inde Gronov. hoc proverbium, *minime sis cantherium in fossa*, sic explicat, ne sinas alios de te crescere, ut vitis crescit adminiculante cantherio: vel

proverbium prodita.[d] Claudius, cum ea via[18] longe perequitasset, nullo obvio hoste in campum rursum evectus, increpans ignaviam hostis, cum magno gaudio et gratulatione victor in castra redit. Huic pugnæ equestri rem (quam vera sit,[19] communis existimatio est)[e] mirabilem certe, adjiciunt quidam annales: cum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portæ invectum, per alteram, stupentibus miraculo hostibus, intactum evasisse.

48. Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam consul movit castra, ut sementem Campani facerent: nec ante violavit agrum Campanum, quam jam altæ in segetibus herbæ pabulum præbere poterant. Id convexit in Clau-

Edd. vett. non, quod vulgo editum, *in fossa.*—18 'Vulgo in omnibus Mss. et Edd. *ex via.* Nos recepimus, quod Perizonius conjecit, *ea via*, probante Drakenborchio. Præpositio *ex* h. l. admodum incommoda est, et sæpius cum *ea* permutatur.' *Stroth.*—19 '*Quam vera sit* cum Stroth. reposui e conj. Gron. quæ probabilior certe est, quam illa Vallæ, a reliquis editoribus recepta: *quam satis certam.* Omnes Mss. habent: *quam elatis* vel *vetatis* (hoc optimi, Flor. Put. et Pet.) *communis certe exist. est.* Hoc *certe* a librariis præpostere bis positum putabat Gron. at Perizon. in Anim. Hist. c. 7. p. 280. non male conj. *quam veram* sc. adjiciant, *communis per me exist. est.* Ad lectionem vero Mss. propius forte accedet hæc: *quantæ veritatis, communis per me exist. est.*' Rupert. Vid. Not. Var.

NOTÆ

certe vult allusisse Tauream ad significationem cantherii, pro equo sumti, quod via cava inter duos altiores campos instar sit fossæ: quare ubi Claudius equum egerat in viam cavam, rustico illo proverbio usus est Taurea, ut irrideret Claudium, et hoc ridiculo invidiam et pudorem ignavi sui discessus minueret: quasi indicaret nolle se cantherium agere demittendo se in viam cavam, tanquam equum enervem in fossam, uti a Claudio factum. Vide et Erasm. Chiliad. II. cent. 1. adag. 35. qui hoc adagium *cantherium in fossa* non abludere censet ab illo Græcorum apud Platonem 'in puteo constrictus,' et quadrare vult adversus eos qui in angustias ejusmodi redacti sunt, ut extricare sese nullo modo possint.

[d] *Quæ vox in rusticum inde proverbium prodita*] Adagium illud, veluti jam ante receptum, a Taurea fuisse usurpatum facile cum Gronovio existimem.

[e] *Quam vera sit,* [*quam satis certam,*] *communis existimatio est*] Sic legitur ex Laurentii Vallæ conjectura: cum in scriptis plerisque legatur, *quam etatis* (aut *vetatis*) *communis certe existimatio est.* Suspicatur Gronov. *rem* (*quam vera sit communis existimatio est*) *mirabilem certe.* Colb. *rem, quam etatis communis certe existimatio est, mirabilem certe.*

diana castra super Suessulam; ibique hyberna ædificavit. M. Claudio proconsuli imperavit, ut, retento Nolæ necessario ad tuendam urbem præsidio, ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri sociis et sumtui rei publicæ essent.[f] Et Ti. Gracchus a Cumis Luceriam in Apuliam legiones cum[20] duxisset, M. Valerium inde prætorem Brundisium, cum eo, quem Luceriæ habuerat, exercitu misit, tuerique oram agri Sallentini, et providere, quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, jussit. Exitu æstatis ejus, qua hæc gesta perscripsimus, literæ a P. et Cn. Scipionibus venerunt, quantas quamque prosperas in Hispania res gessissent. Sed pecuniam in stipendium, vestimentaque, et frumentum exercitui, et sociis navalibus omnia deesse. Quod ad stipendium attineat, si ærarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quo modo ab Hispanis sumant. Cetera utique ab Roma mittenda esse: nec aliter aut exercitum aut provinciam attineri[1] posse. Literis recitatis, nemo omnium erat, quin, et vera[2] scribi, et postulari æqua, fateretur: sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestres navalesque tuerentur, quantaque nova classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moveretur. 'Siciliam ac Sardiniam, quæ ante bellum vectigales fuissent,[g]

20 *Dum* Editi multi.—1 'Ita optimi Mss. alii *teneri* et *obtineri*: omnes autem Edd. *retineri*: quæ cuncta haud dubie substituta ab iis qui ignorabant *attinere* dici pro retinere, vel tueri, custodire.' *Rupert.*—2 '*Nemo omnium erat, qui non et vera.* Pall. et Voss. *qui nec vera.* Optimi *quin et vera*, ut vidit

NOTÆ

[f] *Ne oneri sociis et sumtui rei p. essent*] Commeatus quippe et hospitia sociis incumbebant: respublica vero sumtus stipendiorum faciebat, quæ nonnisi militantibus solvebantur: unde milites domum suam revocati æra non accipiebant.

[g] *Quæ ante bellum vectigales fuissent*] *Vectigal*, a vectura dictum, proprie quidem portorium significat: latius tamen accipitur pro tributo et pecunia, publicarum necessitatum causa singulis pro ratione census imperari solita; et pro stipendio, sive militari ære, quod per stipes, seu modica æra colligebatur: eoque nomine comprehendebantur decumæ, aliaque collationum sive onerum nomina. Vectigales itaque provinciæ dicebantur, quæ vectigal pendebant; ut tributariæ, quæ tributum, stipendiariæ, quæ stipendium, conferebant. Vide Sigon. de antiquo jure provinc. lib. I. cap. 1.

vix præsides provinciarum exercitus alere:[h] tributo sumtus suppeditari:[i] eum ipsum tributum conferentium[3] numerum tantis exercituum stragibus, et ad Trasimenum lacum, et ad Cannas, imminutum; qui superessent pauci, si multiplici gravarentur stipendio, alia perituros peste.[e] Itaque, nisi fide staret res publica,[k] opibus non staturam.

[e] *Et numerum ipsum eorum qui tributum solvant (civium nempe aut sociorum) diminutum esse tot exercitibus profligatis, tum ad lacum Trasimenum, tum ad Cannas: et præterea eos qui exiguo numero supersint, (ad tributum conferendum,) si onerarentur multiplicata stipendiorum solutione, perituros alio malo, nimirum, si non belli cladibus, saltem summa inopia ad quam redigerentur.*

Valla.' J. F. Gronov.—3 '*Eum ipsum tributum conferentium* cet. ex optimis Mss. et Edd. ante Mogunt. restitui cum Gronov. (qui tamen e quibusdam codd. *verum* ante *eum* adjecit) et Stroth. In aliis Edd. *cum ipsum* et *verum cum ipsum ... imminutum; tum qui superessent* cet. Vix tamen crediderim, tot *ὁμοιοτέλευτα* excidisse Livio. Is forte nihil aliud dedit quam *illud* vel *verum illud conferentium numerum*, et reliqua glossatori tribuenda.' *Rupert.* Vid.

NOTÆ

[h] *Vix præsides provinciarum exercitus alere*] Circa Livii ætatem cœpere provinciæ Cæsaris a præsidibus, ejus legatis, administrari: et sic præsidis nomen substantivum titulus fuit honoris seu magistratus sub imperatoribus: non hoc tempore Punici belli, sed *præsides exercitus* dicit adjective pro exercitibus qui provinciis præsidio erant.

[i] *Tributo sumtus suppeditari*] Vere Tacitus IV. Histor. 'nec quies gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt:' ubi *stipendia* accipiuntur pro pecunia quæ militibus erogatur: *tributa* vero pro ea quam conferunt provinciales. Ceterum quod Tan. Faber legit, *tributum sumtibus superari*, præterquam quod nullo auctore mutantur Livii verba, ea mutatio nulla ex causa fit: sufficit enim si hoc loco dicatur *sumtus* (qui pro pecunia in sumtus belli eroganda accipiuntur) *suppeditari*, et pendere ex tributo, et subjectorum collatione niti: cum mox addatur numerum eorum, sive civium sive sociorum, qui tributum conferrent imminutum; et paucos eorum qui superessent non debere multiplici stipendio gravari. Sic enim intelligitur quod vult Faber, tributum, quod colligatur, sumtibus non sufficere.

[k] *Nisi fide staret res p.*] Sumitur hic *fides* pro credito, et pecunia mutua; quam creditor, cum debitori dat, ejus fidem sequitur, ei fidem habet; unde et fidejussorum nomen; et qui solvit fidem suam liberare dicitur: hoc sensu Cicero pro Pompeio: 'Scimus Romæ solutione impedita fidem concidisse. Et Cæsar III. Belli Gallici, 'cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ solverentur.' Hinc Gallice dicimus *le credit*. Est itaque sensus Livii: ex præsenti pecunia, quæ admodum modica in ærario esset, aut ex tributis corradi posset, nullo pacto sustineri posse onera reipublicæ: ideoque confugiendum necessario esse ad mutuo sumendam a publicanis pecuniam.

Prodeundum in concionem Fulvio prætori esse, indicandas populo publicas necessitates, cohortandosque,[4] qui redemturis auxissent patrimonia,[1] ut rei publicæ, ex qua crevissent, ad tempus commodarent;[5] conducerentque ea lege præbenda,[m] quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent, ut, cum pecunia in ærario esset, iis primis solveretur.'[f] Hæc prætor in concione edixit, qua die[6] vestimenta, frumentum, Hispaniensi exercitui præbenda, quæque alia opus essent navalibus sociis, esset locaturus.

49. Ubi ea dies venit, ad conducendum tres societates[7][n] aderant hominum undeviginti, quorum duo postulata fuere:

[f] *Et exhortandos esse eos qui opes suas conductionibus publicis amplificaverant, ut, cum ditiores facti essent ex rebus ad populum pertinentibus, aliquid in ejusdem populi commoda conferrent, eumque juvarent: et susciperent in se curam præbendi et subministrandi exercitui Hispanico quæ necessaria essent; idque ea conditione, ut sumtus in eam rem facti illis refunderentur, quam primum pecunia esset in ærario, antequam aliis creditoribus publicis debita solverentur.*

Not. Var.—4 Olim legebatur, *indicandasque populo publicas necessitates, exhortandosque.*—5 '*Ad tempus* aliquod *commodarent* sc. pecuniam, aut potius *quæ ad exercitum Hisp.* alendum *opus essent.* Sed præpos. *ad* abest a plerisque Mss. et Edd. vett. et *tempus commodare reip.* nihili est, saltem ab h. l. alienum: nam *tempus* pro opportunitate aut facultate, et hinc pro rebus impensisque necessariis dici posse, non persuasit nobis Stroth. *tempus* (angustias, quibus nunc resp. premeretur) *considerarent* conj. Doer. Malim: *opes* vel *impensas commodarent.* Mox junge: *ea lege,* (conditione) *ut, cum pecunia* cet. Pro *ea* perperam in Mss. et Edd. ante Gron. legitur *ex.*' Rupert.—6 'Drakenborchius legendum conjicit *et qua die* vel *quaque die;* bene. Sigonius pro *Hæc* malebat *Hinc.*' Stroth. *Hæc prætor in concione: edixitque, qua die* conj. J. F. Gronov.

7 'Corruptissime hic locus in Mss. et Edd. plerisque legitur. *unum ut Tarentum in eo publico essent* Edd. vett. et Mss. nonnulli: in aliis Mss. est *unum mihi Tarentum in eo p. e.* in aliis aliter, in omnibus tamen *Tarentum* occurrit. Ex vocabulo *Tarentum* efficerem *ne militarent dum,* nisi Gronovius ex Ms. Pu-

NOTÆ

[1] *Qui redemturis auxissent patrimonia*] *Redemtores* proprie dicebantur qui vectigalia, aut etiam opera publica facienda redimebant, sive conducebant: alio nomine *publicani:* quorum ordo Romæ, immo ubique et semper, potentissimus et maximæ auctoritatis: hinc *redemtura* pro redemtione seu conductione publicorum proventuum.

[m] *Præbenda*] Verbum est militare, quo quid intelligatur patet ex proxime sequentibus: hinc Præbendarum in Ecclesiastica militia vocabulum.

[n] *Tres societates*] Publicæ res non sine magnis sumtibus, et præsenti pecunia exerceri possunt: ideoque plures ad ea socii accedant necesse est; et quot sunt genera publicorum redituum, tot fere solent esse societates. Hinc apud Cic. pro Sextio 'societas vectigalium.'

unum, ut militia vacarent, dum in eo publico essent:[o] alterum, ut, quæ in naves imposuissent, ab hostium tempestatisque vi publico periculo essent.[8] [p] Utroque impetrato, conduxerunt, privataque pecunia res publica administrata est. Hi mores eaque caritas patriæ per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide præbita, nec secus quam[9] si ex opulento ærario,[q] ut quondam, alerentur. Cum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Hasdrubale, ac Magone, et Hannibale,[10] Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos, oppugnabatur. Inter hæc trina[11] castra hostium Scipiones, cum in urbem sociorum magno certamine ac strage obsistentium pervenissent, frumentum, cujus inopia erat, advexerunt: cohortatique oppidanos, ut eodem animo mœnia tutarentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima oppugnanda, quibus Hasdrubal præerat, ducunt. Eodem et duo duces

teanei lectione, *unum militia vacarent tumineo publico essent*, veram lectionem feliciter invenisset. Antea in omnibus Edd. post princip. ad Gronovium, ex conjectura Vallæ legebatur: *unum ne alii triennio eo publicani essent.* Ad *publico* intelligendum esse *negotio* patet.' *Stroth.*—8 Legendum censet Sigon. *ab hostium tempestatisque vi publico periculo tuta essent.*—9 *Secus quam* ex emend. Vallæ: *quicquam* Mss. *quicquam desideratum ac* Edd. ante Gronov. qui conj. *sequius quam.* Mox pro *alerentur* conj. Rupert. *darentur.*—10 'Ita Mss. longe plurimi optimique. *Hamilcare* Edd. omnes præter Stroth.' *Rupert.*—11 Al.

NOTÆ

[o] *Unum, ut militia vacarent, dum in eo publico essent*] Ex Putean. codice erutam hanc correctionem Gronov. auream vocat, astruitque IV. Observat. 28. Nolim tamen vulgatam a Laur. Valla lectionem damnare: *unum ne alii triennio eo publicani essent:* est enim *publicanis*, de quibus hic agitur, dignum postulatum: quos aliunde vacationem a militia habuisse valde credibile est; difficile quippe admodum esset militiæ simul et curandis publicis vectigalibus aut operibus operam dare.

[p] *Publico periculo essent*] *Alicujus periculo esse* dicuntur ea quæ, si perierint, aut deteriora facta fuerint, ad ipsius onus pertinent. Gallice dicimus, *a ses risques, périls, et fortunes.* Ita Cic. VII. in Verrem: 'Sumtu periculoque suo armatam navim aliquo mittere:' et pro Sextio, 'ego qui periculo reip. vivebam.'

[q] *Nec secus quam si ex opulento ærario*] Lectio Gronov. est. Valla legendum censebat, *nec secus ac si.* Vulgo legebatur *nec quicquam desideratum, ac si ex opulento ærario:* sed τὸ *desideratum* in omnibus scriptis desideratur.

et duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, convenerunt. Itaque eruptione e castris pugnatum est. Sexaginta hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis.[f] Tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quam ipsi erant, Romani hostium occiderint: ceperint amplius tria millia hominum, paulo minus mille equorum, undesexaginta militaria signa, septem elephantos, quinque in prælio occisis.[12] Trinisque castris eo die potiti sunt. Illiturgi[r] obsidione liberato, ad Intibili[13] oppugnandum[s] Punici exercitus traducti, suppletis copiis ex provincia, ut quæ maxime omnium belli avida, modo præda aut merces esset, et tum juventute[14] abundante. Iterum signis collatis, eadem fortuna utriusque partis pugnatum. Supra tredecim millia hostium cæsa, supra duo capta,[15] cum signis duobus et quadraginta, et novem elephantis. Tum vero omnes prope Hispaniæ populi ad Romanos defecerunt: multoque majores ea æstate in Hispania, quam in Italia, res gestæ.

[f] *Cum Romani non multo plures essent sexdecim millibus.*

terna.—12 '*LIX. militaria signa, VII. elephantos, quinque in prælio occisis* recepi ex emend. Gronov. pro vulg. *LIX. m. signa, elephantis quinque in p. o.* In Mss. plerisque et optimis *signavit* et *signa VIR elephantis.*' Rupert.—13 Al. *Indibili* et *Incibili*.—14 Put. et Pet. *juvente*. Voss. et Pall. *juventa*.—15 '*Supraque tria capta*. Pet. melior *supra capta:* Voss. *supraque capta*. Put. *suprati capta*. Lege, *supra duo capta*. Signis fuerat perscriptus numerus.' *J. F. Gronov.*

NOTÆ

[r] *Illiturgi*] Ptolemæo forte corrupte *Ilurgis* oppidum Turdulorum in Hispania ulteriori, eaque parte quæ post Bætica, circa flumen Bætim, supra Cordubam, hodie Morali *Andujar el Viejo*, tribus passuum millibus ab Andujar. Sanso ponit ex adverso oppidi Linares: hæc cuncta in regno Giennensi, *de Jaen*, quæ pars est Andalusiæ orientalis.

[s] *Ad Intibili oppugnandum*] *Intibilis* oppidi meminit quoque Antoninus et Frontinus: *Tiara Julia* creditur esse Ptolemæi, quæ accedit ad nomen civitatis Aragonicæ *Teruel*. *Intibilis* tamen sive *Indibilis* Floriano est *Chelva* in ora regni Valentiæ: Sansoni Tiara Julia est *Trayguero* in eodem regno ad confinia Cataloniæ. Merito reprehenditur a Sigonio. Glar. qui hoc loco *Indibili* viri nomen esse putat, de quo postea sæpius. Quem si Livius intelligeret, dixisset *ad Indibilim oppugnandum*, pro *ad Indibili*.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XXIV.

BREVIARIUM.

Cap. 1. In Bruttiis Rhegium frustra tentatur a Pœnis: at Locrenses se iis dedunt. 2. Bruttii, illorum socii, per se ipsi Crotonem oppugnant, urbemque a plebe, quæ in omnibus fere Italiæ civitatibus Pœnis favebat, sibi traditam capiunt præter arcem. 3. Eam, a plebe, a Bruttiis et Hannone circumsessam, fortiter tuentur optimates; sed mox et hi cedunt, seque Locros traduci patiuntur. Levia prælia inter Sempronium cos. Luceriæ et Hannibalem haud procul Arpis hybernantem oriuntur.

4. In Sicilia Romanis omnia mutat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum, nepotem ejus et filium Gelonis, translatum; puerum, vixdum libertatem, nedum dominationem, modice laturum. Hujus tutores xv. quorum primi sunt Andranodorus et Zoippus, Hieronis generi, deponunt tutelam, hortante ac cogente Andranodoro, qui regimen rerum omnium affectat. 5. Hieronymus superbe regnat, more Dionysii tyranni; et ex iis, quibus solis aditus in domum ejus familiarior est, Andranodorus et Zoippus suadent Pœnorum, Thraso Romanorum, societatem. Hic vero mox ad supplicium traditur, quia Theodotus, reus conjurationis, in regis caput factæ, eum esse auctorem consilii mentitus erat. 6. Thrasone necato legati ad Hannibalem, et ab eo Hippocrates et Epicydes, fratres oriundi ab Syracusis, ad regem mittuntur. Hi apud tyrannum manent, junguntque societatem; quam fœdus cum Pœnis Carthagine ictum excipit: legati vero Romanorum per ludibrium audiuntur. 7. Sed Hieronymus paulo post Leontinis obtruncatur a conjuratis. Q. Fabius Max. cos. Puteolos communit, et Romam venit comitiorum causa. 8. Ibi concione ad populum habita suadet, ut magna cura creentur consules. 9. Ipse quartum et M. Claudius Marcellus tertium consul dicitur ab omnibus centuriis. 10. Prorogatur imperium omnibus, qui ad exercitus sunt, et novis prætoribus

decernuntur provinciæ. Multa prodigia nuntiantur procuranturque hostiis majoribus et supplicatione omnibus Diis, quorum pulvinaria Romæ sunt, indicta. 11. Numerus XVIII. legionum et classis CL. longarum navium expletur, sociique navales parantur impensis privatorum. 12. Hannibal Capuam firmat præsidiis, et cum cetero exercitu ad lacum Averni descendit per speciem sacrificandi, re ipsa ut tentet Puteolos. 13. Hoc oppidum frustra oppugnat, et inde procedit ad opprimendas Nolam Tarentumque, quarum urbium tradendarum legati a plebe missi certam ei spem fecerant. 14. Ad Beneventum Hanno ex Bruttiis et Ti. Gracchus ab Luceria accedit. Hic primo oppidum intrat, et volonibus acriter pugnaturis promittit libertatem. 15. 16. Postero die acri pugna hostes vincit, omnesque volones, quæ magna exercitus pars est, liberos esse jubet. 17. Marcellus obviam it Hannibali, ad Nolam castra moventi, et reddidisset forte ei cladem ad Cannas acceptam, si C. Claudius Nero, quem noctu circumvehi agmen hostium cum robore equitum jusserat, prælio affuisset in tempore. 18. Censura severe exercetur Romæ a M. Atilio Regulo et P. Furio Philo, inopiaque ærarii sustinetur liberalitate privatorum. 19. Casilinum ab utroque consule oppugnatur capiturque. 20. In Lucanis aliquot cohortes, a Graccho prædatum missæ in agros hostium, ab Hannone ad internecionem cæduntur. Marcellus Nolam redit, et Fabius pater vastat Samnium, filius, qui prætor est, Accuam capit. Hannibal autem frustra tentat Tarentum, quam M. Livius tuetur, et inde venit Salapiam; unde prædatum Numidas Maurosque per Sallentinum agrum proximosque Apuliæ saltus dimittit.

21. Interim Syracusis Andranodorus Insulam et arcem occupat; Theodotus contra ac Sosis omnes ad libertatem atque arma vocant. 22. Concordia restituitur libera et moderata concione Polyæni, quo auctore legati prius ad Andranodorum mittuntur, qui denuntient, ut in potestate senatus ac populi sit: isque in præsentia tempori cedit. 23. Prætores Syracusis creantur, in primis Andranodorus et interfectores tyranni, duo etiam absentes, Sopater ac Dinomenes. Hippocrates et Epicydes, Syracusas reversi, simulant quidem se redire velle ad Hannibalem, ne suspecti obversentur, tanquam rerum novandarum occasionem quærentes; sed morantur et crimina serunt in senatum optimatesque. 24. Andranodorus, a Damarata uxore instigatus, affectat tyrannidem, et rem cum Themisto, cui Harmonia Gelonis filia nupta, consociatam Aristoni cuidam tragico actori incaute aperit. Is indicium ad prætores defert, qui Andranodorum Themistumque curiam ingressos interficiunt. 25. Sopatri prætoris oratione incitata multitudo omnem regiam stirpem deleri jubet. Tum missi a prætoribus Damaratam primum et Harmoniam jugulant; 26. deinde Heracleam, Zoippi, qui tum Alexandriæ apud Ptolemæum regem erat, uxorem, cum duabus filiabus, quæ armatis aliquoties se eripiunt, tandemque, vulneribus confectæ, exanimes corruunt. Cædibus autem vix perpetratis, animi plebis repente mutantur ad misericordiam iramque, et comitia poscuntur prætoria: 27. quibus in locum Andranodori ac Themisti Epicydes et Hippocrates creantur. Per eosdem dies Marcellus, cui Sicilia provincia decreta, in eam venit, et legatos de pace mittit Syracusas. Appius

vero classem c. navium ad ostium portus Syracusani admovet. 28. Apollonides principum unus salutari oratione suadet, ut uno animo omnes Syracusani vel ad Pœnos vel ad Romanos inclinent, et cum his potius vetus renovetur fœdus, quia extemplo aut pax, aut bellum cum iis habendum. Quæ res sæpe agitur magnis certaminibus, et postremo pacem cum Romanis fieri placet. 29. Ea mox rumpitur ab Hippocrate, qui cum præsidio Leontinos missus provinciam Rom. infestat: et Marcello de perfidia querente, Epicydes et ipse in Leontinos proficiscitur, eosque abalienat a Syracusanis. 30. Hinc et Marcellus et Syracusani exercitum Leontinos ducunt. Ille primo impetu urbem expugnat; hi Herbessum contendunt, quo Hippocrates atque Epicydes perfugerant. 31. Qui tamen callidi fratres fraude et fictis nuntiis primum agmen in duces, deinde plebem ipsumque senatum Syracus. accendunt in Romanos. 32. Prætores interficiuntur, et in locum eorum creantur Hippocrates atque Epicydes. 33. Hinc Marcellus castra ad Syracusas movet, et legatis ejus cum superbo Epicydis responso remissis, terra marique simul urbs oppugnatur. 34. Quæ oppugnatio eluditur bellicis tormentis operibusque, ab Archimede inventis. 35. Itaque Marcellus obsidere urbem statuit, et vicina capit oppida, quæ ad Pœnos desciverant. Per idem vero tempus Himilco ad Heracleam Minoam exercitum 28000. hominum exponit, receptoque Agrigento castra circa Acrillas ponit; ubi decem millia Syracusanorum, duce Hippocrate noctu urbe egressa, se ei conjungunt. 36. Mox et Bomilcar cum classe in magnum Syracusarum portum, et legio Romana, Panormi exposita, ad Appium pervenit. Sed Pœni, tutum ad Syracusas et munimento et viribus hostem esse cernentes, moraque inutili ab suis inopiam aggravari sociorum, nihil audent, et Bomilcar in Africam redit, Himilco Murgantiam proficiscitur. 37. Hæc et aliæ civitates de proditione præsidiorum Rom. paciscuntur cum Pœnis; in iis et Henna, ubi L. Pinarius vir acer præsidio præest. 38. 39. Is cæsis Hennensibus oppidum aut malo aut necessario facinore retinet.

40. Bellum cum Philippo Macedonum rege movetur. M. Valerius prætor Oricum, ab eo expugnatum, recipit; et Q. Nævius Crista Apolloniam, ab eodem obsessam, liberat, Macedonibus noctu oppressis fugatisque: quo facto rex terra in Macedoniam revertitur.

41. In Hispania Scipiones adversus Magonem et Hasdrubales prospere res gerunt, et Illiturgin Bigerramque solvunt obsidione. 42. Ter vincunt Pœnos; Saguntum recipiunt, et Turdetanos redigunt in potestatem.

43. Romæ censoribus a L. Metello trib. pl. dies dicitur ad populum, consulesque creantur Ti. Sempronius Gracchus II. et Q. Fabius Max. consulis filius. 44. Dividuntur provinciæ, et prodigia procurantur. Fabius pater filio legatus ad Suessulam in castra venit, et ab eo descendere equo jubetur. 45. Eodem clam nocte pervenit Dasius Altinius Arpinus, homo dives et ambiguæ fidei, qui Arpos olim ad defectionem a Romanis traxerat, et nunc iisdem se proditurum esse promittit. Ipse ab his Cales in custodiam mittitur: Hannibal autem bona ejus possidet et conjugem liberosque vivos comburi jubet. 46. Fabius Arpos castra movet, urbemque noctu ingreditur, sonitu largioris procellæ strepitum effringentium

portam exaudiri prohibente. 47. Pugna ibi orta Arpini Hispanique milites ad Romanos transferunt signa, et impetrant ab iis, ut sine fraude Punicum emittatur præsidium. Cn. Fulvius in fidem accipit equites CXII. nobiles Campanos, qui in castra ejus super Suessulam venerant: et Sempronius Tuditanus, alter prætor, Aternum expugnat. Romæ sævit incendium.

48. Scipiones amicitiam jungunt cum Syphace, Massylorum in Numidia rege: et ex tribus eorum legatis unus, Q. Statorius centurio, apud regem remanet, ut rudem ad pedestria bella Numidarum gentem rei militaris artes doceat; duo in Hispaniam redeunt cum legatis regiis, qui et fidem accipiunt ab imperatoribus Romanis, et Numidas, magnam præsidiorum Punicorum partem, ad transitionem perliciunt. 49. Carthaginienses contra fœdus faciunt cum Gala, Massylorum in parte altera Numidiæ rege; cujus filius Masinissa Syphacem magno prælio devincit, et deinde in Maurusiis, ubi magnas ille brevi copias armaverat, ingenti gloria adversus eum gerit bellum. Scipiones Celtiberos (primum mercenarium militem, quem Romani habuere) eadem mercede, quam pacti cum Pœnis erant, ad se perducunt; et nobilissimos Hispanos supra CCC. in Italiam mittunt ad solicitandos populares, qui inter auxilia Hannibalis sunt.

1. Ut ex Campania in Bruttios reditum est, Hanno, adjutoribus et ducibus Bruttiis, Græcas urbes[a] tentavit, eo facilius in societate manentes Romana, quod Bruttios, quos et oderant, et metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesque aliquot ibi nequicquam absumti. Interim Locrenses[b] frumentum, lignaque, et cetera necessaria usibus, ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum prædæ hostibus esset: et in dies major omnibus portis multitudo effundi. Postremo ii modo relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permixtam omnium ætatium ordinumque multitudinem, et vagantem in agris magna ex parte inermem, Hamilcar Pœnus[1] equites emisit; qui, violare quenquam vetiti, tantum,

1 ' III. Mss. quamvis non optimi *Bomilcar P.* quod recte forsan recepit

NOTÆ

[a] *Græcas urbes*] Intelligit colonias Græcorum, quæ in Magna Græcia, et Bruttiorum ora, Rhegium, Locros, Crotonem, &c.

[b] *Locrenses*] Diximus Locros fuisse ubi nunc *Gierace* in ulteriore Calabriæ: hos quidem una cum Crotone ad Hannibalem jam descivisse scriptum

ut excluderent ab urbe fuga dissipatos, turmas objecere. Dux ipse, loco superiore capto, unde[2] agros urbemque posset conspicere, Bruttiorum cohortem adire muros atque evocare principes Locrensium ad colloquium jussit, et, pollicentes amicitiam Hannibalis, adhortari ad urbem tradendam. Bruttiis in colloquio nulliùs rei primo fides est:[a 3] deinde ut Pœnus apparuit in collibus, et refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse afferebant; tum, metu victi, consulturos se populum responderunt. Advocataque extemplo concione, cum et levissimus quisque novas res novamque societatem mallent,[4] et, quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, velut obsidibus datis, pigneratos haberent animos, pauci magis taciti probarent constantem fidem, quam probatam tueri auderent; haud dubio in speciem consensu fit ad Pœnos deditio.[b] L. Atilio præfecto præsidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis atque impositis in naves, ut Rhegium deveherentur, Hamilcarem[5] Pœnosque ea conditione, ut fœdus extemplo æquis legibus fieret, in urbem acceperunt. Cujus rei prope non servata fides deditis est, cum Pœnus dolo dimissum Romanum incusaret; Locrenses profugisse ipsum causarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto æstus morari, aut deferre naves in terram posset. Et eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti: alias a Messana trajicientes freto Rhegium naves conspexerunt. Milites erant Romani, a Claudio prætore missi ad obtinendam urbem

[a] *Initio Locrenses nihil credebant eorum quæ a Bruttiis per colloquium dicebantur.*
[b] *Consensu, qui, licet coactus, attamen certus et voluntarius apparebat.*

Stroth.' *Rupert.*—2 '*Superiore castra ponit, unde* Edd. ante Gronov. qui *capto* ex ingenio dedit, cum plurimi optimique Mss. τὸ *ponit* omittant.' *Stroth.*—3 *Est* desid. in Grut. Gronov. Doujat. Crevier.—4 *Mallet* Edd. ante Gronov.

NOTÆ

libro superiore. Verum ibi rem totam paucis in antecessum indicaverat Livius: hic velut suo loco pluribus narrat.

præsidio. Itaque Rhegio extemplo abscessum est.[c] Locrensibus jussu Hannibalis data pax, 'ut liberi suis legibus viverent: urbs pateret Pœnis, portus[c] in potestatem Locrensium [6] esset: societas eo jure staret, ut Pœnus Locrensem, Locrensisque Pœnum, pace ac bello juvaret.'

2. Sic a freto[d] Pœni reducti, frementibus Bruttiis, quod Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos se destinaverant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi, conscriptis armatisque juventutis suæ quindecim millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire; Græcam et ipsam urbem, et maritimam: plurimum accessurum opibus, si in ora maris urbem portu ac mœnibus validam [7] tenuissent, credentes. Ea cura angebat, quod neque non arcessere ad auxilium Pœnos satis audebant, ne quid non pro sociis egisse viderentur;[e] et, si Pœnus rursus magis arbiter pacis, quam adjutor belli, fuisset, ne in libertatem Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra pugnaretur. Itaque optimum visum est, ad Hannibalem mitti legatos, caverique ab eo, ut receptus Croto Bruttiorum esset. Hannibal cum præsentium eam consultationem esse[f] respondisset, et ad Hannonem eos rejecisset, ab Hannone nihil certi ablatum.[8] [d] Nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem: et sperabant, cum Bruttius oppugnaret, Pœnos nec probare, nec

[c] *Ad Rhegium oppidum imposito præsidio in fide retinendum: sic Pœni statim ex agro Rhegino discesserunt.*
[d] *Siculo ac vicino tractu.*
[e] *Ne viderentur aliquid fecisse non tanquam socii.*
[f] *Id deliberandum esse ab iis qui præsentes erant; non a se, qui a Bruttiis aberat.*

—5 *Bomilcarem* Stroth.—6 '*Urbs pariter et portus in potestate Locr.* Edd. ante Gronov. Sed et hic *potestate* retinuit, pro quo Crev. faventibus optimis Mss. *potestatem* recepit.' *Stroth.* Vid. Not. Var.
7 *Si in ora maris portum ac urbem mœnibus validam* Edd. ante Drak.—8 'H. l. aptior videtur vulgata lectio *allatum.* Pro *Hannone* forte leg. *hoc,* ut illud e marg. irrepserit. Mox *et* post *oppugnaret* excidisse suspicor.' *Rupert.*—

NOTÆ

[c] *Urbs pateret Pœnis, portus, &c.*] Lectio est Gronovii ex codice Puteano. Vulgo *urbs pariter et Pœnis portus.*

[d] *Ab Hannone nihil certi ablatum* [*allatum*] Gall. *Hannon ne se declara point.*

juvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad se defecturos.[g] Crotone nec consilium unum inter populares, nec voluntas erat. Unus velut morbus invaserat omnes Italiæ civitates, ut plebes ab optimatibus dissentirent:[9] senatus Romanis faveret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam dissensionem in urbe perfuga nuntiat Bruttiis; Aristomachum esse principem plebis, tradendæque auctorem urbis: et in vasta urbe lateque omnibus disjectis mœnibus[e] raras et stationes custodiasque senatorum esse.[10] Quacumque custodiant plebis homines, ea patere aditum. Auctore ac duce perfuga, Bruttii corona cinxerunt urbem: acceptique a plebe primo impetu locos[11] omnes, præter arcem, cepere.[f] Arcem optimates tenebant, præparato jam ante ad talem casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit; tanquam Pœnis, non Bruttiis, auctor urbis tradendæ fuisset.

3. Urbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia passuum habuit, ante Pyrrhi in Italiam adventum. Post vastitatem eo bello factam vix pars dimidia habitabatur: flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequen-

[g] *Sperabantque Hannibal atque Hanno, fore ut Crotoniatæ promtius ad Pœnorum partes accederent, si eos hinc impugnarent Bruttii, inde constaret Pœnos nec approbare nec adjuvare oppugnationem a Bruttiis captam.*

9 *Dissentiret* Grut. Gronov. all.—10 'Ita pro vulg. *partitas stationes c. s. ac plebis esse* ex emend. Gron. recepit Drak. quia pro *partitas* in Ms. Pet. *parasèt*, et in pluribus aliis *parasset* legitur, verba autem *ac plebis* ab optimis membranis absunt, et satis intelligitur, ubi deficiant senatores, ibi plebem excubias egisse, præsertim cum subjungatur: *quacumque* (parte) *custodiant plebis homines* mœnia.' *Rupert.* Vid. Not. Var.—11 'Nescit liber optimus *locos*. Nesciunt et Voss. tresque Pall. Sed ex his unus *omnia*. Vossianus inter versus suprascriptum habet *omnem*, quod videtur verum, ut intelligas, urbem.' *J. F. Gronov.*

NOTÆ

[e] *Lateque omnibus disjectis mœnibus*] Conjicit Gronovius ex Puteano et Vossiano fuisse scriptum: *in vasta urbe, laxaque omnibus disjectis mœnibus raras stationes custodiasque Senatorum esse.*

[f] *Locos omnes, præter arcem, cepere*] Optimi libri nesciunt *locos*, sed unus pro *omnes* habet *omnia*: alius superscriptum inter versus habet *omnem*, nempe urbem.

tia tectis loca præterfluebat; et arx [12] [g] procul iis, quæ habitabantur. Sex millia aberat [h] ab urbe nobile templum (ipsa urbe erat nobilius) [13] Laciniæ Junonis, sanctum omnibus circa populis. Lucus ibi, frequenti sylva et proceris abietis arboribus septus, læta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum Deæ pascebatur pecus sine ullo pastore; separatimque egressi cujusque generis greges [14] nocte remeabant ad stabula, nunquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque inde aurea solida facta et sacrata est: inclytumque templum, divitiis etiam, non tantum sanctitate, fuit. Ac miracula aliqua affingunt, ut plerumque [15] tam insignibus locis. Fama est, aram esse in vestibulo templi, cujus cinerem nullus unquam moveat ventus. [16] [i]

12 ‘*Et arx* e conj. Salmas. In Ms. Put. *et aros*, quod ortum ex *arcs*, et cui voci manus alia superius addidit *g*; unde *et agros* plerique Mss. In Edd. ante Gronov. *muros* ex emend. Vallæ. Pro *extra* vel pro *et arx* suspicari possis *Æsarus*.’ Rupert. Vid. Not. Var.—13 *Sex millia aberat ab urbe nobile templum, ipsa urbe nobilius*, vulgo legitur: sed omnes Mss. verbum *erat* post *urbe* adjiciunt. *S. millia a. a. u. nobili t.* (*ipsa u. erat n.*) *L.* dant Drak. Stroth. et Kreyssig. ‘Lectio, *nobile templum*, orationi accommodatior videtur.’ *Doering*. Vid. Not. Var.—14 ‘Liber optimus ignorat *greges*, ut et qui bonitate illi proximi: sic autem illi: *separatimque egressui cujusque generis nocte*. Scribe *separatique greges sui quique generis nocte remeabant*.’ J. F. Gronov.—15 ‘Ita pro vulg. *affinguntur plerumque* substitui ex emend. Freinsh. et Jac. Gronov. qui etiam in dubium traxit verba seqq. *Fama est*.’ Rupert.—16 ‘*Cujus cinerem nullo unquam moveri vento* Gron. Crev. Drak. ex conjectura Gronovii, haud admodum necessaria. In vulgatum conspirant reliqui Edd. et Mss. fere omnes, nisi quod in his sit *movet*, et in uno *nullo unquam move ventos*,

NOTÆ

[g] *Præterfluebat; et arx*] Valla *præterfluebat muros*: scripti fere *præterfluebat et agros*. Puteanus habuit *præterfluebat et aros*, superscripto altera manu τῷ *g*, ut esset, *et garos*. Non abs re conjiciebat Gronov. legendum *Æsaros*, pro *et agros*: est enim Æsarus nomen amnis qui ad Crotonem influit in mare Ionium, testibus Strabone, Dionysio Afro, et Theocriti Scholiaste; qui amnis nomen adhuc retinet, et vulgo dicitur *Esaro*. Ipse tamen Gronov. veriorem putat Salmasii conjecturam, rejectis non immerito ceteris scripturis, legentis, *extra frequentia tectis loca præterfluebat: et arx procul iis quæ habitabantur;* scriptum enim fuerat *et arcs:* inde factum corrupte *et aros*.

[h] *Sex millia aberat*] Verior videtur hæc distantia Laciniæ Junonis a Crotone, ea quam designat Strabo, qui centum quinquaginta stadia numerat, hoc est, prope novemdecim millia passuum. De eo templo supra.

[i] *Nullus unquam moveat ventus*] Mavult Gronov. *nullo unquam moveri vento:* qua lectione quod sit operæ pre-

Sed arx Crotonis, una parte imminens mari,[17] altera, vergente in agrum, situ tantum naturali quondam munita, postea et muro cincta est, qua per aversas rupes ab Dionysio,[17] Siciliæ tyranno, per dolum fuerat capta. Eam tum arcem, satis, ut videbatur, tutam,[18] Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Bruttiis eos etiam plebe sua. Postremo Bruttii, cum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate, Hannonis auxilium implorant. Is, conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Bruttiorum eo deduci, antiquamque frequentiam[19] recipere[k] vastam ac desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem, præter Aristomachum, movit. Morituros se affirmabant citius, quam, immixti Bruttiis, in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam verterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat, nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendæ arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post legati, cum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se in Loros paterentur, nec ultima experiri vellent. Jam hoc ut sibi liceret, impetraverant et ab Hannibale, missis ad ipsum[20] legatis. Ita Crotonem excessum est, deductique Crotoniatæ ad mare naves conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt.[1] In Apulia ne hyems quidem quieta

unde Gronovius suum effecit.' *Stroth.*—17 *Una parte imminens mari* plerique Mss. et Edd. antt. *imminet* al. *imminente* malebat Doering.—18 Mss. plerique, *ea tum arce . . . tuta.* Vid. Not. Var.—19 ' Post *frequentiam* Mss. inserunt *eo*, et Edd. omnes præter Stroth. *eorum.* Illud perperam repetitum videtur, hoc a Latinitate abhorret. Neutrum vero extat in uno cod. quem cum Stroth. secutus sum. *frequentiam suam* conj. Gron. et Doering. Malim

NOTÆ

tium haudquaquam video. Rem confirmat Plinius lib. II. cap. 107. ' In Laciniæ Junonis ara sub Dio sita cinerem immobilem esse proflantibus undique procellis.'

[k] *Antiquamque frequentiam* [*eorum*] *recipere*] Recte notat Gronov. nihil ad rem facere *τὸ eorum*, nisi scilicet aliquid addatur: plana res erit, si dixeris *eorum ope*, nempe Bruttiorum; quod malim quam quod scripti nonnulli, *eo recipere.*

[1] *Locros omnis multitudo abeunt*] Intelligo multitudinem optimatum, qui cum suis in arcem confugerant: nam plebs, quæ revera multitudo erat, Bruttios acceperat. Cur autem a Locrensibus vocati fuerint et in ur-

inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriæ Sempronius consul, Hannibal haud procul Arpis hybernabat. Inter eos levia prælia ex occasione, aut opportunitate hujus aut illius partis, oriebantur: meliorque eis Romanus, et in dies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.[h]

4. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem ejus[m] translatum. Puerum, vixdum libertatem, nedum dominationem, modice laturum,[i] et ætas et ingenium [1] [n] et tutores atque amici præcipitandum in omnia vitia acceperunt. Quæ ita futura cernens Hiero ultima senecta voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili, per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic consilio ejus summa ope obstitere [2] filiæ, nomen regium

[h] *Et Romani milites per ea leviora prælia fortiores evadebant et cautiores.*

[i] *Qui non solum dominatu, sed et libere agendi potestate non videbatur moderate usurus.*

---

mox recipere.' Rupert.—20 'In Edd. ante Gronov. *ad id ipsum* (hoc ipso consilio, ut sibi hoc liceret) *tum* prob. Doering. In Ms. Put. *attipeum*, in reliquis *ad id ipsum*, et *ad id ipsum cum*, et *ad ipsum cum*: unde *ad ipsum eum* edidit Stroth. Mox *Crotonem excessum est* optimi Mss. non *Crotone*.' Rupert.

1 'Hæc edidi, quæ proxime accedunt ad lectionem optimi cod. Put. *laturum œetas it ingenium el tutores* cet. Manus secunda inter extremas literas vocis *œetas* immittendum supra posuerat *te*: unde Pet. *ætates in ingenium*, Flor. *ætate sit ing*. et reliqui *ætatis in* vel *id ingenium*: nullus vero *læte id ing*. quod omnes fere edd. exhibent. Mutavi etiam vulgarem interpunct. *translatum: puerum . . . laturum. Læte id ingenium . . . acceperunt: quæ ita* cet. ac delevi τὸ *ad*, quod vulgo ante *præcipitandum* legitur, et a Mss. notæ melioris abest. *Lætati id ingenium* conj. Valla. *Ea ætas, id ingenium: et tutores* Salmas. *Eam ætatem, id ingenium* Ern. *Hac ætate id ing*. Ruben. *modice laturæ ætatis. Id ingenium et tutores* Gron. *Id ætatis ingenium*, vel *Immaturæ ætatis id ing*. vel, quod recepit, *Ea ætate id ing*. Stroth. *Id ætatis et ingenii Hieronymum tutores atque amici præc*. Doer. Ceterum ad hoc et seqq. capita conf.

NOTÆ

bem suam asciti Crotoniatæ, ratio fuit communis ex Græcia origo. Nam hi Locri Epizephyrii colonia fuere Locrorum Ozolarum qui Crisseum accolunt sinum, deducta ab Evanthe, non multo post Crotonem a Lacedæmoniis conditam. Croton autem a Micyllo Lacedæmoniis posita est.

[m] *Ad Hieronymum nepotem ejus*] Natus erat ex Gelone, qui ante Hieronem patrem obierat.

[n] *Et ætas et ingenium* [*læte id ingenium*] Plures codices habent *laturum ætatis id ingenium*: quod non cohæret. Unde Laur. Valla conjecerat *lætatum. Lætati id ingenium, &c.* Aliter Salmas. et Ruben. Gronov. vero *laturæ ætatis. Id ingenium.* Et proxime ad scripturam veterem: sed ætas puerilis notata jam fuerat.

penes puerum futurum ratæ, regimen rerum omnium penes se virosque suos, Andranodorum et Zoippum:[3] [o] nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum jam agenti annum, circumsesso dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum, et convertere ad publicam privata[4] curam.[p] Itaque tutores modo quindecim[5] puero reliquit: quos precatus est moriens, ut fidem erga populum Romanum,[q] quinquaginta annos ab se cultam, inviolatam servarent, juvenemque suis potissimum vestigiis insistere vellent disciplinæque, in qua[r] edoctus[6] [s] esset. Hæc mandata. Cum expirasset, per tutores testamento prolato[7] pueroque in concionem producto, (erat autem quindecim tunc ferme annorum,) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, ceteris velut patre amisso in orba civitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore civium et caritate, quam cura suorum, celebre. Deinde ceteros[8] tutores summovet

omnino Polyb. VII. 2-9.' *Rupert.*—2 Al. *obsistere.*—3 Mss. et Edd. ante Gronov. *Zoilum.*—4 *Privatamque* Edd. ante Gronov. *a privata* conjiciunt Stroth. et Bauer.—5 *Tutores numero quindecim* Edd. ante Crevier.—6 *Eductus* probat Bauer, sed *in* quoque deleri velit.—7 *Post hæc mandata cum expirasset, tutores prodeunt. Testamento prolato* cet. Edd. ante Drak. Sed voces *post* et

NOTÆ

o *Andranodorum et Zoippum*] Ita legendum ex Polybio, non *Andronodorum et Zoilum*, ut vulgo scribebatur: et *Andranodorus*, pro *Adranodoro*, litera *n* euphoniæ causa interjecta, dictus videtur Gronovio; qui monet Adranum fuisse proprium Adranitarum in Sicilia oppidi Deum, ex Æliano de animalibus XI. 20.

p *Convertere ad publicam privata* [*privatamque*] *curam*] In optimis scriptum est *convertere ad publicam privata curam:* unde melior sententia: est enim, res privatas et statum domus suæ accommodare, ac traducere ad reip. utilitatem.

q *Fidem erga populum Romanum*] Hieronis cum Romanis fœdus initum est anno 2. primi belli Punici, U. C. 490. M. Valerio et M. Otacilio consulibus: a quo tempore nunc annus currebat quadragesimus nonus.

r *Disciplinæque, in qua, &c.*] Recte hic notat Gronovius disciplinam non pro doctrina sumi, sed pro vivendi ratione et instituto. Ita Noster lib. I. c. 18. de Numa 'disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum.' Cic. quoque V. Verr. dixit 'erudire aliquem ad civitatis disciplinam: et non degenerare a disciplina patris.'

s *In qua edoctus*] Melius ut Gronovii et Tan. Fabri, ita meo quoque judicio *eductus*, id est, educatus.

Andranodorus, juvenem jam esse dictitans[t] Hieronymum ac regni potentem: deponendoque tutelam ipse, quæ [9] cum pluribus communis erat, in se unum omnium vires convertit.

5. Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracusanos, succedenti tantæ caritati Hieronis.[k] [10] Verum enim vero Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem[u] efficere vellet avum,[l] primo statim conspectu, omnia quam disparia essent, ostendit. Nam qui per tot annos Hieronem filiumque ejus Gelonem nec vestis habitu, nec alio ullo insigni, differentes a ceteris civibus vidissent, conspexere purpuram ac diadema ac satellites armatos, quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum apparatum habitumque convenientes sequebantur[x] contemtus omnium hominum, superbæ aures,[11]

[k] *Quisquis succederet Hieroni, adeo caro Syracusanis.*

[l] *Quasi efficere vellet ut propter ipsius vitia magis ac magis desideraretur Hiero avus, ejusque virtutes.*

cum a plerisque Mss. absunt.—8 *Brevi deinde ceteros* Kreyssigius.—9 *Tutelam, quæ ipsi* Gronov. Doujat. Vid. Not. Var.

10 '*Succedendi tanta caritate Hieronis* Edd. a Sigon. ad Gronov. *Succedenti tanta caritate Hieronis* Edd. a Mogunt. ad Sigon. *Succedenti tanta caritate Hieroni* Edd. vett. quod ferri potest.' *Stroth.* Vid. Not. Var.—11 '*Convenientes* (et congruæ ei res) *sequebantur, contemtus, aures* cet. ut xxx. 34. 1. nisi malis *convenienter;* Gron. *convenientia* bene conj. Valla, sed male *comites* Jac. Gronov. Quidam libri, nec tamen meliores, post *sequebantur* addunt *mores.*' Ru-

NOTÆ

[t] *Juvenem jam esse dictitans*] Adolescens proprie vocatur qui annos tantum quindecim natus est: *juvenis* autem non censetur nisi major viginti quinque annis. * Sed Andranodorus, ut causæ faveret, Hieronymum juvenem appellabat, ut censeretur ad regnandum idoneus, sive regni potens, ut Noster loquitur: et apud Romanos anno decimo quarto completo finiebatur tutela.

[u] *Suis vitiis desiderabilem*] Id apud Tacit. Augusto a quibusdam attributum, ut Tiberium non caritate aut reip. cura successorem asciret; sed quoniam arrogantiam sævitiamque ejus introspexerit, comparatione deterrima sibi gloriam quæsivisse.

[x] *Convenientes sequebantur*] Contemtus nempe omnium hominum, superbæ aures, &c. quæ res conveniebant superbo cultui, eumque comitabantur. Valla mavult *convenientia,* Gronov. *convenienter:* facilius esset, si manuscripti faverent, *convenientes sequebantur mores.*

contumeliosa dicta, rari aditus,[y] non alienis modo, sed tutoribus etiam,[12] libidines novæ, inhumana crudelitas. Itaque tantus omnes terror invaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria aut fuga præverterent metum suppliciorum. Tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andranodorus et Zoippus, generi Hieronis, et Thraso quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur: tendendo autem duo ad Carthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum adolescentis: cum conjuratio,[13] in tyranni caput facta, indicatur per Calonem [14] quendam, æqualem Hieronymi, et jam inde a puero in omnia familiaria jura assuetum.[15] Index unum ex conjuratis Theodotum,[16] a quo ipse appellatus erat, nominare potuit. Qui comprehensus extemplo, traditusque Andranodoro torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus, conscios celabat. Postremo, cum omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus laceraretur, victum malis se simulans, avertit ab consciis in insontes indicium, Thrasonem esse auctorem consilii[z] mentitus, nec, nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausuros. Ab latere inde eos nominat tyranni,[17] [a] quorum capita vilissima fingenti

pert.—12 *Dicta, aditus, non al. m. sed tut. etiam difficiles* Edd. ante Gronov.—13 Put. Pet. Voss. *convertebant animum adolescentium conjuratio.* Tò *cum* abest etiam ab Edd. ante Gronov.—14 '*Calonem* parva initiali Edd. omnes. Forsan vera est Coetierii conjectura *Gelonem.*' Stroth. *Callonem* dat Kreyssigius.—15 Ern. et Ruhnken. ad Vellei. II. 29. conj. *assumtum;* et Bauer *familiaritatis* et *assertum* vel *ascitum.*—16 'Ita optimi Mss. *Theodorum* Edd. ante Gronov. et Valer. Max. III. 3. ext. 5. qui conferendus est h. l.' *Rupert.*—17 *Ab latere inde eos nominat tyranni* Edd. ante Gronov. qui edidit: *indicium* (*Thrasonem ... ausuros*) *ab latere tyranni* ejectis verbis *inde eos nominat* quæ a Mss.

NOTÆ

[y] *Rari aditus*] Illud *rari* recte conjicit Gronov. ex Put. ubi *contumeliosa dictari aditus, non alienis, &c.* Hinc fecit *contumeliosa dicta, rari aditus.* Atque ita inutile erit adituum novum epitheton *difficiles*, quod boni libri respuunt.

[z] *Thrasonem esse auctorem consilii*] Hunc adulatorem fuisse Hieronymi et Carcharum cognominatum scribit Athenæus; additque de medio sublatum fuisse artificio alterius adulatoris, qui nomine Osis. Gronov. opinatur Sosin, eundemque, qui postea Livio nominatur inter conjuratos, a quibus occisus Hieronymus.

[a] *Rem tantam ausuros. Ab latere inde eos nominat tyranni* [*Ab latere*

inter dolores gemitusque occurrere.[b] Maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit. Ita extemplo traditur [18] ad supplicium: adjectique pœnæ ceteri juxta insontes.[m] Consciorum nemo, cum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut fugit. Tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciæ fuit: tantumque ipsi Theodoto virium ad arcana occultanda.

6. Ita, quod unum vinculum [19] cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato e medio,[n] extemplo haud dubie ad defectionem res spectabat; legatique ad Hannibalem missi,[c] ac remissi ab eo cum Hannibale, nobili adolescente,[d] Hip-

[m] *Reliqui æque innoxii additi sunt Thrasoni, et supplicio pariter addicti.*

[n] *Mortuo Thrasone, cujus solius opera velut vinculo quodam cohærebat societas Syracusanorum cum Romanis.*

absunt. 'Tria hæc verba *inde eos nominat* absunt ab Edd. recentt. inde a Gron. et omnibus quos novimus Mss. Cum autem non ex conjectura Vallæ, at alia, sint, credique fas sit Editiones principes ea ex Mss. hausisse, denique sententia vix stare possit, verborumque sine his constructio impeditissima sit, ea servavi.' *Stroth.*—18 Conj. Bauer *trahitur*.

19 *Itaque quod omne vinculum* Gronov. *Itaque* etiam in Edd. ante Gronov.

NOTÆ

tyranni] Quemadmodum a pedibus alicui esse dicuntur pedissequi, et a secretis quibus secreta negotia committuntur; ita *a latere* dicuntur, qui principibus familiares eorumve satellites. Vulgo hic editum est, *ab latere inde eos nominat tyranni.* Sed verba *inde eos nominat* absunt a plerisque libris. Et interposita parenthesi (a voce *indicium* ad *ausuros*) intelligi potest Theodotus indicium a conjuratis avertisse ad insontes, qui erant ab latere tyranni, et quos perinde ac tyrannum oderat qui torquebatur. Verum et citra parenthesim, sic explicabitur hic locus, si dicamus, inter eos quos e numero domesticorum tyranni, Theodotus fingebat conjurasse, et quorum nomina tanquam vilissimorum capitum ei occurrebant inter tormenta, maxime motum esse tyrannum ut verum crederet torti indicium, ubi Thrasonem nominari audivit.

[b] *Quorum capita vilissima . . . occurrere*] Non dicit hos homines vilissimæ revera conditionis fuisse, sed vilissima habita fuisse innuit indici ex odio tyranni vitiorumque, quibus ipsum imbuebant.

[c] *Legatique ad Hannibalem missi*] Hi legati, ab Hieronymo ad Hannibalem missi, fuere Polyclitus Cyrenæus et Philodemus Argivus: qui ambo memorantur a Liv. lib. XXV. c. 25.

[d] *Cum Hannibale, nobili adolescente*] Hi non ab Hieronymo ad Hannibalem missi, ut censuere Glar. et Sigon. sed quemadmodum recte Gronov. observat, ab Hannibale missi ad Hieronymum, quod ex Polybio patet.

pocrates [20] et Epicydes, nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis, exule avo, Pœni ipsi materno genere. Per hos juncta societas Hannibali ac Syracusano tyranno:[o] nec invito Hannibale apud tyrannum manserunt.[1] Ap. Claudius prætor, cujus Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit: qui, cum sese ad renovandam societatem, quæ cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi dimissique sunt ab quærente per jocum Hieronymo, 'quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuisset? vix credibilia enim legatos Hannibalis narrare. Velle, quid veri sit, scire, ut ex eo, utram spem sequatur,[p] consilium capiat.' Romani, 'cum serio legationes audire cœpisset, rediturος se ad eum' dicentes 'esse,' monito magis eo, quam rogato, ne fidem temere mutaret, proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit ad fœdus ex societate cum Hannibale faciendum. Pacto convenit, ut, cum Romanos Sicilia expulissent, (id autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent,) Himera amnis,[e] qui

[o] *Ab Hannibale ac tyranno Syracusano initum fœdus.*
[p] *Ut deliberet querum adhæreat societati, Romanorum ac Pœnorum.*

est.—20 'Cum Hippocratis et Epicydis sæpius, sed nobilis adolescentis Hannibalis nusquam alibi a Nostro mentio fiat; fuerunt, qui hunc locum suspectum haberent, eumque ita emendandum censerent: *ac remissi ab eodem Hannibale nobiles adolescentes Hippocrates* cett. Sed causa hujus de eo silentii haud dubie est, quod hic redux ab hac legatione ad Carthaginienses factus nihil amplius memoratu dignum fecerit; illi vero, cum apud tyrannum Syracusanum remansissent, res omnino commemorandas ibi designaverint.' *Doering.* Vid. Not. Var.—1 'Forte leg. *nec invito illo apud hunc m.*' Rupert.—

NOTÆ

Hannibal autem hic Carthaginiensis tunc trierarchus erat, tam origine quam natalibus Carthaginiensis.

[e] *Himera amnis*] Duo sunt hoc nomine in Sicilia fluvii, quorum minor in Aquilonem et mare Tyrrhenum fluit juxta oppidum ejusdem nominis, vulgo nunc *Termini:* major in meridiem mare Libycum flexo cursu subit. Hic omnium totius Siciliæ maximus, vulgo nunc accolis vocatur *Salsi* ab ipsa re: est enim salso sapore sive amaro. Per octoginta millia mediam fere Siciliam ita dividit, ut altera pars versus occasum ad Lilybæum promontorium: altera ad Pachynum et Pelorum, ad ortum pertineat. Ambo hi fluvii ex montis ejusdem Nebrodis diversis jugis oriuntur. Solinus, Mela, aliique unum faciunt, qui in diversa decurrat.

ferme insulam dividit, finis regni Syracusani ac Punici imperii esset. Aliam deinde, inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum, sed Pyrrhi etiam regis, materni avi,[f] jubebant meminisse, legationem misit, qua[2] æquum[g] censebat, Sicilia sibi omni cedi: Italiæ imperium proprium quæri Carthaginiensi populo. Hanc levitatem ac jactationem animi neque mirabantur in juvene furioso, neque arguebant, dummodo averterent eum ab Romanis.

7. Sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt. Nam cum, præmissis Hippocrate atque Epicyde cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes, quæ præsidiis tenebantur Romanis, et ipse in Leontinos[h] cum cetero omni exercitu (erant autem ad quindecim millia peditum equitumque) profectus esset; liberas ædes conjurati (et omnes forte militabant) imminentes viæ angustæ, qua descendere ad forum[i] rex solebat, sumserunt. Ibi, cum instructi armatique ceteri transitum[3] expectantes starent, uni ex eis,[?] (Dinomeni[4] fuit nomen,) quia custos corporis erat, partes datæ sunt, ut, cum appropinquaret januæ rex, per causam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita, ut convenerat, factum est. Tanquam laxaret elatum pedem ab stricto[5] nodo,[k] moratus turbam Dinomenes, tantum inter-

? *Mandatum est uni eorum, datumque negotium, ut.*

2 *Quia* Edd. a Bas. 1539. ad Crevier. mox *Siciliam sibi omnem* Edd. ante Gronov.
3 Conj. Ern. *transeuntem.*—4 *Indigemini* Edd. ante Gronov.—5 Al. *abstricto.*

NOTÆ

f *Materni avi*] Ex Lanassa Agathoclis Siciliæ tyranni filia, Pyrrhus Epiri rex Nereidem susceperat, ex qua natus Hieronymus.

g *Qua* [*quia*] *æquum, &c.*] Num potius *qua?* legatione.

h *In Leontinos*] Apud Ptolemæum *Leontium* vocatur urbs Siciliæ quondam celeberrima, quæ ceteris *Leontini*, communi oppidi et incolarum nomine, quod adhuc paulum detortum manet; dicuntur enim *Lentini*: medio fere spatio inter Syracusas et Cataniam, in eadem orientali Siciliæ ora, eaque parte insulæ, quæ nunc *Val di Noto* appellatur. Patria fuit Gorgiæ Leontini, qui primus extemporalem eloquentiam professus est.

i *Ad forum*] Apud Leontinos.

k *Tanquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo*] Veterum calcei, superiori parte aperti, ligulis seu vinculis

valli fecit, ut, cum in prætereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quam succurri posset. Clamore et tumultu audito, in Dinomenem, jam haud dubie obstantem, tela conjiciuntur: inter quæ tamen,[6] duobus acceptis vulneribus, evasit. Fuga satellitum, ut jacentem videre regem, facta est. Interfectores pars in forum ad multitudinem[7] lætam libertate, pars Syracusas pergunt, ad præoccupanda Andranodori regiorumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius, bellum oriens ex propinquo cum cerneret, senatum literis certiorem fecit, Siciliam Carthaginiensi populo et Hannibali conciliari. Ipse adversus Syracusana consilia, provinciam regnique fines[l] omnia convertit præsidia.[8] Exitu anni ejus Q. Fabius ex auctoritate senatus Puteolos,[m] per bellum cœptum frequentari emporium, communiit præsidiumque imposuit. Inde Romam comitiorum causa veniens in eum, quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit; atque ex itinere præter Urbem[n] in campum descendit. Eo die cum sors prærogativæ Aniensi juniorum[9 o] exisset, eaque T. Otacilium, M. Æmilium Re-

—6 Put. Pet. Voss. *in qua tamen.* *Per quæ t.* Edd. ante Drak.—7 *In multitudinem* Edd. ante Ald. et Mss. multi.—8 '*Provinciam regnique fines omnia convertit præsidia* verba haud dubie corrupta. *Ad provinciæ regnique* cet. conj. Pigh. *provinciam firmat ad regnique* Stroth. *provinciam* (h. e. eam Siciliæ partem, quæ in ditione Romanorum fuit) *regnique fines omni confirmat præsidio,*

NOTÆ

astringebantur: hinc Dinomenes finxit arctius ligatum pedem, quem ut aptaret, tollendus in altum fuit.

[l] *Provinciam regnique fines*] Emendat non abs re Pighius *ad provinciæ regnique fines:* id est, ad confinia regni Syracusani, et provinciæ quam in Sicilia Romani habebant.

[m] *Puteolos*] Loci nomen, Græci Δικαιαρχίαν dixere: antiquitus navale Cumanorum fuit in supercilio littoris exstructum: hoc tempore a Romanis frequentari cœptum, qui *Puteolos* vocarunt, vel a *puteis*, vel a *putore*. Situs fuit ultra Misenum promontorium et lacus Lucrinum atque Avernum, Baias inter et Neapolim, ad mare Tyrrhenum. Hodie *Pozzuolo* appellatur in terra Laboris.

[n] *Ex itinere præter Urbem*] Igitur urbem non est ingressus, sed per pomœrium exterius in Campum Martium venit, qui adhuc extra pomœrium. Illud *ex itinere* est a correctione Laur. Vallæ, cum antea scriptum esset, *atque edixit inire.*

[o] *Prærogativa Aniensi juniorum*] Vulgo legitur *prærogativa ante junio-*

gillum consules diceret, tum Q. Fabius, silentio facto, tali oratione est usus:

8. 'Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoste haberemus, in quo negligentiæ laxior locus[10] esset,[p] qui vestris studiis, quæ in campum ad mandandos, quibus velitis, honores affertis, moram ullam offerret,[11] is mihi parum meminisse videretur vestræ libertatis. Sed cum in hoc bello, in hoc hoste, nunquam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit, eadem vos cura, qua in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos consules decet, et sibi sic quemque dicere: Hannibali imperatori parem consulem nomino. Hoc anno ad Capuam Jubellio Taureæ Campano summo equiti provocanti summus Romanus eques Asellus Claudius est oppositus.[12] Adversus Gallum, quondam provocantem in ponte Anienis T. Manlium, fidentem et animo et viribus, misere majores nostri. Ob[13] eandem causam haud multis annis post fuisse non negaverim, cur M. Valerio non diffideretur, adversus similiter provocantem arma capienti Gallum ad certamen.

(ut ap. Cic. de l. Agr. I. 5.) Doering.' *Rupert.*—9 In Edd. ante Gronov. legitur *ante juniorum.* Vid. Not. Var.

10 *Negligentiæ aut errori locus* Edd. ante Gronov. Vid. Not. Var.—11 '*Moram ullam offerret:* ita, an *afferret,* legas, decerni vix potest, ut ap. Ovid. Fast. IV. 143. *apposita,* an *opposita.*' Bauer. 'Sed h. l. præferendum *offerret* ob præc. *affertis.*' Rupert.—12 Al. *Claudius oppositus.*—13 'Vel delendum τὸ *ob,* vel, quia omnes codd. id servant, *factum* ante *fuisse* excidit.' *Doering.*—

NOTÆ

rum: in manuscriptis est *antesiludiorum:* præclare correxit Gronovius, qui hac de re late disserit IV. Observat. cap. 1. Sorte educi solitæ tribus centuriæque, quæ primæ in suffragia mitterentur: et prærogativa tribus dicebatur, cujus sors prima exierat; interque ejus centurias altera sortitione ducebatur, quæ prærogativa esset, id est, quæ primo loco rogaretur, ut jam observatum est. Ceterum tribus Aniensis ab Aniene fluvio dicta, numero trigesima secunda, prioribus addita est anno 455. ut est apud Livium lib. X.

p *In quo negligentiæ laxior* [*aut errori*] *locus esset*] Hanc receptam lectionem approbant quæ sequuntur, 'nunquam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit,' quicquid Gronov. ex quibusdam scriptis reponendum censeat, *negligentiæ laxior locus esset;* quid enim hic sit *locus laxior,* non satis perspicio: forte tolerabilius esset, *negligentiæ laxiori.*

Quemadmodum pedites equitesque optamus, ut validiores, si minus, ut pares hosti habeamus: ita duci hostium parem imperatorem quæramus. Cum, qui est summus in civitate dux, eum legerimus; tamen [14] repente lectus, in annum creatus, adversus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis, neque juris inclusum angustiis, quo minus ita omnia gerat administretque, ut tempora postulabunt belli.[15] Nobis autem in apparatu ipso, ac tantum inchoantibus [16] res, annus circumagitur. Quoniam, quales viros creare vos consules deceat, satis est dictum; restat ut pauca de eis, in quos prærogativæ favor inclinavit,[r] dicam. M. Æmilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere ab sacris,[q] neque retinere possumus, ut non Deum aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meæ filiam uxorem atque ex ea liberos habet.[17] Ceterum non ea vestra in me majoresque meos merita sunt,[s] ut non potiorem privatis necessitudinibus rem publicam habeam. Quilibet nautarum vectorumque tranquillo mari gubernare potest: ubi sæva orta tempestas est ac turbato mari rapitur vento navis, tum viro et gubernatore opus est. Non tranquillo navigamus, sed jam aliquot procellis [r] summersi pæne sumus. Itaque, quis ad gubernacula sedeat, summa cura providendum ac præcavendum vobis [18] est. In minore te experti, T. Otacili, re sumus.[19] Haud sane, cur ad majora tibi fidamus, docu-

[r] *Quibus faverunt suffragia centuriæ primum sorte ductæ.*
[s] *Non tam exigua sunt beneficia quæ vos in me ac majores meos contulistis.*

14 *Tum* Edd. ante Gronov.—15 Vet. lib. apud Sigon. *ut belli tempora postulabant.*—16 '*Ac tantum inchoantibus res.* Suspicor fuisse, *ac tantum non inchoantibus*, etsi potest illud ferri.' *J. F. Gronov.*—17 Pighius corrigit *Otacili*, et *habes.*—18 Al. *nobis.*—19 *In minore re experti T. Ot. operam tuam sumus*

NOTÆ

[q] *Quem neque mittere ab sacris*] Flamines adeo astricti erant sacris, ut ab urbe abnoctare ipsis vetitum esset, saltem diali, ut vidimus lib. v. cap. 56.

[r] *Jam aliquot procellis*] Metaphora a mari ad rempub. ducta: intelliguntur autem pugnæ ad Trasimenum et Cannas.

menti quicquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu præfuisti, trium rerum causa paravimus: ut Africæ oram popularetur; ut tuta nobis Italiæ littora essent; ante omnia, ne supplementum cum stipendio commeatuque ab Carthagine Hannibali transportaretur. Create consulem T. Otacilium, non dico, si omnia hæc, sed si aliquid eorum rei publicæ præstitit. Sin autem, te classem obtinente, etiam, velut pacato mari, quælibet Hannibali tuta atque integra ab domo venerunt; si ora Italiæ infestior hoc anno, quam Africæ, fuit: quid dicere potes, cur te potissimum ducem Hannibali hosti opponant?[20][s] Si consul esses, dictatorem dicendum exemplo majorum nostrorum censeremus. Nec tu id indignari posses, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi, quam te. Magis nullius interest, quam tua, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, sub quo concidas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si [1] stantibus vobis in aciem [2] armatis repente delegendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis: quibus sacramento liberi vestri [3] dicant, ad quorum edictum conveniant, sub quorum tutela atque cura militent. Lacus Trasimenus et Cannæ tristia ad recordationem exempla, sed ad præcavendum simile utili [4] documento sunt. Præco, Aniensem juniorum in suffragium revoca.'[t]

Edd. ante Gronov.—20 '*Hosti opponant* sc. cives, populus. Sed malim *opponamus* et deinde *censerem* cum Gron.' *Rupert.* '*Opponamus* Gron. ex conj. Salmasii haud necessaria.' *Stroth.*—1 'Forte del. *si*, aut leg. *quasi*.' Bauer.—2 *In acie* Vet. lib. ap. Sigon.—3 Olim legebatur, *quibus sacramenta liberi nostri.*—4 '*Utiles* XVII. Mss. et omnes Edd. ante Crev. *at* vel *et* plerique Mss. et Edd. ante Gron. *utilia documenta* VII. Mss. et Crev. *triste ad record. exemplar,* (sic omnes Mss. et Edd. ante Gron.) *sed ad præcavendas similes* (sc. clades, ut passim similes ellipses in aliis vocabulis, quæ non ad τὸ ῥητὸν, sed ad τὸ σημαινόμενον referuntur; de quo v. Wessel. ad Diodor. v. 54.) *utiles documento sunt* (ita optimi Mss. nisi quod in iis est *præcavenda*) edidit Stroth. offensus voce *utili*, cum omne *documentum* sit *utile*.' Rupert.

NOTÆ

[s] *Hannibali hosti opponant* [*opponamus*] A Salmasio est correctio. Legebatur antea *opponant*: quod tamen tolerari potest, ut intelligantur cives Romani.

[t] *Præco, Aniensem juniorum in suf-*

9. Cum[5] T. Otacilius ferociter, eum continuare consulatum velle, vociferaretur atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul jussit; et, quia in Urbem non inierat,[u] protenus in campum ex itinere profectus, admonuit, cum securibus sibi fasces præferri. Iterum[6] prærogativa suffragium init; creatique in ea consules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium. Eosdem consules ceteræ centuriæ sine variatione ulla dixerunt. Et prætor unus refectus Q. Fulvius Flaccus: novi alii creati,[7] T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum ædilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. Comitiis prætorum perfectis, senatus consultum factum est, 'ut Q. Fulvio extra ordinem[x] urbana provincia[8] esset; isque potissimus, consulibus ad bellum profectis, Urbi præesset.' Aquæ magnæ bis eo anno[9][y] fuerunt; Tiberisque agros inundavit cum magna strage tectorum, pecorumque et hominum pernicie. Quinto anno secundi Punici belli Q. Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, consulatum

5 *Sunt. Prærogativa juniorum in suffragium revocata cum, &c.* Edd. ante Gronov.—6 In Edd. ante Gronov. legitur *Interim* pro *Iterum*.—7 *Q. F. Flaccus nonum, alii creati* Edd. ante Sigon. *novi tres alii* Gronov. Doujat. Crevier. Vid. Not. Var.—8 Cod. Cantabr. ignorat τὸ *provincia*.—9 *Aquæ*

NOTÆ

fragium revoca] Emendatio est Gronovii haud omnino necessaria: nihil enim habet reprehendendum vulgaris lectio, *prærogativa juniorum in suffragium revocata;* perinde enim est, si Q. Fabius præconi imperet ut revocentur ad suffragium Anienses juniores, et si narrentur ab Auctore in suffragium revocati.

[u] *Quia in Urbem non inierat*] Cum extra Urbem esset Fabius consul, secures fascibus illigatos habebat, summi indices imperii, cujus Otacilium admonebat: nam intra Urbem fasces absque securibus consuli præferebantur ex instituto P. Valerii Publicolæ, de quo lib. II.

[x] *Q. Fulvio extra ordinem*] Ubi creati magistratus erant, provinciam plerumque suam quisque sortiebantur, aut inter se comparabant, et munera diversa consensu mutuo partiebantur inter se: aliquando tamen sine sorte, nec expectata eorum deliberatione, hanc vel illam provinciam, seu consularis aut prætorii muneris partem, Senatus extra ordinem alicui assignabat, ut huic Q. Fulvio præturam urbanam.

[y] *Aquæ magnæ bis eo anno*] Ita Gron. ex Put. alias *atque magnæ nives:* vulgo *magnæ aquæ et nives:* quidni potius, *aquæ magnæ vis eo anno?*

ineuntes,* plus solito converterant in se civitatis animos. Multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes, sic Maximum Rullum [10] [a] cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium Carviliumque adversus Samnites Bruttiosque et Lucanum cum Tarentino populum, consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, cum ad exercitum esset; præsenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus. Tempus ac necessitas belli ac discrimen summæ rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret,[t] aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet. Quin laudabant potius magnitudinem animi, quod, cum summo imperatore esse opus rei publicæ sciret, seque eum haud dubie esse,[u] [11] minoris invidiam suam, si qua ex [12] re oriretur, quam utilitatem rei publicæ, fecisset.

10. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus: decretumque omnium primum, ut consules sortirentur compararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet prius, quam ad exercitum proficisceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant, jussique in provinciis manere, Ti. Gracchus Luceriæ, ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, M'. Pomponius in Gallico. Ex prætoribus prioris anni [13] pro prætore Q. Mucius [14] obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundisium oræ maritimæ, intentus adversus omnes motus Philippi Macedonum regis,

[t] *Obstabant quominus quisquam inquireret in ejusmodi factum, velut in rem mali exempli.*
[u] *Et se revera esse hujusmodi, nempe summum imperatorem.*

magnæ et nives eo anno Edd. ante Gronov. Vid. Not. inf.—10 *Sic T. Manlium* Edd. vett.—11 Vet. lib. apud Sigon. *quod cum summo imperatore opus esset reip. sciretque eum haud dubie esse.*—12 ' *Ea* pro *ex* legendum bene conjicit Dukerus.' *Streth.*

13 ' Voss. Gud. *et P. prioris anni.* Lege igitur, *et prætores prioris anni.*'

NOTÆ

* A. U. C. 539.

[a] *Maximum Rullum*] Immo Q. Fabium Maximum Rullianum, qui consul v. fuit an. 457. cum Publio Decio Mure IV. lib. X.

præesset. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia decreta provincia; T. Otacilio classis eadem, quam adversus Carthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nuntiata sunt. Quæ quo magis credebant simplices † ac religiosi homines, eo plura nuntiabantur:[15] Lanuvii in[16] æde intus Sospitæ Junonis corvos nidum fecisse: in Apulia palmam viridem arsisse: Mantuæ stagnum effusum Mincio amni cruentum visum: et Calibus creta, et Romæ in foro boario sanguine pluisse:[17] et in vico Istrico[18] [a] fontem sub terra tanta vi aquarum fluxisse, ut serias doliaque,[b] quæ in eo loco erant, provoluta velut impetus[19] torrentis tulerit: tacta de cœlo atrium publicum in Capitolio, ædem in campo Vulcani, arcem in Sabinis[20] publicamque viam, murum ac portam Gabiis. Jam alia vulgata miracula erant: hastam Martis Præneste sua sponte promotam: bovem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis, 'Io triumphe!' clamasse: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriæ aram in cœlo speciesque hominum circum eam, cum candida veste, visas esse. Quin Romæ

J. F. Gronov.—14 Olim *Proprætor Q. Muc.*—15 Al. *eo etiam plura n.*—16 'Cum Salmasio et Gronovio delendam censeo præpositionem *in*, ortam vel ex postremis literis τοῦ *Lanuvii*, vel ex inscitia librariorum, qui ablativum ab *intus* regi nesciebant.' *Stroth.*—17 Put. *in foro bovario sanguine pluvisse.*—18 In optimis Mss. *Insteio*, in aliis *Instego*. J. F. Gronov. conj. *in vico Tusco*, et Doujat. *in vico Ustrino.*—19 Malebat J. F. Gronov. *impetu.*—20 '*Ædem Vulcani in campo* Martio, *et arcem in Sabinis;* ita Edd. princ. quarum auctoritatem secutus sum: *vocem* Mss. *nucem* Edd. plurimæ ex emend.

NOTÆ

† *Quo magis credebant simplices*] Nunquam desunt, qui ea narrent, quæ libenter audiuntur et credulis auribus excipiuntur. Hinc quoque liquet non tam credulum fuisse Livium, quam videtur iis qui tot prodigia apud eum legunt. Vide ad lib. XXI. c. 62. *J. Clericus.*

[a] *In vico Istrico*] An *in vico Ustrino*, qui Romæ in regione Esquilina et Viminali legitur apud P. Victorem et Sex. Rufum? An in aliquo Istriæ regionis vico? Sed hæc remotior.

[b] *Ut serias doliaque*] Majus vas fictile fuit *seria*, capaciusque culleo viginti amphoras continente. Ex iis in alia minora vasa diffundi vinum solebat ad vetustatem servandam, ut docet Columella lib. XIII. Nec tantum vinum, sed oleum quoque, et olivæ conditæ in seriis, quæ inde oleariæ dictæ, servabantur; earumque meminit Varro lib. III. de Re Rust. cap. 2. laudante Marcello Donato.

quoque in ipsa urbe, secundum apum examen in foro visum,[x] [1] affirmantes quidam, legiones se armatas in Janiculo videre, concitaverunt civitatem ad arma. Qui tum in Janiculo essent,[2] [c] negarunt, quenquam ibi, præter assuetos collis ejus cultores, apparuisse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata sunt ex haruspicum responso: et supplicatio omnibus Deis, quorum pulvinaria Romæ essent,[3] indicta est.

11. Perpetratis, quæ ad pacem Deum pertinebant,[y] de re publica belloque gerendo, et quantum copiarum, et ubi quæque essent, consules ad senatum retulerunt. Duodeviginti legionibus [d] bellum geri placuit: binas consules sibi sumere:[z] binis Galliam Siciliamque ac Sardiniam obtineri: duabusque Q. Fabium prætorem Apuliæ, duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam præesse: singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum, et M. Valerio ad classem circa Brundisium relinqui, et duas Urbi præsidio esse.[4] Hic ut numerus legionum expleretur, sex novæ legiones erant scribendæ. Eas primo quoque tempore consules scribere jussi, et classem parare; ut cum eis navibus, quæ pro Calabriæ littoribus in statione essent, centum quinquaginta longarum navium classis eo anno expleretur. Delectu

[x] *Postquam apum globus in foro apparuisset.*
[y] *Post sacrificia et supplicationem celebratam ad pacanda numina, sive ad obtinendum eorum præsidium.*
[z] *Ut consulum unusquisque haberet duas legiones.*

Vallæ.' *Rupert.*—1 'Post *visum* omnes Mss. et Edd. ante Grut. addunt glossema: *quod mirabile est, quia rarum,* quod suadente Lipsio ejectum.' *Rupert.* —2 *Qui cum in Janiculum ivissent* Edd. ante Gronov.—3 '*Quorum pulvinaria Romæ sint.* Put. et Pet. *Romæ exsint.* Alii, *Romæ ea sint.* Scribe, *Romæ essent.*' J. F. Gronov.

4 Olim legebatur, *ad classem circa Brundusium et duas urbi præsidium*

NOTÆ

[c] *Qui tum in Janiculo essent*] Num vulgaris lectio *qui cum in Janiculum ivissent?* qui nempe civium, concitati ad arma eo viso, cum in janiculum essent transgressi, renuntiarunt nihil eorum quæ procul apparuerant, a se repertum.

[d] *Duodeviginti legionibus*] Hoc numero nondum invenio gestum a Romanis bellum; fiunt enim saltem septuaginta duo peditum Romanorum, totidemque sociorum, id est, centum quadraginta quatuor millia, præter equitatum.

habito et centum[5] navibus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. Creati M. Atilius Regulus et P. Furius Philus. Cum increbresceret rumor, bellum in Sicilia esse, T. Otacilius eo cum classe proficisci jussus est. Cum deessent nautæ, consules ex senatus consulto edixerunt, 'ut, qui, L. Æmilio, C. Flaminio censoribus, millibus æris quinquaginta[e] ipse aut pater ejus census fuisset usque ad centum millia, aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex mensium stipendio daret: qui supra centum millia usque ad trecenta millia,[f] tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecenta millia usque ad decies æris,[g] quinque nautas: qui supra decies, septem: senatores octo nautas cum annuo stipendio darent.' Ex hoc edicto dati nautæ, armati instructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis[h] naves conscenderunt. Tum primum est factum, ut classis Romana sociis navalibus, privata impensa paratis, compleretur.

12. Hic major solito apparatus præcipue conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuæ bellum ejus anni Romani inciperent. Itaque legatos Hannibalem oratum miserunt, ut Capuam exercitum admoveret. 'Ad eam oppugnandam novos exercitus scribi Romæ; nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum animos[i] esse.' Id quia tam trepidi nuntiabant, maturandum Hannibal ratus, ne prævenirent Romani, profectus Arpis, ad Tifata in vete-

relinqui. Vid. Not. Var.—5 *Centum* abest ab Edd. ante Gronov.

NOTÆ

[e] *Millibus æris quinquaginta*] Si cum argentea moneta nostra semiunciales asses comparemus, minor paulo erit hæc summa 1460. libris.

Millibus æris quinquaginta, &c.] Quantas summas hodiernæ monetæ hæc conficiant, intelligere licebit ex iis quæ notavimus ad lib. I. c. 43. Unde etiam liquebit satis grave onus privatis impositum fuisse. *J. Clericus.*

[f] *Usque ad trecenta millia*] Trecenta assium æreorum millia libras nostrates redderent fere 8760.

[g] *Decies æris*] Assium ejus temporis decies centena millia respondere videntur libris Francicis 27200.

[h] *Triginta dierum coctis cibariis*] Gall. *Pourveus de biscuit, &c. pour un mois.*

[i] *Eorum animos*] Romanorum.

ribus castris super Capuam consedit. Inde, Numidis Hispanisque ad præsidium simul castrorum simul Capuæ relictis, cum cetero exercitu ad lacum Averni [k] per speciem sacrificandi, re ipsa ut tentaret Puteolos quodque ibi præsidii erat,[6] descendit. Maximus,[l] postquam Hannibalem Arpis profectum, et regredi in Campaniam, allatum est, nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: et Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium prætorem (is filius consulis erat) Luceriam [m] Graccho succedere jubet. In Siciliam eodem tempore duo prætores profecti,[7] P. Cornelius ad exercitum, Otacilius, qui maritimæ oræ reique navali præesset; et ceteri in suas quisque provincias profecti: et, quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priore anno, regiones obtinuerunt.

13. Ad Hannibalem, cum ad lacum Averni esset, quinque nobiles juvenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasimenum lacum, partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eadem comitate, qua usus adversus omnes Romanorum socios Pœnus fuerat. Ii, 'memores beneficiorum ejus perpulisse magnam partem se juventutis Tarentinæ,' referunt, 'ut Hannibalis amicitiam ac societatem, quam populi Romani, mallent; legatosque ab suis missos [8] rogare Hannibalem, ut exercitum propius Tarentum admo-

6 Al. *Puteolos quique ibi præsidio erant.*—7 *Profecti* delendum monet J. F. Gronov.

8 'Legendum, *legatos se ab suis missos, &c.* certum arbitror.' *Tan. Faber.*

NOTÆ.

[k] *Ad lacum Averni*] Lacus Avernus sic dictus putatur, quasi *ἄορνος*, cujus appellationis locus alius in Thesprotia Epiri regione, id est, 'sine avibus;' quod propter gravem odorem quem exhalat, supervolantes volucres exanimari dicantur: unde poëtis occasio nominis illius ad Inferos transferendi. Juxta Lucrinum lacum fuit, sed Lucrinus lacus an. Christi 1538. terræ motu fere omnis interiit. Avernus extat incredibili profunditate inter Baias et Puteolos maritima Campaniæ Felicis oppida, et adhuc nomen servat.

[l] *Maximus*] Nempe Q. Fabius.

[m] *Luceriam*] Ita dixit *Luceriam succedere*, quemadmodum *Luceriam ire* alii dixissent: significat ad, vel apud Luceriam Graccho succedere.

veat. Si signa ejus, si castra conspecta a Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs dedatur. In potestate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse.' Hannibal collaudatos eos oneratosque ingentibus promissis domum ad cœpta maturanda redire jubet: se in tempore affuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini. Ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi.[n] Urbem esse videbat, cum opulentam nobilemque, tum maritimam, et in Macedoniam opportune versam: regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, cum Brundisium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat, et, dum ibi moratur, pervastato agro Cumano usque ad Miseni promontorium,[o] Puteolos repente agmen convertit, ad opprimendum præsidium Romanum. Sex millia hominum erant, et locus munimento quoque, non natura modo, tutus. Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præsidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, magis ira quam potiundæ urbis spe, processit. Adventu ejus in propinquum agrum Nolana mota est plebs, jam diu aversa ab Romanis et infesta senatui suo. Itaque legati ad arcessendum Hannibalem, cum haud dubio promisso tradendæ urbis, venerunt. Prævenit inceptum eorum Marcellus con-

NOTÆ

[n] *Tarenti potiundi*] Tarentum, a quo sinus Tarentinus, Siculi, seu Ionii maris pars, in cujus intimo recessu condita fuit vel capta a Phalanto, exulum Laconum Partheniatarum duce, in Calabria: tum magnitudine et muris portuque nobilis, tum mirabilis situ (quippe in ipsis Adriatici maris faucibus posita, ut ait Florus l. I. c. 18.) hodie *Taranto*, Archiepiscopatus et Principatus titulo nobilis urbs, in Hydruntina regni Neapolitani provincia. Ceterum *potiundi* verbum, quamvis plerumque cum auferendi casu jungatur, tamen aliquando genitivo gaudere, hinc et ex proxime sequentibus patet, ubi 'libertatis potiundæ.'

[o] *Ad Miseni promontorium*] Nomen accepisse traditur a Miseno Æneæ tubicine ibi sepulto: quanquam Strabo Baiarum et Miseni nomina ab sociis Ulyssis derivat, qui his nominibus dicti. Situm habet ultra Cumas, ex adverso Ænariæ, seu Prochytæ insulæ. Hodie quoque vocatur *Capo Miseno.* Vicinum habet portum, eumque pulchrum et profundum: atque in eo Augustus classem collocavit ad tutelam Inferi maris. Incolæ *Porto Giulio* appellant, falso, ut ait Cluver. cum Julius portus fuerit ad Lucrinum Avernumque lacus. Circa hæc littora fuere Cimmerii Homerici.

sul, a primoribus accitus. Die uno Suessulam a Calibus, cum Vulturnus amnis trajicientem moratus esset, contenderat. Inde proxima nocte sex millia peditum equitesque trecentos, qui præsidio senatui essent, Nolam intromisit: et, uti a consule omnia impigre facta sunt ad præoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat; bis jam ante nequicquam tentata re, segnior ad credendum Nolanis factus.

14. Iisdem diebus et Q. Fabius consul ad Casilinum tentandum, quod præsidio Punico tenebatur, venit; et ad Beneventum, velut ex composito, parte altera Hanno ex Bruttiis cum magna peditum equitumque manu, altera Ti. Gracchus ab Luceria accessit: qui primo oppidum intravit. Deinde, ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium [p] castra posuisse et inde agrum populari audivit, et ipse, egressus mœnibus, mille ferme passus ab hoste castra locat, ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat; [q] qui jam alterum annum libertatem tacite mereri, quam postulare palam, maluerant. Senserat tamen, hybernis egrediens, murmur in agmine esse quærentium, 'en unquam liberi [9] militaturi essent?' scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quam quid meruissent: 'bona fortique opera eorum se ad eam diem usum: neque ad exemplum justi militis quicquam eis, præter libertatem, deesse.' De eo permissum ipsi erat, faceret, quod e re publica duceret esse. Itaque prius, quam cum hoste manum consereret, pronuntiat, 'tempus venisse eis [10] libertatis, quam diu sperassent, potiundæ. Postero die signis collatis dimicaturum puro ac patenti campo,' ubi

9 *Quærentium, nunquamne liberi* Edd. ante Gronov.—10 *Ejus* Edd. a Cu-

NOTÆ

[p] *Ad Calorem fluvium*] Alias *Calonem*. Amnis est ex Apennino per Hirpinorum regionem in Sabbatum defluens, non procul Benevento. Vetus nomen adhuc retinet.

[q] *Volonum habebat*] Servorum nempe, qui voluntate arma ceperant libertatis adipiscendæ causa.

[r] *Puro ac patenti campo*] Purus campus hic appellatur, non, ut apud ju-

sine ullo insidiarum metu vera virtute geri res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extemplo liberum jussurum esse: qui loco cessisset, in eum servili supplicio [s] animadversurum. Suam cuique fortunam in manu esse: libertatis auctorem eis non se fore solum, sed consulem M. Marcellum et universos Patres;[11] quos, consultos ab se de libertate eorum, sibi permisisse.'[12] [t] Literas inde consulis ac senatus consultum recitavit. Ad quæ clamor cum ingenti assensu est sublatus. Pugnam poscebant, signumque ut daret extemplo, ferociter instabant. Gracchus, prælio in posterum diem pronuntiato, concionem dimisit. Milites læti, præcipue quibus merces navatæ in unum diem operæ libertas futura erat,[13] armis expediendis quod reliquum[14] consumunt.

15. Postero die, ubi signa cœperunt canere, primi omnium [u] parati instructique ad prætorium conveniunt. Sole orto, Gracchus in aciem copias educit.[15] Nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem et septem millia peditum[16] erant, maxima ex parte Bruttii ac Lucani: equites mille ducenti; inter quos pauci admodum Italici, ceteri Numidæ fere omnes Maurique. Pugnatum est et acriter, et diu.

rione ad Drak.—11 '*Sed univers. P.* Gron. Crev. Drak. Vulgatum omnibus Mss. et reliquis Edd. tuentibus. Elegantissimam esse Gronovii conjecturam non nego, sed, nulla urgente necessitate, Livio, invitis Mss. elegantiam obtrudere nolim.' *Stroth.*—12 Olim legebatur, *qui consulti . . . . permisissent.*——13 'Gronovius ex Mss. nonnullis malebat: *quibus merces navata in unum diem opera libertatis futura erat.* Quæ lectio si vera esset, *navata opera* pro ablativo absoluto accipiendum, atque *merces libertatis* explicandum foret, per 'merces quæ libertate solvitur,' ut 'præmia honorum' sæpe apud Ciceronem, pro præmia quæ honoribus conferendis dantur; 'mortis pœna' pro pœna quæ morte luitur.' *Stroth.*—14 '*Quod reliquum* scil. *diei fuit*, quæ verba addi in Edd. ante Gronov. sed ab optimis Mss. abesse, ac facile ex præc. et seq. intelligi monet Drak. *diei* pro *quod* dedit Gron.' *Rupert.*

15 *Eduxit* Edd. ante Gronov.—16 'Meliores: *Decem septem millia peditum*,

NOTÆ

risconsultos, profanus, qui nulla religione tenetur; sed qui proprie campus, montibus collibusve et convallibus caret. Gall. *en rase campagne.*

[s] *Servili supplicio*] Id est, in crucem patibulumve sublaturum, quod erat supplicium servorum.

[t] *De libertate eorum, sibi permisisse*] Intellige liberum arbitrium decernendi, qui libertate digni essent.

[u] *Primi omnium*] Volones, nempe ante omnes alios.

Quatuor horis neutro inclinata est pugna: nec alia magis Romanum impediebat res, quam capita hostium pretia libertati facta. Nam ut quisque hostem impigre occiderat, primum capite [17] ægre inter turbam tumultumque abscidendo [18] tempus terebat: deinde, occupata dextra tenendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desierat: [19] segnibus ac timidis tradita pugna erat.[a] Quod ubi tribuni militum Graccho nuntiaverunt, 'neminem stantem jam vulnerari hostem, carnificari jacentes,[b] et in dextris militum pro gladiis humana capita esse:' signum dari [20] [x] propere jussit, 'projicerent capita invaderentque hostem. Claram satis et insignem virtutem esse: nec dubiam libertatem futuram strenuis viris.' Tum redintegrata pugna est, et eques etiam in hostem emissus. Quibus cum impigre [y] Numidæ concurrissent,[1] nec segnior equitum, quam peditum, pugna esset, iterum in dubium adducta res. Cum utrimque duces, Romanus Bruttium Lucanumque, toties a majoribus suis victos subactosque; Pœnus mancipia Romana et ex ergastulo militem, verbis obtereret;[c] postremo pronuntiat Gracchus, 'esse nihil, quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent.'

16. Ea demum vox ita animos accendit, atque [2] renovato clamore, velut alii repente facti, tanta vi se in hostem intulerunt, ut sustineri ultra non possent. Primo antesignani

[a] *Sic devolutum erat pugnandi onus ad inertiores.*

[b] *Nulli ex hostibus qui recti starent, vulnus infligi; sed sæviri tantum in eos qui jam prostrati erant.*

[c] *Uterque imperator hostes verbis apud suos deprimeret.*

recisa copulativa.' *J. F. Gronov.*—17 *Capita* Edd. ante Gronov.—18 *Abscindendo* Edd. ante Drak.—19 '*Desierat.* Adde hæc verba ex vet. lib. fide, incuria librariorum omissa: *segnibus ac timidis tradita pugna erat.*' Sigon.—20 *Dare* Grut. Gronov. Doujat. Crevier.—1 *Occurrissent* Stroth.

NOTÆ

[x] *Signum dari*] Imperavit tribunis militum, ut significarent abjicienda esse hostium cæsorum capita.

[y] *Quibus cum impigre, &c.*] Parum usitata loquendi forma et poëtico magis quam soluto sermone digna; dicimus enim 'cum aliquo concurrere,' non ita 'alicui.' Virg. tamen I. Æneid. 'audetque viris concurrere virgo.'

Pœnorum, deinde signa perturbata, postremo tota impulsa acies; inde haud dubie terga data, ruuntque fugientes in castra, adeo pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit, ac prope continenti agmine Romani insecuti, novum de integro prælium, inclusi hostium vallo, ediderint. Ibi, sicut pugna impeditior[3] in angustiis, ita cædes atrocior fuit: et adjuvere captivi, qui, rapto inter tumultum ferro, conglobati et ab tergo ceciderunt Pœnos, et fugam impedierunt. Itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, et ea major pars equitum,[4] cum ipso duce effugerunt: alii omnes cæsi aut capti. Capta et signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere. Præda omnis (præterquam hominum captorum) militi concessa est: et pecus exceptum est,[a] quod intra dies triginta domini cognovissent. Cum præda onusti in castra redissent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant segnius, nec in castra irruperant simul, metu pœnæ collem haud procul castris ceperunt. Postero die per tribunos[5] militum inde deducti, concione militum[6] advocata a Graccho, superveniunt. Ubi cum proconsul veteres milites primum, prout cujusque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donasset, tunc, quod ad volones attineret, 'omnes,' ait, 'malle laudatos a se, dignos indignosque, quam[7] quenquam eo die castigatum esse. Quod bonum, faustum, felixque rei publicæ ipsisque esset, omnes eos liberos esse jubere.' Ad quam vocem cum clamor ingenti alacritate sublatus esset, ac nunc complexi

2 'Conjunctio *atque* a plerisque Mss. abest, qua deleta, Gronovii conjectura recepi posset: *vox ira animos accendit.*' Stroth. Vid. Not. Var.—3 *Inexpeditior* Mss. optimi.—4 Conj. J. F. Gronov. *equites.*—5 *Tribunum* Grut. Gronov. Doujat. Crevier.—6 'Posterius *militum* abundare videtur, nec agnoscunt scripti quidam.' *J. F. Gronov.* Abest a Crevier.—7 Cantabr. *dignos*

NOTÆ

[a] *Et pecus exceptum est*] Ex præda quæ in exercitu Pœnorum reperta militibus concedebatur, excipi placuit tum captivos, tum pecora, non quidem omnia, sed quæ, cum rapta essent ex vicinis agris, cognoscerentur a dominis intra mensem.

inter se gratulantesque, nunc manus ad cœlum tollentes, bona omnia populo Romano Gracchoque ipsi precarentur; tum Gracchus: 'Priusquam omnes jure libertatis æquassem,' inquit, 'neminem nota strenui aut ignavi militis notasse volui. Nunc, exsoluta jam fide publica, ne discrimen omne virtutis ignaviæque pereat, nomina eorum, qui, detrectatæ pugnæ memores, secessionem paulo ante fecerunt, referri ad me jubebo: citatosque singulos jure jurando adigam, nisi queis morbus causa erit, non aliter, quam stantes, cibum potionemque,[8] [a] quoad stipendia facient, capturos esse. Hanc mulctam ita æquo animo feretis, si reputabitis, nulla ignaviæ nota leviore vos designari potuisse.' Signum deinde colligendi vasa dedit: militesque prædam portantes agentesque, per lasciviam ac jocum, ita ludibundi Beneventum rediere, ut ab epulis per[9] celebrem festumque diem actis, non ex acie, reverti viderentur. Beneventani omnes turba effusa cum obviam ad portas exissent, complecti milites, gratulari, vocare in hospitium. Apparata convivia omnibus in propatulo ædium fuerant: ad ea invitabant, Gracchumque orabant, ut epulari permitteret militibus. Et Gracchus ita permisit, in publico epularentur [b] omnes.[10] Ante suas quibusque fores prolata omnia. Pileati [c] aut lana alba velatis capitibus [d] volones epulati sunt; alii accubantes,[e] alii stantes, qui simul ministrabant vesceban-

indignos, quam.—8 Al. *stantes cibum potumque.*—9 *Per* abest ab Edd. vett. et Mss. plerisque.—10 Malit Sigon. *si in publico e. o.*

NOTÆ

[a] *Stantes, cibum potionemque*] Pœna hæc seu ignominia militum minus strenuorum inter levissimas: ne cum reliquis de more accumbentes cibum caperent.

[b] *In publico epularentur*] In publico, et in propatulo, est palam et loco aperto: sed aliud est in propatulo ædium, aliud in publico; illud significat in atrio, *dans la cour;* hoc vero omnino extra ædes, *dans la rue.*

[c] *Pileati*] Utpote libertate publice donati a Gracchο: est enim *pileus* libertatis adeptæ nota, quod capiti eorum, qui manumittebantur, imponi soleret, ut cuilibet notum.

[d] *Aut lana alba velatis capitibus*] Amiculo scilicet ex panno laneo albi coloris.

[e] *Alii accubantes*] Qui strenue se

turque. Digna res visa, ut simulacrum celebrati ejus diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi juberet in æde Libertatis, quam pater ejus in Aventino ex mulctatitia pecunia faciendam curavit dedicavitque.

17. Dum hæc ad Beneventum geruntur, Hannibal, depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra movet. Quem ubi adventare consul sensit, Pomponio proprætore [f] cum eo exercitu, qui super Suessulam in castris erat, accito, ire obviam hosti parat, nec moram dimicandi facere.[11] C. Claudium Neronem cum robore equitum silentio noctis per aversam maxime ab hoste portam emittit; circumvectumque occulte subsequi sensim agmen hostium jubet, et, cum coortum prælium videret,[12] ab tergo se objicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis, Nero exequi non potuerit, incertum est. Absente eo cum prælium commissum esset, superior quidem haud dubie Romanus erat: sed, quia equites non affuere in tempore, ratio compositæ rei turbata est.[d] Non ausus insequi cedentes Marcellus, vincentibus suis signum receptui dedit. Plus tamen duo millia hostium eo die cæsa traduntur: Romani[13] minus quadringentis.[14] Solis fere occasu Nero, diem noctemque nequicquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem hoste rediens, adeo graviter est ab consule increpitus,[15] ut per eum stetisse diceret, quo minus accepta ad Cannas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem

[d] *Perturbatus est modus rei peragendæ prout convenerat.*

11 Al. *ne moram dimicandi faceret.*—12 Vet. lib. ap. Sigon. *cum cæptum prælio videret.*—13 Edd. vett. *Romanorum.* Mss. *Romanis.*—14 'Forte *quadringenti*, ut 'plus duo millia,' more Livii, nec tamen perpetuo.' *Rupert.*—15 *Increpatus* Edd. vett. et Mss. nonnulli.

NOTÆ

gesserant accumbebant mensæ: minus fortes stabant, aliisque ministrabant, eodemque tempore cibum sumebant cum aliis: ut hodieque apud Polonos famuli pone stantes, eodem tempore cum dominis sedentibus, epulantur.

[f] *Pomponio proprætore*] Is cap. 10. jussus fuerat initio hujus anni in agro Gallico manere: inde Romam accitum fuisse oportet, et cum Marcello consule in Campaniam profectum.

descendit: Pœnus, tacita etiam confessione victus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, omissa spe Nolæ potiundæ, rei nunquam prospere tentatæ, Tarentum ad certiorem spem proditionis proficiscitur.

18. Nec minore animo res Romana domi, quam militiæ, gerebatur.[16] Censores, vacui ab operum locandorum cura, propter inopiam ærarii, ad mores hominum regendos animum adverterunt castigandaque vitia, quæ, velut diutinis morbis ægra corpora ex se gignunt, nata bello erant.[17] Primum eos citaverunt, qui post Cannensem pugnam rem publicam deseruisse Italiaque excessisse velle dicebantur. Princeps eorum L. Cæcilius Metellus [18] quæstor tum forte erat. Jusso deinde eo ceterisque ejusdem noxæ reis causam dicere, cum purgari nequissent, pronuntiarunt, verba orationemque eos adversus rem publicam habuisse, quo conjuratio deserendæ Italiæ causa fieret. Secundum eos citati nimis callidi exsolvendi juris jurandi interpretes; qui captivorum, ex itinere regressi clam in castra Hannibalis, solutum, quod juraverant redituros, rebantur. His superioribusque illis equi ademti, qui publicum equum [g] habebant; tribuque moti, ærarii omnes facti.[h] Neque senatu modo aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit.[*] Nomina omnium ex juniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militassent, quibus neque vacatio justa militiæ, neque morbus causa fuisset.[i] Et ea su-

* *Nec contenti fuere censores Senatum tantum aut equites ordinare, sed descripserunt ex censualibus tabulis eorum nomina, qui cum juniores essent, militiæ nomen proximo quadriennio non dederant.*

16 *Romanæ .... gerebantur* Edd. ante Gronov.—17 ' Put. *signunt, acanata bello erant.* An forte, *tunc enata?* J. F. Gronov. Vid. Not. Var.—18 Add.

NOTÆ

g *Publicum equum*] De equo publico antea.

h *Tribuque moti, ærarii omnes facti*] Tribu movebant censores cum ex honestiore tribu, rustica puta, in minus honestam, veluti urbanam, transferebant ignominiæ causa: neque enim omnibus tribubus eliminare poterant; alioqui e numero civium Romanorum omnino sustulissent.

i *Quibus neque vacatio justa militiæ, neque morbus causa fuisset*] Immunes a

pra duo millia nominum in ærarios relata, tribuque omnes moti. Additumque inerti[19] censoriæ notæ[k] triste senatus consultum: ut ii omnes, quos censores notassent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitus reliquias, cui militum generi non prius, quam pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat.[f] Cum censores, ob inopiam ærarii, se jam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum,[l] curuliumque equorum præbendorum,[m] ac similium his rerum; convenere ad eos frequentes, qui hastæ hujus generis assueverant,[n] hortatique censores, ut omnia perinde agerent, locarent,[20] ac si pecunia in ærario esset: neminem, nisi bello confecto, pecuniam ab ærario petiturum esse. Convenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneventum manu

[f] *Militandi tempus præscriptum ac definitum erat.*

qui Edd. ante Drak.—19 'Pro *inerti* in plerisque Mss. legitur *merci, merici, meri, tamerici, marti.* Hinc viri docti conj. *tam amaræ; inertiæ;* (ob inertiam inustæ; ut putant) *tam tetricæ; tam atroci; tam truci; Mamerci;* (ut hæc nota a Mamerco Æmilio, quem censores primum ea notaverint, per proverbium sic dicta sit, ut *imperia Manliana* aliaque ab eo, qui illa primus vel fecerit vel passus sit) et *insuper.* Omnibus his præferenda lectio vulgata, ejusque depravationes haud dubie sunt ea, quæ Mss. exhibent: nam nullas pæne literas librarii sæpius permutarunt, quam *in* et *m.*' Rupert.—20 *Locarentque* Edd. ante Gronov.

NOTÆ

militia erant sacerdotes, magistratus, et ni fallor qui magistratibus urbanis apparebant; item septemdecim annis minores.

[k] *Additumque inerti censoriæ notæ*] Nihil opus esse puto correctione, licet Gronov. suspicetur legendum *tam amaræ* vel *acerbæ censoriæ notæ.* Etenim *inertem* dicit per hypallagen, quæ non ipsa quidem *iners,* sed aliorum inertiam notabat; ut Horatius 'inertem glaciem,' Seneca 'inertem dolorem' dixerunt, quod inertes et inutiles redderent.

[l] *Ædium sacrarum tuendarum*] Ædes sacræ faciendæ duumvirorum aut triumvirorum, ad id delectorum, cura locabantur, ut et alia opera publica: at postquam ædificatæ erant, sarta tecta tuebantur censores.

[m] *Curuliumque equorum præbendorum*] Equos curules Festus Pompeius interpretatur, quadrigales: quales vehendis curulibus magistratibus publico sumtu præbitos hinc colligas.

[n] *Qui hastæ hujus generis assueverant*] Ad hastam fieri solitæ non tantum auctiones, sed etiam locationes publicæ. Huic hastæ assueti mancipes.

Hastæ hujus generis] Hoc est, auctionibus, quæ hasta posita fiebant. Vid. Festum in voce Hastæ. *J. Clericus.*

emiserat: arcessitosque se ab triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia servorum acciperent. Ceterum non ante, quam bello confecto, accepturos esse. Cum hæc inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret; pecuniæ quoque pupillares primo, deinde viduarum, cœptæ conferri; nusquam eas tutius sanctiusque deponere credentibus, qui deferebant, quam in publica fide. Inde, si quid emtum paratumque pupillis ac viduis foret, a quæstore perscribebatur.[g] Manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium acciperent, mercenariumque increpantes vocarent, qui accepisset.

19. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod duum millium Campanorum et septingentorum militum Hannibalis tenebatur præsidio. Præerat Statius Metius,[1] missus ab Cn. Magio Atellano, qui eo anno Medixtuticus erat, servitiaque et plebem promiscue armabat, ut castra Romana invaderet, intento consule ad Casilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit, 'altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur. Vel ipse, relicto Nolæ præsidio modico, veniret: vel, si eum Nola teneret, et necdum securæ res ab Hannibale essent, se Ti. Gracchum proconsulem a Benevento acciturum.' Hoc nuntio[2] Marcellus, duobus militum millibus Nolæ in præsidio relictis, cum cetero exercitu Casilinum venit, adventuque ejus Campani, jam moventes sese, quieverunt. Ita a duobus consulibus Casilinum oppugnari cœptum. Ubi cum multa, succedentes temere mœnibus, Romani milites acciperent vulnera, neque satis inceptis[3] succederet,[o] Fabius,

[g] *Si ex pecunia pupillorum et viduarum, quæ in publicum conferebatur, aliquid esset quod ipsis emi commode posset, id scribebat quæstor, ut scilicet constaret ipsis emtio: pretio deinde post bellum numerando ex ærario.*

1 Vet. lib. apud Sigon. *Statius Minius.*—2 Conj. Rupert. *nuntiato.*—3 'In

NOTÆ

[o] *Inceptis succederet*] Pro *incepta succederent:* rara alibi loquendi for-

omittendam rem parvam ac juxta magnis difficilem, abscedendumque inde censebat, cum res majores instarent. Marcellus, multa magnis ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda esse, dicendo, quia magna famæ momenta in utramque partem fierent, tenuit, ne irrito incepto abiretur.[4] Vineæ inde omniaque alia operum machinationumque genera cum admoverentur, Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tuto liceret; paucis egressis, Marcellus portam, qua egrediebantur, occupavit, cædesque promiscue omnium circa portam primo, deinde, irruptione facta, etiam in urbe fieri cœpta est. Quinquaginta fere primo egressi Campanorum, cum ad Fabium confugissent, præsidio ejus Capuam pervenerunt. Casilinum, inter colloquia cunctationemque petentium fidem, per occasionem captum est. Captivi, quique Campanorum, quique Hannibalis militum erant, Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa.

20. Quibus diebus a Casilino, re bene gesta, recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes, in ea regione conscriptas, cum præfecto sociorum in agros hostium prædatum misit. Eos effuse palatos Hanno adortus, haud multo minorem, quam ad Beneventum[5] acceperat, reddidit hosti cladem, atque in Bruttios raptim, ne Gracchus assequeretur, concessit. Consules,[6] Marcellus retro, unde venerat, Nolam redit; Fabius in Samnium ad populandos agros recipiendasque armis, quæ defecerant, urbes processit. Caudinus Samnis gravius devastatus; perusti late agri,[7] prædæ pecudum hominumque actæ. Oppida vi capta, Compulteria,[p] Telesia, Compsa,[8] Melæ,[q] Fulfulæ[r] et

Put. et Pet. est *inceptu*. Delibera malisne hoc accipere pro *inceptui*, (nam in Præfatione totius operis, *fœdum inceptu*,) an scribere *inceptum*.' J. F. Gronov. —4 Olim legebatur, *tenuit, ne incepto abiretur*. Vid. Not. Var.

5 Al. *a Benevento*.—6 *Consul* Edd. a Froben. ad Gronov.—7 Olim *perusti*

NOTÆ

ma. Dicitur enim res alicui succedere; sed novum eo sensu, rei succedere.

p *Compulteria*] Fatetur Cluver. ubi Compulteria fuerit non constare: Holstenius docet oppidi nominisque

Orbitanium.[s] Ex Lucanis Blandæ:[t] Apulorum Æcæ [9] [u] oppugnatæ. Millia hostium in his urbibus viginti quinque capta aut occisa; et recepti perfugæ trecenti septuaginta: quos cum Romam misisset consul, virgis in comitio cæsi omnes, ac de saxo dejecti. Hæc a Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerundis rebus valetudo adversa Nolæ tenuit. Et a prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua [x] oppidum per eos dies vi captum: stativaque ad Ardoneas[y] communita. Dum hæc aliis [10] locis ab Romanis geruntur, jam Tarentum pervene-

populatique late agri.—8 Al. *Telessia, Cossa.*—9 Al. *Ancæ.* Vid. Not. Var.—

NOTÆ

vestigia extare in loco *S. Maria di Covultere*, non procul ab urbe Calatia, in Campania Felici, nunc *Terra di Lavoro.*

[q] *Melæ*] Holst. nunc *Melito* in Principatu ulter. vel *Molise*, comitatus sui caput, in regno Neapolitano.

[r] *Fulfulæ* [*Fulsulæ*] Alias *Fulfulæ*, monte *Fusculo* in Princip. ulter. est Holstenio.

[s] *Orbitanium*] Ubi fuerit nemo docet. Forte in scriptura ejus nominis error intervenit; fuitque *Obbitatium*, aut quid simile: unde fieri potuit *Bisaccium*, quod nomen est oppidi in ulteriori Principatu ad Apenninum, inter Trevicum ad Caurum, et Monteverde ad Vulturnum.

[t] *Blandæ*] Aliis *Blanda*, quam Bruttiis Plinius perperam ascribit, cum sit Lucanorum, ut ex Livio hic, et ex itineraria Tab. patet, quæ cis Laum amnem locat. Barrio *Belvedere;* Cluverio *Maratea*, sed dubitanter: Holst. probare videtur Phil. Caraffæ Canonici Buxentini sententiam; qui ait vestigia Blandæ apparere ad portum *Sapri*, cui imminet *turris Buondormire.*

[u] *Æcæ*] Antea legebatur *Ancæ*, male. Correxit ex Petav. codice Gronov. Æcarum meminit tabula Peutingeri, ut Plinius lib. xxx. cap. 11. Æcanorum in Apulia: Polybio corrupte Ægæ. Id oppidum ceperat Hannibal post Cannensem cladem. Ad Apuliæ Samniique et Hirpinorum confinia sub ipso Apennino fuit. Ibi postea Troja exstructa est a Græcis, quod adhuc nomen servat in *Capitanata*, paulo infra fontes Candelari, Episcopatus titulo donata.

[x] *Accua*] Non Campaniæ, ut voluit Ortel. sed Apuliæ oppidum fuit, ut colligere est ex hoc loco. Haud procul fuisse hinc a Luceria, hinc ab Herdonia, circa fines Hirpinorum, suadet Livii narratio. Ejus oppidi nulla, quod sciam, occurrit alibi mentio. Si nominis vestigia sequamur, potest *Accua* fuisse locus qui nunc *Accadia*, vel *Acchidia*, juxta Sanctam Agatham, in confinio Principatus ulterioris atque Apuliæ.

[y] *Ad Ardoneas*] Alibi *Ardonea*, sive *Herdonia*, semper in numero singulari. Urbs est Apuliæ Dauniæ, quam *Capitanatam* vocant, in regno Neapolitano: vocaturque adhuc *Ardona*, inter Cervarium et Carapellem amnes.

rat Hannibal, cum maxima omnium, quacumque ierat, clade. In Tarentino demum agro pacatum incedere agmen cœpit. Nihil ibi violatum, neque usquam via [11] excessum est; apparebatque, non id modestia militum aut ducis, nisi [12] ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Ceterum cum propemodo muris [13] accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarenti, triduo ante, quam Hannibal ad mœnia accederet, a M. Valerio proprætore, qui classi ad Brundisium præerat, missus M. Livius, primore conscripta juventute [h] [14] dispositisque ad omnes portas circaque muros, qua res postulabat, stationibus, die ac nocte plurimum intentus, neque hostibus, neque dubiis sociis [a] loci quicquam præbuit ad tentandum. Quare diebus aliquot [15] frustra ibi absumtis, Hannibal, cum eorum nemo, qui ad lacum Averni adissent, aut ipsi venirent, aut nuntium literasve mitterent, vana promissa se temere secutum cernens, castra inde movit. Tum quoque, intacto agro Tarentino, (quanquam simulata lenitas nihildum profuerat,[16] tamen spe labefactandæ fidei haud absistens) [i] Salapiam [a] ut venit,[17] frumentum ex agris Metapontino atque Heracliensi (jam media æstas exacta erat, et hybernis placebat lo-

[h] *Delectu ex primariis juvenibus Tarentinis habito.*
[i] *Nondum renuntians spei quam conceperat avertendi Tarentinos a fide Romanis data.*

10 '*Aliis atque aliis*, h. e. diversis, legendum esse ingeniose conjecit Jac. Gronov.' *Doering*.—11 In Edd. ante Drak. *via;* sed in Mss. *vim* vel *viam*. *viam* dat Stroth.—12 Vet. lib. apud Sigon. *sed*.—13 *Cum prope jam mœnibus* Edd. ante Gronov.—14 *Missus M. Livius primore c. j.* edidit J. F. Gronov. e vestigiis cod. Put. *missus ibi sin priore c. j.* Pro *M. Livius* Edd. ante eum substituunt *T. Valerius legatus*, quæ a Mss. absunt. In his non expresse legitur *M. Livius*.—15 Olim *præbuit ad tentandum. Sicque diebus aliquot*.—16 Al. *nondum profuerat*.—17 Olim *spe haud absistens Salapiam tendit*. Vid. Not. Var.

NOTÆ

[a] *Neque dubiis sociis*] Tarentinorum enim alii, ac maxime plebeii, propensi ad Pœnos erant.

[a] *Salapiam*] Ad Apuliæ utriusque confinia, tribus fere milliaribus a ripa Aufidi sinistra est *Salapia*, Capitanatæ provinciæ contributa, servansque vestigia pristini nominis: vocatur enim *Salpe*, nunc in vicum redacta.

cus) comportat. Prædatum inde Numidæ Maurique per Sallentinum agrum proximosque Apuliæ saltus dimissi. Unde ceteræ prædæ haud multum, equorum greges maxime abacti: e quibus ad quatuor millia domanda equitibus divisa.

21. Romani, cum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur, morsque tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis, quam causam aut animos mutasset, M. Marcello alteri consulum eam provinciam decernunt. Secundum Hieronymi cædem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter, parentandum regi sanguine conjuratorum esse. Deinde libertatis restitutæ dulce auditu[18] nomen crebro usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis, militiæque fungendæ potioribus[19] ducibus,[b] et relata tyranni fœda scelera fœdioresque libidines adeo mutavere animos, ut insepultum jacere corpus paulo ante desiderati regis paterentur. Cum ceteri ex conjuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theodotus[20] et Sosis regiis equis, quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas contendunt.[c] Ceterum prævenerat non fama solum, (qua

18 *Auditum* Edd. ante Gronov.—19 ‘*Potioris* Drakenb. (quem recte deseruit h. l. Cl. Ernesti,) ex conjectura Gronovii plane superflua, immo etiam incommoda. Non enim de ducibus, sed de omnibus sermo est, nec tam perspicuum est, quomodo ducibus, sublato Hieronymo, militia potior fuerit, quam militibus magnum fuisse discrimen militiæ fungendæ, vel tyranno ignavo et pessimo duce, vel *potioribus ducibus* in republica libera. Corruptissime autem in Edd. ante Gronov. legebatur: *spe facta ex p. r. l. militi, atque fungendi potioribus ducibus.*’ Stroth. Vid. Not. infra.—20 *Theodorus* Edd.

NOTÆ

[b] *Militiæque fungendæ* [*militi atque fungendi*] *potioribus ducibus*] Vulgaris hæc lectio est: mutavit Gronov. in *militiæque fungendæ potioris ducibus:* ut velle videatur spem ducibus factam potioris militiæ. Quod ferri potest. Aliunde, *spes facta largitionis militi,* recte habet: et *fungendi potioribus ducibus* dici potuit pro eo quod est, fungendi munere ac militia sub melioribus ducibus, quam tyrannus fuisset. Sic certe jurisconsulti dotem fungi, et functam esse dicunt absolute, de ea quæ in matrimonium data est.

[c] *Syracusas contendunt*] Jam diximus paulo ante Syracusas nobilissimam fuisse totius Siciliæ urbem maritimam in ejus parte orientali; eam condiderat Archias Heraclides Bacchiadarum Corinthiorum stirpe ortus, ex quatuor castellis pagisve formata

nihil in talibus rebus est celerius) sed nuntios etiam ex regiis servis. Itaque Andranodorus et Insulam et arcem et alia, quæ poterat, quæque opportuna erant, præsidiis firmarat. Hexapylo [d] Theodotus ac Sosis post solis occasum jam obscura luce invecti, cum cruentam regiam vestem atque insigne capitis ostentarent, travecti per Tycham,[1] simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in Achradinam [2] convenire jubent. Multitudo, pars procurrit in vias, pars [3] in vestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque prospectant, et, quid rei sit, rogitant. Omnia luminibus collucent, strepituque vario complentur. Armati locis patentibus congregantur. Inermes ex Olympii Jovis templo spolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni a populo Romano fixaque ab eo, detrahunt, precantes Jovem, ut volens propitius præbeat sacra arma, pro patria, pro Deum delubris, pro libertate sese armantibus. Hæc quoque multitudo, stationibus per principes regionum urbis dispositis, adjungitur. In Insula, inter cetera, Andranodorus præsidiis firmat horrea publica. Locus, saxo quadrato septus atque arcis in modum emunitus, capitur ab juventute, quæ præsidio ejus loci attributa erat, mittuntque nuntios in Achradinam, horrea frumentumque in senatus potestate esse.

22. Luce prima populus omnis armatus inermisque in Achradinam ad curiam convenit. Ibi pro Concordiæ ara, quæ in eo sita loco erat, ex principibus unus nomine Polyænus [4] concionem et liberam et moderatam habuit: ‘Ser-

ante Gronov.—1 Al. *Thicam* et *Ticam*.—2 Al. *Acradinam*.—3 ‘Add. *ædium* Edd. ante Drak. Sed mallem etiam *procurrunt* .... *stant*.’ Stroth.

NOTÆ

civitate, impositoque unius ex filiabus nomine. Hodie Siculis *Siracosa* dicitur, Hispanis dominantibus *Saragossa*. Ex quatuor urbibus constabat, ea nempe quæ Insula dicebatur, Acradina, (in qua templum Jovis Olympii,) Tycha, et Neapoli. Porro Insula Syracusarum proprie nomen tulit, junctaque erat ponte cum Acradina. His quatuor partibus adjiciuntur Epipolæ, quæ pars instar suburbii.

[d] *Hexapylo*] Porta fuit in ea parte quæ *Tyche* dicebatur.

vitudinis[5] indignitatisque homines expertos[e] adversus notum malum irritatos esse. Discordia civilis quas importet clades, audisse magis a patribus Syracusanos, quam ipsos vidisse. Arma quod impigre ceperint, laudare: magis laudaturum, si non utantur, nisi ultima necessitate coacti. In præsentia legatos ad Andranodorum mitti placere; qui denuntient, ut in potestate senatus ac populi sit; portas Insulæ patefaciat, reddat præsidium.[6] [f] Si tutelam alieni regni suum regnum velit facere, eundem se censere, multo acrius ab Andranodoro, quam ab Hieronymo, repeti libertatem.' Ab hac concione legati missi sunt. Senatus inde haberi cœptus est. Quod sicut, regnante Hierone, manserat publicum consilium, ita post mortem ejus, ante eam diem, nulla de re neque convocati, neque consulti fuerant.[k] Ut ventum ad Andranodorum est, ipsum quidem movebat et civium consensus, et cum aliæ occupatæ urbis partes, tum pars Insulæ, velut[7] munitissima,[g]

[k] *Quod publicum consilium (Senatorum) manserat quidem Hierone regnante: sed ii post ejus mortem convocati non fuerant.*

4 Al. *Polynæus* et *Polyneus*.—5 Conj. Lips. *Servitii tædium*. J. F. Gronov. *Servitii pœnas indignitatesque*.—6 '*Ut in potestate senatus ac populi sit, portas Insulæ patefaciat*, (ita unus Ms. ut infra 'patefactis Insulæ portis;' in plurimis *pateant*, et in Put. *apeat*: unde et *aperiat* conjicere possis,) *reddat præsidium*, locum præsidiis firmatum, vel potius juventutem seu milites, præsidio Insulæ attributos; Stroth. *portæ Insulæ pateant, reddat præsidium* omnes Edd. nisi quod *recedat* pro *reddat* e conj. substituit Gron. quem Crev. Drak. et Ern. secuti sunt.' Sed *reddat* est in omnibus libris tam scriptis quam editis ante Gron. et *portas* in cunctis Mss. præter III. aut IV. Neque tamen deseruissem lectionem Gronov. si par esset librorum auctoritas.' *Rupert*.—7 '*Vel* conjiciebat Gronovius, quod verum puto, certe *velut* incom-

NOTÆ

[e] *Servitudinis indignitatisque homines expertos*] Duo hic nova: vocabulum *servitudinis*, et *expertos* cum gignendi casu junctum; sed nomen *servitudinis* extat apud Festum: et Noster minus receptis loquendi formis, et nominum verborumque constructionibus non parcit: Lipsius tamen conjicit *servitii tædium*. Gronov. autem *servitii pœnas indignitatesque*.

[f] *Reddat* [*recedat*] *præsidium*] Ex Gronovii conjectura est: legitur vulgo *reddat præsidium*, nempe Andranodorus.

[g] *Pars Insulæ, velut munitissima*] Partem urbis intellige, quæ proprie Syracusæ, in Insula sitæ. Libens amplector emendationem Gronovii, qui legit *pars vel munitissima*: sumitur enim eleganter particula *vel*, pro inprimis, præcipue: hic autem intelliguntur horrea publica arcis in modum munita.

prodita atque alienata. Sed evocatum eum ab legatis Damarata [8] uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri spiritu, admonet sæpe usurpatæ Dionysii tyranni [9] vocis, qua, 'pedibus tractum, non insidentem equo,[h] relinquere tyrannidem,' dixerit, 'debere. Facile esse momento, quo quis velit, cedere possessione magnæ fortunæ: facere et parare eam, difficile atque arduum esse. Paulum sumeret spatii [10] ad consultandum ab legatis. Eo uteretur ad arcessendos ex Leontinis milites: quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate ejus futura.' Hæc muliebria consilia Andranodorus neque tota aspernatus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus esse viam, si in præsentia tempori cessisset. Itaque legatos renuntiare jussit, futurum se in senatus ac populi potestate. Postero die luce prima, patefactis Insulæ portis, in forum Achradinæ venit. Ibi in aram Concordiæ, ex qua pridie Polyænus concionatus erat, escendit, orationemque eam orsus est, qua primum cunctationis [11] suæ veniam petivit. 'Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res a publicis, sed strictis semel gladiis timentem qui finis cædibus esset futurus: utrum, quod satis libertati [12] foret, contenti nece tyranni essent, an,[i] quicumque aut propinquitate, aut affinitate, aut aliquibus ministeriis regiam contigissent, alienæ culpæ rei trucidarentur. Postquam animadverterit,[13] eos, qui liberassent

[i] *Sed quod metueret ac dubitaret quem finem habitura essent homicidia, si semel gladii stringerentur: an cives contenti futuri essent morte tyranni, quod quidem ad libertatem sufficeret: an vero, &c.*

modum.' *Stroth.*—8 *Demarata* Edd. ante Drak.—9 Conjiciunt *usurpatæ Dionysio tyranno* Duk. et Bauer.—10 Vox *spatii* abest ab optimis Mss. unde J. F. Gronov. conj. *moræ* excidisse post *sumeret*. Quærit Jac. Gronov. 'An potius in τῷ *Paulum* latet vox *spatium?* ut fuerit, *spatium sumeret ad consultandum.*'—11 Conj. Bauer. *cunctationi.*—12 Al. *libertatis.*—13 '*Postquam animadverterit* pro vulg. *animadvertit* dedi cum Stroth. suadentibus Gron. ac

NOTÆ

[h] *Pedibus tractum, non insidentem equo*] Tyranni quasi proverbialis sententia, qua significatur summæ potentiæ nonnisi ultima vi renuntiandum.

patriam, servare etiam liberatam velle, atque undique consuli in medium;[m] non dubitasse, quin et corpus suum, et cetera omnia, quæ suæ fidei tutelæque essent, quoniam eum, qui mandasset, suus furor absumsisset, patriæ restitueret.' Conversus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodotum ac Sosim: 'Facinus,' inquit, 'memorabile fecistis. Sed, mihi credite, inchoata vestra gloria, nondum perfecta, est; periculumque ingens manet, nisi paci et concordiæ consulitis,[i] ne libera efferatur res publica.'[n] [14] [k]

[m] *Ut ab omnibus in commune consuleretur.*
[n] *Ne ubi libera fuerit resp. cives nimium se extollant, atque ad lasciviam luxurient.*

Bauero, et postulante Latinitate.' *Rupert.*—14 '*Ne libera efferatur res publica*, (vel simpl. *res*, quod plerique libri exhibent,) non, ut VV. DD. putant, insolentius se efferat, (nam ita minus aptum *ingens periculum*, et in *pace* atque *concordia* magis verendum, ne luxurientur et sese efferant animi, quam in discordia; cf. I. 19. 22. XXV. 7.) sed sepeliatur, i. e. intereat, translatione a funere, quod *effertur*, desumta, ne libertas reip. modo parta ad ejusdem plane interitum pertineat; Stroth. Conl. XXVIII. 28. 'meo unius funere elata populi Rom. resp.' (et paulo ante: 'mecum expiratura resp. mecum casurum imperium') et XXXI. 29. 'Capua sepulcrum ac monumentum Campani populi, elato et extorri ejecto ipso populo.' Non male: sed quia nemo τὸ *efferri* simpl. pro *interire* posuit, cum Duk. et Drak. malim *ne libera* vel potius *libertate efferatur resp.* h. e. ne multitudo se libertate, maxime nova et insolita, insolentius efferat, eamque, dum sine modo exerceat, in licentiam convertat; ne libertas causa sit, ut insolentius se efferat: nam quod Cic. Tusc. IV. 17. dicit, is beatus est, 'cui nihil nimis lætabile ad efferendum videri potest,' et 'ratio præcipit, non bonum illud esse, quod aut cupias ardenter, aut adeptus efferas te insolenter.' Doer. conj. *libera efferetur resp.* h. e. ex libera fiat effera; et Gron. *ne libertate evertatur resp.*' Rupert.

NOTÆ

[i] *Nisi paci et concordiæ consulitis*] Hæc optima Vallæ correctio, ex codicibus illis in quibus *nisi faciet concordiæ consulitis*.

[k] *Ne libera efferatur res publica*] Non eo sensu hic accipiendum *efferatur*, quo dicuntur cadavera efferri, ut existimabat Sigon. adducto loco ex lib. XXVIII. 'meo unius funere elata populi Romani esset respublica:' sed ut *efferri* dicatur pro eo quod est supra modum extolli, ut apud Cic. II. contra Rullum; 'sed certo non continebuntur, progredientur longius, efferentur.' Et III. de Orat. 'dolore efferri et iracundia longius digredi quam deceat.' Metaphora itaque ab equis ducta, intelligitur periculum esse ne libertate abutantur Syracusani. Antea legebatur *res*, addidit literam *p* Sigonius, quasi litera prima sequentis vocis causa fuisset, ut hic a librario per incuriam omitteretur; sed res eodem redit: *rem* enim pro republ. sumi non est incognitum. Quod tamen Gronov. vult, *ne luxuriet effera res*, longius a textu abit.

23. Post hanc orationem claves portarum pecuniæque regiæ ante pedes eorum posuit. Atque illo quidem die dimissi ex concione læti, circa omnia fana Deum supplicaverunt cum conjugibus ac liberis: postero die comitia prætoribus[15] creandis habita. Creatus in primis Andranodorus; ceteri magna ex parte interfectores tyranni. Duos etiam absentes, Sopatrum ac Dinomenem,[16] fecerunt. Qui, auditis, quæ Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracusas devectam, quæstoribus ad id ipsum creatis tradiderunt; et ea, quæ in Insula erat et Achradina, tradita est;[17] murique ea pars, quæ ab cetera urbe nimis firmo munimento intersepiebat Insulam, consensu omnium dejecta est. Secutæ et ceteræ res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicydes, audita morte tyranni, quam Hippocrates, etiam nuntio interfecto, celare voluerat, deserti a militibus, quia id tutissimum ex præsentibus videbatur, Syracusas rediere. Ubi ne suspecti obversarentur,[18] [l] tanquam novandi res aliquam occasionem quærentes, prætores primum, dein per eos senatum adeunt. 'Ab Hannibale se missos' prædicant 'ad Hieronymum, tanquam amicum ac socium. Paruisse imperio ejus,[19] cujus imperator suus voluerit.[m] Velle ad Hannibalem redire. Ceterum, cum iter tutum non sit, vagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere, ut præsidii dent aliquid, quo Locros in Italiam per-

15 'Put. Pet. Voss. *prætorum:* unde non absurde suspicatur Salmasius, *comitia prætorum creandi.*' J. F. Gronov.—16 Al. *Deomenem* et *Dionem.*—17 Quidam Mss. *erat, Achradinam translata est*, prob. J. F. Gronov. et al.—18 *Observarentur* Edd. ante Crevier.—19 Delendum τὸ *ejus*, aut leg. *cui* monet J. F. Gronov. 'Durior sane omissio; at multo segnior onerosiorque ite-

NOTÆ

[l] *Ubi ne suspecti obversarentur* [*observarentur*] Mavult Gronov. *obversarentur*, id est, ne obversando et obambulando suspecti fierent. Sed nihil tanti est: habet enim non incommodum sensum τὸ *observarentur*, id est, notarentur tanquam suspecti.

[m] *Paruisse imperio ejus, cujus imperator suus voluerit*] Hoc melius, quam quod Gronov. vult, aut τὸ *ejus* deleri, aut scribi *cui:* est enim *paruisse imperio ejus*, cujus imperio parere imperator suus voluerit, nempe Hannibal.

ducantur. Gratiam magnam eos parva opera apud Hannibalem inituros.' Facile res impetrata: abire enim duces regios, cum peritos militiæ, tum egentes eosdem atque audaces, cupiebant: sed, quod volebant, non, quam maturato opus erat, naviter expediebant.[o] Interim juvenes militares et assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimæ plebis homines, crimina serebant in senatum optimatesque: 'id moliri clam eos atque struere, ut Syracusæ per speciem reconciliatæ societatis in ditione Romanorum sint; dein factio et pauci auctores[1] fœderis renovati dominentur.'

24. His audiendis credendisque opportuna multitudo, major in dies, Syracusas confluebat: nec Epicydi[2] solum spem novandarum rerum, sed Andranodoro etiam, præbebat. Qui, fessus tandem uxoris vocibus, monentis, 'nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia nova atque incondita[3] libertate essent,[p] dum regiis stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Hannibale missi duces, assueti militibus, juvare possent incepta,' cum Themisto,[4] cui Gelonis filia nupta, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui et alia arcana committere assuerat,[5] incaute aperit.[q] Huic et genus et fortuna honesta erant; nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est,[n] ea deformabat. Itaque, fidem potiorem ratus,

[o] *Verum Syracusani, id quod cupiebant, non tanta celeritate, quanta opus erat, exequebantur.*

[p] *Dum libertas adhuc incomposita esset, nec certis legibus firmata.*

[q] *Andranodorus Aristoni tragœdo revelat per imprudentiam se cum Themistio societatem occupandi principatum iniisse.*

ratio foret: si cui dedisset Livius, mollius foret.' *Bauer.*—20 Olim legebatur *optimatesque: moliri.* Vid. Not. Var.—1 Vet. lib. apud Sigon. *ac perpauci auctores.*

2 Edd. plerique ante *Epicydi* addunt *Hippocrati et*, quæ ab optimis Mss.

NOTÆ

[n] *Nec ars . . . . apud Græcos pudori est*] Ita quidem apud Græcos, quia natio comœda est; aliter apud Romanos, nam edicto prætoris notantur infamia qui artis ludicræ pronuntiandive causa in scenam prodierint.

quam patriæ debebat, indicium ad prætores defert. Qui ubi rem haud vanam esse certis indiciis compererunt, consultis senioribus, et auctoritate eorum præsidio ad fores posito, ingressos curiam Themistum atque Andranodorum interfecerunt; et cum tumultus ab re in speciem atrociore, causam aliis ignorantibus, ortus esset, silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui cum ordine omnia edocuisset, et[6] principium conjurationis factum ab Harmoniæ Gelonis filiæ nuptiis, quibus Themisto juncta esset; Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad cædem prætorum principumque aliorum; bonaque eorum prædæ futura interfectoribus pronuntiatum; jam mercenariorum manum assuetam imperiis Andranodori paratam fuisse ad Insulam rursus occupandam; singula deinde, quæ per quosque agerentur, totamque viris armisque instructam conjurationem ante oculos posuisset: senatui quidem tam jure cæsi, quam Hieronymus, videbantur. Ante curiam variæ atque incertæ rerum multitudinis clamor erat. Quam, ferociter minitantem in vestibulo curiæ, corpora[7] conjuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram plebem in concionem sequerentur.[r] Sopatro mandatum ab senatu et ab collegis, ut verba faceret.

25. Is, tanquam reos ageret, ab[8] anteacta vita orsus, quæcumque post Hieronis mortem sceleste atque impie facta essent, Andranodorum ac Themistum arguit fecisse. 'Quid enim sua sponte fecisse[9] Hieronymum[o] puerum, ac

[r] *Fiebat ante curiam vociferatio vulgi, quod mutabile, ac dubium erat quid ageretur, quidve agendum esset: verum hanc multitudinem minas cum ferocia intentantem, tanto cum timore represserunt cadavera Andranodori et Themistii pro foribus curiæ exposita, ut conjurati plebem bene animatam secuti sint ad concionem.*

absunt.—3 Al. *incognita.*—4 Al. *Themistio.*—5 Al. *assueverat.*—6 Τὸ *et* post *edocuisset* delendum monet Doering.—7 Olim legebatur sine commate *in vestibulo curiæ corpora.*

8 *Agebat. ab* Edd. ante Drak.—9 '*Hoc fecisse* spurium putat Gronov.

NOTÆ

[o] *Quid enim sua sponte fecisse Hieronymum*] Non video cur Gronov. pro insititio respuat τὸ *fecisse*, quasi non eleganter dicatur Hieronymum nec fecisse sponte, nec vero qua ætate erat, facere quicquam potuisse, &c.

vixdum pubescentem facere potuisse? Tutores ac magistros [10] ejus [p] sub aliena invidia regnasse. Itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo perire eos debuisse. At illos, debitos jam morti destinatosque, alia nova scelera post mortem tyranni molitos: palam primo, cum clausis Andranodorus Insulæ portis hæreditatem regni creverit,[q] quæque procurator tenuerat, pro domino possederit;[s] proditus deinde ab eis, qui in Insula erant, circumsessus ab universa civitate, quæ Achradinam tenuerit, nequicquam palam atque aperte petitum regnum clam et dolo affectare conatus sit, et ne beneficio quidem atque honore potuerit vinci, cum inter liberatores patriæ insidiator ipse libertatis creatus esset prætor. Sed animos eis regios conjuges regias fecisse, alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas.' Sub hanc vocem[t] ex omnibus partibus concionis clamor oritur, nullam earum vivere debere, nec quenquam superesse tyrannorum stirpis. Hæc natura multitudinis est; aut servit humiliter,[r] aut superbe dominatur: libertatem, quæ media est,[s] nec spernere [11] modice, nec habere

[s] *Et regiam potentiam, quam prius tanquam tutor et procurator exercuerat, postea possederit tanquam dominus.*

[t] *Post hæc dicta.*

potuit utique ex superiori irrepsisse, nisi forsan exciderit *aut* ante *puerum*, quod etiam Drakenborchius monuit.' *Stroth.*—10 *Magistratus* Edd. ante Gronov. et Mss. omnes.—11 'Quicquid Gronov. præter morem de *spernenda libertate* argutetur, ego tamen (conjecturam viri docti, quem refutavit) *spe-*

NOTÆ

[p] *Tutores ac magistros* [*magistratus*] *ejus*] Gron. *magistratus* mutat in *magistros:* fateor quidem reprehensurum neminem, si *magistros* dixisset Livius; immo rectius forte id futurum: sed quando scripti libri repugnant, indagandus est verus sensus, salva communi lectione; possuntque intelligi tutores illi, et magistratus majores ab ipsis constituti, nomine et auctoritate Hieronymi, omnia revera egisse regis nomine, in quem omnium rerum ab illis male gestarum invidia recideret.

[q] *Hæreditatem regni creverit*] *Cernere hæreditatem* est decernere, et matura deliberatione habita palam testari se hæredem alicujus esse velle.

[r] *Aut servit humiliter*] Similis Taciti locus lib. I. Annal. 'in vulgo nihil modicum: terrere ni paveant; ubi pertimuerint, impune contemni.'

[s] *Libertatem, quæ media est*] Vera libertas media est 'inter deforme obsequium et præruptam audaciam,' ut recte Tacitus.

sciunt:[s] et non ferme desunt irarum indulgentes ministri,[t] qui avidos atque intemperantes plebeiorum animos [12] ad sanguinem et cædes irritent, sicut tum extemplo prætores rogationem promulgarunt: acceptaque pæne prius, quam promulgata, est, ut omnis regia stirps interficeretur.[13] Missique a prætoribus Damaratam [14] Hieronis, et Harmoniam Gelonis filias, conjuges Andranodori et Themisti, interfecerunt.

26. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Zoippi;[15 u] qui, legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemæum missus, voluntarium consciverat exilium. Ea cum ad se quoque venire [16 x] præscisset, in sacrarium ad penates [y] confugit cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus, miserabilique alio habitu: et ad ea addidit preces, nunc [17] 'per

[s] *Nec potest vulgus libertatem aut moderate contemnere, cum ea caret; aut moderate exercere, cum ea potitur.*

rare probo.' *Bauer.* Vid. Not. Var.—12 '*Intemperantes plebeiorum animos.* Id quoque correctorum erit haud dubie. Voss. *plubiciorum.* Gud. et Cantabr. *publiciorum.* De Puteano nihil notatum invenio, etsi non dubitem, quin par illic sit diversitas. Delibera, fueritne *humiliorum,* an *vulgi civium.*' Jac. Gronov.—13 Vet. lib. apud Sigon. *ut omnes regiæ stirpis interficerentur.* —14 Al. *Demaratam.*

15 *Sosippi* Edd. ante Gronov.—16 '*Venire* sc. missos a prætoribus; magis tamen placet *veniri,* quod jam J. F. Gronovio in mentem venit.' *Doering.* Si quid mutandum *præsensisset* malit Bauer.—17 'Particulam *nunc* delere cupiebat Crevierius, quia non haberet quo referretur. Nisi forte anacoluthon dicere malis, referri videtur ad *tum,* quod infra sequitur. *Nunc,* i. e. primo, sibi ut parceretur rogabat, *tum,* omissis pro se precibus, puellis ut saltem parcere orare institit.' *Stroth.* 'Forte ante *nunc* quædam excidere,

NOTÆ

[t] *Irarum indulgentes ministri*] Sic a Bruto et Senatoribus, Tarquinii bona diripienda plebi sunt data, ut contacta regia præda spem in perpetuum cum eo pacis amitteret, lib. II. cap. 5.

[u] *Uxor Zoippi*] Variat hoc nomen pro variis exemplaribus: alii habent *Sosippum;* alii *Zoilum:* sed apud Polybium constanter *Zoippus* est.

[x] *Ad se quoque venire*] Melius sane *veniri,* quod vult Gronov. vel intelligas missos a prætoribus venire.

[y] *In sacrarium ad penates*] Sacrarium locus erat in interiore ferme ædium parte, ubi sacra reposita. Hic lararium intelligit, in quo domestici Dii, qui promiscue lares et penates. Eorum colendorum mos apud Veteres ab Ægyptiis originem habuisse creditur, qui majorum suorum corpora domi asservabant, et velut familiaria numina venerabantur.

memoriam Hieronis patris Gelonisque fratris, ne se innoxiam invidia Hieronymi conflagrare sinerent. Nihil se ex regno illius, præter exilium viri, habere: neque fortunam suam eandem vivo Hieronymo fuisse, quam sororis; neque interfecto eo causam eandem esse. Quid? quod, si Andranodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura; sibi cum ceteris serviendum. Si quis Zoippo nuntiet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit navim, atque in patriam rediturus? Quantum spes hominum falli! [18] [a] In liberata patria conjugem ejus ac liberos de vita dimicare; quid obstantes libertati, aut legibus? Quod ab se cuiquam periculum, a [19] sola ac prope vidua, et puellis in orbitate degentibus, esse? At enim periculi quidem nihil ab se timeri: invisam tamen [20] [a] regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis Siciliaque, et asportari Alexandriam [b] juberent, ad virum uxorem, ad patrem filias.' Aversis auribus animisque, casse [c] ne tempus tereretur, ferrum [1] quosdam expedientes cernebat. Tum, omissis pro se precibus, 'puellis ut saltem parcerent,' orare instituit: 'a qua ætate etiam hostes iratos abstinere,[a] [d] ne, tyrannos ulciscendo, quæ odissent,

---

v. c. *nunc per Deos;* vel pro *nunc* legendum *orans.*' Rupert.—18 *Falli* ex emend. J. F. Gronov. pro vulg. *fallit.*—19 Præpositionem *a* delendam monet J. F. Gronov.—20 Al. *invisam tantum.*—1 Vid. inf. et Not. Var. 'Perperam Edd. ab Ascens. ad Drak. *enim*, quod ab omnibus Mss. abest, inserunt post *ferrum*, et verba *ferrum . . . cernebat* uncinis includunt. *ut ferrum . . . cernebat; tum* malebat Roëll. et *cernens, tum* (quod ita haud aptum) . . . *instituit* Doering.'

NOTÆ

[1] *Quantum spes hominum falli*] Vul. *fallit.* Sed Gronovio placet *falli:* placet et mihi; quod oratio hæc tota obliqua sit.

[a] *Invisam tamen*] Objectio est, quam sibi opponit Heraclea, et proposito exilio suo diluit.

[b] *Alexandriam*] Ad maritum nempe, qui jam apud Ptolemæum Ægypti regem sibi exilium indixerat, ut supra.

[c] *Aversis auribus animisque, casse* [*a se*] Recte, opinor, ita Ruben. legit, ubi vul. *casse;* ut hæc sit sententia: quoniam videbat Heraclea quosdam ferrum expedientes seu stringentes: aversis ab ipsa auribus atque animis omnium, destitit pro se deprecari.

[d] *Abstinere*] Ita scripti. Nihil tamen huic lectioni cedit vulgaris, *a qua ætate etiam hostes irati abstinerent.*

scelera imitarentur.' Inter hæc abstractam a penetralibus jugulant: in virgines deinde, respersas matris cruore, impetum faciunt. Quæ, alienata mente simul luctu metuque, velut captæ furore, eo cursu [3] se ex sacrario proripuerunt, ut, si effugium patuisset in publicum, impleturæ urbem tumultu fuerint. Tum quoque haud magno ædium spatio, inter medios tot armatos, aliquoties integro corpore evaserunt, tenentibusque, cum tot ac tam validæ eluctandæ manus essent, sese eripuerunt: [4] tandem, vulneribus confectæ, cum omnia replessent sanguine, exanimes corruerunt; cædemque per se miserabilem miserabiliorem casus fecit, quod paulo post nuntius venit, mutatis repente ad misericordiam animis,[e] ne interficerentur.[x] Ira deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum ad supplicium, neque locus pœnitendi aut regressus ab ira relictus esset. Itaque fremere multitudo, et in locum Andranodori ac Themisti (nam ambo prætores fuerant) comitia poscere: quæ nequaquam ex sententia prætorum futura essent.

27. Statutus est [5] comitiis dies: quo, nec opinantibus omnibus,[y] unus ex ultima turba Epicydem nominavit, tum inde alius Hippocratem. Crebriores deinde eæ voces, et cum haud dubio assensu multitudinis esse.[z] Et erat confusa concio, non populari modo, sed militari quoque turba,[6] magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permixtis. Prætores dissimulare primo, et trahen-

[x] *Cum Senatus populusque subito animum flexissent ad misericordiam, nuntius ab eis missus advenit vetans ne occiderentur Heraclea et filiæ.*

[y] *Nemine id opinante, sive inopinato.*

[z] *Hæ voces nominantium Hippocratem et Epicydem, excipiebantur indubitato et aperto consensu plebis.*

Rupert.—2 Olim legebatur, *hostes irati abstinerent.*—3 *Eo cursu* ex conj. Florebelli. In Mss. et Edd. ante Gronov. *cursu* et *occursu.*—4 '*Sese eripuerunt* non extant in Ms. Cantabr. et glossam redolent, ad præcedd. in quibus eadem inest sententia, ascriptam.' *Rupert.*

5 'Put. et Pet. *essent.* Forte, *Statutus est inde comitiis dies.*' J. F. Gro-

NOTÆ

[e] *Mutatis repente . . . animis*] Senatus nempe et populi Syracusani animis ad miserationem flexis.

da re esse:[a] [7] postremo victi consensu, et seditionem metuentes, pronuntiant eos prætores. Nec illi primo statim creati nudare, quid vellent: quanquam ægre ferebant, et de induciis dierum decem legatos isse ad Ap. Claudium, et, impetratis eis, alios, qui de fœdere antiquo renovando agerent, missos. Ad Murgantiam [8] [f] tum classem navium centum Romanus habebat, quonam evaderent [9] motus ex cædibus tyrannorum orti Syracusis, quove eos ageret nova atque insolita libertas, opperiens. Per eosdem dies cum ad Marcellum, venientem in Siciliam, legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionibus pacis, Marcellus, posse rem convenire ratus, et ipse legatos Syracusas, qui coram cum prætoribus de renovando fœdere agerent, misit. Et jam ibi nequaquam eadem quies et tranquillitas erat. Postquam Punicam classem accessisse Pachynum [g] allatum est, demto timore Hippocrates et Epicydes, nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi Romano [10] Syracusas, criminabantur. Ut vero Appius naves ad ostium portus, quo aliæ partis [h] hominibus animus accederet, [11] in statione habere cœ-

[a] *Et in eo erant, sive in id tendebant, ut rem differrent.*

---

nov.—6 ‘Optimus *turbus*. Scribe *turbis*.’ J. F. Gronov.—7 ‘*Trahendam rem* multi Mss. et Edd. ante Gronov. *in trahenda re* conj. Duker. Forte leg. *trahendam rem censere*, vel *trahendæ rei esse*.’ Rupert.—8 Al. *Morgentiam*.—9 Al. *quo evaderent*. Put. Pet. Voss. *quoniam evad*. Men. *quam evad*.—10 *Prodi Romanis* Edd. ante Gronov.—11 *At vero App. n. ad o. portus, quid aliæ partis hom. animi accederet, opperiens, in statione* Edd. ante Gronov. Bauero legendum videtur *alius* vel *alterius* vel potius *suæ*.

NOTÆ

[f] *Murgantiam*] Alii *Morgentium*. Oppidum Siciliæ fuit a Morgetibus antiquissimis Italiæ populis, inter Catanam et Hyblam (quæ et Megara) paulo supra Simæthi ostium, ad latus insulæ orientale: diversa ab ejus nominis urbe, quæ apud Samnites tempore Strabonis jam interierat. Locus nunc vulgo *Murgo* vocatur, teste Fazello, in confinio vallium Demonæ et Noti.

[g] *Pachynum*] Ex tribus Siciliæ promontoriis unum, quo maxime in meridiem latere orientali procurrit insula; a Syracusis in austrum ad 40. mill. hodie vocatur *Capo Pássaro*.

[h] *Aliæ partis*] Minus usitatum *aliæ partis hominibus*, pro *alterius partis*, sive diversarum partium; nimirum illi ex Syracusanis, qui ad Romanos inclinabant, a Pœnis aversi.

pit, ingens in speciem criminibus vanis accesserat fides: ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur.

28. In hac turbatione rerum in concionem vocari placuit.[i] Ubi cum alii alio tenderent, nec procul seditione[12] res esset, Apollonides, principum unus, orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit: 'nec spem salutis, nec perniciem propiorem unquam civitati ulli fuisse. Si enim uno animo omnes vel ad Romanos, vel ad[13] Carthaginienses inclinent, nullius civitatis statum fortunatiorem beatioremve fore. Si alii alio trahant res,[14] non inter Pœnos Romanosque bellum atrocius fore, quam inter ipsos Syracusanos; cum intra eosdem muros pars utraque[15] suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. Itaque, ut omnes idem sentiant, summa vi agendum esse: utra societas sit utilior, eam longe minorem ac levioris momenti[k] consultationem esse.[16] Sed tamen Hieronis potius, quam Hieronymi, auctoritatem sequendam in sociis legendis, vel[17] quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitæ, quondam infideli,[l] præferendam. Esse etiam

12 *Procul a seditione* Edd. ante Drak.—13 *Ad* del. Gronov.—14 *Beatiorem fore. Si alii* cet. ex emend. Salm. et Gron. *creatiorem fore. si alialio trahant res* Ms. Put. Vulgo *gravioremve* vel *gratioremve fore. si alia alio trahat res.*—15 *Pars unaquæque* Edd. ante Gronov.—16 '*Utilior, longe minoris adeo rem momenti consultatione esse. Sed* Edd. ante Gronov. nisi quod corruptissima Gruteri etiam conjunctionem *Sed* omittit.' *Stroth.*—17 'Ante *vel* excidisse *ostendere* conj. Glar. Verum *et* potius leg. pro *vel* cum Gron.' *Rupert.*—

NOTÆ

[i] *In concionem vocari placuit*] Populum nempe, sive eos, qui jus suffragii haberent. Ita Noster sæpe 'in Senatum vocari' dicit, ubi alii simplicius dicerent 'Senatum vocari.'

[k] *Longe minorem ac levioris momenti*] Hæc correctio ex opt. cod. Palat. hausta a Gronovio est.

[l] *Nunc incognitæ, quondam infideli*] Carthaginiensium fidem nondum satis exploratam hoc tempore habebant Syracusani, ardente hoc cum Romanis bello. At olim eis tempore Gelonis bellum intulerant, atque Himeram urbem destruxerant: tum etiam Selinuntem populati fuerant, Agrigentum ceperant; et, quod caput est, Syracusas obsederant circa ann. U. C. 355. regnante Dionysio, ac deinde, pulso Dionysio juniore, vincendi fuerant a Timoleonte iidem Carthaginienses: unde aliquanto post Hiero ad Romanos transierat, eorumque societatem per annos quinquaginta coluerat.

momenti aliquid ad consilium, quod Carthaginiensibus ita pax negari possit, ut non utique in præsentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem, aut bellum habendum.'[m] Quo minus cupiditatis ac studii visa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adjectum est prætoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium. Jussi et duces ordinum præfectique auxiliorum simul consulere.[18] Cum sæpe acta res esset magnis certaminibus,[19][n] postremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit, mittique cum eis[20][o] legatos ad rem confirmandam.

29. Dies haud ita multi intercesserunt,[1] cum ex Leontinis legati, præsidium finibus suis orantes, venerunt: quæ legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam ducesque ejus ablegandos. Hippocrates prætor ducere eo transfugas jussus: secuti multi ex mercenariis auxiliis, quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus et missis ea læta expeditio fuit. Nam et illis,[p] quod jam diu cupiebant, novandi res occasio data est; et hi,[q] sentinam quandam urbis rati exhaustam, lætabantur. Ceterum levaverunt modo in præsentia velut corpus ægrum, quo mox in graviorem morbum recideret.

18 'Verba *jussi et duces ordinum .... consulere* sunt forte glossa et interpretamentum, præcedentibus in marg. ascriptum.' *Rupert.*—19 *Mediis certam.* Edd. ante Gronov.—20 'Verba *cum eis* post *placuit* aut *rem* ponenda videri, jam alii monuere.' *Rupert.*

NOTÆ

[m] *Cum Romanis extemplo aut pacem, aut bellum habendum*] Romana quippe classis jam in portu Syracusano, quo adducta ab Ap. Claudio; et in Sicilia cum terrestribus copiis Marcellus erat. Carthaginiensium vero classis adhuc procul inde ad Pachynum.

[n] *Magnis certaminibus*] Ita, quasi ex Put. ubi *Manis certaminibus*, Gronov. scripsit. Legitur vulgo, forte non omnino male, *mediis certaminibus.* Est enim *inter media certamina* deliberantium; quæ effecerunt, ut sæpius deliberandum fuerit.

[o] *Mittique cum eis*] Non male Glar. intelligit, cum Romanis legatis, a Marcello missis, mittendos ad eum legatos a Syracusanis.

[p] *Nam et illis*] Missis, nempe Hippocrati, transfugis et mercenariis, qui Pœnis studebant.

[q] *Et hi*] Mittentes, nimirum principes Syracusanorum, qui ad Romanorum partes magis propensi.

Hippocrates enim finitima provinciæ Romanæ [r] primo furtivis excursionibus vastare cœpit: deinde, cum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio præsidium esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem cum cæde multorum fecit. Quæ cum essent nuntiata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent: nec belli defuturam unquam causam, nisi Hippocrates atque Epicydes non ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia, ablegarentur. Epicydes, ne aut reus criminis absentis fratris præsens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello, profectus et ipse in Leontinos, quia satis eos adversus populum Romanum concitatos cernebat, avertere etiam ab Syracusis cœpit. 'Nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis, ut, quicumque populi sub regibus fuissent, et suæ ditionis essent; [b] nec jam libertate contentos esse, nisi etiam regnent [2] ac dominentur. Renuntiandum igitur eis esse, Leontinos quoque æquum censere liberos esse; [c] vel quod in solo urbis suæ tyrannus ceciderit, vel quod ibi primum conclamatum ad libertatem, relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursum. Itaque aut eximendum id de fœdere esse, aut legem eam fœderis non accipiendam.' Facile multitudini persuasum: legatisque Syracusanorum, et de cæde stationis Romanæ querentibus, et Hippocratem atque Epicydem abire seu Locros, seu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent, jubentibus, ferociter responsum est: 'Neque mandasse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent: neque teneri alienis fœderibus.' Hæc ad Romanos Syracusani detulerunt,

[b] *Essent etiam sub imperio Syracusanorum.*
[c] *Sibi æquum videri ut etiam Leontini ipsi liberi sint.*

1 *Intercesserant* Edd. ab Ascens. ad Gronov.—2 *Regant* Grut. Gronov. Doujat.

NOTÆ

[r] *Finitima provinciæ Romanæ*] Loca scilicet ditionis Romanæ vicina Leontinis: idque contra mentem Syracusanorum, qui legatos ad Marcellum miserant, de fœdere acturos.

abnuentes, 'Leontinos in sua potestate esse.[d] Itaque integro secum fœdere bellum Romanos cum iis gesturos. Neque sese defuturos ei bello; ita ut in potestatem redacti suæ rursus ditionis essent, sicut pax convenisset.'

30. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, ut altera parte aggrederetur, tanto ardore militum est usus ab ira[3] [s] inter conditiones pacis[t] interfectæ stationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes, postquam capi muros refringique portas videre, in arcem sese cum paucis recepere. Inde clam nocte Herbessum[u] perfugiunt. Syracusanis, octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam[x] flumen nuntius occurrit, 'captam urbem esse;' cetera falsa mixta veris ferens: 'cædem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quenquam puberem[4] arbitrari superesse: direptam urbem: bona locupletium donata.' Ad nuntium tam atrocem constitit agmen; concitatisque omnibus, duces, (erant autem Sosis ac Dinomenes,) quid agerent, consultabant. Terroris[5] speciem[e] [y] haud va-

[d] *Syracusani de Leontinis conquesti apud Romanos, negabant illos sibi obsequi velle.*

[e] *Transfugarum supplicium, qui securi fuerant percussi, ansam non omnino vanam præstiterant mentiendi per errorem.*

3 'Vulgo *ob iram.* Malim etiam *conditionem*, dum pax conditur, dum de pace paciscenda agitur.' *J. F. Gronov.*—4 'Put. Pet. melior, Men. Voss. *quicquam.* Scribe, *nec quicquam puberum.*' J. F. Gronov.—5 *Erroris* omnes

NOTÆ

[s] *Ab ira*] Vulgo *ob iram*, eodem sensu; sed illud a Lipsio auctoribus manuscriptis; propter iram, scilicet conceptam ex eo, quod hostes præsidium Romanum in statione positum interfecissent dum ageretur de conditionibus pacis.

[t] *Inter conditiones pacis*] Mavult Gronovius *inter conditionem*, id est, dum pax conditur, dum agitur de pace.

[u] *Herbessum*] Duæ fuere in Sicilia urbes *Herbesi*, sive *Erbessi*, nomine: alia circa Agrigentum: altera vero in Syracusanorum finibus, de qua hic agitur: quæ Fazelo est hodie *Pantalica;* Cluverio et Brietio probabilius, *Palazzuolo*, circa fontem Anapi Syracusarum fluvii, in provincia Siciliæ cui nomen *Valle di Noto.*

[x] *Ad Mylam*] Inter Megaram et Leontinos fluit Myla: Fazellus et Bonfilius putant esse illud flumen, quod *Marcellino* vocatur. Aretius et Leander esse *Fiume di S. Giuliano*, cujus ostium *Fiume Yaddeda*, quorum in opinionem Cluver. inclinat.

[y] *Terroris* [*Erroris*] *speciem*] Pet.

nam mendacio præbuerant verberati ac securi percussi transfugæ ad duo millia hominum. Ceterum Leontinorum militumque aliorum nemo, post captam urbem, violatus fuerat: suaque omnia eis, nisi quæ primus tumultus captæ urbis absumserat, restituebantur. Nec ut Leontinos[6] irent,[z] proditos ad cædem commilitones querentes, perpelli potuere, nec ut eodem loco certiorem nuntium expectarent. Cum ad defectionem inclinatos animos cernerent prætores, sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentiæ sublati essent; exercitum ducunt Megaram.[7][a] Ipsi cum paucis equitibus Herbessum proficiscuntur, spe, territis omnibus, per proditionem urbis potiundæ. Quod ubi frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati, postero die Megaris castra movent, ut Herbessum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates et Epicydes, non tam tutum prima specie, quam unum, spe undique abscissa, consilium esse rati, ut se militibus permitterent, et assuetis magna ex parte sibi, et tum fama cædis commilitonum accensis, obviam agmini procedunt. Prima forte signa sexcentorum Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant[b] sub eis, et

fere libri. *Rumoris vani* conj. Schelius.—6 *In Leontinos* Grut.—7 *Megara* pro

NOTÆ

habet *terroris speciem*, quod Gronov. probat. Schelius apud eum malebat *Rumoris speciem haud vani*: ad rem apte, minus ad verba Auctoris.

[z] *Nec ut Leontinos irent*] Sigon. inseruit præpositionem *in*: *nec ut in Leontinos irent*; quasi Leontini nomen tantum populi esset: cum sit et oppidi.

[a] *Exercitum ducunt Megaram*] A Megarensibus Græcis condita fuit Megara, ad flumen Alabum sive Alabonem, qui vulgo nunc accolis *Cantaro*; urbs antea a duce Hyblone *Hybla* dicebatur. Græci τὰ Μέγαρα dixerunt in plurali numero. Unde sinus Megarensis, ad quem nunc *Augusta*: fuit in ora Siciliæ orientali non procul vico cui hodie nomen *Mirilli*. Ab hac Hybla parva mel Hyblæum. Fuere enim tres ejus nominis urbes in Sicilia ex Stephano, correcto a Cluverio. Parva hæc in ora orientali, cujus oppidani *Megarenses* et *Galeotæ* vel *Gereatæ*: duæ aliæ in mediterraneis: minor, quæ alio nomine Heræa, meridiem versus ad Hirminium fl. vulgo *Ragusa*; et major in agro Catanensi, cujus incolæ Hyblæi simpliciter, ad Simæthum fl. sub Ætnæ montis radicibus, nunc *Paterno*, aut circa.

[b] *Qui apud Hieronymum meruerant*] Hi Cretenses conducti prius ab Hie-

Hannibalis beneficium habebant, capti ad Trasimenum inter Romanorum auxilia[8] dimissique. Quos ubi ex signis armorumque[9] habitu cognovere Hippocrates atque Epicydes, ramos oleæ ac velamenta alia supplicum porrigentes, orare, 'ut reciperent sese receptosque tutarentur, neu proderent Syracusanis, a quibus mox ipsi trucidandi populo Romano dederentur.'

31. 'Enimvero,' conclamant, 'bonum ut animum haberent: omnem se cum illis fortunam subituros.' Inter hoc colloquium signa constiterant, tenebaturque agmen; necdum, quæ moræ causa foret, pervenerat ad duces. Postquam Hippocraten atque Epicyden adesse[10] pervasit rumor, fremitusque toto agmine erat haud dubie approbantium adventum eorum; extemplo prætores citatis equis ad prima signa perrexerunt, 'Qui mos ille, quæ licentia Cretensium esset,' rogitantes, 'colloquia serendi cum hoste, injussuque prætorum miscendi eos agmini suo?' Comprehendi injicique catenas jusserunt Hippocrati.[11] Ad quam vocem tantus extemplo primum a Cretensibus[12] clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra tenderent, appareret, eis timendum esse.[f] Soliciti incertique rerum suarum Megaram, unde profecti erant, referri signa jubent, nuntiosque de statu præsenti Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem suspicionem animis; et, Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas literas, quas ipse composuerat, recitat: 'Prætores Syracusani consuli Marcello.' Secun-

[f] *Ut judicari posset, esse quod sibi prætores ipsi timerent si ulterius perseverarent in incepto vinciendi Hippocratem.*

Megaram conj. J. F. Gronov.—8 Al. *inter Romana auxilia.*—9 *Armatorumque* Edd. al.

10 In uno Ms. *esse*, non improb. Stroth. Verbum *adesse* in nullo Ms. extat, prob. Gron. ut intell. *moræ causas esse.*—11 *Vincirique catenis Hippocratem* Edd. ante Gronov. Vid. Not. Var.—12 *Cretibus* pro *Cretensibus* edidere

NOTÆ

rone avo Hieronymi, atque ab eo inter auxilia missi ad Romanos, capti fuerant ad Trasimenum ab Hannibale, ac dimissi.

dum salutem,[13] ut assolet, scriptum erat: 'Recte eum atque ordine fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset. Sed omnium mercenariorum militum eandem esse causam, nec unquam Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum aut in urbe aut in exercitu suo esset. Itaque daret operam, ut eos, qui cum suis prætoribus castra ad Megaram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum[g] liberaret tandem Syracusas.' Hæc cum recitata essent, cum[14] tanto clamore ad arma discursum est, ut prætores inter tumultum pavidi adequitaverint[15] Syracusas.[h] Et ne fuga quidem[16] eorum seditio compressa est, impetusque in Syracusanos milites fiebant:[c] nec ab ullo temperatum foret, ni Epicydes atque Hippocrates iræ multitudinis obviam issent; non a misericordia aut humano consilio,[i] sed ne spem reditus præciderent sibi, et cum ipsos simul milites fidos haberent, simul obsides, tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito primum, dein pignore sibi conciliarent: expertique, quam vana aut levi aura mobile vulgus esset, militem nancti[17] ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syracusas perferret nuntium convenientem eis, quæ ad Mylam falso nuntiata erant, auctoremque se exhibendo, ac velut visa, quæ dubia erant, narrando, concitaret iras hominum.

32. Huic non apud vulgum modo fides fuit, sed senatum quoque in curiam introductus movit.[18] Haud vani qui-

[g] *Et per ipsorum pœnas.* [h] *Syracusas in equis profecti sunt.*
[i] *Non ex miseratione, aut consilio, et cogitatione humanitatis suggerente.*

Gronov. Crevier. et Drak. quia in Ms. Put. est *Crentibus.*—13 *Præt. Syrac. Marcello suo salutem* Edd. plerique ante Gronov.—14 *Cum* abest ab Edd. ante Gronov.—15 '*Adequitaverint* quidam Mss. alii *abequitaverint.* Illos secuti Gronov. et Drak. hos rectius forsan Crev. et Stroth. Quidam *obequitaverint* Edd. ante Gronov.' *Rupert.*—16 *Sed ne fuga q.* malebat Duker.—17 *Nacti* Edd. ante Gronov. et Kreyssig.

18 'Placet τὸ *movit*, etsi Pet. *monuit.* Pal. Men. *ammonuit.* Put. *monuit*

NOTÆ

[c] *Impetusque ... fiebant*] Vulgo *fiebat;* sed hic pluribus simul locis impetum sparsim factum designare voluit.

dam homines palam ferre, 'perbene detectam in Leontinis esse avaritiam et crudelitatem Romanorum. Eadem, si intrassent Syracusas, aut fœdiora etiam, quo majus ibi avaritiæ præmium esset,[k] facturos fuisse.' Itaque claudendas cuncti portas et custodiendam urbem censere. Sed non ab eisdem omnes timere, nec eosdem odisse. Ad militare genus omne[19] partemque magnam plebis invisum esse nomen Romanum. Prætores optimatiumque[20] pauci, quanquam inflati[1 d] vano nuntio erant, tamen ad propius præsentiusque malum[e] cautiores esse. Et jam ad Hexapylum[f] erant Hippocrates atque Epicydes: serebanturque colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent, sinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Jam, unis foribus Hexapyli apertis, cœpti erant recipi, cum prætores intervenerunt. Et primo imperio minisque, deinde auctoritate, deterrendo, postremo, ut omnia vana erant, obliti majestatis, precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante satellitibus, et tum corruptoribus exercitus. Sed surdæ ad hæc omnia aures concitatæ multitudinis erant, nec minore[2] intus vi, quam foris, portæ effringebantur: effrac-

[k] *Quanto opimiora erant in hac opulenta urbe præmia avaritiæ.*

---

haud vani quiddam homines palam ferre perbene. Pet. quoque et Men. *ferre*, non *ferrent:* ut et Vossianus, cui *haud* etiam, non *ut*.' J. F. Gronov.—19 Vulgo in Edd. ante Gronov. *Ad militares pæne omnes:* in al. *Apud mil. pæne omnes.*—20 *Optimatumque* Gronov. Doujat. Crevier.—1 *Adflati* conj. J. F. Gronov. *inflammati* recepere Drak. Ernest. Stroth. et Kreyssigius.—2 *Sed surdæ adeo omnium aures concitatæ multitudinis erant, quod non minore* Edd.

NOTÆ

[d] *Quanquam inflati*] Gronovio libens assenserim mutanti in *afflati;* neque enim insolentia, et, ut ita dicam, inflatio hic convenit. Quid si, *impleti vano nuntio?*

Adflati vano nuntio] Recepi conjecturam J. F. Gronovii, nam quod legebatur *inflati vano nuntio* absurdum erat. Sic de rumore etiam loquitur Cicero ad Atticum I. 16. Ep. 5. 'sed tamen rumoris nescio quid afflaverat.' *J. Clericus.*

[e] *Ad propius præsentiusque malum*] Prava nempe Hippocratis et Epicydæ consilia, et seditionem plebis in gratiam Carthaginiensium.

[f] *Ad Hexapylum*] Porta fuit ejus Syracusarum partis quæ Tycha dicebatur.

tisque omnibus, totum Hexapylo agmen receptum est.[3] Prætores in Achradinam cum juventute popularium confugiunt. Mercenarii milites perfugæque, et quicquid regiorum militum Syracusis erat, agmen hostium augent. Ita Achradina quoque primo impetu capitur, prætoresque,[4] (nisi qui inter tumultum effugerunt,) omnes interficiuntur. Nox cædibus finem fecit. Postero die servi ad pileum vocati, et carcere vincti emissi: confusaque hæc[5] omnis multitudo Hippocratem atque Epicydem creant prætores: Syracusæque, cum breve tempus libertas affulsisset, in antiquam servitutem reciderunt.[6]

33. Hæc nuntiata cum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erant. Præmissa quadriremis, cum intrasset fauces portus, capitur: legati ægre effugerunt. Et jam non modo pacis, sed ne belli quidem jura relicta erant:[l] cum Romanus exercitus ad Olympium[g] (Jovis id templum est) mille et quingentis passibus[7] ab urbe castra posuit. Inde quoque legatos præmitti placuit: quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes obviam cum suis processerunt. Romanus orator 'non bellum se Syracusanis, sed opem auxiliumque afferre,' ait, 'et eis, qui, ex media cæde elapsi,[h] perfugerint ad se, et eis, qui, metu oppressi,

[l] *Nec quicquam reliqui erat belli jurium quod servaretur.*

ante Gronov.—3 '*Totum Hexapylo agmen receptum est* reposui cum Stroth. e conj. Crev. et Dukeri, pro *tuto in H.* vel quod Ms. Put. exhibet, *tuto H.* sine τῷ *in*.' Rupert.—4 Pro *prætoresque* Drak. Stroth. et Kreyssig. suadente Jac. Gronov. dederunt *prætorumque*.—5 *Hæc* abest ab Edd. ante Gronov.—6 *Reciderant* Crev. et Mss. multi.

NOTÆ

[g] *Ad Olympium*] Instar suburbii, vel potius urbis alterius, erat Olympium, 'Ολυμπίειον apud Thucydidem, ab Jovis Olympii magnifico templo dictum, a Syracusis interfluente Anapo divisum, et portui magno sive sinui Syracusano imminens, insulæ Ortygiæ oppositum, quæ portus ostium tenebat e regione Plemmyrii promontorii et castelli.

[h] *Eis, qui, ex media cæde elapsi*] Qui prætores, capta a seditiosis Achradina, cæsis collegis inter tumultum effugerant ad Romanos, cum quibus inita

fœdiorem, non exilio solum, sed etiam morte, servitutem patiantur. Nec cædem nefandam sociorum inultam Romanos passuros. Itaque si eis, qui ad se perfugerint,[8] tutus in patriam reditus pateat, cædis[9] auctores[i] dedantur, et libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse. Si ea non fiant, quicumque in mora sit, bello persecuturos.' Ad ea Epicydes, 'Si qua ad se mandata haberent,[k] responsum eis,' ait, 'se daturos fuisse: cum in eorum, ad quos venerint, manu res Syracusana esset, tum reverterentur. Si bello lacessant, ipsa re intellecturos, nequaquam idem esse Syracusas ac Leontinos oppugnare.' Ita legatis relictis, portas clausit. Inde terra marique simul cœptæ oppugnari Syracusæ: terra ab Hexapylo, mari ab Achradina, cujus murus fluctu alluitur. Et quia, sicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant, vastam disjectamque spatio urbem parte aliqua se invasuros, omnem apparatum oppugnandarum urbium muris admoverunt.

34. Et habuisset tanto impetu cœpta res fortunam,[l] nisi unus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes[m]

7 *Quingentos passus* Crevier.—8 '*Qui ad se perfugerint* (ut paulo ante *perfugerint ad se*) pro vulg. *perfugerunt*, Latinitate in oratione obliqua illud postulante, et deinde *pateat* pro *pateret* reposui. Utrumque probarunt Stroth. et Baner, etsi ille servavit *τὸ pateret*, quia Livius nonnunquam diversa junxerit, ut XXII. 32. extr.' *Rupert.*—9 *Ac cædis* Edd. ante Drak.

NOTÆ

ab ipsis societas, cap. 28. sub fin.

[i] *Cædis auctores*] Hippocrates præsertim et Epicydes.

[k] *Si qua ad se mandata haberent*] Indicat Epicydes se cum Hippocrate Syracusis dominari, non magistratus.

[l] *Et habuisset .... res fortunam*] Gall. *Et la chose eût reussi heureusement.*

[m] *Archimedes*] Cum diu geometriæ theoreticæ studuisset, ab Hierone rege, cujus familiæ vinculo cognationis innexus erat, rogatus, ad mechanicam et instrumentorum usum appulit animum, magis, ut censet Plutarchus, quo sensibus quasi subjiceret proposita quædam geometrica intellectu difficilia, quam instrumentorum ipsorum studio. Hinc jussus plurimas machinas ei comparavit, non modo ad hostes, telorum lapidumque magnitudine incredibili, summovendos; sed præsertim ad ponderum immensas moles exigua opera commovendas: quibus tamen usus nunquam est Hiero, quod fœdere cum Romanis icto, pacem habuerat perpetuam.

is[10] erat, unicus spectator cœli siderumque;[m n] mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum operumque, quibus ea, quæ hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi momento ludificaretur.[n] Murum per inæquales ductum colles, (pleraque alta et difficilia aditu,[11] summissa quædam et quæ planis vallibus adiri possent,) ut cuique aptum visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Achradinæ murum, qui, ut ante dictum est, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. Ex ceteris navibus[12] sagittarii funditoresque, et velites etiam, quorum telum inhabile[o] ad remittendum imperitis[13] est, vix quenquam sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spatio missilibus opus est, procul muro tenebant naves. Junctæ aliæ binæ ad quinqueremes,[14 p] demtis in-

[m] *Eximius astrologus.*
[n] *Facili nec magno instrumento et levi motu everteret, aut inutilia redderet, &c.*

10 'Supervacaneum τὸ is.' J. F. Gronov.—11 'Put. Voss. Gud. *et difficilia aditus.* Lege, *pleraque alta et difficilis aditus.*' Idem.—12 'Forte reponendum, *ex sexaginta his* seu *iis navibus:* saltem *cetera naves* sunt eædem *quinqueremes;* et *ceteris* his opponuntur mox *junctæ aliæ binæ quinqueremes:* nam cum Stroth. ita legendum.' *Rupert.*—13 'Lips. de mil. Rom. III. 1. extr. (ubi plura disputat de armatura velitum, ut et Schel. ad Polyb. c. 14.) 'Si tale, inquit, et tam flexile est telum, etiam *peritis inhabile:* et Polybius aperte negat remitti. An redundat vox *imperitis?* an mutanda in *impeditis?* ut, nisi quis otiose mucronem refingat et erigat, neget remitti? An ideo etiam *imperitis inhabile,* quia amento emittebatur et certo motu?' Haud dubie singulari quadam arte et dexteritate jaci debebat; Doer. *impetitis* vel potius *petitis* conj. Schel. ad Polyb. c. 14. Neutrum male ad conciliandum cum Polybio Livium; Duk. *imparatis* malebat Salmas. de re mil. Rom. c. 16. eodem sensu quo *impeditis* Lips.' *Rupert.*—14 '*Junctæ aliæ binæ ad quinqueremes,* immo cum Sigon. et Lips. Poliorc. I. 6. ex Polyb. VIII. 5. et Plut. Marcell. p. 305. leg. *ad octo quinqueremes;* sensus autem verborum est: junctæ

NOTÆ

Archimedes porro jactare ausus est, si alia sibi terra, aut punctum extra orbem nostrum daretur, se hanc terrestrem machinam loco moturum.

[n] *Cœli siderumque*] Extant adhuc sex astronomicorum libri, qui ab Archimede scripti creduntur.

[o] *Quorum telum inhabile*] An quia Romanorum jacula acutissimo ferro ita præfixa erant, ut primo ictu hebetata cuspide, aut corpori scutove hærente, inutilia ad alios ictus fierent?

[p] *Junctæ aliæ binæ ad quinqueremes*] Repete ex superioribus *naves.* Plutarchus et Polybius naves quinqueremes octo inter se vinctas narrant, atque hic *σαμβύκας* vocat, quas turres contabulatas Livius vertit. Sigon. suspicatur hic mendum subesse, et

terioribus remis, ut latus lateri applicaretur, cum exteriore ordine remorum velut naves [15] agerentur, turres contabulatas machinamentaque alia quatiendis muris portabant. Adversus hunc navalem apparatum Archimedes variae magnitudinis tormenta in muris disposuit. In eas, quae procul erant, naves saxa ingenti pondere emittebat: propiores levioribus, eoque magis crebris, petebat telis: postremo, ut sui vulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris, cubitalibus fere, cavis [16] [q] aperuit; per quæ cava pars sagittis, pars scorpionibus [r] modicis ex occulto petebant hostem. Quæ propius quædam subibant naves, quo interiores ictibus tormentorum essent, in eas [17] tollenone super murum eminente [18] [s]

binæ et binæ quinqueremes usque ad octo.' *Rupert.*—15 'Ex vestigiis Ms. Put. cum Crevierio legendum puto *velut una navis*, quod etiam Drak. probaverat.' *Stroth.* *Velut una navis* in textum suum recepit Kreyssigius.—16 '*Caveis* Edd. ante Froben. perperam, cum ejusmodi foramina *cava*, non *caveæ* dicantur.' *Stroth.*—17 '*Quæ* (forte *Cum*, Duk.) *propius quædam* (Edd. ante Gron. *quidam*) *subibant* muros *naves, quo*, ut *interiores ictibus tormentorum*

NOTÆ

legendum *junctæ aliæ binæ ad octo quinqueremes.*

[q] *Crebris, cubitalibus fere, cavis*] Cava sunt foramina, notante Sigonio: ut apud Plautum in Menæchmis, 'etiam nunc concede audacter ab Leonino cavo.' Apud Columellam legitur in genere masculino, 'deinde cavum quem feceris sarculo obturato.' Godelevæus *cubitale* substantive accipit pro brachiali, sive tegumento brachii. Lambinus in Horat. *cubitale* pulvinum interpretatur, cui veteres Romani inter cœnandum inniti soliti. An simile quid ex cavatis hic illic muris ad protegenda propugnatorum brachia excogitari ab Archimede potuerit, peritorum esto judicium.

[r] *Pars scorpionibus*] Scorpiones machinæ fuere, quæ tela cum sono expellebant, a catapultis ballistisque diversæ, ac minores. *Manuballistas* posteri appellarunt, Vegetio teste, qui sic dictas vult, quod parvis subtilibusque spiculis mortem inferrent. Sed scorpionum alii majores, minores alii: unde non abs re Lipsius Livium arguit, quod cubitales fere cavos fecerit, per quos partim sagittis, partim scorpionibus modicis hostis peteretur: ut enim occulte vibrentur spicula ex modicis scorpionibus, quales hic a Polybio et Plutarcho, ipsoque adeo Livio memorantur, æquo ampliora essent cubitalia illa foramina: et sane Polyb. ait Archimedem ea in muris palmaria tantum disposuisse. Scorpiones Isid. pro sagittis venenatis accipit. Aliud opinor scorpionum genus, quibus violenter contorquebantur saxa, describit lib. XXIII. Ammianus Marcellinus, quos suo tempore onagros appellatos scribit.

[s] *Tollenone super murum eminente*] Egregie Sigonius, secutus vestigia

ferrea manus, firmæ catenæ illigata, cum injecta proræ esset, gravi libramento plumbi recellente ad solum,[19 t] suspensa prora, navim in puppim statuebat: dein, remissa subito, velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ affligebat,[20 u] ut, etiamsi recta reciderat, aliquantum aquæ acciperet.* Ita maritima oppugnatio est elusa, omnisque vis est eo versa,[1 x] ut totis viribus terra aggrederentur. Sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat, Hieronis impensis curaque per multos annos, Archimedis unica arte. Natura etiam juvabat loci, quod saxum, cui imposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita proclive est, ut non solum missa tormento,[2] sed etiam quæ pondere suo provoluta

* *Ubi aliquæ naves manibus admovebantur, ut propiores essent quam quo pertingebant ictus tormentorum molares aut plumbeos globos longe jaculantium: eæ Archimedis arte corripiebantur in hunc modum. Tollenoni supra murum emisso firmiter catena alligatus corvus, seu manus ferrea, in earum proram injiciebatur: tum alteri tollenonis capiti appensa ingens plumbi massa vi machinæ ita librabatur, ut depressa ac desidens ad maris subjecti superficiem, proram, manu illa ferrea apprehensam traheret suspensam in sublime, navimque totam supra puppim erigeret: qua postea prora repente demissa, tanquam e muro decidens navis, multum perturbatis metu nautis, in fluctus tanto impetu dejiciebatur, ut quamvis, non inæquali casu, sed aliquando etiam recta in undas concideret, nihilominus aqua repleretur.*

---

essent, in eas cet. 'Ordo verborum turbatus pro, *in quasdam naves, quæ propius subibant*: vel pro, *si quædam naves prop. sub. in eas* cet. nam sæpius Livio *qui* est pro *si*.' Bauer. *quod interiores* malebat Gronov.' *Rupert.*—18 *In eas tollendas desuper murum eminentem* Edd. ante Gronov. Vid. Not. Var.—19 'Perperam in omnibus Mss. et Edd. ante Gronov. legitur *gravique l. p. recelleret ad solum*.' Rupert.—20 *Affligebant* Edd. ante Gronov.—1 *Vis est aversa* idem: nostrum Gronovio debetur.—2 *Tormenta* Edd. ante Gronov. et plerique Mss.

NOTÆ

veteris libri, ubi scriptum erat, *in eas tollendo esuper murum, &c.* huic loco medicinam attulit. Est autem *tolleno*, ut explicat Vitruv. lib. IV. cap. 21. 'quoties una trabs in terram præalta defigitur, cui in summo vertice alia transversa trabs longior dimensa medietate connectitur, eo libramento, ut si unum caput depresseris, aliud erigatur.' Gallice dicimus, *une bascule*.

t *Gravi libramento p. recellente* [*graveque libramentum plumbi recelleret*] *ad solum*] Placet magis hæc Gronovii lectio, quod a scriptis minus recedat. Est autem *recellere* apud Festum reclinare, sive deprimere, ut excellere, (active sumtum,) in altum extollere.

u *Undæ affligebat*] Terræ vel solo affligere, id est, ad terram dejicere cum impetu, qua de re Gron. IV. Observ. 8.

x *Omnisque vis est eo versa*] Optime mea sententia sic correxit Gronov.

essent, graviter in hostem inciderent. Eadem causa ad subeundum arduum aditum instabilemque ingressum præbebat. Ita, consilio habito, cum omnis conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione, atque obsidendo tantum arcere terra marique commeatibus hostem placuit.

35. Interim Marcellus, cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus, quæ in motu rerum ad Carthaginienses defecerant, Helorum[3][y] atque Herbessum, dedentibus ipsis, recipit.[4] Megara vi capta[5] diruit ac diripuit ad reliquorum, ac maxime Syracusanorum, terrorem. Per idem fere tempus et Himilco, qui ad Pachyni promontorium[z] classem diu tenuerat, ad Heracleam,[a] quam vocant Minoam, quinque et viginti millia peditum, tria equitum, duodecim elephantos exposuit; nequaquam cum quantis copiis[6][b] ante tenuerat ad Pachynum classem. Sed postquam ab Hippocrate occupatæ

3 Al. *Pelorum.*—4 Al. *dedentibus ipsis recepit.*—5 *Megaram vi captam* Edd.

NOTÆ

cum vulgo perperam legatur, *omnisque vis est aversa.*

y *Helorum*] Sic emendavit Gron. cum antea esset *Pelorum*, quod promontorii nomen est, non urbis, *Helorum* autem oppidum et castellum fuit ad ostium fluminis Helori sub Neeto paulo supra Pachynum promontorium ad latus orientale Siciliæ: agrum habuit amœnissimum: unde Ovidius IV. Fast. 'Heloria Tempe' appellat. In ruinis hodie jacet in valle Noti, et ora quæ *Lauphis* dicitur, auctore Fazello, eo loci ubi nunc *Muri Ucci Roçari;* et *Colisæo* ad S. Philippum, ut contra Fazellum Cluver. colligit ex ipsius descriptione. Fluvius *Abiso* nunc vocatur.

z *Ad Pachyni promontorium*] E tribus Siciliæ promontoriis, quod in ortum maxime procurrit, atque orientale insulæ latus cum meridionali conjungit, Pachynum olim, nunc vulgo *Capo Pássaro.*

a *Ad Heracleam*] Heraclea, cognomine Minoa, in latere australi Siciliæ, medio fere itinere inter Agrigentum et Selinuntem, Macara initio dicta: postea a Minoë, Cretæ insulæ rege, nomen accepit, qui Dædalum quærens ea potitus est; ibique occisus, Cretenses colonos reliquit: tandem Heracleæ nomen ab Hercule sortita est, qui Erycem regionis ejus regem luctæ certamine victum possessione regni exuit ex pugnæ lege; in eam deinde Doricus, Cleomenis Lacedæmonum regis frater, tanquam ex Hercule ortus, coloniam deduxit, ut est apud Herodotum. Ad Lycum seu potius Halicum fluvium sita fuit, nunc vulgo *Platani;* qui Syracusanorum et Carthaginiensium ditionis terminus fuit tempore Timoleontis, Heraclea tantum ultra fluvium penes hos remanente. Hodie in ruderibus jacet in valle *Mazaræ.*

b *Nequaquam cum quantis copiis*] Ita

Syracusæ erant, profectus Carthaginem, adjutusque[7] ibi et ab legatis Hippocratis literisque Hannibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliæ per summum decus repetendæ, et ipse haud vanus præsens monitor facile perpulerat, ut, quantæ maximæ possent, peditum equitumque copiæ in Siciliam trajicerentur. Adveniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit:[c] aliarumque civitatium, quæ partis Carthaginiensium erant, adeo accensæ sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos, ut postremo etiam, qui obsidebantur Syracusis, animos sustulerint, et, parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sint, ut Epicydes præesset custodiæ urbis, Hippocrates, Himilconi conjunctus, bellum adversus consulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus,[8] nocte per intermissa custodiis loca profectus, castra circa Acrillas[9] urbem[d] ponebat. Munientibus supervenit Marcellus, ab Agrigento jam occupato, cum frustra eo prævenire hostem festinans tetendisset, rediens; nihil minus ratus, quam illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obviam fore; sed tamen metu Himilconis Pœnorumque (ut quibus nequaquam eis

ante Gronov.—6 *Cum tantis copiis* Edd. ante Gronov.—7 *Accitusque* Edd. ante Gronov. *aditusque* Mss. plerique.—8 Voss. Gud. *equitum*.—9 *Accillas* Edd. ante Gronov.

NOTÆ

corrigit Gronov. ex optimis libris. Editi habent *nequaquam cum tantis copiis*, sed ex iis quæ sequuntur patet majoribus nunc copiis instructum: ita ut *nequaquam cum quantis copiis* idem sit ac non cum eo numero copiarum, sed cum majori. Etenim antea ad Pachyni promontorium exscendere in insulam ausus non erat.

[c] *Agrigentum recipit*] Agrigentum urbs fuit opulenta et celebris, Gr. ὁ Ἀκράγας, hodie *Gergenti*: a Geloïs condita ad Acragantem amnem, qui et ipse *fiume di Gergenti*, et *fiume Drago*. Ibi regiam arcem munitissimam Cocalo Siciliæ regi exstruxit Dædalus, cui nomen Omphace, ut ex Pausania conjicit Cluver. tandem ab Hamilcare Pœno funditus eversa fuerat anno 4. Olympiadis XCIII. verum instaurata postea fuit: hodieque inter celeberrima insulæ oppida habetur, ob civium frequentiam et agrorum ubertatem.

[d] *Acrillas urbem*] *Acrilla* sive *Acrillæ* oppidum fuit ad austrum Syracusarum, Acris haud procul, forte ad Helorum fl.

copiis, quas habebat, par esset) quam poterat maxime intentus atque agmine ad omnes casus composito ibat.

36. Forte ea cura, quæ erat adversus Pœnos præparata, adversus Siculos usui fuit. Castris ponendis incompositos ac dispersos nanctus eos et plerosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit: eques, levi certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit.[e] Ea pugna deficientes ab Romanis cum prohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas rediit: et post paucos dies Himilco, adjuncto Hippocrate, ad flumen Anapum,[10 f] octo ferme inde millia, castra posuit. Sub idem fere tempus et naves longæ quinque et quinquaginta Carthaginiensium cum Bomilcare, classis præfecto, in magnum portum Syracusas ex alto decurrere; et Romana item classis, triginta quinqueremes, legionem primam Panormi exposuere; versumque ab Italia bellum (adeo uterque populus in Siciliam intentus) fuisse videri poterat.[11] Legionem Romanam, quæ exposita Panormi[g] erat, venientem Syracusas, prædæ haud dubie sibi futuram Himilco ratus, via decipitur. Mediterraneo namque Pœnus itinere duxit; legio maritimis locis, classe prosequente, ad Ap. Claudium, Pachynum cum parte copiarum obviam progressum, pervenit. Nec diutius Pœni ad Syracusas[12]

10 *Anatim* Edd. ante Gronov.—11 Conj. Sigon. *optarat.*—12 *Pæni Syracu-*

NOTÆ

[e] *Acras perfugit*] *Acræ* perperam apud Plutarchum in Dione *Macræ*, quas a Syracusanis conditas Thucydides testatur: ostendit Cluverius ex hoc ipso Hippocratis itinere, et locorum intervallis, quæ habent itinera Romana, non fuisse ubi nunc *Palazzuolo*, quanquam vicinus locus, qui *Acræ mons* adhuc dicitur, ita suadere videatur; sed fuisse apud cœnobium vulgo incolis dictum *Santa Maria d'Arcia*, inter oppida *Noto* et *Avula* in Valle de Noto.

[f] *Ad flumen Anapum*] Editi habent *Anatim*, cujus nominis fluvius in Africa. At hic Siciliæ fluvius *Anapus* est, juxta Syracusas fluens: *Alfeo* accolis appellatur, de nomine fluvii illius qui Elidem alluit, et quem e Peloponneso Arethusam secutum huc subter mare occultis cuniculis fluere poëtæ fabulati sunt.

[g] *Panormi*] Hoc nomine aliæ quoque urbes fuere, ex eo dictæ, quod portus haberent navium admodum capaces; est enim Græce πᾶν *omne*, vel πάνυ *valde* sive *penitus*: ὅρμος vero statio navium arte facta. Urbs hæc Siciliæ antiqua, vulgo hodie *Palermo*, urbium Siciliæ princeps et proregis

morati sunt: et Bomilcar, simul parum fidens navibus suis, duplici facile numero classem habentibus Romanis,[13] simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis quam inopiam aggravari sociorum,[14] velis in altum datis, in Africam transmisit. Et Himilco, secutus nequicquam Marcellum Syracusas, si qua, prius quam majoribus copiis jungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracusas et munimento et viribus hostem cernebat, ne frustra assidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit; ut, quocumque vocasset defectionis ab Romanis spes, admoveret exercitum, ac præsens suas res foventibus adderet animos. Murgantiam primum, prodito ab ipsis[h] præsidio Romano, recepit; ubi[15] frumenti[i] magna vis commeatusque omnis generis convecti erant Romanis.[16]

37. Ad hanc defectionem erecti sunt et aliarum civitatium animi: præsidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Henna,[17] excelso loco[k] ac prærupto undique sita, cum loco inexpugnabilis

sis Edd. ante Gronov.—13 Olim legebatur, *duplici facile numero classe adventantibus Romanis.*—14 '*Quam inopia aggravari socios* Edd. omnes præter Crev. At *sociorum* in tantum non omnibus Mss. (certe in XVI.) reperitur, in quibus sunt antiquissimi et optimi: præterea in multis quoque est *inopiam*. Probavit hanc lectionem Gronovius, sed in contextum recepit.' *Stroth.* Legit ut nos Kreyssigius.—15 'Non possum concoquere illud *ubi*. Lego *quo*.' Tan. Faber.—16 Al. *convecti erant a Romanis.* Vid. Not. Var.

17 '*Enna.* Sic semper Edd. ante Drak. Sic etiam a Græcis nomen hoc profertur. *Ætna* Tarvis. et all. vett. *Ænna* Venet. 1501. et all.' *Stroth.*—

NOTÆ

sedes, in Valle Mazaræ, mare Tyrrhenum et septemtrionem spectans, in parte insulæ occidentali, Archiepiscopali quoque dignitate decorata: eam ab ortu solis præfluit Orethus amnis, qui vulgo *l'Amiraglio fiume.*

[h] *Ab ipsis*] Nempe Murgantinis civibus.

[i] *Ubi frumenti*] Non concoquit Tanaq. Faber, *ubi frumenti magna vis convecta erat*, legitque *quo*: sed ibi erat hæc frumenti copia, jam eo aliunde convecta.

[k] *Henna, excelso loco* [*Enna in excelso loco*] Cave ne *Ennam* urbem cum *Ætna* monte confundas. In meditullio Siciliæ fuit Enna: unde apud Cic. 'Nemus Ennense' umbilicus Siciliæ nominatur: habebatque celebre Cereris templum: ejus in pratis rapta dicebatur Proserpina, sive Libera, per hiatum vastæ cujusdam specus

erat, tum præsidium in arce validum, præfectumque præsidii haud sane opportunum insidiantibus, habebat. L. Pinarius erat vir acer, et qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum, reponeret. Et tum intenderant eum ad cavendi omnia curam [18] tot auditæ proditiones defectionesque urbium, et clades præsidiorum. Itaque nocte dieque juxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant: nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Hennensium principes, jam pacti cum Himilcone de proditione præsidii, animadverterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, palam rentur agendum.[19] [l] 'Urbem arcemque suæ potestatis,' aiunt, 'debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam, traditi essent Romanis. Itaque claves portarum reddi sibi' æquum censent. 'Bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse: et ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes ac non coacti mansissent in amicitia.' Ad ea Romanus, 'Se in præsidio impositum esse,' dicere, 'ab imperatore suo; clavesque portarum et custodiam arcis ab eo accepisse, quæ nec suo nec Hennensium arbitrio haberet, sed ejus, qui commisisset. Præsidio decedere apud Romanos capital esse;[20] [m] et nece liberorum etiam suo-

18 *Ad cavendum omni cura* Edd. ante Gronov. et plerique Mss.—19 '*Palam rentur agendum.* Id antiqua manu notatum in marg. Ms. Voss. *patuerat agendum* c. Put. *placuerat agendum* reliqui Mss. et Edd. ante Gronov. nisi quod quidam Mss. post *placuerat* addunt *vi* et *aliter:* Edd. autem ante illud *aperte ac propalam.* Edd. Crev. et Gron. *palam erat agendum* ex emend. Lips.' *Rupert.*—20 '*Præsidio decedere apud Romanos capital esse.* Ita Ms. Put. et Pet. pro vulg. *capitale.* v. ad III. 11. 4. et Sil. XIII. 155. qui h. l. ante

NOTÆ

Plutoniæ dictæ. Cluverius nunc *Castro Janni* dici vult, quæ hodieque una est ex primariis Siciliæ civitatibus in Valle Noti. Sed Nicolaus Sanso superesse adhuc Ennæ nomen affirmat ad orientem oppidi illius *Castro Janni.*

[l] *Palam rentur* [*erat*] *agendum*] Ex conjectura Lipsii est. Optime, ni fallor, in margine codicis Vossiani ascriptum antiqua manu, teste Gronov. *palam rentur agendum:* alii enim scripti habent *placuerat agendum,* recisis tribus vocibus, quæ in vulgatis, ubi legitur *aperte ac propalam erat agendum.*

[m] *Capital* [*capitale*] *esse*] Quidam codices *capital esse.* Sed quid hoc ad

rum [n] eam legem parentes sanxisse. Consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cujus juris atque arbitrii esset.' [p] Se vero negare illi missuros, testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suæ quæsituros. Tum Pinarius: 'at illi,[1] si [o] ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium: ut sciretur, utrum paucorum ea denuntiata,[p] an universæ civitatis essent.' Consensu [2] in posterum diem concio edicitur.

38. Postquam ab eo colloquio in arcem sese recepit, convocatis militibus, 'Credo ego[3] vos audisse, milites,' inquit, 'quemadmodum præsidia Romana ab Siculis circumventa et oppressa sint per hos dies. Eam vos fraudem, Deum primo benignitate, dein vestra ipsi virtute, dies noctesque perstando ac pervigilando in armis, vitastis. Utinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo, traduci possit! Hæc occulta in [4] fraude cautio est, qua usi

[p] *Ad cujus potestatem et arbitrium ea res pertineret.*

oculos habuit. Mox *et nec liberorum e. s. eam petentes sanxisse* omnes Mss. nisi quod pro *petentes* in Put. est *patentes*, et in marg. Voss. *pœnam*. In Ed. pr. et aliis antt. *et hoc liberorum e. s. cruore parentes s.* prob. Str. Vox *legem* in recentt. demum Edd. addita: in plerisque vett. *causa* pro *eam legem*; et Gron. conj. *id* pro *eam l.* vel *id nece l. e. s. jam p. s.* Ceterum h. l. severitas T. Manlii Torquati et verba ejus ad filium sup. VIII. 7. 'morte tua sancienda sunt consulum imperia' respiciuntur.' *Rupert.*—1 *Tum Pinarius ait illis* Edd. ante Gronov. mox in iisdem legitur *consilium* pro *concilium*.—2 *Consensu* scribendum monet J. F. Gronov. Vid. Not. Var.

3 *Convocatio quibus: Credo ego* Mss. Vid. Not. Var.—4 'Præpositio *in* a

NOTÆ

variandum sensum? Res ipsa adeo nota est ex Polybio, Suetonio, legibus ipsis, ut confirmatione non egeat.

[n] *Nece liberorum etiam suorum*] Ad Manlium filium respicere videtur, qui dimicandi causa præsidio seu statione quodammodo decesserat, vel certe contra patris jussum dimicaverat.

[o] *Tum Pinarius: at illi, si*] Elegantior sane mihi videtur hæc Gronovii emendatio ex Puteano eruta, quam recepta lectio *tum Pinarius ait illis*: satis enim intelligitur illud *ait*; neque adeo exemplis opus quæ Gron. coacervat. Ait itaque Pinarius, si illi ad consulem gravarentur mittere, at sibi saltem darent populi concilium.

[p] *Paucorum ea denuntiata*] Melius forte quod auguratur idem Gronov. *denuntiatio esset*.

adhuc sumus: cui quoniam parum succedit,[q] aperte ac propalam claves portarum reposcunt; quas simul tradiderimus, Carthaginiensium extemplo Henna erit, fœdiusque hic trucidabimur, quam Murgantiæ præsidium interfectum est. Noctem unam ægre ad consultandum sumsi, qua vos certiores periculi instantis facerem. Orta luce concionem habituri sunt ad criminandum me concitandumque in vos populum. Itaque crastino die aut vestro, aut Hennensium sanguine Henna inundabitur. Nec præoccupati spem ullam, nec occupantes[5] periculi quicquam habebitis.[r] Qui prior strinxerit ferrum, ejus victoria erit. Intenti ergo omnes armatique signum expectabitis. Ego in concione ero; et tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoque traham. Cum toga signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam invadite, ac sternite omnia ferro; et cavete, quisquam supersit,[6] a quibus aut vis, aut fraus timeri possit. Vos, Ceres mater ac Proserpina, precor, ceteri superi infernique[7] Dii, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandæ, non ferendæ,[8] fraudis[q] causa hoc consilii capimus. Pluribus vos, milites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset. Inermes, incautos ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in

[q] *Sic cavendum est nobis ab occulto Ennensium dolo, ut hactenus fecimus, cui dolo quoniam successus non respondet, &c.*

[r] *Si vos ab illis præverti sinatis peculii ac rerum vestrarum nihil servabitis: quodsi vos primi illos ante occupaveritis, nihil vobis erit periculi.*

Gronovio ex vestigiis Mss. addita est, mox ad *cui* intelligendum esse *occultæ fraudi*, patet.' *Stroth.* 'Sensus fere est hic: sic porro, ubi huc usque factum est, ab occultis insidiis vobis cavendum erit; sed paulo obscurius ille expressus est; an vocula *opus* post *cautio* forte excidit?' *Doering.*—5 *Nec præoccupati peculii, nec occ.* Edd. ante Drak. et pleriqne Mss.—6 *Cavete ne quisquam ex iis sup.* Edd. a Mogunt. ad Gronov.—7 Al. *superni inferique.*—8 Vett. lib. apud Sigon. *inferendæ*, et ita Doujat.

NOTÆ

[q] *Non ferendæ,* [*inferendæ*] *fraudis*] Alias *ferendæ*, ut apud Virg. 'Jam nosces ventosa ferat cui gloria fraudem.'

propinquo sunt, ne quid ab Himilcone et Carthaginiensibus timeri possit.'

39. Ab hac adhortatione dimissi corpora curant. Postero die alii aliis locis, ad obsidenda itinera claudendosque oppositi exitus,[9] pars maxima super theatrum circaque, assueti et ante spectaculis concionum, consistunt. Productus ad populum a magistratibus præfectus Romanus, cum consulis ea de re jus ac potestatem esse, non suam, et pleraque eadem, quæ pridie, dixisset;[10] primo sensim[11] ac plures reddere claves, dein jam una voce id omnes juberent, cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi: tum præfectus toga signum, ut convenerat, dedit; militesque intenti dudum ac parati, alii superne in aversam[12] concionem[r] clamore sublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obsistunt. Cæduntur Hennenses cavea inclusi,[a] coacervanturque, non cæde solum, sed etiam fuga; cum alii super aliorum capita ruerent, atque integri sauciis, vivi mortuis incidentes, cumularentur. Inde passim discurritur, et urbis captæ modo fugaque et cædes omnia tenet: nihilo remissiore militum ira, quod turbam[13] inermem[s] cædebant, quam si periculum par et ardor certaminis eos irritaret. Ita Henna aut malo, aut necessario facinore[t] retenta.[14]

[a] *Cives clausi intra foros theatri.*

9 Ita Mss. probb. Drak. et Stroth. *oppidanis* pro *oppositi* Edd. ante Stroth. ex conj. Vallæ: *opportunos exitus* malebat Jac. Gronov.—10 Al. *quæ pridie prius dixisset.*—11 *Et primo sensim* conj. Duk. et Crevier.—12 Al. *adversam.* —13 *Quod jure turbam* Edd. ante Gronov. et Mss. tantum non omnes.— 14 ' Florebellus aptius ad sententiam, et venustius ad ornatum, legi posse

NOTÆ

[r] *In aversam concionem*] Vulgo *adversam.* Illud melius, ni fallor, hoc loco.

[s] *Quod turbam inermem*] Vulgo, *quod jure turbam inermem:* quam lectionem damnare nolim; nec Fabrum audiendum puto, qui necessario legendum arbitratur, *quod tuto turbam inermem;* neque enim ex eo militum ira quod tuto cæderent Ennæos, sed quod jure eos cædere putarent.

[t] *Aut malo, aut necessario facinore*] Ut apud Tacit. I. Annal. 'Jusserat id supplicium Mennius castrorum præfectus, bono magis exemplo, quam concesso jure.'

Marcellus nec factum improbavit, et prædam Hennensium militibus concessit, ratus, timore deterritos temperaturos proditionibus præsidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitæ claræque vel ob insignem munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptæ quondam Proserpinæ, prope uno die omnem Siciliam pervasit. Et quia cæde infanda rebantur, non hominum tantum, sed etiam Deorum sedem violatam esse, tum vero, qui etiam ante dubii fuerant, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit: cum acciti a proditoribus nequicquam ad Hennam exercitum admovissent. Marcellus retro in Leontinos redit; frumentoque et commeatibus aliis in castra convectis, præsidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit. Inde Ap. Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quintium Crispinum in ejus locum classi castrisque præficit [15] veteribus. Ipse hybernacula quinque millia passuum Hexapylo (Leonta [16] vocant [u] locum) communiit ædificavitque. Hæc in Sicilia usque ad principium hyemis gesta.

40. Eadem æstate et cum Philippo rege, quod jam ante suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico [x] ad M. Valerium prætorem venerunt, præsidentem classi Brundisio Calabriæque circa littoribus, nuntiantes, Philippum primum Apolloniam tentasse, [y] lembis biremibus [17]

putat: *Ita Enna malo, at necessario facinore retenta.*' Sigon. Pro *malo* malebat J. F. Gronov. *nullo.*—15 *Præfecit* Edd. ante Drak.—16 ' Ita Ms. Put. *Leontiam* Edd. ante Gronov. quæ et *ab* ante *Hexapylo* inserunt. Sed hoc a Mss. abest, et sæpe omittitur; vel dativus Græce ponitur pro *ab* cum sexto casu. *Leontem* emend. Cluver. Sicil. ant. I. 12.' *Rupert.*

NOTÆ

[u] *Leonta vocant*] *Leon* vicus fuit non procul Syracusis, ad Tycham, versus septemtrionem: non quinque millibus passuum; sed sex vel septem stadia ab Epipolis dissitus, ut ex Thucydide Cluverius probat.

[x] *Ab Orico*] Urbs et portus est Epiri in ea parte quæ Chaonia vocabatur, sub Acroceranniis montibus ad mare Ionium: hodie sub Turcarum ditione. Creditur is locus esse, quem Itali *Val de Orso* appellant, aliis *Orso*.

[y] *Apolloniam tentasse*] Macedoniæ

centum viginti flumine adverso [z] subvectum: deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse: eamque urbem, sitam in plano, neque mœnibus, neque viris atque [18] armis validam, primo impetu oppressam esse. Hæc nuntiantes orabant, ut opem ferret, hostemque haud dubium Romanis terra aut maritimis viribus [19] [a] arceret; qui ob nullam aliam causam, nisi quod imminerent Italiæ, peterentur. M. Valerius, præsidio loci ejus relicto [b] P. Valerio legato cum classe instructa parataque, et, quod longæ naves militum capere non poterant, in onerarias impositis, altero die Oricum pervenit; urbemque eam, levi tenente præsidio, quod recedens inde reliquerat Philippus,[20] haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia venerunt, nuntiantes, in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse; neque sustinere ultra vim Macedonum posse, nisi præsidium mittatur Romanum. Facturum se, quæ vellent, pollicitus, duo millia

17 *Levibus biremibus* Edd. ante Gronov.—18 *Neque* Edd. ante Gronov.—19 '*Maritimis urbibus* unus Pal. et *Romanis maeactgrra acterra ac maritimis:* unde Gron. conj. *Romanis Macedonem Epiri marit. urbibus a. quæ* cet. et rectius, opinor, Ruben. *Rom. mari ac terra a marit. urbibus a. quæ* cet.' *Rupert.* Vid. inf. et Not. Var.—20 '*Quod recedens inde reliquerat Philippus.* Vocem ultimam ubique desidero. Forsan excidit vocula *rex*, fuitque, *quod recedens inde rex reliquerat.*

NOTÆ

occidentalis urbs fuit Apollonia in Taulantiorum regione, inter Aulonem et Dyrrhachium, ad Aoum fl. qui Ptolemæo Lous, in Adriaticum defluit mare. Condita fuit hæc urbs a Corinthiis et Corcyræis, decem stadiis a dextra fluminis ripa; a mari Adriatico sexaginta, id est, octo fere milliaribus: floruitque optimis legibus. Niger putat *Piergo* dici, Pinetus *Sisopoli.* Melius, ni fallor, Sophianus antiquum nomen retinere putat; extant enim prisci nominis vestigia in opp. *Polina* ad cognominem fluvium in Albania Turcici imperii regione, eo tractu qui vocatur *la Placa.*

[z] *Flumine adverso*] Hinc conjicere est Apolloniam Veterum non fuisse, ut vult N. Sanso, ubi nunc *Spinarza*, quæ ad ostium fluminis.

[a] *Terra aut maritimis viribus*] Valde corruptus in manuscriptis locus. Optime, ni fallor, Ruben. correxit, *mari ac terra a maritimis urbibus arceret.* Gronov. suspicatur, *Macedonem Epiri maritimis urbibus arceret.*

[b] *M. Valerius, præsidio loci ejus relicto*] Conjicit Gronov. ex Pet. alioque vetustissimo cod. *M. Valerius duobus millibus præsidioque eis T. Valerio relictis*, laudatque Cæsarem lib. v. de Bello Gallico, 'præsidio navibus Q. Arrium præfecit.'

delectorum [1] militum navibus longis mittit ad ostium fluminis cum præfecto socium, Q. Nævio Crista,[2] viro impigro et perito militiæ. Is, expositis in terram militibus, navibusque Oricum retro, unde venerat, ad ceteram classem remissis, milites procul a flumine per viam minime ab regiis obsessam duxit, et nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est [3] ingressus. Die insequenti quievere, dum præfectus juventutem Apolloniatium, armaque et urbis vires inspiceret. Ubi ea visa inspectaque satis animorum fecere, simulque ab exploratoribus comperit, quanta socordia ac negligentia apud hostes esset; silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atque aperta intravit, ut satis constaret, prius [4] mille hominum vallum intrasse, quam quisquam sentiret, ac, si cæde abstinuissent, pervenire ad tabernaculum regium potuisse. Cædes proximorum portæ excitavit hostes. Inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut non modo alius [5] quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur; sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi, vix decoro habitu, ad flumen navesque perfugerit. Eodem et alia turba effusa est. Paulo minus tria millia militum in castris aut capta, aut occisa. Plus tamen hominum [6] aliquanto captum, quam cæsum est. Castris direptis, Apolloniatæ catapultas, ballistas, tormentaque alia, quæ oppugnandæ urbi comparata erant, ad tuenda mœnia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam devexere: cetera omnis præda castrorum Romanis concessa est. Hæc cum Oricum essent nuntiata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset. Itaque Philippus, neque terrestri, neque navali certamine satis fore parem se fidens, subductis aut incen-

Mox scripti *Legati eo Apollonia.*' J. F. Gronov.—1 Olim legebatur, *pollicitus mille delectorum.*—2 Al. *Crispo.*—3 *Est* del. Grut. Gronov. Doujat. 'Potest τὸ *ingressus* accipi, ut sit *ingressus est:* malim tamen delere τὸ *et*, quo habeas, *duxit, nocte ita, ut nemo hostium sentiret, urbem ingressus.*' J. F. Gronov.—4 *Plus* addunt Edd. ante Gronov.—5 Pro *alius* conj. Rupert. *haud* vel *vix.*—

sis[7] navibus, terra Macedoniam petiit, magna ex parte inermi exercitu spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hybernavit.

41. Eodem anno in Hispania varie res gestæ. Nam prius, quam Romani amnem Iberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago et Hasdrubal fuderunt. Defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius, raptim traducto exercitu Iberum, dubiis sociorum animis in tempore advenisset. Primo ad castrum Altum[8][c] (locus est insignis cæde magni Hamilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, et convexerant ante frumentum. Tamen, quia omnia circa hostium plena erant, agmenque Romanum impune incursatum[9] ab equitibus hostium fuerat, et ad duo millia, aut moratorum aut palantium per agros, interfecta, cessere inde Romani propius pacata loca,[10] et ad montem Victoriæ[11][d] castra communivere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis, et Hasdrubal Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu justo advenit: contraque castra Romana trans fluvium[e] omnes consedere. P. Scipio, cum expeditis clam profectus ad loca circa visenda, haud fefellit hostes: oppressissentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. Ibi quoque circumsessus adventu fratris obsidione eximitur. Castulo, urbs[f] Hispaniæ valida ac nobilis, et

6 *Hostium* Edd. ante Gronov.—7 Legendum monet Duk. *subductis atque incensis*, probb. Rupert. et Stroth.

8 '*Castrum Album* bene conj. Drak.' *Rupert.*—9 Fulvius, *importune vexatum*: quod certo scio Livii non esse. Put. *impune inversatum*: neque aliter duo Pet. Voss. duo Pall. et Men. Aut vera est vulgata, aut scribendum, *impune divexatum*.' J. F. Gronov.—10 *Per prius p. l.* vet. lib. ap. Sigon.—

NOTÆ

[c] *Ad castrum Altum*] Oppidum fuit Lusonum, qui pars Celtiberorum. Ei postea nomen *Valeria*, ad Sucronem fl. qui nunc *Xucar*. Putatur esse hodie *Concha*, Episcopatus in nova Castella, ejusque tractu quem *Serrum* vocant: vulgo *Cuenca*.

[d] *Ad montem Victoriæ*] Fuit pars Orospedæ montis ad dextram Sucronis, non procul Anæ fontibus, in Bastitanorum finibus, qua *Sierra de Alcaraz* ad septemtrionem maxime vergit, ad oppidum *Albacete*.

[e] *Trans fluvium*] Debuerat fluvium nominare. Nunc incertos relinquit: Anam, puto, intelligit.

adeo conjuncta societate Pœnis, ut uxor inde Hannibali esset, ad Romanos defecit. Carthaginienses Illiturgin oppugnare adorti, quia præsidium ibi Romanum erat: videbanturque inopia eum locum maxime expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis præsidioque ferret opem, cum legione expedita profectus, inter[12] bina castra cum magna cæde hostium urbem est ingressus, et postero die eruptione æque felici pugnavit. Supra duodecim millia hominum cæsa duobus præliis: plus mille capti,[13] cum sex et triginta militaribus signis. Ita ab Illiturgi recessum est.[14] Bigerra[g] inde urbs (socia et hæc Romanorum erat) a Carthaginiensibus oppugnari cœpta est. Eam obsidionem sine certamine adveniens Cn. Scipio solvit.

42. Ad Mundam[h] exinde castra Punica mota: et Romani eo confestim secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per quatuor ferme horas: egregieque vincentibus Romanis signum receptui est datum, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat; pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset vulnus. Ceterum haud dubium fuit,

11 Conj. Rupert. *ad portum Victoriæ.*—12 Al. *intra.*—13 *Plus decem millibus captum* Gronov. Doujat. Crevier. *plus decem millia capta* Edd. ante Gronov.—14 Olim legebatur, *ita ab Illiturgi recessum est obsidione.* Vid. Not. Var.

NOTÆ

[f] *Castulo, urbs*] *Castulo,* unde imperite quidam Castellæ nomen deducunt, quod procul ab eo tractu cepit: fuit urbs Oretanorum, qui sub Romanis provinciæ Tarraconensi, ac deinde Carthaginiensi ab illa detractæ, contributi, in finibus Bæticæ. Creditur fuisse ubi nunc *Castona la Vieja,* quod Nic. Sansoni placet; quanquam Brietio est *Cazorla:* in Castellæ novæ finibus qua proxime Granatæ regnum attingit.

[g] *Bigerra*] Bastitanis tribuitur a Ptolemæo *Bigerra,* qui fuere in orientali parte Novæ Castellæ, qua se in Valentiæ regnum insinuat. *Mancham* hodie vocant. Locum huic oppido assignat Sanso, ubi nunc *Pesquera,* non procul Cabriel amne. Ego nominis vestigia secutus puto *Bojaram,* ad dextram Sucronis, inter Concham ad septemtrionem et Alarcon ad meridiem, sed huic multo propiorem.

[h] *Ad Mundam*] In ulterioris Hispaniæ parte quam Bæticam a Bæti fluvio dixere, ad Mundam fluvium in Bastulis Pœnis fuit Munda, victoria Cæsaris de Pompeii filiis clarum postea oppidum. Brietius nomen servare ait: vulgo tamen creditur fuisse, ubi nunc *Ronda Vieja,* in regni Granatensis parte occidentali ad Andalusiæ confinia.

quin, nisi ea mora intervenisset, castra eo die Punica capi potuerint. Jam [15] non milites solum, sed elephanti etiam usque ad vallum acti erant, superque ipso [i] novem et triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque prælio ad duodecim millia hominum dicuntur cæsa, prope tria capta, cum signis militaribus septem et quinquaginta. Ad Auringen [k] inde urbem Pœni recessere; et, ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticula in aciem illatus conflixit: nec dubia victoria fuit: minus tamen dimidio hostium, quam antea, quia pauciores superfuerant, qui pugnarent, occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisque bellis, Magone ad conquisitionem militum [l] fratre [16] misso, brevi replevit exercitum, animosque ad tentan-

15 *Enim* addunt Edd. ante Gronov.—16 'Primum legenti mihi videbatur legendum esse *a fratre*, quod et viris doctis jamdudum visum, et a Doujatio adeo receptum video, nulla tamen librorum auctoritate: deinde re accuratius examinata, melius quidem putabam si adderetur præpositio, non tamen necessarium. Magno Gronovio aliisque viris doctis fraudi fuit, quod vocabulum *gens* perperam intelligerent. Non enim significat h. l. Punicam gentem, seu populum Carthaginiensem, sed *gentem Barcinam*, fratres Hannibalem, Hasdrubalem, et Magonem, Hamilcaris filios: de qua gente et sup. Lib. XXI. cap. 10. dixerat: 'nec unquam donec sanguinis nominisque Barcini quisquam supersit, quietura Romana fœdera.' De duobus fratribus, Hasdrubale et Magone, h. l. dicit, *gens nata instaurandis reparandisque bellis, brevi replevit exercitum, animosque fecit* scil. exercitui: replevit autem exercitum, dum unus fratrum Mago mitteretur ad conquisitionem militum. Hac enim sententia recte dici posse puto: *gens... fratre misso, replevit exercitum.* Ut tamen melius putarem, si adderetur præpositio, disjunctio vocabulorum *Magone... fratre* efficit. Namque si *fratre* nihil nisi appositio τοῦ *Magone* esset, Livium potius junctis vocibus *Magone fratre ad conqu. mil. m.* dixisse

NOTÆ

[i] *Superque ipso*] Super Vallo scilicet, seu ad Vallum.

[k] *Ad Auringen*] Aurinx, sive Aurigi, ut in antiquis inscriptionibus vocatur, Bæticæ urbs fuit sine dubio: qua in parte fuerit, incertum. Clusio et Floriano est *Arjona* juxta Jaën: Marianæ ipsum *Jaën*, in Andalusia Orientali. Verum his obstare videtur quod Pœni a Munda Auringen recessisse dicuntur; id est, in ulteriora Hispaniæ abiisse: hæc autem loca propiora citeriori Hispaniæ quam Munda. Bentero igitur libentius accesserim cui Aurinx est *Moron*, inter Mundam et Hispalim. V. lib. XXVIII. c. 3.

[l] *Magone ad conquisitionem militum*] Si cum præpositione scribatur, *Magone ad conquisitionem militum a fratre misso:* intelligetur fratris nomine Hasdrubal Hamilcaris filius: et quod sequitur, *brevi replevit exercitum,* non incommode referetur ad superiora, *gens nata instaurandis reparandisque bellis.*

dum de integro certamen fecit. Alii[17] plerique milites,[m] sicut pro parte toties intra paucos dies victa, iisdem animis, quibus prius, ita eodem eventu[18] pugnavere. Plus octo millia hominum cæsa: haud multo minus quam mille captum,[19] et signa militaria quinquaginta octo;[20] et spolia plurima Gallica fuere, aurei torques armillæque,[1] magnus numerus. Duo etiam insignes reguli Gallorum (Mœnicapto et Civismaro[2] nomina erant) eo prælio ceciderunt. Octo elephanti capti, tres occisi. Cum jam[3] res prosperæ in Hispania essent, verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, quæ[4] causa belli esset, octavum jam annum sub hostium potestate esse. Itaque id oppidum, vi pulso præsidio Punico, receperunt, cultoribusque antiquis, quos vis[5] reliquerat belli, restituerunt: et Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona vendiderunt, urbemque eorum[n] delevere.

puto. Contra naturæ ordo postulabat, ut primum commemoraretur subjectum *Magone*, deinde consilium seu finis *ad conquisitionem militum*, tum causa *a fratre;* denique adderetur prædicatum *misso.*' Stroth. *A fratre* dat Kreyssig. Vid. Not. Var.—17 Pro *Alii* Valla conj. *Galli*, et J. F. Gronov. *At hi.*—18 ' *Quibus prius, eodemque eventu* Edd. omnes. In Mss. mira est varietas: pro *sicut* in duobus est *siquæ*, in septem *sique*, in uno *siquidem*. Valla inde efficere volebat *iique*. Postrema verba, majore etiam varietate in nonnullis Mss. ita extant, *quibus P. R. orta, eodemque eventu:* in aliis diserte, *quibus Populi Romani orta eodemque ev.* rursus in aliis, *quibus prius orta eodemque:* al. *quibus prius coorti eodemque:* al. *quibus prius R. ita eodemque.* In nonnullis tamen id, quod nos recepimus, ipsis literis extat.' *Stroth.*—19 *Capta* Edd. ante Crevier.—20 *Et signa militaria quinquaginta octo* del. Gronov. Doujat.—1 *Fuere annuli aurei, torques armillæque* Edd. ante Crevier.—2 In Ms. Put. *Mænicæpta et Vismaro.*—3 *Tam* legendum putat Perizonius.—4 *Quod* Edd. ante Crevier. mox *quintum* aut *sextum* pro *octavum* legendum monet Glareanus.—5 ' Put. et Pet. *quot et suis.* Alii, *quos et vis*, vel *jus.* Forte, *quos ex iis vis reliquerat belli.* Lib. xxv. ' Quasdam ex iis damnatas in exilium egerant.' Vel, *quos ex iis reliquerat bellum.*' J. F. Gronov.

NOTÆ

[m] *Alii plerique milites*] Legit Valla *Galli plerique;* Gronov. suspicatur *Capti plerique:* sed uterque contra Mss. fidem, atque Auctoris, ni fallor, sententiam: vult enim *plerosque milites*, qui conquisiti a Magone, novos fuisse; et *alios*, id est, diversos ab iis, qui prius pugnaverant, victique bis fuerant.

[n] *Urbemque eorum*] Scire vellem quam Turdetanorum urbem intelligat; fuere enim Turdetani inter Hispaniæ totius populos latissimis finibus in Bætica septemtrionali et Beturia, atque adeo in Lusitania; eorumque urbes tres saltem et qua-

43. Hæc in Hispania, Q. Fabio, M. Claudio consulibus, gesta. Romæ cum tribuni plebis novi magistratum inissent, extemplo censoribus, P. Furio et M. Atilio, a L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. Quæstorem eum proximo anno, ademto equo, tribu moverant atque ærarium fecerant, propter conjurationem deserendæ Italiæ ad Cannas factam.[6] Sed novem tribunorum auxilio vetiti causam in magistratu dicere, dimissique fuerant. Ne lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furii. M. Atilius magistratu se abdicavit. Consularia comitia habita a Q. Fabio Maximo consule. Creati consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus, consulis filius, et Ti. Sempronius Gracchus iterum. Prætores fiunt M. Atilius, et, qui tum ædiles curules erant, P. Sempronius Tuditanus et Cn. Fulvius Centumalus[7] et M. Æmilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno primum factos ab curulibus ædilibus, memoriæ proditur. Ædilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hostes evasit.[8] Comitiis perfectis, auctore Q. Fabio consule, designati consules Romam arcessiti magistratum inierunt:* senatumque de bello ac provinciis suis prætorumque, et de exercitibus, quibus quique præessent, consuluerunt.

6 'Put. *desereddactus italiæ at cannas.* Pet. *deserte actus Italiæ ad Cannas.* Voss. *deferte actus Italiæ.* Aliquid latet. Forte scribendum, *deserendæ metu Italiæ Canusii factam;* aut *deserendæ terræ Italiæ.* Vide supra lib. XXII. 52. et 58.' *J. F. Gronov.*—7 Al. *Centimalus.*—8 Pro *evasit* Edd. ante Gronov. habent *erupit.*

NOTÆ

draginta numerat Ptol. Verum hoc belli Punici tempore terminos inter angustiores inclusi, exiguam tantum Bæticæ partem tenuisse videntur: et forte eam ubi post Turdulorum pars versus ortum ad Oretanorum Bastitanorumque confinia: ne nimium abfuerint a Sagunto, cui bellum conflasse ante quadriennium dicuntur. Reliqua ut ex superioribus constat Olcades magnam partem hoc tempore tenebant: nisi velis hic pro Turdetanis, quorum nomen alibi fere incognitum Livio, legi *Edetanos*, quorum intra fines Saguntus. Olcades tamen cum urbe Cartheja ad lævam Tagi ponunt Sanso et Brietius, qui oppidum *Ocaña* interpretatur.

* A. U. C. 540.

44. Itaque provinciæ atque exercitus divisi. Bellum cum Hannibale[9] consulibus mandatum, et exercituum unus, quem ipse Sempronius habuerat, alter,[10] quem Fabius consul. Eæ binæ erant legiones. M. Æmilius prætor, cujus peregrina sors erat, juris dictione M. Atilio collegæ,[o] prætori urbano, mandata, Luceriam[11] provinciam haberet, legionesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, prætor præfuerat. P. Sempronio[12] provincia Ariminum,[p] Cn. Fulvio Suessula, cum binis item legionibus, evenerunt: ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus a M'. Pomponio[13] acciperet. Prorogata imperia provinciæque, M. Claudio Sicilia finibus eis, quibus regnum Hieronis fuisset: Lentulo proprætori provincia vetus:[q] T. Otacilio classis. Exercitus nulli additi novi. M. Valerio Græcia Macedoniaque cum legione et classe, quam haberet: Q. Mucio cum vetere exercitu (duæ autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio legio una, cui jam præerat,[14] et Picenum. Scribi præterea duæ legiones urbanæ jussæ et viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis, adversus multa simul, aut mota aut suspecta, bella munierunt Romanum imperium. Consules, duabus urbanis legionibus scriptis, supplementoque in alias lecto, prius, quam ab Urbe moverent,[r] prodigia procurarunt, quæ nuntiata erant. Murus ac por-

[r] *Antequam discederent ab urbe.*

9 *Bellum undecumque cum H.* Edd. ante Gronov.—10 'Male ex meo sensu cohærent verba, *et . . . unus . . . alter:* legendum fortasse: *et exercitus duo; unus, quem, . . . alter, quem:* excidisse certe aliquid ex hac parum concinna oratione videtur.' *Doering.*—11 *Jurisdictionem Attilio c. p. u. mandarat, ut Luc.* Edd. ante Gronov.—12 *Prætori Semp.* Edd. ante Crevier.—13 *M. Pomponio* Edd. ante Drak. et Mss. omnes.—14 *C. Ter. cum legione una cui jam diu præ-*

NOTÆ

[o] *Juris dictione M. Atilio collegæ, &c.*] Jamdiu igitur prætores duo in urbe jus dicebant, urbanus inter cives, peregrinus inter peregrinos, sive inter se, sive cum civibus Romanis litigarent: poteratque alter alteri jurisdictionem suam mandare.

[p] *Ariminum*] Finis Galliæ Cisalpinæ et Italiæ Rubico fuit: citra quem *Ariminum*, vulgo *Rimini*, in extrema Umbria.

[q] *Provincia vetus*] Pars nempe Siciliæ ad occasum versa, et quæ jam tum Romanis parebat maxima ex parte, Carthaginiensibus pulsis.

tæ tactæ,[r] et Ariciæ etiam Jovis ædes de cœlo tacta fuerat.[15] Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris. Navium longarum species in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, visæ; et in Jovis Vicilini templo, quod in Compsano[16] agro est, arma concrepuisse: et flumen Amiterni[s] cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam[t] in castra venit. Cum obviam filius progrederetur, lictoresque verecundia majestatis ejus taciti anteirent;[17] præter undecim fasces equo prævectus senex, ut consul animadvertere proximum lictorem[x] jussit,[u] et is, ut descenderet ex equo, inclamavit; tum demum desiliens, 'Experiri,' inquit, 'volui, fili, satin' scires, consulem te esse.'

45. In ea castra Dasius Altinius Arpinus[18] [y] clam nocte cum tribus servis venit, promittens, si sibi præmio foret,[w]

[w] *Si ea res remuneratione non careret.*

erat Edd. ante Gronov.—15 'In multis Mss. *fuerant*, prob. Gron. qui etiam vocem *tactæ* delendum putabat, ut *murus ac portæ* urbis intelligerentur.' *Rupert.*—16 *Comptino* Pat. conj. J. F. Gronov. *Pomptino.*—17 '*Non summoventes patrem* addunt Edd. ab Ascens. ad Gron. quæ verba addita sunt ab aliquo librario ad explicandum τοῦ *taciti*: cum potius intelligendum sit, *non animadvertentes*, seu monentes, ut descenderet ex equo. Rem narrant Plutarchus in Fabio p. 188. et Valerius Maximus lib. II. cap. 1.' *Stroth.*

18 Ita Mss. *Classius* vel *Cassius Altinus Arpinas* Edd. ante Gronov.—

NOTÆ

[r] *Murus ac portæ tactæ*] Romæ scilicet.

[s] *Et flumen Amiterni*] Fuit Amiternum opp. Sabinorum ad fontes Aterni fl. qui nunc *Pescara*, in Vestinorum confinio. Urbis ruinæ apud oppidulum, quod vulgo *S. Vittorino* in Aprutio ulter.

[t] *Ad Suessulam*] Prope Apuliam fuit Suessula in Campaniæ Samniique finibus, sed ea in Apuliam ibatur.

[u] *Animadvertere . . . jussit*] Procedente magistratu, tria erant lictorum præcipua munera, 'præire;' 'summovere turbam,' quod cum strepitu et imperio quodam fiebat; et 'animadvertere,' id est, monere ut suus magistratui cuique honos exhiberetur, decendedo de via, assurgendo, descendendo ex equo aut curru, &c.

[x] *Proximum lictorem*] Lictores ante magistratum ibant, non turmatim, sed singuli, et in lineam; ut ultimus, qui præcipuæ dignationis, proximus esset magistratui.

[y] *Dasius Altinius Arpinus*] Ita scribendum Gronov. censet; non ut vul. *Cassius Altinus Arpinas.* Non enim Cassius dicebatur, nec Arpini civis

se Arpos proditurum esse. Cum eam [19] rem ad consilium retulisset Fabius, aliis 'pro transfuga verberandus necandusque' videri, 'ancipitis animi communis hostis,[x] qui post Cannensem cladem, tanquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem discessisset,[20] traxissetque ad defectionem Arpos; cumque res Romana [1] contra spem votaque ejus velut resurgeret, turpius videatur novam referre proditionem proditis olim; qui aliunde stet semper, aliunde sentiat,[y] infidus socius,[2] vanus hostis; ad Faleriorum [z] Pyrrhive [3] [a] proditorem tertium transfugis documentum esset.'[4] Contra ea consulis pater Fabius, 'temporum oblitos homines, in medio ardore belli, tanquam in pace, libera de quoque arbitria agere,'[z] aiebat: 'qui,[5] cum illud potius agendum atque eis cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socii a populo Romano desciscant, id non cogitent;[b] documentum autem dicant statui oportere,[6] si

[x] *Perinde hostis Romanorum ac Pœnorum, cujus animus semper in ancipiti.*

[y] *Qui Romanis, quos antea prodiderat, majori turpitudine offerat se nunc proditurum Pœnos; quique perpetuo partes aliorum palam amplectatur, aliorum contrarias partes animo foveat.*

[z] *Ait Fabius pater quosdam Romanorum (ipsum nempe Q. Fabium filium consulem) non animadvertentes pro temporum varia conditione varie agendum; nunc, licet ardente bello tamen tanquam plena pace, velle uti libera de unoquoque pro libito decernendi potestate.*

19 Addunt *tunc* Edd. ante Drak.—20 *Discessit* Voss. et *descisset* quidam Mss. prob. J. F. Gronov.—1 *Tum posteaquam res Rom.* Edd. ante Drak.—2 '*Proditionem, ut proditio pro septemvirali judicio esset; semperque aliud sentiret, infidus s.* Edd. ante Gron. Mss. hoc loco omnes misere corrupti sunt, ex quorum vestigiis tamen Gronovius, id quod nunc editur, sagacissime eruit. Verba *novam referre proditionem* ex locutione *referre gratiam* facile lucem accipiunt. Sicut enim ibi significat gratum rependere illi, qui gratum fecerit; ita h. l. est: gratum rependere illi qui ingratum passus sit: *den ehemals Verrathenen einen neuen Verrath zur Entschädigung bringen.*' Stroth.—3 'Immo *Pyrrhique* ob seq. *tertium.*' Rupert. Pro *proditorem* conj. Duk. *proditores.*—4 Conj. Rupert. *is sit.*—5 *Qui* abest ab Edd. ante Drak.—6 *Desciscant, et non vocitent, documentum autem ducant statui o.* Edd. ante Drak. Vet. lib. apud Sigon.

NOTÆ

erat, sed Arporum Apuliæ civitatis.

[z] *Ad Faleriorum*] De Faliscorum puerorum magistro proditore, ad patres eorum remisso per Camillum, supra lib. v. cap. 27.

[a] *Pyrrhive*] Fabricius Pyrrho Epirotarum regi proditionem medici indicaverat: Livii Epit. xiii. Plut. in Pyrrho, Eutrop. lib. ii. cap. 18. Id Florus Curio tribuit.

[b] *Id non cogitent* [*et non vocitent*]

quis resipiscat, et antiquam societatem respiciat. Quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat; cui dubium esse, quin brevi deserta ab sociis Romana res fœderibus Punicis omnia in Italia juncta visura sit? Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quicquam censeat habendum, sed mediam consecuturum[c] consilii viam. Neque eum pro hoste, neque pro socio in præsentia habitum, libera custodia haud procul a castris placere in aliqua fida civitate servari per belli tempus: perpetrato bello, tum consultandum, utrum defectio prior plus merita sit pœnæ, an hic reditus veniæ.' Fabio assensum est; catenisque ligatus,[d] traditur et ipse et comites: et auri satis magnum pondus, quod secum tum attulerat, ei servari jussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur: nocte clausum asservabant. Arpis domi primum desiderari quærique est cœptus: dein fama, per totam urbem vulgata, tumultum, ut principe amisso, fecit: metuque rerum novarum extemplo nuntii ad Hannibalem[7] missi. Quibus nequaquam offensus[e] Pœnus, quia et ipsum, ut ambiguæ fidei virum, suspectum jam pridem habebat, et causam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi vendendique: ceterum ut iræ magis, quam avaritiæ, datum crederent homines, crudelitatem quoque gravitati addidit;[8] conjugemque ejus

et non nocitivum documentum.—7 Voces *ad Hannibalem* absunt fere ab omnibus Mss.—8 '*Crudelitatem quoque gravitati* (severitati) *addidit* e Ms. Flor. et al. pro vulg. *crudelitati q. gravitatem a.* recepi cum Str. qui tamen recte simul monuit, pro *gravitati*, quæ ab h. l. aliena sit, (cum de duobus potius Hannibalis vitiis sit sermo, de *avaritia*, quam *habita quæstione de auro argentoque domi relicto*, et de *ira* seu *crudelitate*, quam *comburendo vivos* liberos conjugemque Altinii significaverit,) legendum *aviditati*, aut cum Gron. *rapacitati*. Suspicari etiam possis *cupiditati*, et *gravem* vel *feram* vel *diram aviditati*. Minus apte Ern. conj. *crudelitati q. pravitatem*. Ceterum eandem crudelitatem Hannibalis memorat Appian. b. Hann. XXXI. et aliud ejus exemplum cap. 44. extr.' *Rupert.*

NOTÆ

An modo hos, modo illos non advocent, et partes mutent? an potius scribendum, *non vacillent?*

[c] *Consecuturum*] Compositum pro simplici *secuturum*.

[d] *Catenisque ligatus*] Altinius.

[e] *Nequaquam offensus*] Vult haud gravate id accepisse Hannibalem, non sane quod eam defectionem probaret, sed quod Altinium amotum, ejusque bona invadendi occasionem sibi datam lætaretur.

ac liberos in castra accitos, quæstione prius habita, primum de fuga Altinii, dein quantum auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omnibus, vivos combussit.

46. Fabius, ab Suessula profectus, Arpos primum instituit oppugnare. Ubi cum a quingentis fere passibus [9] castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis mœniaque, quæ pars tutissima mœnibus erat, qua maxime neglectam custodiam [10] vidit, ea potissimum aggredi statuit. Comparatis omnibus, quæ ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunosque viros fortes eis præfecit, et milites sexcentos, quantum satis visum est, attribuit: eosque, ubi quartæ vigiliæ signum cecinisset, ad eum locum scalas jussit ferre. Porta ibi humilis et angusta erat, via infrequenti per desertam partem urbis. Eam portam scalis prius transgressos ad murum pergere, et ex interiore parte vi claustra [11] refringere jubet, et tenentes partem urbis cornu signum dare, ut ceteræ copiæ admoverentur: parata omnia atque instructa sese habiturum. Ea impigre facta; et, quod impedimentum agentibus fore videbatur, id maxime ad fallendum adjuvit. Imber, ab nocte [12] media coortus, custodes vigilesque, dilapsos e stationibus, suffugere in tecta coëgit; sonituque primo largioris procellæ strepitum molientium [13] portam exaudiri prohibuit; lentior deinde æqualiorque accidens auribus [*] magnam partem hominum sopivit. Postquam portam [14] tenuerunt, cornicines in via paribus intervallis dispositos canere jubent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul jubet, ac paulo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur.

47. Tum demum hostes excitati sunt, jam et imbre conquiescente, et propinqua luce. Præsidium in urbe erat

[*] *Minus crebro et æquabiliori sonitu ad aures perveniens.*

9 *A mille fere passibus* Edd. ante Gronov.—10 *Custodia* Edd. ante Crevier.—11 Al. *ex interiore parte claustra.*—12 Al. *ad fallendum juvit. imber a nocte.*—13 *Demolientium* Edd. ante Gronov.—14 *Partem* Francof. Gruter.

Hannibalis, quinque millia ferme armatorum: et ipsi Arpini tria millia hominum armabant.[15] Eos primos Pœni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primo in tenebris angustisque viis est; cum Romani non vias tantum, sed tecta etiam proxima portæ, occupassent, ne peti superne ac vulnerari possent. Cogniti inter se quidam Arpinique et Romani; atque inde colloquia cœpta fieri, percunctantibus Romanis, quid sibi vellent Arpini; quam ob noxam Romanorum, quod aut meritum[16] Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris Italici adversus veteres socios Romanos bellum gererent, et vectigalem ac stipendiariam Italiam Africæ facerent? Arpinis purgantibus, ignaros omnium se venum a principibus datos Pœno,[17] captos oppressosque a paucis esse. Initio orto,[b] plures cum pluribus colloqui. Postremo prætor Arpinus ab suis ad consulem deductus; fideque data inter signa aciesque, Arpini repente pro Romanis adversus Carthaginiensem[18] arma verterunt. Hispani quoque, paulo minus mille homines, nihil præterea cum consule pacti, quam ut sine fraude Punicum emitteretur præsidium, ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portæ patefactæ, emissique cum fide incolumes ad Hannibalem Salapiam venerunt. Arpi, sine clade ullius, præterquam unius veteris proditoris, novi perfugæ, restituti ad Romanos.[19] Hispanis duplicia cibaria dari jussa: operaque eorum forti ac fideli persæpe res publica usa est. Cum consul[20] alter in Apulia, alter in Lucanis esset, equites centum duodecim nobiles Campani, per speciem prædandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana, quæ super Suessulam erant, venerunt. Stationi militum,

[b] *Facto colloquendi initio.*

15 'Dukerus bene conjicit *armarant.*' Stroth.—16 'Ita optimi Mss. *quod ob meritum* plerique Mss. et Edd. ante Gronov. *quod autem ob meritum* e cod. Palat. 2. recepit Stroth. auctore Duk. Non male, etsi Doering. putet, non *autem* sed *aut* requiri, quia meritum Pœnorum noxæ Rom. oppositum sit. Sæpe *autem* est fere id. qd. *aut* vel *etiam.*' Rupert.—17 *Pæne* Edd. ante Gronov.—18 *Carthaginienses* Edd. ante Drak.—19 Olim *restituti Romanis.*—

qui essent, dixerunt, colloqui sese cum prætore velle. Cn. Fulvius castris præerat: cui ubi[1] nuntiatum est, decem ex eo numero jussis inermibus deduci ad se, ubi, quæ postularent, audivit, (nihil autem aliud petebant, quam ut, Capua recepta, bona sibi restituerentur) in fidem omnes accepti. Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Aternum[2] [f] expugnatum. Amplius septem millia hominum capta, et æris argentique signati aliquantum. Romæ fœdum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit: solo æquata omnia inter Salinas[g] ac portam Carmentalem, cum Æquimælio Jugarioque[h] vico. In templis Fortunæ ac Matris Matutæ et Spei[3] extra portam[i] late vagatus ignis sacra profanaque multa absumsit.

48. Eodem anno P. et Cn. Cornelii, cum in Hispania res prosperæ essent, multosque et veteres reciperent socios, et novos adjicerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum,[k] subito Carthaginiensibus hostis factus: ad eum centuriones tres legatos

20 *Consulum* Edd. ante Jac. Gronov.—1 'Forte leg. *ut* pro *ubi*, quod bis positum haud placet.' *Rupert.*—2 Conj. Cluver. *Claternum*: Rupert. *Tifernum* vel *Ravennam.*—3 Put. uterque Pet. Voss. abolent τὸ *Spei.*

NOTÆ

[f] *Aternum*] In Marrucinis fuit Aternum oppidum, a flumine, cujus ostiis imminet, sic dictum. Commune fuit eorum Vestinorumque emporium; hodie *Pescara*, in Aprutio Citeriori.

[g] *Inter Salinas*] Id est, a Capitolini fere montis radicibus, ad Tiberim fluvium. Salinæ dicebantur Romæ locus ubi sal venale, inter Aventinum ac Tiberim.

[h] *Jugarioque*] Jugarius vicus, quo ab Æquimelio ad Tiberim ibatur, nomen accepit a templo Junonis, Jugæ cognomine, id est, Jugalis.

[i] *Extra portam*] Carmentalem, de qua supra.

[k] *Rex Numidarum*] Plures fuere Numidarum populi: celeberrimi Massyli et Massæsyli ex Strabone. Horum rex Syphax, illorum Masinissa, ut probat Sigonius ex veteribus libris Livianis, et Epitomarum. Tota regio inter Africam proprie dictam et Mauritaniam sita fuit; et Massæsylorum regionem a Mauritania interfluente Molochath flumine dividi auctor est idem Strabo lib. XVII. ex quo eruitur Syphaci occidentalem Numidiam paruisse: in illa fuit inprimis *Siga*; in hac *Zama* Jubæ regia. Transiit post Numidia sub imperatoribus in Mauritaniæ nomen; tum Cæsariensis, quæ ad occasum; tum Sitifensis quæ ad ortum: illa Algerii, hæc Bugiæ, regnum hodie vocantur.

miserunt,[a] qui cum eo amicitiam societatemque facerent, et pollicerentur, si perseveraret urgere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano, et annisuros, ut in tempore et bene cumulatam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit; collocutusque cum legatis de ratione belli gerundi,[4] ut veterum militum verba audivit, quam multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam ordinatæ disciplinæ, animum advertit.[5] Tum, primum ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, oravit, 'ut duo legationem referrent ad imperatores suos; unus apud sese magister rei militaris remaneret.[6] Rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum habilem. Ita jam inde a principiis gentis majores suos bella gessisse, ita se a pueris insuetos; sed habere hostem pedestri fidentem Marte. Cui si æquari robore virium velit, et sibi pedites comparandos esse; et ad id multitudine hominum regnum abundare: sed armandi ornandique[7] et instruendi eos artem ignorare. Omnia, velut forte congregata turba, vasta[8] ac temeraria esse.'[1] Facturos se

[a] *Missi sunt a Scipionibus ad Syphacem tres legati ex centurionum numero.*

4 Al. *gerendi.*—5 *Animadvertit* una voce Edd. ante Gronov.—6 'Put. *retieret.* Pet. Men. Pal. *rediret.* Pet. et Pal. alteri *resideret;* quod an genuinum sit, considera.' *J. F. Gronov.*—7 *Ordinandique* Edd. ab Mogunt. ad Gronov.—8 '*Vasta* ex emend. Ruben. qui explicat, agrestia, rustica, rudia, incomposita, incondita, ut ap. Cic. Or. XLV. de Orat. I. 25. III. 12. 42. In Edd. ante Gronov. *sua inscia;* quod *sua* revocavit Stroth. auctore Dukero. In Mss. optimis *suaisca* et *suasca.* Inde Salamas. conj. *vasca,* et Gron. *vesca,* h. e. quasi adesa, (a *vescor,* non a *ve* et *esca,* ut placebat Gell. XVI. 5.) hinc infirma, gracilia, tenuia. Cf. Gron. ad h. l. et Intpp. Virg. Georg. III. 175.

NOTÆ

1 *Congregata turba, vasta ac temeraria esse*] Legit Salmas. *turba vasca,* ex glossario manuscripto, ex quo profert *vascam,* inane, leve. At Gelen. corruptum esse non dubitat, et *vastum,* inane, scribendum censet. Et sane *vastum* sumitur pro agresti, incomposito, incondito; sic enim Cic. I. de Oratore, 'sunt quidam ... vultu motuque corporis vasti atque agrestes.' Et ibid. 'Vastum hominem atque fœdum.' Et III. de Orat. 'Non vaste, non rustice:' unde hoc loco scripsisse Livium existimat *omnia velut congregata forte turba, vasta ac temeraria esse;* Gronov. mavult, *vesca.* Est enim vescus idem quod infirmus, sive tenuis, exilis, imbecillus, ut apud Virg. III. Georgic. 'Vescas Salicum frondes.' Et IV. Georg. 'Vescumque papaver.'

in præsentia, quod vellet, legati responderunt; fide accepta, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non comprobassent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui ad regem[9] remansit. Cum duobus Romanis reliquis[m] Numida legatos[10] in Hispaniam misit ad accipiendam[11] fidem ab imperatoribus Romanis. Iisdem mandavit, ut protenus Numidas, qui intra præsidia[12] Carthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem pellicerent. Et Statorius ex multa juventute regi pedites conscripsit; ordinatosque proxime morem Romanum instruendo et decurrendo signa sequi et servare ordines docuit; et operi aliisque justis militaribus[13] [n] ita assuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret, quam pediti; collatisque æquo campo signis, justo prælio Carthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis adventus magno emolumento fuit. Namque ad famam eorum transitiones crebræ ab Numidis cœptæ fieri. Ita cum Syphace Romanis juncta amicitia est.[14] Quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam, in parte altera Numidiæ[o] (Massyli[15] [p] ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt.

iv. 131.' *Rupert.*—9 Al. *apud regem.*—10 ' *Cum duobus Romanis reliquis Numida*, Syphax, Numidarum rex, *legatos* cet. Vox *reliquis*, a Drak. e duobus Mss. haud optimis recepta, languida est et valde dubia. In omnibus fere Mss. et Edd. est *relata*, et deinde *Numida* vel *Numidis* vel *Numidasque legatos* vel *legatosque*. In Ed. Junt. *Cum d. R. legatis Numida legatos* non improb. Gron. qui tamen illud *legatis* aut *relata* delere malebat. Pro eo forte leg. *re pacta*, aut potius *regnator.*' Rupert.—11 Al. *ad capiendam.*—12 *Intra portas seu præs.* Edd. ante Gronov.—13 *Aliisque institutis militaribus* Edd. a Tarvis. ad Gronov.—14 ' Sequitur, *Ita cum Syphace Romanis juncta amicitia est.* Optimi *cœpta* pro *juncta*. Quæ res facit, ut præcedenti membro τὸ *cœptæ* supposititium credam.' *J. F. Gronov.*—15 *Massyla* Edd. ante Crevier.

NOTÆ

[m] *Reliquis* [*relata*] Tentari posset, num scribendum *rata ea*, id est, rem sibi convenisse, cum his duobus, scripsit ad Scipiones Syphax.

[n] *Aliisque justis* [*institutis*] *militaribus*] In scriptis et in editione Romana Andreæ est *justis militaribus*, ut justa dicantur pro iis quæ ex recepto more, ac recte, atque ad rem convenienter fiunt. Qua de re Gronov. iv. Observat. 6.

[o] *In parte altera Numidiæ*] Hæc pars Carthaginiensibus propior ab fluvio Amsaga ad Tuscam.

[p] *Massyli*] Hi Massyli Numidiam strictius sumtam incolebant in finibus Africæ, proprie dictæ

49. Filium Gala Masinissam[16] habebat, septem et decem annos natum, ceterum juvenem ea indole, ut jam tum appareret, latius regnum opulentiusque, quam accepisset,[17] facturum. Legati, 'quoniam Syphax se Romanis junxisset, ut potentior societate eorum adversus reges populosque Africæ esset,' docent, 'melius fore Galæ quoque Carthaginiensibus jungi quam primum, ante quam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant: opprimi Syphacem, nihildum præter nomen ex fœdere Romano habentem, posse.' Facile persuasum Galæ, filio deposcente id bellum, ut exercitum mitteret; qui, Carthaginiensium legionibus conjunctis, magno prælio Syphacem devicit. Triginta millia eo prælio hominum cæsa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Maurusios[q] ex acie Numidas[18] (extremi prope oceanum adversus Gades colunt) refugit: affluentibusque ad famam ejus undique barbaris, ingentes brevi copias armavit. Cum quibus antequam in Hispaniam, angusto diremtam freto,[r] trajiceret, Masinissa cum victore exercitu advenit: isque ibi cum Syphace ingenti gloria per se, sine ullis Carthaginiensium opibus, gessit bellum. In Hispania nihil memorabile gestum, præterquam quod Celtiberum juventutem eadem mercede, qua pacta[19] cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt: et nobilissimos Hispanos supra

16 'Al. *Masanissam.* Forte leg. *Massanassam* vel *Massanissam*, ut Græcis dicitur. v. ad Sil. XVI. 117.' *Rupert.*—17 *Quam quod accepisset* Edd. ante Gronov. et plerique Mss. prob. Stroth.—18 'Incommodum est h. l. vocabulum *Numidas.* Sigonius *Numidis* legere, alii delere plane malebant. Forsan legendum: *in Maurusios ex acie.* (*Numidarum extremi p. oc. adv. Gades colunt*) *refugit.*' Stroth.—19 '*Qua pacta* plerique et optimi Mss. *quam p.* et *quæ p.*

NOTÆ

[q] *In Maurusios*] Iidem sunt Maurusii cum Mauris, Mauritaniæ antiquæ incolis, quæ post Romanis Tingitana: hodie regna *Fessæ* et *Marochi*, Barbariæ pars maxime occidentalis. Numidiæ nomen hue quoque porrigere videtur Livius, contra quam ceteri scriptores.

In Maurusios ex acie Numidas] Si nihil hic sit corruptum, crediderim *Maurusios Numidas* dici, qui parerent Numidis, vel Syphaci. *J. Clericus.*

[r] *Diremtam freto*] Fretum per antonomasiam dicitur Herculeum, sive Gaditanum: nobis hodie *Détroit de Gibraltar*; quod exiguo intervallo Africam ab Europa disjungit.

trecentos[20] in Italiam ad solicitandos populares, qui inter auxilia Hannibalis erant,[1] miserunt. Id modo ejus anni in Hispania ad memoriam insigne est, quod mercenarium militem in castris neminem ante, quam tum Celtiberos, Romani habuerunt.

reliqui Mss. et Edd. ante Gronov. qui malebat *quam pacti . . . erant.*' Rupert. —20 *Inde* addunt Edd. ante Gronov.—1 '*Qui inter auxilia Hann. erant.* Relativum in Cantabr. non extat; nec dubito, quin a pluribus Mss. absit, etsi excerptores neglexerint. Legendum enim, *ad solicitandos populares* (*inter auxilia Hannibalis erant*) *miserunt.*' Jac. Gronov.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER XXV.

BREVIARIUM.

CAP. 1. Hannibal in agro Tarentino æstatem consumit: et in Bruttiis Consentini ac Thurini in fidem populi Rom. redeunt; sed T. Pomponius Veientanus præfectus sociorum ab Hannone vincitur. Religio externa, novi sacrorum ritus, librique vaticini Romæ aboleantur ab senatu. 2. Sacerdotibus aliquot mortuis alii sufficiuntur, et novi creantur magistratus; in his P. Cornelius Scipio ædilis curulis ante legitimam ætatem. Matronæ quædam accusantur probri, et ludi Romani diem unum, plebeii per biduum instaurantur. 3. Q. Fulvius Flaccus III. et Ap. Claudius Pulcher consulatum ineunt. Prætores sortiuntur provincias, summaque XXIII. legionum eo anno efficitur. Carvilii tribuni pl. M. Postumio Pyrgensi aliisque publicanis ob fraudem factam in iis, quæ portarentur ad exercitus, dicunt mulctam, et hi in concilium plebis cuneo irrumpunt. 4. Vim eam contra remp. factam decernit senatus, et Carvilii rei capitalis diem dicunt publicanis; qui vel in carcerem conjiciuntur, vel in exilium abeunt. 5. P. Licinius Crassus juvenis pontifex max. creatur: et ob inopiam juventutis militaris conscribuntur etiam minores XVII. annis et ingenui per agros conquisiti. 6. Residui Cannensis exercitus, in veterem quietamque provinciam in Sicilia relegati, ad Marcellum, in nova ibi provincia bellum gerentem, legatos mittunt petentes, ut sub eo militare liceat, et pugnando quærere libertatem. 7. A Marcello ad senatum Rom. et ab hoc ad illum rejiciuntur. Creantur V. viri muris turribusque, et III. viri templis reficiendis, aliique III. viri sacris conquirendis donisque persignandis. Tempestates fœdæ et prodigia. Obsides Tarentini Roma aufugiunt; sed comprehensi virgisque cæsi de saxo dejiciuntur. 8. Propter atrocitatem hujus pœnæ Tarenti nobiles conjurant juvenes, quorum principes Nico et Philemenus, nocte per speciem venandi urbem egressi, ejus prodendæ modum

ac tempus cum Hannibale componunt. 9. Is, opera illorum usus, conubia nocte Tarentum ingreditur. 10. Præsidium Romanum in arcem confugit, et Tarentini benigne a Pœnis tractantur. 11. Arcem, in peninsula positam, et muro fossaque ingenti divisam ab urbe, Hannibal alio ab ea muro ac vallo intersepire, at frustra oppugnare conatur. Ut tamen illa et mari et terra obsideatur, Tarentini naves suas, portu inclusas, inde per mediam urbem ad mare plaustris transvehunt.

12. Religionem novam Romanis objiciunt duo Marcii vatis carmina, quorum altero cladem Cannensem, altero finem belli Punici prædixerat, si quotannis Apollini comiter fierent ludi, et decemviri Græco ritu hostiis majoribus sacra facerent. Utrumque Patres decernunt: et hæc est origo ludorum Apollinarium, quos populus spectavit coronatus. 13. Capuam circumsidere parant consules, eodemque Hanno ex Bruttiis cum exercitu mittitur, ut frumenti prius copiam faciat Campanis. Qua de re a Beneventanis certior factus Fulvius consul Boviaño proficiscitur in Campaniam, et castra Hannonis paulo ante lucem aggreditur. 14. Quæ, etsi arduo posita loco, capiuntur, et Hanno cum paucis in Bruttios redit. 15. Hannibal Campanis duo millia equitum auxilio mittit: Romani autem Tarentinam arcem frumento præsidioque, quod Metaponti fuerat, instruunt. Itaque Metapontini, metu, quo tenebantur, liberati, deficiunt ad Hannibalem, eorumque exemplum eadem ora maris et Thurini sequuntur. Consules Ti. Gracchum ex Lucanis Beneventum venire jubent, et inde in Campanum agrum legiones ducunt ad Capuam oppugnandam. 16. Gracchus, prius quam ex Lucanis movet, sacrificans tristi terretur prodigio, et mox, a Flavio hospite suo Lucano deductus in insidias, a Magone paratas, cum suis perit. 17. Mortis funerisque ejus varia est fama.

18. Consules ad Capuam pugna incaute inita funduntur, et Campanis crescit animus; sed mox minuitur singulari certamine inter Badium Campanum et T. Quintium Crispinum, perfamiliari hospitio junctos. 19. Hannibal, Capuam profectus, æquo ibi Marte cum Romanis confligit, et Appium consulem, abeuntem in Lucanos, sed alio itinere redeuntem, secutus, obviam venit M. Centenio Penulæ, stolido homini, et insigni olim inter primi pili centuriones et corporis et animi magnitudine, qui, acceptis a senatu octo hominum millibus et duplicato prope exercitu, conserit pugnam atque cum plerisque suorum cadit. 20. Capua a consulibus iterum summa vi obsidetur: in Lucanis autem volonum exercitus, mortuo Graccho, ab signis discedit; et Hannibal in Apuliam castra movet, oblata nova occasione inscii ducis exercitusque opprimendi. 21. Cn. Fulvius Flaccus prætor, stultitia et temeritate Centenio par, non animo, Pœno adventante, in aciem educit copias, cæco impetu ruentes, suoque arbitrio tum consistentes, tum deserentes locum, et, ubi confestim rem inclinatam videt, cum paucis equitibus effugit. 22. Reliquiæ duorum exercituum desertoresque de exercitu volonum conquiruntur; et Capua a consulibus ac Claudio Nerone prætore duplici fossa valloque cingitur. Hannibal arcem Tarentinam Brundisiumque frustra tentat, et, precibus legatorum Campanorum adductus, regreditur Capuam.

23. Interea Syracusarum oppugnatio ad finem venit, adjuta proditione intes-

tina et die festo Dianæ, quo oppidani vino somnoque gravantur. Nocte proxima Romani scalis evadunt in murum: 24. et Hexapylon Epipolasque capiunt. Sub lucem Marcellus omnibus cum copiis urbem ingreditur, reputansque secum, omnia mox arsura, illacrymat. 25. Achradinam murosque Epicydes et transfugæ tenent, Euryalumque arcem tuetur Philodemus Argivus: Neapolis vero et Tyche a Romanis diripiuntur. 26. Peste absumuntur multi Romani omnesque fere Pœni cum ipsis ducibus Hippocrate et Himilcone, qui repente advenerant. 27. Bomilcar cum classe Punica ingentique commeatu adventat, et Epicydes navigat ad eum, metuens, ne ob ventos adversos Africam repetat. Sed ubi tendere ad se Romanas naves vident circa Pachynum prom. ille Tarentum, hic Agrigentum petit. 28. Exercitus Siculorum præfectos Epicydis interficiunt, et multitudine ad concionem vocata exponunt, quæ pacta jam habeant cum Marcello. 29. Tum ad hunc Syracusani mittunt legatos, omnesque pleni sunt bonæ spei, præter transfugas et mercenarios, qui verentes, ne tradantur Romanis, prætores multosque cives obtruncant, et sex præfectos creant, ut terni præsint Achradinæ ac Naso. 30. Unus ex iis, Mericus Hispanus, Achradinam prodit Marcello, et agminibus armatorum eo concurrentibus ab Naso, hæc quoque urbis pars a Romanis, navibus ad eam expositis, capitur. 31. Transfugis spatium locusque fugæ datur, et Syracusani, omni tandem liberi metu, Marcello se permittunt. Inde urbs diripienda militi datur; in quo tumultu Archimedes perit. Frumentum quoque in tempore Syracusas mittit T. Otacilius, qui agros circa Uticam depopulatus erat.

32. In Hispania Scipiones bifariam ita dividunt exercitum, ut Publius duas ejus partes adversus Magonem et Hasdrubalem Gisgonis filium, Cnæus tertiam partem adjunctis xx. m. Celtiberis adversus Hasdrubalem Barcinum ducat. 33. Celtiberi, magna mercede a Pœnis solicitati, abeunt domos, et Cn. Scipio, nunc impar propinquo hosti, retro cedit. 34. Par terror, periculum majus, fratrem urget, tum a Masinissa, socio Pœnorum, qui cum equitatu Numidarum sæpius interdiu agmen et noctu castra ejus incursu turbat, tum ab Indibili, qui Pœnis adducit auxilia. Huic obviam it P. Scipio, et primum in pugna superior est; sed, advenientibus Numidis et paulo post ducibus Pœnorum, anceps fit prœlium, in quo ipse cadit et Romani profligantur. 35. Tum tres Pœni duces conjungunt se adversus Cn. Scipionem, qui, quantum potest, recedit, 36. et tumulum capit. Is quia nudus nec satis arduus est, Romani clitellas sarcinasque accumulatas loco valli objiciunt hostibus: at mox pauci ab multis cum ipso duce cæduntur. 37. L. Marcius Septimi filius et T. Fonteius utriusque exercitus reliquias collegunt junguntque. Ille dux creatur et Hasdrubalem Gisgonis filium a vallo repellit. 38. Neque eo contentus milites ad castra illius ultro oppugnanda adhortatur; 39. et proxima nocte tum hæc, tum proxima Pœnorum capit castra.

40. Marcellus, captis Syracusis, ceterisque in Sicilia magna fide et integritate compositis, ornamenta urbis Romam devehit: unde primum initium mirandi Græcarum artium opera et sacra profanaque spoliandi factum est. Bellum quidem reparatur ab Epicyde, Hannone, et potissimum Mu-

tine Libyphœnice ac fortissimo Numidarum duce, qui totam Siciliam brevi tempore implet nominis sui fama. 41. Hoc tamen absente illi, gloriæ ejus obtrectantes, cum Marcello committunt pugnam, in qua Numidæ stant quieti, Pœnique ingentem accipiunt cladem. Novi consules prætoresque creantur Romæ.

1. Dum hæc in Africa atque in Hispania geruntur, Hannibal in agro Tarentino æstatem consumsit, spe per proditionem urbis Tarentinorum potiundæ. Ipsorum interim Sallentinorum[1] [a] ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttiis ex duodecim populis, qui anno priore ad Pœnos desciverant, Consentini et Thurini[b] in fidem populi Romani redierunt. Et plures rediissent, ni T. Pomponius Veientanus præfectus socium, prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio justi ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto,[2] cum Hannone conflixisset. Magna ibi vis hominum, sed inconditæ turbæ agrestium servorumque, cæsa aut capta est: minimumque jacturæ fuit, quod præfectus inter ceteros est captus,[3] et tum temerariæ pugnæ auctor, et ante publicanus, omnibus malis artibus et rei publicæ et societatibus infidus[c] damnosusque. Sempronius consul in Lucanis multa prælia parva, haud ullum dignum memoratu, fecit;[4] et ignobilia oppida Luca-

1 Legendum monet J. F. Gronov. cum Rubenio, *ipsorum interim et Sallentinorum.*—2 'Put. Pet. *exercitu actu coacto.* Forte: *exercitu ad id coacto.*' J. F. Gronov.—3 'Videntur abundare duæ voculæ, et opportuna epexegesi scripsisse Livius, *minimumque jacturæ fuit præfectus inter ceteros captos.*' J. F.

NOTÆ

[a] *Ipsorum interim Sallentinorum*] *Ipsorum* nomine intelligi debent Tarentini, de quibus in fine prioris periodi: ideo Ruben. conjunctionem addit, *ipsorum interim et Sallentinorum.*

[b] *Thurini*] At nondum Thurini ad Pœnos desciverant, sed anno demum sequente, ut probat Sigonius ex c. 15. hujus libri: unde ratiocinatur legendum *Terinæi;* Terinam enim Bruttiorum urbem, (a qua sinus Terinæus,) in potestatem Hannibalis una cum Consentia venisse, atque ab eo deinde eversam, quod eam se tueri posse desperaret, testis est Strabo lib. VI. Hodie *Nocera*, inter Marturanum et Turrem, ad mare Tyrrhenum, in extremis Calabriæ citerioris ad meridiem finibus.

[c] *Et societatibus infidus*] Societatibus nempe publicanorum, quibus innexus fuerat, et quorum negotia non ex fide gesserat.

norum aliquot expugnavit. Quo diutius trahebatur bellum, et variabant secundæ adversæque res non fortunam magis, quam animos, hominum; tanta religio, et ea magna ex parte externa, civitatem incessit, ut aut homines, aut Dii repente alii viderentur facti. Nec jam in secreto modo atque intra parietes abolebantur [5] [d] Romani ritus; sed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat, nec sacrificantium, nec precantium Deos patrio more. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes: quorum numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestisque agris egestate et metu in Urbem compulsa, et quæstus ex alieno errore facilis,[e] quem velut ex concessæ artis usu exercebant. Primo secretæ bonorum indignationes exaudiebantur, deinde ad Patres etiam et ad publicam querimoniam excessit res. Incusati graviter ab senatu ædiles triumvirique capitales, quod non prohiberent, cum emovere [6] eam multitudinem e foro, ac disjicere apparatus sacrorum conati essent, haud procul abfuit, quin violarentur. Ubi potentius jam esse id malum apparuit, quam ut minores per magistratus [f] sedaretur, M. Atilio [7] prætori Urbis negotium

Gronov.—4 Vet. lib. apud Sigon. *haud ulla digna memoria fecit.*—5 ‘*Ab hosteque temnebantur* Tarvis. 1485. Venet. 1501. aliique quibus utor vett. *intra parietes ac postes contemnebantur* Frob. Francof. Grut. al. *intra parietes contemnebantur* Doujatius, qui impudenter affirmat, ita scriptos habere; dum ipse unum modo scriptum, nempe Colbertinum, commemorare potest; atque hic cum reliquis facit, ingenti consensu exhibentibus *ab hoste tenebantur.* Ceterum in Ms. Havercampiano est *ad hosce teneb.* Cantabr. *ad hos teneb.* Putean. *abotetebantur*, unde Gronovius effecit *abolebantur*, i. e. non colebantur.’ *Stroth.* Vid. Not. Var.—6 Al. *emoveri.*—7 ‘*M. Atilio* tum h. l. tum cap. 3. et 12. pro vulg. *M. Æmilio* legendum esse, jam recte monuit Sigon. nam ille fuit prætor urbanus, hic peregrinus, qui deinde Luceriam provinciam habuit.’ *Rupert.* Idem Sigon. pro *urbis* malebat *urbano.*

NOTÆ

[d] *Intra parietes abolebantur* [*contemnebantur*] Ita scripti. Vulgo *inter parietes ac postes:* ubi *parietes* intelligere possis privatos: at *postes* videntur dici de templis. Sed cum parum sint emendatæ scripturæ veterum codicum, (in quibus Colb. habet *intra parietes ab hoste tenebantur,*) legendum Gronov. putat, *atque intra parietes abolebantur Romani ritus.*

[e] *Quæstus ex alieno errore facilis*] Gall. *La facilité que trouvoient ces étrangers à profiter de la superstition du peuple.*

[f] *Quam ut minores per magistratus*] Non tantum triumviri capitales, qui in foro de servorum aliorumque vilium hominum criminibus cognosce-

ab senatu datum est, ut his religionibus populum liberaret. Is et in concione senatus consultum recitavit et edixit, 'Ut, quicumque libros vaticinos [a] precationesve aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes literasque ad se ante Kalendas Apriles deferret: neu quis, in publico sacrove loco, novo aut externo ritu sacrificaret.'

2. Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt: L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, et C. Papirius C. F. Maso pontifex, et P. Furius Philus augur, et C. Papirius L. F. Maso decemvir sacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Cæpio, pontifices suffecti sunt. Augur creatus L. Quintius Flamininus, decemvir sacrorum [g] L. Cornelius Lentulus. Comitiorum consularium jam appetebat tempus; sed, quia consules a bello intentos avocare [8] non placebat, T. Sempronius consul comitiorum causa dictatorem dixit C. Claudium Centhonem. Ab eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitiali die creavit consules Q. Fulvium Flaccum, magistrum equitum, et Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in prætura fuerat. Tum prætores creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Silanus, P. Cornelius Sylla. Comitiis perfectis, dictator magistratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego [9] P. Cornelius Scipio, [h] cui post Africano fuit cognomen. Huic petenti ædilitatem cum ob-

[a] *Divinatorios codices.*

8 *Consules bello intentos advocare* leg. e 2. Mss. Doering.—9 Conj. Rupert.

NOTÆ

bant; sed ædiles curules, quamvis de rebus venalibus cognoscerent, minoribus magistratibus connumerabantur comparatione consulum, prætorum, &c.

[g] *Decemvir sacrorum*] Qui prius duumviri libris Sibyllinis, seu fatidicis, inspiciendis, et sacris ex eorum monitu curandis præpositi erant; postea aucto numero decemviri facti sunt an. U. C. 380. ita ut quinque ex patriciis, totidem ex plebeiis crearentur.

[h] *P. Cornelius Scipio*] Auctor est lib. x. Polyb. Pub. Scipionem cum Luc. Scipione fratre ædilem fuisse, idque observat etiam Velleius lib. II. quod omnino rarum, ut collegæ fratres essent.

sisterent tribuni plebis, negantes rationem ejus habendam esse, quod nondum ad petendum legitima ætas esset:[i] 'Si me,' inquit, 'omnes Quirites ædilem facere volunt, satis annorum habeo.' Tanto inde favore ad suffragium[10] ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repente incepto destiterint. Ædilitia largitio[k] hæc fuit: ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, et diem unum instaurati, et congii olei in vicos singulos[11] dati. L. Villius Tappulus et M. Fundanius Fundulus, ædiles plebeii, aliquot matronas apud populum probri accusarunt; quasdam ex eis damnatas in exilium egerunt. Ludi plebeii per biduum instaurati: et Jovis epulum fuit ludorum causa.

3. Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius consulatum ineunt.[*] Et prætores provincias sortiti sunt; P. Cornelius Sylla urbanam et peregrinam, quæ duorum ante sors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, M. Junius Silanus Tuscos.[12] Consulibus bellum cum Hannibale et binæ legiones decretæ: alter a Q. Fabio superioris anni consule, alter a Fulvio Centumalo acciperet. Prætorum, Fulvii Flacci, quæ Luceriæ sub Æmilio prætore; Neronis Claudii, quæ in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent. Supplementum in eas quisque scriberet sibi.[13] M. Junio in Tuscos legiones urbanæ

cum L. Cornelio fratre germano.—10 Idem malit *in ovile* vel *septum*.—11 'Probabilis est Perizonii conjectura *in viros singulos*.' Stroth.

12 *Syllanus inter consules* Edd. ante Sigon. et plerique Mss.—13 *In eas ipsi scriberent sibi* Crev. et ita plerique Mss. nisi quod in his sit *ipse* pro *ipsi*.—

NOTÆ

[i] *Nondum ad petendum legitima ætas esset*] Ex lege annali ædilitatem petere non poterant nisi qui annos septem ac triginta nati essent, quemadmodum majoribus magistratibus, ad quos per ædilitatem aditus, anni præfiniti erant, prætoribus quadragesimus, consulibus tertius supra quadragesimum.

[k] *Ædilitia largitio*] Solebant ædiles, quo sibi ad majores dignitates viam aperirent, populum sibi demereri, editis quanta quisque poterat magnificentia, ludis, et aliqua præterea munificentia, ut hic olei.

[l] *Congii olei*] Erat congius octava pars amphoræ, ac libras Romanas decem, sive uncias centum et viginti continebat.

[*] A. U. C. 541.

prioris anni datæ. Ti. Sempronio Gracchо et P. Sempronio Tuditano imperium provinciæque Lucani et Galliæ [14] cum suis exercitibus prorogatæ: item P. Lentulo, qua vetus provincia in Sicilia esset; M. Marcello Syracusæ, et qua Hieronis regnum fuisset: T. Otacilio classis: Græcia M. Valerio: Sardinia Q. Mucio Scævolæ: Hispaniæ P. et Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duæ urbanæ legiones a consulibus scriptæ, summaque trium et viginti legionum eo anno effecta est. Delectum consulum M. Postumii Pyrgensis [n] cum magno prope motu rerum factum impediit.[b] Publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude avaritiaque neminem in civitate habuerat, præter T. Pomponium Veientanum, quem, populantem temere agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienses. Hi, quia publicum periculum erat a vi tempestatis in iis, quæ portarentur ad exercitus,[c] et ementiti erant falsa naufragia,[15 n] et ea ipsa, quæ vera renuntiaverant, fraude ipsorum facta erant, non casu. In veteres quassasque [16] naves paucis et parvi pretii rebus impositis, cum mersissent eas in alto, exceptis in præparatas scaphas nautis, multiplices fuisse merces ementiebantur.[17] Ea fraus indicata M. Atilio prætori priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata, nec tamen ullo senatus consulto notata; quia Patres ordinem publicanorum in tali tempore

[b] *Factum M. Postumii Pyrgensis impedimento fuit cum tumultu ingenti, ne consules delectum militum agerent.*

[c] *Quoniam respublica periculum in se susceperat tempestatis, quantum ad ea quæ mari vehebantur ad exercitus.*

14 'In Ms. Flor. a m. sec. *Lucaniæ*, prob. Str. Præstiterit *Lucania:* sed et populus, adversus quem bellum geritur, *provincia* sæpissime dicitur, ut supra *Tusci*. Pro *Galliæ* quædam Edd. antt. *Gallia;* rectius, puto.' *Rupert.* *Gallia* dat Kreyssigius.—15 Al. *facta naufragia.*—16 *Quassatasque* Edd. ante

NOTÆ

[n] *Posthumii Pyrgensis*] Sic dictus, opinor, a patria, nempe *Pyrgis*, Etruriæ oppido maritimo, quod fuit inter Castrum novum et Cæretani amnis ostium, ubi nunc *S. Severa*, in Patrimonio S. Petri.

[n] *Ementiti erant falsa naufragia*] Sic meliores codices habent, Gronov. probante, quem non offendit pleonasmus ille *ementiti falsa*. Vulgati, *facta naufragia:* id est, facta fuisse naufragia.

offensum nolebant. Populus severior vindex fraudis erat;[o] excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. et L. Carvilii, cum rem invisam infamemque cernerent, ducentum millium æris mulctam[p] M. Postumio dixerunt. Cui certandæ[q] cum dies advenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii vix caperet; perorata causa, spes una videbatur esse, si C. Servilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque[18] Postumio erat, prius, quam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. Testibus datis,[19][r] tribuni populum summoverunt; sitellaque allata est,[20][s] ut sortirentur, ubi Latini suf-

Gronov.—17 Pro *ementiebantur* conj. Rupert. *comminiscebantur.*—18 Idem conj. *cognatione.*—19 'Perperam in Mog. Frob. aliisque Edd. legitur *Testulis datis.*' Stroth.—20 *Summoverunt: super re illa, quæ lata est* Tarvis. Venet.

NOTÆ

[o] *Populus severior vindex fraudis erat*] Supple, futurus: et *populi* nomine intelligitur plebs, nam tribuni plebis eam ad comitia tributa ea de re vocaverant.

[p] *Ducentum millium æris mulctam*] Pronuntiabant hanc mulctam tribuni, ac dicebant: quam deinde populus aut irrogabat, aut remittebat, ut ostendit Sigon. ex Cicerone III. de Legib. et Philipp. II. Ducenta autem millia æris eo tempore respondebant libris nostratibus 5833. additis 6. assibus, ac denariis 8.

Ducentum millium æris] Hoc est, monetæ Hollandicæ sex millium florenorum. *J. Clericus.*

[q] *Cui certandæ*] Vulgo *cujus certandæ;* sed parum refert: hic *certare* est disceptare de mulcta a magistratu dicta: eoque pertinet illud Cic. ante laudati. 'Cum magistratus judicassit, irrogassitve, mulctæ pœnæ certatio esto.'

[r] *Testibus datis*] Sic scripti, inquit Gronov. Moguntiacenses, et qui secuti sunt, maluerunt *testulis datis:* sed melior videtur prior lectio; nam Cic. II. de Finib. 'cum datis testibus, alii tamen citarentur.' Et Livius lib. III. 'Jamque editis testibus, cum tribus vocari, et populum inire suffragia oporteret.' Alia exempla Sigon. suggerit. Itaque tribuni plebis, post testes editos, populum summovent, ut tribus ad suffragandum vocentur.

[s] *Sitellaque allata* [*illata*] *est*] Vulgo legitur, *cistellaque allata est;* eodem sensu: Cicero quippe sitellæ nomine utitur lib. I. de Nat. Deorum: 'Tiberium Gracchum cum videor concionantem in Capitolio videre de M. Octavio deferentem sitellam.' ὑδρίας vocat Plut. id est, 'urnas.' Sitella tribus sortiebatur, qui legem ferebat, ut eam in suffragium mitteret cujus nomen primum exiisset: in cistas autem sive cistellas populus tabellas sui suffragii mittebat per pontes transiens. Unde apud auctorem Rhetoricor. ad Herenn. 'pontes disturbat, cistas dejicit.' Multi autem erant pontes, multæque cistæ, cum multæ essent tribus, quemadmodum Turnebus Observat. 13. Advers. XIII.

fragium ferrent.[1][t] Interim publicani Cascæ instare, ut concilio diem eximeret. Populus reclamare: et forte in cornu primus sedebat Casca,[d] cui simul metus pudorque animum versabat. Cum in eo parum præsidii esset, turbandæ rei causa publicani per vacuum in summoto locum[u] cuneo irruperunt,[2] jurgantes simul cum populo tribunis-

[d] *Ut dicendo, vel alia ratione impediret ne quid eo die tributis illis comitiis conficeretur. At plebs contra nitebatur. Casca primus extremam partem sedilis, in quo tribuni erant, casu occupabat.*

1501. aliique vett. ante quos erat, *si te illaque lata est.*—1 *Ac dein suffragium ferrent* conj. J. F. Gronov. *ut sortirentur, ac sortiti s. f.* vel potius *ubi laturi suffr. essent* Stroth. *ut s. qui suffr. ferrent* Doering. Vid. inf. et Not. Var.—2 ' *Per vacuum vi summo occupato loco in eos irrup.* Edd. ante Gron. *per vacuum in summoto locum cuneo irr.* Gronovius ex Mss. vestigiis conjecit; quod esset, per viam in summoto populo, hinc illinc stante, cuneo irruperunt; scil. in concilii locum. At si per vacuum in summoto (populo) locum irrupissent, non opus fuisse videtur *cuneo*, quo in confertam turbam semper irrumpi solet, ut via demum fiat. In Mss. longe plurimis, in quibus et Florent. est, *in summoto loco in eo* (vel *eos*) *irruperunt.* in Cant. *in summoto loco meo irrup.* Harlei. *in summo loco eruperunt.* Palat. 2. *in summo loco in eos irrup.* in optimo Puteaneo *in summo tolo cuneo irrup.* unde Gronovius suum effecit. Sed indidem eodem, immo meliore, jure, effici posse puto: *in summotos cuneo irruperunt.* Mutato enim l in s solum redundabit o. Atqui ex reliquorum Mss. vesti-

NOTÆ

[t] *Ubi Latini suffragium ferrent*] Hæc non placent Gronovio, qui scribendum existimat, *ut sortirentur tribus, ac dein suffragium ferrent.* Ut sortiti intelligantur tribuni quæ esset tribus prærogativa: Latinos hic nullos admittit. Potuere tamen ex Latinis urbibus civitate donatis, multi in urbe esse, et invitantibus tribunis suffragia ferre; quod fieri non poterat nisi tribus sorte ipsis assignaretur.

Ut sortirentur, ubi Latini] Recte conjicere videtur J. F. Gronovius: *ut sortirentur tribus, ac dein suffragium ferrent.* Neque enim Latini suffragium ferebant de capite civium Romanorum. Sitella autem admovebatur, ut tribus, cujus nomen primum exisset, in suffragium mitteretur. De ratione ferendorum suffragiorum vide Nic. Gruchium de Comitiis Pop. Rom. l. I. *J. Clericus.*

[u] *Per vacuum in summoto locum*] Editi habent, *per vacuum, vi summo occupato loco, in eos irruperunt:* quod quidem satis apertum, nec forte damnandum. Sed correctio Alb. Rubenii, a Gron. prolata, ex Put. videtur non improbabilis. Dicebantur enim magistratus Romani *summoto* agere, cum quid, summota lictorum ministerio frequentia, agebant. Hic itaque *vacuum in summoto locum*, intelligere oportet intervallum quod, plebe per viatores tribunicios discedere jussa, inter ipsam plebem et tribunos intercedebat. Quamvis enim tribuni summovendi proprie jus non haberent, tamen in comitiis suis *summoto* considebant. *Cuneo* autem irrumpere est, vi subintrare gradunm ordines, sive loca in quibus vulgus stabat inter sedentium subsellia.

que. Nec procul dimicatione res erat, cum Fulvius consul tribunis, 'Nonne videtis,' inquit, 'vos in ordinem coactos esse,[x] et rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?'

4. Plebe dimissa, senatus vocatur, et consules referunt de concilio plebis turbato vi atque audacia publicanorum. 'M. Furium Camillum, cujus exilium ruina Urbis secuta fuerit, damnari se ab iratis civibus[3] passum esse. Decemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem viverent, multos postea principes civitatis, judicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem suffragium populo Romano extorsisse,[4] concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coëgisse, contra populum Romanum aciem instruxisse,[5] [y] locum occupasse, ut tribunos a plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari prohiberet. Nihil aliud a cæde ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratuum, quod cesserint[6] in præsentia furori atque audaciæ paucorum, vincique se ac populum Romanum passi sint: et comitia, quæ reus vi atque armis prohibiturus erat, ne causa quærentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius[7] sustulerint.' Hæc cum ab optimo quoque pro atroci-

---

giis patet, ex *toscuneo* natum esse *locoineo*. Neque tamen sic locum satis restitutum puto, sed transpositis præpositionibus legendum, *in vacuum per summotos locum cuneo irruperunt*: id est, facto cuneo per turbam irruperunt, in eum locum, quem antea plebis pars occupaverat, qua summota locus ille vacuefactus erat: ut ita starent inter tribunos suffragia colligentes et plebem. Quod ex cap. seq. patet.' *Stroth*. 'Non puto recte dici posse, locum vacuum fieri *per* summotos, sed potius *a* summotis. Legendum igitur fortasse, *per vacuum a summotis locum cuneo irruperunt*: intelligo autem locum, ubi tribuni, quod paulo ante dictum est, populum summoverant; ne igitur publicani quoque summoveri possent a tribunis, cuneo irruperunt; *cunei* descriptionem dedit Noster supr. Lib. XXII. 37.' *Doering*. Vid. Not. Var.

3 *Ab ingratis civ.* Edd. ante Gronov.—4 *Populo per vim ext.* Edd. ante Drak.—5 *Aciem introduxisse* Edd. ante Crevier.—6 Conj. J. F. Gronov. *qui cesserint*.

NOTÆ

[x] *Vos in ordinem coactos esse*] *In ordinem coacti*, sive in ordinem redacti, dicuntur, qui, nulla eorum honoris ratione habita, contemnuntur, ut probat ex Prisciano ipsoque Livio, Sigon.

[y] *Aciem instruxisse* [*introduxisse*] Non male: id quippe novo more factum: sed quidam codices habent *intruxisse*: unde conjicias, *aciem instruxisse*.

tate rei acta[8] essent,[a] vimque eam contra rem publicam[a] et pernicioso[9] exemplo factam, senatus decresset; confestim Carvilii tribuni plebis, omissa mulctæ certatione, rei capitalis[b] diem Postumio dixerunt; ac, ni vades daret, prehendi a viatore atque in carcerem duci jusserunt. Postumius, vadibus datis, non affuit. Tribuni plebem rogaverunt, plebesque ita scivit:[10] 'Si M. Postumius ante Kalendas Maias non prodisset,* citatusque eo die non respondisset neque excusatus esset, videri eum in exilio esse, bonaque ejus venire, ipsi aqua et igni[c] placere interdici.' Singulis[11] deinde eorum, qui turbæ ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere ac vades poscere cœperunt. Primo non dantes, deinde etiam eos, qui dare possent, in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes plerique in exilium abierunt.

5. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit. Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. Ea comitia novus pontifex[d] M. Cor-

* *Non adesset, seque populo judicandum sisteret.*

—7 *Ipsi* legendum conjicit Dukerus.—8 *Jacta* reposuit Gron. ex conj. Ursini, probb. Stroth. Rupert.—9 *Rempublicam pern.* sine *et* Edd. ante Gronov.—10 *Tribuni vocaverunt plebem, quæ ita scivit* Edd. ante Gronov. *Tribuni plebem vocaverunt, plebesque ita sc.* Mss. plurimi.—11 Quidam Mss. *Singulos.*

NOTÆ

[a] *Acta* [*jacta*] *essent*] Ita melius esse vidit Fulvius, censetque Gronov. cum scribatur ubique, *acta essent*. Mihi tamen arridet magis recepta lectio. *Agendi* quippe verbum, ut et *actionis* nomen, ad ea, quæ cum vehementia quadam oratoria dicuntur, pertinere nemo ignorat.

[a] *Vimque eam contra rem p. &c.*] Cum reus, qui contra legem fecerat, damnabatur, moris non erat indicari pœnam; sed id tantum pronuntiabatur, eum contra legem fecisse videri.

[b] *Rei capitalis*] Quasi reum violatæ legis de vi publica, vel potius majestatis populi Romani.

[c] *Aqua et igni*] Alibi dictum aqua et igni solitum interdici iis, qui exilio damnabantur. Cum enim usu horum elementorum, quæ maxime ad vitam necessaria sunt, prohiberentur; cogebantur solum vertere, atque extra Romanam ditionem migrare. Ei pœnæ successit postea deportatio, quæ et ipsa exilii species est, adimitque jus civitatis.

[d] *Novus pontifex*] Hic Cornelius Cethegus, in L. Lentuli pontificis

nelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt: Q. Fulvius Flaccus consul, qui et ante bis consul et censor fuerat; et T. Manlius Torquatus, et ipse duobus consulatibus et censura insignis; et P. Licinius Crassus, qui et ædilitatem curulem petiturus erat. Hic senes honoratosque juvenis in eo certamine vicit.[12] Ante hunc, intra centum annos et viginti, nemo præter P. Cornelium Calussam,[13 e] pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset. Consules cum ægre delectum conficerent, quod inopia juniorum non facile in utrumque, ut et novæ urbanæ legiones, et supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat; senatus 'absistere eos incepto' vetuit, 'et triumviros binos creari' jussit: 'alteros, qui citra, alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in pagis forisque et conciliabulis[14 f] omnem copiam ingenuorum inspicerent, et, si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondum militari ætate essent, milites facerent. Tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent, ut, qui minores septem et decem annis[15] sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem et decem annorum, aut majores, milites facti essent.' Ex hoc senatus consulto creati triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia literæ M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant,[g] in senatu recita-

12 *Devicit* Edd. ante Drak.—13 'Forte legendum *Cæsullam* cum Gronov. vel potius *Scapulam* cum Sigon.' *Rupert.*—14 Olim legebatur *in plateis foris-*

NOTÆ

maximi locum suffectus, in pontificis quidem dignitatem successerat, sed non in pontificatum maximum.

[e] *P. Cornelium Calussam*] Quid hoc cognominis est *Calussam?* Sigonius *Scapulam* legit, satis verisimili conjectura. Gronov. *Cæsullam* suspicatur, quasi a cæsiis oculis sic appellatum.

[f] *Forisque et conciliabulis*] Jam notavimus fori et conciliabuli nominibus loca intelligi frequentiora, in quibus jus dicebatur, et non modo in nundinas, sed in concilium quoque conveniri solebat: sed conciliabula paulo minoris fuisse dignationis.

[g] *Cum P. Lentulo militabant*] Hic Siciliam provinciam prætor aut pro prætore per triennium rexerat cum militibus qui fuga ex Cannensi pugna evaserant.

tæ sunt. Cannensis reliquiæ cladis hic exercitus[16] erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur.

6. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque, et robora ex legionibus peditum, legatos in hyberna ad M. Marcellum miserunt, é quibus unus, potestate dicendi facta, 'Consulem,' inquit, 'te, M. Marcelle,[17] in Italiam adissemus, cum primum de nobis, etsi non iniquum, certe triste senatus consultum factum est, nisi hoc sperassemus, in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bellum adversus Siculos simul Pœnosque mitti, et sanguine nostro vulneribusque nos senatui satis facturos[18] esse;[b] sicut patrum memoria, qui capti a Pyrrho ad Heracleam[i] erant, adversus Pyrrhum ipsum pugnantes satis fecerunt. Quanquam quod ob meritum nostrum succensuistis, Patres conscripti, nobis, aut succensetis? Ambo[19] mihi consules et universum senatum intueri videor, cum te, M. Marcelle, intueor: quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior et rei publicæ et nostra fortuna esset. Sine, quæso, prius quam de conditione nostra queror, noxam, cujus arguimur, nos purgare. Si non Deum ira, nec fato, cujus lege immobilis rerum humanarum ordo seritur, sed

que et c.—15 Vet. lib. ap. Sigon. *ac si septem et decem annorum.*—16 Al. *is exercitus.*

17 Al. *Consulem te M. Marcelle.*—18 '*Vulneribusque nos* et *nostris senatui satisfacturos* pauci Mss. Illud recepit Drak. hoc Crev. et Stroth. Pro *nos senatui* in plerisque Mss. et in Edd. ante Gronov. *magistratibus,* at in optimis codd. *nostratui:* unde J. F. Gronov. reposuit *nos patriæ;* et Jac. Gronov. conj. *nos reatui satis facturos,* h. e. luituros commissa, et cum maxime navata fortiter opera prius crimen et ignominiosam hanc relegationem abolituros. Sed vocis *reatus* significatio hæc recentior est. v. Duk. ad h. l. Quintil. I. O. VIII. 3. et impr. Bentl. ad Hor. Od. III. 6. 20.' *Rupert.*—19 Al. *Ambos.*—

NOTÆ

[b] *Vulneribusque nos senatui satis facturos* [*patriæ satisfacturos*] Ex suspicione Gronovii est: legitur vulgo, *et sanguine nostro vulneribusque magistratibus satisfacturos:* veteres libri, *vulneribusque nostra tuis satisfacturos:* quidni *nos patribus satisfacturos?* Pœna certe militandi in Sicilia ipsis irrogata senatusconsulto fuerat.

[i] *A Pyrrho ad Heracleam*] Prima hæc Romanorum pugna fuerat cum Pyrrho, P. Valerio Lævino consule duce, anno U. C. 473. Qua de re Flor. Plut. Oros. Eutrop. Zonar.

culpa periimus ad Cannas, cujus tandem ea culpa fuit? militum, an imperatorum? Equidem miles nihil unquam dicam de imperatore meo,[20 k] cui præsertim gratias sciam ab senatu actas, quod non desperaverit de re publica; cui post fugam ab Cannis[1 l] per omnes annos prorogatum imperium. Ceteros item ex reliquiis cladis ejus, quos tribunos militum habuimus, honores petere et gerere, et provincias obtinere audivimus. An vobis vestrisque liberis ignoscitis facile, Patres conscripti, in hæc vilia capita sævitis?[2] et consuli primoribusque aliis civitatis fugere, cum spes alia nulla esset, turpe non fuit; milites utique morituros in aciem misistis? Ad Alliam prope omnis exercitus fugit: ad Furculas Caudinas, ne expertus quidem certamen, arma tradidit hosti, ut alias pudendas clades exercituum taceam: tamen tantum abfuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus quæreretur,[3 m] ut et urbs Roma per eum exercitum, qui ab Allia Veios transfugerat, recuperaretur; et Caudinæ legiones, quæ sine armis redierant Romam, armatæ remissæ in Samnium, eundem illum hostem sub jugum miserint, qui hac sua ignominia lætatus fuerat. Cannensem vero quisquam exercitum fugæ aut pavoris insimulare potest, ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt? unde consul cum equitibus septuaginta fugit?[n]

20 Al. *eo.*—1 'Ita ex emend. Gron. qui etiam bene conj. *ad Cannas.* In Ms. Put. *actannis*, in aliis et Edd. ante Gron. *actam nisi* et *actam sit.*' Rupert.—2 '*Sævi* Gron. et rell. post eum, ex vestigiis optimorum codd. in quibus est *sæviret consuli.* Licet autem Livium ita nonnunquam variare sciam, tamen vulgatum, quod in omnibus ante Gron. Edd. est, h. l. melius et aptius vide-

NOTÆ

[k] *De imperatore meo*] Vulgo, *eo.* Mutavit Gron. ex optimo cod. quem tamen non nominat. Malim tamen *eo.*

[l] *Post fugam ab Cannis*] Hæc ex Gronov. conjectura, cui displicet omnino, *agere fugam*; et ex consequenti communis lectio, *cui post fugam actam*; cum Sallust. Ipseque Livius dixerint, *fugam facere.*

[m] *Iis exercitibus quæreretur*] Valla, quem plerique secuti, *inureretur.* Sed *quæri*, quod est in veteribus libris, nativum est hoc sensu: et Noster lib. IV. 'nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam quæri.'

[n] *Unde consul cum equitibus septuaginta fugit*] Verus numerus fuit *septuaginta*, quem sequuntur scripti plerique: in aliis est *quinquaginta*: et

unde nemo superest, nisi quem hostis cædendo fessus reliquit? Cum captivis redemtio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod rei publicæ nos reservassemus; quod ad consulem Venusiam redissemus, et speciem justi exercitus fecissemus. Nunc deteriore conditione sumus, quam apud patres nostros fuerant captivi. Quippe illis arma tantum atque ordo militandi, locusque, in quo tenderent in castris, est mutatus: quæ tamen, semel navata rei publicæ opera, et uno felici prælio, recuperarunt. Nemo eorum relegatus in exilium est: nemini spes emerendi stipendia ademta: hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut vitam semel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus, nisi quod commisimus, ut quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset, nihil objici potest, non solum a patria procul Italiaque, sed ab hoste etiam, relegati sumus; ubi senescamus in exilio, ne qua spes, ne qua occasio [4] abolendæ ignominiæ, ne qua placandæ civium iræ, ne qua denique bene moriendi sit. Neque ignominiæ finem, nec virtutis præmium petimus; modo experiri animum et virtutem exercere liceat. Laborem et periculum petimus, ut virorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia jam alterum annum ingenti dimicatione geritur: urbes alias Pœnus, alias Romanus expugnat: peditum, equitum acies concurrunt; ad Syracusas terra marique res geritur: clamorem pugnantium crepitumque armorum exaudimus, resides ipsi ac segnes, tanquam nec manus, nec arma habeamus. Servorum legionibus Ti. Sempronius consul toties jam cum hoste signis collatis pugnavit. Operæ pretium habent, libertatem civitatemque. Pro servis saltem ad hoc bellum emtis vobis simus. Congredi [5] cum hoste liceat, et

tur.' *Stroth.*—3 *Inureretur* conj. Valla.—4 ''*Ne qua opes* Drak. operarum manifesto errore: servato tamen a Cel. Ernestio.' *Stroth.*—5 *Emtis nobis simul congredi* Edd. ante Gronov.

NOTÆ

quid vetat ab eo, qui in se sibique similes ob fugam sæviri queratur, verum eorum numerum aliquatenus imminui, qui fugientem consulem secuti?

pugnando quærere libertatem. Vis tu mari, vis terra, vis acie, vis urbibus oppugnandis experiri virtutem? Asperrima quæque ad laborem periculumque deposcimus, ut, quod ad Cannas faciendum fuit, quam primum fiat; quoniam, quicquid postea viximus, id omne destinatum ignominiæ est.'

7. Sub hæc dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec juris, nec potestatis suæ esse dixit. Senatui scripturum se, omniaque de sententia Patrum facturum esse. Hæ literæ ad novos consules allatæ, ac per eos in senatu recitatæ sunt: consultusque de his literis ita decrevit senatus: 'Militibus, qui ad Cannas commilitones suos pugnantes deseruissent, senatum nihil videre, cur res publica committenda sit.[6] [o] Si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret, quod e re publica fideque sua duceret; dum ne quis eorum munere vacaret,[f] neu dono militari virtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis in terra Italia[7] esset.' Comitia deinde a prætore urbano de senatus sententia plebisque scitu sunt habita: quibus creati sunt quinqueviri muris turribusque reficiendis, et triumviri bini; uni sacris conquirendis donisque persignandis;[p] alteri reficiendis ædibus Fortunæ et matris

[f] *Modo eorum nullus vacationem onerum militarium haberet.*

6 *Senatui nihil videri rempublicam committendam esse* Edd. ante Gronov.—

NOTÆ

[o] *Senatum nihil videre* [*senatui nihil videri*] *cur res publica committenda esset*] Ita malim, conjectura ducta ex Colb. cod. ubi, *Senatui nihil videretur res p. committenda esse*, non solum, quam ut vulgo, *Senatui nihil videri rem publicam committendam esse*, sed etiam quam, ut scribit Gron. levi mutatione ex Put. et Pet. *Senatum nihil videre cur res publica committenda sit.* Etenim solennis pronuntiandi formula vocem passivam *videri* potius amat, quam activam *videre*, ut cuivis notum.

[p] *Uni sacris conquirendis donisque persignandis*] Potest intelligi conquisitio vel librorum sacrorum, vel piaculorum primis hisce triumviris mandata. Gutherius improbante Gronov. legit *coinquiendis*, quod verbum de sacris tantum lucis amputandis hic accipi posset; nam apud Festum *coinquire* est, deputare; eoque verbo usi sunt hoc sensu jurisconsulti. Alphenus l. XXIX. ff. 'locati;' et Paulus l. V. 'arborum furtim cæsarum.' *Persig-*

Matutæ intra portam Carmentalem, sed[8] et Spei extra portam, quæ priore anno incendio consumtæ fuerant. Tempestates fœdæ fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. Tacta de cœlo multa: duæ in Capitolio ædes: vallum in castris multis locis supra Suessulam, et duo vigiles exanimati. Murus turresque quædam Cumis non ictæ modo fulminibus, sed etiam decussæ. Reate saxum ingens visum volitare: sol rubere solito magis sanguineoque similis. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit, et per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt; et per eosdem dies sacrum novemdiale fuit. Cum Tarentinorum defectio jam diu et in spe Hannibali, et in suspicione Romanis esset, causa forte extrinsecus maturandæ ejus intervenit. Phileas Tarentinus, diu jam per speciem legationis Romæ cum esset, vir inquieti animi, et minime otium, quo tum diutino[9] senescere videbatur, patientis, aditum sibi ad obsides Tarentinos invenit. Custodiebantur in atrio Libertatis[q] minore cura, quia nec ipsis, nec civitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos, crebris colloquiis solicitatos, corruptis æditius duobus, cum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce prima vulgata per urbem fuga est: missique,[10] qui sequerentur, ab Tarracina comprehensos omnes retraxerunt. Deducti[r] in comitio, virgisque, approbante populo, cæsi,[11] de saxo dejiciuntur.

7 *Hostis intra Italiam* Edd. ante Gronov.—8 'Particula *sed* vix ferenda est hoc loco; fortasse latet in hac particula nomen Deæ, v. c. Fidei.' *Doering.*—9 Al. *diuturno.*—10 Al. *emissique.*—11 'Lege vel *in comitium* cum Stroth. vel *reducti in comitio virgis a. p. cæsi* cum Gron.' *Rupert.*

NOTÆ

nare autem *dona* est, dona templorum recognita scriptis mandare, aut potius obsignare.

[q] *In atrio Libertatis*] In Aventino fuit templum et atrium libertatis.

[r] *Deducti*] Stare non potest *deducti, in comitio,* nec *deducti, in comitio virgisque cæsi:* melius *reducti,* quod vult Gron. Certe in sequentibus vel delenda particula conjunctiva *que,* ut sit, *reducti, in comitio virgis cæsi,* quemadmodum idem censet; vel mutandus ex sententia Tan. Fabri situs nominum, et legendum, *virgisque in comitio cæsi.*

8. Hujus atrocitas pœnæ duarum nobilissimarum in Italia Græcarum [s] civitatium animos irritavit, cum [12] publice, tum etiam singulos privatim, ut quisque tam fœde interemtos aut propinquitate, aut amicitia contingebat. Ex iis tredecim fere nobiles juvenes Tarentini conjuraverunt, quorum principes Nico et Philemenus [13] erant. Hi, prius, quam aliquid moverent, colloquendum cum Hannibale rati, nocte per speciem venandi urbem [14] egressi, ad eum proficiscuntur: et, cum haud procul castris abessent, ceteri sylva prope viam sese occuluerunt; Nico et Philemenus, progressi ad stationes comprehensique, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. Qui cum et causas consilii sui, et quid pararent, exposuissent; collaudati oneratique promissis jubentur, ut fidem popularibus facerent, prædandi causa se urbem egressos, pecora Carthaginiensium, quæ pastum propulsa essent, ad urbem agere. Tuto ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea præda juvenum est; minusque, iterum ac sæpius id eos audere, miraculo fuit. Congressi cum Hannibale rursus, fide sanxerunt, liberos Tarentinos leges suaque omnia habituros, neque ullum vectigal Pœno pensuros, præsidiumve invitos recepturos: prodita præsidia Carthaginiensium fore.[t] Hæc ubi convenerunt, tunc vero Philemenus consuetudinem nocte egrediundi redeundique in urbem frequentiorem facere: (et erat venandi studio insignis) canesque et alius apparatus sequebatur; captumque ferme aliquid, aut ab hoste ex præparato ablatum reportando, donabat aut præfecto, aut custodibus portarum. Nocte maxime commeare propter metum hostium, credebant. Ubi jam eo consuetu-

12 *Tum* Edd. ante Gronov.—13 Al. *Philomenus* et *Philomenes.*—14 'Ita optimi Mss. ut et mox *se urbem egressos*, quod ex Palat. 2. recepi pro vulg.

NOTÆ

[s] *Duarum nobilissimarum in Italia Græcarum*] Tarenti et Thuriorum, ex quibus pars obsidum, infra cap. 15.

[t] *Prodita præsidia Carthaginiensium fore*] Sensus hujus loci expiscandus ex Polybio, lib. VIII. ubi refert convenisse ut Carthaginiensibus liceret, urbe capta, ædes ac diversoria Romanorum qui præsidium Tarenti agitabant, diripere.

dinis adducta res est, ut, quocumque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur, tempus agendæ rei Hannibali visum est. Tridui viam[15] aberat: ubi, quo minus mirum esset uno eodemque loco stativa eum tamdiu habere, ægrum simulabat. Romanis quoque, qui in præsidio Tarenti erant, suspecta esse jam segnis mora ejus desierat.

9. Ceterum postquam Tarentum ire constituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione[16] velocitate corporum ac levitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quarta vigilia noctis signa movit: præmissisque octoginta fere Numidis equitibus præcepit, ut discurrerent circa vias perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul spectator agminis falleret;[s] prægressos[17] retraherent, obvios occiderent, ut prædonum magis, quam exercitus, accolis species esset. Ipse, raptim agmine acto,[18] quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit; et, ne ibi quidem nuntiato,† quo pergerent,[19] tantum convocatos milites monuit, via omnes irent, nec deverti quenquam, aut excedere ordinem agminis paterentur, et inprimis intenti ad imperia accipienda essent, neu quid nisi ducum jussu facerent: se in tempore editurum,[20] quæ vellet agi. Eadem ferme hora Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque late agrestibus injecisse. Ad quem nuntium nihil ultra motus præfectus Romanus, quam ut partem equitum postero die luce prima juberet exire ad arcendum populationibus hostem. In cetera adeo nihil ob id intenta cura est,[1] ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Hanni-

s *Ne rusticorum quis lateret, qui prætereuntes copias e longinquo esset conspicatus.*

urbe.' Rupert.—15 *Via* Edd. ante Gronov.

16 Conj. Rupert. *in expeditionem.*—17 Al. *progressos.*—18 *Facto* Edd. ante Gronov.—19 *Quo pergeret* emend. Periz.—20 Conj. Doering. *edicturum.*—1 '*Hostem. Interea adeo nihil obedienter curatum est* Edd. ante Gronov. qui id, quod nunc est, partim ex Mstorum vestigiis, partim ex Lipsii conjectura

NOTÆ

† *Nuntiato*] Aut legendum *pronuntiato*, aut idem est simplex *nuntiato*. Polybius lib. VIII. c. 20. utitur verbo *διέσαφεν*. *J. Clericus.*

balem exercitumque castris non movisse. Hannibal concubia nocte movit.[u] Dux Philemenus erat, cum solito captæ venationis onere. Ceteri proditores ea, quæ composita erant, expectabant. Convenerat autem, ut Philemenus, portula assueta venationem inferens, armatos induceret: parte alia portam Temenida[x] adiret Hannibal. Ea mediterranea regione orientem spectabat. Aliquantum intra mœnia includuntur.[2][y] Cum portæ appropinquaret,[3] editus ex composito ignis ab Hannibale est refulsitque. Idem redditum ab Nicone signum: extinctæ deinde utrimque flammæ sunt. Hannibal silentio ducebat ad portam. Nico ex improviso adortus sopitos[4][z] vigiles in cubilibus suis

dedit.' *Stroth.*—2 '*Includitur* in Edd. ante Gronov. sed *includuntur* in omnibus Mss. et *regio est orientem spectabest* in optimis. *orientem spectat ad monumenta, quæ intra mœnia includuntur* conj. J. Fr. Gron. *orientem spectat ad busta, quæ Tarenti intra m. i.* Sigon. prob. Stroth. sed refrag. J. F. Gron. qui hæc interposita satis ex seqq. intelligi monet. Forte leg. *parte alia portam T. adiret Hannibal: (ea m. r. o. spectat) essentque alii,* (Nico et Tragiscus cum sociis) *qua* (parte) *tumuli intra mœnia includerentur.* Cf. Polyb. qui etiam docet, cur Tarenti contra morem Græcorum sepulcra fuerint intra mœnia.' *Rupert.* Vid. Not. Var.—3 '*Cum portæ appropinquaret* sc. Hannibal: quod mallem adjecisset Livius, et deinde *ab eo* pro *ab Hannibale* scripsisset. Forte leg. *appropinquaretur.*' Rupert.—4 *Ex improviso ad portas sopitos* Edd. ante

NOTÆ

[u] *Concubia nocte movit*] A loco ubi cœnaverant ad prærnptam fluvii ripam, profectos primis se intendentibus tenebris Pœnos, ut ad muros circa noctis dimidium pervenirent, refert Polybius, qui rem totam accuratius longe describit.

[x] *Portam Temenida*] Hujus portæ nomen a Temeno deductum verisimile est, quem constat Herculis abnepotem, cum Cresphonte et Aristodemo fratribus natu minoribus, Peloponnesum, pulsis Pelopidis, occupasse, primumque ex Heraclidarum gente Argivorum regnum tenuisse. Ab Aristodemo ejus fratre orti Lacedæmoniorum reges: Tarentum autem colonia fuit Lacedæmoniorum: sic etiam et Syracusis (quæ urbs ab Archia, Heraclida et ipso condita) fuit Apollo Temenites Ciceroni laudatus, a cujus templo Neapolin Syracusarum partem Thucydides *Temeniten* appellat.

[y] *Aliquantum intra mœnia includuntur* [*includitur*] Laborant hic merito interpretes; et quia nihil ejusmodi de porta est apud Polybium, qui sepulcra quædam ad quæ Nico et socii ejus venerunt, et unde ignem excitarunt, intra mœnia fuisse scribit, et in veteribus libris legitur, *includuntur*, vel *includunt;* idcirco addito supplemento Sigon. legit, (*ea mediterranea regione orientem spectabat*) *Nico, cum sociis ad monumenta esset, ea aliquantum intra mœnia includuntur.*

Aliquantum] Recte J. F. Gronovius: *ad monumenta, quæ intra, &c.* Vide Polybium in hac historia lib.

obtruncat, portamque aperit. Hannibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere jubet; ut, quo res postulet, occurrere libero campo possent. Et Philemenus portulæ parte alia,[a] qua commeare assuerat, appropinquabat. Nota vox ejus et familiare jam signum cum excitasset vigilem, dicenti,[5] vix sustinere grandis bestiæ onus, portula aperitur. Inferentes aprum duos juvenes secutus ipse cum expedito venatore, vigilem, incautius miraculo magnitudinis in eos, qui ferebant, versum, venabulo trajicit. Ingressi deinde triginta fere armati ceteros vigiles obtruncant, refringuntque portam proximam:[6] et agmen sub signis confestim irrupit. Inde cum silentio in forum ducti, Hannibali sese conjunxerunt. Cum duobus millibus Gallorum Pœnus, in tres divisis partes, per urbem dimittit Tarentinos, et itinera quam maxime frequentia[7] occupare jubet;[b] tumultu orto, Romanos passim cædi, oppidanis parci. Sed, ut fieri id posset, præcipit juvenibus Tarentinis, ut, ubi quem suorum procul vidissent, quiescere et silere, ac bono animo esse juberent.

10. Jam tumultus erat clamorque, qualis esse in capta urbe solet: sed, quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos:

Gronov.—5 '*Dicenti* e 2. Mss. recepi cum Stroth. In aliis est *dicente*, et in reliquis Edd. *dicentis*.' Rupert.—6 *Portam maximam* Edd. ante Gronov.—7 *Tum duo millia Gallorum Pœnus in tres divisa partes, per urbem dimittit. Tarentinos et Afros quam maxima frequentia* Edd. ante Gronov.

NOTÆ

VIII. cap. 23. *J. Clericus.*

[z] *Adortus* [*ad portas*] *sopitos*] Non video quæ hic novandi causa Gronovio. Quid enim habet corrigendum, quod dicitur Nico, vigiles, sopitos ad portas, ex improviso obtruncasse? An melius se res habebit, si legeris *adortus sopitos vigiles?* immo redundabit participium *adortus* in eo qui obtruncasse narratur.

[a] *Portulæ parte alia*] Rhinopylam Polyb. vocat hanc alteram portam, qua egredi et regredi solitus Philemenus, *Portula*. Gall. *le guichet*.

[b] *Dimittit Tarentinos, et itinera quam maxime frequentia occupare jubet*] Sic emendavit Gronov. ex Polybio, qui vicos, qui ad forum ferrent, expressit; quod per itinera maxime frequentia reddere satis habuit Livius. Quæ hic Sigonius aliique augurantur referre supervacuum ducimus.

Romanis seditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. Præfectus primo excitatus tumultu,[c] in portum effugit: inde, acceptus scapha, in arcem circumvehitur. Terrorem [8] et tuba audita ex theatro faciebat. Nam et Romana erat, a proditoribus ad hoc ipsum præparata; et inscienter a Græco inflata,[9] quis, aut quibus signum daret, incertum efficiebat. Ubi illuxit, et Romanis Punica et Gallica arma cognita, tum dubitationem exemerunt; et Græci, Romanos passim cæde stratos cernentes, ab Hannibale captam urbem senserunt. Postquam lux certior erat, et Romani, qui cædibus superfuerant, in arcem confugerant, conticescebatque paulatim tumultus; tum Hannibal Tarentinos sine armis convocare [10] jubet. Convenere omnes, præterquam qui, cedentes in arcem, Romanos ad omnem adeundam simul fortunam prosecuti fuerant. Ibi Hannibal, benigne allocutus Tarentinos, testatusque, quæ præstitisset civibus eorum, quos ad Trasimenum aut ad Cannas cepisset, simul in dominationem superbam Romanorum invectus, recipere se in domos suas quemque jussit, et foribus nomen suum inscribere: se domos eas, quæ inscriptæ non essent, signo extemplo dato, diripi jussurum. Si quis in hospitio civis Romani (vacuas autem tenebant [11] do-

8 'Forte *Errorem*, quod jam monuere Lips. et Duk.' *Rupert.* *Errorem* in textum suum recepit Kreyssigius.—9 '*Scienter a Græco inflata* in vet. libro recte legi putabat Sigon. improb. Duk. qui monet, si *scienter* inflata fuisset tuba, eam non potuisse 'incertum efficere, quis aut quibus signum daret;' Livii vero narrationem hic aliquantum abire a Polybiana. *Στάντες περὶ τὸ θέατρον, ἐσήμαινον* Polyb. qui etiam docet, Romanos, signo hoc audito, per plateas passim advenientes, in Pœnos Gallosque incidisse et ab his esse trucidatos. Mox legendum puto: *et Romanis Punica et Gallica arma cognita eam dubitationem exemerunt.* Τὸ *tum* hic delendum videri, saltem frigere aut vacare, jam alii monuere, et Duk. conj. *omnem.*' Rupert.—10 Muretus e vet. lib. leg. *convocari.*—11 Al. *cernebat.*

NOTÆ

[c] *Præfectus primo excitatus tumultu*] Polybius scribit C. Livium præfectum Romanum, producto ad multam noctem convivio, temulentum per Rhinopylam ad portum, indeque ad arcem cum suis delatum. Sigon. præfecti nomen a Nostro data opera prætermissum esse vult, ne familiæ suæ nomini notam inureret, fatendo C. Livii præfecti culpa Tarentum amissum; quasi ex eadem familia Livius Patavinus tempore Augusti, cum hoc C. Livio Romano esset: quod mihi valde dubium.

mos)[d] nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Concione dimissa, cum titulis notatæ fores discrimen pacatæ ab hostili domo fecissent, signo dato, ad diripienda hospitia Romana passim discursum est: et fuit prædæ aliquantum.

11. Postero die ad oppugnandam arcem ducit. Quam cum et mari,[12] quo in peninsulæ modum pars major circumluitur, præaltis rupibus, et ab ipsa urbe [13] muro et fossa ingenti septam videret, eoque nec vi, nec operibus expugnabilem esse; ne aut se ipsum cura tuendi Tarentinos a majoribus rebus moraretur, aut in relictos sine valido præsidio Tarentinos impetum ex arce, cum vellent, Romani facerent, vallo urbem ab arce intersepire statuit: non sine illa [14] etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis manum posse conseri, et, si ferocius procucurrissent,[15] magna cæde ita attenuari præsidii vires, ut facile per se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. Ubi cœptum opus est, patefacta repente porta, in munientes impetum fecerunt Romani: pellique se statio passa est, quæ pro opere erat,[h] ut successu cresceret audacia, pluresque [f] et longius pulsos persequerentur.[16] Tum signo dato coorti undique Pœni sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat; nec sustinere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiæ eos, impeditaque [17] alia [g] opere jam cœpto, alia apparatu operis, morabantur. Plurimi in fossam præcipitavere,[18] occisique sunt plures in fuga, quam in pugna. Inde et opus nullo prohibente fieri cœptum. Fossa ingens ducta,

[h] *Quæ excubabat ad opera.*

12 Legendum monet J. F. Gronov. *et a mari.*—13 Al. *circumluitur, et præaltis r. et ab i. u.*—14 *Ulla* Edd. ante Gronov.—15 Al. *procurrissent.*—16 *Prosequerentur* Grut. Gronov. Doujat. Crevier.—17 *Impedimentaque* Edd. pleri-

NOTÆ

[d] *Vacuas autem tenebant domos*] Vulgo *cernebat*; sed omnis lectio vetus, *tenebat*. Scribendum *tenebant*: Romani scilicet. Non enim permixtim cum civibus diversabantur: unde facile milites Romani a civibus distingui poterant ex ædium inscriptione, ut Lipsius notat.

[f] *Pluresque*] Scilicet Romanos.

[g] *Impeditaque alia*] Loca.

et vallum intra eam erigitur: modicoque post intervallo murum etiam eadem regione addere parat,[h] ut vel sine præsidio tueri se adversus Romanos possent.[i] Reliquit tamen modicum præsidium, ut simul in faciendo [19] muro adjuvaret. Ipse, profectus cum ceteris copiis, ad Galæsum flumen [k] (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus (quod aliquantum opinione ejus celerius creverat) spem cepit, etiam arcem expugnari posse. Et est non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco plano posita, et ab urbe muro tantum ac fossa divisa. Cum jam machinationum omni genere et operibus oppugnaretur, missum a Metaponto præsidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improviso opera hostium invaderent. Alia disjecerunt, alia igni corruperunt. Isque finis Hannibali fuit ea parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, quia arcem tenentes, quæ in peninsula posita imminet faucibus portus, mare liberum habebant; urbs contra exclusa maritimis commeatibus, propiusque inopiam erant obsidentes, quam obsessi. Hannibal, convocatis principibus Tarentinorum,[20] omnes præsentes difficultates exposuit: 'neque arcis tam munitæ expugnandæ viam cernere, neque in obsidione quicquam habere spei, donec mari potiantur hostes. Quod si naves sint,[1] quibus commeatus invehi prohibeant, extemplo aut abscessuros,[2] aut dedituros se hostes.' Assentiebantur Tarentini; ceterum ei, qui consilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam esse, censebant. 'Punicas enim naves ex Sicilia accitas id posse facere: suas, quæ

que ante Gronov.—18 *Præcipitati* Edd. ante Gronov.—19 Optimi libri *simul interfaciendo;* unde Periz. conj. *simul ut in perficiendo,* et J. F. Gronov. *simul in perficiendo* vel *simul ut in faciendo.*—20 *Tarentinis* Edd. ante Gronov.—1 Al. *Quo si naves sint.*—2 ' Put. Pet. Voss. *arcessuros.* Men. *accersuros.* An

NOTÆ

h *Addere parat*] Hannibal.

i *Tueri se adversus Romanos possent*] Tarentini.

k *Ad Galæsum flumen*] Qua regione sit hoc flumen satis hic indicat Livius: hodie *Tara* vocari volunt. De hoc Virgilius: 'et pinguia culta Galæsi.'

sinu exiguo intus inclusæ essent,[3] cum claustra portus hostis haberet, ecquem ad modum[4] inde in apertum mare evasuras?' 'Evadent,' inquit Hannibal. 'Multa, quæ impedita natura sunt, consilio expediuntur. Urbem in[5] campo sitam habetis. Planæ et satis latæ viæ patent in omnes partes. Via, quæ in portum per mediam urbem ad mare transmissa est,[6] plaustris transveham naves haud magna mole. Et mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur; et illinc mari, hinc terra circumsidebimus arcem. Immo brevi aut relictam ab hostibus, aut cum ipsis[7] hostibus capiemus.' Hæc oratio non spem modo effectus, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra junctaque inter se; et machinæ ad subducendas naves admotæ, munitumque iter, quo faciliora plaustra minorque moles in transitu esset.[i] Jumenta inde et homines contracti, et opus impigre cœptum: paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem, et ante os ipsum portus[8] ancoras jacit. Hunc statum rerum Hannibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hyberna. Ceterum defectio Tarentinorum utrum priore anno, an hoc, facta sit, in diversum auctores trahunt. Plures propioresque ætate memoriæ rerum[k] hoc anno tradunt factam.[9]

12. Romæ consules prætoresque usque ante diem quintum Kalendas Maias Latinæ[10] tenuerunt.[l] Eo die per-

[i] *Ut currus essent expeditiores, et difficultas minor esset ad trajiciendum.*

[k] *Et qui ætate propius accedunt ad tempora, quibus homines meminisse poterant rerum gestarum.*

[l] *Feriæ Latinæ retinuerunt Romæ tum consules, tum prætores usque ad 27. Aprilis.*

---

arce cessures?' J. F. Gronov.—3 Al. *interclusæ essent.* Vid. Not. Var.—4 *Quemadmodum* sine *ec* Edd. ante Gronov.—5 *Urbem enim* in iidem.—6 '*Via, quæ in portum per mediam urbem ad mare transmissa est*; at Polyb. dicit *τὴν πλατεῖαν, τὴν ὑπάρχουσαν μὲν ἐντὸς τοῦ διατειχίσματος, φέρουσαν δὲ παρὰ τὸ διατείχισμα ἐκ τοῦ λιμένος εἰς τὴν ἔξω θάλατταν.* Hinc *ex portu* conj. Sigon. et *quæ in portu* (sc. incipiens) *præter mœnia urbana ad mare t. est* Jac. Gron. *portu* legitur h. l. in optimis Mss. et *præter mœnia* sic VII. 8. XXXVIII. 3. Sed *per mediam urbem* etiam Appian. expressit: *λεωφόρον ὁδὸν, ἣ διὰ μέσης τῆς πόλεως ἔφερεν ἀπὸ τῶν λιμένων ἐπὶ τὴν νότιον θάλασσαν.*' *Rupert.* Vid. Not. Var.—7 *Ipsis* abest a Grut. Gronov. Donjat.—8 *Et ante ipsum portum* Edd. ante Gronov. '*Ancoras* scripsi pro *anchoras*, ut semper, quia est Gr. *ἄγκυρα.*' *Rupert.*—9 Vulg. *factum.*

petrato sacro in monte,† [l] in suas quisque provincias proficiscuntur. Religio deinde nova objecta est ex carminibus Marcianis. Vates hic Marcius illustris fuerat, et, cum conquisitio [11] priore anno ex senatus consulto talium librorum fieret, in M. Atilii [12] prætoris urbani,[m] qui eam rem agebat, manus venerant. Is protenus novo prætori Syllæ tradiderat. Ex hujus Marcii duobus carminibus, alterius post rem actam editi cum rato auctoritas [13] eventu,[n] alteri quoque, cujus nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannensis prædicta clades in hæc ferme verba erat: 'Amnem Trojugena Cannam Romane fuge: ne te alienigenæ cogant in campo Diomedis conserere manus. Sed neque credes tu mihi, donec compleris sanguine campum; multaque millia occisa tua deferat [14] amnis in pontum magnum ex terra frugifera; piscibus atque avibus ferisque, quæ incolunt terras, iis fuat [15] esca caro tua. Nam mihi ita Jupiter fatus est.' Et Diomedis Argivi campos [o] et Cannam flumen,[p] qui militaverant in iis locis, juxta atque

10 *Feriæ* addunt Mss. nonnulli.—† 'Scil. Albano, quod diserte addit Ms. unus.' *Stroth.*—11 *Inquisitio* Edd. ante Gronov.—12 *Æmilii* Edd. vett. mox *urbis* omnes Edd. ante Gronov. præter Put. et Pet. qui *urbem* habent.—13 '*Alterius postea est acta dediti curato auctoritas* Edd. principp. *alterius postea est aucta dedit curato auctoritas* Tarvis. et al. hujus ætatis. *alterius postea est aucta declarato auctoritas* Venet. 1501. al. vett. *alterius postea aucta declarato auctoritas* Frob. *alt. postea aucta declarato auct.* Francof. Grut. et all. ante Gron. Nostrum Gronovius ex conjectura Vallæ ab optimis Mss. prope comprobata recepit. Præferunt enim hi: *postrameacta dediti cum rato auct.*' Stroth.—14 *Deferet* Francof. Grut. Gronov. Doujat. Crevier. al.—15 *Fiat*

NOTÆ

[l] *In monte*] Albano.

[m] *In M. Atilii prætoris urbani*] Sic, etiam nolentibus Mss. legendum, non ut vulgo *M. Æmilii*, probatur ex lib. XXIV. cap. 44. et hujus lib. cap. 1. idque recte annotarunt Sigon. et Gronov.

[n] *Alterius post rem actam editi cum rato auctoritas eventu*] Restitutus ex Vallæ conjectura locus, quam merito probat Gronov. adductis etiam auctoritatibus. Sensus est, cum duo essent illius Marcii carmina, seu vaticinia ejus libris comprehensa; auctoritas alterius carminis, quod post rem peractam editum fuerat eventu jam certo, fidem afferebat alteri de re quam prædicebat, et quæ nondum advenerat. Vulgo legebatur, *postea aucta est declarato auctoritas eventu.*

[o] *Et Diomedis Argivi campos*] Diomedes Argis post excidium Trojanum profugus, Arpos in Apulia condiderat, in qua Cannæ.

[p] *Et Cannam flumen*] Quod vicum Cannas alluebat.

ipsam cladem agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora futura præteritis sunt, sed perplexius etiam scripturæ genere. 'Hostem, Romani,[q] si expellere vultis, vomicamque, quæ gentium venit longe, Apollini vovendos censeo ludos, qui quotannis comiter[16] Apollini fiant: cum populus dederit ex publico partem, privati uti conferant pro se suisque.[17] Iis ludis faciendis præerit prætor is,[18] qui jus populo plebeique dabit summum. Decemviri Græco ritu hostiis sacra faciant. Hæc si recte faxitis,[19] gaudebitis semper, fietque res vestra melior. Nam is Divus extinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascunt[20] placide.' Ad id carmen explanandum[1] diem unum sumserunt. Postero die senatus consultum factum est, ut decemviri libros,[2] de ludis Apollini reque divina faciunda, inspicerent. Ea cum inspecta relataque[r] ad senatum essent, censuerunt Patres: 'Apollini ludos vovendos faciundosque; et, quando ludi facti essent, duodecim millia æris[s] prætori ad rem divinam, et duas hostias majores dandas.'[t] Alterum senatus consultum factum est, 'Ut decemviri sacra Græco ritu facerent, iisque hostiis:[3] Apollini bove aurato[u] et capris duabus albis auratis, Latonæ bove[4] fœmina aurata.' Lu-

Edd. post principp. usque ad Gronov.—16 *Communiter* Edd. principp. et Macrobius.—17 Malit Sigon. *pro se quisque*.—18 *His l. f. præsit is prætor* Macrob.—19 *Hoc si recte facietis* Mss. haud pauci et Macrob.—20 Al. *pascit*.—1 Conj. Sigon. *expiandum*. Vid. Not. Var.—2 'Vox *libros* abest ab omnibus fere Mss. prob. Jac. Gron. qui monet, decemviros jussos esse, ipso carmine explorato, de religione, quæ in eo aperiretur, et de ludis decernere, idque innui verbis seqq. *ea cum inspecta relataque essent*, sc. carmina, non libri. Sed vulgatam lect. firmat Macrob. Sat. I. 17. unde etiam probabile fit, Livium scripsisse: *Ea* vel *Eadem cum reperta* vel *inventa relataque* cet.' *Rupert.*—3 Legendum monet Sigon. ex Macrob. *hisce hostiis*.—4 Vid. Not. Var.—

NOTÆ

[q] *Hostem, Romani*] Hoc Marcii vaticinium refert Macrob. I. Saturnal. cap. 17.

[r] *Ea cum inspecta relataque*] Mirum, quod narrat loco ante laudato Macrobius, in libris Sibyllinis eadem reperta nuntiatum Senatui esse.

[s] *Duodecim millia æris*] Assium, quæ hisce temporibus in usu, millia duodecim, libras nostrates 350. haud excesserint.

[t] *Dandas*] Num potius *danda?* millia nempe æris duodecim ad eas res

[u] *Bove aurato*] Auratis nempe cornibus.

dos prætor in circo maximo cum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. Hæc est origo ludorum Apollinarium, victoriæ, non valetudinis, ergo, ut plerique rentur, votorum[5] factorumque. Populus coronatus spectavit: matronæ supplicavere: vulgo apertis januis in propatulis[6] epulati sunt, celeberque dies omni cærimoniarum genere fuit.

13. Cum Hannibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur; quod malum diuturnæ obsidionis esse solet, jam famem Campani sentiebant, quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Itaque legatos ad Hannibalem miserunt, orantes, ut prius, quam consules in agros suos educerent legiones, viæque omnes hostium præsidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi juberet Capuam. Hannibal, Hannonem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam transire, et dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, jussit. Hanno, ex Bruttiis profectus cum exercitu, vitabundus castra hostium consulesque, qui in Samnio erant,[x] cum Benevento jam appropinquaret, tria passuum millia ab ipsa urbe loco edito castra posuit. Inde ex sociis circa populis, quo æstate comportatum erat, devehi frumentum in castra jussit; præsidiis datis, quæ commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuntium misit, qua die in castris[7] ad accipiendum frumentum præsto essent, omni undique genere vehiculorum jumentorumque ex agris contracto. Id pro cetera socordia negligentiaque a Campanis actum.[m] Paulo plus quadringenta[8][y] vehicula

[m] *Eadem incuria, seu juxta negligentiam, qua in reliquis rebus uti Campani soliti.*

5. Post *votorum* interpunctio major, sequentisque periodi initium hoc: *Factosque populus, &c.* Edd. ante Crevier.—6 *In propatulo* Edd. ante Gronov. quod et dat Stroth.

7 Voces *in castris* absunt ab Edd. ante Gronov.—8 *Quadraginta* e vet. lib.

NOTÆ

[x] *Consulesque, qui in Samnio erant*] Refert ad *vitabundus*, id est, cum vitaret Hanno consules.

[y] *Paulo plus quadringenta*] Cave,

missa, et pauca præterea jumenta. Ob id castigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quæ mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset, alia prodicta dies[9] ad frumentum majore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, cum enuntiata Beneventanis essent, legatos decem extemplo ad consules (circa Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui cum, auditis, quæ ad Capuam agerentur, inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret; Fulvius, cui ea provincia obvenerat,[10] profectus, nocte Beneventi[11] mœnia est ingressus. Ex propinquo cognoscit, Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum: per quæstorem Campanis datum frumentum:[12] duo millia[a] plaustrorum, inconditam inermemque aliam turbam, advenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque formam et militarem ordinem, immixtis agrestibus iis[13] ex terris, sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaque in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda[14] esse. Quarta vigilia profecti, sarcinis omnibus impedimentisque Beneventi relictis, paulo ante lucem cum ad castra pervenissent, tantum pavoris injecerunt, ut, si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint. Altitudo loci et munimenta defenderunt, quæ

Sigon. Vid. inf. et Not. Var.—9 '*Alia prodicta dies* e Mss. Flor. Voss. et Crevier. recepi cum Stroth. quia hoc est proprium in hac re verbum, et reliquæ lectiones ex hac ortæ, *prodita*, (quod a Drak. editum et firmatum est exemplo Terent. Andr. II. 1. 13.) *producta*, et *prædicta*.' Rupert.—10 *Evenerat* Edd. ante Gronov.—11 *Beneventum* Edd. ante Gronov.—12 Verba, *per quæstorem Campanis datum frumentum* desunt in Edd. ante Gronov. et multis Mss.—13 'Pronomen jungendum sequenti substantivo *terris*, non superiori *agrestibus*. Sed nescio an lateat aliquod ulcus.' *Stroth.* 'An in *iis* latet forte *sociis?* paulo ante enim dicebatur: 'Inde ex sociis circa populis . . . devehi frumentum in castra jussit.'' *Doering.*—14 *Expugnanda* Edd. ante Aldum et Mss.

NOTÆ

quadraginta legas cum Sigonio, contra veterum fidem. Esset enim ridiculus hic numerus adeo exiguus, ad convehendam annonam pro necessitate urbis, quæ magnitudine ac frequentia cum ipsa Roma certabat.

[a] *Profectum frumentatum . . . . duo millia*] Vulgo ita scriptum erat, sed ex pluribus manuscriptis interjecit apposite Gronov. *per quæstorem Campanis datum frumentum*.

nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili ascensu,[15] poterant. Luce prima prælium ingens accensum est: nec vallum modo tutantur Pœni, sed, ut quibus locus æquior esset, deturbant nitentes per ardua hostes.

14. Vicit tamen omnia pertinax virtus, et aliquot simul partibus[a] ad vallum ac fossas perventum est; sed cum multis vulneribus ac militum pernicie. Itaque convocatis tribunis militum consul, 'absistendum temerario incepto,' ait: 'tutius sibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum: dein postero castris se hostium jungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi posset. Id quo facilius obtineatur, collegam quoque et exercitum ejus se acciturum, totumque eo versuros[16] bellum.'[b] Hæc consilia ducis, cum jam receptui caneret, clamor militum aspernantium tam segne imperium disjecit. Proxima portæ[17] hostium erat cohors Peligna; cujus præfectus Vibius Accuæus[18] arreptum vexillum[c] trans vallum hostium trajecit. Execratus inde seque et cohortem, si ejus vexilli hostes potiti essent, princeps ipse per fossam vallumque in castra irrumpit. Jamque intra vallum Peligni pugnabant, cum altera parte, Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis captorum castrorum concederent decus, T. Pedanius, princeps primus

plurimi.—15 'Gud. Voss. Mureti, *aditu* pro *ascensu*. An fuit, *quæ nulla ex parte, nisi ardua ac difficili, adiri poterat?*' J. F. Gronov.

16 Al. *versurum*.—17 'Put. *proxime portas*. Ita scribe: vel *portam*.' J. F. Gronov.—18 Cognomen abest ab Edd. ante Gronov. qui addendum hoc et ita scribendum monuit. *aeaus* optimi Mss. at cap. extr. *Accaus*; alii *Aceeus* et

NOTÆ

[a] *Aliquot simul partibus*] Gall. *Par divers endroits; de plusieurs côtés.*

[b] *Eo versuros bellum*] Nempe se et collegam. Sigon. *versurum.*

[c] *Cujus præfectus Vibius Accuæus arreptum* [*Vibius ereptum*] *vexillum*] Ita vulgata editio, et Colb. quæ nullam exigere mutationem videtur. Ceterum *Vibium* hunc *Accæum* cognominant; et plures hic Livii codices, et Valerius lib. III. cap. 2. num. 20. quod corrigit Gron. legitque *Accuæus*, quasi ab *Accua* oppido, cujus mentio lib. XXIV. cap. 20. Sed ibidem *Æcarum* Noster meminit, unde *Æcæus*, quod minus ab *Accæo* distaret. At horum oppidorum neutrum in Pelignis: unde et cognomen Vibio aliunde esse potuit. Et in quibusdam Livii libris *Accæus*.

centurio,[19] † cum signifero signum ademisset, 'Jam hoc signum et hic centurio,' inquit, 'intra vallum hostium erit. Sequantur, qui capi signum ab hoste prohibituri sunt.' Manipulares sui primum transcendentem fossam,[20] dein legio tota secuta est. Jam et consul, ad conspectum transgredientium vallum mutato consilio, ab revocando[1] [d] ad incitandos hortandosque versus milites, ostendere, in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum et civium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per æqua atque iniqua loca, cum undique tela conjicerentur, armaque et corpora hostes objicerent, pervadunt irrumpuntque. Multi vulnerati, etiam quos vires sanguisque desereret, ut intra vallum hostium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, velut in plano sita nec permunita castra. Cædes inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permixtis. Supra sex millia hostium occisa, supra septem millia capitum,[2] [e] cum frumentatoribus Campanis omnique plaustrorum et jumentorum apparatu, capta: et alia ingens præda fuit, quam Hanno, populabundus passim cum isset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde, dejectis[3] hostium castris, Beneventum reditum est, prædamque ibi ambo consules (nam et Ap. Claudius eo post paucos dies venit) vendiderunt diviseruntque. Et donati, quorum opera castra hostium capta erant: ante alios Accuæus Pelignus,

Acceius. Vid. Not. Var.—19 Lips. Mil. Rom. II. 8. et Duk. conj. *princeps primæ* aut *prioris centuriæ*. 'Viris doctis suspectum fuit vocabulum *primus*, mihi potius *centurio* glossa τοῦ *primus* videretur.' *Stroth*.—20 Vet. lib. ap. Sigon. *primum transcenderunt fossam*.—1 *Revocandis* Edd. ante Gronov.—2 *Cæsa, supra VII. millia capiuntur* Edd. ante Gronov.—3 Conj. Rupert. *direptis*.

NOTÆ

† *Princeps primus centurio*] Hoc est, primus centurio legionis III. omnium princeps, aut ante alios (vide infra) arrepto signo castra Punica ingressus est. De primo centurione vide J. Lipsium de milit. Rom. c. 2. Dial. 8. *J. Clericus*.

[d] *Ab revocando* [*revocandis*] Veteres quidam habent *ab revocando* non magno discrimine, sive sententiam, sive constructionem spectes.

[e] *Supra septem millia capitum*] Ita melius meo judicio, quam ut vulge, *septem millia capiuntur*: cum in fine periodi *capta* dicantur: quæ repetitio parum Livio digna.

et T. Pedanius princeps tertiæ legionis.† Hanno ab Cominio Cerito,[f] quo nuntiata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugæ magis, quam itineris, modo in Bruttios rediit.

15. Et Campani, audita sua pariter sociorumque clade, legatos ad Hannibalem miserunt, qui nuntiarent, 'duos consules ad Beneventum esse, diei iter a Capua; tantum non ad portas et muros bellum esse. Ni propere subveniat, celerius Capuam, quam Arpos, in potestatem hostium venturam. Ne Tarentum quidem, non modo⁴ arcem,[g] tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini æquare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat.' Hannibal, curæ sibi fore rem Campanam pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo præsidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ præsidiique, quod ibi obsideretur, cura esse. C. Servilius legatus, ex auctoritate Patrum a P. Cornelio prætore in Etruriam ad frumentum coëmendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias pervenit. Cujus adventu, qui ante, in exigua spe, vocati sæpe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant, ultro ad transeundum hostes vocabant solicitabantque. Et erat satis validum præsidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo,

NOTÆ

† *Princeps tertiæ legionis*] Primus omnium ex tertia legione donatus est. *J. Clericus.*

[f] *Ab Cominio Cerito*] *Cominium* hoc fuisse in Samnitum et Hirpinorum limitibus dixi lib. x. cap. 39. Et sane in extremis Hirpinorum finibus circa Taurasinos campos fuisse suadet viginti millium spatium inter Aquiloniam et Cominium, a Livio notatum, et fuga hostium versus Bovianum. *Ceriti* vero cognomen ad discrimen alterius Cominii quod in Samnitum, Volscorum, et Marsorum collimitio, adhuc *Comino* dicitur; vel *Cominorum*, quos in Æquicolis interiisse testatur Plin. lib. III. cap. 12. Additum forte fuit a Cerito Samnitum oppido, inde non admodum dissito, cujus nominis vestigia supersunt in eo loco quem vocant *Cerito*, in confinio Terræ Laboris ac Principatus Ulterioris et Comitatus Molisii, ad dextram Tamari, inter Telesiam, Sæpinum, et Beneventum.

[g] *Non modo arcem*] Tarentinam, quæ ab Hannibale obsidebatur, urbe potitô.

metu, quo tenebantur, liberati, ad Hannibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris et Thurini[h] fecerunt. Movit eos non Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque, quibus, indidem ex Achaia oriundi,[5 i] etiam cognatione juncti erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper interfectos.[k] Eorum amici cognatique literas ac nuntios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttiis erant, miserunt, 'si exercitum ad mœnia admovissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse.' M. Atinius Thuriis cum modico præsidio præerat. Quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur posse; non militum,[6] quos perpaucos habebat, fiducia, quam juventutis Thurinæ. Eam ex industria centuriaverat armaveratque ad tales casus. Divisis copiis inter se, duces Pœni cum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu, tectus collibus, ad tegendas[7] insidias oppositis,[l] subsistit. Atinius, peditum tantum agmine per exploratores com-

4 'Mss. explicandi studio pro *non modo* dederunt *nedum*.' Stroth.—5 *Quibus itidem ex Achaia oriundis* conj. J. F. Gronov.—6 *Non tam militum* Edd. ante Gronov.—7 'Non placet illud *tectus ad tegendas*. Sic tamen omnes libri. Forte *celandas*.' J. F. Gronov. 'Propius crediderim : *septus collibus ad tegendas insidias oppositis*.' xxv. 25. 'Castraque tectis parietum pro muro septa.''

NOTÆ

[h] *Thurini*] *Thurium*, vel *Thuriæ*; *Sybaris*, *Copiæ*, ejusdem urbis diversa fuere nomina. Ea olim opibus omnique deliciarum genere affluens, ad Sybaris et Crathidis amnium in sinum Tarentinum sese exonerantium ostia, in Magna Græcia, Lucanorumque et Bruttiorum confinio fuit. Nunc in Calabria inferiori nomen servant ruinæ; vulgo, *Sibari rovinata*, haud procul turri *Brodogneto*.

[i] *Ex Achaia oriundi*] Tarentum Lacedæmoniorum, Metapontus Pyliorum ex Elide, Sybaris Achæorum opus, cujus a Crotoniatis eversæ loco Athenienses Thurium condidere, ut ex Strabone, Dionys. et aliis constat. Fuere hi omnes Græci, non tamen ex Achaia, nisi late sumto Achaiæ nomine.

[k] *Propter obsides nuper interfectos*] Vide cap. 7. et 8.

[l] *Ad tegendas insidias oppositis*] Τὸ *tegendas* nemo non videt supervacaneum esse: nolim tamen vocem *oppositis* mutare in *appositis*, cum Fabro; id est, ut inquit, idoneis: tum quod nullum profert codicem, in quo ita scriptum sit: tum quod optime dicuntur colles *oppositi* tegere insidias, ut qui hostium conspectui opponantur.

perto, in aciem copias educit, et fraudis intestinæ,[n] et hostium[8] insidiarum ignarus. Pedestre prælium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis; Thurinis expectantibus magis, quam adjuvantibus, eventum: et Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quo ubi ventum est, coorti cum clamore equites prope inconditam Thurinorum turbam,[9] nec satis fido animo, unde pugnabat, stantem,[o] extemplo in fugam averterunt. Romani, quanquam circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere. Postremo et ipsi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, cum popularium agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant, 'instare Pœnum, permixtosque et[10] hostes urbem invasuros, ni propere portas claudant.' Ita exclusos Romanos præbuere hosti ad cædem. Atinius tamen cum paucis receptus.[11] Seditio inde paulisper tenuit; cum alii urbem tuendam,[12] inde alii cedendum fortunæ,[m] et tradendam urbem victoribus censerent. Ceterum, ut plerumque, fortuna et consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac justum, consultum volebant, quam respectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt. Con-

[n] *Et proditionis Thurinorum.*
[o] *Et quæ parum fidis animis a partibus Romanorum stabat, quas tueri dimicando simulabat.*

Jac. Gronov. Pro *oppositis* conj. Tan. Faber *appositis*.—8 Conj. J. F. Gronov. *hostilium*.—9 '*Coorti cum clamore equites prope inconditam Thurinorum turbam* e quibusdam Mss. recepi cum Stroth. pro vulg. *propere*, quod male cum *extemplo* jungitur; et quo servato saltem post *propere*, non post *equites*, quod vulgo factum, suadente Jac. Gron. distinguendum.' *Rupert.*—10 *Et* deest in Edd. ante Gronov.—11 Vet. lib. ap. Sigon. *cum paucis se recepit*.—12 'Verba *alii urbem tuendam* desunt fere in omnibus Mss. extant tamen in Edd. omnibus.

NOTÆ

[m] *Alii cedendum fortunæ*] Desunt hæc in Mss. et suppleri potest sensus ex eo quod dicitur 'aliquamdiu seditio tenuisse,' inter diversa nempe volentes: *inde*, id est, nunc tandem; post ejusmodi scilicet casum, alios censuisse fortunæ cedendum.

sules a Benevento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modo, quæ jam in hybernis [13] erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam; nobilem se consulatum tam opulentæ urbis excidio rati facturos, simul et ingens flagitium imperio demturos, quod urbi tam propinquæ tertium annum [n] impunita defectio esset. Ceterum, ne Beneventum sine præsidio esset, et ut ad subita belli, si Hannibal (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam sociis Capuam venisset, equites vim sustinere possent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire jubent: legionibus stativisque ad obtinendas res in Lucanis aliquem præficeret.[14]

16. Graccho, prius quam ex Lucanis moveret, sacrificanti triste prodigium factum est. Ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapsi, edere [15] jecur,[o] conspectique repente ex oculis abierunt. Id cum haruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentius exta reserata servarentur; [16] [p] iterum ac tertium venisse [17] tradunt,

Ob geminum *alii* excidisse videri possunt.' *Stroth.* Vid. Not. Var.—13 '*In herbis* conj. Jac. Gronov. certe *hybernis* vix locum habere poterit.' *Stroth. In herbis* dat Kreyssigius.—14 'Conjiciebam *præficere*, ut suspensa esset oratio ab τῷ *jubent*. Video nunc id e lib. vet. notasse Muretum.' *J. F. Gronov.*

15 Conj. J. F. Gronov. *adedere* vel *ambedere*. Vid. Not. Var.—16 'Ita Edd. ante Gronov. et plurimi Mss. *exta reservata s.* quidam Mss. *exta reservaservarentur* cod. Put. *exta reservarentur* Flor. Cant. et Crev. quod recepit Stroth. [et Kreyssig.] qui inde reliquas lectiones ortas monet. Sed τὸ *intentius* postulare videtur *servare* vel *observare*, non *reservare*; Doer. 'diligentiusque asservatis extis' dixit Valer. Max. I. 6. 8. *extares ollæ servarentur* Gron. Crev. et al. ex emend. Salmas. *extar servaretur* conj. Ruben. ('*Extar olla*, ubi exta coquebantur.' Glossar. Cf. ad Intpp. Plaut. Rud. I. 2. 47.) *exta prosecta servarentur* malebat Drak. ut v. 21.' *Rupert.* Conjecturam Drakenborchii probat Doering.—17 Gallici omnes et Voss. spernunt τὸ *venisse*, dein ha-

NOTÆ

[n] *Tertium annum*] Cum defecisset Capua anno 536. et nunc annus ageretur 541. jam quintus a defectione Capuæ numerandus videbatur. Verum extremi duo non computantur ab Auctore.

[o] *Edere jecur*] Variant lectiones, et scribendum videtur, cum Valerio Maximo lib. I. c. 6. *adedere*, vel *ambedere.*

[p] *Exta reserata* [*extares ollæ*] *servarentur*] Conjectura est Salmasii, quod exta in sacrificiis, non in veru coquerentur, sed in olla, ex Varrone; quæ *olla*, sive *aula*, inde *extaris*, ex Plauto. Vulgo *exta reserata servarentur.*

libatoque jecinore intactos angues abiisse. Cum haruspices, ad imperatorem id pertinere prodigium, præmonuissent, et ab occultis cavendum hominibus consultisque;[18] nulla tamen providentia fatum imminens moveri potuit. Flavius[19] Lucanus fuit, caput partis ejus Lucanorum, cum pars ad Hannibalem defecisset, quæ cum Romanis stabat: et jam anno[20] in magistratu erat; ab eisdem illis creatus prætor. Is, mutata repente voluntate, locum gratiæ apud Pœnum quærens, neque transire ipse, neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris et ejusdem hospitis proditi capite ac sanguine fœdus cum hostibus sanxisset. Ad Magonem, qui in Bruttiis præerat, clam in colloquium venit, fideque ab eo accepta, si Romanum iis imperatorem tradidisset,[1] liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos; deducit Pœnum in locum, quo erat cum paucis Gracchum adducturus.[2] [q] Magonem ibi

bent *jocinore*.—18 Al. *consiliisque*.—19 ' In Ms. Put. *Flavos* et deinde *Flavus*: mox verba *cum pars ad Hannibalem defecisset* forte a glossatore profecta.' *Rupert*.—20 *Annuo* Gronov. Donjat.—1 *Si Romanorum imperatorem sibi tradidisset* Grut. Gronov. al. *si Rom. is imp. trad.* Mog. Frob. all.—2 ' *In locum, quo erat cum paucis Gracchum a.* ex uno Ms. Pal. recepi cum Str. pro vulg. *in locum pacis G. a.* quod ineptum est: *paucis* etiam extat in Ms. Put. et iteratio τοῦ *cum* effecit, ut verba *quo erat cum* post *locum* exciderent; Str. *deducit Pœnum, quo cum paucis Gracchum ait ducturum: Mago ubi pedites e. armasset, caperet eas latebras, ubi i. n. occuleret* conj. Gron. et sic fere Ms. Put. *deducit P. in locum paucis G. adducturum mago ibi p. e. armareset capere eas* cet. Verbum *jubet* a plerisque Mss. abest, et, si retinendum, pro *ibi* potius substi-

NOTÆ

[q] *Deducit Pœnum in locum, quo erat cum paucis* [*in locum pacis*] *Gracchum adducturus*] Locus difficilis, cui nec satis lucis ex Mss. Regius major, et Colbertinus sic habent: *Fideque ab eo accepta, si Romanum is imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos, dedit Pœnus in locum pacis Gracchum adducturus.* Et hæc sic accipi possent, ut Pœnus Mago, accepta fide a Flavio, ut is Romanum imperatorem traderet; dederit ipse quoque (fidem) fore ut, si id fieret a Flavio, Lucani liberi ac salvis legibus suis reciperentur in amicitiam Carthaginiensium: atque in id Pœnus fidem dederit, quo in insidias Gracchum adduceret. Sed quid est *in locum pacis?* Cogitabam num scribendum esset *in locum necis.* Qua ratione tolerabilis fieret sententia. Verum margini Colbertini libri pro *dedit Pœnus*, ascriptum legitur, ' alias, *deducit Pœnum*.' Ex qua lectione sequentia scite Gronov. conjicit, *quo cum paucis Gracchum ait ducturum:* Flavius nempe Magonem deducit in locum, ad quem dixit fore

pedites equitesque armare, et capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, jubet. Loco satis inspecto atque undique explorato, dies composita gerendæ rei est. Flavius ad Romanum imperatorem venit: 'Rem se,' ait, 'magnam inchoasse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi opera opus esse.[3] Omnium populorum[4] prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu descissent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Romanorum; quando res quoque Romana, quæ prope exitium clade Cannensi venisset, in dies melior atque auctior fieret; Hannibalis vis senesceret, ac prope ad nihilum venisset. Veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam unquam gentem magis exorabilem, promtioremque veniæ dandæ fuisse. Quoties rebellioni etiam majorum suorum ignotum? Hæc ab se,' ait, 'dicta:'[p] [5] ceterum ab ipso Graccho eadem hæc audire malle eos, præsentisque contingere dextram: id pignus fidei secum ferre. Locum se consiliis[6] dixisse[r] a conspectu amotum, haud procul a castris Romanis. Ibi paucis verbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit.' Gracchus, fraudem et sermoni et rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum

[p] *Flavius Graccho dixit, se hujusmodi sermones habuisse apud prætores Lucanorum.*

tuendum videtur.' *Rupert.*—3 Al. *opus esset.*—4 'Perperam Lipsius emendare volebat *popularium*, cui assentiebatur Modius, vanus homo.' *Stroth.*—5 In Mss. *sint* pro *ait.* Conj. J. F. Gronov. *sane dicta.*—6 'Scil. super hac re agendis: *consciis* Gron. Crev. Drak. et rell. post Gron. ex hujus conjectura. Nos probam superiorum Edd. lectionem reduximus, cum in Mss. omnibus vel *consiliis* vel *conciliis*, solenni permutatione, reperiatur: mox *edixisse*

NOTÆ

ut ipse Gracchum adduceret.

In locum pacis Gracchum, &c.] Legit J. F. Gronovius, *quo cum paucis Gracchum ait ducturum.* Cum minori mutatione legere possis: *in locum, cum paucis Gracchum adducturus, &c.* vel, *in locum, quo cum paucis Gracchum erat adducturus.* J. Clericus.

[r] *Locum se consiliis dixisse* [*conciliis edixisse*] Scribit Gronov. *consciis;* sed stare fortassis potest, quod habent plerique scripti, *locum se conciliis edixisse;* id est, variorum Lucaniæ populorum cœtibus locum indicasse ad colloquendum: vel, ut quidam editi, *consiliis*, hoc est, ad perficienda consilia.

lictoribus ac turma equitum e castris profectus, duce hospite in insidias præcipitatur.[7] Hostes subito exorti; et, ne dubia proditio esset, Flavius his se adjungit. Tela undique in Gracchum atque equites conjiciuntur. Gracchus ex equo desilit.[8] Idem ceteros facere jubet, hortaturque, 'Ut, quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent virtute.[9] Reliquum autem quid esse paucis, a multitudine in valle, sylva ac montibus septa, circumventis, præter mortem? Id referre, utrum præbentes corpora pecorum[10] modo inulti trucidentur,[s] an, toto animo[11] [t] a patiendo expectandoque eventu in impetum atque iram verso, agentes audentesque, perfusi hostium cruore, inter expirantium inimicorum cumulata armaque et corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent. Qui eam victimam præ se ad Inferos misisset, eum decus eximium egregiumque solatium suæ morti inventurum.' Inter hæc dicta, paludamento circum lævum brachium intorto, (nam ne scuta quidem secum extulerant,) in hostes impetum fecit. Major, quam pro numero hominum, editur pugna. Jaculis maxime aperta corpora Romanorum, et, cum undique ex altioribus locis in cavam vallem conjectus esset,[f] transfiguntur. Gracchum, jam nudatum præsidio, vivum capere Pœni nituntur. Ceterum ille, conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeo infestus confertos invasit, ut parci

[f] *Et cum facilis undique esset e locis editioribus in vallem depressam jactus telorum.*

Edd. ante Gronov.' *Stroth.*—7 *Præcipitatus* Edd. ante Gronov.—8 Al. *desiluit.*—9 '*Id honestent virtute.* Men. *id obstent.* Voss. *id eo obstent.* Pet. melior *ideo honestent.* Put. denique *id cohonestent virtute.*' J. F. Gronov.—10 '*Utrum præsenti torpore* malo Edd. ante Gronov.' *Rupert.*—11 'Vox *animo* non conspicitur in Put. Pet. Men. Voss. Scribe: *an toti a patiendo expectandoque eventu in impetum atque iram versi, agentes.* Horatius, 'totus in illis.' Noster; 'plebs novarum rerum atque Hannibalis tota esse.'' *J. F. Gronov.*

NOTÆ

[s] *Utrum præbentes corpora pecorum modo inulti trucidentur*] Ita in uno Pal. apud Gron. melius quam ut vulgo *utrum præsenti torpore;* aut, ut in Reg. Colb. aliisque, *præsentes corpora,* &c.

[t] *An toto animo*] Alias, *toti, a patiendo expectandoque eventu in impetum atque iram versi.*

ei sine multorum pernicie non posset. Exanimem eum Mago extemplo ad Hannibalem misit, ponique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris jussit. Hæc vera fama est. Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur, periit.

17. Sunt, qui in agro Beneventano, prope Calorem fluvium,[u] ostendant,[12 x] a castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi causa progressum, cum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem, saxisque, quæ volvit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt, qui haruspicum monitu quingentos passus a castris progressum, uti loco[13] puro[y] ea, quæ ante dicta prodigia sunt, procuraret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant. Adeo nec locus, nec ratio mortis, in viro tam claro et insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia est[14] fama. Alii in castris Romanis sepultum ab suis, alii ab Hannibale (et ea vulgatior fama est) tradunt in vestibulo Punicorum castrorum rogum exstructum esse: armatum exercitum decucurrisse[15] cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum et corporum, suæ cuique genti assuetis,[16] ipso Hannibale omni rerum verborumque honore exequias celebrante. Hæc tradunt, qui in Lucanis rei gestæ auctores sunt. Si illis, qui ad Calorem fluvium in-

12 Conj. Ruben. *contendant.*—13 *Loco* abest a Ms. Cantabr. prob. Jac. Gron. ut intell. *flumine.* Forte leg. *pure.*—14 Quidam codd. omittunt τὸ *est.*—15 *Decurrisse* Edd. ante Drak. et plurimi Mss.—16 Voss. *suæ quisque genti assuetis.*

NOTÆ

[u] *Prope Calorem fl.*] Hic amnis, eodem adhuc nomine dictus, in Sabatum influit, qui labitur in Vulturnum.

[x] *Ostendant*] Ruben. suspicatur ab Auctore fuisse scriptum *contendant.* Sed neque his magna *contendendi* materia. Et *ostendere* aliquando sumitur pro declarare, et narrando significare, ut apud Plaut. in Asin. 'Tua oratione animum ostendisti tuum.'

[y] *Loco puro*] Hic *purum locum* suspicari quis posset de eo dici, qui opponitur religioso, in quem cadavera illata sunt, (sine quibus vix castra fuerint;) vel alias, sanguine polluto: sed verior significatio est, ut purus dicatur locus, in quo nihil obstat, et qui nulla re occupatur, quæ visum impediat, ut apud Horat. 'verum Puræ sunt plateæ, nihil ut meditantibus obsit.'

terfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt. Eo delato ad Hannibalem, missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quæstorem [a] deferret. Is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

18. Consules, agrum Campanum ingressi, cum passim popularentur, eruptione oppidanorum et Magonis [17] cum equitatu territi et trepidi, ad signa milites palatos passim revocarunt; et, vixdum instructa acie fusi, supra mille et quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbæ suopte ingenio genti crevit, multisque [18] præliis [a] lacessebant Romanos. Sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat, incaute atque inconsulte inita. Restituit tamen his animos et illis minuit audaciam parva una res. Sed in bello nihil tam leve est, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quintio Crispino Badius Campanus hospes erat, perfamiliari hospitio junctus. Creverat consuetudo, quod æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. Tum Badius, progressus ante stationes, quæ pro porta stabant, vocari [19] Crispinum jussit. Quod ubi est Crispino nuntiatum, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoria, etiam in discidio [20] publicorum fœderum,[b] privati juris,[r] paulum a ceteris processit. Post-

[r] *Quasi rupto fædere publico, superesset tamen aliquis sensus amicitiæ et hospitalitatis.*

17 Conj. Duk. *Hannonis* vel *Bostaris.*—18 *Minutisque* malebat Ruben. et *multique* J. F. Gronov.—19 Al. *evocari.*—20 *Dissidio* Edd. ante Gronov.—

NOTÆ

[a] *Ad .... quæstorem*] Ejus scilicet exercitus, cui Gracchus imperabat.

[a] *Multisque præliis*] Quia dici videntur non posse *præliis lacessi*, qui præliari recusant; corrigit Gronov. *multique præliis lacessebant*, id est, sæpe, identidem lacessebant, *multi erant in lacessendis prælio Romanis.* Verum idem superest absurdum: inutiliter quippe lacessantur præliis, qui refugiunt, præliumque nullum committunt; nisi velis *præliis* interpretari, ad prælia. Facilius Rubenii correctionem admiserim, *minutisque præliis lacessebant:* nam ab velitationibus abstineri vix potest inter vicinos exercitus.

[b] *In discidio publicorum fœderum*]

quam in conspectum venere, 'Provoco te,' inquit, 'ad pugnam, Crispine,' Badius: 'conscendamus equos, summotisque aliis, uter bello melior sit, decernamus.' Ad ea Crispinus, 'nec sibi, nec illi,' ait, 'hostes deesse, in quibus virtutem ostendant: se, etiamsi [1] in acie occurrat, declinaturum, ne hospitali cæde dextram violet,' conversusque abibat. Enimvero ferocius tum Campanus increpare mollitiem ignaviamque, et se digna probra in insontem jacere,* 'hospitalem hostem' appellans, 'simulantemque parcere, cui sciat parem se non esse. Si parum publicis fœderibus ruptis diremta simul et privata jura esse putet, Badium Campanum T. Quintio Crispino Romano palam, duobus exercitibus audientibus,[2] [c] renuntiare hospitium.[d] Nihil sibi cum eo consociatum, nihil fœderatum hosti [3] cum hoste,[e] cujus patriam ac penates publicos privatosque oppugnatum venisset. Si vir esset, congrederetur.' Diu

* *Convitia in Badium ipsum magis convenientia; (utpote vere ignavum;) vel digna homine humanitatis experte qualis ipse Badius.*

1 *Se ab eo etiamsi* Edd. ante Drak. contra plerosque et optimos Mss.—2 '*Palam, duobus exercitibus audientibus, renuntiare hospitium*, cf. XXXVI. 3. XXXVIII. 31. XLII. 25. et ad Tac. Ann. II. 70. 3. *palam* abundat, ut ap. Cic. Verr. V. 26. *ducibus* pro *duobus* conj. Jac. Gron. quia Claudiani, Fulviani, Campani ac Punici exercitus affuerint. Forte pro *duobus* leg. *omnibus*, quod post *palam* adjiciunt Edd. ante Drak. Sed duos Romanos exercitus ab una parte pro uno, et Campanum immixtis Pœnis ab altera itidem pro uno exercitu haberi posse, bene monet Duk.' *Rupert.*—3 *Hospiti* Edd. ante

NOTÆ

Multis hic probat Gronov. *discidium* pro distractione corporis, aut quasi corporis dici. *Dissidium* autem pro animorum dissensione, contentione, rixa.

[c] *Palam [omnibus,] duobus exercitibus audientibus*] Veretur Gronov. ne ab auctore scriptum fuerit *palam duobus exercitibus*, expunctis reliquis, quæ sane redundant. Et certe Livius idem lib. VI. 'Creditori rem palam populo solvi contendit.' Potest tamen pleonasmus ille ferri in Badio, vano homine, ac se ultra modum jactante.

[d] *Renuntiare hospitium*] Hic mos fuit, quemadmodum inter amicos, ita et inter hospites, ut interveniente dissidio, alter alteri amicitiam aut hospitium renuntiaret: neque antea censebantur honeste inimicitias exercere hospites aut amici.

[e] *Nihil fœderatum hosti cum hoste*] Vulgo *hospiti cum hoste*, quasi velit Badius bello aboleri et tolli privatas amicitias.

cunctantem Crispinum perpulere turmales,[a] ne impune insultare Campanum pateretur. Itaque tantum moratus, dum imperatores consuleret, permitterentne sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit equumque conscendit, et Badium, nomine compellans, ad pugnam evocavit. Nulla mora a Campano facta est. Infestis equis concurrerunt.[4] Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hasta transfixit, superque delapsum cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes jacentem conficeret. Badius, prius quam opprimeretur, parma atque equo relicto, ad suos aufugit.[f] Crispinus, equum armaque capta et cruentam[5] cuspidem insignis spoliis ostentans, cum magna laude et gratulatione militum, ad consules est deductus, laudatusque ibi magnifice et donis donatus.

19. Hannibal ex agro Beneventano castra ad Capuam cum movisset, tertio post die, quam venit, copias in aciem eduxit; haudquaquam dubius, quod Campanis, absente se, paucos ante dies secunda fuisset pugna, quin multo minus se suumque toties victorem exercitum sustinere Romani possent. Ceterum, postquam pugnari cœptum est, equitum maxime incursu, cum jaculis obrueretur, laborabat Romana acies; donec signum equitibus datum est, ut in hostem admitterent equos. Ita[6] equestre prælium erat, cum procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat, utrique parti parem metum præbuit, ne hostes novi adventarent. Velut ex composito utrimque signum receptui datum; reductique in castra prope æquo Marte discesserunt. Plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. Inde consules, ut averterent Capua Hannibalem, nocte, quæ secuta est, diversi, Fulvius in

[a] *Qui in eadem equitum turma militabant.*

Gronov.—4 Al. *concurrere.*—5 Al. *armaque capta cruentam.*

NOTÆ

[f] *Aufugit*] Cæsum scribit Val. Max. IV. 1.

agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abiit.[7] Postero die, cum vacua castra esse Romanorum[8] nuntiatum Hannibali esset, et duobus agminibus diversos abiisse; incertus primo, utrum sequeretur, Appium instituit sequi. Ille, circumducto hoste, qua voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Hannibali alia in his locis bene gerendæ rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Penula, insignis inter primipili centuriones et magnitudine corporis et animo.[9] Is, perfunctus militia, per P. Cornelium Syllam prætorem in senatum introductus, petit a Patribus, uti sibi quinque millia militum darentur. 'Se, peritum et hostis et regionum, brevi operæ pretium facturum; et, quibus artibus ad id locorum nostri et duces et exercitus capti forent, iis adversus inventorem usurum.' Id non promissum magis stolide, quam stolide[10] creditum: tanquam eædem militares et imperatoriæ artes essent. Data, pro quinque, octo millia militum; pars dimidia cives, pars socii: et ipse aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit, ac, prope duplicato exercitu, in Lucanos pervenit; ubi Hannibal, nequicquam secutus Claudium, substiterat. Haud dubia res est,[g] quippe inter Hannibalem ducem et centurionem, exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, magna ex parte[11] etiam tumultuarium ac semiermem. Ut conspecta inter se agmina sunt, et neutra pars detrectavit pugnam, extemplo instructæ acies. Pugnatum tamen, ut in nulla pari re, duas amplius horas, concitata et, donec dux stetisset, Romana acie.[*][12] Postquam is, non pro vetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua

[*] *Quamvis nulla in re pares essent Romani, nihilominus ultra duas horas pugnatum est, ardore pugnæ incitatis illorum copiis quamdiu dux superstes fuit.*

6 Al. *Itaque.*—7 '*Abierunt* Edd. a Froben. ad Drak. rectius, opinor.' *Rupert.*—8 Olim *vacua castra Romanorum.*—9 Al. *corporis et animi.*—10 Alterum *stolide* vacare putat J. F. Gronov.—11 *Et magna ex p.* Edd. ante Drak.

NOTÆ

[g] *Haud dubia res est*] Certa erat hinc Hannibalis victoria, hinc Romanorum strages: Gallice, *la chose étoit sans difficulté.*

temeritate contractæ cladi superesset, objectans se hostium telis, cecidit; fusa extemplo est Romana acies. Sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite insessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint; ceteri passim, alii alia peste, absumti sint.[x] [13]

20. Capua a consulibus iterum[14] summa vi obsideri cœpta est, quæque in eam rem opus erant, comportabantur parabanturque. Casilinum frumentum convectum: ad Vulturni ostium, ubi nunc urbs est,[h] castellum communitum:[15] (ante Fabius Maximus[i] munierat:) præsidium impositum, ut[16] mare proximum et flumen in potestate essent. In ea dua maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat, quodque M. Junius[17] prætor ex Etruria coëmerat, ab Ostia convectum[18] est, ut[19] exercitui per hyemem copia esset. Ceterum super eam cladem, quæ in Lucanis accepta erat,[y] volonum quoque exercitus, qui, vivo Graccho, summa fide stipendia fecerat, velut exauctoratus morte ducis, ab signis discessit.[20] Hannibal non

[x] *Diversis exitii generibus.*
[y] *Præter stragem Centenii in Lucania editam ab Hannibale.*

—12 Vid. Not. Var.—13 Al. *sunt.*
14 *Interim* Frob. Francof. Grut. all.—15 '*Puteolis* post *communitum* inserit Cluver. Ital. Ant. I. 2. et *alteri* Stroth. *alterum Fabius* cet. vel *castello communito, quodque Fabius* cet. conj. Gron. Forte leg. *castellum communitum, utque Puteolis,* (*Maximus munierat*) *præsidium impositum:* nam Puteolis, a Fabio munitis, præsidium simul ab eo jam impositum erat, et Fabius passim simpl. *Maximus* dicitur, v. c. XXIV. 12. med. Hinc facile ex *Puteolis* fieri potuit *Fabius*, vel per socordiam librariorum, vel ex glossa, quæ deinde in contextum recepta, extrusa voce *Puteolis.*' Rupert. Vid. Not. Var.—16 *Ut et* Edd. ante Drak.—17 *Munilius* Edd. principp. *Minutius* Tarvis. Venett. all. *Mutius* Frob. Grut. all.—18 'Forte *congestum*, ne idem repetatur verbum.' *Rupert.*—19 Al.

NOTÆ

[h] *Ubi nunc urbs est*] Tunc castellum, postea oppidum fuit *Vulturni* appellatione, ad fluvii cognominis ostium: hodie *Castello di Volturno.*

[i] *Ante Fabius Maximus*] Non ægre in Gronovii sententiam ierim, qui addendam censet vocem, *alterum*, ut legatur, *alterum ante Maximus.* Et intelligatur de Puteolis, quos communitos esse a Fabio jam scripserat lib. XXIV. unde factum ut tria fuerint per hoc bellum munita hoc tractu a Romanis castella: Casilinum in mediterraneis, paulo supra Capuam: Vulturnum in ore fluminis, a quo nomen traxit: et Puteoli: quorum trium mentio infra c. 22.

Capuam neglectam, neque, ut tanto discrimine,[1] desertos volebat socios; sed, prospero ex temeritate unius Romani ducis successu, in alterius ducis exercitusque opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fulvium prætorem Apuli legati nuntiabant, primo, dum urbes quasdam Apulorum, quæ ad Hannibalem descivissent, oppugnaret, intentius rem egisse; postea nimio successu et ipsum et milites, præda impletos, in tantam licentiam socordiamque effusos, ut nulla disciplina militiæ esset. Cum sæpe[2] alias, tum paucis diebus ante expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliam castra movit.

21. Circa Herdoniam Romanæ legiones et prætor Fulvius erant. Quo ubi allatum est, hostes adventare, prope est factum, ut injussu prætoris signis convulsis in aciem exirent. Nec res ulla magis tenuit, quam spes haud dubia, suo id[3] arbitrio, ubi vellent, acturos. Nocte insequenti Hannibal, cum tumultuatum in castris et plerosque ferociter, signum ut daret, institisse duci ad arma vocantes sciret, haud dubius prosperæ pugnæ occasionem dari, tria millia expeditorum militum in villis circa vepribusque et sylvis disponit, qui, signo dato, simul omnes e latebris existerent;[4][k] et Magonem ac duo ferme millia equitum, qua fugam inclinaturam credebat, omnia[5] itinera insidere jubet. His nocte præparatis, prima luce in aciem copias educit. Nec Fulvius est cunctatus, non tam sua ulla spe, quam militum impetu fortuito tractus. Itaque eadem temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum forte procurrentium consistentiumque, quo

ubi.—20 Al. *decessit*.—1 *In tanto discrimine* Edd. ante Drak. *ut in tanto d.* Ms. Hav. prob. Doering. ut sensus sit: quippe vel præcipue in tanto d.—2 *Hannibal cum sæpe* Edd. ab Ascens. ad Gronov.

3 *Id* del. Edd. a Francof. ad Drak.—4 *Exilirent* Edd. ante Gronov.—5 'Non facile dixerim *τὸ omnia* ab Livio prodiisse. Certe in Cantabr. libro

NOTÆ

[k] *E latebris existerent*] Vulgo, *e latebris exilirent*. Sed *existere* pro erumpere, exire, Ciceroni aliisque usurpatum, atque ab ipso Livio lib. XXXIX. 'Si existat hodie ab Inferis Lycurgus.'

loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut metum deserentium locum. Prima legio et sinistra ala in primo[6] instructæ,[1] et in longitudinem porrecta acies. Clamantibus tribunis, 'nihil introrsus roboris ac virium esse, et, quacumque impetum fecisset hostis,[7] perrupturos;' nihil, quod salutare esset, non modo ad animum, sed ne ad aures quidem admittebant. Et Hannibal, haudquaquam similis dux,[m] neque simili exercitu,[8] neque ita instructo aderat. Ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani sustinuere. Dux, stultitia et temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes suos vidit, equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit: cetera a fronte pulsa, a tergo atque alis[9] circumventa, acies eo usque est cæsa, ut ex duodeviginti millibus hominum duo millia haud amplius evaserint. Castris hostes potiti sunt.

22. Hæ clades, super aliam alia, Romam cum essent nuntiatæ, ingens quidem et luctus et pavor civitatem cepit. Sed tamen, quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum[z] prospere rem gererent,[10][n] minus his cladibus commovebantur. Legatos ad consules mittunt C. Lætorium,[11] M. Metilium, qui nuntiarent,[12] ut reliquias duorum exercituum cum cura collegerent, darentque operam, ne per

[z] *Ad illud usque tempus.*

lectum mihi non est.' *J. F. Gronov.*—6 *Ala primo* Edd. ante Gronov.—7 *Fecissent hostes* Edd. ante Drak.—8 *Et Hannibal quidem haudquaquam simili exercitu*, omissis intermediis, Edd. ante Gronov. in vett. præterea est *exstructo* pro *instructo.*—9 Put. Pet. Men. *a fronte pulsa, in tergo atque alis.*
10 *Prospere gererent* Edd. ante Gronov.—11 *Lectorium* Edd. vett.—12 'Suspecta mihi τὰ *qui nuntiarent*, propter ea quæ notavi ad lib. VIII. 22.' *J. F.*

NOTÆ

[1] *In primo instructæ*] Vulgo, *primo instructæ*. Illud ex optimis libris, et melius: est enim *in primo* idem ac primo loco, in fronte, uti antea est observatum.

[m] *Haudquaquam similis dux*] Variantibus libris, Gronov. ex Put. (ubi erat, *haudquaquam similis dua*) feliciter eruit *similis dux*. Et *haudquaquam similis* significat hoc loco, non inferiorem, ut plerumque; sed superiorem longe ac meliorem.

[n] *P. rem g.* [*prospere gererent*] Gronov. suspicatur scribendum, *prospere rem gererent*, quod Petavianus corrupte habeat *prosperem gererent*.

metum [13] ac desperationem hosti se dederent, (id quod post Cannensem accidisset cladem,) et ut desertores de exercitu volonum conquirerent. Idem negotii P. Cornelio datum, cui et delectus mandatus erat: isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio volonum fieret, iique ad signa reducerentur. Hæc omnia intentissima cura acta. Ap. Claudius consul, D. Junio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis præposito, qui, ut quæque naves ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum, ipse ad Capuam regressus, Q. Fulvium collegam invenit Casilini, omnia inde portantem [14] molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo [15] circumsederunt urbem, et Claudium Neronem prætorem ab Suessula ex Claudianis castris [o] exciverunt. Is quoque, modico ibi præsidio ad tenendum [16] locum relicto, ceteris omnibus [17] copiis ad Capuam descendit. Ita tria prætoria circa Capuam erecta, tres et exercitus,[18] diversis partibus opus aggressi, fossa valloque circumdare urbem parant, et castella excitant modicis intervallis; [p] multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremo portis muroque se contineret Campanus. Prius tamen, quam hæc continuarentur opera, legati ad Hannibalem missi, qui quererentur, desertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis; obtestarenturque, ut tunc saltem [19] opem non circumsessis modo, sed etiam circumvallatis, ferret. Consulibus literæ † a P. Cornelio prætore

Gronov.—13 Vet. lib. apud Sigon. *ne qui per metum.*—14 *Casilino omnia importantem* Edd. ante Drak.—15 *Ambo consules* Edd. ante Crevier.—16 Olim *præsidio ad tuendum.*—17 *Cum ceteris omnibus* Edd. ante Gronov.—18 Al. *tres exercitus.*—19 Conj. Rupert. *ut nunc s.*

NOTÆ

[o] *Ex Claudianis castris*] Quæ scilicet ante aliquot annos munita fuerant a M. Claudio Marcello; nomenque adhuc retinebant, prætore Claudio Nerone.

[p] *Et castella excitant modicis intervallis*] Munimenta hæc in minorum castellorum formam nostris dicuntur, *des Forts;* et si angustiora sint, *des Redoutes;* inter hæc continuato vallo perficitur circumvallatio.

† *Consulibus literæ, &c.*] Senatus,

missæ, 'Ut, prius quam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut, qui eorum vellent, exirent ab Capua, suasque res secum auferrent. Liberos fore suaque omnia habituros, qui ante Idus Martias exissent. Post eam diem, quique exissent, quique ibi mansissent, hostium futuros numero.' Ea pronuntiata Campanis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias minarenturque. Hannibal ab Herdonea Tarentum duxerat legiones; spe, aut vi, aut dolo, arcis Tarentinæ potiundæ. Quod ubi parum processit, ad Brundisium flexit iter, prodi id oppidum ratus.[a] Ibi quoque cum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt, querentes simul orantesque. Quibus Hannibal magnifice respondit, et antea solvisse obsidionem, et nunc adventum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi legati vix regredi Capuam, jam duplici fossa valloque cinctam, potuerunt.

23. Cum maxime Capua circumvallaretur, Syracusarum[20] oppugnatio ad finem venit, præterquam vi ac virtute ducis exercitusque, intestina etiam proditione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem et Hippocraten verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret, quanquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem, nec fame, quam prope[1] liberi[q] ab Carthagine commeatus alerent, tamen, ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui

[a] *Sperans fore ut ea urbs sibi traderetur.*

20 *Quoque* addunt Edd. ante Gronov.—1 'Duo optimi, *nec fame unquam prope.* Scribe, *nec fame, ut quam prope.* Valet utpote.' *J. F. Gronov.*—

NOTÆ

nimirum, neque enim prætor quicquam imperare majori potestati poterat. Suspicarer legendum, *literæ a P. C. a P. Cornelio, &c.* et literas *a P. C.* propter repetitionem omissas. Alii judicent. *J. Clericus.*

[q] *Quam prope liberi*] *Quam*, nempe urbem. Ex duobus manuscriptis, in quibus est, *nec fame unquam prope, &c.* scribendum censet Gronov. *nec fame, ut quam prope liberi, &c.* Ubi *ut* valet utpote.

nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis,[b] quia ab novis consiliis abhorrebant, pulsi) colloquiis suæ partis tentare hominum animos jussit, et fidem dare, si traditæ forent Syracusæ, liberos eos ac suis legibus victuros esse. Non erat colloquii copia, quia multorum animi suspecti omnium curam oculosque converterant, ne quid falleret tale admissum.[c] Servus unus exulum, pro transfuga intromissus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. Deinde in piscatoria[2] quidam navi, retibus operti, circumvectique ita ad castra Romana, collocutique cum transfugis: et idem sæpius eodem modo alii atque alii. Postremo ad octoginta facti. Et, cum jam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicyden per Attalum quendam, indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes cum cruciatu sunt.[3] Alia subinde spes, postquam hæc vana evaserat, excepit. Damippus[4] [r] quidam Lacedæmonius, missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. Hujus utique redimendi et Epicydæ cura erat ingens; nec abnuit Marcellus, jam tum Ætolorum, cujus gentis socii[5] Lacedæmonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemtione ejus missis, medius maxime atque utrisque opportunus locus,[6] ad portum Trogiliorum,[7] [s] propter turrim, quam vocant Galeagram,[t] est visus. Quo cum sæpius

[b] *Per tempus quo a Romanis desciverant Syracusani.*
[c] *Ita ut, si quid simile committeretur, latere vix posset.*

2 'Sigonius notat in suis non apparere τὸ *in*. Nostri etiam, *dein piscatoria*. Forte: *dein piscatoria quidam navi, retibus operti, circumvecti usque ad castra Romana.*' J. F. Gronov. Malit Rupert. *circumvecti* vel *circumvecti sunt ita*, et deinde: *At* vel *Sed, cum jam composita.*—3 *Necati omnes et cruciati sunt* Edd. plerique ante Gronov.—4 *Damasippus* Edd. ante Gron.—5 'Probissimi carent τῷ *gentis*. An, *quibus socii*, vel *queis socii?*' J. F. Gronov.—6 'Malim, *medius maxime utrisque opportunus locus visus*. Vacat enim vox *atque*.'

NOTÆ

[r] *Damippus*] Ita Plutarchus appellat, frustraque est Sigon. qui *Damasippum* nominandum conjicit.

[s] *Ad portum Trogiliorum*] *Trogilus portus* Acradinæ proximus et Tychæ, a quo incolæ Trogilii: unde navium statio quæ eo loco, portus Trogiliorum dicitur.

[t] *Turrim, quam vocant Galeagram*] Erat hæc turris ad extremam par-

commearent, unus ex Romanis, ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides æstimandoque ipse secum, quid in fronte paterent[x] singuli, altitudinem[8] muri, quantum proxime conjectura poterat, permensus, humilioremque aliquanto pristina opinione sua et ceterorum omnium ratus esse et vel mediocribus scalis superabilem, ad Marcellum rem defert.[9] Haud supernenda visa. Sed, cum adiri locus, qui ob id ipsum intentius custodiebatur, non posset, occasio quærebatur: quam obtulit transfuga, nuntians, diem[10] festum Dianæ per triduum[y] agi, et, quia alia in obsidione desint, vino largius epulas celebrari, et ab Epicyde præbito universæ plebei, et per tribus a principibus diviso. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibusque, et scalis in occulto comparatis, ceteris signum dari jubet,[†] ut mature corpora curarent quietique darent: nocte in expeditionem eundum esse. Inde ubi id temporis vi-

Sigon.—7 Edd. ante Gron. *Trogilorum.*—8 *Secum, qui in fronte paterent: simul alt.* Edd. ante Gron.—9 *Refert* Edd. nonnulli: mox *Haud spernenda res visa* Edd. ante Gronov.—10 ‘Vox *diem* delenda videbatur Crev. et Jac. Gronov. Sed Latini fortassis etiam plurium dierum solennia *diem festum* dicunt, ut unius diei plur. num. *dies festos*, nec locus Front. III. 3. 2. juvat

NOTÆ

tem Tychæ, qua hæc cum Acradina versus littus conjungebatur: ut ex sequentib. probat Cluver. et ex Plut. qui per *Galeagram* turrim conscendisse Romanos scribit. Ea nunc *Scala Græca.*

[x] *Numerando lapides æstimandoque ipse secum, quid* [*qui*] *in fronte paterent*] Conjicit Gronov. *quid in fronte paterent*, idque in addendis confirmat ex codicibus Puteani duobus, Petavii, Menardi, Vossii, Gudii, Mureti, qui pro *simul* habent *singuli:* quibus et Regius unus congruit, et Colb. sed in his legitur *qui*, non *quid*. Est enim *qui in fronte paterent singuli.* Quod non magis mihi arridet quam communis lectio, quæ aliam quidem, sed idoneam habet sententiam, ut Romanus ille, muri Syracusani lapides numerando, eorumque mensuram æstimando, quatenus oculis patebant, et perspici poterant, conjecerit humiliorem esse murum, quam creditum fuerat.

[y] *Festum Dianæ per triduum*] Celebrabant Dianæ festum Artemisia, ut alii populi, sic et Syracusani, vino multo et lusu, Plutarcho teste in Marcello, ex quo Meursius Græc. Feriat. lib. I.

[†] *Signum dari jubet*] Vocale nem-

sum, quo de die epulatis[a] jam vini satias[11] principiumque somni esset, signi unius milites ferre scalas jussit; et ad mille fere armati tenui agmine per silentium eo deducti.[d] Ubi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in murum, secuti ordine alii; cum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

24. Jam mille armatorum ceperant partem,[a] cum ceteræ admotæ,[12 b] pluribusque scalis in murum evadebant, signo ab Hexapylo dato; quo per ingentem solitudinem erat perventum, quia magna pars, in turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut semigraves potabant. Paucos tamen eorum oppressos in[13] cubilibus[c] interfecerunt. Prope Hexapylon est portula magna vi refringi cœpta; et e muro ex composito tuba datum signum erat. Et jam undique, non furtim,

[d] *Milites unius manipuli, (duas continentis centurias, sive ordines, id est, milites centum viginti,) et armati milites usque ad mille, aut circiter, tacite ad locum eundem ducti sunt.*

conjecturam.' *Duker.*—11 *Quo die epulatis jam vinoque satiatis* Edd. vett. *quo de die eo jam vini* Grut.

12 'Cum Gron. leg. *ceteri admoti*, vel cum Mureto *ceteri admotis pluribus scalis.*' Rupert. Mureti emendationem probat etiam Stroth.—13 *Eorum*

NOTÆ

pe, ut lib. v. c. 36. Vide Just. Lipsium de Milit. Rom. l. v. dial. 9. et 10. *J. Clericus.*

[a] *Quo de die epulatis*] Vulgo *quo, die epulatis jam, vinoque satiatis principium somni esset.* In Colb. *Quo, die epulatis, jam vino satiatis, &c.* Lips. non improbabili conjectura legit, *de die epulatis;* id est, cum adhuc dies esset: quod etiam sine præpositione intelligi posset. Apud veteres certe Romanos hora cœnæ viris frugi vix ante noctem: sed de die epulabantur, qui genio indulgebant, ut nunc per diem festum Syracusani. Eo pertinet illud Satyrici, 'Exul ab octava Marius bibit et fruitur Dis Iratis.' ab octava, id est, nostro more, ab hora ferme secunda post meridiem. Hora nona tempus erat, non cœnæ communis, sed convivii: eoque spectat Martial. 'Imperat exstructos frangere Nona toros.' Aliam Lips. haud necessariam correctionem addit, *vino sauciatis*, pro *satiatis*: nec magis necessaria Gronovii mutatio, aut Salmasii, scribentium, *jam vini satias principiumque somni erat.*

[a] *Ceperant partem*] Muri.

[b] *Cum ceteræ admotæ*] Vel supplendum copiæ, aut scalæ, vel quid simile: vel cum Gronovio legendum, *cum ceteri admoti.*

[c] *Paucos tamen eorum oppressos* [*comprehensos*] *in cubilibus*] Ferri potest hæc vulgaris lectio: melius tamen *oppressos*, quod Gronov. subjicit ex suspicione magis, quam ex Mss.

sed vi aperta, gerebatur res. Quippe ad Epipolas,[d] frequentem custodiis locum, perventum erat, terrendique magis hostes erant, quam fallendi; sicut territi sunt. Nam simul ac tubarum est auditus cantus, clamorque tenentium muros partemque urbis; omnia teneri custodes rati, alii per murum fugere, alii salire de muro præcipitarique turba paventium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat, et gravatis omnibus vino somnoque, et, in vastæ magnitudinis urbe, partium sensu non satis pertinente[14] in omnia.[e] Sub luce, Hexapylo effracto,[f] Marcellus, omnibus copiis urbem ingressus, excitavit convertitque omnes ad arma capienda, opemque, si quam possent, jam captæ prope urbi ferendam. Epicydes, ab Insula, quam ipsi Nason vocant,[g] citato profectus agmine, haud dubius, quin paucos, per negligentiam custodum transgressos murum, expulsurus foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos, dictitans, et majora ac terribiliora vero afferre, postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa, lacessito tantum hoste paucis missilibus, retro in Achradinam agmen convertit, non tam vim multitudinemque hostium metuens, quam ne qua intestina fraus per occasionem oriretur, clausasque inter tumultum Achradinæ atque In-

comprehensos in Edd. plurimi.—14 Valla mavult *pertingente*, Glareanus *per-*

NOTÆ

[d] *Quippe ad Epipolas*] *Epipolæ* nomen est loci, qui a mari, et corpore, ut ita dicam, urbis Syracusanæ remotior, et ceteris partibus infrequentior, supra Tycham et Neapolim. Nam auctore Thucyd. lib. VI. locus ille præruptus urbi imminebat, non ejus proprie pars erat. Si *Epipolæ* inter urbis partes numerentur, (nam et hæc muro cincta a Dionysio,) jam quintuplices erunt Syracusæ. Eaque de causa Strabo quinque urbibus constitisse olim eam urbem scribit, 180. stadiorum muro cinctam: hoc est, plus quam 22. milliarium.

[e] *Partium sensu non satis pertinente in omnia*] Cum enim plures essent urbis partes, muris inter se disjunctæ, non facile omnia quæ extrema aliqua parte fiebant, ab reliquis partibus sensu percipi poterant, atque ad longinqua pervenire.

[f] *Hexapylo effracto*] Porta, qua in Tycham ingressus patebat.

[g] *Quam ipsi Nason vocant*] Communi dialecto insula Græce νῆσος, Dorica vero (qua Siculi utebantur) νᾶσος appellatur.

stulæ inveniret portas. Marcellus, ut, mœnia ingressus, ex superioribus locis urbem, omnium ferme illa tempestate pulcherrimam, subjectam oculis vidit, illacrymasse dicitur, partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetusta gloria urbis. Atheniensium classes demersæ,[h] et duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti, occurrebant, et tot bella cum Carthaginiensibus[i] tanto cum discrimine gesta; tot tam opulenti tyranni regesque;[15] præter ceteros Hiero, cum recentissimæ memoriæ rex, tum ante omnia, quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. Ea cum universa occurrerent animo, subiretque cogitatio, jam illa momento horæ arsura omnia et ad cineres reditura; prius quam signa Achradinam[16] admoveret, præmittit Syracusanos, qui intra[17] præsidia Romana, ut ante dictum est, fuerant, ut alloquio leni pellicerent hostes ad dedendam urbem.

25. Tenebant Achradinæ portas murosque maxime transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ spes.[e] Ii nec adire muros, nec alloqui quenquam passi. Itaque Marcellus, postquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum[k] signa referri jussit. Tumulus est in extrema parte urbis,

[e] *Qui sperare nullatenus poterant fore ut veniam per pacta et conditiones pacis obtinerent.*

tendente.—15 '*Tot ac tam opulenti tyranni regesque* (Hiero, Gelo, Dionysii, et alii) Edd. ante Gron. forte rectius; vel *et* pro *ac*.' Rupert.—16 *Achradinæ* Edd. ante Crevier.—17 Al. *inter*.

NOTÆ

[h] *Atheniensium classes demersæ*] Belli Peloponnesiaci anno 19. missæ in Syracusanos classes ab Atheniensibus, post longam obsidionem, mersæ fuerant, ducesque illorum Nicias et Demosthenes cæsi a Gylippo Lacedæmonio duce, Olymp. 91. urbis Romæ anno ferme 339.

[i] *Cum Carthaginiensibus*] A Gelone inprimis Syracusanorum rege victi nobili prælio ad Himeram Carthaginienses Olympiade 74. sub annum Urbis 274. Iidem ab obsidione Syracusarum repulsi a Dionysio tyranno, Olympiadis 96. anno 1. post Romam conditam 359. ac deinde Olymp. 109. a Timoleonte Corinthio Syracusanorum duce. Denique ab Agathocle sub 118. Olympiadem, a Syracusis ad ipsam Carthaginem translata obsidio.

[k] *Ad Euryalum*] Tumulus erat, sive collis, per quem ascendebatur ad Epipolas, quarum ea arx: alias *Euryelus*; hodie *Belvedere*.

versus a mari[f] viæque imminens ferenti in agros mediterraneaque insulæ, percommode situs ad commeatus excipiendos.[18] Præerat huic arci Philodemus Argivus, ab Epicyde impositus, ad quem missus a Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, cum, longo sermone habito, dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello, tempus eum ad deliberandum sumsisse. Cum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent castra legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse; Marcellus, ut Euryalum neque tradi, neque capi vidit posse, inter Neapolim et Tycham (nomina partium[19] urbis et instar urbium sunt) posuit castra, timens, ne, si frequentia intrasset loca, contineri ab discursu miles avidus prædæ non posset. Legati eo ab Tycha et Neapoli cum infulis et velamentis[l] venerunt, precantes, ut a cædibus et ab incendiis parceretur.[m] De quorum precibus, quam postulatis, magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, 'ne quis liberum corpus violaret. Cetera prædæ futura.' Castraque tectis parietum pro muro septa.[20] Portis regione platearum patentibus stationes

[f] *Procul a mari positus.*

18 '*Percommodus ad commeatus excipiendos.* Put. Pet. Men. Voss. *percommodestus ad.* Significant, quod clare unus e Pal. *percommode situs.*' J. F. Gronov.—19 'Put. *nomine a partium.* Pet. *nomine apertium.* Scribe, *nomina ea partium.*' Idem.—20 '*Castraque tectis parietum pro muro septa*, castra

NOTÆ

[l] *Cum infulis et velamentis*] Tradit Varro infulas esse velamenta ex lana: Festus, filamenta lanea quibus sacerdotes, et hostiæ, templaque velabantur: Isidoro infula proprie dicitur esse fasciola sacerdotalis capitis alba in modum diadematis, a qua vittæ ab utraque parte dependent, quæ infulam vinciunt: ea plerumque lata erat, plerumque tortilis de alba et cocco. Et *velamenta*, etsi pro quovis genere operimentorum sumantur, hic stricte pro iis accipiuntur quæ a supplicibus veniæ impetrandæ causa præferri solebant, cujusmodi rami olearum vittis obvoluti, ipsæque vittæ, utpote quibus uterentur Diis supplicantes. Hinc Ovid. in Metam. 'Velamenta manu prætendens supplice.'

[m] *Parceretur*] Pro, abstineretur a cædibus, incendiis.

præsidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset.[g] Inde, signo dato, milites discurrerunt: refractisque foribus, cum omnia terrore ac tumultu streperent, a cædibus tamen temperatum est. Rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata bona egessere. Inter hæc et Philodemus, cum spes auxilii nulla esset, fide accepta, ut inviolatus ad Epicyden rediret, deducto[1] præsidio, tradidit tumulum[a] Romanis. Aversis omnibus ad tumultum[2] ex parte captæ urbis, Bomilcar, noctem eam nactus, qua propter vim tempestatis stare ad ancoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque et quinquaginta navibus Epicydæ et Syracusanis relictis; edoctisque Carthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

26. Marcellus, Euryalo recepto præsidioque addito, una cura erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta inclusos impeditosque mœnibus suos turbaret. Achra-

[g] *Castra hæc Marcelli* (*inter Neapolin et Tychen posita*) *parietes ædium ad eas tegendas structos loco muri, sive pro vallo habebant: castrorum eorundem portis quæ apertæ erant ea parte quæ in latiores urbis vias ducebat, Marcellus globos militum apposuit; ne invadi possent castra, cum milites ad diripiendum discurrerent.*

Marcelli, inter Neapolin ac Tychen posita, ædificiorum parietes pro muro aut vallo habuere: nisi *tecta parietum* sunt parietes ipsi ad tegendas ædes structi, seu potius leg. *tectorum parietibus;* Gron. Omnino ita potius dicendum erat; et incommoda etiam est copula *que:* quare lego: *Castra objectu parietum* vel *objectis parietibus* (ut IV. 9. XXXI. 39. XXXVIII. 7. XLII. 63. et quater inf. cap. 36.) *pro muro septa;* Str. At sic vox *tectorum* vel *domorum* desideratur; et malim delere *τὸ parietum*, ac reponere, *castra undique tectis pro muro* (muro quasi, muri loco) *septa;* Doer. *Castra pro tectis parietum muro septa* conj. Cluver. Forte leg. *Castra pæne tectis parietumque muro septa;* h. e. longe maxima earum pars, præter *portas*, *regione platearum patentes*, in eas spectantes et apertas: unde ad portas *stationes disposuit* militum. *Portis r. p. patentibus,* (ablat. conseq.) *stationes p. disposuit* sc. ad eas, aut *portis* dictum pro *ad portas.*' Rupert.—1 *Reducto* Edd. ante Gronov.—2 *Tumulum* Edd. multi ante Gronov.

NOTÆ

[a] *Tradidit tumulum*] Euryalum.

dinam inde, trinis[3] castris per idonea dispositis loca; spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum,[4] circumsedit. Cum per aliquot dies quietæ stationes utrimque fuissent, repente adventus Hippocratis et Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit. Nam et Hippocrates, castris ad magnum portum communitis, signoque iis dato, qui Achradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus præerat; et Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit; et classis Punica littori, quod inter urbem et castra Romana erat, appulsa est, ne quid præsidii Crispino summitti a Marcello posset. Tumultum tamen majorem hostes præbuerunt, quam certamen. Nam et Crispinus Hippocraten non repulit tantum munimentis,[5] sed insecutus etiam est trepide fugientem, et Epicyden Marcellus in urbem compulit: satisque jam etiam in posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit et pestilentia,[6] commune malum, quod facile utrorumque animos averteret a belli consiliis. Nam tempore autumni, et locis natura gravibus,[n] multo tamen magis extra urbem, quam in urbe, intoleranda vis æstus per utraque castra omnium ferme corpora movit. Et primo temporis ac loci vitio et ægri erant, et moriebantur:[o] postea curatio ipsa et contactus ægrorum vulgabat morbos; ut aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur, aut assidentes curantesque eadem vi morbi repletos secum traherent; quotidianaque funera et mors ob oculos[7] esset, et undique dies noctesque ploratus audirentur. Postremo ita assuetudine mali efferaverant animos, ut non modo[8] lacrymis[p] justoque comploratu prosequeren-

[n] *Et in locis qui naturali gravitate aëris laborabant.*

3 Al. *ternis.*—4 Al. *redacturum se.*—5 *A munimentis* Edd. ante Gronov.—6 'Put. Pet. Voss. *Accessit et ad pestilentia.* Repone, *Accesserat et pestilentia.*' J. F. Gronov.—7 *Ob omnium oculos* Edd. ante Gronov.—8 *Non modo non*

NOTÆ

[o] *Et moriebantur*] Morbo contracto ex aëris vitio, sine alieno contactu; quo accedente crescebat malum.

[p] *Non modo* [*non*] *lacrymis*] Poste-

tur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent, jacerentque strata exanima corpora in conspectu similem[9] mortem expectantium; mortuique ægros, ægri validos, cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum, conficerent. Et, ut ferro potius morerentur, quidam[10] invadebant soli hostium stationes. Multo tamen vis major pestis Pœnorum castra, quam Romana, (diu circumsedendo Syracusas, cœlo aquisque assuerant magis[q]) affecerat. Ex hostium[11] exercitu Siculi, ut primum videre ex gravitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt. At Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone, ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, traduxerat[12] in urbem suos; infirmaque corpora tecta et umbræ recreaverant. Multi tamen ex Romano exercitu eadem peste absumti sunt.

27. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, in haud magna oppida, ceterum et situ et munimentis tuta, (tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim abest,[r]) eo et commeatus[13] e civitati-

Edd. ante Gron.—9 *Quoque* addunt Edd. ante Gron.—10 *Ferro quidam*, iterato nomine *ferro*, Grut. all.—11 *Syracusas, cæde aquisque affecerat magis. Ex host.* Edd. ante Gronov.—12 Al. *adduxerat.*

13 ' *Quindecim ab Ostio et comm.* Edd. ante Gronov. Adverbium redundans *eo*, cum jam affuisset *in oppida*, post parenthesin interpositam, perspicuitatis

NOTÆ

riorem negationem tollunt veteres codices et prisca editio, integro tamen sensu, ut Gronov. contendit, adducto loco Livii, lib. VI. ' Ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, sed ne ad plebeios quidem magistratus capessendos ulli animus esset.'

q *Cœlo aquisque assuerant magis*] Vulgo, *cæde aquisque affecerat magis.* Correxit Gronov. IV. Observat. 8. Indicat enim Auctor idcirco minorem fuisse Romanorum cladem, quam Pœnorum, quod illi jam aëri Syracusano, utcumque corrupto, magis essent assuefacti diuturna mora.

r *Alterum quindecim abest*] Vulgo legitur, *alterum quindecim ab ostio,* cum non appareat quod illud sit ostium. Posset quidem intelligi ostium Anapi fluminis, vel *ostium magni portus:* cujus postea meminit, cap. 30. Sed illud juxta Syracusas, hoc ad ipsa mœnia. In Colbertino scriptum est, *ab hoste;* sed a secunda manu cum antea esset *ab ostio;* et hostis horum

bus suis comportabant, et auxilia arcessebant. Interea Bomilcar, iterum cum classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna sociorum, ut spem faceret, non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi, perpulit, ut onerarias naves quam plurimas omni copia rerum onustas secum mitterent, classemque suam augerent. Igitur, centum triginta navibus longis et septingentis[14] onerariis[t] profectus a Carthagine, satis prosperos ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit. Sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus, fama primo, dein præter spem mora, cum gaudium et metum invicem Romanis Syracusanisque præbuisset; Epicydes metuens, ne, si pergerent iidem, qui tum tenebant,[i] ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret, tradita Achradina mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat. Classem in statione versa in Africam habentem, atque timentem navale prælium, non tam quod impar viribus aut numero navium esset, (quippe etiam plures habebat,) quam quod venti aptiores Romanæ, quam suæ, classi flarent, perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus, cum et Siculum exercitum ex tota[15] insula conciri vi-

[i] *Qui eo tempore retinebant classem, vel qui mare obtinebant.*

causa additum.' *Stroth.*—14 *Septuaginta* Edd. ab Ascens. ad Gronov.—15 Al.

NOTÆ

Siculorum non alius videtur quam Romanus, cujus exercitus et ipse Syracusis: unde commodius fuisset scribi tantum, *alterum quindecim abest:* nisi quis velit *hostis* nomine Bomilcarem intelligi Romanorum hostem, Punicæ classis prætorem, cujus statio ad Pachynum.

[s] *Eo et commeatus*] Ita Gronov. ex Put. ostenditque illud *eo* superfluum non esse, præsertim propter interjectam parenthesim, quæ sententiam suspendit: exempla congerit tum aliunde, tum ex Nostro, præsertim l. xxvi. 'Lævinus Zacynthum (parva insula est propinqua Ætoliæ: urbem unam eodem quo ipsa est nomine habet) eam, præter arcem, vi cepit.'

[t] *Et septingentis onerariis*] Vulgo *septuaginta.* Emendavit Gronov. ex multis codicibus, quibuscum conveniunt duo Colbertini, *centum triginta navibus longis, septingentis onerariis.* Et vero major fere esse solet in hujusmodi classibus numerus onerariarum navium, quibus commeatus vehuntur, quam longarum, quæ ad belli usum comparatæ armatos ferunt.

deret, et cum ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul terra marique inclusus urbe hostium urgeretur, quanquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duæ classes infestæ circa promontorium Pachynum stabant, ubi prima [16] tranquillitas maris in altum evexisset, concursuræ. Itaque, cadente jam Euro,[u] qui per dies aliquot sævierat, prior Bomilcar movit: cujus prima [17] classis[x] petere altum visa est, quo facilius superaret promontorium. Ceterum, postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum qua subita territus re, Bomilcar vela in altum dedit, missisque nuntiis Heracleam,[y] qui onerarias [18] retro in Africam repetere juberent, ipse, Siciliam prætervectus, Tarentum petit. Epicydes, a tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captæ urbis rediret, Agrigentum navigat, expectaturus magis eventum, quam inde quicquam moturus.

28. Quæ ubi in castra Siculorum[z] sunt nuntiata, Epicyden Syracusis excessisse, a Carthaginiensibus relictam insulam, et prope iterum Romanis traditam; legatos de conditionibus dedendæ urbis, explorata prius per colloquia voluntate eorum, qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Cum haud ferme discreparet, quin, quæ ubique regum fuissent,[a] Romanorum essent, Siculis cetera cum

ab tota.—16 *Primum* Edd. ante Jac. Gronov.—17 Malebat Duker. *primo.*—18 *Naves* addunt Edd. ante Gronov.

NOTÆ

[u] *Cadente jam Euro*] Ubi desiit ventus ille, qui jamdiu ab Oriente vehementer flaverat.

[x] *Cujus prima classis*] Priusquam Romana moveret.

[y] *Heracleam*] Apparet hanc Heracleam urbem Siciliæ fuisse, et stationem in littore Meridionali. De hac Heraclea Minoa, inter Agrigentum et Selinuntem sita, jam diximus.

[z] *In castra Siculorum*] Eorum scilicet, qui Hippocratis milites fuerant.

[a] *Ubique regum fuissent*] Atqui antea dividebatur Sicilia a Romanis in provinciam propriam, qua scilicet pulsi fuerant ab ipsis Carthaginienses, et in ditionem Hieronis regumque: nunc videntur contra, ea quæ ditionis regiæ fuerant, atque adeo Syracusas, quibus libertatem ostentaverant, sibi vindicare velle; ea vero quæ prius ipsi possederant, libertati et legibus suis relinquere. Verum eo tendebant, ni fallor, hæc pacta, ut quæ propria regum, id est, in eorum patrimonio

libertate ac legibus suis servarentur; evocatis ad colloquium his, quibus ab Epicyde creditæ res erant,[19] 'missos se simul ad Marcellum,[b] simul ad eos ab exercitu [20] Siculorum,' aiunt, 'ut una omnium, qui obsiderentur quique extra obsidionem essent, fortuna esset; neve alteri proprie sibi paciscerentur quicquam.' Recepti deinde ab iis, ut necessarios hospitesque alloquerentur, expositis, quæ pacta jam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpulere eos, ut secum præfectos Epicydis, Polyclitum et Philistionem et Epicyden, cui Sindon [1] cognomen erat, aggrederentur. Interfectis iis, et multitudine ad concionem vocata,[2] et inopiam, qua ipsi inter se fremere occulte soliti erant,[3] conquesti, 'quanquam tot mala urgerent,' negarunt, 'fortunam accusandam esse, quod in ipsorum esset potestate, quamdiu ea paterentur. Romanis causam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium: nam, ut occupatas res ab satellitibus Hannibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde audierint, tum bellum movisse, et obsidere urbem cœpisse, ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipsam urbem, expugnarent. Hippocrate vero interemto, Epicyde intercluso ab Syracusis, et præfectis ejus occisis, Carthaginiensibus omni possessione Siciliæ terra marique pulsis, quam superesse causam Romanis, cur non, perinde ac si Hiero ipse viveret, unicus

19 Al. *credita res erat.*—20 *Simul ab eo ad exercitum* Edd. ante Crevier.—1 *Sidon* Edd. ante Drak.—2 Al. *convocata.*—3 'In cod. Put. *quæ ipsi*, et in quibusdam Mss. *quam ipsi*, quod loco III. 38. 9. non satis firmatur: *qua et ipsi* conj. Crev. et *de qua et ipsi* Doering. Ego potius crediderim, verba *et inopiam* parum apta h. l. esse, et vel ea delenda, vel legendum, *ob inopiam quæ ipsi interse fremere* cet. ut 'fremere aliquid' III. 38. 9. et passim, pro, cum

NOTÆ

fuerant, Romanis relinquerentur: populo suarum legum usus servaretur.

[b] *Missos se simul ad Marcellum*] A quo missos? Ab Epicyde opinor. In altero ex Colb. libris desunt illa, *simul ad Marcellum*, ut appareat ab Epicyde, cujus in proximo facta mentio fuerat, *missos* ad exercitum Siculorum: quod sane aptius ad persuadendum iis, quibus creditæ res ab eodem Epicyde fuerant, quam si dicant missos a Marcello hoste. Et forte *ab eo* est ab Epicyde.

Romanæ amicitiæ cultor, incolumes Syracusas esse velint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculum,[4] quam ab semet ipsis, esse, si occasionem reconciliandi se Romanis[5] prætermisissent, (eam autem, qualis illo momento horæ sit, nullam deinde fore) simul libertas [c] ab impotentibus tyrannis apparuisset.'[6]

29. Omnium ingenti assensu audita ea oratio est. Prætores tamen prius creari, quam legatos nominari, placuit. Ex ipsorum deinde prætorum numero missi oratores ad Marcellum. Quorum princeps, 'Neque primo,' inquit, 'Syracusani a vobis defecimus, sed Hieronymus, nequaquam tam in vos impius, quam in nos: nec postea pacem, tyranni cæde compositam, Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hippocrates atque Epicydes, oppressis nobis hinc metu, hinc fraude, turbaverunt. Nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobiscum non fuerit. Nunc certe cæde eorum, qui oppressas tenebant Syracusas, cum primum nostri arbitrii esse cœpimus, extemplo venimus ad tradenda arma; dedendos nos, urbem, mœnia; nullam recusandam fortunam, quæ imposita a vobis fuerit. Gloriam captæ nobilissimæ pulcherrimæque urbis Græcarum Dei tibi dederunt, Marcelle. Quicquid unquam terra marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit. Famæ

fremitu et murmure dicere ac queri.' *Rupert.*—4 *Periculi* Froben. Grut. Gronov. Doujat.—5 *Romano* Grut. Gronov. Doujat.—6 'Parenthesin induximus cum Str. et tum post *prætermisissent* comma pro puncto posuimus, tum delevimus τὸ *si* ante *simul*, quod omnes fere Mss. respuunt. Idem jam expunxerat Gron. cujus tamen emendationibus, *deinde fore*, *simul liberatos ab i. t. a.* et *quam libertas ab i. t. aperuisset*, vix ulla, nedum aptior, continetur sententia: *liberatas* legitur in optimis Mss. et *aperuisset* in uno Palat.' *Rupert.*

NOTÆ

[c] *Simul libertas* [*liberatos*] Id est, si cum jam liberi essent Syracusani, pacem cum Romanis non fecissent; nam *simul apparuisset* idem est ac, statim atque apparuisset. Hæc Gronovii lectio maxime probabilis videtur. Vulgares editiones, *si simul libertas ab impotentibus tyrannis apparuisset*; quorum eadem est sententia, modo particulam *si* deleas. Plures codices habent *liberatas*, quod ad Syracusas referri posset.

ne credi velis,[7] [d] quanta urbs a te capta sit, quam posteris † quoque eam spectaculo esse, (quo quisque terra, quisque[8] mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibusque tropæa, nunc tua de nobis ostendat) incolumesque Syracusas familiæ vestræ[9] sub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas.[10] Ne plus apud vos Hieronymi, quam Hieronis, memoria momenti faciat. Diutius ille multo amicus fuit, quam hic hostis: et illius etiam benefacta persensistis; hujus amentia ad perniciem tantum ipsius valuit.' Omnia et impetrabilia et tuta erant apud Romanos. Inter ipsos [e] plus belli ac periculi erat. Namque transfugæ, tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum; arreptisque armis prætores primum obtruncant, inde ad cædem Syracusanorum discurrunt, quosque fors obtulit, irati interfecere,[11] atque omnia, quæ in promtu erant, diripuerunt.[12] Tum, ne sine ducibus essent, sex præfectos creavere, ut terni Achradinæ ac Naso præessent. Sedato tandem tumultu, exequentibus sciscitando mercenariis,[13] quæ acta cum Romanis essent,[k] dilucere, id quod erat, cœpit; aliam suam ac perfugarum [14] causam esse.

[k] *Ubi mercenarii milites percunctando sunt assecuti quæ cum Romanis tractata fuerant.*

7 *Famæne credi malis* Edd. ab Ascens. ad Gronov. *Famæne* quoque Kreyssig.—8 *Quisquis terra quisquis* Edd. ab Ald. ad Drak. Vocabulo *esse* notam interrogationis subjicit Kreyssigius et parenthesin tollit, semicolon post *ostendat* interponens.—9 Conj. Rupert. *tuæ.*—10 Post *tradas* interrogationis notam ponit Drak.—11 *Interfecerunt* Gronov. Doujat. Crevier.—12 *Diripuere* eæd.—13 '*Exequentibus sciscitando mercenariis.* Vox ultima in Putean. Pet. utroque, Men. Voss. non reperitur, et commode intelligitur ex præcedentibus.' *J. F. Gronov.*—14 Al. *transfugarum.*

NOTÆ

[d] *Famæ ne credi velis*] Vulgo quidem *ne credi malis;* sed scripti omnes habent *credi velis;* igitur illud *quam,* quod sequitur, positum pro magis quam, id est, noli id velle, ut potius famæ olim credatur quanta fuerit urbs Syracusana a te capta, quam eandem superesse a posteris spectandam: id est, noli delere Syracusas, sed eas serva.

† *Quam* [*an*] *posteris*] Sic J. F. Gronovius, recte, pro *quam.* Parenthesin etiam ex ejus sententia collocavimus. Aliud nihil mutavimus. *J. Clericus.*

[e] *Inter ipsos*] Obsessos.

30. In tempore legati a Marcello redierunt, falsa eos suspicione incitatos memorantes, nec causam expetendæ pœnæ eorum ullam Romanis esse. Erat ex tribus Achradinæ præfectis Hispanus, Mericus nomine. Ad eum inter comites legatorum de industria unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus; qui, sine arbitris Mericum nanctus, primum, quo in statu reliquisset Hispaniam, (et nuper inde venerat,) exponit. 'Omnia Romanis ibi obtineri armis. Posse eum, si operæ pretium faciat, principem popularium esse; seu militare cum Romanis, seu in patriam reverti libeat. Contra, si malle obsideri pergat, quam spem [15] esse terra marique clauso?' Motus his Mericus, cum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit; qui, per eundem illum Hispanum secretus [16] ab aliis [f] ad Marcellum deductus, cum fidem accepisset, composuissetque agendæ rei ordinem, Achradinam redit. Tum Mericus, ut ab suspicione proditionis averteret omnium animos, negat 'sibi placere, legatos commeare ultro citroque, neque recipiendum quenquam, neque mittendum; et, quo intentius custodiæ serventur, opportuna [17] [g] dividenda præfectis esse, ut suæ quisque partis tutandæ reus sit.' [h] Omnes assensi sunt partibus dividundis: ipsi regio evenit ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus.[i]

15 *Sedem* Edd. a Sigon. ad Gronov.—16 Mss. pæne omnes *secretum*: unde Gronovius legendum putabat, *in secretum*, probante Crev. et Drak. ' Gronovii conjecturæ, *in secretum*, repugnant adjectæ voculæ, *ab aliis*.' Doering.—17 ' Vocem *loca*, quam Edd. addunt, delevi, quia abest a Mss.'

NOTÆ

[f] *Secretus ab aliis*] Scripti, *qui per eundem illum Hispanum secretum ab aliis ad Marcellum deductus*. Utrum malis parum interest, sive seorsim ab aliis, et secretus Merici frater ad Marcellum deductus sit ab Hispano illo mediatore; sive hic ipse mediator, cum in comitatu legatorum esset, sese ab aliis secreverit, præmonitoque Marcello, Merici fratrem ad eum deduxerit: unde nihil apparet cur mutandum quicquam videatur.

[g] *Opportuna* [*loca*] In manuscriptis desideratur *τὸ loca;* subaudiri tamen debet, ut cum dicimus, plana urbis; *opportuna* autem dici videntur respectu hostium, quæ ipsorum conatibus magis exposita.

[h] *Ut suæ quisque partis tutandæ reus sit*] *Reum* dicit pro eo qui teneatur locum sibi creditum tueri. Gall. *afin que chacun réponde de l'endroit qu'on lui aura donné en garde.*

[i] *Ad ostium magni portus*] Inter

Id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte navem onerariam cum armatis remulco quadriremis[k] trahi ad Achradinam jussit, exponitque[18] milites regione portæ, quæ prope fontem Arethusam est. Hoc cum quarta vigilia factum esset, expositosque milites porta, ut convenerat, recepisset Mericus; luce prima Marcellus omnibus copiis mœnia Achradinæ aggreditur, ita ut non eos solum, qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationibus suis, ad vim et impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariæ naves,[l] instructæ jam ante circumvectæque, ad Nasum armatos exponunt, qui improviso adorti semiplenas stationes et adapertas fores portæ, qua paulo ante excurrerant armati, haud magno certamine Nasum cepere, desertam trepidatione et fuga custodum: neque ullis minus præsidii aut pertinaciæ ad manendum, quam transfugis, fuit, quia,[19] ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerunt. Marcellus ut captam esse Nasum didicit, et Achradinæ regionem unam teneri,[m] Mericumque cum præsidio suis adjunctum, receptui cecinit; ne regiæ opes, quarum fama major, quam res, erat, diriperentur.

31. Suppresso impetu militum, et iis, qui in Achradina erant, transfugis spatium locusque fugæ datus est; et Syracusani, tandem liberi metu, portis Achradinæ aper-

Rupert.—18 Ita Edd. ab Froben. ad Jac. Gronov. *Exponique* Drak. Stroth. et Kreyssig.—19 Conj. Rupert. *qui*.

NOTÆ

duos portus posita fuit ea pars Syracusarum quam Insulam vocabant: Magnus portus a Naso ad Plemmyrium promontorium ac vicum protendebatur: minor inter Nason et Achradinam interjacebat.

[k] *Remulco quadriremis*] Onerariæ naves minus remis quam vento aguntur: unde hanc onerariam opus fuit remulco trahi, id est, remigio triremis, cui ea alligata: Gallice dicimus, *remorquer*.

[l] *Actuariæ naves*] Dicuntur *actuariæ naves*, quia leviores atque agiliores facile circumaguntur.

[m] *Teneri*] Adhuc retineri a Syracusanis.

tis, oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quam incolumitatem sibi liberisque suis. Marcellus, consilio advocato, et adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo intra præsidia Romana erant, respondit: 'non plura per annos quinquaginta beneficia Hieronis, quam paucis his annis maleficia eorum, qui Syracusas tenuerint, erga populum Romanum esse. Sed pleraque eorum, quo [20] debuerint, recidisse; [1] fœderumque ruptorum ipsos ab se graviores multo, quam populus Romanus voluerit, pœnas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas: non ut populus Romanus servam civitatem [1] haberet, sed ne transfugarum duces captam et oppressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos Syracusanorum esse, qui intra [2] præsidia Romana fuerint, vel Hispanum ducem Mericum, qui præsidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremo, serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumque, circa mœnia Syracusana terra marique tam diu exhaustorum, nequaquam tantum fructum esse,[3] [n] quam capere Syracusas potuisse.'

[1] *Sed maleficia illa magna ex parte redundasse ac recidisse in quos æquum erat, id est, in capita auctorum.*

20 Conj. Rupert. *in quos.*—1 *Nonne populus Romanus reservatam civ.* Edd. ante Sigon.—2 Al. *inter.*—3 '*Omnium sibi laborum periculorumque . . . nequaquam tantum fructum esse*, ex iis sibi aut ad se redire, *quam* quantum *capere Syracusas*, Syracusanos ipsos, *potuisse*, si scil. in tempore sibi consuluissent fecissentque, *quod potuissent facere;* cf. verba præc. Eodem sensu verba hæc cepere Ruben. Gron. Drak. Doer. qui tamen ita *fructum sese* (sc. *capere* aut *capere potuisse*) pro *fructum esse* legendum putarunt; quod necesse non est, quoniam jungenda sunt *sibi fructum esse.* Malim: *quam capere Syracusæ potuissent*, quod lectione optimorum Mss. *potuisset* firmatur: *quam si parcere*

NOTÆ

[n] *Nequaquam tantum fructum esse*] Subjicit codex Colbert. *quod capere Syracusas potuisset.* Manuscripti alii habent, *quam capere Syracusas potuisset*, cum vulgo legatur, *quam capere Syracusas potuisse.* Hoc postremum sic accipit Ruben. ut Marcellus profiteatur nequaquam ex omnibus laboribus et periculis sibi tantum fructum contingere, quantum fructum Syracusæ ipsæ, aut Syracusani capere potuissent; siquidem in tempore sibi ipsi consuluissent. Quid si conjunctis particulis *quam* et *quod*, quas scripti separatim habent, legamus, *quam quod Syracusas capere potuisset?* ut ostendat Marcellus utilitatem et opes, quas post tot labores ex Syracusarum di-

Inde quæstor cum præsidio ad Nasum ad accipiendam pecuniam regiam custodiendamque missus. Urbs diripienda militi data est, custodibus divisis per domos eorum, qui intra præsidia Romana fuerant. Cum multa iræ, multa avaritiæ,[4] fœda exempla ederentur, Archimeden, memoriæ proditum est, in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat,[5] intentum formis,[o] quas in pulvere descripserat, ab ignaro milite, quis esset, interfectum: ægre id Marcellum tulisse, sepulturæque curam habitam; et propinquis etiam [p] inquisitis honori præsidioque nomen ac memoriam ejus fuisse. Hoc maxime modo Syracusæ captæ: in quibus prædæ tantum fuit, quantum vix capta Carthagine tum fuisset, cum qua viribus æquis certabatur. Paucis ante diebus, quam Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uticam ab Lilybæo transmisit, et, cum ante lucem portum intrasset, onerarias frumento onustas cepit; egressusque in terram, depopulatus est aliquantum agri circa Uticam, prædamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybæum tertio die, quam inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento prædaque onustis rediit; idque frumentum extemplo Syracusas misit. Quod ni tam in tempore subvenisset, victoribus victisque pariter perniciosa fames instabat.

32. Eadem æstate in Hispania, cum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset, consiliisque ma-

---

Syracusis potuisset conj. Gron.' *Rupert.* Vid. Not. Var.—4 Olim legebatur, *Cum multa iræ, multa invidiæ avaritiaque.*—5 Wakef. ad Lucret. II. 642. emend. *quantus captæ urbis . . . cieri poterat*, quia in pluribus Mss. legitur *captæ urbis.*

NOTÆ

reptione sperare posset, sibi aut reipublicæ Romanæ non perinde cordi esse, ac gloriam quam consecutus sit, quod potuerit tantam urbem capere.

o *Intentum formis*] Schemata, et figuras mathematicas formarum nomine intellige.

p *Et propinquis etiam*] Notat Grut. sacras et quasi inviolabiles esse inter bella literas et literarum amantes. Facit exemplum Alexandri, Pindari domo et propinquis in Thebarum direptione servatis.

gis, quam armis, bellum gereretur, Romani imperatores egressi hybernis copias conjunxerunt. Ibi consilium advocatum, omniumque in unum congruerunt sententiæ: quando ad id locorum id modo actum esset, ut Hasdrubalem tendentem in Italiam retinerent, tempus esse id jam agi, ut bellum in Hispania finiretur: et satis ad id virium credebant accessisse, viginti[6] millia Celtiberorum[q] ea hyeme ad arma excitata. Tres exercitus erant.[r] Hasdrubal Gisgonis filius, et Mago, conjunctis castris, quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Hamilcaris filius Hasdrubal, vetus in Hispania imperator. Ad urbem nomine Anitorgin[7][s] exercitum habebat. Eum volebant prius opprimi duces Romani: et spes erat satis superque ad id virium esse. Illa restabat cura, ne, fuso eo perculsi, alter Hasdrubal et Mago, in avios saltus montesque recipientes sese, bellum extraherent. Optimum igitur rati, divisis bifariam copiis, totius simul Hispaniæ amplecti bellum, ita inter se diviserunt,[8] ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumque adversus Magonem duceret atque Hasdrubalem; Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus, Celtiberis adjunctis, cum Hasdrubale Barcino bellum gereret. Una profecti ambo duces exercitusque, Celtiberis

6 *Triginta* Edd. ante Drak.—7 Conj. Rupert. *Conistorgin*.—8 ‘An et hic legendum: *ita inter se jusserunt, Fabio exercitum tradi, &c.*’ J. F. Gronov. ‘Agnoscis hanc notam hiare et defectam esse: ascripsitque pater: ‘Aliqua sunt omissa.’ Nos verba ejus præstare rediviva non possumus. Locus, ubi Fabii mentio fit, est ex lib. XXIII. 32. quem ascripsit margini exemplaris, quo ut plurimum utebatur, præmisso ‘an *jusserunt?*’ Inde mens ejus facile penetrari potest.’ *Jac. Gronov.*

NOTÆ

[q] *Viginti* [*triginta*] *millia Celtiberorum*] Plures habent *viginti millia* ... et *excitati*. Quidam etiam *excitatum*: unde putat Gronovius scribendum esse *excitorum*.

[r] *Tres exercitus erant*] Pœnorum nimirum, quemadmodum tres duces, Hasdrubal, Mago, Hamilcar, quorum trina castra distinguuntur, lib. XXIII. extremo.

[s] *Urbem nomine Anitorgin*] Hoc nomine oppidum Hispaniæ nullum occurrit apud Geographos. Suspicor oppidum fuisse ad Anam fluvium, et ab eo situ sic dictum. Certe amnem exercitus dirimentem memorat statim Livius. Fuit forte *Villa harta*, vel supra Consaburum, ubi nunc *Villa Roblido*, aut non procul.

prægredientibus, ad urbem Anitorgin in conspectu hostium, dirimente amni, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio, cum quibus ante dictum est copiis, substitit, et P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

33. Hasdrubal postquam animadvertit, exiguum Romanum exercitum in castris, et spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse; peritus omnis barbaricæ et præcipue omnium[9] earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ, facili linguæ commercio,[10] cum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox visum facinus. Non enim, ut in Romanos verterent arma, agebatur; et merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent; et cum quies ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos suaque, grata vulgo erant. Itaque non ducibus facilius, quam multitudini, persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si vi retinerent.[11] [t] Id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, exemplaque hæc vere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris suarumque proprie virium in castris habeant. Signis repente sublatis, Celtiberi abeunt, nihil aliud quærentibus causam, obtestantibusque ut manerent, Romanis respondentes, quam domestico se avocari bello. Scipio, postquam socii nec precibus, nec vi retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus conjungi vidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promtu esse, retro, quantum posset, cedere statuit; in id omni cura

9 'Non est Livii *τὸ omnium*.' J. F. Gronov.—10 'Nec in Put. nec in ullo antiquiorum paulo codicum inveni *commercio*. Cogitandum.' *J. F. Gronov.*—11 In Mss. *sibi retinerent*: in Edd. ante Gronov. *sibi ne timerent* et *se ne retinerent*.

NOTÆ

[t] *Si vi retinerent*] A Gronovio est conjectura ex Mss. ubi, *sibi retinerent*. Sensus est, si conarentur Romani eos per vim in castris suis retinere. Vulgo *se ne retinerent*, id est, non metuebant Celtiberi, ne Romani, qui tam pauci erant, eos retinerent: quod non omnino spernendum.

intentus, necubi hosti æquo se committeret loco; qui, transgressus flumen, prope vestigiis abeuntium insistebat.

34. Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum majus ab novo hoste, urgebat. Masinissa erat juvenis, eo tempore socius [12] Carthaginiensium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. Is tum cum equitatu Numidarum et advenienti P. Scipioni occurrit, et deinde assidue dies noctesque infestus aderat, ut non vagos tantum, procul a castris lignatum pabulatumque progressos, exciperet, sed ipsis obequitaret castris, invectusque in medias sæpe stationes omnia ingenti tumultu turbaret. Noctibus quoque sæpe incursu repentino in portis valloque trepidatum est; nec aut locus, aut tempus ullum vacuum a metu ac solicitudine erat Romanis: compulsisque intra vallum, ademto rerum omnium usu, cum prope justa obsidio esset, futuramque arctiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus et quingentis Suessetanorum [u] adventare fama erat, Pœnis conjunxisset; dux cautus et providens [13] Scipio, victus necessitatibus, temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam iret, et, quocum-

12 *Juvenis, qui eo tempore erat socius* Edd. ante Gronov.—13 Al. *prudens.*

NOTÆ

[u] *Cum septem millibus et quingentis Suessetanorum*] Nulli quod sciam in Hispania *Suessetani*. Nec Floriano aut Marianæ assentior, ex *Suestasio*, Caristorum apud Ptolemæum oppido, Suessetanos vel Suessitanos derivantibus. Nam ex *Suestasio*, Suestasienses aut Suestasitani dicendi essent. Nec plures populi in exigua Caristorum gente ponendi: et hic tractus longius a belli sede versus Aquilonem. *Sedetanos* hic pro *Suessetanis* legerem, quod Indibilis Lacetanorum rex, qui intercurrente ferme Ibero Sedetanis proximi, ut hi Celtiberis, quorum hic mentio. Verum lib. XXVIII. cap. 24. Suessitanorum et Sedetanorum, tanquam diversorum populorum, agri memorantur. Esset forte qui ibi non *agrum Suessitanum Sedetanumque*, sed *Sedetanum Edetanumque* scribi debere, non absurde conjiceret. Nam et *Sexi* et *Hexi* ejusdem Hispanici oppidi nomina sunt, a quo Exitani. Facilius tamen hoc loco res conciliabitur, si pro *Suessetanorum*, legamus *Vescitanorum*, id est, Oscensium. Osca enim Ilergetum, (quæ ingens natio,) caput Vescitaniæ Plinio est, triplo fere propior Lacetanorum finibus, quam *Suestasium*: quod in Alabansi Cantabrorum seu Basculorum tractu, circa vicum *la Venta Cibay*.

quo occurrisset [14] loco, prælium consereret. Relicto igitur modico præsidio in castris, præpositoque T. Fonteio legato, media nocte profectus, cum obviis hostibus [x] manus [15] conseruit. Agmina magis, quam acies, pugnabant: [m] superior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. Ceterum et equites Numidæ repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi, magnum terrorem intulere. Contracto adversus Numidas certamine novo, tertius insuper advenit hostis, duces Pœni, assecuti ab tergo jam pugnantes; ancepsque prælium Romanos circumsteterat, incertos in quem potissimum hostem, quamve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique imperatori, et offerenti se, ubi plurimus labor erat, latus dextrum lancea trajicitur: cuneusque is hostium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem labentem [16] ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nuntiantes discurrunt, imperatorem Romanum cecidisse. Hæc pervagata passim vox, ut et hostes haud dubie pro victoribus, et Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie, duce amisso, fieri cœpta est. Ceterum ut ad erumpendum inter Numidas leviumque armorum alia auxilia [17] [y] haud difficilis erat; [z] ita effugere tantum equitum,

[m] *Pugnabatur non instructa acie, sed quasi velitationibus sparsim ac manipulatim initis.*

—14 Al. *occurrissent.*—15 Vet. lib. ap. Sigon. *manum.*—16 Al. *labentemque.*—17 ' *Numidas aliaque levium armatorum aux.* Edd. ante Gronov. *Numidas leviumque armorum auxilia* Gronov. mox vocabulum *res*, quod in nonnullis ex optimis Mss. desideratur, delevit Crevier.' *Stroth.*

NOTÆ

[x] *Cum obviis hostibus*] Cum copiis ab Indibili adductis in auxilium Pœnorum.

[y] *Leviumque armorum alia auxilia* [*aliaque levium armatorum auxilia*] Vulgo ita legitur, nec deest auctoritas calamo exaratorum. Dicuntur quidem plerumque aut *leviter armati*, aut *leves*, pro velitibus: sed quidni et *leves armati*, ut ostendatur hos velites armis ultra morem instructos fuisse? Colb. unus habet *inter Numidas, leviumque armorum alia auxilia.*

[z] *Haud difficilis* [*res*] *erat*] Sed nomen *res* in Mss. nullibi extat: nec est quod desideretur, cum adjectivum *difficilis* referri facile possit ad nomen *fuga*, quod in superiori periodo est. Duo, quos nunc habeo, ignorant τὸ *ut*; et pro *difficilis res*, habent *difficile.*

æquantiumque equos velocitate peditum,[a] vix poterant; cæsique prope plures in fuga, quam in pugna, sunt. Nec superfuisset quisquam, ni præcipiti jam ad vesperum die nox intervenisset.

35. Haud segniter inde duces Pœni fortuna usi, confestim e prælio, vix necessaria quiete data militibus, ad Hasdrubalem Hamilcaris citatum agmen rapiunt; non dubia spe, cum conjunxissent,[18] [b] debellari posse. Quo ubi est ventum, inter exercitus ducesque, victoria recenti lætos, gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, et alteram pro haud dubia parem victoriam expectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis pervenerat, sed mœstum quoddam silentium erat et tacita divinatio; qualis jam præsagientibus animis imminentis mali[c] esse solet. Imperator ipse, præterquam quod ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, conjectura etiam et ratione ad suspicionem acceptæ cladis, quam ad ullam bonam spem, pronior erat. 'Quonam modo enim Hasdrubalem ac Magonem, nisi defunctos suo bello,[19] [d] sine certamine adducere exercitum potuisse? Quomodo autem non obstitisse, aut ab tergo secutum[20] fra-

18 '*Cum conjunxissent*, sc. se, e plurimis Mss. recepi. Vox *copias*, quam Edd. ante Gron. post *cum* addunt, ab omnibus fere Mss. abest, et τὸ *cum* a quibusdam tantum, sed optimis. Hinc *cum juncti essent* e conj. edidere Gron. Drak. Ern. Similiter mox inter *sed mœstum* Edd. ante Gron. inseruere *tamen*, ut sæpe alia.' *Rupert.*—19 *Defuncto suo fratre bello* Edd. ante Sigon. *Defuncto fratre suo bello* rell. Edd. Vid. Not. Var.—20 *Ab tergo non sec.* Edd.

NOTÆ

[a] *Æquantiumque equos velocitate peditum*] Numidarum: qui pedibus etiam equites sequi assueti.

[b] *Cum conjunxissent* [*juncti essent*] Vulgo *cum junxissent*. Sed vox *copias* abest a scriptis melioribus. Sunt qui et particulam *cum* ignorent. Itaque legendum, vel *cum conjunxissent;* vel *cum junxissent* Hasdrubali se, aut Hasdrubalem sibi. Gronov. legit, *cum juncti essent;* recte ad sensum: sed ex quo codice hauserit, non indicat.

[c] *Imminentis mali*] Refert ad tacitam divinationem, non ad verbum *præsagientibus.*

[d] *Nisi defunctos suo bello*] *Suum* dicit, id est, Hasdrubalis et Magonis proprium, et ipsis seorsim incumbens. Antea legebatur, *nisi defuncto fratre suo bello:* quod significare potest, nisi mortuo fratre in bello, quod sibi gerendum sumserat. Verum id minus eleganter diceretur. Reformavit Gronov. ex Put. et Pet. meliori.

trem? ut, si prohibere, quo minus in unum coirent et duces et exercitus hostium, non posset, ipse certe cum fratre conjungeret copias.' His anxius curis id modo esse salutare in præsens credebat, cedere inde, quantum posset: et inde [1] una nocte, ignaris hostibus et ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce, ut senserunt [e] profectos hostes, præmissis Numidis, quam poterant maxime citato agmine sequi cœperunt: ante noctem assecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera incursantes.[2] Consistere cœperunt, ac tutari agmen, quantum possent; tamen, tuto [3] ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, prius quam pedestres copiæ assequerentur.

36. Ceterum nunc agendo nunc sustinendo [f] agmen cum aliquamdiu haud multum procederetur, et nox jam instaret, revocat e prælio suos Scipio; et collectos in tumulum quendam, non quidem satis tutum, (præsertim agmini perculso,) editiorem tamen, quam cetera circa erant, subducit. Ibi primo, impedimentis et equitatu in medium receptis, circumdati pedites [n] haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant: dein, postquam toto agmine tres imperatores cum tribus justis exercitibus aderant, apparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse; [g] circumspectare atque agitare [4] dux cœpit, si quo modo posset vallum circum injicere.[5] Sed erat adeo nudus tumulus et asperi soli, ut nec virgulta vallo cædendo, nec terra cespiti faciendo aut ducendæ fossæ aliive ulli operi apta inveniri posset: nec natura quicquam [6] satis

[n] *Collocati circum impedimenta et equites.*

ante Gron.—1 'Alterum *inde* tuetur Doering. quod spurium aliis visum. Me et τὸ *inde* et τὸ *una* offendit, malimque *et ingruente* vel *illuni* seu *illuna nocte*.' Rupert.—2 Al. *concursantes*.—3 Vox *tuto* suspecta erat Strothio.
4 *Cogitare* Edd. a Sigon. ad Gronov.—5 Conj. Periz. *circumjicere*.—6 *Nec*

NOTÆ

[e] *Ut senserunt*] Hasdrubal et Mago.

[f] *Nunc agendo nunc sustinendo*] Gallice, *tantôt faisant avancer ses troupes, et tantôt leur faisant faire halte, et se battant en retraite*.

[g] *Valituros esse*] Romanos.

arduum[h] aut abscissum[7] erat, quod hosti aditum ascensumve difficilem præberet; omnia fastigio leni subvexa.[8] Ut tamen aliquam imaginem valli objicerent, clitellas illigatas oneribus, velut struentes[i] ad altitudinem solitam, circumdabant; cumulo sarcinarum omnis generis objecto, ubi ad moliendum clitellæ defuerant. Punici exercitus postquam advenere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere; munitionis vero facies nova primo eos velut miraculo quodam tenuit, cum duces undique vociferarentur, 'Quid starent? et non ludibrium illud, vix fœminis puerisve morandis satis validum, distraherent diriperentque? Captum hostem teneri, latentem post sarcinas.' Hæc contemtim duces increpabant. Ceterum, neque transilire, neque moliri onera objecta, nec cædere stipatas clitellas ipsisque obrutas sarcinis, facile erat. Tardatis diu cum amolita[9] objecta onera[k] armatis dedissent viam, pluribusque idem partibus fieret, capta jam undique castra erant: pauci ab multis, perculsique a victoribus, passim cædebantur. Magna pars tamen militum, cum in propinquas refugisset sylvas, in castra P. Scipionis, quibus T. Fonteius legatus præerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hostium cæsum tradunt: alii cum paucis in propinquam castris turrim perfugisse: hanc igni circumdatam: atque ita exustis foribus, quas nulla moliri potuerunt vi, captam; omnesque intus cum ipso imperatore occisos.

ferme quicquam Edd. ante Gronov.—7 Al. *abscisum.*—8 In nonnullis libb. Mss. *subnixa*, vel *subnexa*, pro *subvexa* apparet.—9 '*Amoliti* optimi Mss. et quæscriptis fere, *amoliti objecta onera*, duces, an milites parum interest. Sed et passiva significatione aliquando accipitur verbum *amoliri*, aut certe participia ex eo derivata, ut apud Quintil. lib. III. cap. 13. 'Videndum etiam, an simul plura aggredienda, an amolienda singula.'

NOTÆ

[h] *Nec natura quicquam satis arduum*] Sic optime Gron. ex uno Pet. Ceteri scripti, *nec futura quicquam satis arduum.*

[i] *Velut struentes*] Supple *vallum*, cujus paulo ante meminit: quodque clitellis jumentorum et sarcinis imitari conabantur Romani.

[k] *Cum amolita objecta onera*] In

Anno octavo,[10] postquam in Hispaniam venerat, Cn. Scipio, undetrigesimo die post fratris mortem, est interfectus. Luctus ex morte eorum non Romæ major, quam per totam Hispaniam, fuit. Quin [11] apud cives partem doloris et exercitus amissi, et alienata provincia, et publica trahebat clades. Hispaniæ ipsos lugebant desiderabantque duces: Cnæum tamen magis, quo [12] diutius præfuerat iis, priorque et favorem occupaverat, et specimen justitiæ temperantiæque Romanæ primus dederat.[13]

37. Cum deletus exercitus amissæque Hispaniæ viderentur, vir unus res perditas restituit.[14] Erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Romanus, impiger juvenis, animique et ingenii aliquanto, quam pro fortuna, in qua erat natus, majoris. Ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina: sub qua per tot annos omnes militiæ artes edoctus fuerat. Hic, et ex fuga collectis militibus, et quibusdam de præsidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque cum T. Fonteio P. Scipionis legato. Sed tantum præstitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut, castris citra Iberum communitis, cum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuisset, subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque, donec per omnes suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis castris convehendisque commeatibus consumtum; et omnia imperia milites, cum impigre, tum haudquaquam abjecto animo, exequebantur. Ceterum postquam Hasdrubalem Gisgonis, venientem ad reliquias belli delendas, transisse Iberum et appropinquare allatum est, signumque pugnæ propositum ab novo duce milites viderunt; recordati, quos paulo ante imperatores habuissent, quibusque et ducibus et copiis freti prodire ad

dam edd.' *Rupert.*—10 ' Al. *septimo;* rectius opinor. Cf. XXI. 32. Hinc et cap. 38. Sigon. legit, *invictos per VII. annos.*' Rupert.—11 *Quin* delendum, vel pro eo *Cum* rescribendum esse Dukerus judicat.—12 *Quod* Edd. ante Gronov.—13 ' Put. *diderat:* quasi vellet *ediderat.*' J. F. Gronov.

14 ' Vet. lib. *vir unus has restituit,* ut ad Hispanias referatur.' *Sigon.*—

pugnam[15][l] soliti essent, flere omnes repente et offensare capita; et alii manus ad cœlum tendere, Deos incusantes; alii, strati humi, suum quisque nominatim ducem implorare: neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, et ipso mulcente[16] et increpante Marcio,[m] 'quid in muliebres et inutiles se projecissent fletus potius, quam ad tutandos semet ipsos et rem publicam secum acuerent animos? et ne inultos imperatores suos jacere sinerent:' cum subito clamor tubarumque sonus (jam enim prope vallum hostes erant) exauditur. Inde, verso repente in iram luctu, discurrere[17] ad arma, ac, velut accensi rabie, discurrunt ad portas,[n] et in hostem, negligenter atque incomposite venientem, incurrunt. Extemplo improvisa res pavorem incutit Pœnis; mirabundique,[18] unde tot hostes tam subito exorti prope deleto exercitu forent, unde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus cæsis extitisset, quis castris præesset, quis signum dedisset pugnæ; ad

15 'Sic Aldina et Gallici, quantum memini, præter Put. At vero tres Pall. Andreasque et ejus sequaces, *prodire in campum ad pugnam.* Put. *prodire in pœnam.* Posses conjicere, *in Pœnum.*' J. F. Gronov.—16 *Mulcente* et *mulctante* Mss. *minitante* Edd. ante Gronov.—17 *Discurrere* abest a Ms. Gud. recte, judice Jac. Gronov. mox *concurrunt ad portas* malit J. F. Gronov.—18 'Copula postulat suppleri *requirebant* vel simile verbum; nisi leg. *mirabundis*; Duk. *mirabundique* jungi potest cum seqq. *referunt pedem.* Sed et ipse malim legere *mirabundis*, et post verba *dedisset pugnæ* στιγμὴν τελείαν ponere.'

NOTÆ

[l] *Prodire ad pugnam*] Put. *prodire in pœnam:* unde non insubtiliter Gronovius, *prodire in Pœnum.*

[m] *Ipso mulcente et increpante Marcio*] Vulgo *et ipso minitante.* Sed non id minarum tempus, optime Gronov. observat. Alii manuscripti, *mulctante;* alii *mulcente*, aut etiam *mulcante;* ex quo Gronovio placet fieri *inculcante*, id est, frequenter admonente: illud tamen melius, quod et Sigonius probant et Rubenius. Sic Virg. I. Æn. 'et dictis mœrentia pectora mulcet:' atque in eandem sententiam Justinus lib. XII. 'ille nunc castigare milites, nunc lenibus verbis monere.' Sic itaque partim milites mulcebat, partim increpabat Marcius.

[n] *Discurrunt ad portas*] Displicet Gronovio *discurrendi* verbum e proximo repetitum: suspicatur legendum *concurrunt ad portas*, nempe castrorum. Sed Noster vocabuli ejusdem iterationes non ita anxie vitat, ut vel mox 'receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa:' et statim 'in castra abeunt. Par negligentia in castris custodiendis.'

hæc tot tam necopinata,[19] primo omnium incerti stupentesque referunt pedem; dein, valida impressione pulsi, terga vertunt. Et aut fugientium cædes fœda fuisset, aut temerarius[20] periculosusque sequentium impetus, ni Marcius propere receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa, quosdam et ipse retinens, concitatam repressisset aciem. Inde in castra avidos adhuc cædisque et sanguinis reduxit. Carthaginienses, trepide primo ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati, contemtim rursus et sedato gradu in castra abeunt. Par negligentia in castris custodiendis fuit. Nam, etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum succurrebat.[e] Ob hoc cum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis, Marcius ad consilium, prima specie temerarium magis, quam audax, animum adjecit, ut ultro castra hostium oppugnarét: facilius[1] esse ratus, unius Hasdrubalis expugnari castra, quam, si se rursus tres exercitus ac tres duces junxissent, sua defendi: simul aut, si successisset cœptis, recepturum[2] se afflictas res; aut, si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma, contemtum sui demturum.

38. Ne tamen subita res et nocturnus terror[3] etiam non suæ fortunæ consilium perturbaret,[o] alloquendos adhortandosque sibi milites ratus, concione advocata ita disseruit: 'Vel mea erga imperatores nostros vivos mortuosque pietas, vel præsens omnium nostrum, milites, fortuna fidem

[e] *Animo occurrebat, veniebat in mentem.*

Rupert.—19 Al. *jam necopinata.*—20 Put. Petaviani, Men. duo Pall. Voss. *aut temerabilis.*—1 *Simul facilius* Edd. ab Ascens. ad Drak.—2 'Forte leg. *erecturum* cum Peris. aut potius *refecturum* cum Duk. et Drak.' *Rupert.* *Refecturum* probat etiam Stroth.

NOTÆ

[o] *Et nocturnus terror etiam non suæ fortunæ consilium perturbaret*] Ita veteres, et in his Reg. et Colb. ut sit, ne et subita res, et terror etiam nocturnus, perturbaret consilium præsenti fortunæ parum conveniens; vel turbaret consilium, quod etiam ipsum per se non erat fortunæ præsentis. Vul. *et terror, etiamnum suæ fortunæ.*

cuivis facere potest, mihi hoc imperium, ut amplum judicio vestro, ita re ipsa grave ac solicitum esse. Quo enim tempore, nisi metus mœrorem obstupefaceret, vix ita compos mei essem, ut aliqua solatia invenire ægro animo possem; cogor vestram omnium vicem (quod difficillimum in luctu est) unus consulere: [p] [4] et ne tum quidem, ubi, quonam modo has reliquias duorum exercituum patriæ conservare possim, cogitandum est, avertere animum ab assiduo mœrore libet.[5] [p] Præsto est enim acerba memoria, et Scipiones me ambo dies noctesque curis insomniisque agitant et excitant sæpe somno; neu se, neu invictos per octo annos in his terris milites suos, commilitones vestros, neu rem publicam patiar inultam, et suam disciplinam suaque instituta sequi jubent; et, ut imperiis [6] vivorum nemo obedientior me uno fuerit, ita post mortem suam, quod quaque in re facturos illos fuisse maxime censeam, id optimum ducere. Vos quoque velim, milites, non lamentis lacrymisque tanquam extinctos prosequi, (vivunt vigentque [7] fama rerum gestarum,) sed, quotiescumque occurret memoria illorum, velut si adhortantes signumque dantes videatis eos, ita prælia inire. Nec alia profecto species, hesterno die oculis animisque vestris oblata, memorabile illud edidit prælium; quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus extinctum esse nomen Romanum, et, cujus populi vis atque virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto sævitia fortunæ emersuram esse.[8] Nunc, quia tantum ausi estis sponte vestra, experiri libet, quan-

[p] *Necesse est ut solus loco omnium vestrum prospiciam rebus nostris.*

3 Al. *nocturnus error.* Vid. Not. Var.—4 ‘*Consolari* Edd. plurimi ante Gron. quod ex his quibus utor primum in Venet. 1501. invenio, sed puto jam ita editum fuisse in Venet. 1491. *consulere* h. l. absolute positum est, pro deliberare, consilium capere.’ *Stroth.*—5 Malit J. F. Gronov. *licet*, probb. Doering. et Rupert.—6 Vid. Not. Var.—7 Al. *vivunt enim vigentque.*—8 ‘*Emersurum* Tarvis. et all. vett. certe vulgata lectione nonnihil offendor, magisque Livianum videtur, addito pronomine: *eam ex omni p. sævitia f. emersuram esse.*

NOTÆ

[p] *Libet*] Suadent sequentia scribendum *licet*, ut Gronov. vult, quamvis repugnantibus libris.

tum audeatis duce vestro auctore. Non enim hesterno die, cum signum receptui dedi sequentibus effuse vobis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed differre in majorem gloriam atque opportunitatem, volui; ut postmodo præparati incautos, armati inermes, atque etiam sopitos, per occasionem aggredi possetis. Nec hujus occasionis spem, milites, forte temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. A vobis quoque profecto si quis quærat, quonam modo pauci a multis, victi a victoribus castra tutati sitis; nihil aliud respondeatis, quam id ipsum timentes vos omnia et operibus firmata habuisse, et ipsos paratos[q] instructosque fuisse. Et ita se res habet: ad id, quod, ne timeatur, fortuna facit, minime tuti sunt homines;[9] quia, quod neglexeris, incautum atque apertum habeas.[9] Nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quam ne obsessi modo ipsi atque oppugnati castra sua ultro oppugnemus. Audeamus, quod credi non potest ausuros nos. Eo ipso, quod difficillimum videtur, facillimum[10] erit.[r] Tertia vigilia noctis silenti agmine ducam vos. Exploratum habeo, non vigiliarum ordinem, non stationes justas esse. Clamor in portis auditus et primus impetus castra ceperit. Tum inter torpidos somno paventesque ad necopinatum tumultum, et inermes in cubilibus suis oppressos, illa cædes edatur, a qua vos hesterno die revocatos ægre ferebatis. Scio, audax videri consilium: sed in rebus asperis et tenui spe fortissima[11] quæque consilia tutissima sunt; quia, si in occasionis momento, cujus prætervolat opportunitas, cunctatus paulum fueris, nequicquam mox omissam quæras.[12][s]

[9] *Mortales parum providi et sic parum securi sunt adversus ea quorum metum fortuna ipsorum præsens avertit: quoniam cavere ac tegere nemo solet, quod contemnit.*

Mox Edd. post princip. ad Drak. *qui* pro *quia.*' Stroth.—9 Vet. lib. ap. Sigon. *m. cauti s. h.*—10 Mss. optimi *facilius*, probb. J. F. Gronov. et Stroth.—11 *Et tenuibus fortissima* Edd. ante Grut.—12 *Amissam quæras* Gronov. Doujat.

NOTÆ

[q] *Et ipsos paratos*] Vos nempe ipsos.

[r] *Facillimum erit*] Alii *facilius.*

[s] *Omissam* [*amissam*] *quæras*] Ita forte melius ex Sigoniano et Puteano, quam ut vulgo *amissam queraris.*

Unus exercitus in propinquo est: duo haud procul absunt. Nunc aggredientibus spes aliqua est:[13 t] et jam tentastis vestras atque illorum vires. Si diem proferimus, et hesternæ eruptionis fama contemni[14] desierimus;[u] periculum est, ne omnes duces, omnes[15] copiæ conveniant. Tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Ut dividendo copias periere duces nostri, ita separati ac divisi opprimi possunt hostes. Alia belli gerendi via nulla est. Proinde nihil, præter noctis proximæ opportunitatem, expectemus. Ite, Deis bene juvantibus, corpora curate, ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo vestra tutati estis.' Læti et audiere ab novo duce novum consilium, et, quo audacius erat, magis placebat. Reliquum diei expediendis armis et curatione corporum consumtum: et major pars noctis quieti data est. Quarta vigilia movere.

39. Erant ultra proxima castra sex millium intervallo distantes aliæ copiæ Pœnorum. Vallis cava intererat, condensa arboribus. In hujus sylvæ medio ferme spatio[16 x] cohors Romana arte Punica abditur et equites. Ita medio itinere intercepto,[17] ceteræ copiæ silenti agmine ad

Crevier. Olim legebatur *amissam queraris.*—13 *Nunc aggredientibus par aliqua opportunitas est* Edd. ante Gronov.—14 *Contenti* Edd. ante Gronov.—15 *Omnesque* Edd. ante Crevier.

16 *Stadio* Edd. ante Gronov. et omnes fere Mss.—17 '*Ita medio itinere*

NOTÆ

[t] *Aggredientibus spes aliqua*] Ita Gronov. ex Palat. calamo exarato: alii *per*, vel *par aliqua est*. Editi habent *par aliqua opportunitas est:* sed nomen *opportunitas,* nec habent scripti, et ex superioribus supplere licet.

[u] *Hesternæ eruptionis fama contemni desierimus*] Hæc melior lectio ex melioribus codicibus, quam quod vulgo in editis, *eruptionis fama contenti desierimus.* Quamvis enim *desinere* accipiatur aliquando pro, cessare: attamen aptior videtur sententia erui ex illis verbis *contemni desierimus.* Vult enim ex contemtu ipsorum oriri hostium negligentiam: et si emanaverit fama egregie et feliciter navatæ operæ in eruptione, futurum ut, contemtu cessante, hostes rebus suis magis invigilent, omnesque copias conjungant.

[x] *Medio ferme spatio*] Plures libri, in his Regiorum unus, cum editis, *stadio.* Alii aliter. Sed quanquam vulgata illa lectio tolerari forte posset, indubia mihi fere videtur correctio Gronovii jubentis scribi, *medio ferme spatio.*

proximos hostes ductæ; et, cum statio nulla pro portis, neque in vallo custodiæ essent, velut in sua castra, nullo usquam obsistente, penetravere. Inde signa canunt, et tollitur clamor. Pars semisomnos[18] hostes cædunt: pars ignes casis, stramento[19] arido tectis,[y] injiciunt: pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hostes simul ignis, clamor, cædes, velut alienatos sensibus, nec audire, nec providere quicquam sinunt. Incidunt inermes inter catervas armatorum: alii ruunt ad portas, alii obseptis itineribus super vallum saliunt; et, ut quisque evaserat, protenus ad castra altera fugiunt: ubi ab cohorte et equitibus ex occulto procurrentibus[20] circumventi cæsique ad unum omnes sunt: quanquam, etiam si quis ex ea cæde effugisset, adeo raptim captis[1] propioribus castris in altera transcursum castra ab Romanis est, ut prævenire nuntius cladis non posset. Ibi vero, quo longius ab hoste aberant, et quia sub lucem pabulatum,[2] lignatum, et prædatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenere: arma tantum in stationibus posita: milites inermes, aut humi sedentes accubantesque, aut obambulantes ante vallum portasque. Cum his tam securis solutisque Romani, calentes adhuc ab recenti pugna, ferocesque victoria, prælium ineunt. Itaque nequaquam resisti in portis potuit. Intra portas, concursu ex totis castris ad primum clamorem et tumultum[3] facto, atrox prælium oritur; diuque te-

intercepto, hostibus prærepto et intercluso, vel interrupto, impedito, ut IX. 48. XXIX. 9. ap. Curt. IV. 2. 9. nisi malis cum Oudend. ad Front. I. 5. 11. legere *intersepto*, ut VI. 9. VIII. 25. XXIV. 23. et aliis locis, quæ laudavit Dnk.' *Rupert*.—18 Al. *semisopitos*.—19 *Pars ignis escas stramenta* Edd. ante Gronov. et plurimi Mss.—20 *Proruentibus* Edd. ante Gronov.—1 'Perplacet conjectura J. F. Gronovii, *raptim a captis*.' Doering.—2 '*Sub luce publica pabulatum* Edd. vett. ante Ascens. *sub luce pura pab*. rell. ante Ald. *sub lucum* Drak. operarum errore, quem Cl. Ernestius servavit, annotato *lucem*, pro varia Gron. et Crev. lectione.' *Stroth*.—3 *Ex tumultu* Edd. plerique ante Gronov.

NOTÆ

[y] *Pars ignes casis, stramento arido tectis*] Verisimilis hæc Lipsii emendatio ex Put. nihil tamen absurdi habet vulgaris lectio, *pars ignis escas stramenta arida tectis injiciunt*: vel, ut Reg. et Colb. *stramento arido*. Tecta enim per se casas sive tuguria militum satis designant, quæ nostris *huttes* vocantur: nec Latinis tritum admodum hac in re casarum nomen.

nuisset, ni cruenta scuta Romanorum visa, indicium alterius cladis Pœnis, atque inde pavorem injecissent. Hic terror in fugam avertit[4] omnes; effusique, qua iter est, nisi quos cædes oppressit, exuuntur castris. Ita nocte ac die[5] bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta septem millia hostium cæsa, auctor est Claudius, qui annales Acilianos[a] ex Græco in Latinum sermonem vertit:[6] captos ad mille octingentos triginta: prædam ingentem partam. In ea fuisse clypeum argenteum pondo centum triginta octo,[a] cum imagine Barcini Hasdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta tradit, septem millia cæsa hostium:[7] altero prælio, eruptione pugnatum cum Hasdrubale: decem millia occisa, quatuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum, cum Mago cedentes nostros effuse sequeretur, cæsa ex insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis est. Et veræ gloriæ ejus etiam miracula addunt: flammam ei concionanti fusam e capite,[b] sine ipsius sensu, cum magno pavore circumstantium militum. Monumentumque victoriæ ejus de Pœnis, usque ad incensum Capitolium, fuisse in templo clypeum, Marcium appellatum, cum imagine Hasdrubalis. Quietæ deinde aliquamdiu in Hispania res fuere, utrisque, post tantas acceptas in vicem illatasque clades, cunctantibus periculum summæ rerum facere.

40. Dum hæc in Hispania geruntur, Marcellus captis

—4 Al. *Hinc* et *vertit.*—5 *Ita nocte et die.* Vet. lib. *Atque ita nocte et die.* Sigon.—6 Vet. lib. apud eundem, *ex Græco sermone vertit.*—7 Vet. lib. apud eund. *septem millia ferme cæsa hostium.*

NOTÆ

[a] *Annales Acilianos*] Q. Claudius Quadrigarius, cujus nunc 'Annales' nunc 'Historiæ,' nunc 'Romanorum libri' citantur a Gellio, aliisque Veterum; an idem sit qui annales Caii Acilii, Plutarcho etiam memoratos in Romulo, Latine transtulit, an vero ab eo diversus, ambigitur.

[a] *Pondo centum triginta octo*] Qui scilicet libras 138. Romanas pendebat, argenti ejus pretium nunc esset librar. Francicarum ferme 4968.

[b] *Flammam ei concionanti fusam e capite*] Marcii effigies, flammas e capite velut cornua quædam fundentis, in nummis conspicitur. Vide in hanc rem quæ de Servio Tullio lib. I. c. 39. Simile quid de Salvidieno tempore Augusti narrat Dio Cassius l. XLVIII. c. 24.

Syracusis, cum cetera in Sicilia tanta fide atque integritate composuisset, ut non modo suam gloriam, sed etiam majestatem populi Romani, augeret, ornamenta urbis, signa, tabulasque, quibus abundabant Syracusæ, Romam devexit. Hostium quidem illa spolia et parta belli jure: ceterum inde primum initium mirandi Græcarum artium opera,[c] licentiæque huic[8] sacra profanaque omnia vulgo spoliandi factum est: quæ postremo in Romanos Deos, templum id ipsum primum, quod a Marcello eximie ornatum est, vertit. Visebantur[9] enim ab externis ad portam Capenam dedicata a Marcello templa, propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme civitatium Siciliæ ad eum conveniebant. Dispar ut causa earum, ita conditio erat. Qui ante captas Syracusas aut non desciverant, aut redierant in amicitiam, ut socii fideles accepti cultique; quos metus post captas Syracusas dediderat, ut victi a victore leges acceperunt. Erant tamen haud parvæ reliquiæ belli circa Agrigentum Romanis; Epicydes et Hanno duces reliqui prioris belli, et tertius novus ab Hannibale in locum Hip-

8 *Hinc* Edd. ante Gronov.—9 *Videbantur* Grut.—10 'In primis Edd. legi *Hippocinatis* et *Hipponatis*, in Put. et Cantabr. *Hippacinates*, in aliis Mss.

NOTÆ

L. MARCIUS.

c *Mirandi Græcarum artium opera*] Eleganter eam in rem Velleius Paterculus lib. I. ubi de L. Mummio, Corinthi expugnatore, ejusmodi artium rudi, non dubitandum ait, 'quin magis pro republica fuerit manere adhuc rudem Corinthiorum intellectum, quam in tantum ea intelligi;' et 'quin hac prudentia illa imprudentia decori publico fuerit convenientior:' quod ait *hac prudentia* respondet ei quod hic Livius ait *licentiæque huic*, quod scriptum in uno e Colbertinis: id est, licentiæ hujus temporis, quo scilicet scriptor vivebat: ceterum editi et scriptorum plerique habent, *licentiaque hinc sacra prophanaque vulgo spoliandi:* in quibus nihil vitii.

pocratis missus, Libyphœnicum generis [d] Hipponiates,[10] [e] (Mutinem populares vocabant,) vir impiger et sub Hannibale magistro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicyde et Hannone Numidæ dati auxiliares: cum quibus ita pervagatus est hostium agros, ita socios, ad retinendos in fide animos eorum, ferendumque [11] in tempore cuique auxilium,[f] adiit, ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis sui, nec spes alia major apud faventes rebus Carthaginiensium esset. Itaque inclusi ad tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Syracusanusque,[g] non consilio Mutinis,[h] quam fiducia, magis ausi egredi extra muros, ad Himeram amnem [i] posuerunt castra. Quod ubi perlatum ad Marcellum est; extemplo copias movit, et ab hoste quatuor ferme millium intervallo consedit, quid agerent pararentve expectaturus. Sed nullum neque locum, neque tempus cunctationi consiliove dedit Mutines, transgressus amnem ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac tumultu in-

Hippacinantis, Hippaciates, et similia. Hinc emend. *Hippacrites*.' Rupert.—11 'Optimi Mss. *ferendoque*, et quidam *ferendosque*. Illud recepit Drak. Sed tum τὸ *que* delendum. Mox τὸ *tempore* male repetitur et glossatori de-

NOTÆ

[d] *Libyphœnicum generis*] Africani erant populi, inde dicti, quod mixti essent ex indigenis Africæ seu Libyæ populis, et Pœnis advenis ex Phœnicia. Hi inter Bagradam fluvium et Syrtim minorem positi ex Ptolemæo, Byzacium incolebant, regionem fertilitatis eximiæ, ubi Leptis, Adrumetum, &c.

[e] *Hipponiates*] Oriundus nempe ex Africæ urbe Hippone. Sed duæ fuere ejus nominis urbes in Africa, Hippo regius, qui proprie in Numidia, hodie *Bona*, in regno Constantinæ, ditionis Algerianæ: et Hippo Diarrhytos, Græce cognominatus, Latinis Dilutus, propter aquarum irrigua, in Zeugitana sive Africa proprie dicta: unde sinus Hipponensis, nunc *Rasamilara* in regno Tunetano: quæ, ni fallor, Mutinis illius Libyphœnicis patria.

[f] *Ferendumque in tempore cuique auxilium*] In optimis est *ferendoque*; recte, modo particulam conjunctivam *que* deleveris, ut sit, *ferendo in tempore cuique auxilium*, aut *ferendo .... auxilio*.

[g] *Dux Pœnus Syracusanusque*] Pœnus Hanno, Syracusanus Epicydes.

[h] *Non consilio Mutinis*] Alias *non tam Mutinis consilio, quam fiducia*, nimirum fiducia quam in Mutine habebant: qua lectione non variatur sententia.

[i] *Ad Himeram amnem*] Cum duo sint in Sicilia fluvii ejus nominis, dubium non est quin de illo accipiendus Auctor hoc loco sit, qui in meridiem fluens decidit in mare Africum ad ortum Agrigenti. Vide notas lib. XXIV. cap. 6.

vectus. Postero die prope justo prælio compulit hostem intra munimenta. Inde revocatus seditione Numidarum in castris facta, cum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos revocandosque eos profectus, magnopere monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste manus consererent. Id ambo ægre passi duces, magis Hanno, jam ante anxius gloria ejus: 'Mutinem sibi modum facere,[r] degenerem Afrum[k] imperatori Carthaginiensi, misso ab senatu populoque.' Is perpulit cunctantem Epicyden, ut, transgressi flumen, in aciem exirent. Nam si Mutinem opperirentur, et secunda pugnæ[12] fortuna evenisset, haud dubie Mutinis gloriam fore.

41. Enimvero indignum ratus Marcellus, se, qui Hannibalem subnisum[13] victoria Cannensi ab Nola repulisset, his terra marique victis ab se hostibus cedere,[s] arma propere capere milites et efferri signa jubet. Instruenti exercitum[14] decem effusis equis advolant ex hostium acie Numidæ, nuntiantes, populares suos, primum ea seditione motos, qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam, dein quod præfectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriæ ejus, sub ipsam certaminis diem, ablegatum videant, quieturos in pugna. Gens fallax[l] promissi fidem præstitit. Itaque et Romanis crevit animus, nuntio celeri per ordines[15] misso,[m] destitutum ab equite hostem esse, quem maxime

[r] *Mutinem ipsis moderari, et quasi leges dare, qua ratione et quatenus bellum gererent.*

[s] *Marcellus existimans dignitati ac decori suo nullatenus convenire se, cum Hannibalem post Cannensem victoriam repulisset a Nolæ mœnibus, cedere Hannoni et Epicydæ, quos sæpius terra et mari superaverat.*

betur.' *Rupert.* *Ferendoque* dant Stroth. et Kreyssigius.—12 Mss. plerique *secundæ pugnæ.*

13 Al. *subnixum.*—14 *Ad instruentem ex.* Edd. ante Gronov.—15 *Per ordi-*

NOTÆ

[k] *Degenerem Afrum*] Nec mere Afer, nec mere Pœnus Mutines, sed utroque genere mixtus, hibris, Gall. un *métis.*

[l] *Gens fallax, &c.*] Promissorum minime tenacem, sive fraudulentam in promissis gentem Numidarum significat.

[m] *Per ordines* [*ordinem*] *misso*] Legunt Tan. Faber et Gronov. *per ordines misso;* sed tam exarati manu quam typis expressi habent, *per ordinem misso*, potestque intelligi nuntius ad omnes copias missus ordinatim.

timuerant:[n] et territi hostes, præterquam quod maxima parte virium suarum non juvabantur, timore etiam incusso, ne ab suo et ipsi equite oppugnarentur. Itaque haud magni certaminis fuit.[16] [o] Primus clamor atque impetus rem decrevit. Numidæ, cum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos viderunt, fugæ tantum parumper comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim in civitates proximas dilapsi. Multa millia hominum cæsa captaque et octo elephanti. Hæc ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. Victor inde Syracusas rediit. Jam ferme in exitu annus erat. Itaque senatus Romæ decrevit, ut P. Cornelius prætor literas Capuam ad consules mitteret: dum Hannibal procul abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. Literis acceptis, inter se consules compararunt, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Consules Claudius creavit Cn. Fulvium Centumalum[17] et P. Sulpicium Servii filium Galbam, qui nullum antea curulem magistratum gessisset. Prætores deinde creati, L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piso. Pisoni juris dictio urbana, Sulpicio Sicilia,[p] Cethego Apu-

nem Mss. et Edd. ante Drak.—16 *Haud magna vis certaminis fuit* Edd. ante Gronov.—17 Al. *Centimalum.*—18 Vid. inf. et Not. Var.

NOTÆ

[n] *Quem maxime timuerant*] Equitem nempe, sive equitatum Numidicum.

[o] *Haud magni* [*magna vis*] *certaminis fuit*] Placet magis Gronovio, *haud magni certaminis fuit:* quod et in Colbert. altero extat: placeret et mihi, si additum alicubi reperiretur nomen *res*, quod ille ex proxime sequenti periodo revocat.

[p] *Pisoni juris dictio urbana, Sulpicio Sicilia*] Livii verba mutila aut corrupta ubique. Sigonius legit, *Sulpicio Apulia, Cethego Sicilia,* quod M. Cornelii Siciliæ prætoris mentio fiat lib. proxime sequenti cap. 21. et 28. ita ut appareat ei Siciliam non Apuliam obtigisse. Neque audiendum ait Glareanu m qui putat ibi P. Cornelium intelligendum, qui in Sicilia proprætore erat, non Cornelium Lentulum. Verum a Livio ibi non P. sed M. Cornelius memoratur: notatque Sigonius, quod alibi a nobis quoque observatum, duas illis temporibus in Sicilia provincias fuisse: veterem, jamdiu Carthaginiensibus ereptam,

lia, Lentulo Sardinia evenit.[12] Consulibus prorogatum in annum imperium est.

NOTÆ

quam P. Cornelius in prætura sortitus, deinde hoc anno proprætore obtinebat: alteram, qua regnum Hieronis continebatur, et quam post M. Marcellum obtinuit hic M. Cornelius Cethegus prætor. Quia vero lib. sequenti cap. 1. dicitur C. Sulpicio Siciliam evenisse, hunc etiam locum idem Sigon. emendat, vultque legi *cui Apulia evenerat:* sed tamen in Sicilia prorogatum M. Marcello imperium dicitur ibidem. Pighius ita corrigendum censet hunc locum, *Pisoni jurisdictio urbana, peregrina Sulpicio, Sicilia Cethego, Lentulo Sardinia evenit.* Itaque M. quidem Cethego non Apuliam, sed Siciliam evenisse vult: Apuliam vero, teste ibid. Livio, non Sulpicio evenisse, aut alteri prætori, sed consulum hujus anni sortem fuisse. Verum non video cur de Sulpicio mutandum quicquam sit, cum diserte Livius lib. prox. cap. 1. non tantum ei Siciliam evenisse dicat; sed et decretas ei duas legiones, quas Pub. Cornelius habuerat, Cornelius nimirum Lentulus.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XXVI.

BREVIARIUM.

CAP. 1. Dividuntur provinciæ et XXIII. legiones. 2. L. Marcius sumto proprætoris titulo offendit patres, et hi cum tribunis plebis agunt, ut ad plebem ferant, quem cum imperio mitti placeat in Hispaniam. Sed plebis animos occupat certamen, a C. Sempronio Blæso trib. pl. motum, qui Cn. Fulvio diem dicit ob exercitum in Apulia amissum. 3. Reus frustra ab se culpam in milites transfert, et perduellionis judicatus exulatum Tarquinios abit.

4. Capua acrius obsidetur, et equitatu quoque superior est Romana res, ex quo, auctore Q. Navio centurione, equitibus immiscentur pedites, vehentes post illos, signoque dato, equis perniciter desilientes. 5. Romanorum duces et Navius fortiter pugnant cum Campanis et Hannibale, qui iis auxilio venerat. 6. Tandem obsessi Pœnique fugantur: et ultimum hoc prælium ante deditionem Capuæ, hujusque ultimus est medixtuticus Seppius Lesius, homo obscurus, qui summum magistratum, ab omnibus spretum, ceperat. 7. Hannibal castra movere a Capua statuit Romamque petere, ut duces Romani ad defendendam hanc urbem ab oppugnanda illa abstrahantur. 8. Eodem cum electis militibus tendit Q. Fulvius Flaccus proconsul, SCto accitus, collegamque Appium Claudium ex vulnere ægrum in castris ad Capuam positis relinquit. 9. Iter utriusque describitur, et ingens terror, quem nuntius Fregellanus Romam affert. 10. Fulvius Romam ingreditur, et Hannibal, stativis ad Anienem fluvium, tria millia passuum ab Urbe, positis, cum duobus equitum millibus mœnia situmque Romæ obequitans contemplatur: sed summovetur ab equitibus, a Fulvio immissis, multique tumultus, temere excitati, comprimuntur. 11. Acies Pœnorum Romanorumque bis instructæ tempestatibus dirimuntur. Quo omine aliisque causis motus Hannibal ad Tutiam fl. castra

refert, et templum Feroniæ omnibus spoliat donis. 12. Inde celeri cursu in Bruttium agrum contendit, et Fulvius redit Capuam: ubi principes domibus inclusi patriæ occasum in dies expectant, præfectique præsidii Punici, Bostar et Hanno, literas, aspere ad Hannibalem conscriptas, perferendas tradunt Numidis, qui specie quidem transfugarum in castra Romana veniunt, ut inde abeant tempore capto, sed a muliere Campana proditi comprehenduntur et mulcati virgis manibusque præcisis rediguntur Capuam. 13. Major jam senatus pars legatos de pace mittendos censet, nequicquam refragante Vibio Virrio, defectionis ab Romanis auctore, qui suadet, ut morte honesta ac leni cruciatus effugiant. 14. Senatores XXVII. cum Virrio epulantes exemplo ejus venenum hauriunt, et portæ aperiuntur hostibus. Tum reliqui comprehenduntur senatores, et XXV. Cales in custodiam, XXVIII. Teanum mittuntur. 15. De eorum supplicio Appius per literas senatum Rom. consulit: at Q. Fulvius illos virgis cædi securique percuti jubet, et sumto demum supplicio literas legit Roma allatas. Eandem mortem postulat Taurea Jubellius Campanus, eaque negata se gladio ipse transfigit. 16. Atella et Calatia in deditionem accipiuntur, et severe animadvertitur in Campanos maxime noxios: Capuam vero ipsam servari placet, et præfectum eo ad jura reddenda quotannis ab Roma mitti.

17. C. Nero cum electis militibus in Hispaniam mittitur, ubi exercitum ab T. Fonteio ac L. Marcio accipit, et Hasdrubalem claudit quidem saltu, sed dolo ejus captus emittit. 18. Comitia habentur proconsuli creando in Hispaniam, et, nemine nomen profiteri audente, imperium hoc petit, omnibusque suffragiis accipit P. Cornelius Scipio, Publii, qui in Hispania ceciderat, filius, XXIV. ferme annos natus. 19. Hic juvenis, qui virtutibus easque ostentandi arte mirabilis erat, et divinæ stripis esse credebatur, in Hispaniam proficiscitur cum novo exercitu et M. Junio Silano proprætore, qui adjutor ei ad res gerendas datus erat. 20. Tarraconem concedit, et civitates sociorum veterisque exercitus hyberna adit. Interea classis Punica, ex Sicilia Tarentum accita, claudit quidem omnes ad arcem a mari aditus, sed mox dimittitur, quia arctiorem sociis annonam facit quam hosti.

21. M. Marcellus, ex Sicilia reversus, triumphat in monte Albano et inde Urbem ovans init. Post ejus profectionem militum in provincia illa relictorum animi inclinant ad seditionem, et civitates aliquot deficiunt ad Pœnos et Numidas, qui duce Mutine sociorum Rom. agros urunt: sed res afflictas restituit M. Cornelius prætor. 22. In comitiis consularibus prærogativa centuria, quæ T. Otacilium et T. Manlium Torquatum declaraverat, hoc postulante redit in suffragium atque M. Claudium Marcellum et M. Valerium Lævinum consules dicit. 23. Prætoria habentur comitia: ludi Apollinares in perpetuum voventur: procurantur prodigia, et sacerdotibus demortuis novi sufficiuntur.

24. M. Valerius Lævinus cum Scopa et Dorimacho, principibus Ætolorum, facit fœdus, bellumque prospere movet adversus Philippum et Acarnanas. 25. Res a Philippo gestæ et conjuratio Acarnanum. 26. Lævinus Anticyram expugnat et diuturno ibi morbo implicitus serius spe omnium Ro-

mam venit: eo vero absente Marcellus collega nihil se de re publica aut provinciis acturum profitetur. 27. Incendium Romæ oritur conflatum a Campanis juvenibus, quorum parentes a Q. Fulvio securi erant percussi. Campanorum Siculorumque legati Romam veniunt questuri de Fulvii et Marcelli crudelitate. 28. Novis magistratibus provinciæ legionesque decernuntur. 29. Sicilia Marcello et Italia Lævino evenit; sed consules permutant provincias, moti querelis Siculorum. 30. Hi in senatu accusant Marcellum. 31. Is respondet. 32. Illi benigne ab hoc Patribusque appellantur et dimittuntur. 33. Campanorum oratio in senatu miserabilior duriorque causa. 34. Ob decreta senatus in familias singulas facta mœstiores aliquanto, quam Romam venere, discedunt. 35. Quoniam pecuniæ nihil est in ærario, privati ex censu ordinibusque remiges dare cum stipendio cibariisque jubentur; quod ægerrime ferunt homines: 36. sed Patrum exemplo incitati certatim aurum, argentum, et æs in publicum conferunt.

37. Pœnorum Romanorumque anceps spes ac metus, adversa secundis æquante fortuna. 38. Avaritia et crudelitate Hannibalis abalienantur ab eo sociorum animi; et Salapia cum præsidio Punico Marcello proditur a Blattio, Dasio nequicquam repugnante. 39. Classis Romana ab Rhegio profecta fugatur a Tarentina: ad Tarentum vero C. Persius, a M. Livio ex arce emissus, passim cædit hostes per agros palantes. 40. Lævinus Syracusis componit res, et plurima Siciliæ oppida in ditionem Rom. redigit, in his Agrigentum; traditum ei a Mutine, Numidarum duce, cui Hanno invidebat gloriam belli injuriamque intulerat.

41. In Hispania P. Scipio oratione accendit militum animos. 42. Tum copias trajicit Iberum, et Carthaginem Novam oppugnare statuit, urbem in tumulo ad sinum maris sitam. 43. Ejus potiundæ spem cohortando militibus facit. 44. 45. Romani, exemplo et hortatione ducis incitati, summa illam vi, sed frustra aggrediuntur terra. 46. At per stagnum sine certamine intratur, et mox tum ipsa, tum arx, a Magone dedita, capitur. 47. Victores præda ingenti omnis generis potiuntur. 48. Milites, prout cuique meritum virtusque fuit, donantur. 49. Scipio obsides civitatium Hispaniæ suis restituit, precibusque uxoris Mandonii motus curam fœminarum committit viro spectatæ integritatis. 50. Reddit sponsam Allucio, principi Celtiberorum, qui lætus domum dimissus mox cum delecta equitum manu revertit. 51. Copiæ ejus navales pedestresque exercentur, et captæ urbis muri reficiuntur, armamentaria autem, officinæ, et navalia strepunt apparatu belli. His ordinatis dispositisque præsidiis Scipio Tarraconem redit, quo legationibus sociisque edixerat conventum.

1. CN. FULVIUS CENTUMALUS, P. Sulpicius Galba consules, cum idibus Martiis magistratum inissent,* senatu in Ca-

NOTÆ

* A. U. C. 542.

pitolium vocato, de re publica, de administratione belli, de provinciis exercitibusque Patres consuluerunt. Q. Fulvio, Ap. Claudio,[1] prioris anni consulibus, prorogatum imperium est, atque exercitus, quos habebant, decreti; adjectumque, ne a Capua, quam obsidebant, abscederent, prius quam expugnassent. Ea tum cura maxime intentos habebat Romanos; non ab ira[2] tantum, quæ in nullam unquam civitatem justior fuit, quam quod urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rursus animos videbatur ad veteris imperii respectum.[a] Et prætoribus prioris anni, M. Junio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium. Prorogatum et M. Marcello, ut pro consule[3] in Sicilia reliqua[4] belli perficeret eo exercitu, quem haberet. Si supplemento opus esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius proprætor in Sicilia præesset; dum ne quem militem legeret ex eo numero,[b] quibus senatus missionem reditumque in patriam negasset ante belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia[5] evenerat, duæ legiones, quas P. Cornelius habuisset, decretæ, et supplementum de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia fœde cæsus fugatusque erat.[c] Huic generi militum senatus eundem, quem Cannensibus, finem statuerat militiæ: additum etiam utrorumque ignominiæ est, ne in oppidis hybernarent, neve hyberna propius ullam urbem decem millibus passuum ædificarent. L. Cornelio in Sardinia duæ legiones datæ, quibus Q. Mucius præfuerat. Supplementum, si opus esset, consules scribere jussi. T. Otacilio et M. Valerio Sici-

[a] *Effectura esset ut respicerent, atque iterum optarent imperium Romanorum, jamdiu acceptum.*

---

1 Al. *Q. Fulvio et A. Claudio.*—2 'Vulgata lectio *ob iram* importata videtur ab iis, qui hujus locutionis usum ignorarent.' *Doering.*—3 Al. *proconsul.*

NOTÆ

[b] *Ex eo numero, &c.*] Eorum nempe qui prælio Cannensi fugerant.

[c] *In Apulia fœde cæsus fugatusque erat*] Cæsus fuerat ejus exercitus, ipse fusus fugatusque: nisi dicamus *cæsum* generaliter pro male habito seu victo sumi: nam ipsi dies eam ob rem dicta cap. sequenti.

liæ Græciæque ora cum legionibus classibusque, quibus præerant, decretæ.[6] Quinquaginta Græci cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naves. Tribus et viginti legionibus[7] Romanis eo anno bellum terra marique est gestum.

2. Principio ejus anni cum de literis L. Marcii referretur, res gestæ magnificæ senatui visæ: titulus honoris (quod, imperio non populi jussu, non ex auctoritate Patrum dato, 'Proprætor[8] senatui,' scripserat) magnam partem hominum offendebat. Rem mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus, et solenne auspicatorum comitiorum in castra et provincias, procul ab legibus magistratibusque, ad militarem temeritatem transferri.[b] Et, cum quidam referendum ad senatum censerent, melius visum differri eam consultationem, donec proficiscerentur equites, qui ab Marcio literas attulerant. Rescribi de frumento et vestimentis exercitus placuit: 'eam utramque rem curæ fore senatui.'[9] Ascribi autem, 'Proprætori L. Marcio,' non placuit; ne id ipsum, quod consultationi reliquerant, pro præjudicato ferret.[c] [10] Dimissis equitibus, de nulla re prius consules retulerunt, omniumque in unum sententiæ congruebant, agendum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator præfuisset. Ea res cum tribunis acta promulgataque est.[d] Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sempronius Blæ-

[b] *Institutum solenne quo auspicato habebantur legitima comitia in urbe a magistratibus: id ægre ferebant traduci longe in provincias remotas, et in castra, ubi nec leges vigent, nec magistratus sunt, ut ibi a militibus temere ac per nimiam audaciam imperium deferretur.*

[c] *Ne Q. Marcius obtineret velut præjudicio senatus illud ipsum quod senatus deliberationi suæ reservaverat.*

—4 *Reliquias* Edd. ante Drak.—5 Sigonius vult *Apulia.*—6 'Forte leg. *oræ*, aut potius *ora cum legionibus* cet. dictum pro oræ et legiones classesque: *decreta* reposuit Glarean.' *Rupert.*—7 Mss. et Edd. ante Ald. *XXXIII. leg.*

8 Vet. lib. apud Sigon. *pro prætore.*—9 Olim legebatur *utramque rem eam*

NOTÆ

[d] *Promulgataque est*] Id quidem publice propositum fuerat, sed non-dum lata lex ea de re.

sus[11] die dicta Cn. Fulvium, ob exercitum in Apulia amissum, in concionibus vexabat: 'multos imperatores[e] temeritate atque inscientia[12] exercitum in locum præcipitem perduxisse' dictitans: 'neminem, præter Cn. Fulvium, ante corrupisse omnibus vitiis legiones suas, quam proderet. Itaque vere dici posse, prius eos perisse, quam viderent hostem; nec ab Hannibale, sed ab imperatore suo, victos esse. Neminem, cum suffragium ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuisse inter Ti. Sempronium?[13 f] Cum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, præsidio sociis, hostibus terrori essent. Cumas, Beneventum,[g] aliasque urbes eos velut e faucibus Hannibalis ereptas populo Romano restituisse.[14] Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, servilibus vitiis imbuisse. Ergo effecisse, ut feroces et inquieti inter socios, ignavi et imbelles inter hostes essent, nec impetum modo Pœnorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. Nec Hercule mirum esse, milites in acie non stetisse,[15 h] cum primus omnium imperator fu-

curæ fore.—10 Al. *ferrent.*—11 *Blesus* al.—12 *Multa imperatorem temeritate atque inscitia* al. Quidam *imperatoris.* Put. *multo imperatores.*—13 'Sunt qui malint scribi vel, *Quid interfuisse inter hunc et T. Sempr.* vel, *Quid interfuisse hunc et T. Sempr.* vel, *Quid interfuisse inter hunc et inter T. Sempr.* Sed ellipsin *inter hunc* non respuit fortasse loquendi usus et brevitas.' *Doering.*—

NOTÆ

[e] *Multos imperatores*] Hanc lectionem exigere videntur sequentia, ut comparatio instituatur inter Cn. Fulvii et aliorum ducum culpam. Eam Gron. eruit ex Puteano meliore, ubi *multo imperatores,* cum vulgo legeretur *multa imperatorem temeritate atque inscitia,* et in scriptis plerisque esset *multa imperatoris temeritate atque inscientia.*

[f] *Quid interfuisse inter Ti. Sempronium*] Hic ellipsin notandam monet Sigon. subintelligendum enim est inter Cn. Fulvium et Cn. Sempronium. Sed nihil deerit, si scripturam unius e Palatinis codicibus sequamur, qui teste Gronovio habet, *quid interfuisse inter hunc et Tib. Sempronium:* quod malim, quam quod Gronov. idem subjicit, *quid interfuisse hunc et Tib. Sempronium:* quanquam hujus quoque loquendi formæ exemplum affert, 'hoc pater ac dominus interest.'

[g] *Cumas, Beneventum*] Sic restituit ex Puteano Gronov. Editum fuerat, *cum ad Beneventum.*

geret. Magis mirari se, aliquos stantes cecidisse, et non omnes comites Cn. Fulvii fuisse pavoris ac fugæ. C. Flaminium,[i] L. Paullum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse, quam deserere circumventos[16] exercitus. Cn. Fulvium prope unum nuntium deleti exercitus Romam redisse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit, et hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio fugam ex prælio, ipsius temeritate commisso, impunitam esse: et eum in ganea lustrisque, ubi juventam egerit, senectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris similes fuerint,[17] relegatos prope in exilium, ignominiosam pati militiam. Adeo imparem libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse.'

3. Reus ab se culpam in milites transferebat: 'Eos ferociter pugnam poscentes productos in aciem, non eo, quo voluerint, (quia serum diei fuerit,) sed postero die, et tempore et loco æquo instructos, seu famam, seu vim hostium non sustinuisse. Cum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum; ut Varronem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. Qui autem solum se restantem prodesse rei publicæ, nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esset, potuisse?[18] Non se inopia commeatus,[19] non in loca iniqua incaute deductum, non agmine inexplorato

14 *Cum ad Beneventum .... restituisset.*—15 ' Verba *non stetisse* absunt ab omnibus Mss. unde Gron. non male conj. *Non, Hercle, mirum cessisse milites in acie.*' Rupert.—16 *Quam deserere circumventos hostibus suos exercitus* al. —17 J. F. Gron. suspicatur legendum, *milites qui nihil aliud quam imperatoris similes fuerint.*

18 Al. *Quid autem .... potuisse.*—19 ' Multo concinnior esset oratio si vel verbum aliquod post *commeatus*, exempli gratia, *pressum*, interclusum posi-

NOTÆ

[h] *Milites in acie non stetisse*] Desunt in optimis Mss. verba duo ultima: sensus tamen ea desiderat.

[i] *C. Flaminium*] Jam vidimus cecidisse Flaminium ad Thrasymenum lacum, Paulum ad Cannas, Postumium in Gallia Citeriore, Scipiones fratres in Hispania.

euntem insidiis circumventum. Vi aperta, armis, acie victum: nec suorum animos, nec hostium, in potestate habuisse. Suum cuique ingenium audaciam aut pavorem facere.' Bis est accusatus, pecuniaque anquisitum.[d] Tertio, testibus datis, cum, præterquam quod omnibus probris onerabatur, jurati permulti dicerent, fugæ pavorisque initium a prætore ortum; ab eo desertos milites, cum haud vanum timorem ducis crederent,[e] terga dedisse: tanta ira accensa est, ut capite anquirendum[f] concio succlamaret. De eo quoque novum certamen ortum. Nam, cum tribunus[20] bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret; tribuni plebis appellati,[k] 'collegæ,' negarunt,[1] [l] 'se in mora esse, quo minus, quod ei more majorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret, quoad vel capitis, vel pecuniæ judicasset privato.'[g] Tum Sempronius, 'perduellionis[†] se judicare Cn. Fulvio,'[h] dixit, diemque comitiis ab C. Calpurnio[m] prætore Urbis petit. Inde alia spes ab reo tentata est: si adesse in judicio[2] Q. Fulvius frater posset, florens tum et fama rerum gestarum, et propinqua spe Capuæ potiundæ. Id cum per literas[n] miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fulvius, ne-

[d] *Latum ad populum de mulcta ei dicenda.* [e] *Fulvium non frustra timere.*
[f] *Capitale judicium agi debere.* [g] *Damnari privatum curasset.*
[h] *Reum perduellionis se dicere Cn. Fulvium, sive majestatis crimen ei inferre.*

tum, vel *τὸ non* ante *in* omissum fuisset.' *Doering.*—20 Vox *tribunus* in quibusdam Mss. omittitur.—1 Al. *tribuni plebis appellati cum collegæ negarent.* Pet. Men. Voss. Andreas, *appellati cum lege negarunt.*—2 Al. *si adesse judicio,*

NOTÆ

[k] *Tribuni plebis appellati*] Ab Cn. nempe Fulvio, qui ad collegium tribunorum provocavit.

[l] *Collegæ negarunt*] Tribuni scilicet plebis, quorum collega C. Sempronius accusator.

† *Perduellionis*] De perduellione vide dicta ad lib. I. c. 26. *J. Clericus.*

[m] *Diemque comitiis ab C. Calpurnio*] Ita Sempronius tribunus plebis personam accusatoris induit, ut non jam apud plebem, sed apud populum, majestatis crimen inferat Fulvio, quasi populi Romani majestatem minuerit, exercitu hostibus velut prodito.

[n] *Id cum per literas*] Petebat Q. Fulvius proconsul, ut sibi liceret fratris in judicio defendendi causa Romam ab obsidione Capuæ venire. Quod negatum.

gassentque Patres e re publica esse, abscedi a Capua; postquam[3] dies comitiorum aderat, Cn. Fulvius exulatum Tarquinios abiit. Id ei justum exilium esse, scivit plebs.

4. Inter hæc vis omnis belli versa in Capuam erat. Obsidebatur tamen acrius, quam oppugnabatur: nec aut famem tolerare servitia ac plebs poterant, aut mittere nuntios ad Hannibalem per custodias tam arctas. Inventus est Numida,[4] qui, acceptis literis, evasurum se professus, ut promissum præstaret, per media Romana castra nocte egressus, spem accendit Campanis, dum aliquid virium superesset, ab omni parte eruptionem tentandi. Ceterum in multis certaminibus equestria prælia ferme prospera faciebant: pedites[5] superabantur.[i] Sed nequaquam tam lætum vincere, quam triste vinci ulla parte erat ab obsesso et prope expugnato hoste. Inita tandem ratio est,[o] ut, quod viribus deerat, arte æquaretur. Ex omnibus legionibus electi sunt juvenes, maxime vigore ac levitate corporum veloces: eis parmæ breviores, quam equestres, et septena jacula quaternos longa pedes data, præfixa ferro, quale hastis velitaribus[p] inest. Eos singulos in equos suos accipientes equites assuefecerunt, et vehi post sese, et desilire perniciter, ubi signum datum esset. Postquam assuetudine quotidiana satis intrepide visum est fieri, in campum, qui medius inter castra murumque erat, adversus instructos Campanorum equites processerunt; et, ubi ad[6] conjectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt. Pedestris inde

[i] *Pedestri certamine Campani vincebantur a Romanis.*

omisso in.—3 Pro *postquam* in Editt. quibusdam *priusquam*.
4 Al. *Inventus est tandem quidam Numida.* Pall. et Voss. *inventus est autem Numida quidam*; etiam Vet. lib. apud Sigon. *Numida quidam*.—5 'Pro *pedites* præter necessitatem J. F. Gron. tentat *pedite*.' Doering.—6 Quidam codd.

NOTÆ

[o] *Inita tandem ratio est*] A Romanis inventa via qua equestri prælio superiores fierent.

[p] *Hastis velitaribus*] Tria ferme genera hastarum: aliæ velitares, seu jaculatoriæ, quæ manu eminus jaciebantur: aliæ graviores longioresque, quæ manu haud mittebantur, sed cominus vibrabantur ad ictum sæpius inferendum, qualis nunc apud nos in usu: tertium genus erat majorum, quæ machinis emittebantur.

acies ex equitatu repente in hostium equites incurrit, jaculaque cum impetu alia super alia emittunt. Quibus plurimis in equos virosque passim conjectis permultos vulneraverunt: pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata injectum est, et in perculsum hostem equites invecti fugam stragemque eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque superior Romana res [7] fuit. Institutum, ut velites in legionibus essent.[8] Auctorem peditum equiti immiscendorum centurionem Q. Navium [9] ferunt, honorique id ei apud imperatorem fuisse.

5. Cum in hoc statu ad Capuam res essent, Hannibalem diversum [10] [q] Tarentinæ arcis potiundæ Capuæque retinendæ trahebant curæ. Vicit tamen respectus Capuæ,[r] in quam omnium sociorum hostiumque conversos videbat animos; documento futuræ, qualemcumque eventum defectio ab Romanis [s] habuisset. Igitur magna parte impedimentorum relicta in Bruttiis et omni graviore armatu,[11] cum delectis peditum equitumque, quam poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. Secuti tamen tam raptim euntem tres et triginta elephanti. In valle

processerunt. Et ubi ad.—7 Put. *superior Romana res* pro vulg. *R. acies;* et paulo ante *pedestris inde res.*—8 Rupert. conj. *ut velites hi* vel *ii* vel *illi legionibus essent.*—9 *Nævium* dicunt Front. et Valer.

10 *In diversum trahebant* ex Mss. non nisi Harl. sed pleræque Edd. antt. præter Rom. 1472. et Parm.—11 *Armatura* Edd. ante Gron.—12 *Præsidio*

NOTÆ

[q] *Hannibalem diversum*] 'Diversum trahere' Latine dicitur, nec ineleganter. Laudatur in id a Gronovio Plautus in Mercatore: 'Pront quo pacto ego diversus distrahor.' Quidam tamen codices *in diversum.*

[r] *Vicit tamen respectus Capuæ*] Gall. *La considération de Capoue l'emporta.*

[s] *Qualemcumque eventum defectio ab Romanis*] Suspicatur Gron. non esse Livii hæc verba, *defectio ab Romanis;* putatque si illa retinerentur, dicendum fuisse, *qualem eventum,* non *qualemcumque eventum defectio ab Romanis haberet.* Mihi nihil occurrit cur hæc a Livio non esse existimem. Est enim hæc sententia, Capuam documento ceteris Italis futuram in utramvis partem, et qualemcumque eventum habitura esset ejus obsidio: ut scilicet, siquidem a Romanis caperetur, ejus defectionem nemo esset imitaturus, sed ad Romanorum amicitiam cuncti respecturi; sin eadem Capua obsidione liberaretur, tunc Pœnorum partes crescerent, et qui adhuc Romanis adhærebant, ab ipsis deficerent.

occulta post Tifata montem imminentem Capuæ consedit. Adveniens cum castellum Galatiam, præsidio vi pulso,[12] cepisset, in circumsedentes Capuam se vertit. Præmissis ante nuntiis Capuam, quo tempore castra Romana aggressurus esset, ut eodem et illi, ad eruptionem parati, portis omnibus sese effunderent,[13] ingentem præbuit terrorem. Nam alia parte ipse adortus est; alia Campani omnes, pedites equitesque, et cum iis Punicum præsidium, cui Bostar et Hanno præerant, erupit. Romani, ut in re trepida, ne ad unam concurrendo partem aliquid indefensi relinquerent, ita inter se copias partiti sunt. Ap. Claudius[14] Campanis, Fulvius Hannibali est oppositus. C. Nero proprætor cum equitibus sextæ legionis via, quæ Suessulam fert; C. Fulvius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit e regione Vulturni amnis. Prælium non solito modo clamore ac tumultu est cœptum, sed ad alium virorum,[15] [t] equorum, armorumque sonum, disposita in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum æris crepitu, qualis in defectu lunæ [u] silenti nocte cieri solet, edidit clamorem, ut averte-

inde vi pulso in quibusdam Vet. lib.—13 'Post *effunderent* pannus assutus, *res nec explorata Romanis*, recte jam a Gron. et Crev. resectus est; nec apparent illæ quatuor voces in plurimis Mss. apud Drak.' *Doering*.—14 *Claudius* Gron. Doujat.—15 Al. *sed alium virorum* omisso *ad*.—16 '*Adverteret* (sc. ad

NOTÆ

[t] *Ad alium virorum*] Præter solitum in ceteris præliis tumultum ac sonitum. Accessit novus huic pugnæ crepitus et clamor ingens multitudinis inermis, &c.

[u] *Qualis in defectu lunæ*] In lunæ deliquiis. Æris sonum adhiberi solitum nemo nescit: æris quippe dissono crepitu lunæ deficienti se opem ferre Veteres putabant. Ovidius IV. Metam. 'cum frustra resonant æra auxiliaria lunæ.' Et VII. Metam. 'Te quoque, luna, traho, quamvis Temesæa labores Æra tuos minuant.' Testatur certe Plut. in Æmil. Romanos lunæ obscuratæ lumen, ex consuetudine, tinnitu æris revocasse, et ignes multis facibus ea de causa in cœlum sustulisse. Velleius quoque Paterc. lib. I. auctor est cursum classis, qua vecti Chalcidenses, qui Cumas in Italia condidere, directum fuisse nocturno æris sono, qualis Cerealibus sacris fieri solet. Et in universum magnus fuit æneorum instrumentorum usus in sacris atque excantationibus, quod sic abigi dæmones noxios crederent.

ret[16] etiam pugnantium animos. Campanos facile a vallo[17] Appius arcebat. Major vis ab altera parte Fulvium, Hannibal et Pœni, urgebant. Legio ibi sexta loco cessit: qua pulsa, cohors Hispanorum cum tribus elephantis usque ad vallum pervasit; ruperatque mediam aciem Romanorum, et in ancipiti spe ac[18] periculo erat, utrum in castra perrumperet, an intercluderetur[k] a suis.[19] Quem pavorem legionis periculumque castrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium primoresque alios centurionum hortatur, 'ut cohortem hostium sub vallo pugnantem invadant.[20] In summo discrimine rem verti: aut viam dandam iis esse, et minore conatu, quam condensam aciem irrupissent,[1] in castra irrupturos; aut conficiendos sub vallo esse. Nec magni certaminis rem fore: paucos esse ab suis interclusos; et quæ, dum paveat Romanus, interrupta acies[2] videatur, eam,[x] si se utrimque in hostem vertat, ancipiti pugna medios circumventuram.' Navius ubi hæc imperatoris dicta accepit, secundi hastati[y] signum ademtum signifero in

[k] *Et Hispanorum illa cohors in dubio versabatur, hinc concepta spe irrumpendi in castra Romanorum, inde periculo ac metu injecto, ne Romani eam a reliquis Pœnorum copiis intercluderent.*

se) duo Mss.' *Rupert.*—17 Al. *in vallo.*—18 *Et* Gron. Crev. Doujat.—19 Multi Mss. *includeretur.*—20 '*Invadant ac trucident* in quibusdam Vett. Edd. sed cum in plurimis lib. Mss. posteriores voces haud compareant, eas ab homine male sedulo appositas esse facile apparet.' *Doering.*—1 *Rupissent* dedit Kreyssigius.—2 'Pro vulg. *dum paveat, Romanis i. a.* Gron. conj. *dum paveat Romana a.*' Rupert.

NOTÆ

[x] *Et quæ, dum paveat Romanus,* [*Romanis*] *interrupta acies videatur, eam* [*etiam*] Obscurus Glareano locus. Tollendæ obscuritati Lips. legit, *et quæ dum pavent, Romanis interrupta acies videatur, eam.* Et vero *eam,* pro vulgato *etiam,* habent optimi codicum: sed in omnibus constanter legitur *paveat.* Nec plurimum interest an *pavent* dicas, an *paveat:* prius referetur ad Romanos, posterius ad aciem. Colbertinorum alter scribit *et quæ, dum paveat Romanus, &c.* quod perspicuam magis sententiam præbet; ut sit sensus, et eam aciem quæ interrupta videatur, quamdiu Romani paveant; eandem si ex utraque parte invaserit, Hispanos cohortis illius, quæ media pervaserat, forte ut eos ancipiti pugna circumventos omnino deleat.

[y] *Secundi hastati*] Intelligit secundum pilum hastatorum, sive signum manipuli secundi eorum hastatorum, id est, eorum qui primi pugnare soliti. Eodem sensu accipiendum *primi principis signum,* pro signo manipuli primi principum, qui secundo loco in prælium ibant.

hostes infert; jacturum in medios eos minitans, ni se propere sequantur milites, et partem capessant pugnæ. Ingens corpus erat, et arma honestabant;[l] et sublatum alte signum converterat ad spectaculum cives hostesque. Ceterum, postquam jam ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique in eum tragulæ conjectæ, et prope tota in unum acies versa: sed neque hostium multitudo, neque telorum vis arcere impetum ejus viri potuerunt.

6. Et M. Atilius legatus, primi principis[3] ex eadem legione signum inferri in cohortem Hispanorum, coëgit;[4] et, qui castris præerant, L. Porcius Licinus[5] et T. Popillius legati pro vallo acriter propugnant,[z] elephantosque transgredientes in ipso vallo conficiunt. Quorum corporibus cum oppleta esset fossa, velut aggere aut ponte injecto, transitum hostibus dedit. Ibi per stragem jacentium elephantorum atrox edita cædes. Altera in parte castrorum jam impulsi[6] erant[a] Campani Punicumque præsidium, et sub ipsa porta Capuæ, quæ Vulturnum[7] fert,[b] pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis resistebant, quam quod porta,[c] ballistis scorpionibusque instructa, missilibus procul hostes arcebat. Et suppressit impetum

[l] *Staturæ erat magnæ, eumque arma decorabant.*

3 Vet. lib. apud Sigon. *primi pili.*—4 '*Inferri coëgit* duriter dictum; forte leg. *inferre cœpit.*' Rupert.—5 Al. *Licinius:* dein *Popilius* Gron. Crev. Doujat. mox al. *pro vallo pugnant.*—6 Al. *pulsi.*—7 '*Ad Vulturnum,* sc. fluvium; edd. ante Gron. Mox pro *resistebant* Ms. Put. *resistabant,* unde *restabant* conj. Gron. Idem et Drak. Mox τὸ *quod* post *quam* alieno loco inculcatum putabant.'

NOTÆ

Secundi hastati] Signum secundi manipuli hastatorum, ut c. 6. Signum primi principis est signum primi manipuli principum. De hastatis et principibus vide lib. VIII. *J. Clericus.*

[z] *Pro vallo acriter propugnant* [*pugnant*] Hæc recepta lectio nihil habet quod improbemus: est enim idem ac acriter pugnabant ad vallum. Sed in melioribus scriptum Gron. ait *propugnant:* qua ratione subintelligendum videtur castra.

[a] *Jam impulsi erant*] Vulgo *pulsi,* tenui inter utrumque discrimine.

[b] *Quæ Vulturnum fert*] Ita in multis codicibus. Potest intelligi, *fert Vulturnum,* castrum scilicet, sive oppidum ejus nominis. Alias *ad Vulturnum,* flumen nimirum.

[c] *Quam quod porta*] Expungit Gronov. τὸ *quod,* tanquam minime necessarium: et bene se habet sensus: Neque tam armati resistebant, quam porta arcebat. Quia tamen nullus hic liber calamo exaratus laudatur, de hujus emendationis necessitate ambigere

Romanorum vulnus imperatoris Ap. Claudii, cui, suos ante prima signa adhortanti, sub lævo humero summum pectus gæso ictum est. Magna tamen vis hostium ante portam est cæsa: ceteri trepidi in urbem compulsi. Et Hannibal, postquam cohortis Hispanorum stragem vidit, summaque vi castra hostium defendi, omissa oppugnatione, recipere signa et convertere agmen peditum,[8] objecto a tergo equitatu, ne hostis instaret, cœpit. Legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit: sed[9] Flaccus receptui cani jussit; satis ad utrumque profectum ratus, ut et Campani, quam haud multum in Hannibale præsidii esset, et ipse Hannibal sentiret.[d] Cæsa eo die, qui hujus pugnæ auctores sunt, octo millia hominum de Hannibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt; signaque Carthaginiensibus quindecim ademta, duodeviginti Campanis. Apud alios nequaquam tantâm molem pugnæ inveni,[10] plusque pavoris, quam certaminis, fuisse; cum inopinato in castra Romana Numidæ Hispanique cum elephantis irrupissent; elephanti, per media castra vadentes, stragem tabernaculorum ingenti sonitu ac fugam[11] abrumpentium vincula jumentorum facerent: fraudem quoque super tumultum adjectam, immissis ab Hannibale, qui (habuit aliquot) gnari Latinæ linguæ juberent consulum verbis,[12] quoniam amissa castra essent, pro se quemque militum in proximos montes fugere: sed eam celeriter cognitam fraudem oppressamque

Rupert.—8 Vet. lib. apud Sigon. *convertere agmen retro peditum.*—9 Put. excludit τὸ *sed.*—10 *Invenio* Gron. Crev. Doujat. 'Put. *inveni.* Manus secunda inter versus ascripserat *ri*, quod extat in duobus Pall. Voss. Menardi, *inveniri.* Præstat sequi vetustissimum.' *J. F. Gron.*—11 Al. *fuga.*—12 'Offensus his quoque Glareanus. Voss. *Hannibale qui habuit aliquem gnarum l. Latinæ consulum.* Gud. et Pall. unus, *immissis ab Hannibale aliquibus gnaris Latinæ linguæ, qui juberent consulum verbis.* Prorsus suspectum mihi non modo τὸ *habuit*, sed etiam sive τὸ *aliquot*, sive τὸ *aliquibus.* Quis enim dubitet? Scribe, *immissis ab Hannibale gnaris Latinæ linguæ.*' J. F. Gron.

NOTÆ

licet. Potest quippe non absurda videri sententia, si dicamus, armatos per se minus restituros Romanis Campanos, nisi quantum eorum conatus adjuvabatur telis ex porta per ballistas et scorpiones missis. Reg. et Colb. scribunt, *quam quo porta, &c.* *arcebat.* Quod potest accipi pro quousque, sive quatenus, arcebat porta ballistis et scorpionibus instructa.

[d] *Et ipse Hannibal sentiret*] Repete e proximo, quam haud multum in ipso præsidii esset.

magna cæde hostium; elephantos igni e castris exactos. Hoc ultimum (utcumque initum finitumque est) ante deditionem Capuæ prælium fuit. Medixtuticus, qui summus magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Lesius erat, loco obscuro tenuique fortuna ortus. Matrem ejus quondam, pro pupillo eo procurantem familiare ostentum,[m] cum respondisset haruspex, summum quod esset imperium Capuæ, perventurum ad eum puerum, nihil ad eam spem agnoscentem,[n] dixisse ferunt, 'Næ tu perditas res Campanorum narras, ubi summus honos ad filium meum perveniet!' Ea ludificatio veri, et ipsa in verum vertit.[o] Nam cum fame ferroque urgerentur, nec spes ulla superesset, iis, qui nati in spem honorum erant, honores detrectantibus; Lesius, querendo desertam ac proditam a primoribus Capuam, summum magistratum ultimus omnium Campanorum cepit.

7. Ceterum Hannibal, ut nec hostes elici amplius ad pugnam vidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuam posse, ne suos quoque[13] commeatus intercluderent novi consules, abscedere irrito incepto et movere a Capua statuit castra. Multa secum, quo jam inde[14] ire pergeret, volventi subiit animum impetus, caput ipsum belli Romam petendi: cujus rei semper cupitæ prætermissam occasionem post Cannensem pugnam et alii vulgo fremebant, et ipse non dissimulabat. 'Necopinato pavore ac tumultu, non esse desperandum, aliquam partem urbis occupari posse; et,[15] si Roma in discrimine esset, Capuam extemplo omissuros aut ambo[16] imperatores Romanos, aut alterum ex iis; et, si divisissent[17] copias, utrumque infirmiorem factum aut sibi, aut Campanis, bene gerendæ rei fortunam daturos esse.' Una ea[18] cura angebat, ne, ubi

[m] *Cum portentum domesticum, quod illi adhuc pupillo contigerat, sacrificio expiaret.*

[n] *Cum nihil videret quod ad ejusmodi spem momentum afferre ullum posset.*

[o] *Hæc augurii, quod verum fuit quantum ad Lesii dignitatem, derisio; vera quoque ipsa evasit quantum ad miserum Capuæ statum.*

---

13 'Τὸ *quoque* delevit J. F. Gron. sed lib. vet. et Mss. Drakenb. constanter illud servant.' *Doering.*—14 *Quonam inde* recepit Drak. e conject. Mur. et Gron.—15 Vet. lib. apud Sigon. *Eo si Roma.*—16 *Ambos* Crev.—17

abscessisset, extemplo dederentur Campani. Numidam promtum ad omnia audenda donis pellicit, ut, literis acceptis, specie transfugæ castra Romana ingressus, altera parte Capuam clam pervadat. Literæ autem erant adhortatione plenæ. 'Profectionem suam, quæ salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnanda Capua duces atque exercitus Romanos. Ne desponderent animos: tolerando paucos dies totam soluturos obsidionem.' Inde naves in flumine Vulturno comprehensas subigi ad id,[19] quod jam ante præsidii causa fecerat, castellum[e] jussit. Quarum ubi tantam copiam esse, ut una nocte trajici posset exercitus, allatum est, cibariis decem dierum præparatis, deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem trajecit.

8. Id prius quam fieret, ita futurum compertum ex transfugis, Fulvius Flaccus senatui Romam cum scripsisset, varie hominum animi pro cujusque ingenio affecti sunt. Ut in re tam trepida, senatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Asinæ cognomen erat,[f] omnes duces exercitusque ex tota Italia, neque Capuæ, neque ullius alterius rei memor,

Al. *aut alterum ex iis; qui si divisissent.*—18 *Ea* delet Crev.—19 Sic J. F. Gron. 'cui debetur quoque elegantissima hujus ipsius loci emendatio; nam pro *subigi ad id* corrupte olim legebatur, *duci gladio.*' Doering. Vide Not. Var.

NOTÆ

[e] *Subigi ad id, quod jam ante præsidii causa fecerat, castellum*] In scriptis fere omnibus est, *naves in flumine Vulturno comprehensas duci gladio quod jam ante præsidii causa fecerat castellum, jussit.* Illud *gladio* quid sibi velit, nemo adhuc interpretum assequi potuit. Codex Moguntinus *Casilinum* legit, quod hoc oppidum ad Vulturnum flumen sit: id Glareano haud placet, quandoquidem in Romanorum potestate Casilinum erat, a Q. Fabio nuper receptum. Itaque *Galatiam* quin scribendum sit Glar. non dubitat. Et vero ex nostro paulo ante, Hannibal Capuam adveniens Galatiam castellum ceperat. Improbat non immerito Glareani correctionem Sigon. quod Galatia ad Vulturnum non fuerit. Laur. Valla non male ex *gladio* fecit *ad id*, plano sensu et levi mutatione; ut esset *naves duci ad id castellum, &c.* neque enim quærendum nomen castelli in tempus exstructi ad usum belli. At Gron. cum in Put. scriptum invenisset, *ubi gladio quod*, inde divinavit *subigi ad id quod ante, &c.* Et sane subigendi verbum Virgilio aliisque usitatum, in navigiis adverso flumine promovendis; ut et Tacito subvehendi verbum, ubi Germanicum ea in re peccasse arguit in adducendis in Canchos per Amisiam copiis, 'quod non subvexit,' id est, quod non ulterius eas in flumen induxisset.

ad Urbis præsidium revocabat.[p] Fabius Maximus, abscedi a Capua, terrerique et circumagi ad nutus comminationesque Hannibalis, flagitiosum ducebat. 'Qui ad Cannas victor ire tamen ad Urbem ausus non esset, eum, a Capua repulsum, spem potiundæ urbis Romæ cepisse?[g] Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuæ liberandam obsidionem,[20 h] ire. Romam cum eo exercitu,[i] qui ad urbem esset, Jovem, fœderum ruptorum ab Hannibale testem, Deosque alios defensuros esse.' Has diversas sententias media sententia P. Valerii Flacci vicit; qui, utriusque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit: 'Quid ad Urbem præsidii esset, quantas autem Hannibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire. Si et Romam e ducibus alter, et exercitus pars mitti posset, ut ab reliquo et duce et exercitu Capua recte obsideretur; inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri, ad prohibendam obsidione patriam, Romam veniendum esset.' Hoc senatus consulto Capuam perlato, Q. Fulvius proconsul, cui, collega ex vulnere ægro, eundum Romam erat, e tribus exercitibus[k] milite electo, ad quindecim millia peditum, mille equites, Vulturnum traducit. Inde cum Hannibalem Latina via[l]

[p] *Censebat omnes imperatores et copias ex universa Italia revocari debere, ut ad tuendam urbem confluerent: neque rationem habebat vel obsidendæ Capuæ, vel cujusquam alterius rei.*

20 'Ita optimi Mss. pro vulg. *ad Capuam liberandam obsidione.*' Rupert.—

NOTÆ

[f] *Cui Asinæ cognomen erat*] Is fuerat consul ante annos ferme 13.

[g] *Potiundæ urbis Romæ cepisse*] Negat per interrogationem ab Hannibale concipi spem tunc potuisse, fore ut urbe potiretur, seu ut urbem caperet.

[h] *Ad Capuæ liberandam obsidionem* [*Capuam liberandam obsidione*] In melioribus codicibus, *ad Capuæ liberandam obsidionem;* quo loquendi genere nostrum alibi usum Gronovius ostendit.

[i] *Ire. Romam cum eo exercitu*] Fabrum hic fefellit prava interpunctio: itaque legit, *ire obviam cum eo exercitu, &c.* Sed quo referet illud *ire?* nam reliqua pendent ab eo quod subjicitur, *Jovem Deosque alios defensuros Romam.*

[k] *Tribus exercitibus*] Suo, Appii, et Neronis. Supra cap. 5.

[l] *Latina via*] A porta Latina urbis Romæ per mediterranea Latii, Casinum usque ferebat via Latina: ut Appia a porta Capena, ferme per Latii loca mari propiora in Campaniam, atque inde Brundusium.

iturum satis comperisset, ipse per Appiæ municipia, quæque propter eam viam sunt,[2] Setiam, Coram, Lanuvium[m] præmisit, ut commeatus paratos et in urbibus haberent, et ex agris deviis in viam proferrent, præsidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique res publica in manu esset.[9]

9. Hannibal, quo die Vulturnum est transgressus, haud procul a flumine castra posuit. Postero die præter Cales in agrum Sidicinum pervenit. Ibi diem unum populando moratus, per Suessulam[3] [n] Allifanumque et Casinatem agrum via Latina ducit. Sub Casinum biduo stativa habita et passim populationes factæ. Inde, præter Interamnam[o] Aquinúmque,[4] [p] in Fregellanum agrum[q] ad Lirim[r] fluvium ventum: ubi intercisum pontem a Fregellanis morandi iti-

[9] *Ut magistratus adductis in civitatem quique suam militaribus præsidiis, populum haberent in potestate.*

1 Tan. Fab. leg. *ire obviam cum eo exercitu.*—2 '*Per Appiæ* viæ *municipia*, h. e. quæ propter, juxta, eam viam sunt; unde verba *quæque . . . sunt* glossatori tribuenda, aut saltem *quæve* legendum suspicari possis. Sed sensus potius est: quæque urbes seu coloniæ propter eam viam sunt: nam Setia et Cora non municipia tum erant, sed coloniæ. Solum Lanuvium fuit municipium.' *Rupert.*—3 Sigon. conj. *Suessulanum.* Kreyssigius dedit *Suessanum.* 'Immo leg. *per Suessanum Venafranumque* cet. nam qui Capua Romam profecturus jam *in agrum Sidicinum* pervenerat, non per Suessulam, oppidum longe retro inter Capuam et Nolam situm, Allifanum Venafranumve petiit agrum; et Allifæ cis Vulturnum sitæ, quem Hannibal jam transgressus erat.' *Cluver.*—4 Al.

NOTÆ

[m] *Setiam, Coram, Lanuvium*] Nunc municipia, alias coloniæ nominantur: de his, deque sequentibus oppidis, ad Dec. I. dictum. Setia nunc *Sezze;* Cora n. *Cori;* Lanuvium, *Città della Vigna:* omnes in Campania Romana.

[n] *Per Suessulam*] Non abs re dubium movet Sigonio iter per Suessulam quæ Campaniæ urbs ultra Capuam est: legendumque putat *per Suessulanum.* Sed et hoc idem est ac per Suessulæ agrum, qui trans Vulturnum flumen. Situs locorum post Cales, et Sidicinum agrum, pro Suessula *Suessam* poscit. Verum hinc in Casinatem agrum per Allifanum non itur, nisi devio admodum itinere. Sed potuit Hannibal, consilium eundi Romam dissimulaturus, non usquequaque rectum iter sequi. Hodie Cales dicitur *Calvi;* Teanum Sidicinum, *Tiano;* Suessula, *Sessola;* Allifæ, *Alifi;* Suessa vero *Sessa;* Casinum, *Monte Cassino:* quæ cuncta loca sunt in Terra Laboris Neapolitani regni provincia.

[o] *Interamnam*] Ejus rudera tantum extant juxta *Pontecorvo* ad Lirim fl. in Terra Laboris, qua parte olim Volsci populi, in Latio novo.

[p] *Aquinumque*] Nomen adhuc servat hæc urbs in eadem provincia ad Melfem amnem. Patria S. Thomæ Theologorum principis.

[q] *In Fregellanum agrum*] Fuere olim in Volscis quoque *Fregellæ*, hod. *Ceperano*, in Campania Romana.

[r] *Ad Lirim*] Fluvius hic olim Cam-

neris causa invenit. Et Fulvium Vulturnus tenuerat amnis, navibus ab Hannibale incensis, rates ad trajiciendum exercitum, in magna inopia materiæ, ægre comparantem. Trajecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modo, sed circa viam, expositis benigne commeatibus, erat: alacresque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire[5] patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuntius,[6] [s] diem noctemque itinere continuato, ingentem attulit terrorem. Tumultuosius, quam allatum erat,[t] cursus[7] hominum, affingentium vana auditis, totam urbem conciverat.[r] Ploratus mulierum non ex privatis solum domibus exaudiebatur; sed undique matronæ, in publicum effusæ, circa Deum delubra discurrunt, crinibus passis[8] [u] aras verrentes,[9] nixæ genibus, supinas manus ad cœlum ac Deos tendentes, orantesque, ut urbem Romanam e manibus hostium eriperent, matresque Romanas et liberos parvos inviolatos servarent. Senatus magistratibus in foro præsto est, si quid consulere velint. Alii accipiunt imperia, disceduntque ad suas quisque officiorum partes: alii offerunt se, si quo[10] usus operæ sit.[s] Præsidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in

[r] *Discursus hominum, qui falsa vere auditis admiscebant majori tumultu, quam qui relatus esset a nuntio Fregellano, universam concitaverat civitatem.*
[s] *Si ad rem aliquam utilis sit ipsorum opera.*

Nequinumque.—5 Sunt qui velint *iri.*—6 Put. evidenter *Fregellanus Nustius.*—7 Quidam Codd. *cursu,* et mox *totam urbem conciliat.* Unus Pall. Andreas *concitat.* Salmasius *conciuat,* quod est *concibat.*—8 Plures, sed recentiores, *sparsis.*—9 ‘*Areas* (pavimenta) *verrentes* conj. Schweigh. ad Polyb. IX. 6. *πλύνουσαι ταῖς κομαῖς τὰ τῶν ἱερῶν ἐδάφη* cet. quem locum Livius expressit.’ *Rupert.*

NOTÆ

paniam Felicem dirimebat a Latio: nunc fere totus per Neapolitanum regnum fluit in mare Tyrrhenum. Vulgo *il Garigliano,* nobis *le Garillan.* Ad ejus ostium fuere quondam Minturnæ.

[s] *Fregellanus nuntius*] Melior Cod. *Nustius.* In Puteano quoque est *Fregellanus Nustius.* Forte *Nostius,* aliudve simile nomen viri qui Fregellis missus.

[t] *Tumultuosius, quam allatum erat*] An *tumultuosius* adverbialiter dicatur, an pro re magis tumultuosa accipiendum sit, inter tot varias lectiones non satis constat. Prius videtur mihi probabilius.

[u] *Crinibus passis*] Alii *sparsis,* non magno discrimine.

monte etiam Albano[x] atque arce Æsulana[11 y] ponuntur. Inter hunc tumultum Q. Fulvium proconsulem profectum cum exercitu a Capua affertur: cui ne minueretur imperium,[z] si in Urbem venisset, decernit[12] senatus, ut Q. Fulvio par cum consulibus imperium esset. Hannibal, infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontes, per Frusinatem[a] Ferentinatemque[b] et Anagninum[c] agrum in Lavicanum[d] venit. Inde Algido[e] Tusculum petiit:[13 f] nec receptus mœnibus, infra Tusculum dextrorsus[14] Gabios[g] descendit. Inde in Pupiniam[h] exercitu demisso, octo millia passuum ab Roma posuit castra. Quo propius hostis accedebat, eo major cædes fiebat fugientium, præcedentibus Numidis: pluresque omnium generum atque ætatium capiebantur.

—10 Al. *qua.*—11 *Tusculana* quædam Edd.—12 Al. *decrevit senatus.*—13 *Inde Algido Tusculum petiit.* 'Sed ita castra retulisset, quia Algidum oppidum inter Tusculanum Albanumque montem situm erat; quare forsan leg. *inde ab Pedo T. p.*' J. F. Gron. Ordinem invertit Sil.—14 Al. *dextrorsum.*

NOTÆ

[x] *In monte etiam Albano*] Alba Longa a Tullo Hostilio diruta, mansit nomen tum Villæ Pompeii, quæ in oppidum crevit sub nomine *Albani;* tum in Monte proximo; nunc *Monte Cavo.*

[y] *Arce Æsulana*] Ita in optimis; et *Æsula* oppidum fuit inter Tibur et Præneste, jugis assurgens, cujus et Horatius meminit Ode 28. lib. III. Kircherus eo loco fuisse putat, ubi hodie prædium *Corcollo* nomine, prope Varesin amnem in Campania Romana.

[z] *Ne minueretur imperium*] Magistratus provinciales, quales proconsules, intra urbem privati habebantur: ideoque triumphaturis dabatur extra urbem senatus, ut ad eum jure magistratus res a se gestas referrent. Ne itaque Q. Fulvius urbem ingressus imperio excideret, opus fuit hoc speciali decreto.

[a] *Per Frusinatem*] A Frusinone Volscorum olim opp. nunc *Fresolone* dictus hic ager, in extrema versus ortum Campania Romana.

[b] *Ferentinatemque*] Hernicorum erat hoc *Ferentinum,* cui manet pristinum nomen Italico more inflexum, in eadem Campania Romana.

[c] *Et Anagninum*] Eorundem Hernicorum caput *Anagnia,* vul. *Anagni.*

[d] *In Lavicanum* [*Labicanum*] *Labici,* in veteri Latio, hodie *Zagaruolo,* 10. ab urbe milliari.

[e] *Inde Algido*] In tabernam seu cauponam degeneravit *Algidum* opp. vul. *l'Osteria dell' Aglio.*

[f] *Tusculum petiit*] Vestigia Tusculi veteris sunt prope *Frascati,* amœnum tractus Romani opp.

[g] *Gabios*] Via Prænestina, quæ ex parte Gabina dicta, fuere Gabii, nunc *Osteria del Finocchio:* quanquam N. Sansoni est *Colonna.*

[h] *In Pupiniam*] Ager est haud procul Roma, a quo Pupinia tribus. Ad

10. In hoc tumultu Fulvius Flaccus, porta Capena[i] cum exercitu Romam ingressus, media urbe per Carinas[k] Esquilias[l] contendit. Inde egressus, inter Esquilinam Collinamque portam[m] posuit castra. Ædiles plebis commeatum eo comportarunt. Consules senatusque in castra venerunt. Ibi de summa re publica[15] consultatum.[n] Placuit, consules[16] circa portas Collinam Esquilinamque ponere castra: C. Calpurnium prætorem urbanum Capitolio[o] atque arci præesse: et senatum frequentem in foro contineri,[*] si quid in tam subitis rebus consulto opus esset. Inter hæc Hannibal ad Anienem[p] fluvium, tria millia passuum ab Urbe, castra admovit. Ibi stativis positis, ipse cum duobus millibus equitum a porta Collina[17] usque ad Herculis templum est progressus; atque, unde proxime poterat, mœnia situmque Urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque otiose facere, Flacco indignum visum est. Itaque immisit equites, summoverique atque in castra redigi hostium equitatum jussit. Cum commissum prælium esset, consules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino[q] ad mille et ducentos[18] erant, media urbe trans-

[*] *Continuo haberi in foro Romano.*

15 Al. *de summa reipublicæ:* utrumque satis recte, judice Doer.—16 *Placuit consulibus* in quibusdam Editt.—17 Al. *ad portam Collinam.*—18 *Ducenti* dedit

NOTÆ

5. circiter ab urbe milliare; ubi *Torre nuova.*

[i] *Porta Capena*] Hod. *Porta S. Sebastiani.*

[k] *Per Carinas*] Collis fuit Romæ ac platea, seu vicus antea Ceroliensis, quem a junctu Carinarum, Varro *Carinas* appellatum scribit, (quod scilicet ejus ædificia carinarum formam imitarentur,) qua in Cælium montem itur, a Palatino. Hinc oritur caput Sacræ viæ. Fuere in ea regione ubi nunc *S. Pietro in vincola*, et *le sette Sale.* Sub muro terreo Carinarum erat Suburra, circa locum ubi hod. *S. Martino.*

[l] *Esquilias*] Mons Esquilinus idem cum Esquiliis; nunc *Monte di S. Maria Maggiore.* Ab eo monte porta Esquilina, quæ vul. *Porta Maggiore.*

[m] *Collinamque portam*] Hodie *Porta Salara.*

[n] *Ibi de summa re publica consultatum*] Ita meliores, idque recte dici, æque ac *de summa reip.* pluribus confirmat Gronov. minus utili opera.

[o] *Capitolio*] Nunc *Campidoglio.*

[p] *Ad Anienem*] Amnis *Anio*, hodie *Taverone.*

[q] *In Aventino*] E septem Romæ montibus unus, nunc *Monte di Santa Sabina.*

ire Esquilias jusserunt; nullos aptiores, inter convalles tectaque hortorum et sepulcra aut cavas undique vias, ad pugnandum futuros rati. Quos cum ex arce Capitolioque clivo Publicio[19] [r] in equis decurrentes quidam vidissent, captum Aventinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam præbuit, ut, nisi castra Punica extra Urbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit. Tunc in domos atque in tecta refugiebant, vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus telisque incessebant. Nec comprimi tumultus aperirique error poterat, refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quæ repentinus pavor in urbem compulerat. Equestre prælium secundum fuit, summotique hostes sunt; et, quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit, omnes, qui dictatores, consules censoresve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset a muris hostis. Et diei quod reliquum fuit, et nocte insequenti, multi temere excitati tumultus sunt compressique.

11. Postremo die transgressus Anienem Hannibal in aciem omnes copias eduxit; nec Flaccus consulesque certamen detrectavere. Instructis utrimque exercitibus in ejus pugnæ casum, in[20] qua urbs Roma victori præmium esset, imber ingens [s] grandine mixtus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis retentis in castra sese receperint, nullius rei minore, quam hostium, metu. Et postero die

Kreyssigius.—19 Vulg. *publico.*

20 'Tò *in* ortum esse ex præced. litera *m* suspicabatur Duk.' *Rupert.*—

NOTÆ

[r] *Clivo Publicio* [*publico*] In colle Quirinali fuit hic *clivus*, haud procul templo et circo Floræ, regione urbis quæ tempore Augusti sexta, et cui ab Alta semita inditum nomen.

[s] *Imber ingens*] Scribit in hanc rem Flor. II. 6. 'moventi castra a tertio lapide Hannibali iterum ipsos Deos, Deos inquam, (nec fateri pudebit,) restitisse. Tanta enim ad singulos illius motus vis imbrium effusa, tantaque ventorum violentia coorta est, ut divinitus hostem summoveri, neque cœlo, sed ab urbis ipsius mœnibus, et Capitolio ferri videretur: quod imitatus Claudian. II. de bello Get. 'Nec numina sedem Destituunt. Jactata procul dicuntur in hostem Fulmina, divinique volant pro mœnibus ignes: Seu cœlum, seu Roma tonat.'' Vid. Valer. Max.

eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit. Ubi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos versa est;[*] auditaque vox Hannibalis fertur, 'Potiundæ sibi urbis Romæ modo mentem non dari, modo fortunam.' Minuere etiam spem ejus [1] aliæ, parva magnaque, res:[t] magna illa, quod, cum ipse ad mœnia urbis Romæ armatus sederet, milites[u] sub vexillis in supplementum Hispaniæ profectos audivit: parva autem, quod per eos dies eum forte agrum, in quo ipse castra haberet, venisse, nihil ob id deminuto pretio, cognitum ex quodam captivo est. Id vero adeo superbum atque indignum visum, ejus soli, quod ipse bello captum possideret, haberetque, inventum Romæ emtorem, ut, extemplo vocato præcone, tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc essent, jusserit venire.[x] His motus[y] ad Tutiam[z] fluvium[2] castra retulit, sex millia passuum ab Urbe. Inde ad lucum Feroniæ[a]

[*] *Carthaginienses id religioni duxerunt, existimantes Diis non placere ut eo loco confligeretur, aut ut Roma armis oppugnaretur.*

1 'Delevi importunum *et* ante *aliæ*.' Rupert. mox al. *magnæ parvæque*.—2 Al.

NOTÆ

[t] *Minuere etiam spem ejus [et] aliæ, parva magnaque, res*] Sic in regio codice, ut duæ res Hannibalis spem imminuerint, alia parva, alia magna: potest tamen ferri vulgaris lectio, *et aliæ parvæ magnæque res*, nec multum dissonus erit sensus.

[u] *Milites*] Roma missos.

[x] *Jusserit venire*] Sed frustra, emtore nullo invento. *Argentariæ* autem *tabernæ* dictæ a nummulariis ibi agentibus, qui argentarii quoque dicti.

[y] *His motus*] Aliam ab urbe discedendi causam Festus indicat, quod accedens ad urbem Hannibal, quibusdam perterritus visis fuerit: unde *Rediculi fanum*, extra portam Capenam dictum, quod scilicet Hannibal ex eo loco rediisset.

[z] *Ad Tutiam fl.*] Ignobilis et soli Livio memoratus hic *Tutia*, sive *Turia*, rivus magis quam amnis: ab utra Tiberis ripa fluat, ambigit Cluver. In eam tamen partem propendet, ut censeat ex Hetruria potius aquas trahere: vulgari hodie vocabulo *la Fossa* dici ad locum qui *la Prima Porta* via Flaminia decidit in Tiberim.

[a] *Ad lucum Feroniæ*] Miratur Cluverius *lucum* dici, ac postea *templum*; quasi novum esset templa ad lucos aut in lucis constitui. Fanum Feroniæ, utplurimum, dicitur: unde nomen hodiernum *Fiano*, ducatus in Patrimonio S. Petri.

pergit ire,[3] templum ea tempestate inclytum divitiis. Capenates aliqui accolæ ejus erant;[b] primitias frugum eo donaque alia pro copia portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum spoliatum templum. Æris acervi, cum rudera milites religione inducti jacerent,[c] post profectionem Hannibalis magni inventi. Hujus populatio templi haud dubia inter scriptores est. Cœlius, Romam euntem[d] ab Ereto[e] devertisse eo Hannibalem, tradit; iterque ejus ab Reate[f] Cutiliisque[g] et ab Amiterno[h] orditur. Ex Campania in Samnium,[i] inde in Pelignos pervenisse; præterque oppidum Sulmonem[k] in

Turiam.—3 Excidisse *et* ante *templum* conj. Rupert. Dein *Capenates aliquot accolæ* et *Capenates alique accolæ* in quibusdam lib. Mss. apud Drakenb. *Capenates aliique qui accolæ ejus erant* Gron. Rupert. conj. *Capenates qui* vel C.

NOTÆ

[b] *Capenates aliqui accolæ ejus erant*] Lege omnino, *aliique qui;* ut in Colb. meliori. *Capena* autem, ut antea ostendi, urbs Tusciæ, nunc vulgo *Civitella*, non procul *Fiano*.

[c] *Cum rudera milites religione inducti jacerent*] Raudus pro ære veteres appellabant, unde porta Rauduscula priscis temporibus Romæ.

Rudera] Hoc est, si credimus Glossario, æris rudis frusta; nam inter significationem vocis *rudus* est *χαλκὸς ἀνέργαστος*. Vide et Valerium Max. lib. v. c. 6. ex Rom. 3. ubi consule St. Pighium. *J. Clericus.*

[d] *Cœlius, Romam euntem*] Cœlius Historicus Hannibalis Romam proficiscentis iter ita describit, ut ex Campania in Samnium: inde in Pelignos, juxta Sulmonem oppidum: tum in Marrucinos transierit: postea in Marsos, ubi ager Albensis: hinc in Sabinos, et per Reate atque Cutilias venerit Amiternum et Forulos, atque Eretum: unde ad templum Feroniæ diverterit: ita ut Fanum hoc spoliaverit antequam Romam videret.

[e] *Ab Ereto*] In Sabinis situm opp. *Eretum*, ubi nunc *Monte-ritondo*: Barberinorum patrimonium dictum est.

[f] *Ab Reate*] Sabinorum caput *Reate*, hod. *Rieti*, in Ecclesiæ ditione, ut et superiora.

[g] *Cutiliisque*] Sabinorum quoque vetus oppidum *Cutiliæ:* hod. *Città Ducale* in Aprutio ulteriori provincia regni Neapolitani.

[h] *Ab Amiterno*] Retinet pristinum nomen Italica inflexione: est enim vul. *Amiterno* in Aprutio eodem.

[i] *Ex Campania in Samnium*] Convenit hac in parte Polybius cum Cœlio. Scribit enim per Samnitium agrum Romam profectum Hannibalem. Nec longe ab illorum finibus Allifanus ager: et late sumto nomine Samnitum continebantur *Peligni*, quorum urbs Sulmo; *Marrucini*, quorum Theate, aliæque tractus illius gentes, seu populi.

[k] *Oppidum Sulmonem*] *Sulmo*, nunc quoque *Sulmona* dicitur, principatus Borghesiæ gentis, in Aprutio citeriori.

Marrucinos transisse; inde Albensi agro[l] in Marsos, hinc Amiternum Forulosque vicum[m] venisse. Neque ibi[4] error est, quod tanti exercitus vestigia intra tam brevis ævi memoriam potuerint confundi. Isse enim ea constat. Tantum id interest, veneritne eo itinere ad Urbem, an ab Urbe in Campaniam redierit.

12. Ceterum non quantum pertinaciæ ad premendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Hannibali. Namque ex Lucanis in Bruttium agrum, ad fretum vero ac Rhegium[n] eo cursu contendit, ut prope repentino adventu incautos oppresserit. Capua etsi nihilo segnius[5] obsessa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit; et admiratio orta est, non simul regressum Hannibalem. Inde per colloquia intellexerunt, relictos se desertosque, et spem Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos esse. Accessit edictum proconsulis ex senatus consulto propositum vulgatumque apud hostes: 'ut, qui civis Campanus ante certam diem transisset, sine fraude esset.' Nec ulla facta est transitio, metu magis eos, quam fide, continente; quia majora in defectione deliquerant, quam quibus ignosci posset.[x] Ceterum quemadmodum nemo privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium consulebatur.[6] [o] Nobilitas rem publicam deseruerat, neque in senatum cogi poterant.[7] In magistratu autem erat, qui non

[x] *Cum non tam fides in Pœnos, quam timor ex Romanis, retineret; quoniam adeo graviter in Romanos peccaverant tempore rebellionis, ut venia ipsis dari non posset.*

olim qui accolæ ejus erant. Ita τῷ *olim* mox *tum* opponitur.—4 *Neque inde* conj. Rupert.
5 Al. *nihil segnius.*—6 Put. *constitebatur.* Men. *consistebatur.* Pet. *consistebat.* Reg. *constituebatur.* Buslid. *consiscebatur.* Voss. *consciscebatur.*—7 ' Al.

NOTÆ

[l] *Albensi agro*] *Alba. Fucentis* in Marsis: adhuc *Albi.*

[m] *Forulosque vicum*] Apparet hunc pagum fuisse in Sabinis inter Amiternum et Cutilias.

[n] *Ac Rhegium*] Brutiorum hæc urbs, imminens freto Siculo, nomen servat inflexum in auferendi casum. Vul. *Reggio di Calabria.*

[o] *Consulebatur*] In Regio, *constituebatur:* sed nihil melius vulgato; est enim *in medium consulere* idem ac in commune consulere, quo usus Tacitus.

sibi honorem adjecisset, sed indignitate sua vim ac jus magistratui, quem gerebat, demsisset. Jam ne in foro quidem, aut publico loco, principum quisquam apparebat: domibus inclusi patriæ occasum cum suo exitio in dies expectabant. Summa curæ omnis in Bostarem Hannonemque præfectos præsidii Punici versa erat, suo, non sociorum, periculo solicitos. Hi,[8] conscriptis ad Hannibalem literis, non libere modo, sed etiam aspere, quibus, 'non Capuam solam[9] traditam in manum hostibus, sed se quoque et præsidium in omnes cruciatus proditos,' incusabant: 'abiisse eum in Bruttios, velut avertentem sese, ne Capua in oculis ejus caperetur. At Hercule Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romanæ abstrahi ab Capua obsidenda potuisse. Tanto constantiorem inimicum Romanum, quam amicum Pœnum esse. Si redeat Capuam bellumque omne eo vertat, et se et Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes. Ubi Romanæ legiones sint, ibi et Carthaginiensium exercitus debere esse. Sic ad Cannas, sic ad Trasimenum rem bene gestam; coëundo, conferendo cum hoste castra, fortunam tentando.' In hanc sententiam literæ conscriptæ Numidis, proposita mercede jam[10] professis operam, dantur. Hi specie transfugarum cum ad Flaccum in castra venissent, ut inde tempore capto[11] abirent,[p] famesque, quæ tam diu[12] Capuæ erat, nulli non probabilem causam transitionis faceret; mulier repente Campana in castra venit, scortum transfugarum unius, indicatque imperatori Romano, Numidas fraude composita transisse, literasque ad Hannibalem ferre. Id unum ex iis, qui sibi rem ape-

poterat; sed passim Livius nomini collectivo in altero demum membro pluralem subjungere solet.' *Doer.*—8 'Cum τὸ *Hi,* quo referatur, non habeat, et cum *abiisse eum* cohæreat, verbum aliquod v. c. exprobrant, objiciunt, supplendum est; nisi forte τὸ *quibus* delendum sit.' *Doering.*—9 In Edd. quibusdam *solum.*—10 'Pro *jam* eleganter *eam* legendum esse conjecit Duk.'

NOTÆ

p *Ut inde tempore capto abirent*] Non pejus in vulgata, *tempore captato.*

ruisset, arguere sese[13] paratam esse. Productus primo satis constanter ignorare se mulierem simulabat: paulatim dein convictus veris, cum tormenta posci et parari videret, fassus id ita esse. Literæque prolatæ; et[14] additum etiam indicio, quod celabatur,[y] et alios specie transfugarum Numidas vagari in castris Romanis. Hi supra septuaginta comprehensi, et cum transfugis novis mulcati virgis manibusque præcisis Capuam rediguntur.[z] Conspectum tam triste supplicium fregit animos Campanorum.

13. Concursus ad curiam populi factus coëgit Lesium senatum vocare; et primoribus, qui jam diu publicis consiliis aberant, propalam minabantur, nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros se, et in publicum omnes vi extracturos esse. Is timor frequentem senatum magistratui præbuit. Ibi cum ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent, Vibius Virrius,[15] qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus sententiam, negat, 'eos, qui de legatis et de pace ac deditione loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate habuissent; nec quid ipsis patiendum sit. Quid? vos,' inquit, 'eam deditionem fore censetis,[a] qua quondam, ut adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia Romanis dedidimus? Jam e memoria excessit, quo tempore, et in qua fortuna a populo Romano defecerimus? jam, quemadmodum in defectione præsidium, quod poterat emitti, per cruciatum et ad contumeliam necarimus?[16] quoties in obsidentes, quam inimice eruperimus, castra oppugnarimus? Hannibalem vocaverimus ad opprimendos eos? hoc[17] quod recentissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contra, quæ illi infeste in nos

[y] *Supra illud quod indicatum fuerat a scorto, adjectum a Numida capto convictoque, aliud quod latebat.*

[z] *Iterum coguntur Capuam regredi.*

[a] *Parem ei deditioni.*

Doering.—11 Al. *captato.*—12 Sigon. mallit *jamdiu.*—13 Tan. Faber delet *sese.* —14 Τὸ *et* suspectum habet Duk.

15 *Vibius Virius* Gron. Crev. Doujat.—16 '*Per cruciatum et ad contumeliam necaverimus.* Put. *Necarimus*, et mox *oppugnarimus.* Alludit Voss. qui

fecerint, repetite; ut ex eo, quid speretis, habeatis. Cum hostis alienigena in Italia esset et Hannibal hostis, et cuncta bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Hannibale, ambo consules et duo consulares exercitus ad Capuam oppugnandam miserunt. Alterum annum circumvallatos inclusosque nos fame macerant, et ipsi nobiscum ultima pericula ac[18] gravissimos labores perpessi, circa vallum ac fossas sæpe trucidati, et prope ad extremum castris exuti. Sed omitto hæc. Vetus atque usitata res est, in oppugnanda hostium urbe labores ac pericula pati. Illud iræ atque odii execrabilis indicium est. Hannibal ingentibus copiis peditum equitumque castra oppugnavit, et ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. Profectus trans Vulturnum perussit Calenum agrum: nihil tanta sociorum clade avocati sunt. Ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri jussit. Eam quoque tempestatem imminentem spreverunt. Transgressus Anienem, tria millia passuum ab Urbe castra posuit: postremo ad mœnia ipsa et ad portas accessit. Romam se ademturum eis, nisi omitterent Capuam, ostendit. Non omiserunt.[19] Feras bestias, cæco impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia et catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam avertas. Romanos Roma circumsessa, conjuges, liberi, quorum ploratus hinc[20] prope exaudiebantur, aræ, foci, Deum delubra, sepulcra majorum temerata ac violata, a Capua non averterunt: tanta aviditas supplicii expetendi, tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis. Nec injuria forsitan. Nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset. Itaque quando aliter Diis immortalibus visum est, cum mortem ne recusare quidem debeam; cruciatus contumeliasque, quas sperat hostis, dum liber, dum mei potens sum, effugere morte, præterquam honesta, etiam leni, possum. Non videbo Ap. Claudium et Q. Fulvium, victoria insolenti subnisos, neque vinctus per urbem Romanam triumphi spectaculum trahar,

necaremus, oppugnaremus.' J. F. Gron.—17 Doering. conj. *ac, quod.*—18 Al. omittunt τὸ *ac.*—19 Al. *ostendit. Et non omiserunt.*—20 Al. *hic.* ' Male post

ut deinde in carcere,[q] aut ad palum deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem securi Romanæ subjiciam: nec dirui incendique patriam videbo: nec rapi ad stuprum matres Campanas virginesque et ingenuos pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, a fundamentis proruerunt, ne stirpis,[1] ne memoria originum suarum extaret: nedum eos Capuæ parsuros credam, cui infestiores, quam Carthagini, sunt. Itaque quibus vestrum ante fato cedere, quam hæc tot tam acerba[2] videant, in animo est, iis apud me hodie epulæ instructæ paratæque sunt. Satiatis vino ciboque poculum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur: ea potio corpus ab cruciatu, animum a contumeliis, oculos, aures, a videndis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quæ manent victos, vindicabit. Parati erunt, qui magno rogo in propatulo ædium accenso corpora exanima injiciant. Hæc una via et honesta et libera ad mortem. Et ipsi virtutem mirabuntur hostes, et Hannibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse.'

14. Hanc orationem Virrii[3] plures audierunt cum assensu, quam forti animo id, quod probabant, exequi potuerunt.[b] Major pars senatus, multis sæpe bellis expertam populi Romani clementiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt miseruntque. Vibium Virrium septem et viginti ferme senatores domum secuti sunt epulatique cum eo; et, quantum facere[4] potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis sensu mali, venenum omnes sumserunt: inde misso con-

[b] *Ausi sunt exequi.*

hinc in quibusdam Edd. *quoque* inseritur.' *Doering.*—1 'Forte e quibusdam libris vett. leg. *stirps*; aut antique scriptum fuit *stirpes*.' Crev.—2 Al. *hæc tot et tam acerba.*

NOTÆ

[q] *Ut deinde in carcere*] Hæc fuit Romanorum triumphantium crudelitas, ut bello captos, postquam in triumphum ad spectaculum religatis tergo manibus duxerant, eodem tempore quo, sacris in Capitolio celebratis, gratias ob victoriam Diis agebant, in carcere fere jugularent; duces etiam hostium ac reges, nisi se data fide dedidissent.

vivio, dextris inter se datis ultimoque complexu, collacrymantes suum patriæque casum, alii, ut eodem rogo cremarentur, manserunt, alii domos digressi sunt. Impletæ cibis vinoque venæ minus efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt. Itaque noctem totam plerique eorum, et diei insequentis partem, cum animam egissent;[r] omnes tamen, prius quam aperirentur hostibus portæ, expirarunt. Postero die porta Jovis, quæ adversus castra Romana erat, jussu proconsulis[5] aperta est. Ea intromissa legio una et duæ alæ cum C. Fulvio legato.[6] Is cum omnium primum arma telaque, quæ Capuæ erant, ad se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, præsidium Punicum comprehendit, senatum Campanum ire in castra ad imperatores Romanos jussit. Quo cum venissent, extemplo his omnibus catenæ injectæ, jussique ad quæstores deferre, quod auri argentique haberent. Auri pondo septuaginta[s] fuit, argenti tria millia[t] pondo et ducenta.[7] Senatores quinque et viginti Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi: quorum de sententia maxime descitum ab Romanis constabat.

15. De supplicio Campani senatus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat. Facilis impetrandæ

3 Al. *viri.* Gron. conj. *Virii.*—4 Tò *facere* suspectum habet Duk.—5 Potius leg. censet Rupert. *proconsulum,* ut mox *ad imperatores Romanos.*—6 Quidam Mss. *cum C. Flaminio Fulvii legato.*—7 Summam immaniter augent Mss. Put. Reg. et al. *Auri pondo duo millia septuaginta;* et mox, *triginta millia pondo et mille ducenta.*

NOTÆ

[r] *Cum animam egissent*] *Animam agere* hic dici videtur pro vitam producere. Toto nempe eo tempore cum morte colluctati sunt hi Campani senatores, *ils furent à l'agonie,* donec extremum redderent spiritum. Sed num potius id vult, alios celerius et nocte ipsa, alios tardius et sequenti die, veneno extinctos? Certe *animam agere* dicuntur proprie qui expirant, seu qui ultimum spiritum reddunt.

[s] *Auri pondo septuaginta*] Exiguus in tanta urbe auri numerus. Augent mirum in modum Put. et Regius codices, *Auri pondo duo millia septuaginta:* quam summam 1124200. libris Francicis haud absurde æstimemus.

[t] *Argenti tria millia*] Iidem codices habent, *triginta millia pondo et mille ducenta;* quæ sunt libræ nostrates 1080000.

veniæ Claudius, Fulvio[8] durior sententia erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium ejus rei totum rejiciebat: percunctandi etiam æquum esse potestatem fieri Patribus, num communicassent consilia cum aliquibus sociorum Latini nominis municipiorum;[u] et num ope eorum in bello forent et municipiorum[9] adjuti. 'Id vero minime committendum esse,' Fulvius dicere, 'ut solicitarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi, et subjicerentur indicibus, queis, neque quid facerent, neque quid dicerent, quicquam unquam pensi fuisset. Itaque se eam quæstionem oppressurum extincturumque.'[e] Ab hoc sermone cum digressi essent, et Appius, quamvis ferociter loquentem, collegam, non dubitaret, tamen literas super tanta re ab Roma expectaturum; Fulvius, ne id ipsum impedimentum incepto foret, dimittens prætorium, tribunis militum ac præfectis socium[10] imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denuntiarent, ut ad tertiam buccinam præsto essent. Cum hoc equitatu nocte Teanum profectus, prima luce portam intravit, atque in forum perrexit: concursuque ad primum equitum ingressum facto, magistratum Sidicinum citari jussit, imperavitque, ut produceret Campanos, quos in custodia haberet. Producti omnes, virgisque cæsi ac securi percussi.

[e] *Fore ut ipse supprimeret ejusmodi inquisitionem; et, si instituta esset, eam aboleret.*

8 Al. *Fulvii.*—9 Conj. Rupert. *sociorum Latini nominis et municipiorum* vel *municipiorumque* aut *municipiorumve.* Verba *et municipiorum*, quæ sequuntur, delenda putabant Doujat. et Doering. tum pro *aliquibus* Voss. et Put. *aliquis.*

NOTÆ

[u] *Latini nominis municipiorum*] In Regio aliisque libris, et Colbertinorum altero est, *non communicassent consilia cum aliquis* (pro *aliquibus*) *sociorum Latini nominis municipiorum, et non ope eorum in bello forent, et ad municipiorum adjuti.* Gronov. conjunctionem *et* ad prius membrum revocat, ut sit *sociorum Latini nominis et municipiorum.* Et sic distinguentur socii a municipibus. Quædam tamen municipia, quibus nempe data sine suffragio civitas, suis legibus vivebant teste A. Gellio lib. XVI. c. 13. Atque ita in sociorum magis quam civium numero haberi videntur potuisse. Qua ratione pro *ad*, quod postea scriptum est in quibusdam, legendum erit, *ac municipiorum*, et τὸ *eorum* ad socios tantum referendum: sed mihi frustra repetitam videtur nomen illud *municipiorum.*

Inde citato equo Cales percurrit: ubi cum in tribunali consedisset, productique Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit, literasque a C. Calpurnio prætore Fulvio et senatus consultum tradidit.[11] Murmur ab tribunali totam concionem pervasit, differri rem integram ad Patres de Campanis; et[12] Fulvius, id ita esse ratus, acceptas literas neque resolutas cum in gremio reposuisset, præconi imperavit, ut lictorem lege agere juberet.[x] Ita de iis quoque, qui Calibus erant, sumtum supplicium. Tum literæ lectæ senatusque consultum, serum ad impediendam rem actam; quæ summa ope approperata erat, ne impediri posset. Consurgentem jam Fulvium Taurea Jubellius Campanus, per mediam vadens urbem turbamque, nomine inclamavit, et, cum, mirabundus quidnam sese vellet, resedisset Flaccus,[13] 'Me quoque,' inquit, 'jube occidi, ut gloriari possis, multo fortiorem, quam ipse es, virum abs te[14] occisum esse.' Cum Flaccus negaret, 'profecto satis compotem mentis esse,' modo, 'prohiberi etiam se, si id vellet, senatus consulto,' diceret: tum Jubellius, 'Quandoquidem,' inquit, 'capta patria, propinquis amicisque amissis, cum ipse manu mea conjugem liberosque interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem est, quæ his civibus

—10 Al. *sociorum.*—11 '*Literasque a C. Calpurnio populoque Romano Fulvio cum tradidisset.* Ita legebatur ante Sigonium, satis inepte: itaque reposuit ille, *literasque a C. Calpurnio prætore Fulvio cum tradidisset.* Sed Pet. Men. Voss. et Florentini aliquot: *a C. Calpurnio populoque Romano Fulvio contradit.* Alius Etruscus, *literasque a C. Calpurnio prætore Fulvio tradit.* Alius, *a C. Calphurnio populo R. Fulvio est cum tradit.* Regius et Pal. *Calphurnio prætore Fulvio contradit.* Ita vitiarunt optimam scripturam antiquissimi Put. qui plane, *eques citus ab Roma venit, literasque a C. Calpurnio prætore Fulvio et S. C. tradit. Murmur ab tribunali totam concionem pervasit, differri rem integram ad Patres de Campanis.* Hæc pro captu suo in sequioris ævi libris corruperunt notarii. Explicatur post paucos versus, *Tum literæ lectæ senatusque consultum.*' J. F. Gron.—12 Pro *et* conj. Doering. *At.*—13 Vet. lib. apud Sigon. *et cum mirabundus quidnam sese vellet, inquireret, residens Flaccus.*—14 Al. *ab te.*

NOTÆ

[x] *Lege agere juberet*] In genere *lege agere,* est secundum legem aliquid persequi aut exequi: speciatim tamen hac formula utebantur magistratus, cum supplicium sumi de damnatis jubebant; nam et ita fere damnabant ut tantum contra legem fecisse videri pronuntiarent.

meis; petatur a virtute invisæ hujus vitæ vindicta.' Atque ita gladio, quem veste texerat, per adversum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit.

16. Quia, et quod ad supplicium attinet Campanorum, et pleraque alia de Flacci unius sententia acta erant, mortuum Ap. Claudium sub deditionem Capuæ, quidam tradunt: hunc quoque ipsum Tauream neque sua sponte venisse Cales, neque sua manu interfectum; sed, dum inter ceteros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus exaudiri possent, quæ vociferabatur, silentium fieri Flaccum jussisse; tum Tauream illa, quæ ante memorata sunt, dixisse, 'virum se fortissimum ab nequaquam pari ad virtutem occidi,' sub hæc dicta jussu proconsulis præconem ita pronuntiasse: 'Lictor, viro forti adde virgas, et in eum primum lege age.' Lectum quoque senatus consultum, prius quam securi feriret, quidam auctores sunt; sed, quia ascriptum in senatus consulto fuerit, 'si ei videretur, integram rem ad senatum rejiceret,' interpretatum esse, quid magis e re publica duceret, æstimationem sibi permissam. Capuam a Calibus [y] reditum est, Atellaque [z] et Calatia [a] in deditionem acceptæ. Ibi quoque in eos, qui capita rerum erant, animadversum. Ita ad septuaginta [15] principes senatus interfecti; trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi: alii, per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati, variis casibus interierunt: multitudo alia civium Campanorum venum data. De urbe agroque reliqua consultatio fuit, quibusdam delendam censentibus urbem prævalidam, propinquam, inimicam. Ceterum præsens utilitas vicit. Nam propter agrum, quem omni fertilitate terræ satis constabat primum in Italia esse, urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes. Urbi frequentandæ multitudo incolarum libertinorumque et institorum opificumque retenta: ager omnis et tecta publica populi Romani facta. Ceterum habitari

NOTÆ

[y] *Calibus*] *Cales*, hod. *Calvi*, in Terra Laboris.

[z] *Atellaque*] Nunc *Aversa*, medio itinere inter Capuam et Neapolim.

[a] *Calatia*] Vulgo *Gaiazzo* in Terra quoque Laboris.

tantum, tanquam urbem, Capuam frequentarique placuit: corpus nullum civitatis, nec senatus,[16] nec plebis concilium, nec magistratus esse. Sine consilio publico, sine imperio multitudinem, nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore. Præfectum ad jura reddenda[a] ab Roma quotannis missuros. Ita ad Capuam res compositæ, consilio ab omni parte laudabili. Severe et celeriter in maxime noxios animadversum: multitudo civium dissipata in nullam spem reditus: non sævitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque: et cum emolumento quæsita etiam apud socios lenitatis species incolumitate urbis nobilissimæ opulentissimæque, cujus ruinis omnis Campania, omnes, qui Campaniam circa accolunt, populi ingemuissent: confessio expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus sociis, et quam nihil in Hannibale auxilii ad receptos in fidem tuendos esset.

17. Romani Patres,[b] perfuncti,[17] quod ad Capuam attinebat, cura,[d] C.[18] Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex millia peditum et trecentos equites, quos ipse legisset, et socium Latini nominis peditum numerum parem et octingentos equites decernunt. Eum exercitum Puteolis in naves impositum Nero in Hispaniam transportavit. Cum Tarraconem[c] navibus venisset, ex-

[d] *Cura soluti, quantum ad Capuam.*

15 *Octoginta* in quibusdam Edd.—16 ‘*Nec senatum* in quibusdam libb. Mss. et Edd. vett. apud Drakenb. quod præferendum videtur.’ *Doering*.
17 ‘Merito suspectus Pighio locus, qui tamen frustra tentat, *Romæ proconsulibus perfunctis*, et *decernuntur*. Unus Pall. *prætores:* alter, Put. omnesque Gallicani, Voss. *Romani patres perfuncti*. Nec dubita sic refingere: nam, quod de illis effertur, senatus erat, non proconsulum videlicet.’ *J. F. Gronov.*

NOTÆ

[a] *Præfectum ad jura reddenda*] Sic in præfecturam redacta Capua. Quid distent a coloniis et municipiis præfecturæ, alibi observatum est.

[b] *Romani Patres*] Ita Put. ceterique Gallici Mss. melius quam qui habent *Romani proconsules*, aut *Romani prætores:* nam quæ sequuntur non tantum ad magistratuum, sed ad totius senatus curam pertinebant.

[c] *Tarraconem*] Urbs maritima Hispaniæ: diu princeps fuit Tarraco, Scipionum opus; vul. *Tarragona* in Catalonia.

positisque ibi copiis, et navibus subductis, socios quoque navales multitudinis augendæ causa armasset; profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fonteio et L. Marcio accepit. Inde pergit ad hostes ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides atros castra habebat in Ausetanis.[19 d] Is locus est inter oppida Illiturgin[20 e] et Mentissam.[f] Hujus saltus fauces Nero occupavit.[g] Hasdrubal, ne in arcto res esset, caduceatorem misit,[1] qui promitteret, si inde missus foret, se omnem exercitum ex Hispania deportaturum. Quam rem cum læto animo Romanus accepisset, diem posterum Hasdrubal colloquio petivit, ut Romani leges conscriberent de tradendis arcibus urbium, dieque statuenda, ad quam præsidia deducerentur, suaque omnia sine fraude Pœni deportarent. Quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris, atque inde tota nocte, quod gravissimum exercitus erat, Hasdrubal, quacumque posset, evadere e saltu jussit. Data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut ipsa paucitas cum ad hostem[2] silentio fallendum aptior, tum ad evadendum per arctas semitas ac difficiles

—18 Al. *Claudio Neroni.*—19 *Bastitanis* conj. Rupert. pro *Ausetanis.* *Oretanis* conj. Glar. et Donjat.—20 'Scribe *Illiturgi.* Numerat enim Priscianus *Illiturgi* inter nomina neutra quæ desinunt in *i*, et sunt aptota.' *Sigon.*—1 'Diversimode hic locus in libb. Mss. exhibetur. Hinc J. F. Gron. ex conjectura proposuit, *Hujus saltus fauces Nero cum arcte sepsisset, caduceatorem misit* (sc. Hasdrubal): et N. Heins. ad Tacit. Annal. lib. v. *Hujus saltus fauces ut Nero arte præsepsit, caduceatorem misit* cett.' *Doering.*—2 Al. *tum ad*

NOTÆ

[d] *Ad Lapides atros ... in Ausetanis*] Lege *in Oretanis.* Certe Ant. Moralis, circa Biatiam, quæ ad Oretanorum fines, testatur adhuc rupes esse, quæ vulgo *Peñas negras*; sed hæ procul ab Ausetanis, qui ab *Ausa* dicti, nunc *Vic d'Osona* in Catalonia.

[e] *Illiturgin*] Alias *Ilurgi.* Neut. gen. Jam diximus ad lib. XXIII. cap. 4. hoc oppidum Bæticæ fuisse, in Turdulorum regione, supra Cordubam: ibi ut volunt ubi *Andujar el Viejo*, in Andalusia.

[f] *Mentissam*] Plinius *Mentesam* vocat: fuit in Oretanis, creditur que a Sansone et Brietio nunc *Montiel* appellari, quod est Castellæ novæ oppidum ea regione quæ *Mancha* vocatur: hinc nomen vicinis montibus, sive saltui, qui pars Orospedæ, vulgo *Sierra de Montiel.* Clusio est *Mentexa*, Marianæ *Montejon*, seu *Montizon.*

[g] *Nero occupavit. Hasdrubal, ne in arcto res esset*] Ita hic variant et laborant scripti, ut standum videatur lectioni vulgatæ.

esset. Ventum insequenti die ad colloquium est: sed loquendo plura scribendoque, dedita opera, quæ in rem non essent, die consumto, in posterum dilatum est. Addita insequens nox spatium dedit et alios emittendi: nec postero die res finem invenit. Ita aliquot dies disceptando palam de legibus, noctesque emittendis clam e castris Carthaginiensibus, absumtæ; et, postquam major pars emissa exercitus erat, jam ne iis quidem, quæ ultro dicta erant, stabatur, minusque ac minus (cum timore simul fide decrescente) conveniebat. Jam ferme pedestres omnes copiæ evaserant e saltu; cum prima luce densa nebula saltum omnem camposque circa intexit.[3] Quod ubi sensit Hasdrubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem colloquium differret. Illum diem religiosum Carthaginiensibus ad agendum quicquam rei seriæ [4] [h] esse. Ne tum quidem suspecta fraus. Cum data esset venia ejus diei,[e] extemplo Hasdrubal, cum equitatu elephantisque castris egressus, sine ullo tumultu in tutum evasit. Hora ferme quarta dispulsa [5] sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. Tum demum Claudius, Punicam fraudem agnoscens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem instituit sequi, paratus confligere acie: sed hostis detrectabat pugnam; levia tamen prælia [6] [i] inter extremum Punicum agmen præcursoresque Romanorum fiebant.

18. Inter hæc Hispaniæ populi, nec qui post cladem

[e] *Cum consensisset Nero ut eo die colloquia cessarent.*

hostem.—3 Al. *intexuit.*—4 Al. *Quicquam rei feriatum.* 'Desiderius Heraldus ad Arnobium de vitio suspicabatur, eoque vocem *feriatum*, ut interpretem τοῦ *religiosum* delebat.' *J. F. Gronov.*—5 Al. *depulsa.*—6 Muret. *levia tantum.*

NOTÆ

[h] *Ad agendum quicquam rei seriæ*] Vulgo *ad agendum quicquam rei feriatum*, sed ultima vox supervacanea, cum eandem rem satis explicet vox *religiosum*, quæ præcedit: ideoque Desiderius Heraldus τὸ *feriatum* expungit. Colbert. melior videtur habuisse *rei seriæ esse*; quod plane congruit cum Gronovii emendatione.

[i] *Levia tamen prælia*] Muret. *Levia tantum prælia.*

acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. Et Romæ senatui populoque, post receptam Capuam, non Italiæ jam major, quam Hispaniæ, cura erat: et exercitum augeri, et imperatorem mitti placebat. Nec tamen, quem mitterent,[k] satis constabat, quam illud,[7] ubi duo summi imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura delegendum esse. Cum alii alium nominarent, postremum eo decursum est, ut populus proconsuli creando in Hispaniam comitia haberet; diemque comitiis consules edixerunt. Primo expectaverant, ut, qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. Quæ ut destituta expectatio est, redintegratus luctus acceptæ cladis desideriumque imperatorum amissorum. Mœsta itaque civitas, prope inops consilii, comitiorum die tamen in campum descendit; atque in magistratus versi circumspectant ora principum, aliorum alios intuentium, fremuntque, adeo perditas res desperatumque de re publica esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere;[8] cum subito P. Cornelius, illius,[9] qui in Hispania ceciderat, filius, quatuor et viginti

7 '*Nec tamen, quem mitterent, satis constabat, quam*, ut, sicut, *illud*, cet. vel ante *satis* suppl. tam: nisi pro *tamen* leg. *tam* cum Gron. vel *tamen tam* cum Bauero, qui recte monet, τὸ *tamen* vix desiderari posse.' *Rupert.*—8 '*Ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere,* ut paulo ante *proconsuli creando in Hispaniam. in Hispaniam* omnes Mss. præter Lov. 2. et Edd. *in Hispania* emend. Gron. h. l. et ad XL. 36. extr. quia imperium non detur in provincias, sed in exercitus in provinciis. Cf. XXX. 41. pr. ubi quidam libri exhibent *in Etruria*, et alii *in Etruriam prorogatum imperium est*. Mox etiam *P. Scipioni imperium esse in Hispaniam* Edd. ante Gron. et quidam Mss. quod minime improbandum videbatur Bauero. 'Ratio Gron. non firma est. Videtur probasse sententiam Sigon. de Lege Cur. c. 8. 9. et post. disput. adv. Gruch. cap. 15. sqq. Sed digna consideratione sunt, quæ Sigonio reposuit Gruch. in Refut. ad post. disput. Sigon. cum alibi, tum præcipue c. 16. 17. 18.' Duk.' *Rupert.*—9 '*Cum subito P. Cornelius, illius,* (P. Cornelii Scipionis,) *qui in Hispania ceciderat:* vox *illius* abest a Mss. Put. Reg. Cantabr. unde *Publii* (quod prænomen, una litera notatum, facile omitti poterat) pro *illius* substituere Gron. Drak. Ern. *ejus* conj. Jac. Gron. ut XXIX. 14. 'P. Scipionem, Cn. filium,

NOTÆ

[k] *Nec tamen, quem mitterent*] Libenter pro *tamen* scripserim *tam*, quod Gronovio non displicet, ut aperte referatur ad proximi membri particulam *quam*: etsi non inficior in his particulam *tam*, et a Nostro, et a Tacito aliisque aliquando subticeri.

ferme annos natus, professus se petere,[f] in superiore, unde conspici posset, loco constitit. In quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplo sunt felix faustumque imperium. Jussi deinde inire confusum[10] suffragium,[1] ad unum omnes non centuriæ modo, sed etiam homines, P. Scipioni imperium esse in Hispania jusserunt. Ceterum post rem actam, ut jam resederat[11] impetus animorum ardorque, silentium subito ortum et tacita cogitatio, quidnam egissent? num favor[12 m] plus valu-

[f] *Cum publice declarasset paratum se ad provinciam illam, si sibi mandaretur, suscipiendam.*

ejus, qui in Hispania ceciderat.' Et profecto *ejus* facile excidere potuit post *Cornelius*; sed facilius *illius*; quod idem est. Ceterum majorem interpunctionem ante *cum subito* jam recte mutavit Doering.' *Rupert.*—10 *Confusum* plerique exhibent libri: quidam *confisum* et *confestim*. Sunt etiam qui vocem omittant: quos secutus est Drak. Neque eam ferri posse putabat Gron. Mox *curiæ* pro *centuriæ* leg. Sigon. Vide Not. Var.—11 Al. *residerant*.—12 'Ita e Mss. legendum esse pro vulg. *quidnam egissent novi, quod favor* cet. docuit Gron. Obss. IV. 11. cum nihil *novi* sit, quod in Campo plus gratia valeat, quam meritum. Sed utique novo exemplo proconsulem *centuriatis* comitiis et suffragiis *confusis* creatum esse, ita ut omnis res a solo favore plebis, non a ratione et judicio prudentiorum penderit, monet Doering. Idem conj. *quidnam egissent novi, quo,* sc. nove et præter morem facto, *favor* cet.' *Rupert.*

NOTÆ

[1] *Jussi deinde inire confusum suffragium*] Plerique scripti habent *inire confisum*, vel *confusum suffragium;* unus *confestim*. Illud intelligi potest de comitiis tributis, in quibus populus non descriptus censu, ordinibus, ætatibus ut in centuriatis; sed fuse in tribus convocatus suffragium ferebat, quemadmodum loquitur Cic. l. III. de legib. Et agebatur hic non de consule aut prætore creando, sed de proconsule. At proconsules tributis comitiis creari soliti, non centuriatis, nec opinor curiatis: quamvis lex curiata ferretur de imperio magistratuum, sive de plena belli administrandi potestate ipsis mandanda, postquam centuriatis renuntiati fuerant consules, prætores, &c. Verum huic sententiæ obstat quod mox sequitur, *ad unum omnes non modo centuriæ, sed etiam homines Pub. Scipioni imperium esse in Hispania jusserunt:* quod etiam cap. 41. ipse Scipio repetit; unde colligitur hæc comitia sive creandi proconsulis, sive mandandi imperii, centuriata fuisse: Gron. *centurias* hic pro tribubus dici putat, ut d. cap. 22. et alibi.

Confusum suffragium] Cum per centurias, aut tribus suffragium latum non sit, sed confuse. Vid. J. F. Gronovium. *J. Clericus.*

[m] *Quidnam egissent? num* [*egissent novi, quod*] *favor, &c.*] Scripti excludunt τὸ *quod*. Gronov. IV. Observ. 11. ex voce *novi* format *num*. Sic, *Quidnam egissent? Num favor plus valuisset quam ratio?* Sed recepta lectio planiorem habet sententiam, præsertim correcta una litera. *Quidnam egis-*

isset, quam ratio? Ætatis maxime pœnitebat: quidam fortunam etiam domus horrebant, nomenque ex funestis duabus familiis in eas provincias, ubi inter sepulcra patris patruique res gerendæ essent, proficiscentis.

19. Quam ubi ab re tanto impetu acta solicitudinem curamque hominum animadvertit,[13] advocata concione, ita de ætate sua imperioque mandato et bello, quod gerendum esset, magno elatoque animo disseruit, ut ardorem eum, qui resederat,[14] excitaret rursus novaretque; et impleret homines certioris spei, quam quantam fides promissi humani, aut ratio ex fiducia rerum subjicere solet. Fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis, sed arte quoque quadam ab juventa in ostentationem earum compositus: pleraque apud multitudinem, aut[15] per nocturnas visa species, aut velut divinitus mente monita,[16] agens; sive et ipse capti[17] quadam superstitione animi, sive ut imperia consiliaque, velut sorte oraculi missa, sine cunctatione assequeretur.[s] [18] [n] Ad hoc[o] jam inde ab initio præparans animos, ex quo togam virilem sumsit, nullo die prius ullam[19]

[s] *Sed etiam artificio quodam assuefactus a juvenilibus annis ad ostentandas virtutes suas. Apud vulgus simulabat se omnia agere aut quasi indicata inter somnum per spectra quædam, aut quasi animus divinitus esset admonitus: seu quod ipse quoque ita sentiret mente superstitioni addicta: seu ut facilius consequeretur ab aliis quicquid imperaret aut consuleret, cum ea oraculi responso edita crederent.*

13 'Oportet hoc loco connivisse eos, qui scriptos vett. codd. inspexerunt; adeo credere non possum uni Cantabrigiensi relictam fuisse restitutionem Livianæ manus. Habet enim *animam advertit*, quod mutandum in *animum advertit*. Vide omnino XXIV. 48.' *J. F. Gron.*—14 Al. *residerat*, et mox *innovaretque*.—15 Pro *aut* Rupert. conj. *ut*.—16 'Optimi Gall. et Flor. *mentem monita*.' Sed rectius in vulg. utrumque auferendi casu accipies.' *J. F. Gron.* Conj. Bauer. *mente mota*.—17 Doering. conj. *sive esset ipse capti*.—18 '*Assequerentur* plerique Mss. et Edd. ante Ald. *essequerentur* Put. unde Gron. recte, opinor, conj. *exsequerentur*, quod et probavit Duk. et recepit Drak.' *Rupert. Exsequerentur* dant Doering. et Kreyssig.—19 Olim legebatur *nullo die prius*

NOTÆ

sent novi? Quid favor plus valuisset quam ratio?

[n] *Sine cunctatione assequeretur*] Plerique scriptorum *assequerentur*. Put. *essequerentur*, teste Gron. qui inde conjicit non improbabiliter, *exequerentur*: ii scilicet in quos ipsi Scipioni imperium.

[o] *Ad hoc*] Vulgo *ad hæc*, id est, præterea.

publicam privatamque rem egit, quam in Capitolium iret, ingressusque ædem consideret,[p] et plerumque solus in secreto[20] ibi tempus tereret. Hic mos, per omnem vitam servatus,[1] seu consulto, seu temere, vulgatæ opinioni fidem apud quosdam fecit, stirpis eum divinæ virum esse; retulitque famam,[q] in Alexandro Magno prius vulgatam,[r] et vanitate et fabula parem, anguis immanis concubitu conceptum, et in cubiculo matris ejus persæpe visam prodigii ejus speciem, interventuque hominum evolutam repente atque ex oculis elapsam. His miraculis[s] nunquam ab ipso elusa fides est:[h 2] quin potius aucta arte quadam, nec ab-

[h] *Ipse Scipio nunquam horum prodigiorum fidem elevavit, aut imminuit.*

nullam.—20 Put. *in secretu.*—1 Hanc lectionem e III. Mss. recepit Rupert. pro vulg. *Hic mos, qui per o. v. servabatur.* Vox *qui* in nullo pæne Ms. extat. Put. *servabat.* Petav. *servabant.*—2 *Hujus miraculi* et mox *abnuentis* et *affir-*

NOTÆ

[p] *Ingressusque ædem consideret*] An more Græcorum, qui numina sedentes adorabant? Huc pertinet quod ex antiquioribus refert A. Gell. lib. VII. cap. 1. ‘Scipionem hunc Africanum solitavisse noctis extremo, priusquam dilucularet, in Capitolium ventitare, ac jubere aperiri cellam Jovis, atque ibi solum diu demorari, quasi consultantem de rep. cum Jove; æditnosque templi sæpe esse demiratos, quod solum id temporis in Capitolium ingredientem, canes, semper in alios sævientes, neque latrarent eum, neque incurrerent.’

[q] *Retulitque famam*] Sive hic mos Jovem ante diluculum adeundi, sive potius Scipio, hoc more aliisque rebus gestis, renovavit famam, quæ antea de Alexandro Magno vulgata fuerat.

[r] *Famam, in Alexandro Magno prius vulgatam*] Id quod testatur Gellius initio ejusdem capitis: ‘Quod de Olympiade, Philippi regis uxore, Alexandri matre, in historia Græca scriptum est; idem de Pub. Scipionis quoque matre, qui prior Africanus appellatus est, memoriæ datum est. Nam et C. Oppius et Julius Higinus, aliique qui de vita et rebus Africani scripserunt, matrem ejus diu sterilem existimatam tradunt: Pub. quoque Scipionem, cum quo nupta erat, liberos desperavisse: postea in cubiculo atque in lecto mulieris, cum absente marito cubans sola obdormisset, visum repente juxta eam cubare ingentem anguem, eumque iis, qui viderant, territis et clamantibus, elapsum inveniri non quisse: id ipsum Pub. Scipionem ad haruspices retulisse; eos sacrificio facto respondisse fore ut liberi gignerentur: neque multis diebus posteaquam ille anguis in lecto visus est, mulierem concepisse: exinde mense decimo peperisse.’ Hinc tam ille quam Alexander Jove geniti apud vulgus credi cœpere; nam antiquitas Jovis alteriusve Dei genios ejusmodi serpentes existimabat.

[s] *His miraculis*] Vult Gronov. *hujus*

nuendi talo quicquam, nec palam affirmandi. Multa alia ejusdem generis, alia vera, alia assimulata, admirationis humanæ in eo juvene excesserant modum:[t] quibus freta tunc civitas ætati haudquaquam maturæ tantam molem rerum tantumque imperium permisit. Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, quæque a Puteolis cum C.[3] Nerone trajectæ erant, decem millia militum[4] [u] et mille equites adduntur: et M. Junius Silanus proprætor adjutor ad res gerendas datus est. Ita cum triginta navium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostiis Tiberinis profectus, præter oram Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum,[x] et deinde Pyrenæi[†] circumvectus promontorium,[y] Emporiis[5] urbe Græca[z] (oriundi et ipsi a Phocæa[a] sunt)

mantis conj. J. F. Gron.—3 *Claudio* Gron. Crev. Donjat.—4 Ita optimi Mss. non *peditum*, quod in Edd. vett.—† *Pyrenes* edd. ante Drak.—5 Edd. ante

NOTÆ

miraculi, sed nullo laudato Ms. Et dici potest *elusa fides* cum dandi casu, perinde ac detracta aut denegata fides.

[t] *Admirationis humanæ . . . excesserant modum*] Admiratione digna phrasis: est enim admiratio nonnisi rerum quæ modum excedunt per se: sed hac hyperbole exprimitur Scipionem adeo admirabilem fuisse, ut res ejus ea excederent, quæ vulgo admirari homines solent.

[u] *Decem millia militum*] Milites pro peditibus accipi apud bonos auctores satis constat, vel ex lib. x. Epistolarum Famil. apud Cicer. ubi Lepidus ad eum scribit: 'itaque ad me complures milites et equites ab eo transierunt.'

[x] *Gallicum sinum*] *Mare Gallicum*, quod Mediterranei pars est, vocant hodie nautæ, magna ex parte ab ostiis Rhodani ad Pyrenæos, *le Golfe de Lyon*.

[y] *Pyrenæi* [*Pyrenes*] *circumvectus promontorium*] Vocarunt et promontorium Veneris, Græcis Aphrodisium, a templo Veneris Pyrenææ, ad quod usque excurrunt Pyrenæi montes. Hodie nominis vestigia servare videtur, *Cap de Vendres*, in aditu Cataloniæ; sed longius in mare excurrit promontorium paulo ulterius, quod vulgo vocant *Cap de Cadaques*, vel *Cap de Creuz*.

[z] *Emporiis urbe Græca*] De hac Massiliensium colonia jam diximus: hodie *Castel d'Amprurias* appellatur, comitatus sui caput, sive tractus qui vulgo *Lampourda*, citra Gerundam.

[a] *Phocæa*] De hac quoque Græcorum colonia in Asia minori, quam

copias exposuit: inde sequi navibus jussis, Tarraconem pedibus profectus,[i] conventum omnium sociorum [b] (etenim legationes ad famam adventus ejus ex omni se provincia effuderant) habuit. Naves ibi subduci jussit,[k] remissis quatuor triremibus Massiliensium, quæ officii causa ab domo prosecutæ fuerant. Responsa inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare cœpit, ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia animo, ut nullum ferox verbum excideret, ingensque omnibus, quæ diceret, cum majestas inesset, tum fides.

20. Profectus ab Tarracone, et civitates sociorum et hyberna exercitus adiit; collaudavitque milites, quod, duabus tantis cladibus deinceps icti, provinciam obtinuissent, nec fructum secundarum rerum sentire hostes passi,[l] omni cis Iberum agro eos arcuissent, sociosque cum fide tutati essent. Marcium secum habebat cum tanto honore, ut facile appareret, nihil minus, quam vereri, ne quis [6] obstaret gloriæ suæ.[m] Successit inde Neroni Silanus, et in hyberna novi milites deducti. Scipio, omnibus, quæ adeunda agendaque erant, mature aditis peractisque, Tarraconem

[i] *Itinere terrestri pergens ab Emporiis Tarraconem usque.*
[k] *Imperavit ut naves in Tarraconensem portum deducerentur e mari.*
[l] *Nec passi essent ut hostes utilitatem ex victoria caperent.*
[m] *Eum nihil minus formidare, quam ne quis ejus gloriam obscuraret.*

Gron. *Emptoris.* ‘Verba *et ipsi* suspecta mihi videntur. Forte exciderunt *ut Massilienses*, vel tota glossa fuit *et ipsi ut Massil.*’ Rupert.

6 Ita optimi plurimique Mss. Al. *nihil minus eum vereri, quam ne quis.*—

NOTÆ

Velleius Paterculus Ionibus ascribit, alii Æolibus, quæque hodie nautis *Focchie*, actum antea.

Oriundi et ipsi a Phocæa] Ita loquitur Livius, quod Gallicum sinum memorans cogitasset de Massilia illic sita, et a Phocæis, ut notum est, olim condita. Itaque voces hæ *et ipsi* potius cum cogitatione Livii, quam cum ejus oratione connexæ sunt. *J. Clericus.*

[b] *Conventum omnium sociorum*] Hic mos prætorum, aliorumque magistratuum provincialium, ut advenientes conventum haberent sociorum, subjectorumque populorum; qui ad eos, tum officii causa, id est, salutandi per legatos, tum mandata accipiendi, concurrebant: singulis præterea annis, ad certa loca juris disceptandi gratia populi conveniebant, quæ idcirco loca conventus quoque appellabantur.

concessit. Nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat, quam apud cives sociosque, et divinatio quædam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat oborti temere,[c] majorem inferens metum.[a] [7] In hyberna diversi concesserant: Hasdrubal Gisgonis usque ad oceanum et Gades: Mago in mediterranea, maxime supra Castulonensem saltum;[d] Hasdrubal Hamilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hybernavit. Æstatis ejus extremo, qua capta[8] est Capua et Scipio in Hispaniam venit, Punica classis, ex Sicilia Tarentum accita ad arcendos commeatus præsidii Romani, quod in arce Tarentina erat, clauserat quidem omnes ad arcem a mari aditus; sed assidendo diutius arctiorem annonam sociis, quam hosti, faciebat. Non enim tantum subvehi oppidanis per pacata littora apertosque portus præsidio navium Punicarum poterat, quantum frumenti classis ipsa, turba navali mixta ex omni genere hominum, absumebat; ut arcis præsidium etiam sine invecto (quia pauci erant)[9] ex ante præparato sustentari posset; Tarentinis classique ne invectum quidem sufficeret. Tandem majore gratia, quam venerat, classis dimissa est.[e] Annona[10] haud multum laxaverat, quia, remoto maritimo præsidio, subvehi frumentum non poterat.

[a] *Et futuri velut augurium hostibus timorem tanto majorem incutiens, quanto minus ejus ratio reddi poterat, utpote qui sine ulla probabili causa exortus esset.*

[e] *Classis Punicæ jucundior fuit Tarentinis digressus, quam fuerat ejusdem adventus.*

7 Olim legebatur *eo opportune majorem inferens metum.* Vide Not. Var.—8 'Ita edidi ex emendatione Periz. pro vulg. *quo capta.*' Rupert.—9 Olim legebatur *quia ibi pauci erant.*—10 *Classis dimissa annonam* cet. conj. J. F. Gron.

NOTÆ

[c] *Quo minus ratio timoris reddi poterat oborti temere*] Editi fere habent *oportet temere.* Reg. *Oportet timere.* Colb. *quo minus ratio timoris reddi poterat, eo opportune majorem inferens metum:* quod explicari potest. Elegantius Gronov. ex pluribus mire variantibus lectionibus, textum restituit, qui egregie loci hujus exprimit sensum.

[d] *Castulonensem saltum*] A Castulone oppido in Oretanorum citerioris, et Turdulorum ulterioris Hispaniæ populis, sito, quod nunc *Caslona Vieja*, dictus est *saltus Castulonensis:* creditur esse montium Marianorum pars, circa vallem, quæ *puerto de Muradal*, et Campestria quibus ab oppido exiguo Tolosa nomen est, vulgo *Navas de Tolosa*, inter *Montiel* Castellæ Novæ, et *Ubedam* Andalusiæ Orientalis oppida.

21. Ejusdem æstatis exitu M. Marcellus ex Sicilia provincia cum ad Urbem venisset, a C. Calpurnio prætore senatus ei ad ædem Bellonæ datus est. Ibi cum de rebus a se gestis disseruisset, questus leniter[11] non suam magis, quam militum, vicem, quod provincia confecta exercitum deportare non licuisset, postulavit, ut triumphanti Urbem inire liceret. Id non impetravit. Cum multis verbis actum esset, utrum minus conveniret, cujus nomine absentis, ob res prospere ductu ejus gestas, supplicatio decreta foret, et Diis immortalibus habitus honos, ei præsenti negare triumphum; an, quem tradere exercitum successori jussissent, (quod, nisi manente in provincia bello, non decerneretur,) eum quasi debellato[p] triumphare, cum exercitus, testis meriti atque immeriti[12] triumphi, abesset: medium visum, ut ovans Urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate senatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die Urbem ovans iniret, imperium esset. Pridie, quam Urbem iniret, in monte Albano[e] triumphavit. Inde ovans multam præ se prædam in Urbem intulit. Cum simulacro captarum Syracusarum catapultæ ballistæque et alia omnia instrumenta belli lata, et pacis diuturnæ regiæque opulentiæ ornamenta, argenti ærisque fabrefacti vis,[f] alia supellex[13] pretiosaque vestis et multa nobilia signa,[q] quibus inter primas Græciæ urbes Syracusæ ornatæ fuerant. Punicæ quoque victoriæ signum,[r] octo ducti elephanti. Et non minimum fuit[14] spectaculum cum coronis aureis

[p] *Quasi bello confecto.*
[q] *Eximiæ statuæ picturæque quamplurimæ.*
[r] *Nota victoriæ de Pœnis relatæ.*

11 Ms. Gærtn. *leviter*, quod rectius putat Rupert.—12 J. F. Gron. conj. *aut immeriti*.—13 Al. *argenti ærisque fabrefacta vasa et alia supellex*.—14 Sic

NOTÆ

[e] *In monte Albano*] Nec primus, nec ultimus hoc commento usus est Marcellus, ut negato Romæ triumpho, in Albano monte, retentis extra urbem insignibus imperii proconsularis, triumpharet; quod intra urbem sine senatusconsulto, aut lege speciali retinere non liceret. Exemplum dederat C. Papirius Maso; secutus est postea L. Æmilius Paulus.

[f] *Fabrefacti vis*] In editis scriptisque pluribus *argenti ærisque fabrefacta vasa*.

præcedentes Sosis Syracusanus et Mericus Hispanus; quorum altero duce nocturno Syracusas introitum erat, alter Nasum, quodque ibi præsidii erat, prodiderat. His ambobus civitas data et quingena [15] jugera agri. Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius, aut hostium populi Romani fuisset, et ædes Syracusis cujus vellet eorum, in quos belli jure animadversum esset: Merico Hispanisque, qui cum eo transierant, urbs agerque in Sicilia ex iis, qui a populo Romano defecissent, jussa dari. Id M. Cornelio [16] mandatum, ut, ubi ei videretur, urbem agrumque eis assignaret. In eodem agro Belligeni,[17 g] per quem illectus ad transitionem Mericus erat, quadringenta jugera agri decreta. Post profectionem ex Sicilia Marcelli, Punica classis octo millia peditum, tria Numidarum equitum exposuit. Ad eos Murgantinæ desciverunt terræ.[18 h] Secu-

'doctius quam *fuere*, quod Aldus substituit.' *Rupert.*—15 Al. *quingenta.*—16 'Glareanus leg. *P. Cornelio*, et Publium Cornelium Lentulum intelligit, qui prætor ante fuerat.' *Sigon.*—17 'Put. Men. optimus Etruscorum, Barberinus, Vossianus: *Id M. C. m. u. u. e. v. u. a. e. assignaret in eodem agro Syracusano, qui aut regius aut hostium populi Romani fuisset, et ædes Syracusis cujus vellet eorum in quos belli jure animadversum esset. In eodem agro Belligeni* cet. Quæ a vulgatis absunt, et videntur quidem ex superioribus inculcata, eoque aliis librariis spreta fuisse: quia tamen in optimis tantum libris reperiebantur, monere de eo volui, ne, si cui secus videretur, fidem nostram accusaret.' *J. F. Gron.*—18 'Leg. *Murgantini*, et del. vox importuna *terræ*, quam quidam Mss. ignorant; Gron. In Mss. vero plerisque legitur *ad eos Murgeniæ terræ secutæ.* Hinc Jac. Gron. conj. *Ad eos Murgenia* (f. *Murgentia*) *et Enna s.*

NOTÆ

g *Urbem agrumque eis assignaret. In eodem agro Belligeni*] Reg. cum Put. aliisque, post *assignaret* subjicit continenter *in eodem agro Syracusano*, repetitque *qui aut regius, aut hostium, &c.* ac deinde, *in eodem agro Belligeni.* Et potuit hæc fuisse forma senatusconsulti. Errorem tamen librariorum in his iterum scribendis intervenisse suadent non pauca: præsertim vero quod M. Cornelio mandatum dicitur ut urbem agrumque Merico, eumque secutis Hispanis assignet, nempe extra Syracusas: deinde ut Syracusis ædes dentur, nimirum unæ, unius scilicet ex damnatis cujus vellet M. Cornelius, quæ unius domus, hominis unius non tot hominum, merces conveniens esset.

h *Murgantinæ desciverunt terræ*] In editis scriptisque compluribus est *ad eos Murgeniæ terræ. Secutæ, &c.* Forte pro *Murgentiæ:* a *Murgentio*, seu *Murgantia*, oppido Catanensis agri ad ostia Symæthi amnis, qui nunc *Jaretta:* a Morgetibus populis veteribus, ut videtur, appellato. Hod. locus *Murgo*, Fazello teste. Sic igitur *Murgentiæ terræ* Livio, ut 'Murgentinus ager' Ciceroni. Nec male

tæ defectionem earum[19] Hybla[i] et Macella[k] sunt, et ignobiliores quædam aliæ. Et Numidæ, præfecto Mutine, vagi per totam Siciliam, sociorum populi Romani agros urebant. Super hæc exercitus Romanus iratus, partim quod cum imperatore non devectus ex provincia esset, partim quod in oppidis hybernare vetiti erant, segni fungebantur militia: magisque eis auctor ad seditionem, quam animus, deerat. Inter has difficultates M. Cornelius prætor et militum animos, nunc consolando, nunc castigando, sedavit, et civitates omnes, quæ defecerant, in ditionem[20] redegit; atque ex his Murgantiam Hispanis, quibus urbs agerque debebatur, ex senatus consulto[1] attribuit.

22. Consules, cum ambo Apuliam provinciam haberent, minusque jam terroris a Pœnis et Hannibale esset, sortiri jussi Apuliam Macedoniamque provincias. Sulpicio Macedonia evenit, isque Lævino successit. Fulvius, Romam

Henna: (sc. defecere, quod e seqq. intell.)' *Rupert.*—19 *Eorum* Crev.—20 Al. *in deditionem.*—1 Sic distinguit Crev. *quibus urbs agerque debebatur ex senatus consulto, attribuit.* Pro *attribuit* olim legebatur *tribuit.*

NOTÆ

terras, id est, oppida ejus agri ait Noster, ut Glar. observat, non *Murgantiam*, quia urbs antea ad Pœnos defecerat, ut priore libro habetur. Sed deest verbum ad quod referantur hæ *terræ:* quod nomen unus e Palat. codd. ignorat apud. Gron. Irrepserit forte loco postremarum syllabarum verbi *descivere*, aut *defecere*, scripseritque Livius, *ad eos Murgen. descivere*, id est, *Murgentini*. Non enim facile adducor, ut illud *Murgeniæ* intelligendum putem de alia urbe Siciliæ *Morgyna*, quæ et *Mergana*, ad Himeram septemtrionalem (vul. *Termini fl.*) sita, inter Cratam et Nebrodes Montes, quæ nunc quoque *Murguna* in Mazarensi tractu. Hæc enim urbs Mediterranea longius ab ora distat, quam ut Punicæ classis adventu multum commoveri potuerit, aut cum Hyblarum ulla conspirare adversus Romanos: etsi propior Macellæ, quam Murgantia Magellæ. Gron. legit *ad eos Murgantini descivere. Secutæ defectionem Hybla et Macella sunt.*

Murgantini descivere] Sic Gronovius, pro *Murgantinæ desciverunt terræ.* J. Clericus.

[i] *Hybla*] Major, ni fallor, quæ Murgantiæ propior, hodie *Paterno*, in valle *di Demona.*

[k] *Macella*] Legendum puto *Magella*, quæ in orientali Siciliæ parte inter Hyblam Ennamque urbes, vul. *Rosmano*, eo tractu qui hodie *Val di Noto;* nam *Macella*, quæ ad occidentale latus vergit inter Himeram et Segestam, nunc *Calatabusamar*, in valle Mazaræ longius ab Hybla et Murgantia distabat.

comitiorum causa arcessitus, cum comitia consulibus rogandis haberet, prærogativa Veturia[2] juniorum[1] declaravit T. Manlium Torquatum et T. Otacilium. Manlius, qui præsens erat, gratulandi causa cum turba coiret, nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal consulis venit, petitque,[3] ut pauca sua verba audiret, centuriamque, quæ tulisset suffragium, revocari juberet. Erectis omnibus expectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem excusavit. 'Impudentem et gubernatorem et imperatorem esse, qui, cum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi[4] aliorum

2 Olim legebatur *centuria.*—3 'Cum sequatur, *ut . . . audiret*, putes Livium scripsisse, *petiitque;* sed sæpius post præsens historicum imperfectum conjunctivi poni solet.' *Doering.*—4 'Omnes scripti post *τὸ sibi* inserunt vocem

NOTÆ

[1] *Prærogativa Veturia juniorum*] Ita Mss. habent cum Sigon. Vulgo scribitur, *prærogativa centuria juniorum.* Sed parum interest centuria nominetur, an tribus. Nam ex iis quæ Livius habet lib. I. c. 43. et ex eo quod a Cicerone pro Planc. dicitur 'centuria pars tribus esse,' Octav. Pantagathus (apud Ant. Augustinum, qui citatur a Fulvio Ursino in notis ad laudatum Livii locum) conjicit nomina centuriarum nominibus tribuum explicari posse: unde hoc loco *Veturia juniorum*, centuria est tribus Veturiæ, in qua etiam fuit Veturia seniorum. Et lib. XXVII. c. 6. ubi *Galeria* quoque *juniorum* centuriæ quoque nomen est; quæ prærogativa fuisse dicitur comitiorum centuriatorum. Itaque ex ejus sententia prima classis constabat triginta quinque centuriis equitum, (nisi forte hi quoque in seniores ac juniores divisi,) et præterea triginta quinque peditum juniorum centuriis, totidem seniorum peditum. Secunda classis parem habuit numerum centuriarum tum seniorum peditum, tum juniorum; equites nullos. Sic tertia, quarta, et quinta classis. Fiunt centuriæ 385. Singulæ centuriæ distinguuntur nominibus tribuum. Primæ ergo classis Palatina equitum centuria (quæ si duplex fuit, alia fuit Palatina equitum seniorum, alia equitum juniorum): præterea peditum Palatina juniorum, et peditum Palatina seniorum. Sic Suburrana equitum, Suburrana peditum, seniorum et juniorum, &c. Sic ceteræ centuriæ primæ classis ex tribuum nominibus: rursus secundæ classis peditum Palatina juniorum, Palatina seniorum; Suburrana seniorum, Suburrana juniorum: eademque ratione centuriæ ac tribus sequentium classium. Qua ratione patet tribus ad comitia centuriata posterioris temporis pertinuisse, licet initio non pertinerent, ut Livius ait d. lib. I. Hac etiam de causa centuriæ sæpe tribus appellantur, utpote tribuum partes, ut jam diximus: plura ibi vide hac de re, ubi et de prærogativa. Ex his corrigi poterunt quæ supra ad lib. I. c. 43. dicta sunt.

capita ac fortunas committi. Proinde, si videretur, et redire in suffragium Veturiam juniorum juberet, et meminisset[5] in consulibus creandis belli, quod in Italia sit, temporumque rei publicæ. Vixdum requiesse[6] aures a strepitu et tumultu hostili, quo paucos ante menses assederint[7] prope mœnia Romana.' Post hæc cum centuria frequens succlamasset, 'nihil se mutare sententiæ, eosdemque consules dicturos esse;' tum Torquatus, 'Neque ego vestros,'[8] inquit, 'mores consul ferre potero, neque vos imperium meum. Redite in suffragium, et cogitate bellum Punicum in Italia et hostium ducem Hannibalem esse.' Tum centuria, et auctoritate mota viri, et admirantium circa fremitu, petit[9] a consule, ut Veturiam seniorum citaret: 'Velle se cum majoribus natu colloqui, et ex auctoritate eorum consules dicere.' Citatis Veturiæ senioribus, datum secreto in Ovili[m] cum his colloquendi tempus. Seniores de tribus consulendum dixerunt esse, duobus jam plenis honorum, Q. Fabio et M. Marcello, et, si utique novum aliquem adversus Pœnos consulem creari vellent, M. Valerium Lævinum[10] egregie adversus Philippum regem terra marique res gessisse. Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis, juniores suffragium ineunt. M. Claudium Marcellum, fulgentem tum Sicilia domita, et M. Valerium absentes consules dixerunt.[11] Auctoritatem

post. Forte, *sibi oculatorum.*' J. F. Gron.—5 'Immo *et meminisse* sc. Veturiam. Jac. Gron. Id probant Duk. et Drak. sed nec vulgatum damnant, et tam *meminisset*, quam *redire* ad centuriam referunt et ad *juberet*, ut Livius constructionem ejus variaverit, quemadmodum VII. 35. X. 43. XXIV. 10. XXV. 15. XXIX. 14. XXXII. 11. XLII. 39.' *Rupert.* Probat etiam Doering. —6 Al. *requiescere.*—7 '*Asserint* vel *usserint* cod. Pal. unde Crev. conj. *sonuerint*, et Doering. *concusserint* vel *concussa sint prope* (fere) *mœnia R.*' Rupert. —8 In Edd. ante Gron. *Neque vestros.*—9 Plures Mss. *petiit.*—10 Sic pro vulg. *et Lævino, qui gessisset.*—11 '*Absentem consules dixerunt.* Recte Sigo-

NOTÆ

[m] *In Ovili*] Nomine *Ovilis* intelligitur septum cancellis clausum, intra quod per pontem ingrediebantur cives cujusque centuriæ, vel tribus, suffragium dictari, ut Gruchius lib. I. de comitiis Rom. explicat, aliique. *Ovilis* autem nomen ex similitudine deductum, quam habuit locus comitiorum cum septo, quo includuntur extra hyemem pernoctantes oves, ad stercorandos agros.

prærogativæ omnes centuriæ secutæ sunt. Eludant[12] nunc antiqua mirantes. Non equidem, si qua sit sapientium civitas, quam docti fingunt magis, quam norunt, aut principes graviores temperantioresque a cupidine imperii, aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse. Centuriam vero juniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio mandaret, vix ut verisimile sit, parentum quoque hoc sæculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.[*]

23. Prætoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso[13] et L. Manlius Acidinus et C. Lætorius et L. Cincius Alimentus creati sunt. Forte ita incidit, ut comitiis perfectis nuntiaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset,[n] collegam absentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in Sicilia esse. Ludi Apollinares et priore anno fuerant, et, eo anno ut fierent, referente[14] Calpurnio prætore, senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur.[o] Eodem anno prodigia aliquot visa nuntiataque sunt. In æde Concordiæ Victoria, quæ in culmine erat, fulmine icta decussaque, ad Victorias, quæ in antefixis erant,[15 p] hæsit, neque inde procidit. Et Anag-

[*] *Existant nunc quicumque eos derident, qui vetera præferunt præsentibus: ego sane inducere in animum nequeo, si aliqua civitas reperiretur, cujus omnes cives philosophi ac sapientes essent, (cujus quidem speciem docti homines animo et cogitatione efformant potius quam revera cognoscunt,) futurum ut in ea invenirentur, aut optimates majori gravitate ac minori imperandi cupidine, aut etiam plebs melioribus prædita moribus: nunc autem hujus ætatis mores, quibus ipsi liberi etiam parentum suorum auctoritatem sequi dedignantur, effecere ut vix credibile sit priscis temporibus centuriam totam juniorum tantum obsequii senioribus suis detulisse, ut nonnisi illis consultis uti voluerit potestate mandandi per suffragia sua consularis imperii.*

nius, *absentes consules dixerunt*, confirmantque consensu scripti nostri, quorum antiquissimi, *absentis.*' J. F. Gron.—12 Rupert. conj. *eludantur.*

13 In Edd. ante Gron. *P. Manlius Volso;* et mox *Lectorius* et *Alimentius.*—14 Al. *repente.*—15 Olim legebatur, *quæ in ante fixa erant.* ' Lipsius, in

NOTÆ

[n] *Nisi interpellatus ordo comitiorum esset*] A T. Manlio Torquato.

[o] *Ut in perpetuum voverentur*] Intellige *ita;* ut nempe eo anno fierent, ut etiam in perpetuum voverentur.

[p] *Quæ in antefixis erant*] Parum refert, an cum Gronov. legas *in antefixis*, an cum Lipsio *in antefixo*. Erant autem *antefixa* auctore Festo, quæ ex opere figulino tectis affigebantur

nia et Fregellis nuntiatum est, murum portasque[q] de cœlo tactas; et in foro Subertano[16][r] sanguinis rivos per diem totum fluxisse, et Ereti lapidibus pluisse, et Reate mulam peperisse. Ea prodigia hostiis majoribus sunt procurata, et obsecratio[s] in unum diem populo indicta et novemdiale sacrum. Sacerdotes publici aliquot[17] eo anno demortui sunt novique suffecti: in locum M'. Æmilii[18] Numidæ decemviri sacrorum M. Æmilius Lepidus: in locum M'. Pomponii Mathonis pontificis C. Livius: in locum Sp. Carvilii Maximi auguris[t] M. Servilius. T. Otacilius Crassus pontifex quia exacto anno[u] mortuus erat, ideo nominatio in locum ejus non est facta. C. Claudius flamen Dialis, quod exta perperam dederat,[x] flaminio abiit.[y]

[y] *Abdicavit sacerdotium, seu flaminis munus.*

antefixo erant. Nostri, *in antefixi*, aut *in antefixis erant.* idque sumus secuti. et ante nos alii receperunt.' *J. F. Gronov.*—16 Ita omnes pæne Mss. et Edd. ante Mogunt. *Sudertano* alii.—17 'Non sequimur Lipsianum, *Sacerdotes publici aliquanti.* Nec reprehendo locutionem: sed Put. *Sacerdotes aliquod eo anno demortui sunt:* ceteri, quos vidimus, *aliquot*, excepto Barberino et Voss. in quibus *aliquanti.* Alteram quoque mutationem significat Regius exhibendo, *eodem mortui.*' J. F. Gronov.—18 Olim legebatur *M. Æmilii.*

NOTÆ

sub stillicidio. Plura itaque fuere simulacra Victoriæ in antefixo ædis Concordiæ.

[q] *Murum portasque*] Muri et portæ civitatum inter sancta numerantur: ideoque si de cœlo tangantur, prodigii loco habetur.

[r] *Foro Subertano*] Fallor ni legendum sit *Tudertano*, ut sit forum in oppido Umbriæ, cui nomen *Tuder*, sive *Tuderta*, ut est apud Stephani epitomatorem; vulgo nunc *Todi*, Plutarcho et Paulo Diacono, aliisque *Tudertum:* unde *Tudertenses, Tudertini*, et *Tudertani.*

[s] *Obsecratio*] Erat *obsecratio*, ut alibi explicui, solennis precatio quam præeunte pontifice obibat ædis sacræ dedicator.

[t] *Maximi auguris*] Hinc apparet, quemadmodum in collegio pontificum, unus qui omnium supremus erat, Maximi titulo decorabatur, ita in collegio augurum.

[u] *Quia exacto anno*] An igitur annui pontifices? Id vero nullibi me legere memini: imo contrarium multa ostendunt; inprimis quod Tranquillus tradit, Augustum Lepido vivo, qui pontificatum maximum mortuo Cæsare invaserat, nunquam sustinuisse eam dignitatem, quamvis sibi oblatam, recipere; nisi dicamus vacantia pontificum loca nonnisi certo tempore repleri solita. V. XXVII. 6.

[x] *Exta perperam dederat*] In sacris omnia certo ritu peragenda erant, atque inter cetera, etiam viscera sive exta victimarum ita dividenda erant, ut certæ partes decisæ farina farris

24. Per idem tempus M. Valerius Lævinus, tentatis prius per secreta colloquia principum animis, ad indictum ante ad id ipsum concilium Ætolorum[y] classe expedita venit. Ubi cum Syracusas Capuamque captas, in fidem in Sicilia Italiaque rerum secundarum,[19] [z] ostentasset, adjecissetque, 'jam inde a majoribus traditum morem Romanis colendi socios, ex quibus alios in civitatem atque æquum secum jus accepissent, alios in ea fortuna haberent, ut socii esse, quam cives, mallent. Ætolos eo in majore futuros honore,[20] quod gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent. Philippum eis et Macedonas[a] graves accolas esse; quorum se vim ac spiritus et jam fregisse, et eo red-

19 In Edd. ante Gron. *In fidem in Italiaque rerum secundarum successum.* Dein paulo ante *captam* Ms. Put. et inde Drak. quod etiam dat Kreyssig.—20 ' *Ætolos eo in majore futuros honore* sc. ait. Hoc verbum intelligit Doering. et majorem interpunctionem post *mallent* delendam putat, ut hæc sit periodi præc. apodosis, quam tamen alii verbis, orationi huic proxime subjectis, con-

NOTÆ

involverentur, offerrenturque sacrificanti in calathis, quas sacerdos aris impositas foculo incenso comburebat, sive adolebat: reliquis partibus vescebantur, ita ut sua cuique tribueretur: quædam etiam ex certis sacrificiis collegio pontificum debebantur, ut Festus notat.

y *Concilium Ætolorum*] Fuit Ætolia Græciæ regio, quam Ptolemæus Achaiæ assignat, Plinius eam seorsim describit lib. IV. cap. 2. inter Locros Ozolas Achaiæ, sive Græciæ populos ad ortum, et Acarnaniam Epiri provinciam Eveno fluvio divisam, sita regio primarias urbes habuit Naupactum (Locris ereptam) et Calydona: nunc *Despotato*, aliis *Lepanto*, ab oppido præcipuo. Nicetæ est Artinia. Eo tempore, de quo hic Livius loquitur, propriam habuere remp. Ætoli: nunc, cum reliqua Græcia, Turcarum parent imperio.

z *Ubi cum Syracusas Capuamque captas, in fidem in Sicilia Italiaque rerum secundarum*] Colb. *Ubi cum Syracusas Capuamque captam in fidem in Italia rerum secundarum ostentasset:* in quo nihil est quod Gronov. arguat. Illud enim *in fidem* non ad participium *captas* referri debet, sed ad verbum *ostentasset;* id est, commemorasset Syracusas et Capuam captas, ut fidem faceret res secundas in Italia esse. Fateor quidem congruentius forte futurum si scriptum fuisset, *in fidem in Sicilia Italiaque rerum secundarum:* ut Syracusæ in Sicilia, Capua capta in Italia fortunam Romanorum astruerent: sed non magis in scriptis occurrit nomen *Sicilia*, quam nomen *successum*, quod Gron. merito eliminat: et nomine Italiæ satis intelligi poterat Sicilia quoque adjacens insula, adeoque vicina, ut Italiæ quondam pars fuisse dicatur.

a *Philippum eis et Macedonas*] Vide quæ supra de hoc Philippo Macedonum rege pænultimo.

acturum esse,[1] [b] ut non his modo urbibus, quas per vim ademissent Ætolis, excedant, sed ipsam Macedoniam infestam habeant.[*] [c] Et Acarnanas,[d] quos ægre ferrent Ætoli a corpore suo diremtos, restituturum se in antiquam formulam [e] jurisque ac ditionis eorum.' Hæc, dicta promissaque ab Romano imperatore, Scopas, qui tum prætor gentis erat, et Dorimachus,[2] princeps Ætolorum, affirmaverunt auctoritate sua, minore cum verecundia et majore

[*] *Sed in sua ipsi regione Macedones urgeantur, atque infestentur.*

tineri putant, ut passim apud Livium.' *Rupert.*—1 Olim legebatur *eo redactos esse*; omnes tamen scripti, *redactum.*—2 '*Dorymachus* ex emend. Dukeri edidit Drak. quia similiter dicatur *Doryphorus* Suet. Ner. 29. *Dorylaus* Cic. p. Dejot. 15. et *Dorylas* Ovid. Met. v. 129. Sed in Polybii codd. semel tantum XVIII. 37. *Δορύμαχος* legitur; in reliquis locis rectius *Δορίμαχος*, quoniam vocc. *δορίμαχος, δοριάλωτος, δορίληπτος, δορίκτητος* ex tertio casu *δορὶ* composita sunt: quod jam monuit Schweigh. ad Appian. tom. III. p. 159.'

NOTÆ

[b] *Et eo redacturum esse*] Mss. habent *eo redactum esse;* quod ad Philippum Macedoniæ regem pertinere potest, quemadmodum *redactos esse* (quod vulgo legitur) pertinere potest ad Macedonas: sensus tamen haud dubie probabilior, si ex mente Gronovii scribatur, *et eo redacturum esse*, ut scilicet Lævinus id de se promittat.

[c] *Infestam habeant*] Passive hic Liv. dicit *infestam habere*, pro eo quod est, re sua ab alio direpta, seu vexata, minus tranquille uti, eamque non nisi cum molestia et magno incommodo possidere: quæ ceteris auctoribus parum nota horum verborum significatio. Plerumque enim active sumuntur pro infestum reddere, et ut Plin. loquitur, *infestare* quod alienum est. Ut apud Cic. 'Mare habere infestum, et provinciam reddere infestam excursionibus et latrociniis.'

[d] *Et Acarnanas*] Populi sunt Acarnaniæ, quæ extrema erat versus orientem Veteris Epiri provincia, quanquam Strabo Helladi sive Achaiæ tribuit, quæ hodie *Livadia* dicitur: Turcis nunc subjacet cum reliqua Græcia sive Romelia.

[e] *In antiquam formulam*] Cum Deidamia, Pyrrhi ultimi Epirotarum regis filia, populis suis libertatem reddidisset, partem Epiri Acarnaniam vicini Ætoli occuparunt. Quamobrem orta inter Epirotas et Ætolos contentione, illi ope Philippi Macedoniæ regis, Acarnaniam receperant. Nunc itaque Romani Ætolis ad societatem pertrahendis, promittunt fore ut in eorum ditionem Acarnaniam revocent. *Formulæ* autem nomine intelligitur administratio ac dispositio provinciarum, quarum aliæ aliis contributæ. Sic Plinius lib. III. cap. 4. extremo, 'adjecit formulæ Galba Imperator ex Inalpinis Avanticos atque Ebroduntios.' Sic 'formulam juris' lib. XXXII. cap. 33. et 39. itemque 'formulam sociorum' a nostro dici annotavit amicus nobis, dum vixit, Henr. Valesius.

cum fide [3] vim majestatemque populi Romani extollentes. Maxime tamen spes potiundæ movebat Acarnaniæ. Igitur conscriptæ conditiones, quibus in amicitiam societatemque populi Romani venirent; additumque, 'ut, si placeret vellentque, eodem jure amicitiæ Elei [f] Lacedæmoniique [g] et Attalus [h] et Pleuratus [i] et Scerdilædus [k] essent.' (Asiæ [l] Attalus, hi Thracum [4] [m] et Illyriorum [n] reges.) 'Bellum ut

Rupert. *Dorymachus* dat Kreyssig.—3 '*Minore cum facundia, at majore cum fide* emend. Doering. quia Lævinus non sine ostentatione locutus sit. Sed Ætolorum verecundia minor esse potuit in laudando.' *Rupert.*—4 In Gryphio

NOTÆ

[f] *Elei*] Ab Elide provincia et urbe Peloponnesi dicti Elei et Elienses, nunc in ea Moreæ parte quæ Italis *Belvedere.*

[g] *Lacedæmoniique*] Laconiæ regionis Peloponneso meridionali caput, urbs Lacedæmon sive Sparta, alter Græciæ oculus, cujus hodie loco *Misitra:* regio vul. *Tzaconia.* Viginti ferme annis ante bellum Punicum secundum Cleomenes tertius, Lacedæmoniorum rex, sublatis ephoris, liberoque imperandi jure usurpato, in Achæos arma moverat, qui acceptis aliquot cladibus Antigoni, Macedoniam pro Philippo tunc pupillo regentis, auxilium imploraverant, arce Corinthi ei tradita. Ad fœderis illius communionem accesserunt Epirotæ, Phocenses, Bœoti, Arcades, Thessali: unde Cleomenes, capta licet eversaque Megalopoli Arcadiæ civitate primaria, commisso tamen ad Sellasiam Laconiæ oppidum prælio victus, ad Ptolemæum Evergeten Ægypti regem transfugit; apud quem misere periit. Hinc Antigonus Philippi Macedonis adhuc tutor, pacem tota Græcia constituit; qua inter alia cautum, ne Ætoli cum exercitu Achaiam intrarent. At Lycurgus, post obitum Cleomenis rex Lacedæmoniorum creatus, fœdere cum Ætolis inito, Achæos cœpit armis vexare.

[h] *Attalus*] Ex Philetæri Eunuchi, qui Lysimachi thesauros Pergami cum asservaret, urbem eam occupavit, Attalo fratre secundo genito natus Attalus, Eumeni fratri patrueli successit in eam ditionem, primusque se regem Pergami et Asiæ tulit; princeps eruditus ac splendidus, a quo vestes Attalicæ. Is cum Romanis facta societate, eorum semper fidem coluit.

[i] *Pleuratus*] Hic Thracum rex dicitur: sed a Polybio non uno loco inter Illyriorum regulos numeratur. Ejus meminit Liv. lib. quoque XXVII. cap. 30. alius hic fuit a Pleurato Scerdilædi filio, Gentii patre, de quo sequenti decade.

[k] *Scerdilædus*] Sive *Scerdilaidas*, Illyriorum dux fuit, sub Teuta regina Epirum depopulatus. Postea Epirotæ societatem, missis ad Teutam legatis, cum ea, cumque Acarnanibus et Illyriis inierunt; quos deinceps secuti, Achæis atque Ætolis hostes fuere, a quibus adversus Illyrios adjuti fuerant, ut Polyb. est auctor. Scerdilædus autem occupata deinde Illyrici parte rex appellatus.

[l] *Asiæ*] Intellige Minoris Asiæ circa Pergamum, Mysiam nempe, et Æolidem cum Phrygiæ parte.

[m] *Hi Thracum*] Thracia Europæ extrema versus ortum ad Proponti-

extemplo Ætoli cum Philippo terra gererent. Navibus ne minus viginti quinqueremibus adjuvaret Romanus. Urbium Corcyræ tenus[5] [o] ab Ætolia incipienti solum tectaque et muri cum agris Ætolorum; alia omnis præda populi Romani esset. Darentque operam Romani, ut Acarnaniam Ætoli haberent. Si Ætoli pacem cum Philippo facerent, fœderi ascriberent, ita ratam eorum[6] pacem, si Philippus arma ab Romanis sociisque, quique eorum ditionis essent, abstinuisset. Item, si populus Romanus fœdere jungeretur regi, ut caveret, ne jus ei belli inferendi Ætolis sociisque eorum esset.' Hæc convenerunt, conscriptaque biennio post Olympiæ [p] ab Ætolis,[7] in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monumentis essent, sunt posita. Moræ causa fuerant retenti Romæ diutius legati Ætolorum. Nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. Et Ætoli extemplo moverunt adversus Philippum bellum, et Lævinus Zacynthum [q] (parva insula est propinqua Ætoliæ: urbem

τὸ *Thracum* abest.—5 *Corcyra tenus* Edd. ante Gron.—6 'Pro *eorum* eleganter tentat Muretus, *fore*.' Doering.—7 Olim legebatur *Olympiæ Ætolis*.—

NOTÆ

dem, ac mare hinc Ægæum, inde Euxinum regio, supra Macedoniam, atque in plures populos regesque olim divisa, sub Romanis post Constantinopolin in Byzantii solo conditam, sedes fuit Orientalis imperii: idcirco Romania dicta, Turcis corrupto nomine *Rumeli*. Quod nomen ad Græciam et reliqua ferme Europæ suæ Barbari protulerunt.

[n] *Illyriorum*] Primis temporibus Illyrii totam fere dextram maris Adriatici oram ad Epirum usque occuparunt, donec meridionalia reges Macedonum suæ ditionis fecerunt. Hic nomine Illyriorum, qui Pleurato, ex parte etiam Scerdilædo parebant, intelliguntur Dalmatæ inprimis meridionales, cum proximis Macedoniæ occiduæ gentibus. Ubi nunc pars Albaniæ, quæ Turcis *Arnautarum* regio. Sub Romano imperio Illyricum latius aquilonem, atque ortum versus patuit, in Thraciam usque.

[o] *Corcyræ tenus*] In Ionio mari et sinus Adriatici ore juxta Epirum est insula Corcyra, nunc *Corfu*. Venetis hodie paret, diversa ab alia Corcyra, quæ Illyrico adjacet.

[p] *Olympiæ*] Olympia urbs Elidis ad Alpheum fl. unde Olympici ludi: juxta quam celebre Jovis Olympici templum et statua ejusdem, a Phidia ad artis miraculum efformatâ. Eadem Pisa dicta: unde Pisatis regio in Peloponneso; hodie *Langanico* dici volunt.

[q] *Zacynthum*] Nomen est insulæ in Ionio mari ad occidentalem oram Peloponnesi, ex adverso Chelonitis pro-

unam eodem, quo ipsa est, nomine habet) eam præter arcem vi cepit, et Œniadas [r] Nasumque [8] [s] Acarnanum captas Ætolis contribuit. Philippum quoque satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnosque et pacta cum Hannibale posset respicere,[w] Corcyram ipse se recepit.

25. Philippo Ætolorum defectio Pellæ hybernanti [t] allata est. Itaque, quia primo vere moturus exercitum in Græciam [u] erat, Illyrios finitimasque eis urbes alterno metu [9] quietas ut Macedonia haberet,[y] [x] expeditionem subitam

[w] *Ne posset cogitare de fœdere cum Hannibale inito, illudque exequi.*
[y] *Ut Illyrii et proximi populi abstinerent a bello Macedoniæ inferendo.*

8 Vid. Not. Var.
9 Sic plerique Mss. *alieno metu* Edd. ante Gron. *altergo metu* Put. unde *ab*

NOTÆ

montorii, a quo millibus quindecim dissita est, inter Cephaleniam et Strophades: ambitu 60. milliarium. Hodie *Zante* dicitur, una ex tribus Venetorum in eo mari insulis.

[r] *Œniadas*] Legebatur vulgo *Oleniadem:* recte Glar. emendavit. Est enim Œniadæ oppidum Acarnanum ad ostia Acheloi, cujus territorium Œnias, in Ætoliæ confinio: putatur hodie *Dragamesto* dici.

[s] *Nasumque*] Alias perperam *Naxumque Acarnanum.* Scripti *Nassum:* et Polyb. Ἀκαρνάνων Οἰνιάδας καὶ Νῆσον. Dores Νᾶσον, hic ut Syracusis pronuntiabant; quod nomen insulam significat. Apparet itaque oppidum fuisse Acarnaniæ provinciæ, quæ Epiro contributa, haud procul Œniadis, et forte in ostio Acheloi fluminis.

[t] *Pellæ hybernanti*] Pella, ubi Philippus hybernabat, Macedonum regia fuit, jam ab Philippi et Alexandri temporibus, qui inde Pellæus juvenis: cum antea Macedonum reges apud Ædessam ad Erigonum fluvium in Æmathia sedem habuissent. Fuit in Bottiæa regione Macedoniæ Orientalis, inter Axium et Ludiam fluvios, interque Thessalonicam et Pydnam, duodecim ferme milliaribus ab Thermaico sinu: hodie *Zuchria* dici creditur a Turcis, a Græcis Παλατισία, sive parva palatia: diversa ab *Jenizza*, cujus nomen ipsum Turcice novum oppidum sonat.

[u] *In Græciam*] De Græcia, de Macedonia, deque Apollonia actum supra.

[x] *Alterno* [*alieno*] *metu quietas ut Macedonia haberet*] In duobus Palatinis, Voss. et Busl. est *alterno metu.* Et potuit Liv. ita dicere *alterno metu*, ut lib. XXIII. 'alterno pavore;' quod Tacitus de Morib. German. dixit 'mutuo metu:' Illyriorum scilicet a Macedonibus, non minus quam Macedonum ab Illyriis. Sed plerique omnes habent *alieno metu:* quæ scriptura non absurdum sensum habere posset: ideo nempe expeditionem suscepisse Philippum in Oricinos, Apolloniatas, et finitimos Illyriorum populos; ut terrore his illato, Illyriis vicinæ civitates Epiri, et reliqui Illyriorum populi, moti periculo illorum qui ipsius arma sensissent, quieti manerent, pa-

in Oricinorum [y] atque Apolloniatium fines fecit, egressosque Apolloniatas cum magno terrore atque pavore compulit intra muros. Vastatis proximis Illyrici,[10] in Pelagoniam[z] eadem celeritate vertit iter: inde Dardanorum [a] urbem, sitam in Macedonia,[b 11] transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis, memor Ætolici junctique cum eo Romani belli, per Pelagoniam et Lyncum [c] et Bottiæam [d] in

tergo conj. Salmas. et Ruben. Dein *ei* dat Gron.—10 *Illyriis* et *Illyricis* in Edd. ante Gron. et paulo ante *Apolloniatum* habent scripti.—11 'Urbis nomen, quod desideratur, suppeditat Rubenius hac docta et ingeniosa hujus loci correctione: *inde Dardanorum urbem Sintiam, in Macedoniam transitum Dardanis facturam.*' Doering. Laudat J. F. Gronov. nec non probat Rupert. *Mace-*

NOTÆ

cemque cum Macedonibus mallent quam bellum.

[y] *In Oricinorum*] Dicti Oricini ab Orico sive Oreo Epiri urbe in Chaonia regione, ad radices Acrocerauniorum montium, oramque Ionii maris, non procul Aulone urbe Macedoniæ, e regione Hydruntis Salentinorum in Italia civitatis, a qua nonnisi sexaginta milliaribus distat: hodie *Orco* appellatur, habetque portum satis amplum.

[z] *In Pelagoniam*] Tractus est Macedoniæ septemtrionalis sub Orbelo monte, quo a Dardania dividitur; ejus urbs e præcipuis *Stobi* ad Axium fluv.

[a] *Dardanorum*] Nomine Dardaniæ intelligitur aliquando Troas, et Dardanorum nomine Trojani, a Dardano vel Dardania oppido maritimo: hic vero Dardani sunt populi boreali Macedoniæ contermini, et perpetui Macedonum hostes, in parte Mæsiæ latius sumtæ, ubi postea, labente imperio Romano, Dacia Mediterranea, cujus pars fuit hæc Dardania. Nunc vero pars est Serviæ sub Turcarum ditione.

[b] *Urbem, sitam in Macedonia*] Codicum scriptorum non pauci habent *in Macedoniam;* probabilis admodum fuit Rubenii correctio *Sintiam* legentis, pro *sitam:* sic enim facile potest intelligi *Heraclea Sintica* in tractu Macedoniæ borealis sita versus Thraciam, ubi Sintiam urbem agnoscit Steph. haud procul fontibus Strymonis fluvii: quæ urbs viciniis Dardanis transitum in ulteriorem Macedoniam præbere facile potuit. *Chesecia*, seu *Chesia*, hodie vocatur, ex Castaldo: etsi in nonnullis tabulis vetus nomen adhuc servat. Nec tamen rejicienda omnino vulgaris lectio: revera enim hæc urbs in Macedonia sita fuit, licet a Dardanis occupata: et potuit de alia Macedoniæ borealis urbe Livius loqui. Dardanos certe ad Axium usque flumen promovet Plinius.

[c] *Et Lyncum*] Lynci oppidi in hoc tractu auctores non meminere; nisi idem sit cum Lyncæa; cujus mentio apud Hesychium. Lyncestas populum, et Lyncestidem regionem in Macedonia geographi memorant, inter Pæoniam et Æmathiam. Ea forte nomen sortita est ab amne in Erigonem defluente, cujus aqua acidula vini modo temulentos facit, auctore Plin. lib. II. c. 103. post Ovid. xv. Metamorph. et qui nunc *Linceo.*

[d] *Bottiæam*] Pars fuit Macedoniæ ad sinum Thermaicum, Æmathiæ ad oc-

Thessaliam[e] descendit.[12] Ad bellum secum adversus Ætolos capessendum incitari posse homines credebat; et, relicto ad fauces Thessaliæ[f] Perseo[g] cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Ætolos, ipse, prius quam majoribus occuparetur rebus, in Macedoniam atque inde in Thraciam exercitum ac Mædos[13][h] duxit. Incurrere ea gens in[14] Macedoniam solita erat, ubi regem occupatum externo bello ac sine præsidio esse regnum sensisset. Ad Phragandas[i] igitur vastare agros, et urbem Jamphorinam,[15][k] caput arcemque Mædicæ, oppugnare cœpit. Scopas, ubi profectum in Thraciam regem occupatumque ibi bello audivit, armata omni juventute Ætolorum, bellum inferre Acarnaniæ parat. Adversus quos[16] Acarnanum

donias in Editt. ante Mogunt. quod etiam dat Doering.—12 '*Per Pelagoniam et Nymphæum et Boleam in Thessaliam descendit.* Scripti, *per Pelagoniam et Lyncum et Bottiæam.* Non ut Sigonius *Bæotiam* aut *Beræam.* Utriusque urbis mentio apud Plinium, Stephanum, aliosque geographos.' *J. F. Gronov.* Τὸ *et* ante *Bottiæam* delevit Drak. *Lyncestidem* pro *Lyncum* malit scribere Rupert.—13 'In Editt. ante Gronov. *Medi.* Polybius lib. II. *Μαίδους.* Et Stephanus: *Μαῖδοι ἔθνος Θρᾴκης πλησίον Μακεδονίας.* Dein *eduxit* Gronov. Crev. Doujat.—14 In Editt. ante Gronov. τὸ *in* abest.—15 Al. *Jampharinam,* et mox *Medicæ* ut supra.—16 '*Adversus quos* (sc. Ætolos) Edd. ante Drak. qui e plerisque Mss. dedit *quod,* sc. bellum. Sed *adversus bellum instruere bellum* minus bene dicitur.' *Rupert.* *Adversus quod* dant Doering. et

NOTÆ

casum, Mygdoniæ ad septemtrionem, Pieriæ ad meridiem, per quam adeunda Thessalia: hi omnes tractus ad Macedoniam proprie pertinent.

[e] *Thessaliam*] Thessalia late sumta Candaviis, Pierio et Olympo montibus a Macedonia divisa, quinque in se minores regiones continet, Pelasgiotin, Magnesiam, Estiotin, Phthiotin, Thessaliotidem, quæ duæ Helladi proximæ. Adhuc Thessalia, seu Thettalia Græcis, Turcis *Comenolitari*, dicitur, Castaldo teste; Brietio *Janna* vocatur magna ex parte, ab urbe ejus nominis.

[f] *Ad fauces Thessaliæ*] Circa Thermopylas, ac montem Œtam, qua parte a Locris, Phocensibus, ac Doribus Thessalia sejungitur.

[g] *Perseo*] Filio natu majori Philippi.

[h] *Ac Mædos*] Longe absunt hi Mædi ab Asiaticis Medis, qui orienti post Assyrios atque ante Persas imperasse dicuntur. Hi forte a Mæsis orti in Thraciæ parte occidentali fuere, Edonis finitimi, ultra Strymonem fluvium, et cis Rhodopen montem, circa Abderam. Regio eorum Mædica Strymonio imminens sinui.

[i] *Ad Phragandas*] Ignotum seu populi, seu potius castelli nomen.

[k] *Urbem Jamphorinam*] Vitiose, ni fallor, scriptum urbis nomen: cujus nulla, quod sciam, alibi mentio. Scribendum forte *urbem Topirinam.* Est

gens et viribus impar, et jam Œniadas Nasumque[17] amissa cernens, Romanaque insuper arma ingruere, ira magis instruit, quam consilio, bellum. Conjugibus liberisque et senioribus supra sexaginta annos in propinquam Epirum missis, ab quindecim ad sexaginta annos conjurant, nisi victores, se non redituros. Qui victus acie excessisset, eum ne quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet, diram execrationem in populares, obtestationem quam sanctissimam potuerunt adversus hospites,[s] composuerunt. Precatique simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent, adhiberentque[18] humatis titulum: HIC SITI SVNT ACARNANES, QVI, ADVERSVS VIM ATQVE INJVRIAM AETOLORVM PRO PATRIA PVGNANTES, MORTEM OCCVBVERVNT.[19] [l] Per hæc incitatis animis, castra in extrèmis finibus suis obvia[20] hosti posuerunt. Nuntiis ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere Philippum id, quod in manibus erat, coëgerunt bellum, Jamphorina per deditionem recepta, et prospero alio successu rerum. Ætolorum impetum tardaverat primo conjurationis fama Acarnanicæ: deinde auditus Philippi adventus regredi etiam in intimos coëgit fines. Nec Philippus, quanquam, ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Dium[1] [m] est progressus. In-

[s] *Erga Epirotas.*

Kreyssig.—17 Put. *et jam Mæniadas Nasumque.* Vide Not. Var. Dein 'in quibusdam Editt. *amissas*, sc. urbes. Sed *amissa* (sc. oppida, sive quod sæpius apud Nostrum adjectiva neutrius generis in plurali posita respondere solent duobus nominibus pluralibus) constanter servant Codd.' *Doering.*—18 Put. *adliberentque.* J. F. Gronov. conj. *adscriberentque.*—19 Olim legebatur *oppetierunt.*—20 *Obviam* Gronov. Doujat.—1 *Ultra Clinem* edd. ante Gronov.

NOTÆ

enim eo Thraciæ ad Macedoniam vergentis tractu, circa Nessi fluvii ostia *Topiris* Plinii et Ptolemæi, quæ Antonino *Topinium*, vel *Topirium*: Thucydidi *Doberus*, ut volunt: hodie *Pusio*, ut Sophianus vult, aut, ut Lydo Joanni placet, *Rusio.*

[l] *Mortem occubuerunt*] Alias *mortem oppetierunt.* Sed prior lectio meliorum est, Reg. et Put. atque hoc regimen verbi *occumbere* usurpavit noster lib. XXXI. 'qui pugnantes mortem occubuissent.' At Cicer. I. Tusc. 'ut esset qui pro patria morte non dubitaret occumbere.' Virg. 'Seu certæ occumbere morti.'

[m] *Ultra Dium*] Hujus nominis urbs fuit in Pieria Macedoniæ regione ad

de, cum audisset reditum Ætolorum ex Acarnania, et ipse Pellam rediit.

26. Lævinus, veris principio a Corcyra profectus navibus, superato Leucata[2] [n] promontorio, cum venisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum edixit, ut præsto ibi Scopas Ætolique essent. Sita Anticyra est in Locride[3] [o] læva parte sinum Corinthiacum intrantibus. Breve terra iter eo, brevis navigatio ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrimque oppugnari cœpta est. Gravior a mari oppugnatio erat; quia et tormenta machinæque omnis generis in navibus erant, et Romani inde oppugnabant. Itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem Ætolis traditur, præda ex pacto[4] Romanis cessit. Literæ Lævino redditæ, consulem eum absentem declaratum, et successorem venire P. Sulpicium. Ceterum, diuturno ibi morbo

2 'Pro *Leucata* in quibusdam Editt. *Leucate.* Sed tam *Leucates* quam *Leucata* appellari solet hoc promontorium; vide quæ in hanc rem disputat Drakenb. infra ad XLIV. 1. § 4.' *Doering.*—3 Rupert. conj. *in Phocide*, ut XXXII. 18. vel *a Locride.*—4 '*Ex pacto*, nam conscriptis conditionibus, ut supr. c. 24. Noster refert, additum fuit: 'alia omnis præda populi Romani esset.' Inepte igitur in quibusdam librr. vett. *ex Naupacto*, pro *ex pacto*, legitur.' *Doering.*—

NOTÆ

sinum Thermaicum; apud quem dicitur Alexandro Magno pontificis Hebræi species in somnis oblata invitantis ad bellum in Persas. Recte igitur ex manuscriptis correxit Gronov. cum in editis esset, *ultra Clinen est progressus.*

[n] *Leucata*] Leucates sive Leucas promontorium est Acarnaniæ, seu potius prominens insula, alio nomine Neritus olim dicta, hodie Græcis *Leucada.* Exiguo freto a continenti dirimitur insula, quod quinquaginta non amplius passus alicubi patet; nec nisi monoxylis ob vada navigari potest. Leucadia urbs freto imminebat, qua angustissimum est: unde arx, cui a Santa Maura nomen, prædonum Turcarum celebre receptaculum, tribus passuum millibus distat, Sponio teste.

[o] *Anticyra est in Locride*] Quam noster Locris (Ozolis) assignat Anticyram, geographi Phocidi tribuunt. Est enim decimo a Delphis milliari, haud procul Helicone, ad oram sinus Corinthiaci, qui nunc *Golfe de Lepante* nostris. Sunt qui Anticyrrham dixere, quasi Cyrrhæ, sive Cirrhæ oppositam, ubi Delphorum navale, a qua sinus ipse Cyrrhæi quoque nomen habuit. Pinetus Anticyram hanc putat hodie appellari *Suola.* Nardo est *Aspropiti.* Fuit alia quoque Anticyra ad sinum Œtæum sive Maliacum in finibus Locrorum Epicnemidiorum, in qua elleborus nascebatur curandæ amentiæ.

implicitus, serius spe omnium Romam venit. M. Marcellus, cum Idibus Martiis consulatum inisset,* senatum eo die, moris modo causa, habuit, professus, 'nihil se, absente collega, neque de re publica, neque de provinciis, acturum. Scire se, frequentes Siculos prope Urbem in villis obtrectatorum suorum esse. Quibus, tantum abesse, ut per se non liceat palam Romæ crimina edita fictaque ab inimicis vulgare, ut, ni simularent, aliquem sibi timorem, absente collega, dicendi de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit. Ubi quidem collega venisset, non passurum quicquam prius agi, quam ut[5] Siculi in senatum introducantur. Delectum prope a M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quam plurimi questum de se Romam venirent. Eundem literis falsis Urbem implesse, bellum in Sicilia esse, ut suam laudem minuat.' Moderati animi gloriam eo die adeptus consul, senatum dimisit; ac prope justitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter consul ad Urbem venisset. Otium, ut solet, excitavit plebis rumores: 'belli diuturnitate[6] et vastatos agros circa Urbem, qua infesto agmine isset Hannibal, et exhaustam delectibus Italiam, et prope quotannis exercitus cæsos[p] querebantur;[7] et consules bellicosos ambo, viros acres nimis et feroces, creatos, qui vel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent passuri.'

5 Al. omittunt τὸ *ut*.—6 *Diuturnitatem* dat Kreyssig.—7 In Edd. ante Gron. *et pro republica Cannis exercitus cæsos querebantur*. Pall. Men. Pet. Voss. *pro re quod Cannensis*. Put. *pro re quod annis*. Dein τὸ *et* del. Gron. Crev. Doujat.

NOTÆ

* A. U. C. 543.

p *Prope quotannis exercitus cæsos*] Egregie hunc locum emendat Gronov. mutatis duabus ex codice Puteano literis, ubi scriptum erat *pro re quod annis*, tueturque conjecturam simili loco libri proxime sequentis, 'pacimum annum delectibus et stipendiis exhaustos esse, quotannis ferme clade magna pugnare.' Nam ferri non potest quod in aliis scriptis codicibus legitur *pro re quod Cannensis*: longe minus vulgata lectio, *et pro rep. Cannis exercitus cæsos querebantur*. Etenim longinquior erat hæc Cannensis clades, quam ut novi nunc ex ea questus orirentur.

27. Interrupit hos sermones, nocte, quæ pridie Quinquatrus[q] fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. Eodem tempore septem tabernæ, quæ postea quinque, et argentariæ,[r] quæ nunc novæ appellantur, arsere. Comprehensa postea privata ædificia; neque enim tum basilicæ erant:[s] comprehensæ lautumiæ[8] [t] forumque piscatorium[u] et atrium regium. Ædes Vestæ[x] vix defensa est tredecim maxime servorum opera, qui in publicum redemti ac manumissi sunt. Nocte ac die continuatum incendium fuit. Nec ulli dubium erat, humana id fraude factum esse, quod pluribus[9] simul locis et iis diversis ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate senatus pro concione edixit, qui, quorum opera id conflatum incendium, profiteretur, præmium fore, libero pecuniam, servo libertatem. Eo præmio inductus Campanorum Calaviorum servus (Mannus ei nomen erat)[10] indicavit, 'do-

8 Quidam scribunt *latomia* et *latumia*: sed rectius *lautumia* putat Rupert. ex sententia Gron. ad lib. XXXVII. 8. Vide Not. Var. Dein *regia* conj. Gron. —9 *Plurimis* Gron. Crev. Doujat.—10 'Forte leg. *Manius ei*, vel cum Gron. *Manio nomen erat*. Id enim nomen servile fuit.' *Rupert*. 'Verba *quorum parentes . . . erant* parenthesi forte includenda et Livio tribuenda sunt, non

NOTÆ

[q] *Pridie Quinquatrus*] Ut pridie Kalendas. Festum fuit Minervæ *Quinquatrus* (corrupte quibusdam, *Quinquatria*) haud absimile Panathenaicis Atheniensium. Nomen, auctore Varr. et Festo, inditum imitatione vicinorum populorum, qui sextum et septimum Iduum dicebant sexatrum et septimatrum. Celebrabatur enim hoc festum, initio, post quintum Idus Martias, uno die; postea per quinque dies; creditumque ex eo deductam vocem. Qua de re Ovid. III. Fastor. v. 410. et seqq. Sosipater Grammaticus, a Quinquando, id est, lustrando. *Quinquatrus* antiquis dictas ait, quoniam eo die lustrari ancilia solerent. Fuere præterea Quinquatrus minores, quas idibus Juniis tibicines personati celebrabant.

[r] *Et argentariæ*] Officinæ seu tabernæ argentariorum (qui et trapezitæ) in foro Romano erant.

[s] *Neque enim tum basilicæ erant*] Publica et magnifica ædificia *basilicæ* dicuntur, quasi regia opera, qualia postea in foro exstructa.

[t] *Lautumiæ* [*Latumiæ*] Fuere Romæ sicut Syracusis Lautumiæ, Græcis Λατομίαι, quæ proprie lapidicinæ sunt; sed carceris loco habebantur.

[u] *Forumque piscatorium*] Regione fori Romani, quæ octava sub Augusto urbis regio, fuit hoc forum quod piscarium appellant Sex. Rufus et P. Victor, haud longe a foro boario.

[x] *Ædes Vestæ*] In palatio erat templum hoc Vestæ rotundum, a Numa exstructum.

minos et quinque præterea juvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium fecisse; vulgoque facturos alia,[a] ni comprehendantur.' Comprehensi ipsi familiæque eorum.[11] Et primo elevabatur index indiciumque:[b] 'pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac levitatem ex re fortuita crimen commentum.' Ceterum ut coram coarguebantur, et quæstio ex ministris facinoris foro medio haberi cœpta est, fassi omnes, atque in dominos servosque conscios animadversum est. Indici libertas data et viginti millia æris.[y] Consuli Lævino Capuam prætereunti circumfusa multitudo Campanorum est, obsecrantium cum lacrymis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret, oratum, si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent nomenque Campanorum a Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus, 'sibi privatam simultatem cum Campanis,' negare, 'nullam esse: publicas inimicitias et hostiles[z] esse et futuras, quoad eo animo[a] esse erga populum Romanum[12] sciret. Nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Romano.

[a] *Et alia incendia (vel mala) passim perpetraturos esse.*
[b] *Minuebatur et levior reddebatur servi, qui rem indicaverat, fides, ejusque indicatio.*

servo; aut *essent* leg. pro *erant*.' Rupert.—11 In Edd. ante Gron. *Comprehensi familiæque eorum*.—12 Al. *Quoad eo animo in populum Romanum*. Sigonius affert, *alieno animo a populo Romano:* quod nusquam inveniri ait J. Fr. Gron. et manum esse audacissimi corruptoris. Omnes autem Gallicani et optimus Pal. *eo animo erga populum R.* quod dat Gron. Crev. et Doujat.

NOTÆ

[y] *Viginti millia æris*] Essent ex nostro calculo 583 l. 6 s. 8 d. pecuniæ nostratis.

Viginti millia æris] Hoc est, monetæ Hollandicæ sexcentos florenos. *J. Clericus.*

[z] *Publicas inimicitias et hostiles*] Simultates et inimicitiæ privatorum inter se infensorum proprie sunt: animus hostilis populorum bellum invicem gerentium. Hoc genus ut a priori distinguat Fulvius, inimicitias vocat publicas et hostiles.

[a] *Quoad eo animo*] Per *eum animum* significat quidem animum alienum atque infensum, quali tunc erant Campani, aut quali eos credi Flaccus volebat; sed tamen nihil necesse erat mutari a Sigonio textum quem præferunt optimi Libri, et pro *eo animo*, subjici *alieno animo*.

Ideo se mœnibus inclusos tenere eos, quia, si qui evasissent aliqua, velut feras bestias per agros vagari [b] et laniare et trucidare, quodcumque obvium detur. Alios ad Hannibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos. Inventurum in semiusto foro consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestæ ædem petitam,[13] et æternos ignes, et conditum in penetrali fatale pignus [c] imperii Romani. Se minime censere tutum esse, Campanis potestatem intrandi Romana mœnia fieri.' Lævinus Campanos, jure jurando a Flacco adactos, quinto die, quam ab senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romam jussit. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis obviam egressis Ætolisque, Romam præivit,[14] [d] clarissimarum urbium excidio celeberrimis viris victos bello accusatores in Urbem adducens.[e] De re publica tamen

[e] *Secum Romam ducens Siculos et Campanos, qui a viris excidio Syracusarum et Capuæ illustribus victi, eos accusaturi veniebant.*

Paulo ante *ullam* conj. Rupert.—13 Al. *Vestæ ædem etiam.*—14 Ita e Mss. locum restituit Gron. Vide Not. Var.

NOTÆ

[b] *Per agros vagari, &c.*] Videtur deesse quippiam; veluti, destinasse, aut paratos esse sciret, atque exploratum haberet.

[c] *Fatale pignus*] In æde Vestæ conditum dicebatur Palladium Troja advectum in Italiam ab Ænea, quod æterni imperii pignus putabatur.

[d] *Simul Siculis obviam egressis Ætolisque, Romam præivit* [*egressis, Romam pervenit*] Hæc lectio mihi præ ceteris placet, ut quæ maxime perspicua sit. Cum olim vulgo legeretur *Romam præbuit*, Laur. Valla, quasi rimæ essent, necessario explendæ, multa infarserat, hac excogitata scriptura: *Hac circumfusus multitudine, simul Siculis obviam egressis* [*potestatem*] *Romam* [*adeundi fecit, et nonnullis vel æmulis querimoniam*] *præbuit; clarissimarum, &c.* Sigon. veteri adhærens scripturæ, unius verbi levi mutatione sensum ejus explicuit, pro *præbuit* restituendo *pervenit*. Sed quia in editionibus quibusdam scriptum erat, *Simul Siculis obviam egressis, Siculisque Romam præbuit*, insulse repetito nomine *Siculis;* Gron. velut expeditam lectionem protulit, *Simul Siculis obviam egressis Ætolisque, Romam præivit.* Rationem hujus emendationis reddidit IV. Observat. 16. hanc opinor, (neque enim ejus observationum libri IV. exemplar nancisci mihi licuit,) quod Siculi ad Marcellum accusandum, Ætoli ad fœdus faciendum, Romam venerant; et quia paulo major literarum affinitas videtur verbi *præivit*, quam verbi *pervenit*, cum verbo *præbuit*.

primum ac de provinciis ambo consules ad senatum retulere.

28. Ibi Lævinus, quo statu [15] Macedonia et Græcia, Ætoli, Acarnanes, Locrique essent,[e] quasque ibi res ipse egisset terra marique, exposuit: 'Philippum, inferentem bellum Ætolis, in Macedoniam retro ab se compulsum, ad intima penitus regni abisse, legionemque inde deduci posse: classem satis esse ad arcendum Italia regem.' Hæc de se deque provincia, cui præfuerat. Consulum de provinciis communis relatio fuit. Decrevere Patres, 'Ut alteri consulum Italia bellumque cum Hannibale provincia esset: alter classem, cui T. Otacilius præfuisset, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prætore obtineret.' Exercitus eis duo decreti, qui in Etruria Galliaque essent. Eæ quatuor erant legiones.[16] [f] Urbanæ duæ superioris anni [g] in Etruriam; duæ, quibus Sulpicius consul præfuisset, in Galliam mitterentur. Galliæ et legionibus præesset, quem consul, cujus Italia provincia esset, præfecisset.[d] In Etruriam C. Calpurnius, post præturam prorogato in annum imperio, missus; et Q. Fulvio Capua provincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus civium sociorumque minui jussus, ut ex duabus legionibus una legio, quinque millia peditum et trecenti equites essent; dimis-

[d] *Ut is Galliæ Cisalpinæ provinciæ, et legionibus in eam mittendis, imperaret, qui iis præponeretur ab eo consule cui sorte obvenisset Italia provincia.*

15 Olim legebatur *quo in statu.*—16 'Ita ex emend. Periz. pro vulg. *quæ in E. G. essent* (*eæ q. erant*) *legiones* edidi.' *Rupert.* Sic etiam Moguntina

NOTÆ

[e] *Locrique essent*] Indicat Anticyram quasi Locris ademtam, quæ tamen non Locridis, sed Phocidis erat: nisi si forte per ea tempora Locri Ozolæ oram Phocensem occupaverant. Vide supra c. 24.

[f] *Eæ quatuor erant legiones*] Ita lib. XXIV. cap. 44. 'et exercituum, unus quem ipse Sempronius habuerat; alter quem Fabius Consul: eæ binæ erant legiones.' Item XXXII. 16. 'una (classis) cum Attalo: eæ quatuor et viginti quinqueremes erant.' Id est, exercitus tot legionibus, classis tot quinqueremibus constabat.

[g] *Urbanæ duæ superioris anni*] Quæ scilicet in urbe conscriptæ, nec in provinciam profectæ fuerant.

sis, qui plurima stipendia haberent: et sociorum septem millia peditum et trecenti equites relinquerentur, eadem ratione stipendiorum habita[h] in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio consuli superioris anni, nec de provincia Apulia, nec de exercitu, quem habuerat, quicquam mutatum. Tantum in annum prorogatum imperium est. P. Sulpicius collega ejus omnem exercitum, præter socios navales, jussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius præesset, ubi consul in provinciam venisset, dimitti jussus. L. Cincio prætori ad obtinendam Siciliam Cannenses milites dati, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Vulsoni prætori decretæ, quibus L. Cornelius in eadem provincia priore anno præfuerat. Urbanas legiones ita scribere consules jussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, Q. Fulvii, fuissent:[17] neve eo anno plures, quam una et viginti, Romanæ legiones essent.

29. His senatus consultis perfectis, sortiti provincias consules. Sicilia et classis Marcello, Italia cum bello adversus Hannibalem Lævino evenit. Quæ sors, velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos, expectatione sortis in consulum conspectu stantes, ut comploratio eorum flebilesque voces et extemplo oculos hominum converterent,[18] et postmodo sermones præbuerint. Circumibant enim senatum cum veste sordida, affirmantes, 'se non modo suam quisque patriam,[19] [i] sed totam Siciliam, relicturos, si eo Marcellus iterum cum imperio redisset. Nullo suo

Ed. nisi quod non distinguit post *legiones*.—17 'In quibusdam Editt. *fuisset*; sed recte se habet *fuissent*, modo ad *ne quem militem* suppleveris *eorum*.' Doering. Paulo ante *M. Valerii Fulviique* Gron. et Doujat.

18 Put. *converterint*: mox alii *postmodum*.—19 *Suam quemque patriam* ma-

NOTÆ

[h] *Eadem ratione stipendiorum habita*] In dimittendis nempe Latinis sociis, ut sacramento militiæ solverentur, qui, ultra numerum præscriptum, plura ceteris stipendia meruissent.

[i] *Suam quisque patriam*] Num potius, *suam quemque patriam relicturos*, &c.

merito eum ante implacabilem in se fuisse: quid iratum, quod Romam de se questum venisse Siculos sciat, facturum? Obrui Ætnæ ignibus,[20] [k] aut mergi freto, satius illi insulæ esse, quam velut dedi noxæ inimico.' Hæ Siculorum querelæ, domos primum nobilium circumlatæ celebratæque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum, partim invidia Marcelli excitabat, in senatum etiam pervenerunt. Postulatum a consulibus est, ut de permutandis provinciis senatum consulerent. Marcellus, 'si jam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan futuram fuisse sententiam suam,' dicere. 'Nunc, ne quis timore frænari eos dicere posset, quo minus de eo libere querantur, in cujus potestate mox futuri sint, si collegæ nihil intersit, mutare se provinciam paratum esse. Deprecari senatus præjudicium; nam cum extra sortem collegæ optionem dari[1] provinciæ iniquum fuerit, quanto majorem injuriam, immo contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri?'[e] Ita senatus, cum, quid placeret, magis ostendisset, quam decresset, dimittitur. Inter ipsos consules permutatio provinciarum, rapiente fato[l] Marcellum ad Hannibalem, facta est; ut, ex quo primus adversæ pugnæ gloriam ceperat,[m]

[e] *Aiebat Marcellus, in alia forsitan sententia se futurum, si jam auditæ essent Siculorum querelæ in senatu (tunc enim non ita facile remissurum fuisse jus sibi sorte quæsitum administrandæ Siciliæ): nunc vero se paratum esse Siciliam provinciam, quæ sibi obtigerat, permutare cum Italia et bello in Hannibalem, modo Lævinus collega, cui hæc provincia evenerat, non repugnet, ac profiteatur nihil sua referre, ut Italiam potius administraret. Idque ideo se facere dicebat Marcellus, ne quis ei objicere posset, Siculos a querelis suis in eum libere proferendis impediri, quod viderent in ejus se potestate mox jure magistratus atque imperii futuros; verum id se orare, ut senatus judicium suum ea de re non interponat, neu decreto suo id constituat. Satis iniquum esse quod ipse ultro optionem deferat Lævino utram provinciam malit; at longe adhuc magis injuriosum sibi magisque contumeliosum fore, si provincia, quæ sibi forte obvenit, in collegam transferretur, decernente senatu.*

lint Crev. Gron. Rupert. et all. *Quemque* dat Kreyssig.—20 Vet. lib. apud Sigon. *Obrui ab Ætnæ ignibus;* et mox al. *per domos* minus eleganter, judice Gronov.—1 In Edd. ante Gron. *dare;* et mox *decrevisset.*

NOTÆ

[k] *Ætnæ ignibus*] Ætna mons Siciliæ flammivomus, omnibus cognitus, hodie *Monte Gibello.*

[l] *Rapiente fato*] Quasi fatale fuisset Marcellum ab Hannibale vinci atque interfici.

in ejus laudem postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet.

30. Permutatis provinciis, Siculi, in senatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum verba fecerunt, in gratiam publicam avertentes,[2] [n] 'Hieronymum ac postea Hippocratem et Epicyden tyrannos, cum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem, invisos fuisse sibi. Ob eam causam et Hieronymum a principibus juventutis prope publico consilio interfectum, et in Epicydis Hippocratisque cædem septuaginta nobilissimorum juvenum conjurationem factam; quos, Marcelli mora destitutos, quia ad prædictum tempus exercitum ad Syracusas non admovisset, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis atque Epicydis tyrannidem Marcellum excitasse, Leontinis crudeliter direptis. Nunquam deinde principes Syracusanorum desisse ad Marcellum transire pollicerique, se urbem, cum vellet, ei tradituros. Sed eum primo vi capere maluisse: dein, cum id neque terra, neque mari, omnia expertus, potuisset, auctores traditarum Syracusarum fabrum ærarium Sosim et Mericum Hispanum, quam principes Syracusanorum habere, toties id nequicquam ultro offerentes, præoptasse: quo scilicet justiore de causa vetustissimos socios populi Romani trucidaret ac diriperet. Si non Hieronymus ad Hannibalem defecisset, sed populus Syracusanus et senatus, si portas Marcello Syracusani publice, et non, oppressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates et Epicydes, clausissent, si Carthaginiensium animis bel-

2 '*Vertentes* malebat Gron. Sed similiter *avertere* pro vulg. *vertere* et synon. passim dicitur, v. c. XXII. 19. XXXI. 11. XXXVI. 7. XL. 42. 'Averten-

NOTÆ

[m] *Primus adversæ pugnæ gloriam ceperat*] Nam victis semper antea Romanis ab Hannibale, primus omnium Marcellus prospere adversus eum pugnaverat apud Nolam lib. XXIII. cap. 46. Idem postremo loco pugna cum eo commissa occubuit ad Peteliam lib. XXVII. cap. 27.

[n] *In gratiam publicam avertentes*] Sive, ut mavult Gronov. *vertentes*, id est, trahentes ad laudem populi Syracusani, &c.

lum cum populo Romano gessissent; quid ultra, quam quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum potuisse? Certe præter mœnia et tecta exhausta urbis, et refracta ac spoliata[3] Deum delubra, Diis ipsis ornamentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse. Bona quoque multis ademta, ita ut ne nudo quidem solo[o] reliquiis direptæ fortunæ alere sese ac suos possent.[4] Orare se Patres conscriptos, ut, si nequeant omnia, saltem, quæ compareant cognoscique possint, restitui dominis jubeant.' Talia conquestos cum excedere ex[5] templo,[p] ut de postulatis eorum Patres consuli possent, Lævinus jussisset, 'Maneant immo,' inquit Marcellus,[6] 'ut coram his respondeam, quando ea conditione pro vobis, Patres conscripti, bella gerimus, ut victos armis accusatores habeamus. Duæ captæ hoc anno urbes, Capua Fulvium reum, Marcellum Syracusæ habeant.'

31. Reductis in curiam legatis, tum consul, 'Non adeo majestatis,' inquit, 'populi Romani imperiique hujus oblitus sum, Patres conscripti, ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus causam, accusantibus Græcis, fuerim. Sed non, quid ego fecerim, in disquisitionem venit, quam quid isti pati debuerint.[7] [q] Qui si non fuerunt hostes, nihil

tes, i. e. detorquentes, significantius est;' Doer.' *Rupert.*—3 Al. omittunt *ac spoliata.*—4 Tan. Faber leg. *ita ut nec nudo frugum solo reliquiis.* '*Ne nudo quidem solo.* J. F. Gronovius, qui non capiebat hujus loci sensum, ad correctionem confugit hanc: *ita, ut ne nunc quidem salvi reliquiis direptæ fortunæ alere sese ac suos possent.* Sed bene se habet nostra lectio.' *Doering.*—5 *Ex* del. Gron. Crev. Deujat.—6 'In omnibus quidem Edd. non male *immo* vel ante, vel auctore Rhen. post *maneant* legitur; sed in nullo Ms. præter Rhen. *Maneant imo, ait Marcellus* bene conj. Jac. Gron.' *Rupert.*

7 In Edd. ante Gron. *in disquisitionem venit, quam quicquid in hostibus feci,*

NOTÆ

[o] *Ita ut ne nudo quidem solo*] Reponendum censet Gronovius contra librorum fidem, *ne nunc quidem salvi*; quod scilicet receptæ lectionis nullus sit sensus: mihi tamen sic explicari posse hic locus videtur, ut velint Syracusani multis ipsorum bona ita fuisse ademta, ut ne alere quidem sese ac suos possent reliquiis fortunarum suarum, quod scilicet nudum tantum solum ipsis relictum esset.

[p] *Excedere ex templo*] Templi nomine continentur quævis sacrata loca: hujusmodi autem fuere curiæ, cum senatus non nisi sacrato loco haberi posset.

interest, nunc, an vivo Hierone, Syracusas violaverim. Sin autem desciverunt,[8] [r] legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac mœnia clauserunt, exercituque Carthaginiensium adversus nos tutati sunt;[s] quis passos esse hostilia, cum fecerint,[t] indignatur? Tradentes urbem principes Syracusanorum aversatus sum: Sosim et Mericum Hispanum, quibus tantum crederem,[9] [u] potiores habui. Non estis extremi Syracusanorum, quippe qui aliis humilitatem objiciatis.[f] Quis est vestrum, qui se mihi portas aperturum, qui armatos milites meos in urbem accepturum promiserit? Odistis et execramini eos, qui fecerunt, et ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum abest, ut et ipsi tale quicquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum, Patres conscripti, quam isti objiciunt, max-

f Vos qui hic adestis non postremo estis inter Syracusanos loco, quandoquidem alios tanquam abjectos et humiles despicitis.

jus belli defendit. Vide Not. Var.—8 'Post *desciverunt* Ms. Put. et alii addunt *portas;* unde Gron. conj. *desciverunt ad Pœnos*, vel *aperte*, et Ruben. *ad portas* vel *in portu legatos* cet. ex XXIV. 33. mox *exercituque C. tutati sunt* passive: *exercitumque* Edd. ante Gron.' *Rupert.*—9 In Edd. ante Gron. *quibus*

NOTÆ

[q] *Quam quid isti pati debuerint*] Adjecerat Rhen. *quam quicquid in hostibus feci jus belli defendit.* Libri tamen fere omnes, *nam quicquid isti pati debuerunt*, vel *debuerant, qui si non fuerint hostes, &c.* Quæ sane haud cohærent; optimeque, et quam minima potuit mutatione, Gron. correxit, *quam quid isti pati debuerint:* ita ut in proximo superiori membro intelligatur particula *tam*, de qua Livii et Taciti ellipsi annotatum est antea. Quo pacto plena erit sententia, *sed non tam quid ego fecerim in disquisitionem venit, quam quid isti pati debuerint.*

[r] *Sin autem desciverunt*] Omnes libri Gallicani cum Puteano scribunt, *desciverunt, portas legatos nostros, &c.* Quod ita legendum Rubenio visum, *ad portas*, vel *in portu legatos nostros ferro atque armis petierunt.* Qua de re lib. XXIV. c. 33.

[s] *Exercituque Carthaginiensium adversus nos tutati sunt*] Ita melius quam quod vulgo legitur, *exercitumque Carthaginiensium:* non enim Syracusani Punicum præsidium tuebantur, sed magis Punicis armis urbem suam, et muros contra Romanos defendebant, ut Gron. notat.

[t] *Cum fecerint*] Zeugma est, et e proximo repetendum 'hostilia,' ut sit, 'cum fecerint hostilia.'

[u] *Quibus tantum crederem*] Vulgo *quibus tantam rem.* Plerique scripti, *quibus tantam crederem.* Duo Palatini, *quibus tanta crederem.* Colb. unus, *quibus tamen crederem;* quod forte non deterius.

imo argumento est, me neminem, qui navatam operam rei publicæ nostræ velit,[10] aversatum esse. Et ante quam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis, nunc ad colloquium eundo, tentavi pacem; et, postquam neque legatos violandi verecundia erat, nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur, multis terra marique exhaustis laboribus, tandem vi atque armis Syracusas cepi. Quæ captis acciderint, apud Hannibalem et Carthaginienses victosque justius,[11] [x] quam apud victoris populi senatum, quererentur. Ego, Patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus essem, nunquam spoliis earum urbem Romam exornarem. Quæ autem singulis victor aut ademi, aut dedi, cum belli jure, tum ex cujusque merito, satis scio me fecisse.[r] Ea vos rata habeatis, Patres conscripti, næ [12] [y] magis rei publicæ interest, quam mea. Mea quippe fides exsoluta est: ad rem publicam pertinet, ne acta mea rescindendo alios in posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram et Siculorum et mea verba audistis, Patres conscripti, simul templo excedemus, ut, me absente, liberius consuli senatus possit.' Ita dimissis Siculis, et ipse in Capitolium ad delectum discessit.

32. Consul alter de postulatis Siculorum ad Patres retulit. Ibi cum diu de [13] sententiis certatum esset, et magna

[r] *Probe scio, cognitum habeo.*

tantam rem crederem.—10 'Rectius Gron. *vellet.*' Doering.—11 '*Victos se* vel *sese* quidam Mss. *victos secum* conj. Gron. *victos* simpl. dedit Doer. ex Colbert. 2.' *Rupert.*—12 In quibusdam Edd. *nec ne.* exulat τὸ *nec* in plurimis Mss.

13 'J. F. Gron. præpositionem *de* invitis Mss. expungendam censet. Sed non video cur non recte quoque dici possit *certare de sententiis*, h. e. quod at-

NOTÆ

[x] *Apud Hannibalem et Carthaginienses victosque justius*] In plurimis codicibus scriptum est *victos se justius.* Malim quod Colb. alter habet, *apud Carthaginienses victos, justius, quam apud victoris populi senatum;* erat enim quod quererentur Syracusani se male defensos a Carthaginiensibus qui se vinci passi essent. Eleganter Gronov. scribendum putat *victos secum*, quod et mihi haud dubie placeret, si vetus aliquis codex astipularetur.

[y] *Rata habeatis .... næ* [*necne*] Testatur Jac. Gronov. a Put. aliisque optimis libris abesse particulam *nec.* Unde colligit legendum *næ:* ut sit, næ magis reip. interest, ut ea vos rata habeatis.

pars senatus, principe ejus sententiæ T. Manlio Torquato, 'cum tyrannis bellum gerendum fuisse,' censerent, 'hostibus et Syracusanorum et populi Romani; et urbem recipi, non capi; et receptam legibus antiquis et libertate stabiliri, non fessam miseranda servitute bello affligi. Inter tyrannorum et ducis Romani certamina præmium victoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam periisse, horreum atque ærarium quondam populi Romani, cujus munificentia ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello, adjuta ornataque res publica esset. Si ab Inferis existat [14] rex Hiero, fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romam ei ostendi posse? cum, ubi semirutam ac spoliatam patriam respexisset, ingrediens Romam, in vestibulo urbis, prope in porta, spolia patriæ suæ visurus sit?' Hæc taliaque cum ad invidiam consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt Patres causa Marcelli: 'Quæ is gerens bellum victorque egisset, rata habenda esse. In reliquum curæ senatui fore rem Syracusanam, mandaturosque consuli Lævino, quod [15] sine jactura [a] rei publicæ fieri posset, fortunis ejus civitatis consuleret.' Missis duobus senatoribus in Capitolium ad consulem, uti rediret in curiam, et introductis Siculis, senatus consultum recitatum est: legatique, benigne appellati ac dimissi, ad genua se Marcelli consulis projecerunt, obsecrantes, 'ut, quæ deplorandæ ac levandæ calamitatis causa dixissent, veniam eis daret, et [16] in fidem clientelamque [a] se urbemque Syracusas acciperet.' Post hæc consul clementer appellatos [b] dimisit.

[b] *Cum eos benigne compellasset, suaque ipsis officia promisisset.*

tinet ad sententias.' *Doering.*—14 Al. *si ab inferiis existat:* et mox Put. *imperio Romano.*—15 *Quoad* Edd. ante Gron. qui docet *quod* sæpe pro *quoad* dici.—16 In Edd. ante Gron. *τὸ et* omissum est. Mox vet. lib. apud Sigon. *reciperet.*

NOTÆ

[a] *Quod sine jactura*] Vulgatior lectio, *quoad sine jactura:* idem sensus; sed illa phrasis elegantior: nam et apud Cicer. 'quod tuo commodo fiat;' aliæque similes loquendi formæ extant.

[a] *In fidem clientelamque*] Hoc in more positum, ut victæ urbes victo-

33. Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio miserabilior, causa durior erat.[i] Neque enim meritas pœnas negare poterant, nec tyranni erant,[b] in quos culpam conferrent: sed satis pensum pœnarum, tot veneno absumtis, tot securi percussis senatoribus, credebant. 'Paucos nobilium superstites esse,[17] quos nec sua conscientia, ut quicquam de se gravius consulerent,[k] impulerit, nec victoris ira capitis damnaverit; eos libertatem sibi suisque et bonorum aliquam partem orare, cives Romanos,[c] affinitatibus plerosque et propinquis jam cognationibus[d] ex connubio vetusto junctos.'[18] Summotis deinde e templo, paulisper dubitatum, an arcessendus a Capua Q. Fulvius esset, (mortuus enim post captam Claudius consul[19][e] erat,) ut

[i] *Campanorum oratio magis miseranda erat quam Syracusanorum, quia illi pejus habiti a Fulvio; sed eorum causa minus favorabilis quod aperte rebellassent.*
[k] *Ut voluntaria morte a se pœnas expeterent.*

17 Put. et Reg. *superior esse*, unde J. F. Gron. conj. *super iis esse.* Voss. *superiore, esse.*—18 Quidam codd. *jam jam.* Conj. Jac. Gron. *propinquis jam etiam cognationibus.*—19 Sigon. conj. *pro consule*, probante J. F. Gron.—

NOTÆ

res suos, eorumque familias sibi patronos asciscerent. Syracusani Marcellea festum in gratiam Marcelli instituerunt, aliosque in suis stirpi honores decreverunt, de quibus Plut.

[b] *Nec tyranni erant*] Nulli fuerant Capuæ tyranni, sed omnia publico consilio adversus Romanos a Campanis gesta.

[c] *Cives Romanos*] Campani quippe saltem aliqua ex parte civitate donati fuerant: unde 'cives Romanos' accipiendum est per appositionem, ut intelligatur paucos nobilium Campanorum, qui cives Romani sint, et affinitate conjuncti cum Patriciis Romanis, puta cum Fabiis, Claudiis, ut paulo post Atilius notat.

[d] *Propinquis jam cognationibus ex connubio vetusto junctos*] Cum in Put. aliisque habeatur, *propinquis jam jam cognat.* censet Jac. Gronov. veram scripturam esse *propinquis jam etiam cognationibus.* Sed erit forte qui dubitet quomodo ex vetusto connubio propinquæ cognationes? Et sane si connubium pro conjugio sumas, ex vetustis inter Romanos et Campanos nuptiis non nisi longinquæ cognationes essent. Verum connubium hic proprie accipiendum pro jure legitimi matrimonii, quod jam olim Campanis datum.

[e] *Claudius consul*] Melius, vel *Claudius*, sine addito, ut in quibusdam libris; vel *Claudius proconsule.* Capta enim fuit Capua non a Fulvio et Claudio, adhuc consulibus, sed cum jam consulatu excessissent, et proconsulari imperio urbem eam obsiderent. Ita quoque paulo post accipiendum τὸ *consulibus*, pro his ipsis qui consules anno priore fuerant.

coram imperatore, qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur: dein, cum M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos ejus,[20] ac Q. Minucium et L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus affuerant,[1] in senatu viderent, nec Fulvium avocari a Capua, nec differri Campanos vellent; interrogatus sententiam M. Atilius Regulus, cujus, ex iis, qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat, 'In consilio,' inquit, 'arbitror me fuisse consulibus, Capua capta,[2] cum quæreretur, ecquis Campanorum de re publica nostra bene meritus esset: duas mulieres compertum est, Vestiam Oppiam Atellanam Capuæ habitantem et Fauculam Cluviam, quæ quondam quæstum corpore fecisset; illam quotidie sacrificasse pro salute et victoria populi Romani; hanc captivis egentibus alimenta clam suppeditasse. Ceterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum, quem Carthaginiensium, fuisse; securique percussos a Q. Fulvio esse[3] magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat. Per senatum agi de Campanis, qui cives Romani sunt, injussu populi[f] non video posse. Idque et apud majores nostros in Satricanis factum est, cum defecissent, ut M. Antistius tribunus plebis prius rogationem ferret, sciretque plebs,[4][g] uti senatui de Satricanis sententiæ dicendæ jus esset. Itaque censeo, cum tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresve

20 '*M. Atilium* et *C. Fulvium fratrem* Q. Fulvii *Flacci, legatos ejus*, Q. Fulvii. Quidam Mss. ignorant *ejus* et *fratris* habent; unde Gron. emend. *M. Atilium, C. Fulvium fratris Flacci legatos*, ut *τὸ fratris* respiciat solum Fulvium, quasi dictum esset *hunc fratris Flacci*. In plerisque Mss. *fratres Flacci*, non improb. Crev. qui nihil vetare putabat, M. Atilium fratrem esse Flacci, etsi diverso nomine sit, sive ex eadem tantum matre ortus, sive per adoptionem in Atiliorum gentem ascitus fuerit. Mox *τὸ item* forte delendum, et ex ultima syll. vocis præc. ortum.' *Rupert.*—1 Vet. lib. apud Sigon. *interfuerat.*—2 'Post *capta* maximam distinct. ponere malebat Duk. Idem quærit: cur *arbitrari* se dicit, quod haud dubie pro certo sciebat? Forte leg. *recordor me affuisse c.*' Rupert.—3 Al. *percussos fuisse*; et mox *Sutrianis.*—4 J. F. Gron.

NOTÆ

[f] *Injussu populi*] Nam de capite civis Romani, nonnisi populi cognitio erat ex lege Valeria.

[g] *Sciretque plebs*] Pro, *sciscereique plebs.*

rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis jus fiat.' L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate senatus plebem in hæc verba rogavit: 'Omnes Campani, Atellani, Calatini, Sabatini,[h] qui se dediderunt in arbitrium ditionemque populi Romani Fulvio proconsuli,[5] quæque una secum dediderunt, agrum urbemque, divina humanaque utensiliaque, sive quid aliud dediderunt; de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo, Quirites.' Plebes sic jussit: 'Quod senatus juratus,[i] maxima pars,[k] censeat, qui assident,[6] [l] id volumus jubemusque.'

conj. *sciesceretque.* '*Sciretque plebs* antique pro *sciesceretque.*' Doering.—5 *Proconsule* Gron. Crev. Doujat.—6 '*Assidetis* edidere Sigon. Gron. Drak. sed parum apte; et in omnibus fere Mss. primisque Edd. extat *assidens:* unde *assident* reposui. Ipsum *assidens* recte et antique dictum esse pro *maxima* pars ex eo, qui *assidens* est, h. e. assidet; Doer. qui conf. ad Catull. LXIII. 67. LXIV. 306. Sed ita potius leg. *maxima pars* eorum, *qui assidentes* sc. sunt. *assederint* vel *assidebunt* conj. Gron. qui bene monet, verba *maxima pars qui a.* per epexegesin adjecta esse τῷ *senatus*, ut ostenderetur, non intelligi omnes et singulos, neque certum requiri numerum.' *Rupert.* Vide Not. Var.

NOTÆ

[h] *Campani, Atellani, Calatini, Sabatini*] De Capua, Atella, Calatia, unde his populis nomen, actum antea. *Sabatinos* a Sabato fl. Hirpinorum dictos puto, qui per Beneventum cum amne Calore in Vulturnum defluit. Oppidum ejus nominis nullum hoc tractu invenio. Neque huc pertinet *Sabata* Etruriæ; neque *Vada Sabatia* Liguriæ, de quibus alias.

[i] *Quod senatus juratus*] De gravioribus rebus senatus juratus decernebat. Sic lib. XXX. 'Patres igitur jurati (ita convenerat) censuerunt,' &c. Et lib. XLII. ut 'juratus senatus decerneret,' &c.

[k] *Maxima pars*] Appositio est, ut lib. I. 'aversos boves, eximium quemque.' Significatur non omnium et singulorum senatorum requiri suffragia, sed majoris eorum partis. Alioqui legendum esset, *senatus jurati maxima pars.*

[l] *Qui assident* [*assidetis*] A Sigonio est. Difficilis visus Lipsio locus: tolerari posse ut Gronov. sic et mihi videtur Sigonianum illud, *qui assidetis:* ita scilicet ut referatur ad senatores, qui Attilio tribuno plebem roganti aderant; et mox Campanorum causam disceptaturi videbantur. In libris plerisque legitur *qui adsidens.* An *senatus, qui adsidens,* pro senatoribus qui præsentes adessent, cum ea de re ageretur? Facilius explicari res posset, si in libris scriptis occurreret quod suggerit idem Gronov. *qui adsederint,* vel *adsidebunt,* aut certe *qui adsidebitis.* Ut scilicet sufficere plebi videatur ad eam rem decernendam, si senatorum, qui ad rem illam consultandam jurati assederint, maxima pars aliquid de ea decernat; etiam si non totus senatus, ac ne major quidem pars totius ordinis, aut etiam certus numerus senatorum adsit consultationi: sæpe enim definiebatur numerus senatorum, quem ad-

34. Ex hoc plebeiscito senatus consultus 'Oppiæ Cluviæque primum bona ac libertatem restituit. Si qua alia præmia petere ab senatu vellent, venire eas Romam.' Campanis in familias singulas decreta facta, quæ non operæ pretium est omnia enumerare. 'Aliorum bona publicanda: ipsos liberosque eorum et conjuges vendendas, extra filias, quæ enupsissent[l 7] prius, quam in populi Romani potestatem venirent. Alios in vincula condendos, ac de his posterius consulendum.' Aliorum Campanorum summam etiam census[8] distinxerunt,[m] publicanda necne bona essent; 'pecua captiva, præter equos, et mancipia, præter puberes virilis sexus,[9] et omnia, quæ solo non continerentur,[m] restituenda,' censuerunt, 'dominis. Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam qui eorum, aut ipsi aut parentes eorum, apud hostes essent, liberos esse,' jusserunt, 'ita ut nemo eorum civis Romanus aut Latini nominis esset: neve quis eorum, qui Capuæ fuissent, dum portæ clausæ essent, in urbe agrove Campano intra certam diem maneret.[n] Locus, ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. Qui nec Capuæ, nec in urbe Campana, quæ a populo Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam versus; qui ad Romanos transissent prius, quam Hannibal Capuam veniret, cis Vulturnum emovendos,' censuerunt. 'Ne quis eorum propius mare quindecim millibus passuum agrum ædificiumve haberet. Qui eorum trans Tiberim

[l] *Quæ per nuptias e paterna domo exissent, et in domum mariti transissent.*
[m] *Quæ mobilia essent.*
[n] *Intra certum tempus Capua, ejusque territorio omnes excederent.*

7 Ante Sigon. vulgo legebatur *nupsissent*.—8 'Voci *census* perperam Doujat. et Crev. signum genitivi in singulari addendum curarunt.' *Doering*.—9 Put. *viriles;* unde Jac. Gron. conj. *virile secus*.

NOTÆ

esse oportebat, ut lib. XXXVIII. 'Prætor senatum consuleret, cum in senatu centum non minus essent.'

[m] *Summam etiam census distinxerunt*] Decreverunt ut pro ratione majoris vel minoris patrimonii, aliorum bona publicarentur, aliis sua relinquerentur.

emoti essent, ne ipsi posterive eorum uspiam pararent haberentve, nisi in Veiente aut Sutrino Nepesinove agro; dum ne cui major, quam quinquaginta jugerum, agri modus esset. Senatorum omnium, quique magistratus Capuæ, Atellæ, Calatiæ gessissent, bona venire Capuæ,' jusserunt. 'Libera corpora, quæ venum dari placuerat, Romam mitti ac Romæ venire. Signa, statuas æneas, quæ capta de hostibus dicerentur, quæ eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium' rejecerunt. Ob hæc decreta mœstiores aliquanto, quam Romam venerant, Campanos dimiserunt. Nec jam Q. Fulvii sævitiam in sese, sed iniquitatem Deum atque execrabilem fortunam suam incusabant.

35. Dimissis Siculis Campanisque, delectus habitus. Scripto deinde exercitu, de remigum supplemento agi cœptum. In quam rem cum neque hominum satis, nec, ex quâ pararentur stipendiumque acciperent, pecuniæ quicquam ea tempestate in publico esset, edixerunt consules, ut privati ex censu ordinibusque, sicut antea, remiges darent cum stipendio cibariisque dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum, tanta[10] indignatio fuit, ut magis dux, quam materia, seditioni deesset. 'Secundum Siculos Campanosque[*] plebem Romanam perdendam lacerandamque sibi consules sumsisse. Per tot annos tributo exhaustos nil reliqui, præter terram nudam ac vastam, habere. Tecta hostes incendisse, servos agri cultores[n] rem publicam abduxisse,[11] nunc ad militiam parvo ære emendo, nunc

[*] *Post Siculos et Campanos.*

10 Vet. lib. apud Sigon. *tantaque,* et sic Gron. Doujat.—11 Sigon. leg.

NOTÆ

[n] *Servos agri cultores*] Servi enim post Cannensem cladem exiguo pretio redemti fuerant ut armarentur, et milites fierent. Dicitur autem eos abduxisse resp. quoniam abstracti fuerant in publicum commodum: quod autem magistratus in commune bonum facit auctoritate publica, id resp. facere censetur. Ita Cic. in Bruto, de Tib. Graccho, ait 'ab ipsa rep. est interfectus.' Neque erat quod hic Sigonius laboraret, ut Gron. observat.

remiges imperando. Si quid cui argenti ærisve fuerit, stipendio remigum et tributis annuis ablatum. Se, ut dent, quod non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi posse. Bona sua venderent: in corpora, quæ reliqua essent, sævirent. Ne unde redimantur quidem quicquam superesse.' Hæc non in occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum consulum ingens turba circumfusi fremebant: nec eos sedare consules, nunc castigando, nunc consolando, poterant. Spatium deinde his tridui se dare[12] ad cogitandum[o] dixerunt: quo ipsi ad rem inspiciendam expediendamque usi sunt. Senatum postero die habuerunt de remigum supplemento. Ubi cum multa disseruissent, cur æqua plebis recusatio esset,[p] verterunt orationem eo, ut dicerent, 'Privatis id, seu æquum, seu iniquum, onus injungendum esse. Nam unde, cum pecunia in ærario non esset, paraturos navales socios? Quomodo autem sine classibus aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri posse, aut tuta Italiæ littora esse?'

36. Cum in hac difficultate rerum consilium hæreret, ac prope torpor quidam occupasset hominum mentes, tum Lævinus consul, 'Magistratus senatui et senatum populo, sicut honore præstent,[13] ita ad omnia, quæ dura atque aspera essent, subeunda duces[14] debere esse. Si quid

prætores abduxisse.—12 '*Spatium deinde his tribuere se dareque ad cogitandum.* Put. *Spatium deinde iis tribui se dare ad cogitandum.* Optime, modo literam mutes, faciasque *tridui*, quod anticipavit Sigonius. Voss. *tribuisse dareque.*' J. F. Gron.

13 Al. *et senatus populo sicut honore præstet.*—14 *Ducem* Gron. Doujat.—

NOTÆ

o *Spatium deinde his* [*iis*] *tridui se dare ad cogitandum*] Sigon. hanc scripturam e veteribus libris hausisse videri vult. Gronov. in Put. *tribui* legit, non *tridui*: videndum num præstet vulgata lectio, *spatium deinde his tribuere se, dareque ad cogitandum.* Etsi enim redundare videatur τὸ *dareque*, post verbum *tribuere*, et verisimile videatur certum dierum spatium esse datum; his tamen non parum repugnat, quod statim subjicitur, senatum postero die hac de re consultum ab consulibus. Est enim postero die idem ac postridie: ut non aliud quam unius diei spatium plebi datum videatur.

p *Cur æqua plebis recusatio esset*] In Colb. vetustiori est, *Curæque plebis recusatio esset*, quod Salmasio placebat.

injungere inferiori velis,[q] id prius in te ac tuos si ipse juris statueris, facilius omnes obedientes habeas. Nec impensa gravis est, cum ex ea plus quam pro virili parte sibi quemque capere principum vident. Itaque classes habere[r] atque ornare volumus [15] populum Romanum? privatos sine recusatione remiges dare? nobismet ipsis primum imperemus. Aurum, argentum, æs signatum omne senatores crastino die in publicum conferamus; ita ut annulos sibi quisque et conjugi et liberis, et filio bullam,[s] et, quibus uxor filiæve [16] sunt, singulas uncias pondo auri[t] relinquant; argenti, qui curuli sella sederunt, equi ornamenta et libras pondo, ut salinum [17] patellamque[u] Deorum causa habere

15 Vulg. *Itaque ut classem habeat quam ornare volumus*: '*Itaque classes habere* cett. pro vulgari: quodsi igitur volumus et optamus, ut populus Romanus classes habeat, atque eas rebus navalibus instruat, privatique sine recusatione remiges dent, opus est, ut primum nobismet ipsis, quæ conferamus, imperemus. Sed oratio per interrogationem elata multo gravior fit et concitatior, et sic, uti in vernacula, particula *si* omitti solet. Cæterum huic loco, in vett. librr. fœde inquinato, honorem suum restituit J. Fr. Gronovius.' *Doering*. Vid. Not. Var.—16 J. F. Gron. conj. *filiæque*. Vide Not. Var. Mox, legebatur ante Gron. *singulas uncias auri pondo*.—17 'Libri *lignum*, unde illud Valla. Lipsius *calignam* lib. I. Epist. Q. 8. Put. *ut alinum*. Inter versus supra *i* et *n* interpositum *g*.' J. F. Gron. Paulo ante pro *argenti* conj.

NOTÆ

[q] *Si quid injungere inferiori velis, &c.*] Alludit Claud. in Paneg. de IV. Consulatu Honorii: 'Tunc observantior æqui Fit populus: nec ferre negat, cum viderit ipsum Auctorem parere sibi.'

[r] *Itaque classes habere*] Hæc Gron. scriptura dilucida est atque aperta. Vulgaris lectio, *itaque ut classem habeat, quam ornare volumus, populus Romanus: privatos sine recusatione remiges dare nobismetipsi primum imperemus.* Quod Colb. uterque sequitur, nec in hac lectione multum vitii. Est enim *Populus Romanus classem habeat, quam ornare volumus. Nos* itaque *primi nobis ipsi imperemus, ut privatim propriis cujusque nostrum sumtibus remiges demus, absque* ulla *recusatione.*

[s] *Filio bullam*] Pueris ingenuis *bulla*, sive icuncula, e collo suspendebatur, qua credebatur averti fascinationes. Ea primum donatus a patre fuerat Tarquinii Prisci filius, quod nondum pubes hostem in bello vulnerasset.

[t] *Singulas uncias pondo auri, &c.*] Non plus quam pondus unciæ servent, uxoris, et unius cujusque filiæ gratia. Lege Oppia cautum postea ne qua mulier plus semuncia auri haberet. Inf. XXXIV. 1.

[u] *Ut salinum patellamque*] Ad hæc itaque duo sufficiebat argenti libra decem uncias nostrates cum semisse pendens. 'Patellæ' Festo sunt 'vasa picata parva sacrificiis faciendis apta.' Est enim patella diminutivum a patera, cui a patentibus labris nomen. Gall. *une tasse*. In sacrificando

possint: ceteri senatores libram argenti tantum, æris signati quina millia[x] in singulos patres familiæ relinquamus. Ceterum omne aurum,[p] argentum, æs signatum, ad triumviros mensarios[y] extemplo deferamus, nullo ante senatus consulto facto; ut voluntaria collatio et certamen adjuvandæ rei publicæ excitet ad æmulandum animos primum equestris ordinis, dein reliquæ plebis. Hanc unam viam, multa inter nos collocuti, consules invenimus. Ingredimini,[z] Diis bene juvantibus. Res publica incolumis et privatas res facile salvas præstat. Publica prodendo,[18] tua nequicquam serves.' In hæc tanto animo consensum est, ut gratiæ ultro consulibus agerentur. Senatu inde misso, pro se quisque aurum, argentum, et æs in publicum conferunt, tanto certamine injecto, ut prima inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse; ut nec triumviri accipiundo,[19] nec scribæ referundo sufficerent.[q] Hunc consensum senatus equester ordo est secutus; equestris ordinis plebes. Ita sine edicto, sine coërcitione[20] magistratus,[†] nec remige in supplementum, nec stipendio res publica eguit; paratisque omnibus ad bellum, consules in provincias profecti sunt.

37. Neque aliud magis[1] tempus belli[a] fuit, quo Cartha-

[p] *Reliquum auri quicquid erit.*
[q] *Nec scribæ ad referendum in tabulas sufficerent.*

Rupert. *ex argento* vel *argentea.*—18 Vet. lib. apud Sigon. *perdendo.*—19 Al. *accipiendo,* et mox *referendo.*—20 Ita ex emendatione Gron. pro vulg. *sine cohortatione.*

NOTÆ

magistratus hoc poculi genere dabat Deo vinum.

[x] *Æris signati quina millia*] Quinque scilicet assium millia, qui hoc tempore semunciales erant. Hæc quantitas exiguam nunc summam redderet, vix ultra 145 l. 16 s. 8 d.

[y] *Ad triumviros mensarios*] De his actum lib. XXIII. c. 21.

[z] *Ingredimini*] Intellige e proximo, hanc unam viam. Gall. *Prenez cet expédient.*

[†] *Sine coërcitione* [*coërtione*] *magistratus*] Ita Pal. unus: nec abludunt alii scripti: quod idem est ac sine coërcitione; utrumque enim perinde dicitur. Vulgo *sine cohortatione;* sed hæc frustra jam adhibita: nisi interpretere, sine alia, seu nova cohortatione magistratus. Mallem, si liceret, *sine coactione.*

[a] *Magis tempus belli*] Redundare vi-

ginienses Romanique pariter variis casibus immixtis[2] magis in ancipiti spe ac metu fuerint. Nam Romanis et in provinciis, hinc in Hispania adversæ res, hinc prosperæ in Sicilia, luctum et lætitiam miscuerant: et in Italia, cum Tarentum amissum damno et dolori, tum arx cum præsidio retenta præter spem gaudio fuit: et terrorem subitum pavoremque urbis Romæ obsessæ et oppugnatæ Capua post dies paucos capta in lætitiam vertit. Transmarinæ quoque res[r] quadam vice pensatæ. Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus; Ætoli novi asciti socii Attalusque Asiæ rex, jam velut despondente fortuna Romanis imperium orientis.[b] Carthaginienses quoque Capuam amissam et Tarentum captum æquabant; et, ut ad mœnia urbis Romanæ nullo prohibente se pervenisse in gloria ponebant, ita pigebat irriti incepti, pudebatque adeo se spretos, ut, sedentibus ipsis ad Romana mœnia, alia porta exercitus Romanus[c] in Hispaniam duceretur. Ipsæ quoque Hispaniæ, quo propius spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque cæsis, debellatum ibi ac pulsos inde Romanos esse; eo plus, ab L. Marcio[d] tumultuario duce ad vanum et irritum victoriam redactam esse, indignationis præbebat.[s] [3] Ita æquante fortuna, suspensa omnia utrimque erant, integra spe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

[r] *Res Macedoniæ et Græciæ.*
[s] *Quanto majorem spem conceperant Carthaginienses fore ut post cæsos Scipiones, eorumque exercitus, bellum in Hispania, pulsis inde Romanis, confectum esset: tanto majorem indignationis causam præbebant Hispaniæ servatæ ac retentæ a Romanis duce L. Marcio, &c.*

1 Tò *magis* delendum censet J. F. Gron. quod etiam Doering.—2 *Immixti* dat Kreyssig.—3 *Præbebat* Edd. ante Drak. qui edidit ex quibusdam Mss. *præbebant*: mox *Ista* aut *æquata* conj. Rupert. vel *æquante* passive dictum putat.

NOTÆ

detur hoc *magis*, utpote mox aptiore loco usurpatum: quod vidisse Gronovium testatur filius.

[b] *Imperium orientis*] Intelligit Asiam, tum minorem, tum præsertim majorem.

[c] *Alia porta exercitus Rom. &c.*] Vid. lib. XXVI. cap. 11.

[d] *Ab L. Marcio*] Supra lib. XXV. cap. 27.

38. Hannibalem ante omnia angebat, quod Capua, pertinacius oppugnata ab Romanis, quam defensa ab se, multorum Italiæ populorum animos averterat: quos neque omnes tenere præsidiis, nisi vellet in multas parvasque partes carpere exercitum,[t] quod minime tum expediebat, poterat; nec, deductis præsidiis, spei liberam vel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem.[u] Præceps in avaritiam et crudelitatem animus ad spolianda, quæ tueri nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit. Id fœdum consilium cum incepto, tum etiam exitu fuit. Neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, sed ceterorum etiam. Quippe ad plures exemplum, quam calamitas, pertinebat. Nec consul Romanus tentandis urbibus, sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiæ principes erant Dasius et Blattius:[4][e] Dasius Hannibali amicus; Blattius, quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat, et per occultos nuntios spem proditionis fecerat Marcello; sed sine adjutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, et tum quoque magis inopia consilii potioris, quam spe effectus, Dasium appellabat. At ille, cum ab re aversus, tum æmulo potentatus inimicus,[x] rem Hannibali aperit. Arcessito utroque, Hannibal cum pro tribunali quædam ageret, mox de Blattio cogniturus, starentque summoto populo accusator et reus: Blattius de proditione Dasium appellabat.[y] 'Enimvero,' ille, velut in manifesta re, exclamat, 'sub oculis Hannibalis secum de proditione agi.' Hannibali atque eis, qui aderant, quo audacior res erat, mi-

[t] *Copias dividere.*
[u] *Fidem sociorum sinere, aut liberam manere, ut unde melioris conditionis spes ostenderetur, eo se verteret; aut trepidam metu imminentis ab hostibus periculi.*
[x] *Et alienus ab eo consilio, et infensus Blasio æmulo potentiæ in civitate, &c.*
[y] *Solicitabat Dasium ad prodendum Romanis oppidum.*

4 '*Blattius* Ms. Flor. et Put. In aliis libris *Blatius*, (ut ap. Appian.) *Blactius*, *Blasius*: apud Valer. *Blasius* et *Blassius*. Cf. Gron. Obss. IV. 11.

NOTÆ

[e] *Blattius* [*Blasius*] In scriptis *Blattius* vocatur: et Appiano Βλάττιος.

nus similis veri visa est. 'Æmulationem profect oatque odium esse; et id crimen afferri, quod, quia testem habere non posset, liberius fingenti sit.'[5] [f] Ita inde dimissi sunt. Nec Blattius[6] ante abstitit tamen tam audaci incepto, quam idem obtundendo docendoque, quam ea res ipsis patriæque salutaris esset, pervicit, ut præsidium Punicum (quingenti autem Numidæ erant)[7] [g] Salapiaque traderetur Marcello. Nec sine cæde multa tradi potuit. Longe fortissimi equitum[h] toto Punico exercitu erant. Itaque, quanquam improvisa res fuit, nec usus equorum in urbe erat, tamen, armis inter tumultum captis, et eruptionem tentaverunt, et, cum evadere nequirent, pugnantes ad ultimum occubuerunt: nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium vivi venerunt. Plusque aliquanto damni hæc ala equitum amissa Hannibali, quam Salapia, fuit:[s] nec deinde unquam Pœnus (quo longe plurimum valuerat) equitatu superior fuit.

39. Per idem tempus, cum in arce Tarentina vix inopia

[s] *Majori detrimento fuit Hannibali horum equitum, quam Salapiæ urbis amissio.*

p. 166.' *Rupert.* *Blasius* Gron. Doujat. Crev.—5 '*Liberius fingenti sit.* Ita egregie hunc locum ex ineptis et corruptis lectionibus, quas conspicere licet apud Drakenborchium, refinxit J. Fr. Gronovius.' *Doering.* Vid. Not. Var. Paulo ante *potuisset* Gron. Douj. Crev.—6 Al. *Nec Blasius ante abstitit tam audaci incepto.* Put. *abstitit tament audaci.*—7 Olim *hi autem Numidæ erant.*

NOTÆ

[f] *Liberius fingenti sit*] Vulgo *liberius fingeretur.* In Mss. quibusdam est *liberius fingenti.* In aliis *fingentis ita.* In Put. *fingentis itia:* unde acute Gron. reponit *liberius fingenti sit.* Adducitque eandem loquendi formam ex ipso auctore lib. xxx. 'Colloquium Hannibalis in secreto habitum, ac liberum fingenti, qua velit flecti.' Sensus hujus loci hic est, Hannibalem judicasse Dasium ex simultate eam accusationem in Blasium attulisse, quæ libere fingi posset, seu quæ liberum ei præberet fingendi campum, cum res testibus careret.

[g] *Quingenti autem Numidæ erant*] Desideratur numerus in plerisque scriptis: sed supplendus ex Valerio Max. lib. III. cap. 8. hoc ipsum Blasii factum post Livium narrante. Inde, atque ex more Livii numerum in his rebus adjicere soliti, Sigonio visum, pronomen *Hi,* quod editi habent, mutare in notam numeralem D. seu IↃ. quam lectionem ex Palatinorum uno confirmat Gron. ubi scriptum, *id autem Numidæ erant.*

[h] *Fortissimi equitum*] Illi scilicet quingenti Numidæ, qui Salapiæ in præsidio.

tolerabilis esset, spem omnem præsidium, quod ibi erat, Romanum præfectusque præsidii atque arcis M. Livius in commeatibus ab Sicilia missis habebant. Qui ut tuto præterveherentur oram Italiæ, classis viginti ferme navium Rhegii stabat.[i] Præerat classi commeatibusque D. Quintius, obscuro genere ortus, ceterum multis fortibus factis gloria militari illustris. Primo quinque naves, quarum maximæ duæ triremes a Marcello ei traditæ erant, habuit: postea rem impigre sæpe gerenti tres additæ quinqueremes: postremo ipse, a sociis Rheginisque et a Velia[k] et a Pæsto[8] debitas ex fœdere exigendo, classem viginti navium,[l] sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectæ classi Democrates cum pari classe navium Tarentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe, ad Sacriportum[m] obvius fuit. Velis tum forte, improvidus futuri certaminis, Romanus veniebat. Sed circa Crotonem Sybarimque suppleverat remigio naves, instructamque et armatam egregie pro magnitudine navium classem habebat: et tum forte sub idem fere tempus et venti vis omnis cecidit, et hostes in conspectu fuere, ut ad componenda armamenta expediendumque remigem ac militem ad imminens certamen satis[9] temporis esset.[n] Raro alias tantis

8 Al. omittunt præpositionem ante *Pæsto*, et præterea scribunt *Pesto*. Mox Voss. Gallic. et Pall. omnes *triginta navium*.—9 *Vix* ante *satis* in qui-

NOTÆ

[i] *Rhegii stabat*] De hoc Rhegio Brutiorum, deque Pæsto Lucanorum, dictum alibi.

[k] *A Velia*] Velia, quæ et Helia, Lucaniæ maritimum oppidum inter Pæstum et Buxentum fuit: hod. *Castell' à mare della Brucca*.

[l] *Classem viginti navium*] Imo triginta, si manuscriptis fides. Quam classem effecerat hic Quintius additis, ad octo naves sibi a Marcello traditas, aliis octodecim, quas a vicinis eo tractu sociis Romanorum exegerat, qui ad certumna vigiorum numerum Romanis suppeditandum tenebantur ex fœdere cum ipsis inito.

[m] *Ad Sacriportum*] Ejus quidem nominis locus in Latio apud Præneste memoratur Appiano, ubi oppressus est Marius. Sed hic maritimus fuit locus, et vere portus, haud procul Metaponto et Bradani ostio, in Tarentinorum et Lucaniæ confinio, uti ex Livii narratione colligitur, qui XV. millibus ab urbe ponit, nempe a Tarento.

[n] *Ut . . . satis temporis esset*] Gall. *En sorte qu'il y eût justement assez de*

animis justæ concurrerunt classes: quippe cum in majoris discrimen rei, quam ipsæ erant, pugnarent;[a] Tarentini, ut, recuperata urbe ab Romanis post centesimum prope annum,[o] arcem etiam liberarent; spe commeatus quoque hostibus, si navali prælio possessionem maris ademissent, interclusuros:[†p] Romani, ut, retenta possessione arcis, ostenderent, non vi aut virtute, sed proditione ac furto, Tarentum amissum. Itaque ex utraque parte signo dato cum rostris concurrissent, neque retro navem inhiberent,[q] nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus navem erat, ferrea injecta manu;[b] ita conserebant[10] ex propinquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed gladiis etiam prope

[a] *Quod certarent de servanda vel capienda arce Tarentina, quæ res majoris erat momenti, quam ipsæ classes.*

[b] *Injecto harpagone in hostilem navem, quam quisque assequi atque apprehendere potuerat, non sinebant hostes ab se distrahi atque avelli.*

busdam libris exhibetur.— † ' *Spe commeatus quoque* ... *interclusuros*, h. e. spe quoque concepta, (sperantes simul,) se commeatus interclusuros esse hostibus. Itaque non opus est, ut nostra lectio cum Crevierio et aliis mutetur in *spem commeatus* (in casu secundo) *quoque interclusuri*. Tentata scilicet est hæc correctio ab iis, qui usum ablativi *spe* non caperent. *Spe quoque* dictum est pro, cum spes quoque esset.' *Doering*. Vulg. non respuit Rupert. Doujat. dat

NOTÆ

temps, &c. Sigon. ex vet. lib. addita voce, scribi vult, *vix satis temporis esset*, quam usitatiorem loquendi formam nemo negaverit.

[o] *Post centesimum prope annum*] Si numeres a consulatu C. Fabricii secundo, et Q. Æmilii etiam secundo, id est, an. urbis 475. quo de Lucanis, Brutiis, Tarentinis Fabricius triumphavit, fient anni 68. Si cum Sigonio a L. Papirii Cursoris, et Sp. Carvilii secundo consulatu, quo arx et urbs Tarentina in Romanorum venit potestatem, anno urbis 481. existent anni duntaxat 62.

[p] *Spe commeatus quoque .... interclusuros* [*interclusuri*] Plana satis hujus loci sententia, acriter pugnasse Tarentinos, animo non commeatum modo, sed spem ipsam commeatus intercludendi hostibus, si eis possessionem maris ademissent navali prælio victis. Quoniam tamen Put. aliique scripti habent *interclusuros*, legit Gronov. *spe* non *spem*, ut sensus sit, eosdem Tarentinos ad pugnam animatos spe concepta fore ut si victores extitissent, Romanorum commeatus intercluderent. Verum præstat meo judicio prior sententia.

[q] *Neque retro navem inhiberent*] Hic fere mos navalium præliorum fuit, ut post primum concursum naves invicem recederent, iterum impetu majori reversuræ. *Inhibendi* autem verbo uti Livium, pro eo quod est agere, atque impellere, jam antea est annotatum. Erit ergo *neque retro inhiberent*, idem quod non retro agerent.

collato pede gereretur res.[11 r] Proræ inter se junctæ hærebant, puppes alieno remigio circumagebantur.[s] Ita in arcto stipatæ erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret. Frontibus velut pedestris acies urgebant, perviæque naves pugnantibus erant.[a] Insignis tamen inter ceteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminis concurrerant inter se. In Romana nave ipse Quintius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, sed privato etiam odio invisus atque infestus Romanis; quod ejus factionis erat, quæ Tarentum Hannibali prodiderat. Hic Quintium, simul pugnantem hortantemque suos, incautum hasta transfigit. Ille atque præceps[12 t] cum armis procidit ante proram. Victor Tarentinus, in turbatam duce amisso navem impigre transgressus, cum summovisset hostes, et prora jam Tarentinorum esset, puppim male conglobati tuerentur Romani; repente et alia

[a] *Et ex una in alteram navim patebat certantibus aditus.*

spe commeatus . . . intercludi.—10 Al. *conferebant.*—11 Olim *collato pede præliarentur.* Quidam Mss. *collato pede quereretur.* Tertius Pal. *gereretur.* Put. *quereretur res.*—12 ' *Ille atque præceps procidit,* v. ad Præf. n. 13. *Ille simul atque p. cum armis p. a. proram, victor* cet. Curio et post eum alii edidere. Sed illud *simul* abest a Mss. et antt. Edd. prob. Gron. qui monet *atque* h. l. ut et alibi, inpr. ap. Plautum, positum esse pro continuo vel statim. Cf. Duker. et Drak. ad h. l. et ad XXVII. 21. Gell. X. 29. Burm. et Heyne ad Virg. Georg. I. 203. Davis. ad Cic. Leg. II. 4. et Schelleri Lex. Lat. Forte leg. *transfigit, atque* (et) *ille* cet.' *Rupert.* ' Livium in hoc loco et in hac verborum collocatione *atque* pro statim, continuo, posuisse, nondum, ut crederem, a me impetrare potui. Si vere Livius scripsit *atque,* haud dubie ante

NOTÆ

[r] *Prope collato pede gereretur res*] Plerique scripti habent, *collato pede quereretur.* Gron. ex Put. ubi scriptum *quereretur res,* conjicit *gereretur res.* Vulgo legitur, *prope collato pede præliarentur.* Quod ceteris facilius, si codicis alicujus testimonio nitatur.

[s] *Puppes alieno remigio circumagebantur*] Cum enim cohærerent inter se naves, necesse erat ut cujus validiores erant remiges, cum ea hostilis quoque circumageretur.

[t] *Ille atque præceps, &c.*] Hic *atque* sumitur pro statim vel continuo, ut observat A. Gell. lib. X. cap. ult. adducto loco Virgilii, I. Georg. ' Si brachia forte remisit, Atque illum in præceps prono rapit alveus amni.' Ceterum si vulgarem editionem sequamur, proclivior erit intellectus; sic enim habet, *ille simul atque præceps cum armis procidit ante proram; victor Tarentinus, &c.*

a puppi triremis hostium apparuit. Ita in medio circumventa Romana navis capitur. Hinc ceteris terror injectus, ut prætoriam navem captam videre; fugientesque passim, aliæ in alto mersæ, aliæ in terram remis abreptæ, mox prædæ fuere Thurinis Metapontinisque. Ex onerariis,[u] quæ cum commeatu sequebantur, perpaucæ in potestatem hostium venere: aliæ, ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela,[x] in altum evectæ sunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. Nam ad quatuor millia hominum frumentatum egressa, cum in agris passim vagarentur; Livius, qui arci præsidioque Romano præerat, intentus in omnes occasiones gerendæ rei, C. Persium, impigrum virum, cum duobus millibus armatorum ex arce emisit; qui, vage effusos per agros palatosque adortus, cum diu passim cecidisset, paucos ex multis, trepida fuga incidentes semiapertis portarum foribus, in urbem compulit, ne urbs eodem impetu caperetur.[13] [y] Ita æquatæ res ad Tarentum; Romanis victoribus terra, Tarentinis mari. Frumenti spes, quæ in oculis fuerat, utrosque frustrata pariter.

40. Per idem tempus Lævinus consul, jam magna parte anni circumacta, in Siciliam,[14] veteribus novisque sociis expectatus, cum venisset, primum ac potissimum omnium ratus, Syracusis[15] nova pace inconditas componere res.[z]

atque vocula quædam excidit, v. c. *pronus*.' Doering.—13 '*Ne urbs eodem impetu caperetur*, verba quæ pendent a *semiapertis*; unde vel illa post hanc vocem, vel *in urbem compulit* post *multis* ponenda suspicari possis. Cf. Jac. Gron. ad Gell. XII. 5. Ante *ne* Pal. sec. inserit *parumque abfuit*, quod probant Gebh. et Doer.' *Rupert.*

14 *In Sicilia*, omisso commate, Gron. et Doujat.—15 Olim *Syracusanis*.

NOTÆ

[u] *Ex onerariis*] *Naves onerariæ* dicuntur, quæ commeatui aliisque oneribus ferendis destinatæ sunt, opponunturque armatis. Gall. illæ *Vaisseaux de charge*; hæ *vaisseaux de guerre*.

[x] *Obliqua transferentes vela*] In tempestate colliguntur vela ad obliquum cursum, ne recta adversum ventum incurrens navis mergatur. Æneid. v. 'Obliquatque sinus in ventum.' Gall. *aller à la bouline*.

[y] *Ne urbs eodem impetu caperetur*] Hæc non ad proxima referri debent, sed ad superiora, *semiapertis portarum foribus*: ideo scilicet *semiapertis, ne urbs eodem impetu caperetur*: quod recte vidit Tan. Faber.

[z] *Syracusis nova pace inconditas com-*

Agrigentum[a] inde (quod belli reliquum erat, tenebaturque a Carthaginiensium valido præsidio) duxit legiones: et affuit fortuna[16] incepto. Hanno erat imperator Carthaginiensium, sed omnem in Mutine Numidisque spem repositam habebant.[17] [b] Per totam Siciliam vagus prædas agebat ex sociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ulla, nec, quin erumperet, ubi vellet, prohiberi poterat. Hæc ejus gloria, quia jam imperatoris quoque famæ officiebat, postremo in invidiam vertit; ut ne bene gestæ quidem res jam Hannoni propter auctorem satis lætæ essent.[d] Propter quæ postremo præfecturam ejus filio suo dedit, ratus, cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum. Quod longe aliter evenit. Nam veterem favorem ejus sua insuper invidia auxit.[e] Neque ille indignitatem injuriæ tulit, confestimque ad Lævinum occultos nuntios misit de tradendo Agrigento. Per quos ut est facta fides compositusque rei gerendæ modus, portam ad mare ferentem Numidæ cum occupassent, pulsis inde custodibus aut cæsis, Romanos ad id[18] ipsum missos in urbem acceperunt. Et cum agmine jam in media urbis ac forum[19] magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud, quam tumultum ac secessionem (id quod et ante acciderat) Numidarum esse, ad com-

[d] *Ita ut Hanno haud multum rebus etiam feliciter gestis lætaretur, quæ ipsi non placebant, eo quod earum auctor esset Mutines.*

[e] *Etenim malevolentia sua gratiam, quam antea consecutus apud Pœnos Mutines erat, mirum in modum adauxit.*

Put. *Syracusus.*—16 Al. *duxit legiones. affuit fortuna.*—17 'Male omnes libri (præter Put. et Colb.) *habebat;* nam sic Hanno non irritasset Mutinen ablata præfectura.' *J. F. Gron.*—18 Quidam codd. omittunt alterum pronomen *id.*—19 'In aliis editt. vel *in media urbe ac foro*, vel *in mediam ur-*

NOTÆ

ponere res] Vulgo *Syracusanis.* Legendum videtur ex Colb. meliori, *Syracusanus*, nimirum res.

[a] *Agrigentum*] Græcis Agragas, ad ostia fluvii cognominis, in ora Siciliæ meridionali, totius insulæ quondam amplissima urbs, nunc vulgo *Gergenti.*

[b] *In Mutine Numidisque spem repositam habebant*] Vulgo *habebat;* sed et ratio Gronovii, et liber Colb. volunt reponi in numero plurali, *habebant*, nimirum Carthaginienses, non Hanno; qui, si spem omnem in Mutine repositam habuisset, eum non fuisset irritaturus ablata præfectura.

primendam seditionem processit. Atque ille, cum ei multitudo major, quam Numidarum, procul visa, et clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures accidisset, prius, quam ad ictum teli[20] veniret, capessit fugam. Per aversam portam emissus, assumto comite Epicyde, cum paucis ad mare pervenit; nactique opportune parvum navigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam trajecerunt. Alia multitudo Pœnorum Siculorumque, ne tentato quidem certamine, cum cæci in fugam ruerent clausique exitus essent, circa portas cæsa. Oppido recepto Lævinus, qui capita rerum Agrigenti erant,[f] virgis cæsos securi percussit: ceteros prædamque vendidit. Omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam cum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. Prodita brevi sunt viginti oppida: sex vi capta: voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. Quarum civitatium[c] principibus cum pro cujusque merito consul pretia pœnasque[1][d] exsolvisset, coëgissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romæ atque Italiæ (id quod multis sæpe tempestatibus fecerat) annonam levaret; ab Agathyrna[e] inconditam multitudinem secum in Italiam transvexit.

[f] *Primariis civibus, qui supra reliquos eminebant.*

bem ac forum, vel *in mœnia urbis ac forum.*' Doering.—20 '*Ad ictum teli.* Pro *ictum* legendum esse *jactum* eleganter conjicit Perizonius, probante, et multis exemplis hunc usum loquendi confirmante, Drakenborchio. Attamen infra quoque XXVIII. 30. 'jam enim sub ictu teli erant.'' *Doering.* Necnon probat Rupert.—1 Quidam libri vett. *præmia pœnasque.*

NOTÆ

[c] *Civitatium*] Perinde dicitur ac *civitatum,* quemadmodum *ætatium,* pro *ætatum,* apud Cic. de Legibus, quibus alia ubique similia.

[d] *Pretia* [*præmia*] *pœnasque*] Regius et Put. et Colbertinorum melior habent *pretia pœnasque:* et Liv. lib. V. 'pretium' sumsit in utramque partem, 'cum et recte et perperam facto pretium deberetur.'

[e] *Ab Agathyrna*] *Agathyrsum* Strabo et Plinius appellant, *Agathyrium* Ptolomæus. Fuit oppidum in ora Siciliæ boreali, inter Halesam et Tyndarium, cujus rudera juxta *S. Marco,* sub promontorio, cui nunc no-

Quatuor millia hominum erant, mixti ex omni colluvione exules, obærati, capitalia ausi plerique, et cum in civitatibus suis[f] ac sub legibus vixerant, et postquam eos ex variis causis fortuna similis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. Hos neque relinquere Lævinus in insula, tum primum nova pace coalescente, velut materiam novandis rebus, satis tutum ratus est: et Rheginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, assuetam latrociniis quærentibus manum. Et, quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est.[g]

41. In Hispania principio veris P. Scipio, navibus deductis[h] evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Iberi fluminis petere jubet. Eodem legiones ex hybernis convenire cum jussisset, ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. Quo cum venisset, alloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, concione advocata, ita disseruit: 'Nemo ante me novus imperator militibus suis prius, quam opera eorum usus esset, gratias agere jure ac merito potuit. Me vobis prius, quam provinciam aut castra viderem, obligavit fortuna: primum, quod ea pietate erga patrem patruumque meum[g] vivos mortuosque fuistis: deinde, quod amissam tanta clade provinciæ possessionem integram, et populo Romano et successori mihi, virtute vestra obtinuistis. Sed cum jam benignitate Deum id paremus atque agamus, non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Pœni maneant, nec ut pro ripa Iberi stantes arceamus transitum hostis,[2][h] sed

[g] *Finitum est eo anno bellum.*
[h] *Adductis in portum ex armamentario navigiis.*

NOTÆ

men *Capo d'Orlando*, in valle *di Demona*.

[f] *Et cum in civitatibus suis*] Refer ad superiora. Sensus enim, opinor, hic est: hos homines capitalia crimina patrasse et seorsim, eo tempore quo in civitatibus quisque suis degebant; et conjunctim postquam patria pulsi fortuito convenerant.

[g] *Erga patrem patruumque meum*] Pub. Cornelium Scipionem patrem, Cneium patruum, qui defectione sociorum a Pœnis misere cæsi, supra lib. XXV. c. 34. et 36.

ut ultro transeamus transferamusque bellum; vereor, ne cui vestrum majus id audaciusque consilium, quam aut pro memoria cladium nuper acceptarum, aut pro ætate mea, videatur. Adversæ pugnæ in Hispania nullius in animo, quam meo, minus obliterari possunt; quippe cui pater et patruus intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumularetur familiæ nostræ funus, interfecti sunt.[3] Sed ut familiaris pæne orbitas ac solitudo frangit animum; ita publica cum fortuna tum virtus desperare de summa rerum prohibet. Ea fato quodam data nobis sors est,[4] [i] ut magnis omnibus bellis victi vicerimus. Vetera omitto, Porsenam, Gallos, Samnites: a Punicis bellis incipiam. Quot classes, quot duces, quot exercitus priore bello amissi sunt? Jam quid hoc [5] bello memorem?[k] Omnibus aut ipse affui cladibus; aut, quibus abfui,[l] maxime unus omnium eas sensi. Trebia, Trasimenus, Cannæ, quid aliud sunt, quam monumenta occisorum exercituum consulumque Romanorum? Addo defectionem Italiæ, Siciliæ majoris partis, Sardiniæ. Adde ultimum terrorem ac pavorem, castra Punica inter Anienem et mœnia Romana posita, et visum prope in portis victorem Hannibalem. In hac ruina rerum stetit una integra atque im-

2 *Transitu* Cantabrig. *Arceamus transitu hostes* edidit Drak. ex emendatione Gron. et sic dant Doering. et Kreyssig.—3 *Interfecti sint* malebat Gron. —4 Olim legebatur *Eo fato quo donata nobis sors est.* Quidam codd. *eo fato* (vel *facto*) *quo damnata.* Put. *ea fato quodam nata.*—5 *Hoc de bello* conj.

NOTÆ

[h] *Arceamus transitum hostis*] Elegantius ex Cantabr. Cod. Jac. Gron. *Arceamus transitu hosteis.*

[i] *Ea fato quodam data nobis sors est*] *Nobis*, nempe Romanis. Hæc forte vera lectio eruta a Gronovio ex Put. ubi *nata*, quod ferri posset: melius tamen videtur *data*; ut apud Virg. I. Æneid. 'Hoc mihi sorte datum:' et apud nostrum lib. III. 'Data fato etiam quodam Furiæ genti Gallica bella.'

[k] *Jam quid hoc bello memorem*] Sic scripti quos vidi: et sensus est, quid gestum hoc bello memorem? Minus elegantiæ habet illud Sigonii, *quid hoc de bello memorem?*

[l] *Quibus abfui*] Clades Hispanicas intelligit, ubi pater patruusque ipsius occubuerant, cum ille in exercitibus Italicis esset. Nam et apud Trebiam patrem vulneratum admodum adolescens corpore suo protexisse dicitur, lib. XXI. c. 46. Quod et Polyb. affirmat lib. X.

mobilis virtus populi Romani. Hæc omnia strata humi erexit ac sustulit. Vos omnium primi, milites, post Cannensem cladem vadenti Hasdrubali ad Alpes Italiamque—qui si se cum fratre conjunxisset, nullum jam nomen esset populi Romani—ductu auspicioque patris mei obstitistis. Et hæ secundæ res illas adversas sustinuerunt. Nunc, benignitate Deum, omnia secunda, prospera, in dies lætiora ac meliora in Italia Siciliaque geruntur. In Sicilia Syracusæ, Agrigentum[6] captum, pulsi tota insula hostes, receptaque provincia in ditione[7] populi Romani est.[m] In Italia Arpi recepti, Capua capta. Iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii compulsus, nihil jam majus[8] precatur Deos, quam ut incolumi cedere atque abire ex hostium terra liceat. Quid igitur minus conveniat, milites, quam, cum aliæ super alias clades cumularentur, ac Dii prope ipsi cum Hannibale starent, vos hic cum parentibus meis (æquentur enim etiam[9] honore nominis[n]) sustinuisse labantem fortunam populi Romani, nunc eosdem, quia illic omnia secunda lætaque sunt, animis deficere? Nuper quoque quæ acciderunt, utinam tam sine meo luctu, quam vestro, transissent![o] Nunc Dii immortales imperii Romani præsides, qui centuriis omnibus, ut mihi imperium juberent dari,[10] fuere auctores, iidem auguriis auspiciisque, et per nocturnos etiam visus,[p] omnia læta ac prospera portendunt. Animus quo-

Sigon.—6 *Agrigentumque* Gron. Doujat. Crev.—7 In quibusdam Edd. *in ditionem* exhibetur.—8 Vet. lib. apud Sigon. *nihil jam magis.*—9 Al. *æquentur*

NOTÆ

[m] *Receptaque provincia in ditione populi Romani est*] Variant libri: meliores *in ditione*, plerique habent *in ditionem*; utrumque in eundem sensum: quid enim, quantum ad sententiam, distant *provincia recepta*, seu reducta *est in ditionem*; et *provincia recepta*, id est, recuperata, *in ditione est?* hoc ego malim.

[n] *Æquentur enim etiam honore nominis*] Patruus cum patre.

[o] *Utinam tam sine meo luctu, quam vestro, transissent*] Ipse Scipio patrem ac patruum cæsos lugebat: milites exercitus quem alloquebatur, incolumes; et cæsis ducibus magnaque parte commilitonum, ipsi tamen victores.

[p] *Per nocturnos etiam visus*] Se a Neptuno in quiete monitum, ut Car-

que meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, præsagit, nostram Hispaniam esse:[q] brevi extorre hinc omne Punicum nomen maria terrasque fœda fuga impleturum. Quod mens sua sponte divinat, idem subjicit ratio haud fallax. Vexati ab iis socii nostram fidem per legatos implorant. Tres duces discrepantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diversissimas regiones distraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quæ nuper nos afflixit. Nam et deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos, et diduxerunt exercitus; quæ patri patruoque meo causa exitii fuit. Nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. Vos modo, milites, favete nomini Scipionum, soboli imperatorum vestrorum, velut accisis recrescenti stirpibus.[r] Agite, milites veteres, novum exercitum novumque ducem traducite Iberum,[i] traducite in terras cum multis fortibus factis sæpe a vobis peragratas. Brevi[11] faciam, ut, quemadmodum nunc noscitatis in me patris patruique similitudinem oris vultusque et lineamenta corporis, ita ingenii, fidei, virtutisque ad exemplum expressam effigiem[12] vobis reddam, ut revixisse aut renatum sibi quisque Scipionem imperatorem dicat.'

42. Hac oratione accensis militum animis, relicto ad præsidium regionis ejus[s] M. Silano cum tribus millibus

[i] *Ducite trans Iberum.*

enim ipsi etiam; et mox *labentem.*—10 Del. *dari* conj. Duk.—11 Sigon. vult *breve.*—12 '*Fidei virtutisque ad exemplum expressam effigiem vobis reddam*, pro vulg. *exemplum expressam ad effigiem*, edidi ex emend. Ruhnken. ad Rutil. Lup. de fig. p. 108. *et* vel *atque expressam effigiem*, vel *et expressam adeo effigiem*, conj. Duk. ut Scipio expressa effigies ingenii cet. esse, eamque in se expressam videri et ab omnibus cognosci voluerit.' *Rupert.* Probat etiam Doering.

NOTÆ

thaginem novam invaderet, militibus Scipio affirmavit, auctore Polybio: quod et Noster indicat extremo cap. 45.

[q] *Nostram Hispaniam esse*] Præsenti tempore utitur, ut ostendat et certo et brevi Romanorum futuram Hispaniam.

[r] *Velut accisis recrescenti stirpibus*] Metaphora ab arboribus ducta.

[s] *Regionis ejus*] Cosetanorum, vicinorumque circa Iberi ostia populorum, ubi hodie Archiepiscop. Tarraconensis.

peditum et trecentis equitibus,[t] ceteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia et quingenti equites) Iberum trajecit. Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diversas regiones[u] discessissent Punici exercitus, proximum aggrederetur, periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret,[k] nec par esset unus tot exercitibus, Carthaginem Novam[x] interim oppugnare statuit; urbem cum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam; (ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniæ obsides erant;) sitam præterea cum opportune ad trajiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantævis classi, et nescio an unum[13] [y] in Hispaniæ ora, qua nostro adjacet mari. Nemo omnium, quo iretur, sciebat, præter C. Lælium. Is, classe circummissus, ita moderari cursum navium jussus erat, ut eodem tempore exercitus ostenderetur,[14] [z] et classis portum intraret. Septimo die ab Ibero Carthaginem ventum est simul terra marique.

[k] *Ne occasionem ipsis daret sese conjungendi.*

13 Al. *unam* probante Sigon. coll. Polyb. x. 8. pr.—14 Edd. et alter Pe-

NOTÆ

[t] *Et trecentis equitibus*] Quingentos Polyb. numerat.

[u] *In tres tam diversas regiones*] Hasdrubal Hamilcaris filius circa Saguntum, *dans le Royaume de Valence:* Mago supra Castulonensem saltum, *sur la frontière de la Castille nouvelle, et du Royaume de Murcie:* Hasdrubal Gisgonis ad Gades, *vers l'extrémité de l'Andalousie Méridionale.* Alibi eos locat Polybius, et longius adhuc ab Ibero.

[x] *Carthaginem Novam*] *Carthagena*, in regno Murciæ: de qua supra XXI. 5.

[y] *Nescio an unum*] Intelligi potest de portu Carthaginis Novæ, qui adhuc capacissimus habetur in Mediterraneo mari: nec alia est Polybii mens cum lib. x. ait hanc urbem in Hispania solam esse (ὅτι.. μόνη σχεδὸν) quæ portus haberet classi et navalibus copiis accommodatos, &c.

[z] *Exercitus ostenderetur*] Ita legendum ex Palat. Nam si Petav. et Colb. sequamur, ubi *eodem tempore exercitus ostenderet;* interserendum erit pronomen *se*. Rhenanus sensum quidem explicuit, sed non Livianis verbis, cum scripsit, *eodem tempore Scipio a terra exercitum ostenderet.* Illa enim *Scipio a terra*, subdititia sunt. 'Exercitum' autem dicit Livius pro terrestribus copiis, et alibi quoque classi opponit, ut lib. XXXII. 'cum magnis classibus exercitibusque mare trajecerunt.'

Castra ab regione urbis, qua in septemtrionem versa est, posita: his ab tergo (nam frons natura tuta erat) vallum objectum.[15] [a] Ceterum sita Carthago[16] sic est. Sinus est maris media fere Hispaniæ ora, maxime Africo[b] vento oppositus, et quingentos passus[17] introrsus retractus,[c] paululo plus passuum in latitudinem patens. Hujus in ostio sinus parva insula[d] objecta ab alto portum ab omnibus

tav. *ostenderet*, unde Gron. conj. *se ostenderet*. Vid. Not. Var.—15 'Vocem *frons* inseruit Rhen. (cf. Sil. xv. 227.) In Mss. et Edd. antt. legitur: *his ab tergo (nam natura tuta erant) nullum vallum objectum*. Hinc J. Fr. Gron. conj. *his ab tergo (alia natura tuta erant) duplum vallum o.* vel *(nam natura t. e. alia) v. o.* Jac. Gron. *ante natura tuta erant*. Schel. ad Polyb. de castramet. p. 1151. et Drak. *his ab tergo (nam natura tuta erant) vallum o.* vel *his nisi ab tergo . . . nullum vallum o.*' Rupert.—16 Olim legebatur *Etenim sita Carthago*. —17 '*Quingentos passus* cet. immo *MMD. passus*, et mox *paululo plus passuum M.* ex Polyb. legendum jam monuere Sigon. et Duker.' *Rupert.*

NOTÆ

[a] *His ab tergo (nam frons natura tuta erat) vallum objectum*] Quæ sit hujus loci sententia ex Polybio patet, qui ait Scipionem ad septemtrionalem urbis partem castrametatum: exterius quidem (κατὰ μὲν τὴν ἐκτὸς ἐπιφάνειαν) duplici aggere et fossa a mari ad mare castra cinxisse: at, interiora in civitatem versa, sine vallo reliquisse, quod ipsa loci natura satis ei securitatis præberet, ob stagnum, scilicet quo clauditur Carthago, colle haud ita magno continenti commissa. Igitur 'tergum' Nostro exteriorem castrorum partem significat, 'frons' propiorem urbi, et obsessis obversam.

[b] *Maxime Africo*] Medius hic ventus inter solem occidentem et meridiem: nautis in Mediterraneo mari, *Garbino*, aut *Lebecce*, in Oceano *Sud-ouest*. Latinis Africus, quod ab Africa seu Carthagine spiret. Vide Gell. II. 22.

[c] *Quingentos passus introrsus retractus*] Polyb. (quem fere sequitur Noster) aliter hæc spatia metitur: ait enim τὸ βάθος, quod plerumque profunditatem, hic intimum recessum, seu longitudinem significat, esse quasi viginti stadiorum, hoc est, passuum duorum millium supra quingentos; τὸ πλάτος (latitudinem) ἐν ταῖς ἀρχαῖς, circa ostium nimirum portus, sive sinus, stadiorum ferme decem, hoc est, passuum mille ducentorum et quinquaginta, dimidium nempe superioris numeri.

[d] *Parva insula*] Adeo parva ut lencæ unius ambitu terminetur. Scombrariam vocarunt a scombrorum piscatione: vulgo *Escombrera*. Ortum versus est Scombraria promontorium, nunc *Cabo de Palos*: distat hæc insula stadiis 24. ab Nova Carthagine, auctore Strab. Totum hunc portum ita Polyb. describit, ut videatur Virg. illum cogitasse Æn. I. quamvis ad Carthaginem Africæ depingat. 'Est in secessu longo locus: insula portum Efficit objectu laterum, quibus omnis ab alto Frangitur, inque sinus scindit sese unda reductos. Hinc atque hinc vastæ rupes, geminique minantur In cœlum scopuli, quorum sub vertice late Æquora tuta silent.'

ventis, præterquam Africo, tutum facit. Ab intimo sinu peninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis et a meridie cincta mari: ab occasu stagnum claudit, paulum et ad septemtrionem fusum; incertæ altitudinis, utcumque exæstuat aut deficit mare.[e] Continenti urbem jugum ducentos fere et quinquaginta passus patens conjungit.[f] Unde, cum tam parvi operis munitio esset, non objecit vallum imperator Romanus: seu fiduciam hosti superbe ostentans, sive ut subeunti sæpe ad mœnia urbis recursus pateret.

43. Cetera, quæ munienda erant, cum perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit, circumvectusque classem, cum monuisset præfectos navium, ut vigilias nocturnas intenti servarent, omnia ubique primo obsessum hostem conari;[g] regressus in castra, ut consilii sui rationem, quod ab urbe potissimum oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet, et spem potiundæ cohortando faceret, concione advocata ita disseruit: 'Ad urbem unam oppugnandum[18] [h] si quis vos adductos credit, is magis operis vestri, quam

18 Quatuor Mss. et vett. Edd. *oppugnandam*, quod rectius opinatur Ru-

NOTÆ

&c. Sunt tamen quibus Homeri locum XIII. Odysseæ, hic imitatus credatur Maso.

[e] *Utcumque exæstuat aut deficit mare*] *Utcumque* hic significat prout, seu perinde ut. Quomodo accipi videtur a *Cic.* in Oratore, 'Utcumque se affectum videri, et animum audientis moveri volet, ita certum vocis admovebit sonum:' atque a Plauto in Pœnulo, 'Utcumque est ventus, exin velum vortitur.' Acceperat prius Scipio a piscatoribus stagni hujus naturam, quod lutulentum ubique, plerisque locis vadosum esset, et quod magna ex parte quotidie circa vesperam decresceret. Alia quoque ad rem utilia perscrutatus fuerat.

[f] *Continenti urbem jugum, &c. conjungit*] Polyb. isthmum, et montem appellat in peninsulæ formam, quem *tumulum* et *jugum* vocat noster, et quo urbs continenti adhæret.

[g] *Omnia ubique primo obsessum hostem conari*] Ideo intentos jusserat esse præfectos navium, quod obsidionis initio maximi esse consueverunt conatus eorum qui obsidentur.

[h] *Ad urbem unam oppugnandum*] An *ad oppugnandam* legas, parum interest. Quæ sequuntur ex Polybio fere mutuatus est Liv. nec totam Scipionis apud eum orationem expressit.

emolumenti rationem exactam, milites, habet.[l] Oppugnabitis enim vere mœnia unius urbis, sed in una urbe universam ceperitis Hispaniam. Hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque: qui, simul in potestate vestra erunt, extemplo omnia, quæ nunc sub Carthaginiensibus sunt, in ditionem[19] tradent. Hic pecunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant, et quæ nobis maximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit. Hic tormenta, arma, armamenta, et omnis apparatus belli est, qui simul et[m][20] vos instruet, et hostes nudabit. Potiemur præterea cum pulcherrima opulentissimaque urbe, tum opportunissima portu egregio, unde terra marique, quæ belli usus poscunt, suppeditentur. Quæ cum magna ipsi habebimus, tum demserimus hostibus multo majora. Hæc illis arx, hoc horreum, ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est. Hinc rectus in Africam[1] cursus est:[i] hæc una inter Pyrenæum et Gades statio: hinc omni Hispaniæ imminet Africa.[n] Sed, quoniam vos instructos et ordinatos cognosco, ad Carthaginem Novam oppugnandam totis viribus et bono animo transeamus.' Cumque omnes una voce, 'hoc faciendum,' succlamarent, eos Carthaginem duxit. Tum terra marique eam oppugnari jubet.

44. Contra Mago Pœnorum dux, cum terra marique[2]

[l] *Præsens potius opus vestrum, quam omnem ejus utilitatem vere inspicit.*
[m] *Qui et vos armabit ac muniet, et simul spoliabit hostes commodis suis.*
[n] *Ex hac velut arce Carthaginienses universæ Hispaniæ dominantur, aut minantur servitutem.*

---

pert.—19 Al. *in deditionem;* et paulo post *alunt* Gron. Donjat. Crev.—20 Tò *et* abest a Ms. Pet.—1 In Edd. ante Gron. *Huc rectus ex Africa;* dein plerique Mss. et Edd. antt. *hinc omnis Hispania imminet Africæ.*

NOTÆ

[i] *Hinc rectus in Africam* [*Huc rectus ex Africa*] *cursus est*] Plus quidem est ostentari militibus transitum in Africam, quod vult Pet. ubi scriptum, *Hinc rectus in Africam cursus est:* sed id forte nimium Romanis, qui vixdum ullius ultra Iberum urbis compotes. Malim igitur vulgarem retinere lectionem; quando nec aliter scripti fere omnes: satis enim est hoc rerum statu, si spes fiat, capta hac urbe, præcludi Pœnis aditum ex Africa in Hispaniam.

instrui oppugnationem videret, et ipse copias ita disponit. Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, opponit: quingentis militibus arcem insedit: quingentos tumulo urbis in orientem verso imponit: multitudinem aliam, quo clamor, quo subita vocasset res, intentam[3] ad omnia occurrere jubet.[k] Patefacta deinde porta, eos, quos in via ferente ad castra hostium instruxerat, mittit.[4] Romani, duce ipso præcipiente, parumper cessere, ut propiores subsidiis in certamine ipso summittendis essent. Et primo haud impari stetere acie:[a][5] subsidia deinde, identidem summissa e castris, non averterunt solum in fugam hostes, sed adeo effusis instituerunt, ut, nisi receptui cecinisset,[l] permixti fugientibus irrupturi fuisse in urbem viderentur. Trepidatio vero non in prælio major, quam tota urbe fuit. Multæ stationes pavore atque fuga desertæ sunt,[6][m] relictique muri, cum, qua cuique erat proximum, desiluissent. Quod ubi egressus Scipio[n] in tumulum, quem Mercurii[7] vocant, animadvertit,[o] multis partibus nudata

a *Obsessi Romanis initio restiterunt æquali certamine.*

2 Al. omittunt copulativam post *muri*.—3 Olim legebatur *quo clamor, quo subita vis advocasset, resistentem*. Pet. Reg. Men. Voss. *quos ubi avocasset resistentem*. Put. *quo subi avocasset resintentam*. Unus Pal. *avocasset*.—4 Rupert. conj. *emittit*.—5 Flor. a m. sec. *h. impares st. acies*, probantibus Drak. et Duk. cf. XXVII. 11.—6 Olim legebatur *multæ stationes pavore atque loca deserta sunt*. Put. *atque oga desertæ sunt*.—7 In Edd. ante Gron. *Mercurium Teutatem*. Rupert. conj. *Saturni*: conf. Polyb. x. 10. Vid. Not. Var.—

NOTÆ

k *Quo clamor, quo subita vocasset res, intentam ad omnia occurrere jubet*] Correctio Gronovii est, a quo stat melior Colb. nisi quod litera *s* vocis *res* superscripta est. Vulgo legebatur, nec omnino male, *quo clamor, quo subita vis advocasset, resistentem, &c.*

l *Nisi receptui cecinisset*] Scipio: ex quo patet ad utros reliqua referenda, Pœnos obsessos, an Romanos obsessores.

m *Multæ stationes pavore atque fuga desertæ* [*loca deserta*] *sunt*] Gron. vellet *atque fuga*. Et recte conjungerentur *fuga* et *pavor*, sed receptæ lectioni, quam Reg. et Colb. affirmant, stari nihil vetat: non enim omnia loca, ubi armati ad defendendos muros, stationes dicuntur. Unde stationes et loca, tanquam diversa, distingui potuerunt.

n *Quod ubi egressus* [*obversus*] *Scipio in tumulum*] Ita malim ex Reg. et Colb. uno, aliisque optimis codicibus, quam quod Salmasius obtrudit, *egressus*.

o *In tumulum, quem Mercurii vocant, animadvertit*] Sic sane legendum, cum Ruben. vel *quem Mercurium vocant*:

defensoribus mœnia esse; omnes castris excitos ire ad oppugnandam urbem et ferre scalas jubet. Ipse, trium præ se juvenum validorum scutis oppositis, (ingens enim jam vis omnis generis telorum e muris volabat,) ad urbem succedit, hortatur, imperat, quæ in rem sunt; quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque virtutis atque ignaviæ cujusque adest. Itaque in vulnera ac tela ruunt; neque illos muri, neque superstantes armati arcere queunt, quin certatim ascendant. Et ab navibus eodem tempore ea, quæ mare alluitur, pars urbis oppugnari cœpta est. Ceterum tumultus inde major, quam vis, adhiberi[8] poterat.[p] Dum applicant, dum partim[9] exponunt scalas militesque, dum, qua cuique proximum est, in terram evadere properant, ipsa festinatione et certamine alii alios impediunt.

45. Inter hæc repleverat jam Pœnus armatis muros, et vis magna, ex ingenti copia[p] congesta, telorum suppeditabat.[10] Sed neque viri, nec tela, nec quicquam aliud æque, quam mœnia ipsa sese, defendebant.[11] Raræ enim scalæ altitudini æquari poterant, et, quo quæque altiores, eo infirmiores erant. Itaque, cum summus quisque eva-

[p] *Et magnus telorum numerus suppetebat muros tuentibus armatis, quod ingentem eorum copiam antea congestam haberent in eam rem.*

8 In Mss. *hiberi* et *haberi;* in Edd. antt. *videri.* Rupert. conj. *cieri*, vel *fieri*, vel potius *inhiberi*, h. e. adhiberi.—9 Crev. leg. *raptim;* minus necessarie, sed ingeniose, teste Doering.

10 Put. *et ingenti conia.* Men. et Voss. *et ingenti copia.* Edd. antt. *et in-*

NOTÆ

non, *quem Mercurium Teutatem appellant, advertit:* quod per conjecturam eruditorum quorundam, ex vitiosa librorum scriptura natum, qui habent, *Mercurium cantati* (vel *cantanti*, aut *cantant*) *advertit.* Quamvis enim Teutatem pro Mercurio Galli dixerint, cum quibus communia multa habuere a communi origine Hispani: attamen nullus hic Teutati locus; sed loco *cantanti*, legendum cum melioribus, *vocant;* quod enim ejus loco subdidere, *appellant,* ignotum scriptis.

[p] *Tumultus inde major, quam vis, adhiberi poterat*] Non dubito quin, ut Gron. censet, ita scripserit Livius, potius quam aut *haberi*, quod in Regio, aut *videri poterat*, ut vulgo legitur. Idque indicant Colbertinos unus cum Put. in quibus *hiberi poterat*, in altero *viberi.*

dere non posset, subirent tamen alii,[f] onere ipso frangebantur. Quidam, stantibus scalis, cum altitudo caliginem oculis offudisset, ad terram delati sunt. Et cum passim homines scalæque ruerent, et ipso successu audacia atque alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est: quod spem non præsentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis et corona capi urbem non posse. Opera et difficilia esse,[q] et tempus datura, ad ferendam opem, imperatoribus suis. Vix prior tumultus conticuerat, cum Scipio ab defessis jam vulneratisque recentes integrosque alios accipere scalas jubet, et vi majore aggredi urbem. Ipse, ut ei nuntiatum est, æstum decedere,[r] quod per piscatores Tarraconenses, nunc levibus cymbis, nunc, ubi eæ siderent,[g] vadis pervagatos stagnum,[12] compertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari, eo secum armatos[13] duxit. Medium ferme diei erat;[r] et ad id, quod sua sponte cedente in mare æstu trahebatur aqua, acer etiam septemtrio[s] ortus inclinatum stagnum eodem, quo æstus, ferebat, et adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua esset, alibi

[f] *Cum ii, qui ad supremum cujusque scalæ gradum ascenderant, non possent inde in fastigium murorum eniti, et nihilominus alii super alios ascenderent.*

[a] *Recedere a muris fluctus maris agitati.*

[g] *Iis locis in quibus cymbæ subsidebant, et fundo limoso adhærescebant.*

gens copia.—11 *Defensabant* Gron. Crev.—12 Al. *sederent, pervagatos per stagnum.*—13 Put. *eo seu marmatos.* Edd. antt. *eo armatos.* Conj. Crev. D.

NOTÆ

[q] *Opera et difficilia esse, &c.*] Repete e superioribus *spem* (sive opinionem), *obsessis dedit.*

[r] *Medium ferme diei erat*] Observatum antea est ex Polyb. *æstum decedere* stagno solitum sub crepusculum: id nunc paulo ante meridiem factum Livius narrat. Oportet igitur bis singulis diebus accessum ac recessum contigisse: quod in Oceano usitatum ut septenis ferme horis redeat æstus: in Mediterraneo rarius, nec ita statis vicibus.

[s] *Septemtrio*] Ventus est ab Arcto sive Ursa Majori flans: unde Græcis Ἀπαρκτίας, eadem queratione Latinis a Septemtrionibus, seu stellis, ex quibus quasi junctis Triones figurantur, id est, boves, (sic rusticorum lingua dictos a terendo, ut vult Varro,) vel potius quod ita sitæ sint, ut ternæ quæque triangulum efficiant. Sidus universum Plaustrum appellatur. Ventus ipse nautis Oceani, *Nort*, Mediterranei *Tramontana*.

genua vix superaret. Hoc, cura ac ratione compertum, in prodigium ac Deos vertens Scipio,[t] qui ad transitum Romanis mare verterent, et stagno [14] auferrent,[u] viasque ante nunquam initas humano vestigio aperirent, Neptunum jubebat ducem itineris sequi, ac medio stagno evadere ad mœnia.

46. Ab terra ingens labor succedentibus erat:[v] nec altitudine tantum mœnium impediebantur, sed quod euntes [15] ad ancipites utrimque ictus subjectos habebant Romanos;[x] ut latera infestiora subeuntibus, quam adversa corpora, essent.[w] At parte in alia quingentis [16] et per stagnum facilis transitus,[y] et in murum ascensus inde fuit. Nam neque

[v] *Magno periculo Romani conflictabantur cum accedebant ad muros.*

[w] *Ita ut latera militum Romanorum qui muros subibant majori obnoxia essent periculo, quam ipsa pectora.*

secum armatos.—14 Al. *signa*; al. *stagna* et *stagnum*.

15 'Si non alia h. l. corrupta sunt, certe vox *euntes*, pro qua Doering. conj. *superstantes*. Plura tentavit Gron.' *Rupert.* Vid. Not. Var.—16 In Edd.

NOTÆ

[t] *In prodigium ac Deos vertens Scipio*] More suo. Solebat enim, ut proximo cap. diximus, sua omnia prodigio imputare.

[u] *Mare verterent et stagno* [*stagna*] *auferrent*] Ex libris manu exaratis, alii habent *stagna*, alii *stagnum*, quidam *stagno*. Prima lectio ceteris præstare videtur: tum quod in pluribus sit; magis enim opinor miraculum sonat *stagna auferre*, quam mare stagno auferre.

[x] *Subjectos habebant Romanos*] Valde laborant hoc loco interpretes. Expedita res erit, si verbum *habebant* referamus ad mœnia imposita capiti collis, quo urbs adibatur: participium vero *euntes* ad *Romanos*, qui urbem ea parte invadebant. Mœnia porro intelligere oportet, qualia Hierosolymis tribuit Tacitus Histor. lib. v. erant enim jam tum ejus 'muri per artem obliqui, aut introrsus sinuati, ut latera oppugnantium utrimque patescerent:' quod nostra ætas imitatur. *Mœnia* itaque *subjectos habebant Romanos euntes*, id est, adeuntes Romani mœnibus ejusmodi subjecti erant ad ancipites ictus, sive obnoxii erant ictibus ac telis hinc inde missis: unde nihil est quod cum Gronovio mutemus illud *euntes*, in *tuentes*, ac de obsessis intelligamus. Eo sensu subjectos habere hostes Livius dixit, lib. VII. 34. 'Per eandem vallem, in qua paulo ante subjectum eum telis suis habuerant.' Et XXXVI. 18. 'Ita modica altitudo valli erat, ut propter longitudinem hastarum subjectum haberet hostem.'

[y] *Quingentis et per stagnum facilis transitus*] Hac parte obsessis periculosissima fuit aggressio, quandoquidem et improvisa erat, nec munimentis aut militum stationibus firmatus locus, sed incustoditus, quod stagno satis defendi crederetur. Ad eam igitur invadendam suffecere quingen-

opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni præsidio satis creditum foret; nec ulla armatorum statio aut custodia opposita, intentis omnibus ad opem [eo] ferendam,[17 z] unde periculum ostendebatur. Ubi urbem sine certamine intravere, pergunt inde, quanto maximo cursu poterant, ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat. In quod adeo intenti omnium non animi solum fuere,[18] sed etiam oculi auresque pugnantium, spectantiumque et adhortantium pugnantes, ut nemo ante ab tergo senserit captam urbem, quam tela in aversos inciderunt, et utrimque ancipitem hostem habebant.[a] Tunc, turbatis defensoribus metu, et mœnia capta, et porta intus forisque pariter refringi cœpta; et mox cædendo confectis ac distractis,[19] ne iter impediretur,[*] foribus,[b] armati impetum fecerunt. Magna multitudo[c] et muros transcendebat; sed hi passim ad cædem oppidanorum versi. Illa, quæ portam ingressa erat, justa acies, cum ducibus, cum ordinibus,[d] media urbe in

* *Ut sine impedimento ingredi possent, qui adhuc foris erant.*

ante Gron. *quietus.*—17 Particula *eo* abest a Mss. Put. et Reg. *ad opem offerendam.*—18 Al. *fuerant;* et mox *refringi cœpit;* et sic Rhenanus.—19 Put. *confectis ac distractis.* Petav. *confractis ac distractis.* Gron. malit *diffractis.*

NOTÆ

ti milites cum scalis. Pro *quingentis* (quod in Reg. et Put. extat) male in aliis *quietus et facilis.*

z *Ad opem eo ferendam*] Abest a veteribus libris τὸ *eo,* insertum a Rhenano, majoris perspicuitatis causa; neque enim necessarium est.

a *Et utrimque ancipitem hostem habebant*] Fallor, aut pendet hoc membrum e proxime superiori: unde repetendum vocabulum *antequam:* et *habebant,* pro *habuerunt,* vel *haberent.* Hostem vero ancipitem dicit Romanos, quorum qui scalis ascenderant muros, jam a tergo: qui effringebant portam, a fronte urgebant.

b *Cædendo confectis* [*confractis*] *ac distractis, ne iter impediretur, foribus*] Ita Sigon. Probat tamen Gronov. Regii, Puteani, aliorumque lectionem, *cædendo confectis ac distractis, ne iter impediretur, foribus:* nisi *distractis* malis *diffractis.* Verum *confectæ fores* haud satis placent: quod si confectos ac distractos propugnatores intelligamus, nihil supererit quo regatur nomen *foribus.* Colb. alter pro *foribus,* habet *fortibus,* quasi vellet auctor Romanos, velut cedendo fortioribus defensorum, qui jam quoque labore confecti, illos huc illuc distraxisse, ut ipsi in urbem penetrarent, impetu in eos qui nondum pugnaverant facto.

c *Magna multitudo*] Romanorum.

d *Cum ducibus, cum ordinibus*] Ser-

forum processit. Inde cum duobus itineribus fugientes videret hostes, alios ad tumulum in orientem versum, qui tenebatur quingentorum militum præsidio, alios in arcem, in quam et ipse Mago cum omnibus fere armatis, qui muris pulsi fuerant, refugerat;[20] partim copiarum[e] ad tumulum expugnandum mittit, partim ipse ad arcem ducit. Et tumulus primo impetu est captus, et Mago, arcem conatus defendere, cum omnia hostium plena videret, neque spem ullam esse, se arcemque et præsidium dedidit. Quoad dedita arx est, cædes[1] tota urbe passim factæ; nec ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur. Tum, signo dato, cædibus finis factus. Ad prædam victores versi, quæ ingens omnis generis fuit.

47. Liberorum capitum virile secus[2][f] ad decem millia capta. Inde, qui cives Novæ Carthaginis erant, dimisit;[y] urbemque et sua omnia, quæ reliqua eis bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia hominum erant: eos pub-

[y] *Captivorum e numero eos liberavit, qui cives erant Carthaginis Novæ.*

Omnes Edd. *confractis*.—20 *Refugerant* Gron. et mox *partem* vulg. Edd. pro *partim*.—1 *Et cædes* Gron.

2 *Virile sexus* et *virilis sexus* alii Mss. *virilis sexus* Edd. antt. Vid. Not.

NOTÆ

vatis ordinibus, voluit, opinor, dicere, ut instructa acies maneret, in hoc etiam per urbem captam incessu.

[e] *Partim* [*partem*] *copiarum*] Licet scripti plerique *partim* habeant, perspicua tamen lectio vulgaris, *partem*; quod servat Regius unus.

[f] *Virile secus*[*virilis sexus*] Reg. scribit *virile sexus*. Put. *virile secus*. Menar. *virilis secus*. Cujus nominis usum erudite observat probatque pluribus Gron. ex veteribus optimis scriptoribus apud Gell. ex Sallustio, Tacito, Ammiano Marcellino; quorum dubia videri posset auctoritas, variante plerisque locis scriptura: non ita Ausonii, apud quem mensura carminis nomen *secus* exigit. 'Juno, Ceres, et Vesta, secus muliebre, sorores.' Et 'Nota Caledoniis nuribus, muliebre secus, strix.' Sive hoc neutrius generis nomen sumatur in nominandi casu per appositionem, pro *muliebris sexus*; sive in accusativo, (qui tamen ablativi loco sit,) pro *muliebrem sexum*, ut cum Græcorum more dicimus *os humerosque Deo similis*, pro eo quod est ore humerisque Deo similis: sed hæc in gignendi casum resolvuntur, quasi dicas sorores sexus muliebris, strix muliebris sexus. At *virile ac muliebre secus* non absolute dicuntur, sed vel utrumque, vel alterum adjuncto aut intellecto altero, pro virilis ac muliebris sexus.

licos fore populi Romani edixit, cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli enise operam navassent. Ceteram multitudinem incolarum juvenum ac validorum servorum in classem ad supplementum remigum dedit. Et auxerat navibus octo captivis [3] [g] classem. Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant; quorum perinde, ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus et apparatus ingens belli; catapultæ maximæ formæ [4] [h] centum viginti, minores ducentæ octoginta et una: ballistæ majores viginti tres, minores quinquaginta duæ: scorpionum majorum minorumque et armorum telorumque ingens numerus: signa militaria septuaginta quatuor. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis: pateræ aureæ fuerunt ducentæ septuaginta sex, libras ferme omnes pondo: argenti facti [5] signatique decem et octo millia et trecenta pondo: [i] vasorum argenteorum magnus numerus. Hæc omnia C. Flaminio quæstori appensa annumerataque sunt. Tritici quadraginta millia modium,[6] [k] hordei ducenta septuaginta. Naves onerariæ sexaginta tres [7] in portu expugnatæ captæque: quædam cum suis oneribus, frumento, armis, ære præterea ferroque, et linteis, et sparto, et navali alia materia ad

Var. et mox *populo Rom.*—3 'Haud dubie *XVIII. captivis* leg. e Polyb. x. 17. 11-13.' *Rupert.*—4 Vett. libri apud Sigon. *ferme.*—5 *Infecti* conj. Gron. probantibus Doering. et Rupert.—6 Al. *modiorum.*—7 *CXIII.* Gron. Dou-gius et Put. *tritici quadringenta millia modium.*

NOTÆ

g *Navibus octo captivis*] Apparet tamen ex Polybio captas fuisse octodecim Carthaginiensium naves.

h *Catapultæ maximæ formæ*] Sigon. *Catapultæ maximæ ferme centum viginti.*

i *Decem et octo millia et trecenta pondo*] Æquaverit hæc summa sexcenta et sexaginta ferme librarum Francicarum millia: pondus argenti haud multum excesserit quatuor et viginti millia marcarum.

k *Quadraginta millia modium*] Re- Jam observatum est modium Romanorum habuisse libras sex et viginti cum octo unciis. Si unciæ Romanæ nostris responderent, parum distaret modius a duodecima sextarii majoris, seu Parisiensis, parte, quam vocamus *un boisseau.* Hæc quippe mensura frumenti libras circiter viginti Parisienses continet, quarum singulæ sedecim sunt unciarum nostrarum.

classem ædificandam: ut minimum omnium, inter tantas opes belli captas,[†] [1] Carthago ipsa fuerit.

48. Eo die Scipio, C. Lælio cum sociis navalibus urbem custodire jusso, ipse in castra legiones reduxit, fessosque milites omnibus uno die belli operibus [8] (quippe qui et acie dimicassent, et capienda urbe tantum laboris periculique adissent, et capta, cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent) curare corpora jussit. Postero die, militibus navalibusque sociis convocatis, primum Diis immortalibus laudesque et grates [9] egit, qui se non urbis solum opulentissimæ omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed ante eo congessissent omnis pæne Africæ atque Hispaniæ opes; ut neque hostibus quicquam relinqueretur, et sibi ac suis omnia superessent.[s] Militum deinde virtutem collaudavit, quod eos non eruptio hostium, non altitudo mœnium, non inexplorata stagni vada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transcenderent omnia perrumperentque. Itaque, quanquam omnibus omnia deberet, præcipuum [10] muralis coronæ decus [m] ejus esse, qui primus murum ascendisset. Profiteretur, qui se dignum eo duceret dono. Duo professi sunt, Q. Trebellius centurio legionis quartæ et Sex. Digitius socius navalis; nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam studia excitaverant uterque sui corporis hominum.[a] Sociis C. Lælius præfectus classis; legionariis M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio cum prope seditionem veniret, Scipio tres recuperatores [n] cum se da-

[s] *Cuncta affatim suppeterent.*

[a] *Accenderant ambo contentiones hominum ejus ordinis, ex quo quisque ipsorum erat: militum nempe, alter terrestris, alter navalis exercitus.*

jat. Crev.—† *Bellicas* vet. lib. apud Sigon.

8 *Operis* frustra leg. Rhenanus, judice Doering. Mox in Edd. ante Gron. *in* ante *capienda.*—9 Al. *laudes gratiasque.*—10 *Tamen* post *præcipuum* ad-

NOTÆ

[1] *Inter tantas opes belli captas*] Sigon. *opes bellicas.*

[m] *Muralis coronæ decus*] Ea ex auro erat, pinnis fastigiata.

[n] *Tres recuperatores*] 'Reciperatio' erat, ut ait Gallus Ælius apud Festum, 'cum inter populum, et reges, nationesque et civitates peregrinas

turum pronuntiasset, qui, cognita causa testibusque auditis, judicarent, uter prior in oppidum transcendisset, C. Lælio et M. Sempronio, advocatis partis utriusque,[o] P. Cornelium Caudinum de medio adjecit, eosque tres recuperatores considere et causam cognoscere jussit. Cum res eo majore ageretur certamine, quod amoti [11] [p] tantæ dignitatis non tam advocati, quam moderatores studiorum fuerant; C. Lælius, relicto consilio, ad tribunal ad Scipionem accedit, eumque docet, 'rem sine modo ac modestia agi, ac prope esse, ut manus inter se conserant. Ceterum, etiamsi vis absit, nihilominus detestabili exemplo rem agi; quippe ubi fraude ac perjurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes Deos paratos jurare, magis quæ velint, quam quæ sciant, vera esse, et obstringere perjurio non se solum suumque caput, sed signa militaria et aquilas [q] sacramentique religionem. Hæc se ad eum de sententia P. Cornelii et M. Sempronii deferre.' Scipio, collaudato Lælio, ad concionem advocavit,† pronuntiavitque, 'Se satis compertum habere, Q. Trebellium et Sex. Digi-

dunt Gron. Crev.—11 Al. *admoti.*—† Al. *ad concionem vocavit;* et paulo post

NOTÆ

lex convenit quomodo per reciperatores reddantur res, reciperenturque,' (id est, recuperentur) 'resque privatas inter se persequantur.' Hinc patet quod initio fuerit recuperatorum munus, quæ nominis eorum origo. Postea generaliter recuperatores dicti assessores, sive judices, qui cum magistratu penes quem erat jurisdictio, in provinciis causas dubias disceptabant: sic dicti, quod per eos suum quisque recuperaret.' Vide Theoph. Instit.

[o] *Advocatis partis utriusque*] Jam diximus eos omnes *advocatos* olim dictos qui amico in causa aderant officii causa, diversos a patronis qui causam agebant.

[p] *Quod amoti*] Ex Put. est, aliisque veteribus; alias *admoti*. Illud rectius videtur. Hi enim antea partium duces, cum initio adessent contendentibus, et alter classiariorum militum, alter legionariorum causam foverent; non tamen ita mordicus adhærebant parti quisque suæ, ut non etiam studia suorum auctoritate sua temperarent. At nunc judices facti, parti utrique, tanquam ablatis ducibus, liberam relinquebant inter se acriter concertandi facultatem.

[q] *Sed signa militaria et aquilas*] Juramenta militum apud aquilas et signa, imaginibus Deorum consecrata, fiebant.

tium pariter in murum escendisse; seque eos ambos virtutis causa coronis muralibus donare.' Tum reliquos, prout cuique meritum virtusque erat,[r] donavit. Ante omnes C. Lælium præfectum classis et omni genere laudis sibimet ipse [12] æquavit, et corona aurea ac triginta bubus donavit.

49. Tum obsides civitatium Hispaniæ vocari jussit: quorum quantus numerus fuerit, piget scribere, quippe cum alibi trecentos ferme,[s] alibi septingentos viginti quinque fuisse inveniam.[13] Æque et alia inter auctores discrepant. Præsidium Punicum alius decem, alius septem, alius haud plus quam duum millium fuisse scribit. Capta alibi decem millia [14] capitum, alibi supra quinque et viginti invenias. Scorpiones majores minoresque ad sexaginta captos scripserim, si auctorem Græcum sequar Silenum:[t] si Valerium Antiatem, majorum scorpionum sex millia, minorum tredecim. Adeo nullus mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem convenit. Plerique Lælium præfuisse classi; sunt, qui M. Junium Silanum dicant. Arinem [15] præfuisse Punico præsidio deditumque Romanis, Antias Valerius; Magonem alii scriptores tradunt. Non de numero navium captarum, non de pondere auri atque argenti et redactæ pecuniæ, convenit.[b] Si aliquibus assentiri necesse est, media simillima veris [16] sunt.

[b] *Non conveniunt etiam auctores de pondere seu numero pecuniæ quæ ex manubiis confecta est.*

prout cujusque.—12 *Sibimet ipsi* Gron.

13 In Edd. ante Gronov. *invenio.*—14 Put. et Men. *decem tria millia.* Voss. *X. tria millia.*—15 In Edd. ante Drak. *Armen.*—16 Al. *veri;* et paulo

NOTÆ

[r] *Prout cuique meritum virtusque erat*] Veterum alii aliter: Reg. *cujusque*, Colb. *cuique.*

[s] *Trecentos ferme*] Hos Hispanorum obsides Polyb. plures facit trecentis, quod paulo majorem numerum indicat, non duplum, longe minus ultra duplum.

[t] *Silenum*] Memoratur hic Græcus rerum Romanarum scriptor Dionysio Halic. lib. I. quasi qui minus accurate, et ex rumoribus magis quam ex vero historiam composuerit. Calatianum fuisse, deque rebus Siculis scripsisse tradit Athen. lib. XII. Meminit ejus quoque Diog. Laërtius in Anaxagora, et Tzetzes in Lycophronem, ubi ait eum fabulosas historias contexuisse.

Ceterum Scipio, vocatis obsidibus, primum universos bonum animum habere jussit. 'Venisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio, quam metu, obligare homines malit, exterasque gentes fide ac societate junctas habere, quam tristi [17] subjectas servitio.' Deinde, acceptis nominibus civitatium, recensuit captivos, quot cujusque populi essent; et nuntios domum misit, ut ad suos quisque recipiendos veniret. Si quarum forte civitatium legati aderant, eis præsentibus suos restituit; ceterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quæstori attribuit.[e] Inter hæc e media turba obsidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit, obtestarique cœpit, ut curam cultumque feminarum impensius custodibus commendaret. Cum Scipio, 'nihil profecto defuturum,'[u] diceret; tum rursus mulier, 'Haud magni ista facimus,' inquit: 'quid enim huic fortunæ non satis est? Alia me cura,[18] ætatem harum intuentem, (nam ipsa jam extra periculum injuriæ muliebris sum) stimulat.' Ætate ac forma florentes circa erant Indibilis filiæ aliæque nobilitate pari, quæ omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio, 'Meæ populique Romani disciplinæ causa facerem,' inquit, 'ne quid, quod sanctum usquam esset, apud nos violaretur. Nunc, ut id curem impensius, vestra quoque virtus dignitasque facit, quæ ne in malis [19] quidem oblitæ decoris matronalis estis.' Spectatæ deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secus verecunde ac modeste, quam hospitum conjuges ac matres, jussit.

[e] *Captivorum custodiendorum et liberaliter habendorum munus commisit C. Flaminio.*

ante *redacta.*—17 Rhen. *quam a tristi.*—18 Vid. Not. Var.—19 Al. *quæ nec malis.*

NOTÆ

[u] *Nihil profecto defuturum*] Clarius apud Polyb. per interrogationem, 'quid vero necessariorum illis deest?' et illa iterum, 'non recte, o imperator, nostros cepisti sermones. Si existimas nos eorum gratia, quæ ad alimenta pertinent, tua cura nunc opus habere.'

50. Captiva deinde a militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeo eximia forma, ut, quacumque incedebat, converteret omnium oculos. Scipio, percunctatus patriam parentesque,[x] inter cetera accepit, desponsam [20] eam principi Celtiberorum adolescenti: Allucio nomen erat.[y] Extemplo igitur parentibus sponsoque ab domo accitis, cum interim audiret, deperire eum sponsæ amore,[z] ubi primum venit, accuratiore eum sermone, quam parentes, alloquitur. 'Juvenis,' inquit, 'juvenem appello,[d] quo minor [1] sit inter nos hujus sermonis verecundia. Ego, cum sponsa tua capta a militibus nostris ad me ducta esset,[a] audiremque, eam tibi cordi esse, et forma faceret fidem, quia ipse, si frui liceret ludo ætatis, (præsertim recto et legitimo amore [2]) et non res publica animum nostrum occupasset, veniam mihi dari sponsam impensius amanti vellem; tuo, cujus possum, amori faveo. Fuit sponsa tua apud me eadem, qua apud soceros tuos parentesque suos, verecundia: servata tibi est, ut inviolatum et dignum me teque dari tibi donum posset. Hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus po-

[d] *Alloquor parem ætate.*

20 Al. *desponsatam;* et paulo post *adolescenti cui Allucio.* Optimi Mss. *Aluccio.*—1 Al. cum Rhenano *quo minus;* dein *deducta* paulo infra. Conj. Gron. *adducta.*—2 Vet. lib. apud Sigon. *præsertim illecto, recto legitimo amore.*

NOTÆ

[x] *Scipio, percunctatus patriam parentesque*] Scribunt Flor. et auctor de Vir. Illustr. vetuisse Scipionem ad se virginem adduci, ne ea visa nimium exardesceret, aut vel oculis aliquid de virginitatis integritate delibasse videretur. Quod an majoris continentiæ fuerit, quam Alexandri factum, Darii filias forma eximias admittentis ad alloquium, et ab iis abstinentis, quæsitum inter declamatores.

[y] *Allucio nomen erat*] Plutarchus *Luceium* vocat, alii Indibilem, sed male opinor.

[z] *Deperire eum sponsæ amore*] Hæc mihi verior videtur loquendi forma, quamvis ut plurimum *deperire* sponsam vel puellam sponsus aut amasius dicatur.

[a] *Ad me ducta esset*] Ita recte in manuscriptis. Nam *deducta* (quod vulgo legitur) licet de sponsa ad maritum dici soleat, sæpe tamen in malam partem usurpatur de amica ad amantem, ut apud Cic. 'Tertia deducta.' Non abs re itaque alio potius verbo, nec ambiguo utendum hic Scipioni sponsum virginis alloquenti fuisse videtur.

pulo Romano sis. Et, si me virum bonum credis esse, quales patrem patruumque meum jam ante hæ gentes norant, scias multos nostri similes in civitate Romana esse; nec ullum in terris populum hodie dici posse, quem minus tibi hostem tuisque esse velis, aut amicum malis.' Adolescens, simul pudore et gaudio perfusus,[3] dextram Scipionis tenens, Deos omnes invocare ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequaquam satis facultatis, pro suo animo atque illius erga se merito,[4 b] esset. Parentes inde cognatique virginis appellati.[a] Qui, quoniam gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam satis magnum attulissent auri pondus, orare Scipionem, ut id ab se donum acciperet, cœperunt; haud minorem ejus rei apud se gratiam futuram esse,[5] affirmantes, quam redditæ inviolatæ foret virginis. Scipio, quando tanto opere peterent, accepturum se pollicitus, poni ante pedes jussit, vocatoque ad se Allucio, 'Super dotem,' inquit, 'quam accepturus a socero es, hæc tibi a me dotalia dona accedent;' aurumque tollere ac sibi habere jussit. His lætus donis honoribusque dimissus domum implevit populares laudibus meritis Scipionis: 'Venisse Diis simillimum juvenem, vincentem omnia cum armis, tum benignitate ac beneficiis.' Itaque, delectu clientium habito, cum delectis mille et quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit.

51. Scipio retentum secum Lælium, dum captivos obsidesque et prædam ex consilio ejus disponeret,[c] satis

[a] *Compellati.*

—3 Olim legebatur *Cum adolescens pudore et gaudio perculsus . . . invocaret.*—4 '*Pro suo animo atque illius erga se merito:* ultima vox, a Rhenano adjecta, abest a Mss. et vett. Edd. unde forsan delenda, vel leg. *atque illius merito.*' Gron. 'Immo dele *merito*, et repete *animo*, ut sensus sit: pro grato animi sui sensu, atque pro eo, quem ille sibi probaverit, animo, h. e. pro insigni illius magnanimitate.' *Doering.*—5 In Edd. ante Gron. *gratiam fore.* Mox *laudibus et meritis;* tum in fine capitis *rediit.* Reg. Ms. *revertitur.*

NOTÆ

[b] *Atque illius erga se merito*] Illud *merito* dedit Rhe. quod deest in omnibus scriptis. Et vero nihil ad sensum desideratur: etenim vox *animo* repetenda est, quasi dicat *pro suo animo*, nempe Allucii: *atque illius*, nempe Scipionis, *animo erga se.*

[c] *Captivos obsidesque et prædam . . .*

omnibus compositis, data quinquereme, captivisque, Magone et quindecim fere senatoribus,[d] qui simul cum eo capti erant, in navem impositis,[6] nuntium victoriæ Romam mittit.[e] Ipse paucos dies, quibus morari Carthagine statuerat, exercendis navalibus pedestribusque copiis absumsit. Primo die legiones in armis quatuor millium spatio decurrerunt:[f] secundo die arma curare et tergere ante tentoria jussit:[7] tertio die rudibus[8] inter se in modum justæ pugnæ concurrerunt, præpilatisque missilibus jaculati sunt:[g] quarto die quies data: quinto iterum in armis decursum est.[9] Hunc ordinem laboris quietisque, quoad Carthagine morati sunt, servarunt. Remigium classicique milites, tranquillo in altum evecti, agilitatem navium simulacris navalis pugnæ experiebantur. Hæc extra urbem terra marique corpora simul animosque ad bellum acuebant. Urbs ipsa strepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina inclusis. Dux cuncta pari cura obibat. Nunc in classe ac navali erat:[f] nunc cum legionibus decurrebat; nunc operibus aspiciendis[10] tempus dabat, quæque in offi-

[f] *Apud naves, aut in earum armamentario.*

6 Put. *in nave ut impositis.* Edd. antt. *in navi impositis;* et paulo ante *captivis cum Magone.*—7 'Forte *jussi.*' J. F. Gron.—8 *Sudibus* Edd. ante Gron.—9 Al. *concursum.* Paulo post Edd. *Remigio classici milites tranquillo,* et Codd. *Remigium classi civesque milites,* aut *Remigium classis cives militesque.*—10 '*Operibus adspiciendis,* forte *inspiciendis,* i. e. considerandis et examinandis, quam multa et quam bona a fabris facta essent.' *Duk.*—11 '*Refectisque, qua parte,* ubi, *quassi erant,* nisi malis *quassati,* vel e Ms. Rhen. *quæ quassata erant muri,* ut XXXIII. 17. *quassaverant* plerique Mss. unde alii conj. *quos quassaverant* sc. milites, vel *quos quassaverat* sc. Scipio.' *Rupert.*

NOTÆ

disponeret] Gall. *Pendant que par son avis il disposoit des prisonniers, des ôtages, et du butin.*

[d] *Quindecim fere senatoribus*] Carthaginis Novæ, opinor.

[e] *Nuntium. . . mittit*] Revoca ex superioribus Lælium.

[f] *Decurrerunt*] Gall. *Ils firent l'exercice.*

[g] *Præpilatisque missilibus jaculati sunt*] Hastas *præpilatas* bifariam dici vult Cæl. lib. XXI. c. 16. tum ferream habentes cuspidem, quasi *præferratas;* tum etiam ferro carentes, sed in mucronem exacutas: aliud velle Plin. videtur, VIII. 6. ubi ait elephantos 'ab operariis hastas præpilatas habentibus per circum totum actos.' Idem IX. 30. dicit 'locustarum cornua propria rotunditate præpilata.' Sic obtusis, opinor, rotundo mucrone, jaculis, hic usi milites: sive,

cinis, quæque in armamentario ac navalibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies certamine ingenti[g] faciebat. His ita inchoatis, refectisque, qua quassi erant, muris,[11 h] dispositisque præsidiis ad custodiam urbis, Tarraconem est profectus, a multis legationibus protenus in via aditus.[h] Quas partim dato responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraconem, quo omnibus novis veteribusque sociis edixerat conventum. Et cuncti fere, qui cis Iberum incolunt, populi, multi etiam ulterioris provinciæ convenerunt. Carthaginiensium duces primo ex industria famam captæ Carthaginis compresserunt: deinde, ut clarior res erat, quam ut tegi ac dissimulari posset, elevabant verbis: 'Necopinato adventu ac prope furto unius diei urbem unam Hispaniæ interceptam. Cujus rei tam parvæ præmio elatum insolentem juvenem immodico gaudio speciem magnæ victoriæ imposuisse. At, ubi appropinquare tres duces, tres victores hostium exercitus audisset, occursuram ei extemplo domesticorum funerum memoriam.' Hæc in vulgus jactabant, haudquaquam ipsi ignari, quantum sibi ad omnia virium, Carthagine amissa, decessisset.[i]

g *Certatim.* h *Conventus Scipio a legatis plurium populorum.*
i *Quantæ vires, quantæque copiæ ad omnia necessariæ, ipsis detractæ essent erepta Nova Carthagine.*

NOTÆ

ut ait Polyb. ἐσφαιρωμένοις.

h *Refectisque, qua quassi erant* [*quos quassaverat*], *muris*] Sic Reg. cum editis; alii *quos quassaverant;* illud de Scipione jubente, hoc de militibus Romanis intelligi potest. Atqui muros a Scipione quassatos non memorat Livius, sed scalis superatos. Hinc Gronovius legit, *refectisque, qua quassi erant, muris,* sed nullis faventibus codicibus. Probabile videtur, etsi non pauci Romanorum in mœnia scalis evasissent, ab aliis concussam machinis fuisse murorum partem vicinam portæ, quam effregerant.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XXVII.

BREVIARIUM.

CAP. 1. Marcellus consul tria Samnii oppida capit: at Cn. Fulvius Centumalus ad Herdoneam, ut biennio ante Cn. Fulvius Flaccus prætor, ab Hannibale devincitur. 2. Quam Pœno lætitiam brevem faciunt secunda Marcelli cum eo prælia ad Numistronem in Lucanis et ad Venusiam in Apulia. 3. Conjuratio Capuæ a Blosiis aliisque facta opprimitur: et Atellani Calatiam traducuntur, Nucerini Atellam. 4. Legati a Syphace Romam, et a Romanis Alexandriam ad Ptolemæum Cleopatramque reges, mittuntur ad petendam renovandamque amicitiam. Multa nuntiantur prodigia. 5. Comitiorum habendorum causa M. Valerius Lævinus consul ex Sicilia revocatur, sed, quia ob trepidos nuntios ex Africa allatos in provinciam extemplo redire jubetur, eo invito et ex plebiscito a Marcello dictator dicitur Q. Fulvius Flaccus. 6. Idem Fulvius, tribunis nequicquam intercedentibus, et Q. Fabius Maximus creantur consules. Classis Punica, in Sardiniam trajecta, cum præda omnis generis in Africam redit. Sacerdotes aliquot Romæ mortui, et alter censorum. Ludi Romani et plebeii. 7. C. Lælius, P. Scipionis legatus, Romam venit, Patresque certiores facit de rebus in Hispania gestis et de Hasdrubalis transitu in Italiam. Provinciæ et imperia exercituum partita. 8. Primus ex plebe creatur curio maximus, et C. Valerius Flaccus flamen Dialis tum invitus inauguratur, tum jus priscum in senatum veniendi usurpat. Legiones in Italia suppletæ, et præsidia Siciliæ partim minuta, partim aucta. 9. Legati XII. coloniarum in Latio Romam missi negant esse, unde milites pecuniamque dent. 10. Reliquarum XVIII. coloniarum legatis citatis, et milites ex formula paratos subsidiumque omne pollicentibus, gratiæ aguntur; illis nihil respondetur. Aurum promitur vicesimarium, quod in sanc-

tiore ærario ad ultimos casus servatur. 11. Prodigia procurata. Senatus principisque ejus lectio et notæ censoriæ.

12. Consules ad bellum proficiscuntur; et Marcellus ad Canusium bis cum Hannibale, Marte primum æquo et postero die adversa fortuna, pugnat. 13. Milites, acerbe ab eo increpiti ignominiaque notati, orant, ut iterum educantur in aciem, 14. et egregiam, nec tamen incruentam, ab hoste victoriam reportant. 15. Fulvio se dedunt Hirpini, Lucani et Volcentes. Fabius, Manduria in Sallentinis vi capta, Tarentum obsidet; quam prodit ei præfectus, captus amore muliercnlæ, cujus frater est in exercitu Fabiano. 16. Ab cæde ad diripiendam urbem discurritur; et Hannibal frustra tum ad opem ferendam festinat, tum insidias struit Fabio.

17. In Hispania multi populi ac principes, in his Edesco, Mandonius et Indibilis, ad Romanos deficiunt. 18. P. Scipio prope Bæculam vincit Hasdrubalem Hamilcaris filium. 19. Respuit nomen regium, quo ab Hispanis, quos captos deditosque sine pretio omnes dimittit domum, ingenti consensu salutatur; et ex Afris captivis vendi jussis Massivam, adultum regii generis puerum, Masinissæ avunculo cum donis remittit. 20. Duces Pœnorum in Hispania consilio de bello habito decernunt, ut Hasdrubal Hamilcaris filius in Italiam, Hasdrubal Gisgonis in Lusitaniam, Mago ad conducenda mercede auxilia in Baliares, et Masinissa cum equitibus in citeriorem Hispaniam abeat. Fabius Tarentum, Marcellus vero et Fulvius, hic comitiorum causa, ille ad deprecandam ignominiam rogationemque C. Publicii Bibuli, trib. pl. de imperio ejus abrogando, Romam redeunt.

21. M. Claudius Marcellus V. et T. Quintius Crispinus consules creantur. Comitia prætoria. Defectio Etruriæ oppressa. Ludi Romani et plebeii. Ædiles. 22. Provinciæ et XXI. legiones divisæ. 23. Prodigia. Ludi Apollinares, in perpetuum in statam diem voti pestilentiæ causa. 24. Ob metum Etrusci tumultus Arretio obsides, senatorum liberi, deducuntur Romam, ibique legio relinquitur in præsidio. 25. De Tarentinis et M. Livio, præfecto arcis, magna contentione in senatu agitur coram Fabio. Ædes Honoris et Virtutis. Consules copias conjungunt in Apulia, inter Venusiam Bantiamque, quo et Hannibal redit. 26. Ipsi cum paucis equitibus exploratum eunt tumulum inter Punica et Romana castra. 27. Præcipitant in insidias, et Marcellus perit; Crispinus, graviter saucius, cum perpaucis effugit. 28. Hannibal frustra utitur annulo Marcelli in fraudem Salapitanorum, et adventu suo Locrorum obsidionem solvit. 29. Crispinus Capuam et inde Tarentum proficiscitur, et M. Marcellus patris exercitum Venusiam abducit. M. Valerius cum classe C. navium ex Sicilia in Africam transmittit, agrumque Clupeensem late vastat. 30. Philippus in Græcia Achæis adversus Ætolos horumque socios, Machanidam, Attalum et Romanos, auxilium fert, et a concilio frustra Ægii de pace habito Argos redit, ubi curatio Heræorum Nemeorumque ad eum delata erat, quia se Macedonum reges ex ea civitate oriundos referunt. 31. Romanos, duce P. Sulpicio, agrum inter Sicyonem et Corinthum effuse vastantes, compellit in naves, et ingenti inde gaudio, sed et fœdæ libidini indulget. 32. Paulo post a Sulpicio Ætolisque ad Elim vincitur, et Macedoniam, ab Eropo et Dardanis infestatam, repetit. 33. Achæi cum Ætolis Eleisque

haud procul Messene prosperam faciunt pugnam, et Attalus Sulpiciusque Æginæ hybernant. Crispinus ex vulnere moritur, dicto ante comitiorum ludorumque magnorum faciendorum causa dictatore T. Manlio Torquato.

34. Cum C. Claudio Nerone invitus consul creatur M. Livius Salinator, multis ante annis ex consulatu populi judicio damnatus, et semper inde memor ignominiæ acceptæ. 35. Prætorum comitia. L. Manlius trans mare legatus it in Græciam. Consules in collegio ponunt veteres inimicitias, et diversæ iis decernuntur provinciæ extremis Italiæ finibus, Neroni adversus Hannibalem Bruttii et Lucani, Livio Gallia adversus Hasdrubalem, jam Alpibus appropinquantem. 36. Sacerdotes creati. Lustrum conditum, et numerus civium (137108.) aliquanto minor, quam ante Pun. bellum. Comitium tectum. Ludi Romani plebeiique. Provinciæ divisæ et per eas XXIII. legiones. 37. Prodigia eorumque procuratio. 38. Ob inopiam juventutis majoremque belli terrorem coloni etiam maritimi, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, et volones scribuntur milites. 39. Hasdrubal sua et aliorum spe celerius transit Alpes, sed tempus perdit oppugnatione Placentiæ. 40. Homines anxii curis digredientes in provincias consules prosequuntur. Hannibal e Sallentinis in Bruttios repellitur a C. Hostilio Tubulo et Q. Claudio. 41. Vincitur a Nerone cos. ad Grumentum in Lucanis, 42. et iterum in Apulia haud procul Venusia. 43. Hasdrubalis literæ fratri scriptæ intercipiuntur a Romanis, iisque lectis Nero robur exercitus sui clam hoste et quamprimum ad collegam ducere statuit. 44. Maxima hinc Romæ trepidatio, variaque hominum judicia de tam audaci conatu consulis. 45. Is in itinere demum militibus detegit consilium suum, et, qua eos ducit, ex agris et urbibus, quæcumque ipsis jumentisque usui esse possunt, in viam deferuntur. 46. Nocte clam ingreditur castra collegæ, ad Senam Metaurumque fl. posita, quibus et L. Porcius Licinus prætor sua jungit; et Nerone auctore confestim signum pugnæ proponitur. 47. Hasdrubal vero, suspicatus, duos adesse consules, et variis anxius curis, detrectat prælium, castraque movet vigilia prima; sed desertus a fraudulentis viæ ducibus per tortuosi amnis flexus haud multum procedit. 48. 49. Atrox conseritur pugna, in qua ipse cadit, et LVI. millia Pœnorum, VIII. Romanorum occiduntur. 50. Celerrimus Neronis ad stativa sua reditus, habitusque animorum, quem Romæ incerta primum expectatio eventus et prima deinde victoriæ fama effecit. 51. Publica lætitia et supplicatio post adventum legatorum, a consulibus missorum. Nero caput Hasdrubalis projici ante stationes hostium captivosque quosdam ire ad fratrem ejus jubet. Hannibal, agnoscere se fortunam Carthaginis, fertur dixisse, omniaque auxilia, latius diffusa, in Bruttium agrum, extremum Italiæ angulum, contrahit.

1. HIC status rerum Hispaniæ erat. In Italia consul Marcellus,[1] Salapia per proditionem[2] recepta, Maroneam[3]

1 'Vet. lib. *In Italia autem consul Marcellus,* quæ lectio nescio cur a Rhe-

et Meles[3] [b] de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Hannibalis, quæ præsidii causa relicta erant, oppressa. Præda (et aliquantum ejus fuit [c]) militi concessa.[4] Tritici quoque ducenta quadraginta millia modium,[d] et centum decem millia hordei [e] inventa. Ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit,[5] quanta clades intra paucos dies accepta est, haud procul ab Herdonea urbe.[f] Castra ibi Cn. Fulvius proconsul [g] habebat, spe recipiendæ Herdoneæ, quæ post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita, nec præsidiis firmata. Negligentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis adversus Pœnum fidem senserat,[*] postquam, Salapia [6] amissa,

[*] *Audierat civium Herdoneæ fidem vacillare, eosque paratos esse a partibus Carthaginiensium deficere.*

nano rejiciatur.' *Sigon.*—2 Vet. lib. ap. eundem *per deditionem.*—3 *Marmoreas* et *Marmoras* plerique Mss. Pro *Meles* conjiciunt Doujat. et Rupert. *Melas*, ut sit *Melæ* in nominandi casu.—4 Olim legebatur *Prædæ aliquantum militi fuit concessum.* Conjicit Rhenan. *Prædæ aliquantum, usui militum concessa.* Vid. inf. et Not. Var.—5 Al. *tantum gaudii fuit.*—6 Al. *fidem senserat.*

NOTÆ

[a] *Maroneam*] In Thracia et in Syria notæ illius nominis urbes: in Samnio vicinoque Italiæ tractu reperio nullam. Videamus num significare voluerit Livius Marrucinum Theate, primarium oppidum Marrucinorum, qui Samnitibus contributi: hodie *Chieti* in Aprutio citeriori: aut Marruvium Marsorum, nunc *Morrea*, in ulteriori Aprutio. Marsi certe ipsi quoque Samnites, seu sponte, seu vi, sæpe secuti leguntur. Colb. hic habet *Marmoreas*, pro *Maroneam*.

[b] *Et Meles*] Puto *Melas* legendum, ut sit *Melæ* in nominandi casu: de quo oppido lib. xxiv. cap. 20. Licet autem a Fabio captum ibi dicatur, facile tamen potuit intermedio tempore a Romanis ad Pœnos defecisse: quod Herdoneæ contigisse videtur, cum stativa Q. Fabius prætor ad Herdoneas communita habuisse narretur d. cap. 20. lib. xxiv. et tamen hic Herdonea in Pœnorum potestate esse dicitur.

[c] *Et aliquantum ejus fuit*] Vulgo legitur, *Prædæ aliquantum militi fuit concessum.* Ex Rhenani conjectura probabat Sigon. *Prædæ aliquantum, usui militum concessa.* Sed veterum optimi, teste Gron. *Præda, et aliquantum ejus fuit, militi concessa:* quibus verbis indicatur, haud multum prædæ fuisse; et quantum prædæ fuit, concessum esse militibus.

[d] *Ducenta quadraginta millia modium*] Gall. *Environ vingt mille setiers de blé, mesure de Paris.*

[e] *Centum decem millia hordei*] Mensura Parisina fient paulo plura quam novem millia sextariorum.

[f] *Ab Herdonea urbe*] Alias *Ardoneæ;* de qua urbe lib. xxiv. cap. 20. nunc *Ardona* in Apuliæ Daunia, quæ hodie *Capitanata;* urbs diversa a Cerdonia, quæ nunc *Cedogna* in Principatu ul-

excessisse his locis in Bruttios Hannibalem auditum est. Ea omnia, ab Herdonea per occultos nuntios delata Hannibali, simul curam sociæ retinendæ urbis, et spem fecere incautum hostem aggrediendi. Exercitu expedito, ita ut famam prope[7] præveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit, et, quo plus terroris hosti objiceret, acie instructa accessit. Par audacia Romanus, consilio et viribus impar, copiis raptim eductis, conflixit. Quinta legio et sinistra ala acriter[8] pugnam inierunt. Ceterum Hannibal, signo equitibus dato, ut, cum pedestres acies occupassent præsenti certamine oculos animosque, circumvecti, pars castra hostium, pars terga trepidantium[9] invaderent,[h] ipse in Fulvii[10] similitudinem nominis, quod Cn. Fulvium prætorem biennio ante in iisdem devicerat locis, increpans,[i] similem eventum pugnæ fore affirmabat. Neque ea spes vana fuit. Nam cum cominus acie et peditum certamine multi cecidissent Romanorum,[11] starent tamen ordines signaque, equestris a tergo tumultus, simul a castris clamor hostilis auditus, sextam ante legionem, quæ, in secunda acie[k] posita, prior ab Numidis turbata est, quintam de-

Postquam Salapia.—7 Vet. lib. apud Sigon. *famam quoque.*—8 Olim legebatur *quinta legio et sexta alacriter.* Vid. Not. Var.—9 'Pro *trepidantium* vulgo legebatur *pugnantium,* sed J. F. Gronov. ex corrupta lectione *oppidantium* bene restituit *trepidantium,* h. e. ardentius pugnæ instantium.' *Doering.*—10 Olim *ipse Cn. Fulvii.* Vid. Not. Var.—11 Vet. lib. ap. Sigon. *Romanorum*

NOTÆ

teriori, cum qua confunditur a Cluverio.

g *Cn. Fulvius proconsul*] Cognomine Centumalus, alius ab Cn. Fulvio Flacco prætore, biennio ante in iisdem locis victo, ut observat Sigon.

h *Pars terga trepidantium* [*pugnantium*] *invaderent*] Mavult Gron. *terga trepidantium,* id est, Romanorum satagentium et se commoventium: quo quidem significatu accipi aliquando *trepidandi* verbum non diffiteor: verum et rarior hæc hujus verbi acceptio, et nullus adducitur codex cujus auctoritate nitatur hæc correctio. Regius certe, qui penes nos, distincte habet *pugnantium,* a quo sensus non abhorret.

i *Ipse in Fulvii similitudinem nominis ... increpans*] Vulgo, *ipse Cn. Fulvii similitudinem nominis .... increpans:* quod planum. Inserit præpositionem *in* ex Put. et aliis Gronov. firmatque exemplo ipsius Livii lib. I. cap. 51. 'Hæc Aricinus in regem Romanum increpans.' In altero Colbertinorum est, *ipse in Fulvium, similitudinem nominis ... increpans,* quod magis probaverim.

inde, atque eos, qui ad prima signa[l] erant, avertit. Pars in fugam effusi, pars in medio cæsi: ubi et ipse Cn. Fulvius cum undecim tribunis[12 m] militum cecidit. Romanorum sociorumque quot cæsa in prælio millia sint, quis pro certo affirmet? cum tredecim millia alibi, alibi haud plus, quam septem, inveniam. Castris prædaque victor potitur. Herdoneam, quia et defecturam fuisse ad Romanos comperit, nec mansuram in fide, si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit: occidit[13] principes, qui cum Fulvio colloquia occulta habuisse comperti sunt. Romani, qui ex tanta clade evaserant, diversis itineribus semermes[14] ad Marcellum consulem in Samnium perfugerunt.

2. Marcellus, nihil admodum tanta clade territus, literas Romam ad senatum de duce et exercitu ad Herdoneam amisso scribit. 'Ceterum eundem se, qui post Cannensem pugnam ferocem victoria Hannibalem contudisset, ire adversus eum, brevem illi lætitiam, qua exultet, facturum.'[a] Et Romæ quidem cum luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Consul, ex Samnio in Lucanos transgressus, ad Numistronem[n] in conspectu Hannibalis

[a] *Se effecturum ut non diu fruatur Hannibal gaudio victoriæ quo nunc exultat.*

cecidissent.—12 Al. *cum duodecim trib.*—13 *Occiditque* in quibusdam Edd. sed in libb. Mss. apud Drak. adjecta particula *que* non exhibetur.—14 Quædam Edd. *semiermes.*

NOTÆ

[k] *Quæ in secunda acie*] Gall. *Qui étoit à la seconde ligne.*

[l] *Ad prima signa*] Gall. *à la première ligne.*

[m] *Cum undecim tribunis*] Hunc numerum præferunt Mss. et firmat Plut. adversus editos, in quibus duodecim tribuni legionum cæsi numerantur.

[n] *Ad Numistronem*] *Numistro*, sive *Numistrum*, a Nostro, et a Plutarcho, in Lucania ponitur: a Ptolemæo in Bruttiis; secundum quem Cluverius et Sanso eo loco describunt ubi hodie *Nicastro*, urbs Calabriæ ulterioris. Numestranos Plinius Volcentanis junctos ait, quos quasi eosdem cum Volceianis Celsus Cittadinus in mediterraneis Lucaniæ locat inter Silarum et Tanagrum fluvios circa Alburnum montem, aitque nunc *Bocino* appellari: quo situ fuisse quoque Numistrum, circa oppidum quod vulgo *Muro*, si quis affirmaverit, me repugnantem non habebit.

loco plano, cum Pœnus collem teneret, posuit castra. Addidit et aliam[15] fidentis speciem, quod prior in aciem eduxit. Nec detrectavit Hannibal, ut signa portis efferri vidit.[c] Ita tamen aciem instruxerunt, ut Pœnus dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppidum applicarent. Ab hora tertia cum ad noctem pugnam extendissent, fessæque pugnando primæ acies essent, ab Romanis prima legio et dextera ala, ab Hannibale Hispani milites et funditor Baliaris,[16] elephanti quoque, commisso jam certamine, in prælium acti. Diu pugna neutro inclinata stetit. Primæ legioni tertia, dexteræ alæ sinistra subiit,[d][17] et apud hostes integri a fessis pugnam accepere. Novum atque atrox prælium ex tam[18] segni repente exarsit, recentibus animis corporibusque: sed nox incerta victoria diremit pugnantes. Postero die Romani ab sole orto in multum diei[19] stetere in acie. Ubi nemo hostium adversus prodiit; spolia per otium legere, et congestos in unum locum cremavere suos. Nocte insequenti Hannibal silentio movit castra, et in Apuliam abiit: Marcellus, ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum præsidio modico Numistrone relictis, præpositoque his L. Furio Purpureone[20] tribuno militum, vestigiis institit sequi.[e][1] Ad Venusiam adeptus eum est.[f] Ibi per dies aliquot cum ab stationibus[o] procursaretur, mixta equitum peditumque

[c] *Postquam conspexit signa extra portas castrorum Romanorum efferri ad pugnam.*
[d] *In locum primæ legionis alæque dexteræ, postquam pugnando fessæ fuerunt, successerunt pedites legionis tertiæ, et equites alæ sinistræ.*
[e] *Hannibalis inhærens vestigiis eum sequi perseveravit.*
[f] *Assecutus est Hannibalem circa Venusiam.*

15 Al. *Addit et aliam.*—16 Vulg. *funditores Baleares.*—17 Post *subiit* majorem distinctionem posuit Doering.—18 Pro *tam* legendum esse *jam* censet Duker.—19 Al. *in multum diem.*—20 Al. *Purpurione.*—1 'Vox *sequi*, contra usum loquendi adjecta, delenda omnino mihi videtur. Ferrem, si *sequendo* saltem pro *sequi* scriptum esset. Nam qui, quæso, dici potest, *vestigiis alicujus instare sequi?* Hinc infra quoque Noster cap. 12. τῷ *sequi* omisso scrip-

NOTÆ

[o] *Cum ab stationibus, &c.*] Gall. *uns et les autres sortant de leurs quar-* *Comme il se faisoit divers partis, les tiers.*

tumultuosa magis prælia, quam magna, et ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus sine ullo memorando certamine; cum Hannibal nocte signa moveret, locum insidiis quærens; Marcellus, nisi certa luce, et explorato ante, non sequeretur.[g]

3. Capuæ interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro,[2] qui publicatus fuerat, locando (locavit autem omnem frumento[p]) tempus terit; ne deesset materia in Campanos[3] sæviendi,[q] novum in occulto gliscens per indicium protractum est facinus. Milites ædificiis emotos, simul ut[h] cum agro tecta urbis fruenda locarentur, simul metuens, ne suum quoque exercitum, sicut Hannibalis, nimia urbis amœnitas emolliret, in portis murisque sibimet ipsos tecta[i] militariter coëgerat ædificare.[r] Erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta[s] omnia, velut de industria, alimentis ignis. Hæc noctis una hora[t] ut omnia incenderent,[4] centum septuaginta Campani, principibus fratribus Blosiis, conjuraverant. Indicio ejus rei ex familia Blosiorum[k] facto, portis repente jussu proconsulis clausis, cum ad arma signo dato milites concurrissent; comprehensi

[g] *Nec nisi missis prius qui itinera explorarent.*
[h] *Amotos procul ab domibus, tum ut, &c.*
[i] *Tuguria.*
[k] *A Blosiorum servis.*

sit: 'Marcellus vestigiis instabat.'' *Doering.* 'Non est quod auctore Doering. deleatur *sequi*, etsi bene quoque dicitur *instare vestigiis*, ut c. 12. et al.' *Rupert.*

2 *Agroque* in Lov. 5. apud Drak.—3 'Pro *Campanos* perperam Rhenanus tentat *Capuanos*: nam urbis Capuæ cives ex vulgari loquendi usu *Campani* dicuntur.' *Doering.*—4 'Pro *ut incenderent* in quibusdam librr. Mss. simpliciter *incendere*, usu certe loquendi haud repugnante, ut docuerunt ad h. l. in-

NOTÆ

[p] *Locavit autem omnem frumento*] Non pecunia, ut plerumque fit: sed certo frumenti numero, quem annuatim penderent conductores, seu coloni.

[q] *In Campanos sæviendi*] Cives urbis Capuæ proprio nomine Campani Romanis dicti. Unde nihil erat cur hic Rhen. *Capuanos* scriberet.

[r] *Coëgerat ædificare*] Flaccus.

[s] *Stramento intecta*] Gall. *Tous couverts de chaume.*

[t] *Noctis una hora*] Hæc, quæ in multis desunt, leguntur diserte in Regio, cujus mihi copia.

omnes, qui in noxa erant,[u] et, quæstione acriter habita, damnati necatique: indicibus libertas et æris dena millia[x] data. Nucerinos[y] et Acerranos[z] querentes, ubi habitarent, non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut ædificarent, quæ incensa erant. Nucerini Atellam, quia id maluerant, (Atellanis Calatiam migrare jussis) traducti. Inter multas magnasque res, quæ, nunc secundæ, nunc adversæ, occupabant[5] cogitationes hominum, ne Tarentinæ quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius et P. Aquillius in Etruriam legati ad frumentum coëmendum, quod Tarentum portaretur, profecti; et mille milites de exercitu urbano, par numerus[a] Romanorum sociorumque,[6] eodem in præsidium cum frumento missi sunt.

4. Jam æstas in exitu erat, comitiorumque consularium instabat tempus.[b] Sed literæ Marcelli, negantis e re publica esse, vestigium abscedi[c] ab Hannibale, cui cedenti

terpretes.' *Doering.* Vid. Not. Var.—5 'Nonnemo codicum *cæcultabant:* verbum vetustum, sed nec Livii, nec huc congruens: ex eo Lipsius *solicitabant.* Pontanus, *occultabant:* quod extat in Put. Reg. Pal. uno: sed ex eo fieri omnino debuit *occupabant:* nihil enim hic, cur quisquam cogitationes occultaret.' *J. F. Gronov.*—6 '*Mille milit. de ex. urb. par num. Rom. sociorumque:* explicant, mille milites, quorum quingenti erant Romani, quingenti socii. Sed, si verum est, *urbano exercitui,* sive *urbanis legionibus,* nunquam ascriptos fuisse *socios,* instituto militiæ Romanæ ordini repugnare videtur illa explicatio. Nihil verius igitur conjectura Dukeri, vocem *Romanorum* et adjectam *τῷ que* temere e margine in textum importatas esse suspicati. Nec reperiuntur hæ duæ voces in pluribus librr. Mss. apud Drak.' *Doering.*

NOTÆ

[u] *Qui in noxa erant*] Gall. *Qui étoient complices du crime.*

[x] *Æris dena millia*] Nostra pecunia 291 l. 13 s. 4 d.

[y] *Nucerinos*] Campaniæ, *di Nocera* in Principatu citeriore.

[z] *Acerranos*] In eadem Campania, *dell' Acerra.*

[a] *Par numerus*] Exercitus, qui apud urbem, constabat non tantum Romanis militibus legionariis, sed etiam sociis. Igitur quingenti cives Romani, totidemque e sociorum numero missi, ut fierent omnino mille.

[b] *Comitiorumque consularium instabat tempus*] Habebantur hoc tempore ea comitia circa finem Julii, aut initium Sextilis mensis, qui post Augustus; idque ex quo Q. Fulvius Nobilior et T. Annius Luscus, propter subitum Celtiberiæ motum, consulatum Kal. Januarii inierant, ann. scilicet U. 600. quod testatur Cassiodorus; et Epit. Livii XLVII. quæ ad ann. 598. refert. Hic dies deinde solennis ineundi consulatus fuit stante rep.

[c] *Vestigium abscedi*] Eadem est loquendi forma ac cum dicimus, 'ne

certamenque abnuenti gravis[7] ipse instaret,[d] curam injecerant, ne aut consulem, tum maxime res agentem, a bello avocarent, aut in annum consules deessent. Optimum visum est, quanquam extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia revocari. Ad eum literæ jussu senatus ab L. Manlio prætore Urbis[8] [e] missæ cum literis consulis M. Marcelli; ut ex iis nosceret, quæ causa Patribus eum potius, quam collegam, revocandi ex provincia esset. Eo fere tempore legati ab rege Syphace[f] Romam venerunt, quæ is prospera prælia cum[9] Carthaginiensibus fecisset, memorantes. 'Regem nec inimiciorem ulli populo, quam Carthaginiensi, nec amiciorem, quam Romano,' affirmabant 'esse. Misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. et P. Cornelios, imperatores Romanos. Nunc ab ipso velut fonte petere Romanam[10] amicitiam voluisse.' Senatus non legatis modo benigne respondit, sed et ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Pœtelium, P. Popillium. Dona tulere, togam et tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram ex quinque pondo auri[g] factam.[11] Protenus et alios Africæ regulos jussi adire.[12] Iis

7 Pro *gravis*, quod plurimi librr. Mss. apud Drak. tuentur, in Edd. quibusdam *gravius* legitur.—8 Vet. lib. apud Sigon. *urbano*.—9 Olim legebatur *quæ i. p. p. rex cum*.—10 Vulgo legebatur *Romanorum*.—11 Olim legebatur, *pateram auream ex quinque pondo factam*.—12 '*Prot. et al. Afr. reg. jussi adire.* Vulgo pro *jussi* legebatur *jussit*, pro quo J. F. Gronovius, imperante, ut ait, sensu, et consentientibus Mss. reposuit *jussi*, nec ullus recentiorum interpretum de hujus correctionis veritate dubitavit. Sed quis ferat apud Livium ejusmodi orationem: *Protenus et alios Africæ regulos adire jussi* (sunt legati,

NOTÆ

latum quidem unguem,' id est, vestigio tenus abscedi, quantum scilicet vestigium hominis est: quod per hyperbolen dictum.

[d] *Gravis* [*gravius*] *ipse instaret*] Reg. et Colb. cum Put. aliisque *gravis ipse instaret*.

[e] *Prætore Urbis*] Sic dicit pro *prætore urbano*, ad discrimen peregrini, qui ipse quoque in Urbe.

[f] *Ab rege Syphace*] Syphax rex fuit Massæsylorum, qui partem Numidiæ occiduam et Mauris finitimam incolebant.

[g] *Ex quinque pondo auri*] Ita quidem Colb. sed Reg. *coronam auream ex quinque pondo factam*: quod perinde est, et magis placebat Rhenano Lipsioque, adversus quos Gron. illud *auri* potius probat. Auri hujus pretium librarum nostrarum duo millia et octingentas haud superaret.

quoque quæ darentur, portata, togæ prætextæ et terna[13] pondo pateræ aureæ.[j] Et Alexandriam ad Ptolemæum[h] Cleopatramque reges[i] M. Atilius et M'. Acilius legati, ad commemorandam renovandamque amicitiam missi, dona tulere, regi togam et tunicam purpuream cum sella eburnea, reginæ pallam[k] pictam cum amiculo purpureo.[l] Multa ea æstate, qua[14] hæc facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nuntiata sunt prodigia; Tusculi agnum cum ubere lactenti natum:[15] Jovis ædis culmen fulmine

[j] *Pocula ex auro quæ tres libras pendebant.*

et dona) *quæ iis quoque* (Africæ regulis) *darentur*, (legatis illis) *portata sunt?* Immo pro *jussit* vel *jussi*, imperante non solum orationis concinnitate sed etiam ratione grammatica, rescribendum est *jussis*. Oratio enim cohæret ita: Protenus legatis, alios quoque Africæ regulos adire jussis, dona, quæ iis quoque darentur, portata sunt, nempe togæ prætextæ cett. Ceterum pro *protenus*, quod jam pro porro tenus, positum est, male quoque in editione Drakenb. *protinus* legitur.' *Doering*. 'Non est quod displiceat τὸ *jussi*, modo post *adire* major ponatur distinctio.' *Rupert*.—13 Vulg. *ternum*, pro *terna*. J. F. Gronov. de pec. vet. l. VI. mavult *ternas* sc. libras.—14 Al. *multa æstate, qua*. —15 '*Tusculi agnum natum cum ubere lactenti*, continente lac. *lactanti* plerique Mss. et omnes Edd. ante Gronov. recte, si verum ac perpetuum est, quod Serv. ad Virg. Georg. I. 315. monet: '*lactans* est, quæ lac præbet; *lactens*, cui lac præbetur.' Sed ex iis, quæ Burm. ad Seren. Sam. v. 849. notavit, colligitur, *ubera lactentia* dici posse ratione matris, quæ ubera lacte plena

NOTÆ

[h] *Ptolemæum*] Epiphanem intelligit Ptolemæum, inter Ægypti ex hac stirpe reges, ordine quintum, qui paulo ante Cleopatram duxerat Antiochi magni filiam.

[i] *Cleopatramque reges*] Reginæ cum regibus conjunctæ reges quoque appellantur; eadem ratione qua hominis nomen utrique sexui tribuitur.

[k] *Reginæ pallam*] Ex eo dictam Varro *pallam* vult, quod foris ac *palam* induatur; est enim pallium quadrum ad vestigia usque deductum, et fere sumitur pro honestæ mulieris exteriori vestimento; quod gemmis in ordinem affixis et phrygionum opere plerumque ornabatur: unde apud Plautum Menæch. act. III. sc. 2. 'pallam ad phrygionem fert:' et apud Virg. I. Æneid. 'pallam signis auroque rigentem.' Nomen Isidorus deducit ἀπὸ τοῦ πάλλειν, seu *a mobilitate*, quod rugis vibrantibus sinuata crispetur. Gall. *une cimarre brodée, un manteau de femme, une veste en broderie*. Gallorum tamen veterum pallæ breviores, nec infra verenda.

[l] *Cum amiculo purpureo*] Amiculum apud Romanos pro meretricio pallio lineo aliquando dictum est, si fides Isidoro: non ita apud alias gentes se rem habuisse, neque id apud Romanos fuisse perpetuum ex hoc loco facile est conjicere. Fuit hoc amiculum indumenti species, velando, ut videtur, capiti. Gall. *un voile, une cape de pourpre*.

ictum ac prope omni tecto nudatum: iisdem ferme diebus Anagniæ terram,[16] ante portam ictam,[m] diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse: et aves, ad compitum Anagninum,[n] in luco Dianæ nidos in arboribus reliquisse: Tarracinæ in mari haud procul portu angues magnitudinis miræ lascivientium piscium modo exultasse:[17] Tarquiniis porcum cum ore humano genitum: et in agro Capenate, ad lucum Feroniæ, quatuor signa[*] sanguine multo diem ac noctem sudasse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata decreto pontificum, et supplicatio diem unum Romæ ad omnia pulvinaria, alterum, in Capenate agro, ad Feroniæ lucum, indicta.

5. M. Valerius consul literis excitus, provincia exercituque mandato Cincio prætori, M. Valerio Messalla præfecto classis cum parte navium in Africam prædatum simul speculatumque, quæ populus Carthaginiensis ageret pararetque, misso, ipse decem navibus Romam profectus, cum prospere pervenisset, senatum extemplo habuit. Ibi de suis rebus gestis commemoravit. 'Cum annos prope sexaginta in Sicilia[o] terra marique sæpe magnis cladibus bellatum esset, se eam provinciam confecisse.[*] Neminem Carthaginiensem in Sicilia esse: neminem Siculum, qui

[*] *Statuas quatuor.*
[*] *Se penitus redegisse Siciliam in formam provinciæ.*

gerat.' *Drak.*—16 'Pro *terram* vett. codd. offerunt vel *ternam*, vel *thermam*, vel *termam*, unde *Hermam* fortasse legendum esse conjicit Rubenius. Sed, utrum mos Hermas ante urbium portas ponendi in Italia viguerit, recte dubitat Dukerus.' *Doering.*—17 Al. *piscium more exult.*

NOTÆ

[m] *Anagniæ terram, ante portam ictam*] Non displicet Rubenii conjectura reponentis *Hermam*. Hermæ quippe, sive Mercurii, ante portas statui solebant: et favent aliquatenus Mss. Reg. quidem et Put. habent *ternam*. Voss. et Colb. *termam*. Menard. *thermam*. Sed si *Hermam* legimus, scribendum erit *ictum*.

[n] *Compitum Anagninum*] Nomen loci in Hernicis inter Pictas et Ferentinum, qua in viam Latinam desinit Lavicana. Is in cauponam transiit, vulgo *Hosteria d'Anagni*.

[o] *Annos prope sexaginta in Sicilia*] Observat Sigon. ab Ap. Claudio consule, qui primus bellum in Siciliam transtulit, ad hoc tempus, numerari annos 55.

metu inde fugati abfuerint, non esse: omnes in urbes, in agros suos reductos, arare, serere: desertam recoli tandem terram, frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidissimum[18] annonæ subsidium.' Exin Mutine, et si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in senatum introductis, honores omnibus, ad exsolvendam fidem a consule,[19] habiti.* Mutines etiam civis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis, ex auctoritate Patrum, ad plebem lata. Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius Messalla quinquaginta navibus cum ante lucem ad Africam accessisset, improviso in agrum Uticensem exscensionem fecit;[20] eumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis generis præda captis,[1] ad naves rediit, atque in Siciliam transmisit; tertiodecimo die, quam profectus inde erat, Lilybæum revectus. Ex captivis, quæstione habita, hæc comperta, consulique Lævino omnia ordine perscripta, ut sciret, quo in statu[2] res Africæ essent: 'Quinque millia Numidarum cum Masinissa,[p] Galæ filio, acerrimo juvene, Carthagine esse; et alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Hasdrubalem trajicerentur, ut is, quam maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgressus, jungeret se Hannibali. In eo positam victoriam credere Carthaginienses. Classem præterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamque se credere brevi trajecturam.' Hæc recitata a consule ita movere senatum, ut non expectanda comitia consuli[3] censerent, sed dictatorem comitiorum habendorum causa dici, et extemplo in provinciam redeundum.[q] Illa disceptatio tenebat, quod consul

* *Quo data ipsis a consule fide liberaretur.*

18 Al. *fidelissimum*.—19 *Fidem consulis* pro *a consule* in Edd. quibusdam.—20 Olim legebatur *in agro Uticensi excursionem fecit*.—1 Post *captis* tres Mss. addunt *multis occisis*.—2 Olim *ut sciret quo ordine vel in quo statu*.—3 'Male,

NOTÆ

[p] *Masinissa*] Qui post patrem Numidarum Massylorum seu orientalium rex fuit.

[q] *Redeundum*] Consuli Lævino.

in Sicilia se M. Valerium Messallam, qui tum classi præesset, dictatorem dicturum esse aiebat: Patres extra Romanum agrum (eum autem in Italia[4] terminari)[r] negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis cum de ea re consuleret, ita decrevit senatus, 'Ut consul prius, quam ab Urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret; eumque, quem populus jussisset, diceret dictatorem. Si consul noluisset, prætor[5 s] populum rogaret: si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent.' Cum consul se populum rogaturum negasset, quod suæ potestatis esset,[t] prætoremque vetuisset rogare; tribuni plebis rogarunt, plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. Sed, quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit; destitutique Patres literas ad M. Claudium[6 u] mittendas censuerunt, ut desertæ ab collega rei publicæ subveniret, diceretque, quem populus jussisset, dictatorem.[7] Ita a M. Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus, et ex eodem plebiscito et ab Q. Fulvio dictatore P. Licinius Crassus, pontifex maximus, magister equitum dictus.

6. Dictator postquam Romam venit, Cn. Sempronium Blæsum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnii præ-

pro *consuli* in Edd. quibusdam *consulis* legitur.' *Doering.*—4 'Præpositio *in*, quæ in plurimis Edd. ante *Italia* exhibetur, recte deleta est a Crevierio.' *Idem.*—5 Edd. ante Drak. adjiciunt vocem *urbanus.*—6 Olim *literas ad Marcellum.*—7 '*Quem populus jussisset dictatorem diceret.* Gallicani: *quem populus vidisset, diceret dictatorem.*' J. F. Gronov.

NOTÆ

[r] *Eum autem in Italia terminari*] Reg. absque præpositione *in*: et intellige terminari Italiæ continente. Ceterum Sicilia inter Italiæ insulas semper habita.

[s] *Prætor* [*urbanus*] Τὸ *urbanus* rei clarius explicandæ causa additum glossema videri potest. Abest certe ab Reg. aliisque scriptis.

[t] *Quod suæ potestatis esset*] Revera summi ad hæc tempora magistratus dictatorem dixerant arbitrio quisque suo: Senatus quidem creari dictatorem a consule jubebat, cum opus videbatur; sed quem vellet dictatorem consul dicebat.

[u] *Literas ad M. Claudium*] Marcellum nempe consulem.

toris; quem, ut Capuæ exercituique suo præesset, literis excivit. Ipse comitia, in quem diem primum potuit, edixit; quæ, certamine inter tribunos dictatoremque injecto, perfici non potuerunt.[8] Galeria juniorum,[x] quæ sorte[9] prærogativa erat, Q. Fulvium et Q. Fabium consules dixerat, eodemque jure vocatæ inclinassent,[10][y] ni tribuni plebis C. et L. Arennii se interposuissent,[11][z] qui, 'neque magistratum continuari[a] satis civile esse,' aiebant,[b] 'et multo fœdioris exempli, eum ipsum creari, qui comitia haberet. Itaque, si suum nomen dictator acciperet,[c] se comitiis intercessuros: si aliorum, præterquam ipsius, ratio habe-

8 Pro *potuerunt* al. Edd. vel *poterant* vel *potuerant*.—9 Vet. lib. ap. Sigon. *quæ forte*.—10 Olim legebatur *eodemque jure vocatæ reliquæ inclinassent*, pro quo legendum monet Tan. Faber *eodemque ceteræ vocatæ inclinassent*.—

NOTÆ

[x] *Galeria juniorum*] Tribus et centuriæ nomen est, quæ tunc sorte ducta ut ante alias suffragia ferret. Vide supra 'Veturia juniorum' lib. XXVI. cap. 22.

[y] *Eodemque jure vocatæ inclinassent*] Quidam scriptum habent *jure vocatæ reliquæ*: sed illud *reliquæ* nec in scriptis, nec in bonis editionibus occurrit: et frustra est Tan. Faber, qui *ceteræ vocatæ* necessario legendum putat. Omnes enim tribus et centuriæ in prærogativas et jure vocatas dividebantur, nec hæ sub illis comprehensæ. 'Prærogativæ' dicebantur quæ (prout sors tulerat) primo loco rogabantur, quos consules aut prætores, &c. fieri vellent: 'jure vocatæ,' aliæ quæ suo quæque ordine ad suffragia postea vocabantur. Non itaque debuit pro solenni voce *jure* subjici vox *ceteræ*: vere tamen Faber *eodemque* explicat per 'εἰς τὸ αὐτὸ; in idem;' est enim sensus centurias jure vocatas eosdem consules creaturas fuisse, quos prærogativa dixerat. Vide Gronov. IV. Observ. 1.

[z] *C. et L. Arennii se interposuissent*] In Reg. et Colb. *Ariani* vocantur, quæ vulgaris lectio. Vide tamen Gron. ibid.

[a] *Magistratum continuari*] Agebatur nunc de consulatu in annum sequentem dando: at Q. Fulvius proconsul tantum anno priori fuerat, et nunc dictator, non consul. Verum dictatura summus erat magistratus, etiam supra consulatum: et magistratus nomine intelligitur, non idem magistratus, sed quivis qui par vel fere par sit. *Magistratum* itaque *continuari* hoc loco est, ex dictatore aut proconsule fieri consulem.

[b] *Satis civile esse, aiebant*] Dicebant non convenire modestiæ boni civis, nihil supra reliquos sibi arrogantis.

[c] *Suum nomen dictator acciperet*] Hoc est, si dictator seipsum reciperet in candidatorum numerum, ut creari consul posset. Qui enim comitia magistratuum habebat, ambientium nomina populo proponebat, extra quos nominari permittebat neminem.

retur, comitiis se moram non facere.' Dictator causam comitiorum auctoritate senatus, plebiscito, exemplis tutabatur. 'Namque, Cn. Servilio consule, cum C. Flaminius[12] alter consul ad Trasimenum cecidisset, ex auctoritate Patrum ad plebem latum, plebemque scivisse, ut, quoad bellum in Italia esset, ex iis, qui consules fuissent, quos et quoties vellet, reficiendi consules populo jus esset: exemplumque eam in rem se habere[13] vetus L. Postumii Megelli,[d] qui interrex iis comitiis, quæ ipse habuisset, consul cum C. Junio Bubulco creatus esset; recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto nunquam sivisset.'[14] His orationibus cum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo, quod censuisset senatus, staretur. Patribus id tempus rei publicæ visum est, ut per veteres et expertos bellique peritos imperatores res publica gereretur. Itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati consules Q. Fabius Maximus quintum, Q. Fulvius Flaccus quartum. Prætores inde creati,[15] L. Veturius Philo, T. Quintius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. Magistratibus in annum creatis, Q. Fulvius dictatura se abdicavit. Extremo æstatis hujus classis Punica navium quadraginta, cum præfecto Hamilcare in Sardiniam trajecta, Olbiensem primo,[e] dein, postquam ibi P. Manlius Vulso prætor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum insulæ latus, Caralitanum agrum vastavit, et cum præda omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot suffectique. C. Servilius Pontifex factus in locum

11 Vossianus, *nisi tr. pl. et L. Arriani interposuissent.*—12 Al. *cum Flaminius.* —13 Vett. Edd. *exemplaque ea in re se habere.*—14 Libb. vett. variant; alii,

NOTÆ

[d] *L. Postumii Megelli*] A. U. C. 462.

[e] *Olbiensem primo*] Olbia Sardiniæ oppidum fuit, cujus adhuc extant rudera in latera insulæ orientali, et in septemtrionali regione, cui a promontorio *Lugudori* nomen. Juxta oppidum cui nomen vulgo a *S. Lucia.*

T. Otacilii Crassi. Ti. Sempronius Ti. F. Longus augur factus in locum T. Otacilii Crassi.[16 f] Decemvir item sacris faciundis in locum Ti. Sempronii C. F. Longi Ti. Sempronius Ti. F. Longus suffectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est, et M. Æmilius Papus[17] maximus curio. Neque in eorum locum[g] sacerdotes eo anno suffecti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem et P. Licinium Crassum, maximum pontificem. Crassus Licinius nec consul, nec prætor ante fuerat, quam censor est factus. Ex ædilitate gradum ad censuram[h] fecit. Sed hi censores neque senatum legerunt, nec quicquam publicæ rei egerunt: mors diremit L. Veturii. Inde et Licinius censura se abdicavit. Ædiles curules L. Veturius et P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum instaurarunt. Ædiles plebis Q. Catius et L. Porcius Licinus[18] ex mulctatitio

sisset, alii *scivisset*, alii *sciisset*.—15 Al. *prætores creati*.—16 'Si verba, *Ti. Sempronius Ti. F. Long. aug. fact. in loc. T. Otacil. Crassi* ex cod. Reg. Put. Petaviano h. l. in recentioribus Editt. inserta, vere profecta sunt a Livio, duo sacerdotia habuisse T. Otacilium Crassum, pontificatum et auguratum, et pariter *Tib. Sempr. Tib. F. Longum* duo sacerdotia, auguratum nempe et decemviratum accepisse, cum Gronovio statuendum est. De more certe, quo unus pluribus simul sacerdotiis functus sit, satis constat, vid. Gronov. ad h. l. et quos laudat.' *Duker*. 'Sed cum Noster infra XLI. 21. ubi de morte Ti. Sempronii Ti. F. Longi agit, de ejus auguratu sileat, pro panno adsuto hæc verba habet Drakenborchius.' *Doering*. Vid. Not. Var.—17 Al. *Pappus*. —18 Al. *Licinius*.

NOTÆ

[f] *Ti. Sempronius Ti. F. Longus augur factus in locum T. Otacilii Crassi*] Hæc inserta sunt hoc loco in Reg. Put. Petaviano: in vulgatis desunt, offensis, ut puto, exscriptoribus repetitione illorum verborum, *factus in locum T. Otacilii Crassi*. Est tamen verisimile T. Otacilium duo sacerdotia gessisse, pontificatum et auguratum, et prius C. Servilio delatum, posterius Ti. Sempronio, cui præterea datus est decemviratus vacans morte alterius Ti. Sempronii, qui ejus pater aut certe gentilis. Simile quid invenies lib. XXIX. cap. ult. in locum nempe M. Pompeii Mathonis auguris ac decemviri, decemvirum quidem creatum M. Aurelium Cottam, augurem vero Ti. Sempronium Gracchum. Vide et lib. XXX. cap. 26. Perspicuus magis noster hic locus fuisset, si dixisset Auctor, *in locum ejusdem T. Otacilii*.

[g] *Neque in eorum locum*] Quod de Otacilio antea dixerat, eodem quo mortuus est anno neminem ipsi pontificem suffectum, quia sub exitum anni excessisset; idem nunc simili ex causa contigisse credibile est.

[h] *Ex ædilitate gradum ad censuram*] Hoc rarum in Romana rep. ubi gradatim deferri soliti honores: sed pon-

argento signa ænea ad Cereris dedere, et ludos, pro temporis ejus copia, magnifici apparatus fecerunt.

7. Exitu anni hujus, die quarto et tricesimo,[19] quam ab Tarracone profectus erat, C. Lælius legatus Scipionis Romam venit; isque, cum agmine captivorum ingressus Urbem, magnum concursum hominum fecit. Postero die in senatum introductus, captam Carthaginem, caput Hispaniæ, uno die, receptasque aliquot urbes, quæ defecissent, novasque in societatem ascitas, exposuit. Ex captivis comperta his fere congruentia, quæ in literis[20] fuerant M. Valerii[i] Messallæ. Maxime movit Patres Hasdrubalis transitus in Italiam, vix Hannibali atque ejus armis subsistentem.[1 k] Productus et in concionem Lælius eadem edisseruit.[2] Senatus ob res feliciter a P. Scipione gestas supplicationem in unum diem decrevit. C. Lælium primo quoque tempore, cum quibus venerat navibus, redire in Hispaniam jussit. Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli, multis auctoribus; haud nescius, quosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint: quod mihi minus simile[3] veri visum est, annum integrum Scipionem nihil gerundo in Hispania consumsisse. Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco quartum consulibus, Idibus Martiis,[l] quo die magistratum inierunt,[*] Italia am-

19 *Quarta et trigesima* Gronov. Doujat. Crevier.—20 Put. *quæque in literis.* —1 *Obsistentem* Ed. Ascens. et al. ex interpret. ut *resistentem* Ms. Hafn.— 2 Edd. vett. *eadem disseruit:* plures libri, *ea demum disseruit:* Put. *eadem ac*

NOTÆ

tificatus maximus huic Licinio Crasso pro consulatu aut prætura, gradus ad censuram fuit.

[i] *Quæ in literis fuerant M. Valerii*] Probat non abs re Gron. ex Put. *quæque in literis*, ut scilicet expositis a Lælio congruerent quæ ex captivis comperta erant, et ea quæ scripta hac de re fuerant a Messala.

[k] *Vix Hannibali atque ejus armis subsistentem*[*obsistentem*] Plurimi optimique manu exarati, atque in his ambo Colbertini, habent *subsistentem*, eodem sensu: est enim aliquando *subsistere* idem ac sustinere vel sufficere, ut probat Gron. ex Bruto ad Cic. lib. XI. Famil. Epist. 10. 'Non si Varronis thesauros habeam, subsistere sumtui possem.' Addit et Claud. lib. II. in Eutrop. 'Nec tantis unum subsistere posse periclis.'

[l] *Q. Fabio Maximo, &c. Idibus Mar-*

bobus provincia decreta; regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Prætores sortiti provincias: C. Hostilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo[4] peregrinam cum Gallia,[m] T. Quintius Crispinus Capuam, C. Aurunculeius Sardiniam. Exercitus ita per provincias divisi. Fulvio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius Lævinus haberet: Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius præfuisset, decretæ. Exercitus urbanus ut in Etruriam succederet: C. Calpurnius eidem præesset provinciæ exercituique: Capuam exercitumque, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quintius obtineret.[5] C. Hostilius ab C. Lætorio[6] proprætore provinciam exercitumque, qui tum [jam] Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus consul bene rem gesserat, legiones decretæ.[p] M. Valerio cum L. Cincio (his quoque est enim[7] prorogatum in Sicilia imperium) Cannensis exercitus datus; eumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fulvii superessent, jussi. Conquisitos eos consules in Siciliam miserunt; additaque eadem militiæ ignominia, sub qua Cannenses militabant, quique ex prætoris Cn.

[p] *Attributæ sunt M. Claudio Marcello copiæ, quibus in consulatu usus præclare pugnaverat.*

disseruit.—3 Al. *sed mihi m. s.* Vid. Not. Var.—4 Olim legebatur *L. Veturius Philo urbanam, C. Hostilius Tubulus.*—5 Olim, *provinciæ exercituique quem Q. Fulvius habuisset, Capuam exercitumque T. Quintius obtineret.*—6 'Immo *L. Veturius ab C. L.* quod ex supra dictis et cap. 10. ac 20. patere, jam monuerunt Pigh. in Annal. ad a. 544. et Gron. Mox *exercitumque (Arimini erat) acciperet* vet. cod. Rhen. prob. Gron. Abest certe a multis Mss. τὸ *jam.*' Rupert. *L. Ve-*

NOTÆ

tiis] Nota hunc solennem hoc tempore ineundorum magistratuum diem.

* A. U. C. 544.

[m] *Peregrinam cum Gallia*] Peregrina jurisdictio hoc tempore muneris potius nomen, quam verum munus fuit, paucis per hæc bella peregrinis Romæ agentibus. Nihil itaque mirum si cum ea T. Veturius Galliam provinciam sortitus sit. Et ex hoc aliisque sequentibus locis emendari debet, ut censet Pighius, probatque Gronov. quod mox dicitur, *Hostilius a C. Lætorio provinciam exercitumque accepisse.* Igitur ibi pro *Hostilius* scribendum *L. Veturius ab C. Lætorio, &c.*

Fulvii exercitu, ob similis iram fugæ,[q] missi eo ab senatu fuerant. C. Aurunculeio eædem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Vulso eam provinciam obtinuerat, decretæ. P. Sulpicio, eadem legione eademque classe[8] Macedoniam obtinere jusso, prorogatum in annum imperium. Triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti jussæ: cetera classe[9] prædatum in Africam aut ipsum M. Valerium Lævinum trajicere, aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messallam. Nec de Hispania quicquam mutatum, nisi quod non in annum Scipioni Silanoque, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. Ita provinciæ exercituumque in eum annum[10] partita[a] imperia.

8. Inter majorum rerum curas comitia maximi curionis,[r] cum in locum M. Æmilii sacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen; patriciis negantibus C. Mamilii Vituli,[11] qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia nemo ante eum, nisi ex Patribus, id sacerdotium habuisset. Tribuni appellati ad senatum rejecerunt.[12]

[q] *Propter iram ex ipsorum pari fuga conceptam a senatu.*
[r] *Comitia quæ habita sunt causa creandi sacerdotis, qui ceteris curionibus præesset.*

---

turius dat Kreyssig.—7 Olim *his quoque est in annum.*—8 '*P. Sulpicio, eadem legione eademque classe* cet. sed classis tantum mentio fit inf. cap. 22. et hanc ab eo retentam, legionem vero dimissam tradit Livius XXVI. 28. Hinc vel ipsum vel librarios ejus peccasse, suspicabatur Periz. Diversos forte auctores secutus est Livius.' *Rupert.*—9 Multi Edd. non Mss. post *classe* inserunt *placere.*—10 *In eum locum* Gronov. Doujat. Crevier. Vid. inf. et Not. Var.

11 'Alibi etiam pro *Mamilio*, *Æmilius* et *Manlius* est vitiose.' *Sigon.* Vet. lib. habent *C. Manlii Attelii.* Mox *qui unus ex plebe petebat*, cujus loco Voss. *qui unus ex plebeie potens.* Gud. *qui unus fuit ex plebe petens.*—12 '*Rejecerunt* sc. rem; nisi excidit forte hæc vox post *senatum*, ut visum est J. F.

NOTÆ

[a] *In eum annum* [*locum*] *partita*] Legitur vulgo ex Cœlio Curione, *in eum annum*: sed *locum* habent optimi quinque et priscæ editiones. Quod nomen interdum pro tempore accipi Gronov. ostendit, ex Nostro sæpius, et ex Sallustio in Jugurth. 'Tamen ad id locorum talis vir consulatum appetere non audebat.' Item ibidem: 'Neque post id locorum Jugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuit.' Sic plerumque 'interea loci.' Ceterum *partita* referendum est, non tantum ad imperia, sed etiam ad provincias, quasi esset, partitæ provinciæ, et partita imperia.

Senatus populi[13] potestatem fecit.[o] Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Vitulus. Et flaminem Dialem invitum[p] inaugurari coëgit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum. Decemvir sacris faciundis creatus in locum Q. Mucii Scævolæ demortui C. Lætorius. Causam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. Ob adolescentiam negligentem luxuriosamque C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. Is, ut animum ejus cura sacrorum et cærimoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo tota[14] juventute haberetur prior, nec probatior primoribus Patrum, suis pariter alienisque, esset. Hujus famæ consensu elatus ad justam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob indignitatem[15] flaminum priorum repetivit, ut in senatum introiret. Ingressum eum curiam cum L. Licinius prætor[16] inde eduxisset, tribunos plebis appellavit flamen. Vetustum jus sacerdotii repetebat: datum id cum toga prætexta et sella curuli et flaminio esse.[q] Prætor, non exoletis ve-

Gron.' *Doering*.—13 'Pro *populi* in quibusdam Edd. male *populo* legitur; nota enim loquendi ratio 'facere alicui potestatem alicujus rei' nostro loco non convenit.' *Doering*.—14 '*In tota* præter vett. librr. auctoritatem edidit Jac. Gron. quem nonnulli secuti sunt.' *Doering*.—15 *Dignitatem* est vitium recentiorum editionum.—16 '*L. Licinius prætor:* sed nemo hoc anno Licinius prætor fuit, at sequenti duo *P. Licinii;* (v. cap. 21.) itaque leg. *P. Licinius;* Sigon. Mox leg. *datum id cum toga prætexta et sella curuli flaminio esse;* quod jam monuere viri docti. Cf. 1.20.' *Rupert*. Olim legebatur *et flaminio. Prætor*

NOTÆ

[o] *Populi potestatem fecit*] Ita meliores: alii *populo potestatem fecit*, nimirum curionis maximi, sive ex patribus, sive ex plebe creandi.

[p] *Flaminem Dialem invitum*] Mirum videri potest cur invitus ad flaminis dignitatem provectus sit, qui negligentem et luxuriosam adolescentiam egerat. Verum hæc ipsa cogendi causa fuit, ut juvenis nobilissimis natalibus a vitiis ad virtutem pudore sacerdotii traduceretur.

[q] *Et flaminio esse*] Conjunctionem *et* delendam censet Gronov. quod scilicet velit dignitati flaminis datum jus ingrediendi in senatum, eadem ratione qua data esset toga prætexta et sella curulis. Ego tamen nihil movendum puto: est enim sensus hic, ut voluerit Valerius Flaccus sibi cum dignitate flaminis, ejusque insignibus, datam esse facultatem illam intrandi in senatum, tanquam sacerdotio illi cohærentem: quæ senten-

tustate annalium exemplis stare jus, sed recentissimæ cujusque consuetudinis usu, volebat: nec patrum, nec avorum memoria Dialem quenquam id jus usurpasse. Tribuni, rem inertia flaminum obliteratam ipsis, non sacerdotio, damno fuisse,[r] cum æquum censuissent, ne ipso quidem contra tendente prætore,[17] magno assensu Patrum plebisque, flaminem in senatum introduxerunt; omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitæ, quam sacerdotii jure, rem eam flaminem obtinuisse. Consules prius, quam in provincias irent, duas urbanas legiones; in supplementum, quantum opus erat ceteris exercitibus militum, scripserunt. Urbanum veterem exercitum Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato (frater hic consulis erat) in Etruriam dedit ducendum, et legiones, quæ in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitus Fulviani conquisitas (fuere autem ad tria millia[18] trecenti triginta sex) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem jussit, atque ab eo duas legiones et triginta quinqueremes accipere. Nihil hæ eductæ ex insula legiones minuerunt nec viribus nec specie ejus provinciæ præsidium. Nam cum, præter egregie suppletas duas veteres legiones, transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet, Siculos quoque, qui in exercitu Epicydis aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros, milites scripsit. Ea externa auxilia cum singulis Romanis legionibus adjunxisset, duorum speciem exercituum servavit: altero L. Cincium partem insulæ, qua regnum Hieronis fuerat, tueri jussit; altero ipse ceteram insulam tuebatur, divisam quondam[s] Romani[19] Punicique imperii

‘ Copulam *et* bene delevit J. F. Gron.’ *Doering.*—17 Put. *prætura.*—18 Put. *ad quatuor millia.* Al. *fuerunt.*—19 ‘ Forte leg. *regii* pro *Romani.* Refero autem

NOTÆ

tia parum differt a priore, integro textu.

[r] *Ipsis, non sacerdotio, damno fuisse*] Hoc exemplum ad plurima valet: sed duo inprimis inde colligenda, tum inesse per se sacerdotio sanctitatem quandam, mutarique in melius eo inito mores: tum negligentiam priorum sacerdotum, nihil successoribus obesse.

[s] *Divisam quondam*] Himera fere interfluente.

finibus; classe quoque navium septuaginta partita,[19] [t] ut omni ambitu littorum præsidia[1] oræ maritimæ essent. Ipse cum Mutinis equitatu provinciam peragrabat, ut viseret agros cultaque ab incultis notaret, et perinde dominos laudaret castigaretque. Ita tantum ea cura frumenti provenit, ut et Romam mitteret, et Catanam conveheret,[u] unde exercitui, qui ad Tarentum æstiva acturus esset, posset præberi.

9. Ceterum transportati milites in Siciliam (et erant[a] major pars Latini nominis sociorumque) prope magni motus causa fuere: adeo ex parvis sæpe magnarum momenta rerum pendent. Fremitus enim inter Latinos sociosque in conciliis ortus: 'Decimum annum delectibus, stipendiis exhaustos esse. Quotannis ferme clade magna pugnare. Alios in acie occidi, alios morbo absumi: magis perire sibi civem, qui ab Romano miles lectus sit, quam qui a Pœno captus. Quippe ab hoste gratis remitti in patriam; ab Romanis extra Italiam in exilium verius, quam in militiam, ablegari. Octavum jam ibi annum senescere Can-

quondam ad id tempus, quod bellum Punicum I. præcessit. *Fines imperii regii* sunt, quibus quondam regnum Hieronis fuerat.' *Duker.* Sed *pars insulæ, qua regnum Hieronis fuerat*, distinguitur h. l. a *cetera insula* cet. adeoque sic verba *divisam quondam* saltem ad universam, non *ceteram insulam* referenda. Divisionem illam, si locum habuerit umquam, ad solum belli Punici I. tempus pertinere potuisse, monet Crev.' *Rupert.*—20 'Pro *partita* male in editt. quibusdam *parata;* nam classis illa, ut bene monet Drakenborchius, non nunc demum, sed diu ante Siciliæ defendendæ parata fuit.' *Doering.*—1 'Sunt qui *præsidio* pro *præsidia* legant.' *Doering.*

NOTÆ

[t] *Classe q. n. s. partita* [*classis quoque navium septuaginta parata*] Hanc vulgarem lectionem nihil opus erat immutare: non tamen improbabilis Gron. conjectura ex Put. *Classe quoque navium LXX. partita, ut omni ambitu littorum præsidia oræ maritimæ essent.* Ut nempe quemadmodum Q. Maximus, Fabii consulis filius, partem exercitus L. Cincio attribuerat, altera parte sibi reservata; ita et classem diviserit, dimidia ejus parte sibi sumta, dimidia Cincio tradita, quo per totum insulæ ambitum præsidia essent ad tuendam oram maritimam. Vulgo *præsidio*, forte non deterius, ut scilicet naves præsidio essent oræ maritimæ.

[u] *Et Catanam conveheret*] Hæc Siciliæ urbs in orientali ora, Ætnæ monti subjecta, nunc *Catana* quoque dicitur.

nensem militem, moriturum ante, quam Italia hostis (quippe nunc cum maxime florens viribus) excedat. Si veteres milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi neminem superfuturum. Itaque, quod propediem res ipsa negatura sit, prius quam ad ultimam solitudinem atque egestatem perveniant, negandum populo Romano esse. Si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de pace cum Carthaginiensibus jungenda cogitaturos. Aliter nunquam, vivo Hannibale, sine bello Italiam fore.' Hæc acta in conciliis. Triginta tum coloniæ[3] populi Romani erant. Ex iis duodecim, cum omnium legationes Romæ essent, negaverunt consulibus esse, unde milites pecuniamque darent.[a] Eæ fuere Ardea, Nepete,[1] Sutrium, Alba, Carseoli, Cora, Suessa, Circeii,[4] Setia, Cales, Narnia, Interamna. Nova re consules icti, cum absterrere eos a tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus, quam leniter agendo, profecturos rati, 'eos ausos esse consulibus dicere,' aiebant, 'quod consules, in senatu ut pronuntiarent, in animum inducere non possent. Non enim detrectationem eam munerum militiæ, sed apertam defectionem a populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias, et, tanquam integra re, locuti magis, quam ausi, tantum nefas, cum suis consulerent. Admonerent, non Campanos, neque Tarentinos eos esse, sed Romanos; inde oriundos; inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendæ causa missos: quæ liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquæ patriæ esset. Consulerent igitur de integro. Nam, tum[5] quidem quæ temere agitassent, ea prodendi

[a] *Dixere consulibus se nec milites, nec stipendia suppeditare posse.*

2 In Edd. ante Gron. *et erat.*—3 'Sigon. monuit, Dionysio Livioque auctoribus, jam 53. deductæ erant: e quibus initio belli Punici II. nonnisi 30. superstites erant.' *Rupert.* Vid. h. l. Not. Var.—4 Olim nomin. transpos. ut *Sutrium, Circeii, Alba.*—5 'Pro *tum* Doer. conj. *jam.* Sed *nam jam*

NOTÆ

[1] *Ardea, Nepete, &c.*] De his deque cadem r. sequentibus coloniis egimus ad De-

imperii Romani, tradendæ Hannibali victoriæ esse.'[t] Cum alternis hæc consules diu jactassent,[6 y] nihil moti legati, 'neque se, quod domum renuntiarent, habere,' dixerunt, 'neque senatum suum, quid novi consuleret, ubi nec miles, qui legeretur, nec pecunia, quæ daretur in stipendium, esset.' Cum obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum detulerunt. Ubi tantus pavor animis omnium[7] est injectus, ut magna pars, 'actum de imperio,' diceret. 'Idem alias colonias facturas; idem socios consensisse omnes,[8] ad prodendam Hannibali urbem Romanam.'

10. Consules hortari et consolari senatum, et dicere, 'Alias colonias in fide atque officio pristino fore, eas quoque ipsas, quæ officio decessissent,[9 z] si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur, verecundiam imperii habituras esse.' Permissum ab senatu iis cum esset, agerent, [facerentque[10]] ut e re publica ducerent; pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos, quæsiveruntque ab iis, 'ecquid milites ex formula paratos haberent?'[u] Pro duodeviginti coloniis[11 a]

[t] *Hæc spectare ad prodendum imperium Romanum, atque ad victoriam in Hannibalem transferendam.*

[u] *Num milites juxta præscriptum ordinem haberent paratos, id est, tot et quales unaquæque colonia ex veteri lege ac more deberet.*

auribus ingratum est. Malim *nunc*.' Rupert.—6 Put. Reg. Men. Voss. *dimastussent*. Pet. omittit *diu*. Sigonii liber, *demonstrassent*.—7 Ante Sigon. *hominum*: et mox infra apud eum *dicerent*.—8 'Orationis concinnitati bene consuluit Rhenanus hunc locum ita distinguendo: *idem alias colonias facturas, idem socios;* (sc. facturos;) *consensisse omnes ad cet.*' Doering. Ita Crev. et Doujat.

9 '*Quæ officio decessissent*. Ed. Mod. et al. rec. *ab officio:* sed veteres dixerunt *decedere re aliqua* vel *de re*, et *discedere ab re;* Gron. At *decedere a re* dici Cic. Flacc. XII. Justin. VI. 8. 8. Virg. Æn. II. 109. et 'discedere de colloquio' inf. XXXII. 40. (nisi quis hoc quoque, tanquam de loco, dictum velit) monet Duk.' *Rupert*. Mox infra *qui non* Gron. Crev.—10 'Verbum *facerentque* uncis inclusi, quia ignorant illud optimi Mss. Passim tamen cum *agere* jungitur.' *Rupert*.—11 '*Pro XVIII. coloniis*, recte; v. cap. 9. neque cum

NOTÆ

[y] *Hæc consules diu jactassent*] Num melius, ut Sigonii liber, *hæc consules demonstrassent?*

[z] *Quæ officio decessissent*] Sic meliores contra Borbetomagensem editionem, ubi, *quis ab officio decesserint*. Sed notandum aliud decedere re aliqua, vel de re aliqua; aliud discedere ab re: Liv. lib. XXXIV. 'potuisse se extra id periculum esse, si decedere

M. Sextilius Fregellanus respondit: 'et milites ex formula paratos esse, et, si pluribus opus esset, plures daturos, et, quicquid aliud imperaret velletque populus Romanus, enise facturos. Ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse.' Consules, sibi parum videri, præfati, pro merito eorum, sua voce collaudari eos, nisi universi Patres iis in curia [12] gratias egissent, sequi in senatum jusserunt. Senatus, quam poterat honoratissimo decreto allocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum quoque eos producerent, et inter multa alia præclara, quæ ipsis majoribusque suis præstitissent, recens etiam meritum eorum in rem publicam commemorarent. Ne nunc quidem post tot sæcula sileantur, fraudenturve laude sua. Signini fuere et Norbani Saticulanique [13] et Brundisini et Fregellani et Lucerini et Venusini et Hadriani et Firmani et Ariminenses, et ab altero mari Pontiani et Pæstani et Cosani, et mediterranei Beneventani et Æsernini [14] et Spoletini et Placentini et Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium populi Romani stetit; iisque gratiæ et in senatu et ad populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, quæ detrectaverunt imperium, mentionem fieri Patres vetuerunt, neque illos dimitti, neque retineri, neque appellari a consulibus. Ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani visa est. Cetera expedientibus, quæ ad bellum opus erant, consulibus, aurum vicesimarium,[b] quod in sanctiore æra-

Cluverio Ital. Ant. II. 2. p. 480. leg. *undeviginti:* nam mox, ubi coloniarum nomina recensentur, *Signini fuere et Nolani et Norbani* cet. delenda verba *et Nolani*, quæ ab omnibus Mss. absunt.' *Rupert.*—12 Ante Gron. *Patres in curia.* Mox Put. et al. *eos jusserunt.*—13 Ex Velleio Stephanoque corrigit Sigon. ab antiq. *Satriculanique.*—14 Ita docet Sigon. pro vulg. *Esernani.*

NOTÆ

fide, si conjurare cum ceteris maluissent.'

[a] *Pro duodeviginti coloniis*] Cluverius *undeviginti* legit: tot enim paulo post vulgo recensentur. Verum cum ante Livius triginta omnino numeraverit, atque ex eo numero duodecim dixerit recusasse delectum; sequitur ut non nisi octodecim supersint. Itaque deletis *Nolanis*, qui absunt ab Mss. numerus constabit. Fuerant coloniæ ad quinquaginta tres; sed pars interierant, pars in hostium erant potestate.

[b] *Aurum vicesimarium*] Ex vectigali vicesimæ ab iis qui manumittebantur pendi solitæ redactum: qua de re Liv. lib. VII.

rio [a] ad ultimos casus servabatur, promi placuit. Promta ad quatuor millia pondo auri.[c] Inde quingena pondo [d] data consulibus et M. Marcello et P. Sulpicio proconsulibus et L. Veturio prætori, qui Galliam provinciam sortitus erat; additumque Fabio consuli centum pondo auri præcipuum,[e] quod in arcem Tarentinam portaretur. Cetero usi sunt [15] ad vestimenta præsenti pecunia locanda exercitui,[f] qui in Hispania bellum secunda sua fama ducisque gerebat.

11. Prodigia quoque, prius quam ab Urbe consules proficiscerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de cœlo erant signum Jovis arborque templo propinqua, et Ostiæ lacus, et Capuæ murus, Fortunæque ædes, et Sinuessæ murus portaque. Hæc de cœlo tacta. Cruentam etiam fluxisse aquam Albanam, quidam auctores erant. Et Romæ intus cellam [16] ædis Fortis Fortunæ [g] de capite signum, quod in corona erat,[h] in manus sponte sua prolapsum. Et Priverni satis constabat bovem locutum, volturiumque [i] frequenti foro in tabernam devolasse, et Sinuessæ natum

[a] *In parte intima, et quasi penetralibus ærarii.*

Paulo infra, vet. lib. *Spoletani*: quod Gron. Doujat. Crev.—15 In Edd. ante Gron. *Cetero auro usi sunt.*

16 ‘ *Et Romæ intus cellam* (v. ad III. 19. 11.) *ædis Fortis Fortunæ*, v. ad X. 46. 7. *intus cellam* (in cella, ut ap. Plaut. Mil. II. 6. 55.) optimi Mss. pro vulg. *intra c.* *Signum*, puto, Fortis Fortunæ. Nomen alius Dei Deæve excidisse

NOTÆ

[a] *Vicesimarium*] Congestum paulatim et vicesima parte pretii manumissorum, quæ soluta fuerat ab A. U. C. 398. Vid. l. VII. c. 16. *J. Clericus.*

[c] *Quatuor millia pondo auri*] Nobis æstimarentur vicies centenis ducentis quadraginta ferme millibus librarum.

[d] *Quingena pondo*] Nostra æstimatione, *deux cents vingt-huit mille livres à chacun*, aut circiter.

[e] *Centum pondo auri præcipuum*] Nobis hodie, *la valeur de cinquante-six mille livres en or plus qu'à chacun des autres.*

[f] *Locanda exercitui*] Locari dicuntur quæ dantur facienda, non minus quam quæ dantur utenda, fruenda: sic vestimenta certo pretio facienda artificibus data sunt, quæ militantibus in Hispania mitterentur. *Præsenti pecunia.* Gall. *Argent comptant.*

[g] *Fortis Fortunæ*] Ædes Fortis Fortunæ fuit in foro boario, regione fori Romani, quæ Octava sub Augusto.

[h] *Signum, quod in corona erat*] Imagunculam significat, quæ in corona illius Deæ.

[i] *Volturiumque*] Pro vulture *volturius* quoque dicitur.

ambiguo inter marem ac fœminam sexu infantem; quos androgynos[k] vulgus (ut pleraque, faciliore ad duplicanda verba Græco sermone[y]) appellat: et lacte pluisse, et cum elephanti capite puerum natum. Ea prodigia hostiis majoribus procurata, et supplicatio circa omnia pulvinaria, et obsecratio in unum diem indicta; et decretum, ut C. Hostilius prætor ludos Apollini,[17] sicut his annis voti factique erant, voveret faceretque. Per eos dies et censoribus creandis Q. Fulvius consul comitia habuit. Creati censores, ambo qui nondum consules fuerant,[l] M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus.[18] Hi censores ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate Patrum latum in plebem[19 m] est, plebesque scivit. Senatus lectionem[20] contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronii lectio erat:[z] ceterum Cornelius 'morem traditum a patribus[a] sequendum' aiebat; 'ut, qui primus censor ex iis, qui viverent, fuisset, eum principem legerent:' is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius, 'cui Dii sortem legendi dedissent, ei jus liberum eosdem dedisse Deos. Se id suo arbitrio facturum, lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanæ civitatis esse, vel Hannibale judice, victurus esset.'[n] Cum diu certatum verbis esset,[z]

[y] *Græca lingua, quæ liberius et felicius quam Latina, per compositionem plura vocabula geminat et conjungit.*

[z] *Penes Sempronium erat jus nominandi principem senatus et senatum universum, quod sorte ipsi obvenerat.*

[a] *A majoribus introductum.*

credebat Crev.' *Rupert.*—17 *Apollinis* Gron. Doujat. Crev.—18 Olim ante Sigon. legebatur *Tuditanus, duo censores, ut.*—19 '*In plebem.* De locutionis integritate *ferre in plebem* pro *ad plebem*, dubitat Crevierius. Et vere in quibusdam librr. Mss. apud Drakenb. *ad* pro *in* exhibetur.' *Doering.*—20 'Put. Men. *legionem.* Ut lib. IX. 29. codex perantiquus Thuanæus, 'Ob infamem atque invidiosam senatus legionem.' Quod tamen Livio assignare nondum audeo.'

NOTÆ

[k] *Androgynos*] Dicuntur iidem hermaphroditi, desumto nomine ab adolescente eximiæ formæ, quem poëtæ Mercurio et Venere genitum, atque a Salmaci nympha adamatum, in unum cum ea corpus coaluisse ferunt.

[l] *Qui nondum consules fuerant*] Id exemplo proximorum censorum factum.

[m] *Latum in plebem*] Alias, *latum ad plebem:* est ergo *in* pro *apud.*

[n] *Vel Hannibale judice, victurus esset*] Gall. *Qu'il le gagneroit, qu'il*

concedente collega, lectus a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul: inde alius lectus senatus,[o] octo præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat, infamis auctor deserendæ Italiæ post Cannensem cladem. In equestribus quoque notis eadem servata causa.[b] Sed erant perpauci, quos ea infamia attingeret. Illis omnibus (et multi erant)[p] ademti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. Addiderunt acerbitati etiam tempus, ne præterita stipendia procederent iis, quæ equo publico emeruerant,[3] sed dena stipendia equis privatis facerent. Magnum præterea numerum eorum conquisiverunt,[4] qui equo merere deberent, atque ex iis, qui principio ejus belli septemdecim[5] annos nati[q] fuerant, neque militaverant, omnes ærarios fecerunt. Locaverunt inde reficienda, quæ circa forum incendio consumta erant, septem tabernas, macellum, atrium regium.[6]

12. Transactis omnibus, quæ Romæ agenda erant, consules ad bellum profecti. Prior Fulvius prægressus Capuam. Post paucos dies consecutus Fabius; qui et collegam coram obtestatus, et per literas Marcellum, ut quam acerrimo bello detinerent[7] Hannibalem, dum ipse Taren-

[b] *In equitum recensione et remotione ignominiosa, ratio quoque habita est ejusdem rei, id est, consilii deserendæ Italiæ.*

J. *F. Gron.*—1 'Ita Put. Flor. Cant. et Hearnii duo Mss. Alii *dicturus;* sed Gud. *dicturum esse;* unde leg. *victurum esse* Gron.' *Rupert.*—2 *Esset verbis* Gron. Doujat. Crev.—3 *Qui equo publico meruerant* Gron. Doujat.—4 'Cantabrig. *conquisierunt.* Nec causa id negligendi.' *Jac. Gron.*—5 Edd. prior. Sigon. habent *sexdecim.* Al. *decem et septem.*—6 Put. Voss. Gud. et Cantabrig. *regiam* hoc loco habent. Unde conj. Gron. *regiæ.*
7 '*Bello detinerent* e tribus Mss. recepi pro vulg. *bello detineret.*' Rupert.

NOTÆ

l'emporteroit au dire même d'Hannibal: on, *Quand Hannibal même en seroit le juge.* Nam *vincere* dicitur is secundum quem judex pronuntiat.

[o] *Inde alius lectus senatus*] Gall. *Ensuite on nomma le reste du sénat.*

[p] *Et multi erant* [*fuerant*] Pauci quidem auctores fuerant Italiæ relinquendæ, sed multi reliqui ex fuga Cannensi: utrisque ademti a censoribus ignominiæ causa equi publici.

[q] *Septemdecim annos nati*] Hæc plena pubertas, hoc legitimum sumendæ militiæ tempus.

tum oppugnaret: ea urbe ademta hosti jam [8] undique pulso, nec ubi consisteret, nec quid fidum respiceret habenti,[c] ne remorandi quidem causam in Italia fore. Rhegium etiam nuntium mittit ad præfectum præsidii, quod ab Lævino consule adversus Bruttios ibi locatum erat, octo millia [d] [9] hominum: pars maxima ab Agathyrna (sicut antea dictum est) ex Sicilia traducta, rapto vivere hominum [10] assuetorum. Additi erant Bruttiorum indidem perfugæ, et audacia et audendi omnia [e] [11] necessitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci jussit, inde ad Cauloniam [12] [f] urbem oppugnandam. Imperata non impigre solum, sed etiam avide, executi, direptis fugatisque cultoribus agri, summa vi urbem oppugnabant. Marcellus, et consulis literis excitus,[13] et quia ita in animum induxerat, neminem ducem Romanum tam parem Hannibali, quam se, esse, ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hybernis profectus, ad Canusium Hannibali occurrit. Solicitabat ad defectionem Canusinos Pœnus. Ceterum, ut appropinquare Marcellum audivit, castra inde movit. Aperta erat regio, sine ullis ad insidias latebris; itaque in

[c] *Cum nihil haberet quo confidere, aut quo confugere posset.*
[d] *Quod præsidium octo millibus hominum constabat.*
[e] *Æquales Siculis ex Agathyrna, tum audacia, tum necessitate nihil non audendi, ob crimina quæ eos alibi secure agere non sinebant.*

Detineret Gron. Doujat. Crev. c. Drak.—8 Τῷ *jam* carent Edd. ante Gron. Mox infra *morandi* habent pro *remorandi*.—9 'Cum Gron. forte leg. *octo millium*.' Rupert.—10 'Junge: *pars maxima . . . hominum rapto vivere adsuetorum*. Sed τὸ *hominum* alterutro loco, sive post *millia*, sive ante *adsuetorum*, abundare, recte jam monuit J. Fr. Gronovius.' *Doering*.—11 Vet. lib. *et ad audendum omnia*.—12 'Gron. *Caulonem* legendum putabat, quia in quibusdam Mss. sit *Cautoneam*, et c. 15. *Cautones* et *Cautiores* pro vulg. *Cauloniæ*: aliis antiquo Græcoque nomine *Aulon* vel *Aulonia*, Αὐλωνία Appian. Hann. XLIX. qui et expugnatam dicit urbem, cujus oppugnationem solutam tradit Livius inf. c. 15.' *Rupert*.—13 Olim legebatur *excitatus*.—

NOTÆ

[f] *Ad Cauloniam*] Caulonia sive *Caulon*, prius Aulon, (Græco vocabulo quod convallem significat,) oppidum fuit agri Locrensis inter Sagram fluvium, qui nunc *Sagriano*, et Cocintum promontorium. Locatur a Cluverio subdubitanter ubi nunc *Castelvettere* ad flumen *Alaro*, qui olim *Eleporus*, in ulteriori Calabria, ad oram maris Ionii. Alia fuit Aulonia in Sicilia, ab hujus civibus, per Bruttios domo pulsis, condita.

loca saltuosa cedere inde cœpit. Marcellus vestigiis instabat, castraque castris conferebat, et, opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat.[f] Hannibal, turmatim per equites peditumque jaculatores levia certamina serens, casum universæ pugnæ non necessarium ducebat. Tractus est tamen ad id, quod vitabat, certamen. Nocte prægressum [14] assequitur locis planis ac patentibus Marcellus. Castra inde ponentem,[s] pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita signa collata, pugnatumque totis copiis; et, cum jam nox instaret, Marte æquo discessum est. Castra, exiguo distantia spatio, raptim ante noctem permunita. Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. Nec Hannibal detrectavit certamen, multis verbis adhortatus milites, 'ut, memores Trasimeni Cannarumque, contunderent ferociam hostis. Urgere atque instare eum. Non iter quietos facere,[t] non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere. Quotidie simul orientem solem et Romanam aciem in campis videndam esse. Si uno prælio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum.' His irritati adhortationibus, simulque tædio ferociæ hostium quotidie instantium lacessentiumque, acriter prælium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis est. Cedere inde ab Romanis dextra ala et extraordinarii [u] cœpere. Quod ubi Marcellus vidit, duodevicesimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii

f Et castra sua locabat juxta castra Hannibalis, eum continuo insequens, et statim atque munitionem castrorum suorum absolverat, instruebat aciem Romanam ad pugnam.

NOTÆ

[s] *Castra inde ponentem*] Gall. *Comme Hannibal étoit après à se loger, Marcellus attaqua ceux qui travailloient aux retranchemens, et l'empêcha de fortifier son camp.*

[t] *Non iter quietos facere*] Gall. *Qu'il ne les laissoit en repos, ni dans leur marche ni dans leur campement; et ne leur donnoit pas le loisir de respirer et de se reconnoître.*

[u] *Et extraordinarii*] Extraordinarii dicebantur selecti ex sociorum numero, qui in exercitu Romano militabant, tum equites pro tertia parte, tum pedites pro quinta; eximii nempe utriusque corporis seligebantur, qui circa imperatorem assidui in via, in castris, in pugna, ei velut custodes extra ordinem adessent: unde *extraordinariorum* nomen, quo equites ab alaribus, pedites a cohortibus sociorum distinguebantur. Vide Lips. de Milit. Roman. lib. II. Dial. 7. ex Polyb.

trepidi[15] cedunt,[g] alii segniter subeunt, turbata tota acies est, dein prorsus fusa; et, vincente pudorem metu, terga dabant. Cecidere in pugna fugaque[16] ad duo millia et septingenti civium sociorumque: in his[x] quatuor Romani centuriones,[17] duo tribuni militum, M. Licinius et M. Helvius. Signa militaria quatuor de ala, prima quæ fugit; duo de legione, quæ cedentibus sociis successerat, amissa.

13. Marcellus, postquam in castra reditum est, concionem adeo sævam atque acerbam apud milites habuit, ut prælio, per diem totum[18] infeliciter tolerato, tristior iis irati ducis oratio esset. 'Diis immortalibus, ut in tali re, laudes gratesque,' inquit, 'ago, quod victor hostis, cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque, non ipsa castra est aggressus. Deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. Qui pavor hic, qui terror, quæ repente, qui, et cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit?[19] Nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem æstatem absumsistis; quibus dies noctesque fugientibus per hos dies institistis; quos levibus præliis fatigastis;[20] quos hesterno die nec iter facere, nec castra ponere passi estis. Omitto ea, quibus gloriari potestis: cujus et ipsius pudere ac pœnitere vos oportet, referam.[1] Nempe, æquis manibus hesterno die diremistis pugnam. Quid hæc nox, quid hic dies attulit?[2] vestræ his[h] copiæ imminutæ sunt, an illorum auctæ? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec

[g] *Cum extraordinarii, et qui in ala dextra erant, trepidantes cederent hostibus, et octavædecimæ legionis milites ex secunda acie in primam procederent tardius.*

[h] *Nocte ac die.*

14 Add. *eum* Gron. Doujat.—15 Vulgo olim *trepide.*—16 In Edd. ante Sigon. deerat *fugaque.* 'Deest etiam τὸ *fuga* in Vossiano. Put. Regiusque, *Cecidere in pugnaque ad duo millia.*' J. F. Gron.—17 Edd. ante Gron. *centuriones fuere.* Mox apud Gron. Doujat. Crev. *Fulvius* pro *Helvius.*

18 *Totam* Gron. Doujat. Crev.—19 *Animos invasit* vulgo legebatur ante Gron. et *ii hostes* pro *hi hostes.*—20 Ante Sigon. *fugastis.*—1 Olim aberat *referam.* 'Nec credimus Rhenano, non opus esse verbo *referam*, aut cohærere alioqui quæ sequuntur.' *J. F. Gron.* Mox *hesterna* Gron. Doujat. Crev.—

NOTÆ

[x] *In his*] In cæsorum numero.

cum Romanis militibus. Corpora tantum atque arma eadem sunt. An, si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo aut cohorti abstulisset? Adhuc[3] cæsis Romanis legionibus gloriabatur. Vos illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus.' Clamor inde ortus, ut veniam ejus diei daret; ubi vellet, deinde experiretur militum suorum animos. 'Ego vero experiar,' inquit, 'milites, et vos crastino[4] die in aciem educam, ut victores potius, quam victi, veniam impetretis, quam petitis.' Cohortibus, quæ signa amiserant, hordeum dari[y] jussit, centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, destrictis gladiis discinctos destituit;[5 z] et, ut postero die omnes, equites, pedites,[6 a] armati adessent, edixit. Ita concio dimissa fatentium,[b] jure ac merito sese increpitos; neque illo die virum quenquam in acie Romana fuisse, præter unum ducem; cui aut morte satis faciendum, aut egregia victoria esset. Postero die ornati armatique[7] ad edictum aderant.[i] Imperator eos collaudat, pronuntiat-

[i] *Secundum id quod edixerat Marcellus.*

2 Vulgo olim *abstulit.* Paulo ante Gron. Doujat. Crev. *hæc* pro *hic.*—3 In Edd. ante Gron. *non* ante *adhuc* posit. quam particulam negativam omnino delendam esse demonstrat Gron.—4 *Crastina* Gron. Doujat.—5 '*Destitui jussit* plerique Mss. prob. Gron. modo male repetitum *jussit* deleatur.' *Rupert.* *Districtis* Gron. Doujat.—6 *Pedites equitesque* Gron. Doujat.

NOTÆ

[y] *Hordeum dari*] Hæc ignavorum et fugacium maxime pœna militaris erat, ut iis frumenti loco hordeum præberetur.

[z] *Destr.* [*districtis*] *gladiis discinctos destituit*] Mavult Gron. *destrictis*, id est, evaginatis, seu nudatis: nam *districtis* ex ipsius sententia idem esset ac impeditis. Mavult et *destitui*, repetito scilicet ex superioribus verbo *jussit.* An vero cingulo militiæ in perpetuum exuti et omnino exauctorati fuerint hi centuriones, an vero ablatis ad tempus gladiis stare eos jusserit, dubium cuipiam videri poterit. Posterius mihi pro certo: et recentior est acceptio verbi *destituere*, pro exauctorare. Quod ad *destringendi* ac *distringendi* verba attinet, video ea promiscue, ac diversis utrumque significationibus sumi.

[a] *Omnes, equites, pedites,* [*pedites equitesque.* Legi Gron. jubet cum scriptis, *omnes equites pedites armati adessent.* Quod eo sensu acciperem, ut equites alæ dextræ, qui proximo prælio fugerant, jussi sint se, non in equis, sistere, sed pedibus insistentes: nisi vox *omnes* aliud demonstraret.

que, 'a quibus orta pridie fuga esset, cohortesque, quæ signa amisissent, se in primam aciem inducturum. Edicere jam sese, omnibus pugnandum ac vincendum esse; et annitendum singulis universisque, ne prius hesternæ fugæ, quam hodiernæ victoriæ, fama Romam perveniat.' Inde cibo corpora firmare jussi,[8] ut, si longior pugna esset, viribus sufficerent. Ubi omnia dicta factaque sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.

14. Quod ubi Hannibali nuntiatum est: 'Cum eo nimirum,' inquit, 'hoste res est, qui nec bonam, nec malam ferre fortunam potest. Seu vicit, ferociter instat victis: seu victus est, instaurat cum victoribus certamen.' Signa inde canere jussit,[9] copias educit. Pugnatum utrimque aliquanto, quam pridie, acrius est; Pœnis ad obtinendum hesternum decus annitentibus,[b] Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis,[c] et cohortes, quæ amiserant signa, in prima acie pugnabant, et legio vicesima [10] ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus et

[b] *Ut hesternæ victoriæ gloriam servarent ac retinerent.*

Crev.—7 *Armati ornatique* iid.—8 Vulgo legebatur olim *jussit*. Mox *esset pugna* Gron. Doujat. Crev.

9 'Copulam *et* post *jussit* a Rhenano insertam Draken. in uno tantum Lov. 3. invenit.' *Doering.*—10 '*Sinistra ala* ... *et cohortes* ... *et legio vicesima, in prima acie pugnabant*: v. cap. 13. Sed cap. 12. *dextra ala* et *legio duodevicesima* pridie dicuntur cessisse: quare alteruter locus corruptus. *Sinistro* et *duodevicesima* non male emend. Drak. Certe mox dicit Livius *cornibus præerant*. Vulgata lectio non bene defenditur a Periz. Anim. Hist. c. 8. p. 340. neque ab iis, qui existimant, eamdem alam c. 12. *dextram* et h. l. *sinistram* vocari, quod pridie in dextro, et nunc in sinistro cornu pugnaverit.'

NOTÆ

[b] *Fatentium*] Concio scilicet militum, qui fatebantur, &c.

[c] *Sinistra ala ab Romanis*] At prædixerat Marcellus se in primam aciem inducturum eos a quibus orta pridie fuga erat; fugere autem cœperat dextera ala: nunc vero inducitur in primam aciem ala sinistra. Verum potuit in sinistrum cornu transferri quæ prius dextrum obtinuerat: potuit et ala una ita dividi, ut in prima acie utrumque cornu obtineret. Legio quoque vicesima in dextro cornu ita locari potuit, ut in secunda acie postridie steterit una cum duodevicesima, quæ in sinistrum cornu rejecta fuerit, cum pridie in dextro pugnasset.

G. Claudius Nero legati cornibus præerant, Marcellus mediam aciem, hortator testisque præsens, firmabat. Ab Hannibale Hispani primam obtinebant frontem, et id roboris in omni exercitu erat. Cum anceps diu pugna esset, Hannibal elephantos in primam aciem induci jussit, si quem injicere ea res tumultum ac pavorem posset.[l] Et primo turbarunt signa ordinesque, et partim occulcatis, partim dissipatis terrore, qui circa erant, nudaverant una parte aciem; latiusque fuga manasset, ni C. Decimius Flavus tribunus militum, signo arrepto primi hastati,[m] manipulum ejus signi se sequi jussisset. Duxit, ubi maxime tumultum conglobatæ belluæ faciebant, pilaque in eas conjici jussit. Hæsere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, et tam conferta turba. Sed ut non omnes vulnerati sunt; ita, in quorum tergis infixa stetere pila, (ut est genus anceps,[d]) in fugam versi etiam integros avertere. Tum jam non unus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modo assequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conjicere. Eo magis ruere in suos belluæ; tantoque majorem stragem edere, quam inter hostes ediderant, quanto acrius pavor consternatam agit,[11] quam insidentis magistri imperio regitur.[n] In perturbatam transcursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedites, et haud magno certamine dissipatos trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec ante finis sequendi est factus, quam in castra paventes

[l] *Tentans utrum ex eo aliquid tumultus et terroris posset Romanis inferri.*
[m] *Arrepto signo primi hastatorum manipuli.*
[n] *Quo majore impetu unaquæque harum belluarum timore perculsa impellitur, quam gubernetur ductu rectoris qui ipsi insidet.*

Rupert.—11 '*Quanto acrius*, fortius, *pavor consternatam* quamvis belluam *agit*, ea pavore movetur et perturbatur, *quam magistri imperio regitur:* ita optimi Mss. prob. Gron. Alii et edd. vett. *consternatas* et *reguntur*.' Rupert.—

NOTÆ

[d] *Ut est genus anceps*] Vult elephantorum generis, non semper in bello certum esse usum, ut qui sæpe in suos, non minus quam in hostes, irruant. Quemadmodum nunc, cum vulnerati elephanti, eos quoque, qui vulnerati non erant, secum in fugam traxerunt.

compulsi sunt. Nam super alia, quæ terrorem trepidationemque facerent, elephanti quoque duo[12] in ipsa porta corruerant, coactique erant milites per fossam vallumque ruere in castra. Ibi maxima hostium cædes facta: cæsa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit. Mille ferme et septingenti de duabus legionibus, et sociorum supra mille et trecentos occisi: vulnerati permulti civium sociorumque. Hannibal nocte proxima castra movit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum.

15. Speculatores, qui prosequerentur[13] agmen, missi, postero die retulerunt, Bruttios Hannibalem petere. Iisdem fere[14] diebus et ad Q. Fulvium consulem Hirpini et Lucani et Volcentes,[15][e] traditis præsidiis Hannibalis, quæ in urbibus habebant, dediderunt sese, clementerque a consule, cum verborum tantum castigatione ob errorem præteritum, accepti.[16] Et Bruttiis[f] similis spes veniæ facta est, cum ab iis Vibius et Pactius fratres, longe nobilissimi gentis ejus, eandem, quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Sallentinis[17] Manduriam[g] vi cepit. Ibi ad quatuor millia hominum capta et ceteræ prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra. Naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, par-

12 Ante Gron. *elephanti forte duo*. Pat. *elephantique duo*.

13 *Sequerentur* ante Gron.—14 'Pro *fere* rectius in quibusdam Mss. apud Drak. *ferme* legitur.' *Doering*.—15 *Volscentes* Gron. Doujat. Crev.—16 *Ac-*

NOTÆ

[e] *Volcentes*] Hirpini et Lucani gentium nomina sunt; Volcentes, oppidi unius: iidem Volcentani dicuntur a Plinio, qui eis junctos ait Numestranos. Cluverius inter Consentiam et Numistronem ponit circa fontes Ocinari, (qui hodie *Turbido*,) ubi nunc *Clocento*, in utriusque Calabriæ confinio.

[f] *Et Bruttiis*] Universæ nimirum genti, cujus pars Volcentes.

[g] *Manduriam*] Dicitur et Mandurium et Manduriæ in plurali numero, inter Neretum (vulgo *Nardo*) et Tarentum, in Salentinis, quæ nunc pars Hydruntinæ terræ: oppidum illud vulgo *Mandula* ut Nigro placet, aliis *Casalnuovo*, unde haud procul lacus *Andoria*, qualis Manduriis appositus apud Plinium.

tim machinationibus[h] onerat apparatuque mœnium oppugnandorum, partim tormentis et saxis omnique missilium telorum genere instruit, onerarias quoque, non eas solum, quæ remis agerentur;[i] ut alii machinas scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent mœnium propugnatores. Eæ naves, ab aperto mari ut urbem aggrederentur, instructæ paratæque sunt. Et erat liberum mare, classe Punica, cum Philippus oppugnare Ætolos pararet, Corcyram transmissa. In Bruttiis interim Caulonis oppugnatores,[18] sub adventum Hannibalis, ne opprimerentur, in tumulum, a præsenti impetu tutum,[19] se recepere. Fabium, Tarentum obsidentem, leve dictu momentum ad rem ingentem potiundam adjuvit. Præsidium Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini habebant. Ejus præsidii præfectus deperibat amore mulierculæ, cujus frater in exercitu Fabii consulis erat. Is, certior literis sororis factus de nova consuetudine advenæ, locupletis, atque inter populares tam honorati, spem nactus per sororem quolibet impelli amantem posse, quid speraret, ad consulem detulit. Quæ cum haud vana cogitatio visa esset, pro perfuga[20] jussus Tarentum transire, ac per sororem præfecto conciliatus, primo occulte animum ejus tentando, dein, satis explorata levitate, blanditiis muliebribus perpulit eum ad proditionem custodiæ loci, cui præpositus erat. Ubi et ratio agendæ

---

cepti. *Et* Exed. c. Drak.—17 *Salentinis* Gron. Doujat.—18 Olim legebatur *Cauloniæ impugnatores.* 'Cur displicuit novitiis, quod habent Put. omnes immo Edd. antiquiores, *oppugnatores?* Pro *Cauloniæ* Put. et Voss. *Cautones.* Pet. *cautiores.* Forte fuit *Caulonis.*' J. F. Gron.—19 Addunt *ad cetera inopem* Gron. Doujat. Crev. 'Ceterum ineptum, quod in nonnullis libr. Mss. et Edd. vet. post *tutum* reperitur additamentum.' *Doering.* *Concessere* pro *se recepere* Rhenano debetur, judice Gron.—20 'Est ab Rhenano, cum legeretur *pro transfuga:* sed Put. *proterfuga.* Debuit ergo scribi, *pro perfuga.*'

NOTÆ

[h] *Partim machinationibus*] Distinguit has machinationes a tormentis, ac deinde machinas scalasque conjungit, quas homines ad muros ferrent. Itaque machinationum nomine turres intelligit, aliave machinamentorum genera, quæ Rom. navibus ad muros admovebant.

[i] *Non eas solum, quæ remis agerentur*] Non adjicit, sed et eas quæ velis agerentur, quia hoc ex illo sequitur.

rei, et tempus convenit, miles, nocte per intervalla stationum clam ex urbe emissus, ea, quæ acta erant, quæque ut agerentur, convenerat,[1] ad consulem refert. Fabius vigilia prima, dato signo iis, qui in arce erant, quique custodiam portus habebant, ipse circuito portu ab regione urbis in orientem versa occultus consedit. Canere inde tubæ simul ab arce, simul[2] a portu et ab navibus, quæ ab aperto mari appulsæ erant; clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, qui præfectus antea classis fuerat, forte illo loco[3][k] præpositus, postquam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, ut captæ urbis interdum excitaretur clamor, veritus ne inter cunctationem suam consul aliquam vim faceret signaque inferret,[*] præsidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, traducit. Fabius, cum et[4] ex temporis spatio et ex silentio ipso (quod, ubi paulo ante strepebant excitantes vocantesque ad arma, inde nulla accidebat vox[*]) deductas custodias sensisset; ferri scalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem præsidium agitare proditionis conciliator nuntiaverat,[5] jubet. Ea primum est captus murus, adjuvantibus recipientibusque Bruttiis, et transcensum in urbem est. Inde et[6] proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tum, clamore sublato, sub ortum ferme lucis, nullo obvio armato,

* *Nihil strepitus ea parte excitabatur: vox inde nulla ad se perveniebat.*

J. F. Gron.—1 'Pro *convenerat* in quibusdam libr. Mss. et vett. Edd. *convenerant*.' Doering. *convenerant* Gron. Crev.—2 'Beatus tollit alterum *simul*. Quasi non hic usus et duplicatio particulæ nostro frequentissima.' *J. F. Gron.* Pro *simul* olim substitut. *et*.—3 '*Præponi* et *præesse* simpliciter passim pro imperium tenere, dicitur, ut multis exemplis ad h. l. probavit Drak. Itaque non opus est ut pro *illo loco* legatur cum Rhenano *illi loco*.' Doering. —4 *Et* del. Gron. Doujat.—5 Vet. lib. *pronunciaverat*.—6 *Deinde* pro *inde et* olim. Librarii errore Putean. *inde ex proxima*.

NOTÆ

[k] *Forte illo loco*] Rhen. scribebat *illi loco*: sed optimi, tum scripti, tum editi habent *illo loco*: nec tam loco ipsi, quam iis qui illo loco erant, præpositus intelligi debet Democrates.

in forum perveniunt; omnesque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in se converterunt.

16. Prælium in aditu fori majore impetu, quam perseverantia, commissum est. Non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur, pilis tantum conjectis, prius pæne, quam consererent manus, terga dederunt; dilapsique per nota urbis itinera in suas amicorumque domos. Duo ex ducibus Nico et Democrates fortiter pugnantes cecidere. Philemenus,[7] qui proditionis ad Hannibalem auctor fuerat, cum citato equo ex prælio avectus esset; vagus paulo post equus errans [8] per urbem cognitus; corpus nusquam inventum est. Creditum vulgo est, in puteum apertum ex equo præcipitasse.[p] [9] Carthalonem autem, præfectum præsidii Punici, cum commemoratione paterni hospitii, positis armis, venientem ad consulem, miles obvius obtruncat. Alii alios passim sine discrimine armatos, inermes, cædunt, Carthaginienses Tarentinosque pariter. Bruttii quoque multi interfecti,[10] seu per errorem, seu vetere in eos insito odio,[l] seu ad proditionis famam (ut vi potius atque armis captum Tarentum videretur) extinguendam. Tum ab cæde ad diripiendam urbem discursum. Millia triginta servilium capitum dicuntur capti; argenti vis ingens facti signatique; auri octoginta tria [11] millia pondo;[m] signa tabulæque, prope

[p] *Præcipitem equo excidisse, aut se præcipitem dedisse ex equo in apertum puteum.*

---

7 *Philomenus* Gron. Doujat. Crev.—8 ‘Pro vulgata lectione *vacuus...erransque*, eam, quam nos dedimus, primum optimorum librr. Mss. auctoritate in textum recepit J. Fr. Gronovius, simulque frequentatum Nostro loquendi genus omissa copula idoneis exemplis illustravit.’ *Doering.*—9 ‘*Præcipitasse* sc. se; quod fuerunt qui adjicerent; sed sæpius apud Nostrum *præcipitare* absolute positum est.’ *Doering.*—10 Vet. lib. *passim interfecti.* Gron. Doujat. *multi passim interfecti.*—11 *Septem* Gron. Doujat. Crev. Mox infra, *æquarent*

NOTÆ

[l] *Vetere in eos insito odio*] Romanis odio Bruttii erant, ea præsertim de causa, quod primi totius Italiæ ad Hannibalem descivissent. Idcirco devictis Pœnis, Bruttios Romani ignominiæ causa magistratibus in provincias euntibus servorum vice ministrare jusserunt: unde lorarii seu lictores, tortoresque Bruttiani dicti, auctore A. Gell. x. 3.

[m] *Auri octoginta [septem] tria millia pondo*] Æquipollent, nisi errat cal-

ut Syracusarum ornamenta æquaverint. Sed majore animo generis ejus præda abstinuit Fabius, quam Marcellus; qui interroganti scribæ, quid fieri signis vellet,[12 n] (ingentis magnitudinis Dii sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati) Deos iratos Tarentinis relinqui jussit. Murus inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disjectus. Dum hæc Tarenti aguntur, Hannibal iis, qui Cauloniam obsidebant, in deditionem acceptis, audita oppugnatione Tarenti, dies noctesque cursim agmine acto, cum, festinans ad opem ferendam, captam urbem audisset; 'Et Romani,' inquit, 'suum Hannibalem habent. Eadem, qua ceperamus, arte Tarentum amisimus.' Ne tamen fugientis modo convertisse agmen videretur, quo constituerat loco,[13 o] quinque millia ferme ab urbe posuit castra. Ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit. Inde duos Meta-

Edd. antiq. pro *æquaverint*.—12 Drak. conj. scripsisse Livium *interrogante scriba* pro *interroganti scribæ*, et prob. Doering. 'Cf. Cort. ad Sallust. Jug. LXXXIV. Burmann. ad Ovid. Met. VIII. 752. et plures alios, qui aureæ ætatis scriptores a locutione 'jubere alicui' alienos plane esse docuerunt.' *Doering*. 'Præpositio *de*, quam ante *signis* exhibent nonnulli librr. Mss. et editt. vett. ab iis, qui hunc usum loquendi ignorarent, intrusa esse videtur.' *Doering*. '*Quid fieri signis vellet ingentis magnitudinis* (*Dii sunt* cet. distinguebat Roëllius. Aliquid hic depravatum vel omissum esse, suspicabantur Crev. et Drak. *Dii* (Deorum signa) *sunt*, non *erant*, quia exstitisse adhuc Livii ætate videntur. *Doering*.—13 Olim legebatur *constiterat*. '*Constiterat* al. non improb.

NOTÆ

culus, libris Francicis argenteis trecenties tricies centenis septingentis ac viginti millibus: (83720000 l.) quæ summa suspecta est Glareano. Quare sic interpungit: *Argenti vis ingens, facti signatique auri LXXXVII. pondo*, ut hoc aurum, non totum in pecunia numerata fuerit, sed non minima ex parte in vasis, annulis, torquibus, omnique instrumentorum atque ornamentorum genere. Plut. prædam Tarentinam universam tribus millibus talentorum æstimat: quæ non ultra septuagies centena et ducenta millia librarum excurrerent (7200000.).

n *Quid fieri signis vellet*] Gall. *Ce qu'il vouloit que l'on fît des statues.* Ita meliores, elegantius quam cum vulg. *quid fieri de signis vellet.*

o *Quo constituerat loco*] Vulgo *quo constiterat loco*: sed in optimis est, *quo constituerat loco*; quod Gron. notat: id est, eo loco ubi jam suos ad modicam quietem statuerat. Ita Sallust. Bel. Jugurth. c. 49. loquens de Metello: 'dein brevi cognitis insidiis, paulisper agmen constituit.' Et Noster lib. IX. ubi 'cum constituisset Romanos.' Fatendum tamen est ab hac ipsa sententia non abire vulgarem lectionem: idem enim revera est, aliquo loco cum exercitu consistere, et aliquo loco exercitum constituere.

pontinos cum literis principum ejus civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos, impunita iis[14] priora fore, si Metapontum ei cum præsidio Punico prodidissent. Fabius, vera, quæ afferrent, esse ratus, diem, qua accessurus esset Metapontum, constituit; literasque ad principes dedit, quæ ad Hannibalem delatæ sunt. Enimvero lætus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo invictus fuisset,[15] haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspicanti prius, quam egrederetur ab Tarento, aves semel atque iterum non addixerunt. Hostia quoque cæsa consulenti Deos haruspex, cavendum a fraude hostili et ab insidiis, prædixit. Metapontini, postquam ad constitutam non venerat diem, remissi, ut cunctantem hortarentur, repente[16] comprehensi, metu gravioris quæstionis, detegunt insidias.

17. Æstatis ejus principio, qua hæc agebantur, P. Scipio in Hispania cum hyemem totam reconciliandis barbarorum animis, partim donis, partim remissione[17] obsidum captivorumque, absumsisset; Edesco[18] ad eum,[p] clarus inter duces Hispanos, venit. Erant conjux liberique ejus apud Romanos. Sed præter eam causam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quæ Hispaniam omnem averterat ad Romanum a Punico imperio, traxit eum. Eadem causa Indibili Mandonioque[q] fuit, haud dubie omnis Hispaniæ principibus, cum omni popularium manu, relicto Hasdrubale, secedendi in imminentes castris ejus tumulos, unde per continentia juga[s] tutus receptus ad Romanos esset.

[s] *Per montes qui continui ad Romanorum castra pertingebant.*

Crev.' *Rupert.* Vid. Not. Var.—14 Omitt. *iis* Edd. antiq. Quidam Mss. *his.* —15 In Edd. ante Gron. *esset.*—16 Put. Reg. Men. Voss. *hortarentur, ac repente.*

17 '*Emissione* novissimarum editionum lapsus est. Aliæ et Mss. *remissione*, quod revocandum duxi.' *Jac. Gron.*—18 'Cf. Polyb. x. 34. 37. qui Edesconem, *τὸν Ἐδετανῶν δυνάστην*, constanter Ἐδεκῶνα appellat.' *Rupert.*—

NOTÆ

[p] *Edesco ad eum*] Polybio est Edeco.

[q] *Indibili Mandonioque*] Ilergetum reguli erant.

Hasdrubal, cum hostium res tantis[19] augescere incrementis cerneret, suas imminui, ac fore, ut, nisi audendo aliquid moveret, qua cœpissent, fluerent,[20 r] dimicare quam primum statuit. Scipio avidior etiam certaminis erat, cum a spe,[r] quam successus rerum augebat, tum quod prius, quam jungerentur hostium exercitus, cum uno dimicare duce exercituque, quam simul cum universis, malebat. Ceterum etiam, si cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. Nam cum videret, nullum esse navium usum, quia vacua omnis Hispaniæ ora classibus Punicis erat, subductis navibus Tarracone, navales socios terrestribus copiis addidit.[s] Et armorum affatim erat captorum Carthagine, et quæ post captam eam fecerat, tanto opificum numero incluso.[t] Cum iis copiis Scipio veris principio[1] ab Tarracone egressus, (jam enim et Lælius redierat ab Roma, sine quo nihil majoris rei motum volebat[u]) ducere ad hostem pergit. Per omnia pacata eunti, ut cujusque populi fines transiret,[x] prosequentibus

[r] *Tum propter spem, &c.*
[s] *Navigiis ad portum Tarraconensem adductis, adjecit exercitui terrestri milites qui in navibus erant.*
[t] *Cum infinitum prope numerum artificum, qui apud Carthaginem Novam inventi, in urbis illius officinis reclusisset.*
[u] *Absque cujus opera et ministerio nolebat quicquam moliri quod majoris momenti esset.*
[x] *Cum sociorum populorum, alii eum comitarentur, alii venientem exciperent, prout fines uniuscujusque transibat.*

19 *Tacitis* Gron. Doujat. Curionis est.—20 ‘*Qua* ratione (nisi leg. *quo*) *cœpissent, fluerent* res.’ *Rupert.* Vid. Not. Var. h. l.—1 In Edd. ante Gron. omiss.

NOTÆ

[r] *Qua cœpissent,* [*cepissent,*] *fluerent*] Ita membranæ et editi melioris notæ, contra Rhenanum, cui probatur, *qua cepissent, ruerent.* Lectionem priorem tuetur pluribus Gronov. Et fluere pro effluere, deficere, dilabi, haud dubie dicitur: nec opus erat exemplorum congerie qualis eam in rem ab ipso adducta. Sed nec eo sensu, opinor, id verbum hoc loco accipi necesse est. Vult enim Livius vidisse Hasdrubalem, nisi aliquid novi moliretur, quo Hispanorum animi averti a Romanis, atque ad Pœnorum partes reduci possent; futurum ut res quæ ad Romanos inclinare cœperant, ad eosdem omnino vergerent, et aquarum more eodem cursu ad illos fluerent seu decurrere pergerent.

excipientibusque sociis, Indibilis et Mandonius cum suis copiis occurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haudquaquam ut barbarus stolide incauteque, sed potius cum verecunda gravitate, propiorque excusanti transitionem ut necessariam, quam glorianti eam[s] velut primam occasionem raptam.[2] 'Scire enim se, transfugæ nomen[t] execrabile veteribus sociis, novis suspectum esse. Neque eum se reprehendere morem hominum, si tamen anceps odium causa, non nomen, faciat.'[y] Merita inde sua in duces Carthaginienses commemoravit, avaritiam contra eorum superbiamque et omnis generis injurias in se atque populares. 'Itaque corpus duntaxat suum ad id tempus apud eos fuisse; animum jam pridem ibi esse, ubi jus ac fas crederent coli. Ad Deos quoque confugere supplices, qui nequeant hominum vim atque injurias pati. Se id Scipionem orare, ut transitio sibi nec fraudi apud eum, nec honori sit. Quales ex hac die experiundo cognorit, perinde operæ eorum pretium faceret.'[3] Ita prorsus respondet facturum Romanus; nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint societatem ratam, ubi nec divini quicquam, nec humani sanctum esset. Productæ deinde in conspectum iis[4] conjuges liberique lacrymantibus gaudio redduntur, atque eo die in hospitium abducti.[5] Postero die fœdere accepta fides, dimissique ad

[y] *Modo causa transfugii non ipsum nomen transfugæ, dubium reddat odium impendens ab utrisque.*

---

copiis.—2 *Ea velut ad primam occasionem rapta* Gron. Doujat. Crev. 'Vulgata lectio *glorianti ea ad primum occasionem rapta* debetur ingenio Rhenani; sed nostra, quam recte Drakenborchius revocavit, optimorum Codd. auctoritate nititur.' *Doering.*—3 *Ex eo die experiundo cognoverit* olim legebatur. Tò *faceret* sustulit Rhenan.—4 Olim legebatur *in conspectum ejus.* 'Put. *in conspectum is.* Reg. Men. Voss. *his.* Pal. *iis.*' J. F. Gron.—5 'Al. *adducti:* sed rectius ex usu loquendi *abducti;* vide Drak. ad h. l.' *Doering.*—6 *In castris* Gron. Doujat. Ita olim legebatur. Deinde Put. *castris tenebant.*

NOTÆ

[s] *Quam glorianti eam* [*ea*] Palatini codices habent, *eam velut primam occasionem raptam,* quod Gronov. placet.

[t] *Transfugæ nomen*] Sumta videtur hæc sententia ex orat. legati Mitylenæi apud Thucyd. lib. III. cap. 17.

copias adducendas. Iisdem deinde castris tendebant,[6][a] donec ducibus iis ad hostem perventum est.

18. Proximus Carthaginiensium exercitus Hasdrubalis prope urbem Bæculam[7][x] erat. Pro castris equitum stationes habebat. In eas velites antesignanique et qui primi agminis erant, advenientes ex itinere, prius quam castris locum caperent, adeo contemtim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid utrique parti animorum esset. In castra trepida fuga compulsi equites sunt, signaque Romana portis prope ipsis illata. Atque illo quidem die, irritatis tantum ad certamen animis, castra Romani posuerunt. Nocte Hasdrubal in tumulum copias recipit,[8] plano campo in

7 'In multis Mss. *Betulam.*' Rupert.—8 In Edd. ante Gron. *recepit.*—

NOTÆ

[a] *Iisdem deinde in castris tendebant*] Gron. ex Put. cui consonat Colb. *Iis castris tenebant:* quod fulcire nititur auctoritate, tum ipsius Livii lib. XXVIII. ubi, 'Læva Celtiberos, novum exercitum, supra novem millia hominum; dextra Punica tenere:' sed ibi *tenere* refertur ad læva et dextra, nimirum loca. Addit Valer. Flaccum ex scripto Oxoniensi, apud quem, 'hinc lævo Telamon pelago tenet.' Sed ibi vulgo legitur, *lævum pelagus tenet.* Malim itaque ex recepta magis scriptura *tendebant*, id est, conjunctis cum Scipione copiis, cum eo castra metabantur, sive in ipsius castris tentoria habebant.

[x] *Prope urbem Bæculam*] Memoratur hoc oppidum Polybio, qui Βαίκυλα in plurali numero vocat. Ptolemæus Authetanis sive Ausetanis tribuit. In Reg. editisque pluribus scribitur *Betula*, in Colb. *Besula.* Unde in suspicionem venio eam urbem fuisse quæ nunc *Besalu* in Cataloniæ tractu emporitano. Favet Hasdrubalis consilium de transitu in Galliam cogitantis, apud Nostrum et Polyb. Sed negotium facessit quod idem Polybius Castuloni vicinum facit hunc locum, sive, ut ipse nominat, Κασταλῶνι: et Noster mox cap. 20. testatur paucis post prælium factum ad Bæculam diebus, Scipionem, cum rediret Tarraconem, saltu Castulonensi excessisse: unde sequi videtur Bæculam non in Ausetanis, sed in Oretanis, certe procul ab Ausetanis et Tarracone fuisse. Accedit quod initio cap. 19. dicitur Hasdrubal, commisso ad Bæculam prælio, præter Tagum, qui in Celtiberorum finibus oritur, per Carpetanos longe ab Tarracone dissitos fluit. Simile veri videtur prælium in Castellanorum regione, cui vicini Ausetani, commissum fuisse; nec Castulonensi, sed Castellanensi saltu Scipionem rediisse Tarraconem; Hasdrubalem vero, qui paulo ante victus secundum Tecum seu Tichim fluvium, (hodie *le Tech*,) qui eo tractu oritur, ad Pyrenæum contenderet: Livium autem exemplo Polybii pro fluviolo minoris nominis Teco, (ut a Plinio vocatur,) Tagum subjecisse notissimum flumen.

summo patentem: fluvius ab tergo; ante circaque velut ripa præceps oram ejus omnem cingebat.[x] Suberat et altera inferior summissa fastigio planities. Eam quoque altera crepido haud facilior in ascensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam stantem pro castris hostium aciem vidit, equites Numidas leviumque armorum Baliares et Afros demisit.[y] Scipio, circumvectus ordines signaque, ostendebat, 'hostem, prædamnata[9] spe æquo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis armorumque,[10] stare in conspectu. Sed altiora mœnia habuisse Carthaginem, quæ transcendisset miles Romanus. Nec tumulos, nec arcem, ne[11] mare quidem armis obstitisse suis. Ad id fore altitudines,[z] quas cepissent hostes, ut per præcipitia et prærupta salientes fugerent. Eam quoque se illis fugam clausurum.' Cohortesque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam deferretur amnis, jubet; alteram, viam insidere, quæ ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. Ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam, infimo stantem supercilio,[12] [a] ducit. Per aspreta[b]

[x] *Campus altior amnem habebat; a tergo, a fronte, atque ab lateribus, crepidine cingebatur, quæ similis erat præruptis amnium ripis.*

9 Doering. demonstrat nostram lectionem alteri *damnata*, quam nonnulli librr. vett. exhibent, longe præferendam esse: quem vid.—10 Mutatum Rhenano in *virtutis aut armorum*.—11 *Nec* Gron. Et paulo infra *hostibus* pro *hostes* est Rhenani.—12 '*Infimo stantem supercilio.* Mur. *in infimo.* Ms. Gud.

NOTÆ

Nam etsi non procul Tago commissum fuisset prælium, non per saltum Castulonensem, sed per Idubedam montem rectum iter Scipioni Tarraconem redeunti erat.

[y] *Equites Numidas, &c. demisit*] Gall. *Hasdrubal fit descendre la cavalerie Numidienne, &c. dans le champ qui étoit au-dessous de son camp, mais plus élevé que la campagne voisine.*

[z] *Ad id fore altitudines*] Gall. *Que ces éminences occupées par les ennemis ne serviroient qu'à les engager à fuir par des précipices, &c.*

[a] *Infimo stantem supercilio*] Gall. *Qui étoient logés en bas sur la ravine.* Supercilium dicitur pars collis eminentior, sic apud Virgil. I. Georg. 'Ecce supercilio clivosi tramitis undam Elicit.' Ducta metaphora ab hominum superciliis, quæ supra oculos eminent.

[b] *Per aspreta*] Scripti *per aspera*, scilicet loca.

primo, nihil aliud quam via impediti,[c] iere.[13] Deinde, ut sub ictum venerunt, telorum primo omnis generis vis ingens effusa est in eos: ipsi contra, saxa, quæ locus strata passim, omnia ferme missilia,[d] præbet, ingerere, non milites solum, sed etiam turba calonum immixta armatis. Ceterum, quanquam ascensus difficilis erat, et prope obruebantur telis saxisque, assuetudine tamen succedendi[a] [14] muros et pertinacia animi subierunt primi.[b] Qui, simul cepere aliquid æqui loci, ubi firmo consisterent gradu, levem et concursatorem hostem atque intervallo tutum, cum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad cominus conserendas manus, expulerunt loco, et cum [15] cæde magna in aciem altiori superstantem tumulo impegere. Inde Scipio, jussis adversus mediam evadere aciem victoribus, ceteras copias cum Lælio dividit, atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris ascensus viam inveniret, jubet. Ipse ab læva, circuitu haud magno, in transversos hostes incurrit. Inde primo turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua et obvertere ordines volunt. Hoc tumultu et Lælius subiit, et, dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies, locusque ad evadendum et mediis datus est; qui per tam iniquum locum, stantibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis, nunquam evasissent. Cum ab omni parte cædes fieret,[16] Scipio, qui

[a] *Muros subeundi, seu ascendendi.*
[b] *Qui proximi hostibus erant, ascenderunt in tumulum.*

---

in summo. Forte, *in imo.*' J. F. Gron.—13 '*Per aspreta primo, nihil.* Scripti, *Per aspera primo nihil aliud quam via impediti iere: deinde ut sub ictum venerunt telorum.* Quidam et *prima.* Nonnulli recentiores tamen *jactum.*' J. F. Gron. —14 Vulgo legebatur in Edd. ante Sigon. *et assuetudine succedendi.*—15

NOTÆ

[c] *Nihil aliud quam via impediti*] Rectum videbatur, *nullo alio quam via impediti:* sed non ineleganter accusativo utitur: *nihil aliud impediti,* quasi non aliter impediti quam via difficultate.

[d] *Omnia ferme missilia*] Adjective dicuntur missilia saxa, ad jaciendum idonea.

lævo cornu in dextrum incucurrerat,[17] maximo in nuda hostium latera pugnabat. Et jam ne fugæ quidem patebat locus. Nam et stationes utrimque Romanæ dextra lævaque insederant vias, et portam castrorum ducis principumque fuga clauserat; addita trepidatione elephantorum, quos territos æque atque hostes timebant. Cæsa igitur ad octo millia hominum.

19. Hasdrubal, jam ante, quam dimicaret, pecunia rapta elephantisque præmissis, quam plurimos poterat, de fuga excipiens, præter Tagum flumen[a] ad Pyrenæum tendit. Scipio, castris hostium potitus, cum præter libera capita omnem prædam militibus concessisset, in recensendis captivis decem millia peditum, duo millia equitum invenit. Ex iis Hispanos sine pretio omnes domum dimisit: Afros vendere quæstorem jussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorum, et ante deditorum, et pridie captorum, REGEM eum ingenti consensu appellavit. Tum Scipio, silentio per præconem facto, 'sibi maximum nomen imperatoris esse,' dixit, 'quo se milites sui appellassent. Regium nomen alibi magnum, Romæ intolerabile esse.[18] Regalem animum in se esse, si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, tacite judicarent;[19] vocis usurpatione abstinerent.' Sensere etiam barbari magnitudinem animi, cujus miraculo nominis alii mortales stuperent, id ex tam alto fastigio aspernantis.[a] Dona inde regulis principibusque Hispanorum divisa, et ex magna copia captorum equorum

[a] *Qui velut ex multo eminentiore loco despiciebat nomen regis, quod homines ceteri velut admirabile suspicerent.*

Olim omiss. *eum*.—16 *Fierent* Gron. Doujat.—17 'Scriptum invenimus Cantabrigiæ *incucurrerat*, idemque integre notavit Salmasius ex Put. Quid igitur nos moraretur lævitas edentium *incurrerat?*' Jac. Gron.

18 In Edd. ante Gron. *intolerandum esse*. Sed omnes Gall. et Pall. nolente Rhenan. *intolerabile*.—19 Vet. lib. apud Sigon. *taciti judicarent*. Mox, 'in Put. Flor. et Lov. 4. *usurpationem*. Cf. ad XXXIII. 34. si lectio est certa; nam *abstinere* quidem quarto casui, sed alio sensu, jungitur.' *Rupert.*

NOTÆ

[a] *Præter Tagum flumen*] Legendum augurot *præter Tecum*, ob rationes superiori cap. allatas: et hic fl. juxta Pyrenæum.

trecentos, quos vellet, eligere Indibilem jussit. Cum Afros venderet jussu imperatoris quæstor, puerum adultum inter eos forma insigni, cum audisset regii generis esse, ad Scipionem misit. Quem cum percunctaretur Scipio, 'quis et cujas et cur id ætatis in castris fuisset?' 'Numidam esse,' ait,[20] 'Massivam populares vocare. Orbum a patre relictum,[1] [f] apud maternum avum Galam, regem Numidarum, eductum, cum avunculo Masinissa,[g] qui nuper cum equitatu subsidio Carthaginiensibus venisset, in Hispaniam trajecisse. Prohibitum propter ætatem a Masinissa, nunquam ante prælium iniisse. Eo die,[2] quo pugnatum cum Romanis esset, inscio avunculo, clam armis equoque sumto, in aciem exisse; ibi, prolapso equo effusum in præceps, captum ab Romanis esse.' Scipio, cum asservari Numidam jussisset, quæ pro tribunali agenda erant, peragit. Inde, cum se in prætorium recepisset, vocatum eum interrogat, velletne ad Masinissam reverti. Cum, effusis gaudio lacrymis, 'cupere vero,' diceret; tum puero annulum aureum, tunicam lato clavo,[h] cum Hispano sagulo et aurea fibula, equumque ornatum donat, jussisque prosequi, quoad vellet, equitibus dimisit.

20. De bello inde consilium habitum; et,[3] auctoribus quibusdam, ut confestim Hasdrubalem consequeretur,[4] anceps id ratus, ne Mago atque Hasdrubal cum eo jungerent co-

—20 Vet. lib. apud Sigon. *Numidam se lacrymans esse ait.* 'Put. Voss. Pal. unus, aliique meliores *Numidam esse, ait.* Al. *Numidam se esse ait.*' J. F. Gron.—1 *Factum* Gron. Vid. Not. Var. Mox *educatum* pro *eductum* Gron. Doujat.—2 Olim legebatur *eo die se.* 'Τὸ *se* melius abesse judicamus.' *J. F. Gron.*

3 '*Habitum. Et.* Τὸ *et* turbare mihi videtur orationis nexum et concinnitatem. An scripsit Livius, *habitum est. Auctoribus* cett.' *Doering.*—4 *Persequeretur* Gron. Doujat. Crev. Mox *Mago atque Hasdrubal.* '*Alter* post *atque*

NOTÆ

[f] *Orbum a patre relictum*] Ita recte et editi et scripti quibus utor. Alii perperam *orbum a patre factum.*

[g] *Cum avunculo Masinissa*] Immo cum patruo. Nam Masinissa eum fratris filium vocat, XXVIII. 35. Avus ergo Massivæ paternus Gala, non maternus.

[h] *Tunicam lato clavo*] Quasi senatorio insigni.

pias, præsidio tantum ad insidendum Pyrenæum[i] misso, ipse reliquum æstatis recipiendis in fidem Hispaniæ populis absumsit. Paucis post prælium factum ad Bæculam diebus, cum Scipio, rediens jam[5] Tarraconem, saltu Castulonensi[k] excessisset, Hasdrubal Gisgonis filius et Mago imperatores ex ulteriore Hispania[l] ad Hasdrubalem venere, serum post male gestam rem auxilium; consilio in cetera exequenda belli haud parum opportuni.[d] Ibi conferentibus, quid in cujusque provinciæ regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis, ultimam Hispaniæ oram, quæ ad Oceanum et Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse eoque Carthaginiensibus satis fidam, censebat. Inter Hasdrubalem alterum et Magonem constabat, 'beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque esse; nec transitionibus[6] finem ante fore,[e] quam omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniæ amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque, etiamsi senatus Carthaginiensium non censuisset,[m] eundum tamen Hasdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput rerumque[7] summa esset; simul ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret.[f] Exercitum ejus, cum transitionibus, tum adverso prælio imminutum, Hispanis repleri

[d] *Idonei tamen ad consilium præbendum ad reliqui belli administrationem.*
[e] *Nec cessatura transfugia Hispanorum ad Romanos.*
[f] *Tum quia caput belli et summa rerum in Italia; tum etiam quia abducendi procul a Scipione Hispani erant.*

inserunt quidam Mss. Pro *atque* forte leg. *alterque.*' Rupert.—5 Vet. lib. apud Sigon. omitt. τὸ *jam.*—6 In Edd. ante Gron. *nec transitionis finem.*—

NOTÆ

[i] *Ad insidendum Pyrenæum*] Ut Hasdrubali victo in Galliam transituro iter præriperet.

[k] *Saltu Castulonensi*] Num potius *Castellanensi?* vide cap. 18. 'Bæculam.' Totus certe tractus ille montosus.

[l] *Ex ulteriore Hispania*] Mago enim in confinio Bæticæ hybernasse videtur: Hasdrubal Gisgonis versus Gades in Lusitaniæ Bæticæque confinio. Vide XXII. 21.

[m] *Etiamsi senatus Carthaginiensium non censuisset*] Id quidem censuerat senatus Carthaginiensis, supra XXIII. 27. sed remoto ac secluso ejus decreto, necessaria videbatur hæc Hasdrubalis in Italiam expeditio.

militibus. Et Magonem, Hasdrubali, Gisgonis filio, tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baliares trajicere. Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam[n] abire, nec cum Romanis manus conserere. Masinissæ ex omni equitatu, quod roboris esset, tria millia equitum expleri; eumque vagum per citeriorem Hispaniam[o] sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari.' His decretis, ad exequenda, quæ statuerant, duces digressi. Hæc eo anno in Hispania acta. Romæ fama Scipionis in dies crescere. Fabio Tarentum captum astu magis, quam virtute,[8] [p] gloriæ tamen esse. Fulvii senescere fama. Marcellus etiam adverso rumore esse, super quam quod primo male pugnaverat, quia, vagante per Italiam Hannibale, media æstate Venusiam † in tecta milites abduxisset.[q] Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is jam a prima pugna, quæ adversa fuerat, assiduis concionibus infamem invisumque plebei Claudium fecerat, et jam de imperio abrogando ejus[9] [r] agebat; cum tamen necessarii[s] Claudii

7 Olim legebatur *et rerum.* Mox *Hispaniæ* pro *Hispanis.*—8 'Men. et Pall. *captum ingenio magis quam virtute:* quæ Andreæ Aldinæque est, et omnium ante Rhenan. Reg. aliique meliores, *captum magis*, omissa voce *astu*. Put. *captumagis quam.* Scribe, *Fabio Tarentum captum astu quam virtute.* Et intellige *magis.*' J. F. Gron.—† Plutarchus *Sinuessam* edit pro *Venusiam.* Vid. Not. Var. h. l. Mox, lapides Capitolini *Poblicius.*—9 '*De imperio abrogando ejus*, immo *ei*, ut et mox: quod hic ostendit ipse positus pronominis;

NOTÆ

[n] *In Lusitaniam*] Pars extrema ulterioris Hispaniæ versus occasum, nunc *Portugallia* magna ex parte: quod regnum plus in longitudinem, minus in latitudinem patet. Nam Castellæ occidentalioris pars, veteris Lusitaniæ regionem orientalem invasit.

[o] *Per citeriorem Hispaniam*] Hispania citerior, quæ initio hujus belli Ibero finiebatur, jam nunc longe ultra eum fluvium porrigi cœperat, victoriis Scipionis amplificata.

[p] *Astu magis, quam virtute*] Ita diserte Reg. quo utimur. Colb. aliique, *ingenio magis, quam virtute.* Alii aliter.

[q] *Venusiam .... milites abduxisset*] Pro *Venusiam*, Plut. *Sinuessam* nominat, ut notat Sigon.

[r] *De imperio abrogando ejus*] Planum erit si dicamus, *de ejus imperio abrogando;* aut legendum erit, *abrogando ei;* vel cum Sigon. *de imperio ei abrogando.*

[s] *Cum [tum] tamen necessarii*] Variant exemplaria: non pauca habent

obtinuerunt, ut, relicto Venusiæ legato, Marcellus Romam rediret ad purganda ea, quæ inimici decernerent,[10 t] nec de imperio ejus abrogando, absente ipso, ageretur. Forte sub idem tempus et Marcellus ad deprecandam ignominiam, et Q. Fulvius consul comitiorum causa Romam venit.

21. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio est ingenti concursu plebisque et omnium ordinum; accusavitque[11] tribunus plebis non Marcellum modo, sed omnem nobilitatem. 'Fraude eorum et cunctatione fieri, ut Hannibal decimum jam annum Italiam provinciam habeat; diutius ibi, quam Carthagine, vixerit. Habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum: bis cæsum exercitum ejus æstiva Venusiæ sub tectis agere.' Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum suarum, ut non rogatio solum de imperio ejus abrogando antiquaretur, sed postero die consulem cum ingenti consensu centuriæ omnes crearent. Additur collega T. Quintius Crispinus, qui tum prætor erat. Postero die prætores creati P. Licinius Crassus Dives,[12] pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Julius Cæsar, Q. Claudius Flamen.[13 u] Comitiorum ipsorum diebus solicita civitas de

Gron. Mox pro *quum tamen* Sigon. e cod. malebat *tum tamen*, et Gron. *cunctanter*.' Rupert.—10 Ante Gron. legebatur *quæ inimici objicerent*. Vid. h. l. Not. Var. Mox, *ab imperio ei*.

11 Deest τὸ *que* in vulg. ante Gron. lectione.—12 'Put. Reg. Men. Pall. Voss. *P. Licinius Crassus diverso pontifex*. Alter Pal. *P. Licinius Crassus Druso*. Tertius controversum vocabulum omnino omittit. Sed hæc ludibria librariorum sunt.' *J. F. Gron*.—13 '*Q. Claudius Flamen*. Pro *Flamen*, alii

NOTÆ

cum tamen. Colb. *cum tam:* sed in Reg. cujus mihi copia, *tum tamen*, quod sensui congruit. Gronov. *cunctanter*, subtilius quam verius.

t *Quæ inimici decernerent*] Meliorum est hæc lectio, et cum aliis Colb. et sic *decernerent* intelligendum erit de senatoribus, qui Claudio Marcello infesti, eum sententiis suis lacerabant. Nec refert quod non ea quæ decernerentur purganda erant, sed crimina ob quæ decernebantur: est enim hypallages vel metonymiæ species: ut apud Sueton. in Vespasiano: 'ruderibus purgandis manus primus admovit.' Non enim proprie rudera purgantur, sed locus ruderibus oppletus. Nihil tamen reprehensione dignum habet vulgata lectio (quam præfert Regius quoque), *quæ inimici objicerent*.

u *Q. Claudius Flamen*] Abest a nos-

Etruriæ defectione fuit. Principium ejus rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius scripserat, qui eam provinciam pro prætore[14] obtinebat. Itaque confestim[15] eo missus Marcellus, consul designatus, qui rem inspiceret, ac, si digna videretur, exercitu accito, bellum ex Apulia in Etruriam transferret. Eo metu compressi Etrusci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus suis responsum ab senatu est, ut redirent, cum Fabius consul Romam venisset. Ludi et Romani et plebeii[x] eo anno in singulos[16] dies[g] instaurati. Ædiles curules fuere L. Cornelius Caudinus et Ser. Sulpicius Galba: plebeii C. Servilius et Q. Cæcilius Metellus. Servilium negabant jure aut tribunum plebis fuisse, aut ædilem esse; quod patrem ejus, quem triumvirum agrarium[h] occisum a Boiis circa Mutinam esse opinio per decem annos fuerat, vivere atque in hostium potestate esse[y] satis constabat.

22. Undecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quintum (ut numeretur consulatus,[i] quem vitio creatus non gessit) et T. Quintius Crispinus. Utrisque consulibus[17] Italia decreta provincia[z] est, et duo consula-

[g] *Per unum diem singuli.*
[h] *Unum a triumviris ad dividendos colonis in Galliam Cisalpinam missis agros.*
[i] *Si quis annumeret eum consulatum, &c.*

Flaminius, alii *Flamininus*, legendum esse contendunt; vid. Interpretes ad h. l. et Pigh. Annal. ad ann. DXXXV. p. 151.' *Doering*. Vid. Not. Var.—14 Gron. Doujat. Crev. *proprætor obtinebat*, ut in antiq. lect. 'Voss. per notas *ppr.* primam vocem exhibet, sed in margine additum *pretore*. Gud. *proprætore*.' J. F. Gron.—15 '*Atque confestim*, Cantabrig. Reputa utrum pro scribæ ludibrio habendum, an apponendum illis quæ notata sunt XXVI. 39.' *Jac. Gron.*—16 Corrigit Sigon. omission. τοῦ *in* ante *singulos* antiq. lect.
17 '*Utrique consulum* dedit Rhenan. quem secuti sunt Gron. et Crev.'

NOTÆ

tris vox *Flamen*, sed cap. proximo huic *Q. Claudio* additur cognomen *Flaminio*: malim tamen, *Flamini*, ut sit agnomen ex præsenti dignitate, non cognomen familiæ.

[x] *Ludi et Romani et plebeii*] Quorum illi ab ædilibus curulibus; hi ab ædilibus plebeiis celebrati uno tantum die.

[y] *In hostium potestate esse*] Non itaque inter jurisconsultos constabat filium captivi (qui servus esset hostium) pro libero cive interim habendum, aut certe honores gerere posse.

[z] *Italia decreta provincia*] Provinciæ proprie extra Italiam. Verum

res prioris anni exercitus;[a] (tertius tum erat Venusiæ, cui M. Marcellus præfuerat;) ita ut ex tribus eligerent duo, quos vellent; tertius ei traderetur, cui Tarentum et Sallentini provincia evenisset. Ceteræ provinciæ ita divisæ prætoribus.[18] P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Crasso pontifici maximo peregrina, et quo senatus censuisset;[k] Sex. Julio Cæsari Sicilia, Q. Claudio Flamini[b] Tarentum. Prorogatum imperium in annum est Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quæ T. Quintii prætoris fuerat, cum una legionè obtineret. Prorogatum et C. Hostilio Tubulo est, ut pro prætore[19] in Etruriam ad duas legiones succederet C. Calpurnio: prorogatum et L. Veturio Philoni est, ut pro prætore Galliam eandem provinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinuisset. Quod in L. Veturio, idem in C. Arunculeio decretum ab senatu, latumque de prorogando imperio ad populum est, qui prætor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat. Additæ ei ad præsidium provinciæ quinquaginta naves,[20] [c] quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Sci-

[k] *Et præterea provincia ad quam senatus illum proficisci decerneret, seu munus aliud quod ultra jurisdictionem urbanam administrare a senatu juberetur.*

Doering. Doujat. etiam *utrique consulum.* Mox rursus *duo consulum* Gron. Doujat. Crev. 'Quod protulit Rhenan. repugnantibus melioris notæ librr. Mss. apud Crev. et Drak.' *Doering.* Mox *duos* Gron. Doujat. Crev.—18 'Hunc locum Crev. distinxit ita: *Ceteræ provinciæ ita divisæ. Prætoribus cet.*' Doering.—19 *Proprætor* Gron. Doujat. Crev. Eandem habent lect. paulo infra.—20 '*Quinquaginta naves.* In editt. quibusdam additur *longæ*, quod plurimi librr.

NOTÆ

provinciæ vocabulum non de regione hic accipiendum, sed de munere et magistratus officio in ea exercendo.

[a] *Duo consulares* [*consulum*] *prioris anni exercitus*] Tolerari potest: elegantius tamen, *duo consulares pr. an. exercitus:* quæ lectio indicatur aliquatenus in Colb. ubi *duo consules exercitus.*

[b] *Claudio Flamini*] Sigon. *Flamininum* appellatum vult, quod Flamen Dialis fuerit: sed ea ratione Flaminini nomen posteris ipsius magis quam ipsi convenisset; quemadmodum a Corvo Corvini dicti sunt. Neque verisimile est a sacerdotio, quod per tot familias ambulaverat, deductum ad hanc solam cognomen. Nostri *Flaminium* legunt, quod cognomen est Quintiorum, nisi forte hic Q. Claudius ex Flaminiorum familia fuit, in Claudiam gentem adoptione translatus: sic sane Flamininus diceretur, quemadmodum Scipio Æmilianus.

pioni et M. Silano suæ Hispaniæ suique exercitus in annum decreti. Scipio ex octoginta navibus, quas aut secum ex Italia adductas aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam transmittere jussus, quia fama erat, magnum navalem apparatum eo anno Carthagine esse; ducentis navibus omnem oram Italiæ Siciliæque ac Sardiniæ impleturos. Et in Sicilia ita divisa res est. Sex. Cæsari exercitus Cannensis est datus. M. Valerius Lævinus (ei quoque enim prorogatum[1] imperium est) classem, quæ ad Siciliam erat, navium septuaginta obtineret. Adderet eo triginta naves, quæ ad Tarentum priore anno fuerant. Cum ea centum navium classe, si videretur ei, prædatum in Africam trajiceret. Et P. Sulpicio, ut eadem classe Macedoniam Græciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. De duabus, quæ ad urbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum. Supplementum, quo opus esset, scriberent consules permissum.[2] [d] Una et viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo prætori Urbis[3] [e] negotium datum, 'ut naves longas triginta veteres reficeret, quæ Ostiæ erant, et viginti novas naves sociis navalibus impleret; ut quinquaginta navium classe oram maris vicinam urbi Romanæ tueri posset.' C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, nisi

Mss. apud Drakenb. ignorant. J. Fr. Gronovius hunc locum ita emendat: *Additum et præsidium provinciæ quinquaginta naves*, probante Crevierio.' Doering. *Longæ* Gron. Doujat. Crev.—1 Olim legebatur *enim in annum prorogatum*. 'Τὰ *in annum* cancellant omnes Gall. duo Pall. Voss.' *J. F. Gron.*—2 In Edd. ante Gron. *quo opus essent, ut scriberent, consulibus permissum.*—3 Putean. *prætori urbem*. Pet. *urbano*. Mox, infra, olim legebatur *comple-*

NOTÆ

[c] *Additæ ei ad præsidium provinciæ quinquaginta* [*longæ*] *naves*] Lectio hæc pervulgaris in Regio majori occurrit. Colb. cum aliis habet *additum præsidium;* quod, per appositionem, est *quinquaginta naves præsidium provinciæ additum*. Omittunt etiam τὸ *longæ*.

[d] *Supplementum, quo opus esset, scriberent consules, permissum*] Alii *consulibus*. Sed nihil interest, dicas *permissum consulibus ut supplementum scriberent*, an *permissum ut consules supplementum scriberent*.

[e] *Prætori* [*urbano*] *Urbis*] Scriptura est Regii unius. Vulg. *Prætori Urbis*, quod eodem redit. Illud usitatius.

cum successor venisset. Idem et Tubulo imperatum,[4] ut inde præcipue caveret, ne qua nova consilia caperentur.[5]

23. Prætores in provincias profecti. Consules religio tenebat, quod, prodigiis aliquot nuntiatis, non facile litabant. Et[6] ex Campania nuntiata erant,[f] Capuæ duas ædes, Fortunæ et Martis, et sepulcra aliquot de cœlo tacta. Cumis (adeo minimis[g] etiam rebus prava religio inserit Deos) mures in æde Jovis aurum rosisse. Casini examen apium ingens in foro consedisse. Et Ostiæ[7] murum portamque de cœlo tactam. Cære vulturium volasse in æde[8] Jovis.[h] Volsiniis sanguine lacum manasse. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiæ majores sine litatione cæsæ,[i] diuque non impetrata pax Deum. In capita[9] consulum, re publica incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit. Ludi Apollinares, Q. Fulvio, Ap. Claudio consulibus, a P. Cornelio Sulla prætore Urbis primum facti erant. Inde omnes deinceps prætores urbani fecerant: sed in unum annum vovebant, dieque incerta faciebant. Eo anno pestilentia gravis incidit in Urbem agrosque; quæ tamen magis in longos morbos, quam

[i] *Absque signis propitiati per sacrificium numinis.*

ret pro *impleret*.—4 '*Idem et Tubulo imp.* Cum *idem* vix imperari posset Tubulo, qui tum primum in provinciam profecturus erat, quo tempore de ejus successore nondum sermo esse poterat, ingeniose Jac. Perizonius, *Eidem et Tubulo imperatum* legendum esse suspicatus est. Sed hæc lectio postulat quoque, ut mox *caverent* pro *caveret* cum Dukero scribatur.' *Doering*.—5 Olim legebatur *orirentur* pro *caperentur*.

6 Vulgo ante Gron. deerat copulativa *et*.—7 'In Cantabrig. primum notavi *hortis*. Sic postea vidi patrem ex Voss. Sed et Salmasius ex Put. *ostis*, addito 'lege *ostia*.' Immo Mss. volunt *et ostiis*.' Jac. Gron.—8 'Ita optimi Mss. *in ædem* Edd.' *Rupert*. *In ædem* Gron. Doujat.—9 Olim ita

NOTÆ

[f] *Nuntiata erant*] Intellige prodigia, quæ Capuæ contigisse, statim narrantur: alioqui scribendum erat, *ex Campania nuntiatum est*.

[g] *Adeo minimis, &c.*] Mirum est falsitatem prodigii potius non arguisse Livium. Interea hic tertius locus est, ex quo liquet non usque adeo superstitiosum fuisse. Vide ad l. XXI. c. 62. et XXII. c. 1. *J. Clericus*.

[h] *In æde* [*ædem*] *Jovis*] Optimi, *in æde Jovis*, id est, intra ædem: et vultures, licet in auspiciis boni ominis habeantur, unum tamen in templo volasse, ominosum videbatur, quia rarum; quemadmodum et lupum frequentia hominibus loca esse ingressum.

in perniciales,[10] [i] evasit. Ejus pestilentiæ causa et supplicatum per compita tota urbe est, et P. Licinius Varus prætor Urbis legem ferre ad populum jussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem voverentur.[m] Ipse primus[11] ita vovit, fecitque ante diem tertium Nonas [l] Quintiles.[12] Is dies deinde solennis servatus.

24. De Arretinis et fama in dies gravior, et cura crescere Patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est, ne differret obsides ab Arretinis accipere; et,[13] cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum[14] imperio missus. Qui ut advenit, extemplo Hostilius legionem unam, quæ ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre jussit, præsidiaque locis idoneis disposuit: tum in foro[15] citatis senatoribus obsides imperavit. Cum senatus biduum ad considerandum peteret tempus,[n] aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorum omnes liberos sumturum, edixit. Inde portas custodire jussi tribuni militum præfectique socium [k] et centuriones,[16] ne quis nocte urbe exiret.

[m] *Ut certa die quotannis celebrarentur.*
[n] *Cum bidui tempus ad deliberandum postularet.*

distinguebatur, *pax deum, in capita.*—10 'Nihil mutant omnes nostri, nisi quod Put. Pet. Men. et Pal. unus, *in perniciabiles*. Reg. *exitiabiles*: Rhenan. *incidit per urbem agrosque.*' J. F. Gron.—11 *Itaque ipse* Gron. Doujat. 'Optimi, *Is ipse primus.*' J. F. Gronov.—12 Olim legebatur *ad III. Non. Quint.* pro *ante diem tertium Nonas Quintiles*; 'cujus locutionis vim non intelligens Rhenan. mutavit et depravavit. Cum dicimus *ad III. ad IIII.* puto mendose dici; dividendasque literas esse ita, *A.D.* (i. e.) *ante diem.*' Sigon.

13 Rhenan. et scriptores antiq. *accipere: cui,* omisso τῷ *et.*—14 Olim sine *cum* legebatur.—15 Maluit Rupert. cum Duk. *in forum,* ut paulo post dicitur. Et mox infra dicit Duk. 'Vel leg. *bidui*, vel del. *tempus.*'—16 'Ab Rhenan. est, ut consuleret syntaxi, hæc lectio: *custodire jussit tribunos militum præfectosque socium et centuriones.* Vulgata olim, quam servant omnes Mss. Gall. et Pall. a nobis consulti, excepto solo antiquissimo, *custodire jussit tribunis militum, præfectisque socium, et centurionibus.* Sed in antiquissimo omnium plane ac perspicue *tribuni* cet.' *J. F. Gron.* quem vid. et

NOTÆ

[i] *Quam in perniciales*] In melioribus est *perniciabiles.*

[l] *Ante diem tertium Nonas*] Modus loquendi classicis auctoribus receptus, pro tertio die ante nonas.

[k] *Portas custodire jussi tribuni* [*jussit tribunis*] *militum præfectique socium*] Hæc Colb. cum plerisque aliis membranis. Et sane, quamvis usu minus recepta, potest tamen non omnino vitiosa videri constructio verbi *jubere* cum dativo. Præter Paul. J. C. apud quem in l. 26. dig. de acquirenda vel omittenda hæred. 'si jussero

Id segnius negligentiusque factum. Septem principes senatus, prius quam custodiæ in portis locarentur, ante noctem cum liberis evaserunt. Postero die luce prima, cum senatus in forum citari cœptus esset, desiderati,[l] bonaque eorum venierunt. A ceteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum, accepti, traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in senatu fecit. Itaque, tanquam imminente Etrusco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium ducere jussus ipse C. Terentius, eamque habere in præsidio urbis. C. Hostilium cum cetero exercitu placet totam provinciam peragrare, et cavere, ne qua occasio novare cupientibus res daretur. C. Terentius, ut Arretium cum legione venit, claves portarum cum magistratus poposcisset,[o] negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus, quam negligentia intercidisse, ipse alias claves omnibus portis imposuit; cavitque cum cura, ut omnia in potestate sua essent. Hostilium intentius monuit, ut in eo spem, non moturos quicquam Etruscos, poneret,[p] si, ne quid moveri posset, cavisset.[17]

25. De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum coram Fabio, defendente ipso, quos ceperat[m] armis, aliis infensis, et plerisque æquantibus eos Campanorum

[o] *Cum petiisset a magistratibus ut sibi darentur portarum claves.*
[p] *Accuratius monuit ut in eo spem tantum collocaret retinendi Etruscos in fide, si cautionem ipse adhiberet ne possent res ab ipsis notari.*

Not. Var.—17 Lectio ante Gron. *Si, ne quid movere possent, præcavisset.*

NOTÆ

filio vel servo adire :' tum alii, tum Q. Curt. lib. v. ubi, ' suis rex corporibus, cultuque fœminarum abstinere jussit.' Cic. ipse ita locutus videtur III. de Legib. ' senatori,' inquit, ' tria jussa sunt, ut adsit, ut loco dicat, ut modo.' Castigavit hic nostrum Rhen. mutatis dandi casibus in accusativos; *custodire jussit tribunos militum præfectosque.* Et sic habetur in Reg. Sed optima Gronovii correctio ex antiquissimo codice, in quo, resecta duntaxat ultima litera verbi *jussit*, legitur : *portas custodire jussi tribuni militum, præfectique, &c.*

[l] *Desiderati*] Septem illi senatores Aretini.

[m] *Defendente ipso, quos ceperat*] Mos Romanorum ita ferebat, ut victores urbium tuerentur earum causam, tanquam patroni.

noxæ pœnæque. Senatus consultum in sententiam M'. Acilii factum est, ut oppidum præsidio custodiretur, Tarentinique omnes intra mœnia continerentur: res integra postea referretur, cum tranquillior status Italiæ esset. Et de M. Livio, præfecto arcis Tarentinæ, haud minore certamine actum est, aliis senatus consulto notantibus[18] [n] præfectum, quod ejus socordia Tarentum proditum hosti esset; aliis præmia decernentibus, quod per quinquennium arcem tutatus esset, maximeque unius ejus opera receptum Tarentum foret; mediis ad censores,[q] non ad senatum, notionem [19] [o] de eo pertinere dicentibus, cujus sententiæ et Fabius fuit. Adjecit tamen, 'fateri se, opera Livii Tarentum receptum,[p]

[q] *Aliis senatoribus, qui neutram illarum sententiarum probabant, sed media quasi via incedebant.*

18 Vid. Not. Delph. inf. et Not. Var.—19 'Arbitror scribendum *cognitionem*. Hoc enim magis placeret quam *notationem*. Sic infeliciter Beatus.'

NOTÆ

[n] *Aliis senatus consulto notantibus præfectum*] Id est, notandum censentibus: vulgo *aliis sententiis notantibus præfectum*. Rhenan. vitioso codice usus, qui pro *sententiis* habebat *sociis*, (ut est in Reg. uno,) scribit minus commode, *aliis ocii notantibus præfectum*. Sigon. optime, pro *sententiis*, legit *senatus consulto*; quam lectionem partim conjectura assecutus, partim ab veteri codice hausit. Ea confirmari potest ex lib. XXV. Livii nostri, ubi de fraude publicanorum: 'ea fraus indicata M. Æmilio prætori priori anno fuerat, ac per eum ad senatum delata, nec tamen senatusconsulto notata.' Plures hujusmodi auctoritates adjecit Gron. Mihi non potest non probari hæc correctio, cum in Colb. inveniam *se notantibus*, nullo quidem idoneo sensu: sed ita ut pateat SE scriptum pro *S. C.* quibus singularibus literis significari *senatusconsultum* nemo nescit.

[o] *Ad censores, non ad senatum, notionem*] Censoriæ notionis non uno loco meminit Cic. etsi plerique codices corrupte *notationem* habeant; quæ ad censores quidem pertinebat, sed non absque *notione* fieri poterat aut debebat: meliusque dicitur hic *notionem* quam *cognitionem*, ut scribendum censebat Rhen. aliud est enim *cognitio*, quæ ad censores proprie non pertinet, sed ad magistratus jurisdictionem solenni more exercentes (unde dies cognitionum): aliud *notio*, quæ judicibus, etiam datis seu pedaneis, competit. Porro qui hujus rei judicium ad censores, morum ac disciplinæ magistros, trahebant, hi Livium præfectum arcis Tarentinæ, crimine liberabant, non probro.

[p] *Fateri se, opera Livii Tarentum receptum*] Hoc acute et facete dictum narrat Cic. de Senect. sed quod in Livium Salinatorem id jactatum ait, memoria lapsus est. Vide et Plut. in Fab.

quod amici ejus [20] vulgo in senatu jactassent; neque enim recipiundum fuisse, nisi amissum foret.' Consulum alter T. Quintius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliæ atque aliæ objectæ animo religiones tenebant. In quibus, quod, cum bello Gallico ad Clastidium [q] ædem Honori et Virtuti [r] vovisset, dedicatio ejus a pontificibus impediebatur; quod negabant, unam cellam duobus [2] [s] recte dedicari, quia, si de cœlo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret; quod, utri Deo res divina fieret, sciri non posset: neque enim duobus, nisi certis, Deis rite una hostia fieri.[3] Ita addita Virtutis ædes [t] approperato opere: neque tamen ab ipso ædes eæ dedicatæ sunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiæ reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Bruttiis Crispinus oppugnare conatus, quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum rebatur,[4] omne genus tormentorum machinarumque ex Sicilia arcessierat; et

J. F. Gronov. quem vid. ad h. l. et Not. Delph. infra.—20 *Ejus* del. Gron.—2 *Unam cellam amplius quam uni Deo rite dedicari* Gronov. Doujat. Crevier. 'Ab Rhenan. est, cui modo Pal. unus et recentior Pet. subscribunt.' *J. F. Gron.* '*Rite* Hearnii lib. I. prob. Duk.' *Rupert.*—3 '*Nisi certis*, nisi certo constaret, utrique eam deberi; ita ut dubium non relinquatur, utrum huic, an illi, sacrum fieret; Crev. Immo *certis* quibusdam, scil. iis, quibus una eademque hostia rite sacrificari solet; nisi potius leg. *secretis:* nam duobus Diis cella inter se secretis, utri eorum, si quid accidisset, una hostia sacrificanda esset, sciri potuit; Doer. Nihil horum satis probandum videtur. Forte leg. *Neque enim duobus* (sc. Diis), *nisi lectisterniis, rite una hostia fieret.*' Rupert.—4 Scriptura vulgata ante Gron. *attulisse Fabio*

NOTÆ

[q] *Bello Gallico ad Clastidium*] Primo consulatu Marcelli, cum Virdumaro duce Insubrium interemto opima spolia retulit ann. U. 531. Vide Epit. Liv. XX. Polyb. lib. I. Plut. in Marcello.

[r] *Ædem Honori et Virtuti*] Fuit hæc ædes ad portam Capenam.

[s] *Unam cellam duobus* [*amplius quam uni Deo*] Ita quidem Reg. unus, idque Rhenano placuit. Cæterum meliores, *qui negabant unam cellam duobus recte dedicari:* et Plut. sic quoque expressit, ἐνὶ ναῷ, δύο θεοὺς περιέχεσθαι, quem vide in Marcello, et Valer. Maxim. lib. I. cap. 1. sed nonne cella Junonis cum Jovis cella in Templo Jovis Capitolini? Exceptos esse certos Deos ab ea observatione ostendunt sequentia.

[t] *Virtutis ædes*] Diversa ab æde Honoris, quamvis proxima et conjuncta; ita ut per illam ingressus ad hanc pateret.

naves indidem accitæ erant, quæ vergentem ad mare partem urbis oppugnarent. Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium [u] Hannibal admoverat copias; et collegam eduxisse jam ab Venusia exercitum fama erat, cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Bruttiis reditum, et inter Venusiam Bantiamque,[5] [x] minus trium millium passuum intervallo, consules binis castris consederant. In eandem regionem et Hannibal rediit, averso ab Locris bello. Ibi ambo consules, ingenio feroces, prope quotidie in aciem exire;[6] haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus junctis commisisset sese hostis, debellari posse.

26. Hannibal quia cum Marcello bis priore anno congressus vicerat victusque erat, ut, cum eodem si dimicandum foret, nec spem, nec metum ex vano haberet;[7] ita duobus consulibus haudquaquam sese parem futurum credebat. Itaque, totus in suas artes versus, insidiis locum quærebat. Levia tamen prælia inter bina castra vario eventu fiebant. Quibus cum extrahi æstatem posse consules crederent, nihilominus oppugnari Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Sicilia Locros cum classe trajiceret, scribunt: et, ut ab terra quoque oppugnari mœnia possent, ab Tarento partem exercitus, qui in[8] præsidio erat, duci eo jusserunt. Ea ita futura per quosdam Thurinos [y] compertum Hannibali cum esset,[9] mittit ad insidendam ab

ferebatur.—5 Hæc est Sigon. emendat. Vet. lib. *Bauriamque.* Antiq. lectio vulgat. *Brutiamque.* Plutarch. et Stephan. Βαντία.—6 *Quotidie milites in aciem excire* Gron. Doujat. ' Put. τὸ *milites* omittit, quod nec ulli alii paulo vetustiores agnoscunt.' *J. F. Gron.*

7 Gron. conj. *habebat,* prob. Rupert.—8 Vulgat. scriptura habebat *quæ in*

NOTÆ

[u] *Lacinium*] Oppidum est, vicino Junonis templo celebratum, juxta promontorium ejusdem nominis; nunc *Capo delle Colonne* in Calabria ulteriori.

[x] *Bantiamque*] Ex Livio Appuliæ oppidum est, haud procul Forento et Acherontia, in Lucanorum confinio. Cluver. ad lævam Bradani ripam collocat, haud procul ejus fontibus. Fuit ergo ex adverso oppidi Petra Galla in Basilicata, non procul Cirenza.

[y] *Thurinos*] A Thuriis, oppido in Bruttiis, dicti Thurini. Id antea Sibaris, postea Copiæ dictum. Nunc in ruinis vocatur *Sibari*, in Calabria citeriore.

Tarento viam. Ibi sub tumulo Peteliæ [1] tria millia equitum, peditum duo in occulto [10] locata: in quæ inexplorato euntes Romani cum incidissent, ad duo millia armatorum cæsa, mille et quingenti [11] ferme vivi capti. Alii dissipati fuga per agros saltusque Tarentum rediere. Tumulus erat sylvestris inter Punica et Romana castra, ab neutris primo occupatus; quia Romani, qualis pars ejus, quæ vergeret ad [12] hostium castra, esset, ignorabant; Hannibal insidiis, quam castris, aptiorem eum crediderat. Itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in castris Romanis,[13] occupandum eum tumulum esse et castello firmandum; ne, si occupatus ab Hannibale foret, velut in cervicibus haberent hostem. Movit ea res Marcellum, et collegæ, 'quin imus,' inquit, 'ipsi cum equitibus paucis exploratum? Subjecta res oculis nostris [14] certius dabit consilium.' Consentiente Crispino, cum equitibus ducentis et viginti, ex quibus quadraginta Fregellani,[2] ceteri Etrusci erant, proficiscuntur. Secuti M. Marcellus, consulis filius, et A. Manlius, tribuni militum; simul et duo præfecti [15] socium, L. Arennius et M'. Aulius.[16] Immolasse eo die quidam memoriæ prodidere consulem Marcellum, et, prima hostia cæsa, jecur sine capite inventum; in secunda

pro *qui in.*—9 *Comperta Hannibali cum essent* Doujat. Crev.—10 Olim legebatur, *Sub tumulo Petelliæ equitum duo peditum tria millia in occulto.*—11 '*Mille et quingenti* e Put. et melioribus Mss. recepi pro vulg. *et mille ducenti.*' Rupert.—12 Olim legebatur *in* pro *ad.*—13 'Non moverim; tamen Put. *Romani.*' J. F. Gron.—14 Omittebant olim *nostris.* Mox, *assentiente* Gron. Doujat. Crev.—15 'Put. Gall. Voss. nnusqne Pall. *Secuti M. Marcellum trib. mil. Cos. filius et A. Manlius, simul et duo præfecti.* Ubi explicabis *tribuni militum.*' J. F. Gron.—16 *M. Aulius* Gron. Crev. semper. 'Optimi Mss. *M'. Aulius.*' Rupert.

NOTÆ

[1] *Sub tumulo Peteliæ*] Respondere huic loco videtur *Lopa di Pacela* circa fontes Lai, in confinio Basilicatæ et Calabriæ citerioris.

[2] *Quadraginta Fregellani*] Hos ab Fregellis equites Marcellus sibi præ ceteris sociis fidos selegerat, cum Etruscis 180. ex Romanis nemine accito, præter collegam, filium, unumque tribunum.

omnia comparuisse, quæ assolent, auctum etiam visum in capite:[b] nec id sane haruspici placuisse, quod secundum trunca et turpia exta nimis læta apparuissent.

27. Ceterum consulem Marcellum tanta cupiditas[17] tenebat dimicandi cum Hannibale, ut nunquam satis castra castris collata crederet. Tum quoque vallo egrediens signum dedit, ut ad locum miles esset paratus,[18] [c] ut, si collis, in quem speculatum irent, placuisset, vasa colligerent ac sequerentur. Exiguum campi ante castra erat: inde in collem aperta undique et conspecta ferebat via. Numidis speculator, nequaquam in spem tantæ rei[d] positus, sed si quos vagos, pabuli aut lignorum causa longius a castris progressos, possent excipere, signum dat, ut pariter ab suis quisque latebris exorirentur.[19] Non ante apparuere, quibus obviis ab jugo ipso[r] consurgendum erat, quam circumiere, qui a tergo includerent[20] viam. Tum undique omnes exorti, et clamore sublato impetum fecere. Cum in ea valle consules essent, ut neque evadere[1] possent in jugum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumventi haberent; extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni

[r] *Illi qui consurgere debebant a vertice, ut obviam irent hostibus.*

17 Vet. lib. pro *cupiditas* habent *cupido*. Mox pro *crederet*, Gron. Doujat. Crev. habent *duceret;* et olim legebatur *diceret*.—18 '*Ut ad locum miles esset paratus*, h. e. ad tempus; Doujat. statim, quantocius, illico; Crev. *ut ad speculandum miles e. p., et si* cet. emend. Doer. Forte leg. *ad motum*, ad castra movenda, aut *ad nutum*, sc. militi dandum, *si collis placuisset*, satis opportunus sibi visus esset.' *Rupert.* Mox *ut* del. Gron. Doujat.—19 Put. Pal. Voss. *ab utrisque lateribus exorerentur.*—20 '*Includerent* sc. Numidæ; pro *includerent* in quibusdam libr. vett. *intercluderent*, sed *includere* passim pro *intercludere* poni solet; vid. Gronov. et Drakenb. supr. ad XXVI. 5. § 11.' *Doering.*—1 *Ut*

NOTÆ

[b] *Auctum etiam visum in capite*] Indicat jecur majus solito versus caput apparuisse, quod clarius tradunt Valer. Max. I. 6. ubi caput jecinoris duplex ait fuisse, et Plut. grande supra modum: additque ideo displicuisse haruspicibus, quod mutationem ingentem portenderent.

[c] *Ut ad locum miles esset paratus*] Hic quoque *locus* pro tempore.

[d] *Nequaquam in spem tantæ rei*] Speraverat Hannibal, ipsique Numidæ, hisce insidiis circumveniri posse legionem, turmamve aliquam tantum exercitus Romani, non sub ictum venturos consules ipsos, et certæ morti sese objecturum Marcellum.

cœpta ab Etruscis fuga pavorem ceteris injecisset. Non tamen omisere pugnam deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando ipsique ex parte pugnando rem sustinebant. Sed postquam vulneratos ambo consules, Marcellum etiam transfixum lancea [e] prolabentem ex equo moribundum videre, tum et ipsi (perpauci autem supererant) cum Crispino consule, duobus jaculis icto, et Marcello adolescente, saucio et ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius [2] [f] tribunus militum, et ex duobus præfectis socium M'. Aulius occisus, L. Arennius captus. Et lictores consulum quinque vivi in hostium potestatem venerunt: ceteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt. Equites tres et quadraginta, aut in prælio, aut in fuga, ceciderunt, duodeviginti vivi capti. Tumultuatum et in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio; cum consulem et filium alterius consulis saucios exiguasque infelicis expeditionis reliquias ad castra venientes cernunt. Mors Marcelli cum alioqui miserabilis fuit, tum quod nec pro ætate, (major jam enim sexaginta annis erat,) neque pro veteris prudentia ducis,[s] tam improvide [3] se collegamque et prope totam rem publicam in præceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim,[t] si, quæ de Marcelli morte variant auctores, omnia exequi velim. Ut omittam alios, L. Cœlius [g] triplicem rei gestæ ordinem edit: [4] unam traditam

[s] *Nec quantum exigebat prudentia, quam comparare sibi debuerat, cum jam vetus esset dux.*

[t] *Utendum mihi esset longo verborum circuitu, multisque ambagibus circa rem unam.*

neque evaderent olim legebatur.—2 Vid. Not. Delph. inf. et Gron. ubi disseruit de nomine prioris præfecti.—3 'Ita Rhenan. se restituisse depravatum locum ait. Priores *improvide isset coll.* nec aliter legimus Cantabrigiæ. Voss. *improvide issent coll.* Nimirum colligendæ propius literæ, scribendumque *tum improvide is se collegamque.*' Jac. Gron.—4 '*L. Cœlius triplicem rei gestæ ordinem*

NOTÆ

[e] *Transfixum lancea*] Adactam Marcello per latera hastam lato ferro armatam scribit Plut.

[f] *Interfectus A. Manlius*] Cum meliores codices exhibeant *interfecti*, non abs re suspicatur Gron. ita scripsisse Livium: *interfecti A. Manlius tribunus militum, et ex duobus præfectis socium Manius Aulius, L. Arennius captus*, expuncta voce *occisus*, quam ab homine semidocto adjectam censet.

[g] *L. Cœlius*] Librorum veterum alii

fama;[h] alteram scriptam [5] laudatione filii,[w] qui rei gestæ interfuerit; tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta affert. Ceterum ita fama variat, ut tamen plerique loci speculandi causa castris egressum, omnes insidiis circumventum tradant.

28. Hannibal, magnum terrorem hostibus, morte consulis unius, vulnere alterius, injectum esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. Ibi inventum Marcelli corpus sepelit.[i] Crispinus, et morte collegæ, et suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nactus [6] est montes, in iis loco alto et tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt,[x] alter ad inferendam, alter

[w] *Oratione qua filius Marcelli defunctum patrem publice pro more laudavit.*
[x] *Castra prudenter moverunt.*

edit, *unam* sc. rem gestam cet. Sed pro *ordinem* Livium scripsisse *seriem* aut *narrationem* aliamve vocem gen. fem. cum aliis suspicari possis. Pro *L. Cœlius* quidam libri habent *C. Lælius:* quem historias scripsisse non constat. Cf. Schweigh. ad Polyb. x. 3. 3.' *Rupert.*—5 Parum caute videtur mutasse Rhenan. *scriptam* in *scripta*, judice Gron.

6 Put. Reg. Pall. Voss. *quosquos proxumos nanctus*. Mox inferius Put·

NOTÆ

C. Lælius scribunt, ut Colb. alii *C. Cœlius.* Unde Sigonius putat intelligendum hic esse L. Cœlium Antipatrum, cujus alibi mentio apud Nostrum; aut C. Lælium, quem historias scripsisse colligi potest ex Polyb. lib. x.

[h] *Unam traditam fama*] An igitur *ordo* fœminino genere dicitur? An vero *unam*, *alteram*, et *tertiam* referuntur ad *rem gestam?* Nisi pro *ordinem*, legendum *narrationem*, *seriem*, aut quid simile.

[i] *Marcelli corpus sepelit*] Decet nimirum victores moderatio, et humanitatis, in mortuos præsertim, officia. Testatur Plut. Hannibalem Marcelli corpus vultumque contemplatum, et commotum hoc tanti viri casu, mortui cadaver splendide cremasse, cineresque argentea inclusos urna ad Marcelli filium misisse, sicuti a Livio et Cæsare Augusto narratum ait: nam a Corn. Nepot. et Valer. Maximo traditum fuisse, urna a Numidis e manibus deferentium rapta, sparsos ac dissipatos cineres jacuisse. Ecce tibi ex nummis Marcelli effigies:

ad cavendam fraudem. Annulo Marcelli [k] simul cum corpore Hannibal potitus erat. Ejus signi errore ne cui dolus [7] [l] necteretur a Pœno, metuens Crispinus, circa civitates proximas miserat nuntios: occisum collegam esse, annuloque ejus hostem potitum: ne quibus literis crederent nomine Marcelli compositis. Paulo ante hic nuntius consulis Salapiam venerat, cum literæ [8] ab Hannibale allatæ sunt, Marcelli nomine compositæ: 'se nocte, quæ diem illum secutura esset, Salapiam venturum. Parati milites essent, [9] qui in præsidio erant, si quo opera eorum opus esset.' Sensere Salapitani [10] [m] fraudem, et ab ira, [n] non defectionis modo, sed etiam equitum interfectorum, rati occasionem supplicii peti, [y] remisso retro nuntio, (perfuga autem Romanus erat,) [11] ut sine arbitro milites, quæ vellent, agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt; custodias vigiliasque in eam noctem intentius instruunt. Circa portam, qua venturum hostem rebantur, [12] quod roboris in præsidio erat, opponunt. Hannibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. Primi agminis erant perfugæ Romanorum, et arma Romana habebant. Ii, ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles,

y *Suspicati Salapiani seu Salapitani Hannibalem occasionem hanc quærere expetendi ab ipsis pœnas, propter iram qua ardebat, non solum quod descivissent ad Romanos, sed etiam quod prodidissent præsidium, ita ut ala equitum Numidarum interficeretur.*

Voss. Men. *Anulis Marcelli.* Id etiam in Gud.—7 '*Ne qui dolus* in vet. libr. apud Rhenan. *ne quis dolus* in Lov. 3. et Reg. apud Doujat. sed nostram lectionem plurimi Codd. apud Drakenb. tuentur. Similiter supr. I. 5. 'Ita undique regi dolus nectitur.'' *Doering.*—8 Vet. lib. apud Sigon. *quam literæ.* —9 'Vox *parati* abest ab optimis Mss. unde Gron. conj. *venturum: vigiles essent* cet.' Rupert.—10 Al. ut Doujat. *Salapiani.*—11 'Ignorant Put. et ceteri τὸ *erat.* Men. et Voss. etiam *perfugam.* Licet conjicere, *remisso retro nuntio (perfugam norant Romanum) ut sine.*' J. F. Gronov.—12 'Put. Men.

NOTÆ

k *Annulo Marcelli*] Signatorius indicatur annulus. In Reg. majori et alibi, *annulis.* Sive plures habebat Marcellus, sive quod veteres de uno etiam annulo pluralem numerum usurpabant, quemadmodum 'liberos' dicimus de uno filio filiave.

l *Ne cui* [*qui*] *dolus*] Colb. cum plerisque, *ne cui dolus necteretur.* Reg. major, *ne quis.*

m *Sensere Salapitani* [*Salapiani*] In Reg. et Colb. quemadmodum, in Put. *Salapitani*, ut Lilybætani, &c.

n *Ab ira, &c.*] Gall. *Par le ressentiment.* Vide supra XXVI. 38.

aperirique portam jubent: consulem adesse. Vigiles, velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri[13] portam.[o] Cataracta dejecta clausa erat. Eam partim vectibus levant, partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent. Vixdum satis patebat iter, cum perfugæ certatim ruunt per portam; et cum sexcenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapitani alii perfugas negligenter ex itinere suspensa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma, invadunt; alii e turri ejus portæ[14] murisque saxis, sudibus, pilis, absterrent hostem. Ita inde Hannibal suamet ipse fraude captus abiit; profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam Cincius[15] summa vi, operibus tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto, oppugnabat. Magoni, jam haud ferme fidenti retenturum defensurumque se urbem, prima spes, morte nuntiata Marcelli, affulsit. Secutus inde nuntius, Hannibalem, Numidarum equitatu præmisso, ipsum,[p] quantum accelerare posset, cum peditum agmine sequi. Itaque ubi primum Numidas edito e speculis signo adventare sensit, et ipse, patefacta repente porta, ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia improviso id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps certamen erat. Deinde, ut supervenere Numidæ, tantus pavor Romanis est injectus, ut passim ad mare ac naves fugerent; relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita adventu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

29. Crispinus, postquam in Bruttios profectum Hannibalem sensit, exercitum, cui collega præfuerat, M. Marcel-

Voss. *hostem quærebantur*. Forte *verebantur*.' J. F. Gronov.—13 Olim distinctio post *moliri*; ut *moliri*. *Porta cataracta*.—14 Rhenan. *e turribus portæ*. —15 Vet. lib. teste Sigon. *quam L. Cincius*.

NOTÆ

[o] *Moliri portam*] Ita Gron. ex Reg. et Put. vulgo *moliri*. ac deinde, *Porta cataracta dejecta clausa erat*, quod non caret sensu. *Moliri* enim sumitur pro satagere, conari, Gall. *se remuer*. Cic. Fam. VI. epist. 10. 'agam ipse per me, et moliar.'

[p] *Ipsum*] Hannibalem.

lum tribunum militum[q] Venusiam abducere[16] jussit. Ipse, cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ gravitate vulnerum patiens, Romam literas de morte collegæ scripsit, quantoque ipse in discrimine esset. 'Se comitiorum causa non posse Romam venire, quia nec viæ laborem passurus videretur, et de Tarento solicitus esset, ne ex Bruttiis Hannibal eo converteret agmen. Legatos opus esse ad se mitti, viros prudentes, cum quibus, quæ vellet, de re publica loqueretur.' Hæ literæ recitatæ magnum et luctum[17] morte alterius consulis, et metum de altero fecerunt. Itaque et Q. Fabium filium ad exercitum Venusiam[18] miserunt, et ad consulem tres legati missi, Sext. Julius Cæsar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, cum paucis ante diebus ex Sicilia redisset. Hi nuntiare consuli jussi, ut, si ad comitia ipse Romam venire non posset, dictatorem in agro Romano[19] [r] diceret comitiorum causa. Si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium prætorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas sociorum urbes tueri posset. Eadem æstate M. Valerius cum classe centum navium ex Sicilia in Africam transmisit,[20] et, ad Clupeam urbem[s] exscensione facta, agrum late, nullo ferme obvio armato, vastabat. Inde ad naves raptim prædatores recepti, quia repente fama accidit, classem Punicam adventare. Octoginta erant et tres naves. Cum iis haud procul Clupea prospere pugnat Ro-

16 Lectio vulgat. ante Gron. *adducere*.—17 Olim legebatur *et magnum luctum*, anteposit. *et*.—18 Ante Gron. *Venusianum*. Mox inf. *Alimentius* pro *Alimentus*.—19 ' Nulla ratio est in senatusconsulto addendi *in agro Rom.* et hæc

NOTÆ

[q] *M. Marcellum tribunum militum*] Marcelli consulis nuper interfecti filium.

[r] *Dictatorem in agro Romano*] An ita ut ipse Quintius ex vulneribus æger in agrum Romanum veniret? an ut dictatoris potestas agro Romano finiretur? Sed hoc, ni fallor, valde novum; illud vix possibile.

[s] *Clupeam urbem*] Clupea sive Clypea oppidum fuit Africæ proprie dictæ, (quæ et postea proconsularis,) inter Hermæam sive Mercurii promontorium (vul. *Capo Bon*) et Hadrumettum. Clupea hodie inflexo vocabulo *Quipia* vocatur, pertinetque ad regnum Tunetanum.

manus. Decem et octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna terrestri navalique præda Lilybæum rediit. Eadem æstate et Philippus implorantibus Achæis auxilium tulit; quos et Machanidas[t] tyrannus Lacedæmoniorum finitimo bello urebat, et Ætoli, navibus per fretum, quod Naupactum et Patras[u] interfluit, (Rhion incolæ vocant,[x]) exercitu trajecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Asiæ, quia Ætoli summum gentis suæ magistratum ad eum proximo concilio detulerant,[1] fama erat in Europam trajecturum.

30. Ob hæc Philippo in Græciam descendenti ad Lamiam[y] urbem Ætoli, duce Pyrrhia,[2 z] qui prætor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant et ab Attalo auxilia secum, et mille ferme ex Romana classe, a P. Sulpicio missos. Adversus hunc ducem atque

verba forsan e cap. 5. huc translata.' *Duk.*—20 Put. *tramisit.*—1 Put. et Voss. *proximo anno concilio detulerunt.*

NOTÆ

[t] *Machanidas*] Qui post Lycurgum regiæ stirpis ultimum, Lacedæmonum regnum invaserat.

[u] *Et Patras*] Urbs est e primariis Achaiæ, (quæ nunc ducatus Clarentiæ a Latinis appellatur,) in Peloponneso (vulgo *Morea*) ad oram Ionii maris, non procul faucibus sinus Corinthiaci: nunc Italis *Patrasso:* nostris *Patras:* Græcis *Paleopatræ.*

[x] *Rhion incolæ vocant*] Non tam fretum, quam promontorium ei imminens a meridie ex Achaia Peloponnesiaca, Rhium dicitur; cui ex adverso respondet Antirrhium in Ætoliæ et Locridis confinio, in aditu sinus Corinthiaci. Id fretum Molycrium Straboni dicitur a Molycria oppido: nunc imminentibus hinc inde castellis duobus defenditur, quæ *Dardanelli* vocantur a Turcis, quemadmodum quæ faucibus Hellesponti dominantur: fretum ipsum ab Italis dicitur, *le Bocche del Golfo di Lepanto,* vel *Stretto di Lepanto;* promontorium autem Rhium appellant *Capo di Patrasso.* Nigro tamen dicitur *Galata,* quibusdam *Capo di S. Andræa;* Antirrhium vero *Trapani.*

[y] *Ad Lamiam*] Phthiotidis in Thessalia oppidum mediterraneum, non procul sinu Maliaco situm. Inde bellum Lamiacum dictum, quod ab Atheniensibus in Antipatrum gestum duce Laosthene paulo post mortem Alexandri. Urbs nomen adhuc retinere dicitur ad Sperchium, aliis est *Lamina.*

[z] *Ætoli, duce Pyrrhia*] Ejus sæpe mentio apud Polybium. Vulgo, contra fidem meliorum codicum, legebatur *Physia,* sive *Physsia,* cujus meminit quoque Polyb. lib. v. et quem captum scribit a Lyco Pharæensi duce Achæorum: sed non apparet hunc ducem fuisse Ætolorum.

has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit: mille admodum [1][3] hostium utraque pugna occidit. Inde cum Ætoli metu compulsi Lamiæ urbis mœnibus tenerent sese, Philippus ad Phalara [4][a] exercitum reduxit. In Maliaco [b] sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum tutasque circa stationes et aliam opportunitatem maritimam terrestremque. Eo legati ab rege Ægypti [c] Ptolemæo [d] Rhodiisque et Atheniensibus et Chiis [e] venerunt ad dirimendum inter Philippum atque Ætolos bellum. Adhibitus ab Ætolis et ex finitimis pacificator Amynander, rex Athamanum.[f] Omnium autem non tanta pro Ætolis cura erat, ferocioribus quam pro ingeniis Græcorum gentis,[5] quam ne Philippus regnumque ejus, grave

[1] *Mille fere, vel circiter mille.*

2 *Physia* Editiones ante Gronov.—3 *Multos admodum* Editiones ante Gronov. qui '*admodum* accipit pro *fere*. Dicere certe Gronovius debebat, *ferme, circiter*. Equidem particulam *admodum* positam esse puto pro *plane*.' Doering.—4 Alii *Phaleram* et *Phalaram*.—5 Omittunt *et* Editiones ante Gronov.—5 '*Ferocioribus quam pro ingeniis gentis* alicujus *Græcorum*; nisi leg. *ferociori gente*; Gronov.' *Rupert*. *Ferocioris* Editiones ante Gronov.—

NOTÆ

[a] *Ad Phalara*] Plurali numero dicitur Phalara,-orum, oppidum Thessaliæ in Phthiotide regione ad ostium fere Sperchii fluvii, qui in Maliacum influit sinum.

[b] *Maliaco*] Hic sinus Ægæi maris Thessaliam et Locros orientales dividit ab Eubœa insula, hodie *Golfo de Zeiton*.

[c] *Ab rege Ægypti*] Quæ olim Melampodum regio Græcis dicta, Ægypti deinde nomen sortita est ab Ægypto Danai fratre. Inter Syriam ab oriente, Libyam ab occasu, Æthiopiam a meridie sita; Mediterraneo mari prætenditur latere septemtrionali, qua Delta est regio, sic dicta quod extremis duobus Nili ostiis et mari circumdata triquetram figuram imitetur instar illius Græcorum literæ Δ (delta): hodie *Errif* appellatur. Pars vero superior versus meridiem, olim Thebais, a Thebis quæ centum portis nobiles (de quarum prisco imperio Tacitus lib. II.); hodie *Sahid*. Media olim Heptanomis, nunc *Bechria*. Tota Ægyptus *Elchibeth* indigenis, Turcis *Messere*, eodem nomine quo Kairus, nobis *le grand Caire*, ubi olim Memphis. Europæi vetus Ægypti nomen retinent.

[d] *Ptolemæo*] Is fuit tertius a primo Ptolemæo Lagi, habuitque cognomen Philopatoris.

[e] *Et Chiis*] Chios Ægæi maris insula est ad latus Asiæ minoris occidentale, a quo non lato admodum freto dirimitur: nomen adhuc servat.

[f] *Rex Athamanum*] Athamanes populi fuere Epiri orientalis sub Pindo monte, Dryopibus et Perrhæbis ad occidentem. Præcipuum oppidum

libertati futurum, rebus Græciæ immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium Achæorum; concilioque ei et locus et dies certa indicta. Interim triginta dierum induciæ impetratæ. Profectus inde rex per Thessaliam [g] Bœotiamque,[h] Chalcidem [i] Eubœæ venit, ut Attalum, quem classe Eubœam [k] petiturum audierat, portubus et littorum appulsu arceret. Inde, præsidio relicto adversus Attalum, si forte interim trajecisset, profectus ipse cum paucis equitum levisque armaturæ, Argos [l] venit. Ibi curatione He-

NOTÆ

fuit Argithea. Eorum regio pars hodie Despotatus est sub Turcis in præfectura Romeliæ, sive Græciæ.

[g] *Per Thessaliam*] Regio est Græciæ, inter Macedoniam ad septemtrionem, partim etiam ad occasum, et Helladem seu Græciam proprie dictam, atque Epirum ad meridiem, Ægæum mare ad ortum attingens. Eam Ptolemæus Macedoniæ ascribit, quod Macedonibus diu subjecta fuerit. In partes quatuor dividitur a Strabone, Thessaliotidem seu Thessaliam stricte sumtam, Pthiotidem, Estiotidem, Pelasgiotidem, quibus adjungenda Magnesia. Olim Æmonia, aliisque nominibus dicta, adhuc *Thettalia* Græcis, ut audio. Brietio *Janna;* Lazio *Jannina;* at Castaldo *Comenolitari;* quæ partium nomina esse conjicio, illud occidentem versus, qua hæc regio Epiro contermina; hoc versus orientem et aquilonem. Caput urbium *Larissa* etiamnum hodie sub Turcis. Præcipui quondam populi fuere Pelasgi ex Arcadia oriundi, auctore Pausania, (unde ipsa regio quondam Argos Pelasgicum apud Strabonem;) Magnetes ab Magnete, uno e filiis Æoli prisci, nomen sortiti; Myrmidones ex Ægina insula; Lapithæ Pindi et Othryos montium accolæ; Centauri equorum domitores circa Pelion.

[h] *Bœotiamque*] Quæ prius Aonia, aliisque appellationibus dicta, eam mansuro diutius nomine Bœotiam vocarunt; sive a bove, qua duce Cadmus in designando condendæ urbis principis (Thebarum nempe) loco usus ex oraculo fuerat; seu potius a Bœoto Æoli tertii filio, ut vult Apollodorus. Ea hodie *Stramulipa* dicitur, ut aiunt.

[i] *Chalcidem*] Hæc Chalcis Eubœæ insulæ primaria, ab Atheniensibus condita, qua Euripus insulam et Bœotiæ continentem interfluit, angusto adeo freto, ut ponte jungatur. Nunc Græcis Εὔριπος, ab Euripo vicino seu mari reciprocante, hinc Turcis corrupte *Egripos*, nostris *Negrepont*, eodem cum insula nomine.

[k] *Eubœam*] Insula e majoribus Græciæ, quam a Bœotia avulsam Plin. scribit, eidem universæ in longitudinem ab Attica Thessaliam usque prætenta: ubi Caphareum promontorium Troicis temporibus formidandum. Ceterum *Chalcidem Eubœæ*, distinctionis causa Livius dicit, quod aliæ sint eo nomine urbes, tum in Ætolia, tum in Syria.

[l] *Argos*] Argolidis Peloponnesi provinciæ et Argivorum regni caput Argos in neutro genere dicebatur, et Argi numero plurali: atque hoc Argos, Hippium et Hippoborum cognomine dictum, quod generosos aleret equos, prope Inachum fluvium fuit: hodieque *Argo* vocatur.

ræorum [m] Nemeorumque [n] suffragiis populi ad eum delata, quia se Macedonum reges ex ea civitate oriundos [o] referunt, Heræis peractis, ab ipso ludicro extemplo [*] Ægium [6] profectus est,[p] ad indictum multo ante sociorum concilium. Ibi de Ætolico finiendo bello actum, ne causa aut Romanis, aut Attalo intrandi Græciam esset. Sed ea omnia, vixdum induciarum tempore circumacto, Ætoli turbavere, postquam et Attalum Æginam venisse,[q] et Romanam classem stare ad Naupactum audivere. Vocati enim in concilium Achæorum, in quo eædem legationes erant, quæ ad Phalara [7] egerant de pace, primum questi sunt quædam parva contra fidem conventionis tempore induciarum facta; postremo negarunt dirimi bellum posse, nisi Messeniis [r]

[*] *Statim post ludos Heræos.*

6 ' In omnibus Edd. est *Rhium*, Achaiæ prom. et fretum, forte et oppidum. Nos *Ægium* recepimus ex emendat. vix dubia Glareani et Jac. Gron. Nam omnes Mss. habent *regium;* et aptissimum h. l. est *Ægium.*' Rupert.—7 *Ad Phaleram,* ut sup. Edd. ante Gron. Quidam Mss. hab. *et eædem.* Mox inf. vet.

NOTÆ

[m] *Curatione Heræorum*] Heræa oppidum fuit Arcadiæ in meditullio fere Peloponnesi, (quæ nunc *Morea,*) ad Ladonem, qui in Alpheum delabitur: vulgo quibusdam *Hereo:* Moletius *Ravoli* appellat. Hic ludi sive certamina ludicra celebrabantur minoris famæ quam Nemea; utrorumque tamen cura hoc anno delata Philippo, ut iis præsideret.

[n] *Nemeorumque*] Nemea Argolidis oppidum in eadem Peloponneso, inter Argos et Corinthum, ubi ludi Nemei, sacri nempe agones in honorem sive Herculis, qui horrendum in Nemea silva leonem occiderat, seu potius Archemori infantis, qui Lycurgi Thracis filius, Hypsipyles alumnus, dum ea viam septem heroibus adversus Thebas proficiscentibus demonstrat, a serpente ibidem fuerat interemtus. Hodie pertinere dicitur ad Zachaniam, Moreæ regionem, cujus nomen a Laconia detortum: locum ipsum vocari aiunt *Tristina.*

[o] *Ex ea civitate oriundos*] Primus Macedonum rex Caranus ex Heraclidarum Argolidis regum sanguine ortus fuit, de quo Just. lib. VII.

[p] *Ægium* [*Rhium*] *profectus est*] Oppidum Achaiæ, ad promontorium.

[q] *Æginam venisse*] Insula est in medio sinu Saronico inter plagam Athenarum in Hellade, et Epidauri in Peloponneso: in ea quondam regnavit Æacus. Nomen adhuc retinet Sponio teste. Geographi scribunt *Engiam* vocari, atque adeo sinum ipsum *Golfo d'Engia* appellant.

[r] *Messeniis*] Messenia Peloponnesi regio inter sinus Messeniacum et Cyparissium: caput olim habuit Messenam ad ostium Balyræ, atque oram sui sinus: nunc *Mossenigo* dici volunt. Regio partim sub *Zachaniæ* nomine comprehenditur, partim ad *Belvedere* refertur, quæ provinciæ sunt Moreæ.

Achæi Pylum redderent,[s] Romanis restitueretur Atintania,[t] Scerdilædo[8] et Pleurato Ardiæi.[9][u] Enimvero indignum

lib. apud Sigon. *parva quædam.*—8 *Sationis restitueretur Athamanis, Scerdileto* Edd. ante Gron. Andreas et Aldina *Cordileo* pro *Scerdileto.* Vid. Not. Delph. inf. et Not. Var.—9 'Pro *Ardiæi* edd. ante Gron. *Parthini* et *Archide,* Mss. plerique *Archide,* at Put. *Archidæi,* et hinc Gron. ac Drak. *Ardyæi.* Sed Ἀρδιαῖοι, non Ἀρδυαῖοι, in omnibus fere codd. ap. Polyb. Appian. et Strab.'

NOTÆ

[s] *Pylum redderent*] Tres fuere hujus nominis urbes in Peloponneso. Alia Pylus Eliaca ad ostium Penei in Elide; alia Pylus Nestorea ad Amathum; tertia Pylus Messeniaca e regione Sphacteriæ insulæ in Messeniæ latere occidentali, supra Coryphasium promontorium: de hac nunc agi videtur; videmus enim ex Polybio in Excerptis controversiam Achæis hoc tempore motam ab Eleis quidem de Triphylia, quæ pars Elidis; a Messeniis autem de Pylo ab illis occupata. Hæc Pylos hodie *Navarino* in regione Moreæ quam *Belvedere* nominant. Sphacteria insula dicitur hodie nautis *Sapienza.*

[t] *Romanis restitueretur Atintania*] Ita legendum haud dubie, licet in aliquibus codicibus pro *Romanis* legatur *Sationis:* ac deinde in optimis etiam ignoratione Atintanum librarii scripserint *at in tanta,* vel *at in tantas,* ubi alii legunt *Athamanis;* sed eo usque nondum Romani penetraverant. Atintanes porro populi erant Macedoniæ occidentalis, quam postea Romani quartam ejus regionis partem constituerunt, quæque hodie ab Albanis populis *Albania* vocatur. Sed Albani ad septemtrionem, Atintanes ad meridiem versus Acroceraunios montes; hinc Orestidi, inde Stymphalidi et Penestis, Tymphæisque finitimi. Ceterum, ad Atintaniam quod attinet, cum Romani Illyriorum obsidione liberatos Epidamnios in fidem accepissent, proxima Illyrici ea occasione ingressi, Ardiæos obiter subegerunt. Affuere mox plures aliorum populorum legationes, inque his Parthinorum et Atintanum, qui omnes se fidei Romanorum permisere, suntque in amicitiam suscepti, ut est apud Polyb. lib. II. Atintanes vero Molossica gens fuere, et primum pars Epiri, mox Macedoniæ, nunc tractus illius qui vulgo *Canina* in Albania meridionali.

[u] *Scerdilædo et Pleurato Ardiæi*] Scriptum in plerisque est *Archide;* editorum non pauci habent *Parthini.* De *Archide,* quæ post Justiniani patria, cogitasse Livium quo minus conjiciam, tum alia faciunt, tum nomen hujus loci recentius, et quod nomen verum populi regulis illis attributi occurrit, nempe *Ardyæi,* ut recte Gronov. vidit. Sunt autem *Ardyæi* populi Illyrici, Macedoniæ regno inclusi a Philippo, Vardæi quoque et Bardæi; iidem, ni fallor, qui Ptolemæo Eordæi, ad Panyasum seu Genusum fluvium, hodie *Arzenza,* inter Taulantios, Elymiotas, Parthiæos, et Dassaretios atque Albanos siti: nunc ex fide tabularum geographicarum vulgarium in *Tamoriza* regione, inter fluvios Polinam et Spinarzam. At Parthini, quos Pleurato attributos a Romanis Polyb. tradit, alias Parthiæi, Elymiotis et Eordæis ad ortum, ad occasum Dassaretiis erant: unde suspicor veram hujus loci lectionem ex collatis Mss. et Editis esse, *Romanis restitueretur Atintania, Scerdilædo et Pleurato Ardyæi et Parthini.*

ratus Philippus, victos victori sibi ultro conditiones ferre: 'ne antea quidem se aut de pace audisse, aut inducias pepigisse,' dixit, 'spem ullam habentem quieturos Ætolos; sed ut omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli causam quæsisse.' Ita infecta pace concilium dimisit, quatuor millibus armatorum relictis ad præsidium Achæorum, et quinque longis navibus acceptis. Quas si adjecisset missæ nuper ad se classi Carthaginiensium, et ex Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus, statuerat navali prælio lacessere Romanos, jam diu in ea regione potentes maris. Ipse ab eo concilio [10] Argos regressus: jam enim Nemeorum appetebat tempus, quæ celebrari volebat præsentia sua.

31. Occupato rege apparatu ludorum, et per dies festos licentius, quam inter belli tempora, remittente animum, P. Sulpicius, ab Naupacto profectus, classem appulit inter Sicyonem et Corinthum, agrumque nobilissimæ fertilitatis effuse vastavit. Fama ejus rei Philippum ab ludis excivit; raptimque cum equitatu profectus, jussis subsequi [11] peditibus, palatos passim per agros gravesque præda (ut qui nihil tale metuerent) adortus Romanos, compulit in naves. Classis Romana, haudquaquam læta præda, Naupactum rediit. Philippo [12] quoque ludorum, qui reliqui erant, celebritatem quantæcumque, de Romanis tamen, victoriæ partæ fama auxerat,[b] lætitiaque ingenti celebrati festi dies; eo magis etiam, quod, populariter demto capitis insigni[c] purpuraque [13] atque alio regio habitu, æquaverat ceteris se in speciem:[x] quo nihil gratius est civitati-

[b] *Celebritas dierum, qui supererant ad perficiendos ludos, aucta fuerat ex fama victoriæ, quæ etsi mediocris, tamen qualiscumque esset, de Romanis fuerat relata, quod magno in pretio habendum.* [c] *Diademate.*

Rupert.—10 Vet. lib. test. Sigon. *ipse habito concilio.*
11 Vet. lib. test. Sigon. *jussis se subsequi.* Mox inf. *compulit ad naves* Edd. ante Gron.—12 'Pro *Philippo* vett. librr. offerunt *Philippus*, vel *Philippum;*

NOTÆ

[x] *Æquaverat ceteris se in speciem* [*ceteris in speciem*] Colb. melior, *æquaverat civis se in speciem.*

bus liberis. Præbuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine fœda ac deformia effecisset. Vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritas domos[14][y] dies noctesque, et, summittendo se[15] in privatum fastigium,[z] quo minus conspectus,[16] eo solutior erat; et libertatem cum aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat;[d] periculosumque et viris et parentibus erat, moram incommoda severitate libidini regiæ fecisse. Uni etiam principi Achæorum Arato ademta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per hæc flagitia solenni Nemeorum peracto paucisque additis diebus, Dymas est profectus,[a] ad præsidium Ætolorum,

[d] *Non enim stupra et adulteria cuncta pretio vel blanditiis obtinebat, et quasi mercabatur, sed multa per vim extorquebat.*

pro *celebritatem* vero nonnulli *celebritate;* pro *fama* quidam *famam.* Lectio, quam nos dedimus, constituta est a J. F. Gron.' *Doering.* *Philippus* Gron. Doujat. Crev.—13 *Purpura* Eæd. sine *que.*—14 'Pro *maritas* in textum Rhenan. recepit *maritimas,* quod explicat, ad mare sitas; sed neque Nemea, neque Argos ad mare situm fuit.' *Doering.* *Maritimas* Gron.—15 'Τὸ *se* delevit Drak. suadente Gron. Sed vulgata lectio bene se habet.' *Rupert.*

NOTÆ

[y] *Per maritas domos*] Reg. ad marginem: alias, *maritas;* quod diserte Colbertini ambo habent: *per domos* scilicet *maritorum,* ut cum eorum uxoribus adulterium committeret. In Spirensi cod. scriptum erat *maritum as domos;* unde Rhen. fecit *maritimas domos,* vultque intelligi domos tenuiorum. Quasi maritima loca minus frequentia minusque conspicua, quam mediterranea. Sed nec patitur hanc illius emendationem narratio Liviana, quæ flagitia hæc a Philippo admissa refert quo tempore ludis Heræis Nemeisque præerat, qui non ad mare celebrabantur. Nomen *maritus* adjective dicitur pro maritali seu conjugali, quod ipse Rhen. fatetur, *ulmos* agnoscens *maritas.* Sic 'maritam pecuniam' pro dote, Plaut. Sic pro conjugali amore aut amoris usu, 'venerem maritam' Ovid. dixit. Quidni pari ratione dixerit Noster, *maritas domos?*

[z] *Summittendo se in privatum fastigium*] Mirum videtur *summittere se in fastigium;* ideoque censet Gronov. deleto pronomine, legendum *submittendo in privatum* (id est, privatim, seu in morem privatorum) *fastigium* (suum nempe, sive regium). Posset tamen dici Philippum, cum rex esset, ita se summisisse, ut fastigium retineret, non regium, sed quale servant nobiliores et potentiores inter privatos.

[a] *Dymas est profectus*] Dymæ urbs est maritima Achaiæ propriæ in Pe-

quod ab Eleis[b] accitum acceptumque in urbem[c] erat, ejiciendum. Cycliadas (penes eum summa imperii erat) Achæique ad Dymas regi occurrere, et Eleorum accensi odio, quod a ceteris Achæis dissentirent,[d] et infensi Ætolis, quos Romanum quoque adversus se movisse bellum credebant. Profecti ab Dymis conjuncto exercitu transeunt Larisum[17] amnem,[e] qui Eleum agrum ab Dymæo dirimit.

32. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumserunt. Postero die acie instructa ad urbem accesserunt, præmissis equitibus, qui, obequitando portis, promtum ad excursiones genus lacesserent Ætolorum. Ignorabant, Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyllenen trajecisse,[f] et, expositis in terram quatuor millibus armatorum, silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim.[g] Itaque improvisa res ingentem

—16 ‘Ab novitiis corruptoribus *suspectus*.’ J. F. Gron.—17 *Larisum* pro *Larissum* edidit Drak. Sed *Larissum* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

loponneso ad confinia Elidis, non procul Araxo promontorio, nunc *Chiarenza* Italis, nostris *Clarence*. Nam posterioribus sæculis duces habuit suos, unde Ducatus Ciarentinus.

[b] *Ab Eleis*] Dicuntur Elei ab Elide provincia seu regione Peloponnesi, (quæ nunc *Morea*,) inter Achaiam et Messeniam posita, cui ad ortum Arcadia. Ea fluminis Alphei ostiis, et Olympia urbe, ludisque Olympicis, olim nobilis: hodie *Belvedere* appellatur ab Italis, de nomine Castelli maritimi, ab amœno prospectu. Græcis eodem sensu Elis, cum vicino ad meridiem tractu dicitur *Caloscopion*.

[c] *Acceptumque in urbem*] Elim, unde regioni atque incolis nomen.

[d] *Quod a ceteris Achæis dissentirent*] Diversa quidem ab Achaia fuit Elis; sed hoc tempore plerique Peloponnesiorum in Achæorum societatem coierant; ideoque latius sumto nomine sub Achæis Elæi continebantur: quemadmodum hodie Frisii, Zelandi, aliique populi nomine Hollandorum vulgo censentur.

[e] *Larisum amnem*] Hic fluvius Achaiam propriam magna ex parte dividit ab Elide: nunc *Riso* vocatur in tabulis geographicis.

[f] *Cyllenen trajecisse*] Cyllene oppidum est Elidis maritimum inter Dymam et Pylum Eliacam, quæ ad ostia Penei supra Chelonates promontorium, quod hodie *Capo Tornese*, non procul ostio Selleentis fluvii: hodie ex Nigro *Atravida*. Hic genitum Mercurium Mela putavit, ideo Cyllenium appellatum? cum tamen ex recepta magis sententia id nominis traxerit a Cyllene vel Cyllenio monte in Arcadiæ, Achaiæ, atque Argolidis confinio.

[g] *Elim*] Ab hac urbe nomen Elidi

injecit terrorem, postquam inter Ætolos Eleosque Romana signa atque arma cognovere. Et primo recipere suos voluerat rex; dein, contracto jam inter Ætolos et Trallos [18] [h] (Illyriorum id est genus) certamine, cum urgeri videret suos, et ipse rex [19] cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo trajectus cum prolapsum per caput regem effudisset, atrox pugna utrimque accensa est, et ab Romanis impetu in regem facto, et protegentibus regiis. Insignis et ipsius pugna fuit, cum pedes inter equites coactus esset prælium inire. Dein,[20] cum jam impar certamen esset, caderentque circa eum multi et vulnerarentur, raptus ab suis atque alteri equo injectus, fugit. Eo die castra quinque millia passuum ab urbe Eleorum posuit. Postero ad castellum [i] (Pyrgum vocant) copias omnes eduxit; [1] quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat. Eam inconditam inermemque multitudinem primo statim terrore adveniens cepit; compensaveratque ea præda, quod ignominiæ ad Elim acceptum fuerat. Dividenti prædam captivosque (fuerant autem quatuor millia hominum, pecoris [2] omnis generis ad millia viginti) nuntius ex Macedonia venit, Eropum quendam, corrupto arcis præsidiique præfecto, Lychnidum [3] [k]

18 Vulgata lect. ante Sigon. *Tribullos.*—19 'Repetitionem τοῦ *rex* præmissæ voculæ *et ipse* repudiare Duk. videntur.' *Doering.*—20 *Deinde* Gron. Donjat. Crev.—1 In Edd. ante Gron. *omnes copias ad propinquum Eleorum castellum.* 'Put. Reg. et fere duo Pall. Menardique, *Postero die castellum Phyrcum vocant copias omnes eduxit.* Nonnulli, *ad castellum.* Duo alia verba non conspiciuntur. Et certe insititia sunt: nam scripserat Livius *Postero ad castellum cet.*' J. F. Gron.—2 *Pecorumque* Edd. ante Gron. 'Quia Rhenan. invenerat in suo *peditum hominum*, suspicabatur *deditorum hominum.* Nihil tale

NOTÆ

provinciæ, seu regioni Peloponnesi, in qua priscis temporibus Epei. Fuit urbs in ejus parte quæ Triphylia vocabatur, ad Peneum Peloponnesiacum: nunc Nigro *Jalea.*

[h] *Et Trallos*] Inter Illyrici populos eruntur a Stephano Tralli, an a Triballis diversi, an errore exscriptorum contracto Triballorum vocabulo, valde ambigo. Vide quæ infra lib. XXXVII. c. 39.

[i] *Ad castellum* (*Pyrgum vocant*)] Pylum geminam in hac regione, nec procul Eli memorant geographi veteres; Pyrgum, ni fallor, tacent; sed πύργος generale nomen est *turrim* sive *arcem* significans.

[k] *Lychnidum*] Urbs fuit Macedoniæ

cepisse; tenere et Dassaretiorum quosdam vicos,[l] et Dardanos[m] etiam concire. Omisso igitur Achaico[4] bello, relictis tamen duobus millibus et quingentis omnis generis armatorum cum Menippo et Polyphanta[5] ducibus ad præsidium sociorum, profectus ab Dymis, per Achaiam Bœotiamque et Eubœam,[6] [n] decimis castris Demetriadem[o] in Thessaliam pervenit.

33. Ibi alii, majorem afferentes tumultum, nuntii occurrunt, Dardanos, in Macedoniam effusos, Orestidem[p] jam tenere,

in nostris.' *J. F. Gron.*—3 *Lycnidum* Edd. antt. Mox *Dassaritiorum* ex Stephano.—4 *Atque Ætolico* add. Gron. Doujat. Crev.—5 Edd. ante Gron. *Polyphante.* Men. *Polyphanio.* Put. Voss. Pall. *Polyphania.* Alius Pal. *Polyfanta.*—6 Edd. antt. *Bebæidem.* Vid. Jac. Gron. et Not. Delph. inf. *Bœbeidem* Gron. *Beboidem* Doujat.

NOTÆ

occidentalis, Dassaretiorum caput, in Illyrici confinio, unde nomen vicino lacui, qui et Dassarites, ex quo Drilius fluvius in Adriaticum mare defluit; Sophiano est *l'Ochrida*, aliis *Alchria.* Sunt qui patriam Justiniani fuisse velint, et vocari nunc Turcis *Justandil*, id est, Justinianam, quod mihi valde dubium ob rationes alibi adductas ex Nov. ejusdem Imperatoris XI. *L'Ochrida* in Albania est præfecti Turcici sedes.

[l] *Dassaretiorum quosdam vicos*] Vocantur et Dassaretæ, aliisque nominibus: Macedoniæ Illyricæ, ut diximus, populi fuere; hodie Albaniæ.

[m] *Dardanos*] Mæsica gens fuere Dardani, Orbelo monte a Macedonia diremti, semperque Macedonibus infesti: nunc in parte meridionali Serviæ et Bulgariæ sub Turcis.

[n] *Et Eubœam* [*Beboidem*] In quibusdam codicibus est *et Bœbam*, unde Sabellicus *Bœbeidem* excogitavit. Verum *Bœbeis* non regionis nomen est, ut Achaia et Bœotia; sed paludis, quæ a Bœbe, Magnesiæ juxta Methonen, oppido nomen traxit, vulgo *Besero*, Turcis lacus *de Jenifar*, ab urbe Pheris, quam Bœbe vicinam ad occasum, sic illi vocant. Melius hic igitur, ni fallor, Colbertini ambo cum Regio *et Eubœam* habent; quod et Aldus secutus est. Nec repugnat geographica ratio, ut Glareano visum: etenim Eubœa citra Demetriadem est, cum Bœbeis palus ultra hanc urbem sit. Eodemque itinere jam antea Demetriadem Philippus a Peloponneso redierat, ut vidimus supra c. 30.

[o] *Demetriadem*] In Magnesia Thessaliæ orientali regione hæc *Demetrias* est, imminens sinui Pelasgico, qui nunc *Golfo de Armiro*, inter Pagasas et Iolcon: hodie *Dimitriada.* Regum Macedoniæ quandoque sedes: a Demetrio Poliorcete nomen accepit, ut et aliquandiu Sicyon in Peloponneso.

[p] *Orestidem*] Ab Oreste hæc regiuncula nomen accepit, qui regno propter interfectam matrem profugus, Argos Oresticum hic condidisse traditur. Fuere Orestæ populi olim in parte australi Macedoniæ occiduæ, Atintanibus et Elymiotis, Stymphaliisque finitimi: Acroceraunüs

ac descendisse in Argestæum [7] campum;[q] famamque inter barbaros celebrem esse, Philippum occisum. Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem illatus impetu equi, ad eminentem ramum cornu alterum galeæ[r] præfregit.[8] Id inventum ab Ætolo quodam perlatumque in Ætoliam ad Scerdilædum, cui notum erat insigne galeæ, famam interfecti regis vulgavit. Post pro-

7 '*In Argestæum campum*, nescio quem. *Æstræum* ex Ptol. conj. Glar. et *Ægestæum*, h. e. Thesprotium, qui affinis Orestidi, Sigon. coll. Steph. *Αἰγεσταῖοι οἱ Θεσπρωτοὶ ἀπὸ τινὸς Αἰγέστου στρατηγοῦ.* Hæc nimis remota sunt, et aliis quoque argumentis possunt refelli.' *Drak.*—8 *Perfregit* Edd. ante

NOTÆ

montibus dividuntur a Chaonia, quæ videtur ad eorum sedem producta sub corrupto nomine *Canina*, quæ pars Albaniæ ad oram meridionalem sinus Adriatici.

[q] *In Argestæum campum*] Sigon. pro *Argestæum campum*, scribendum censet *Ægestæum*, id est, Thesprotium: nam Ægestæi apud Steph. Thesproti, Epirotica gens satis nota. Sed Thesproti extra Philippi regnum, adversus quem bellum Dardanis erat; et vix credibile in Thesprotis nominandis obsoleta et parum nota appellatione usum Livium. Num potius *Æstræum*, quod conjecerat Glarean.? Fuit certe in Macedonia, auctore Ptolem. ejus nominis oppidum, a quo *Æstræi*, exiguus populus, Dassaretiis ad ortum æstivum proximi, inter Axium et Drillonem fluvios: hodie in Albaniæ parte septemtrionali, eo loco forte ubi nunc Tabulæ Mercatoris locant *Hitirga*.

[r] *Cornu alterum galeæ*] Ipse Livius mox 'insigne galeæ' explicat: quale tamen id fuerit silent interpretes. Lucem afferre potest quod Plut. in Pyrrho tradit, agnitum eum fuisse ab eximia crista, sive apice galeæ, et cornibus hirciais; quo sive ornamento ad decorem, sive nota præcipua ad terrorem usos fuisse Macedoniæ præsertim reges, ex ipsorum nummis constat. Et ante Alexandrum quidem caput tegebant leoninis exuviis, exemplo Herculis, a quo genus ducebant: Alexander vero, qui Jove Hammone, sub arietis specie coli solito, genitus credi volebat; ex eo cornibus insignem amabat effigiem: unde et *Bicornis* cognominatus. Inde successores ejus simile affectabant insigne. Et Pyrrhus quidem inter Alexandri successores fuit, regnumque Macedoniæ bis tenuit. Philippus autem, de quo hic agitur, Macedonibus nunc imperabat. Quin et Thraces Asiatici, ex Herodoto, æreæ cassidi imponebant bovis aures et cornua ex ære facta: Celtæ quoque sive Galli, et Cimbri rictibus ferarum, quarum pellibus corpus tegebant, aut eorum formis affabre effigiatis sæpe capita exornabant, aut armabant. Quin et Hammoni ipsi arietis caput assignatum refert Diod. Sic. lib. III. quod hoc signo galeam in bellis ornatam gestasset. Et vero cornu pro gloriæ ac splendoris symbolo apud veteres habebatur. Adeo ut Hebræorum aliorumque orientalium lingua eodem vocabulo, *Karan* קרן, utrumque exprimatur, et splendor et cornu: unde et cornuta Mosis facies pro splendida.

fectionem ex Achaia regis[9] Sulpicius, Æginam classe profectus, cum Attalo sese conjunxit. Achæi cum Ætolis Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex et P. Sulpicius Æginæ hybernarunt. Exitu hujus anni T. Quintius Crispinus consul,[10] dictatore comitiorum ludorumque faciendorum causa dicto T. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. Alii Tarenti,[11] alii in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat, duo consules, sine memorando prælio interfecti, velut orbam rem publicam reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum C. Servilium (tum[12] ædilis curulis erat) dixit. Senatus, quo die primum est habitus, ludos magnos[a] facere dictatorem jussit, quos M. Æmilius prætor urbis, C. Flaminio, Cn. Servilio consulibus, fecerat, et in quinquennium voverat.[13] Tum dictator et ludos[14] fecit, et in insequens lustrum vovit. Ceterum, cum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis, una præcipua cura Patres populumque incessit, consules primo quoque tempore creandi, et ut eos potissimum crearent, quorum virtus[15] satis tuta a fraude Punica esset: 'cum toto eo bello damnosa præpropera ac fervida ingenia imperatorum fuissent,[16][b] tum eo ipso anno consules, nimia cupiditate conserendi cum hoste manum, in necopinatam

Gronov. Put. *præflegit.*—9 *Philippi* pro *regis* Edd. ante Gronov.—10 Olim legebatur *T. Quintius Cos.* Mox *L. Manlio* pro *T. Manlio.*—11 Verba *Alii Tarenti* in omnibus Gall. et Voss. desiderantur.—12 'Non *Cn. Servilium,* quod ex ultima Gruteri ed. Gron. et al. servarunt. Nam C. Servilium cum Q. Metello hujus anni ædilem curulem fuisse, infr. quoque c. 36. Noster refert.' *Doering.*—13 Conj. Rupert. *et in quinquennium vovere se.* dictatorem jussit: quia Livius sup. XXII. 9. dicit quidem, ludos hos ab Æmilio factos, non vero *in quinquennium votos* fuisse.—14 'Vocem *ludos,* quam ob ingratam ejus repetitionem ejiciendam censuerunt Jac. Gronov. et Crevierius, librr. Mss. apud Drakenborchium constanter tuentur.' *Doering.* Mox *in sequens* Edd. ante Gronov.—15 'J. F. Gronov. orationis concinnitati consulturus, hunc locum ita refingit: *consules creandi, et eos potissimum, quorum virtus* cett. Sed Dukerus, sæpius apud Nostrum mutatam hujuscemodi orationis formam occurrere, exemplis probavit.' *Doering.*—

NOTÆ

[a] *Ludos magnos*] De illorum origine, supra lib. XXV. cap. 12.

[b] *Ingenia fuisse [fuissent]* Subintellige, aiebant, vel cogitabant.

fraudem lapsos esse. Ceterum Deos immortales, miseritos[17] nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus: temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse.'[e]

34. Cum circumspicerent Patres, quosnam consules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. Ei collega[18] quærebatur, et virum quidem eum egregium ducebant, sed promtiorem acrioremque, quam tempora belli postularent, aut hostis Hannibal: temperandum acre ejus ingenium moderato et prudenti viro adjuncto collega censebant. M. Livius erat, multis ante annis ex consulatu populi judicio damnatus.[f][u] Quam ignominiam adeo ægre tulerat, ut et rus migraret,[19] et per multos annos et Urbe et omni cœtu careret hominum. Octavo ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus et M. Valerius Lævinus consules reduxerant eum in Urbem: sed erat veste obsoleta capilloque et barba promissa,[x] præferens in vultu habituque insignem memoriam ignominiæ acceptæ. L. Veturius et P. Licinius censores eum tonderi,[20] et squalorem deponere, et in senatum venire,[y] fungique aliis publicis muneribus coëgerunt. Sed tum quoque aut verbo assentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat,[g] donec cognati hominis eum causa, M. Livii Macati, cum fama[1] ejus age-

[e] *Consulumque ipsorum nimiam audaciam, ipsorum tantum morte punitam voluisse.*

[f] *Condemnatus statim post consulatum, vel propter gesta in consulatu.*

[g] *Senatoribus aliis verba facientibus ipse vel unico verbo assentiendo, vel cum discessio fieret, e sua sede in alteram partem cum aliis migrando, sententiam suam per silentium prodebat.*

16 *Fuisse* Doujat.—17 *Misertos* Crev.

18 'Put. Voss. *et coll.* Gud. *collega et quær.* Cantabr. *Sed collega;* idque rectius videtur.' *Jac. Gron.*—19 *Migrarit* Edd. ante Gron.—20 *Tondere* Edd. ante Gron.—1 'Non opus erat, ut præpositio *de*, quam optimi codd. ignorant,

NOTÆ

[u] *Populi judicio damnatus*] Quod prædam Illyricam maligne divisisse argueretur.

[x] *Barba promissa*] Ut in luctu et reatu.

[y] *Et in senatum venire*] Forte non tanquam senatorem; neque enim adhuc a censoribus lectum in senatum fuisse apparet: sed quod consul fuisset, et sic ex eorum esset numero, quibus permissum erat in senatu sententiam dicere, ut antea est observatum.

retur, stantem coëgit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum [2] in se, causamque sermonibus præbuit,[h] 'indigno injuriam a populo factam, magnoque id damno fuisse, quod tam gravi bello nec opera nec consilio talis viri usa res publica esset. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Lævinum dari collegas posse, quia duos patricios [a] creari non liceret. Eandem causam in T. Manlio esse, præterquam quod recusasset delatum consulatum recusaturusque esset. Egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio collegam adjunxissent.' Nec populus mentionem ejus rei ortam a Patribus est aspernatus. Unus eam rem in civitate is, cui deferebatur honos, abnuebat, levitatem civitatis accusans. 'Sordidati rei non miseritos, candidam togam invito offerre: eodem honores pœnasque congeri. Si bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnassent? si noxium comperissent, quid ita, male credito priore consulatu, alterum crederent?'[i] Hæc taliaque arguentem et querentem castigabant Patres, 'et M. Furium,' memorantes, 'revocatum de exilio, patriam pulsam [3] sede sua restituisse.[a] Ut parentum sævitiam, sic patriæ, patiendo ac ferendo leniendam esse.' Annisi omnes cum C. Claudio M. Livium consulem fecerunt.[*]

[h] *Cum egregie perorasset, spectari cœpit, deditque causam de se disserendi, et fatendi inustam ipsi infamiam cum eam meritus non esset.*
[i] *Post male sibi commissum primum consulatum, cur secundum committerent?*

ante *fama* in editt. quibusdam intruderetur.' *Doering.*—2 Conj. Rupert. *ora omnium* sc. senatorum.—3 Male in quibusd. editt. *patria pulsum* vel *patriam pulsum* legitur.' *Doering.*

NOTÆ

[a] *Duos patricios*] Notat Sigon. his temporibus nunquam in consulatu duos simul patricios fuisse, licet plebeii duo conjuncti fuerint; velut cum creati sunt consules Gracchus et Marcellus.

[a] *Patriam pulsam sede sua restituisse*] Vulgo, *patria pulsum, sede sua restituisse*: elegantius tamen Put. *patriam pulsam sede sua*; quod post Rhenanum Gronov. probat. Patriæ quippe nomine intelligitur resp. civitas, populus Romanus; qui, urbe pulsus a Gallis, restitutus fuerat in pristinas sedes a Camillo (de quo lib. v.) Simili loquendi forma usus Augustus apud Sueton. 'Ita mihi salvam ac sospitem remp. sistere in sede sua liceat.'

[*] A. U. C. 546.

35. Post diem tertium ejus diei prætorum comitia habita. Prætores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius,[4] [b] A. et C. Hostilii Catones. Comitiis perfectis ludisque factis, dictator et magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam proprætor missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quintius consul habuerat. Et [5] L. Manlius trans mare legatus iret,[c] viseretque, quæ res ibi gererentur: simul, quod Olympiæ ludicrum [d] ea æstate futurum erat, quod maximo cœtu Græciæ celebraretur, ut, si tuto per hostem posset, adiret id concilium: ut, qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Hannibale essent domos redirent, scirentque, sua omnia, quæ ante bellum habuissent, reddere populum Romanum. Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neque consules in re publica erant, in consules designatos omnes versi, quam primum eos sortiri provincias, et præsciscere,[6] quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant. De reconcilia-

4 Olim legebatur *C. Manlius.* '*Caius* certe non est prænomen *Manliorum.* Hunc puto esse *C. Mamilium Vitulum.*' J. F. Gron.—5 'Hæc verba nullo in Ms. obvia: unde forsan leg. *ad eum exercitum*, (qui illic erat,) *L.* (al. *T.*)

NOTÆ

[b] *C. Mamilius*] Vulg. *C. Manlius:* sed ex veteribus libris Sigon. emendat: *et C. Mamilium Vitulum*, de quo supra cap. 8. indicari putat: eo magis quod *Caius* inter prænomina Manliorum non legatur.

[c] *Ad eum exercitum iret, quem T. Quintius consul habuerat. Et L. Manlius trans mare legatus iret*] Rotundius Colbertini ambo: *ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum:* et omissis quæ sequuntur: *L. Manlius trans mare legatus iret.* Ibi *ad eum exercitum* satis indicat exercitum illum qui ad Tarentum.

[d] *Olympiæ ludicrum*] Fuit Olympia, quæ et Pisa, urbs Peloponnesi in Elide regione; ejusque tractu Triphylia, ad Alpheum fluvium, hod. *Langanico*, ex mente Castaldi, Nigro *Stauri*. Ibi habebantur ludi Olympici Jovi sacri, quarto quoque anno celebrari soliti circa solstitium æstivum; quod intervallum Olympiadem dixere. Quatuor apud Græcos fuisse præcipua certamina sacra sive agones cuique notum. Olympia Jovi; Pythia Apollini dicata; Nemea in honorem Archemori; Isthmia in honorem Palæmonis, alias Melicertæ. Præter musicæ certamen (quod in Pythiis), exercitationum, quibus certabatur, quinque fuere genera; saltus, cursus, discus, jaculatus, et lucta. Præmia victoris coronæ fuere ex ramis in Olympicis ludis oleastri, in Pythicis lauri cum baccis, in Isthmiis ex pinu, in Nemeis ex apio.

tione etiam gratiæ eorum in senatu actum est, principio facto a Q. Fabio Maximo. Inimicitiæ autem nobiles[7] [e] inter eos erant, et acerbiores eas indignioresque Livio sua calamitas fecerat,[k] quod spretum se in ea fortuna credebat. Itaque is magis implacabilis erat, et, 'nihil opus esse reconciliatione,' aiebat. 'Acrius et intentius omnia gesturos, timentes ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret.'[l] Vicit tamen auctoritas senatus, ut, positis simultatibus, communi animo consilioque administrarent rem publicam. Provinciæ iis non permixtæ regionibus,[f] sicut superioribus annis, sed diversæ extremis Italiæ finibus, alteri adversus Hannibalem Bruttii, Lucani; alteri Gallia adversus Hasdrubalem (quem jam Alpibus[8] appropinquare fama erat) decreta. Exercitum ex duobus, qui in Gallia quique in Etruria essent, addito urbano, eligeret, quem mallet, qui Galliam esset sortitus. Cui Bruttii provincia evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet consulum prioris anni, exercitum sumeret. Relictum a consule exercitum Q. Fulvius proconsul acciperet; eique in annum imperium esset. Et C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt. Legio una data, cui Fulvius proximo anno præfuerat.

36. De Hasdrubalis adventu in Italiam cura in dies crescebat. Massiliensium primum legati nuntiaverant, eum in Galliam transgressum, erectosque adventu ejus, quia

[k] *Et quæ Livio majorem indignationis seu offensionis causam præbuerant.*

[l] *Cum metueret uterque, ne si forte deterius rem gereret, locus daretur collegæ, sibi infenso, sese extollendi augendique potentiam et gloriam suam ex ipsius dedecore.*

****

Manlius cet.' Rupert.—6 Vet. lib. teste Sigon. *et præscire.*—7 Vet. lib. teste Sigon. *ante nobiles inter eos.*—8 *Quem Alpibus* Edd. ante Sigon.

NOTÆ

[e] *Inimicitiæ autem nobiles*] Alias, *inimicitiæ ante nobiles.* In gratiam vero ut redierint, refert Valer. Max. lib. IV. cap. 2.

[f] *Non permixtæ regionibus*] Ut anno superiori, quo Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucania et Bruttiis finitimis populis rem gerere jussi. Sup. c. 3.

magnum pondus auri attulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. Missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius et M. Ræcius[9] ad rem inspiciendam retulerant, misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum, principes Gallorum, omnia explorata referrent. Pro comperto habere, Hasdrubalem ingenti jam coacto exercitu proximo vere Alpes trajecturum; nec tum eum quicquam aliud morari, nisi quod clausæ hyeme Alpes essent. In locum M. Marcelli P. Ælius Pætus[10] augur creatus inauguratusque; et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcii, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno et lustrum conditum est a censoribus P. Sempronio Tuditano et M. Cornelio Cethego. Censa civium capita centum triginta septem millia centum et octo: minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. Eo anno primum, ex quo Hannibal in Italiam venisset, comitium tectum[s] esse,[11] memoriæ proditum est, et ludos Romanos semel instauratos ab ædilibus curulibus Q. Metello et C. Servilio. Et plebeiis ludis biduum instauratum ab Q. Mamilio[12] et M. Cæcilio Metello ædilibus plebis. Et tria signa ad Cereris iidem[13] dederunt: et Jovis epulum fuit ludorum causa.

9 *Retius* Gron. Donjat. Crev.—10 Sigon. emend. e lectione vulgat. *L. Aquilius Pætus.* Vet. lib. apud eum *præfectus Aquilius Pætus.*—11 'Verba *ex quo Hannibal in I. v.* vel otiosa, vel corrupta: certe non patiuntur interpretationem Marliani et Nardini: *comitium eo anno, quo H. in I. venit, tectum fuisse.* Nam nec quemquam in designando tempore ita loquutum, puto, nec video, cur Livius id demum hoc anno memorare voluerit. Suspicor mutilum esse locum, Liviumque hic non solum de anno, quo tectum comitii perfectum, verum etiam, quo inchoatum est, nempe eo, quo Hannibal in Italiam venit, egisse.' *Duker.* '*Captum* post *venisset* excidisse putabat Roëllius. Verba autem sic transponebat Crev. *Eo anno primum, ex quo Han. in It. venisset, lustrum conditum est a censoribus,* (nam licet ter censores creati sunt, ex quo Hannibal in It. venit, hi tamen soli lustrum condidere)...*ante bellum fuerat. Hoc eodem anno et comitium tectum esse* cet.' *Rupert.*—12 *Ab Q. Manlio* Edd. ante Sigon. et paulo infr. *C. Manlio* pro *C. Mamilio.*—13 'Mox pro *iidem* male in quibusdam vett. libr. *eidem,* nisi pro *iidem* positum sit. Nonnulli Mss. apud Drakenb.

NOTÆ

s *Comitium tectum*] Comitium vocabatur locus in foro ubi habebantur comitia, præsertim curiata. Id diu tecto caruit, ita ut populus sub dio de rebus publicis deliberare cogeretur: unde non raro tempestate ingruente solvebantur comitia. Nunc autem tecto illud operiri placuit.

Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero et M. Livius iterum. Qui, quia jam designati provincias sortiti erant, prætores sortiri jusserunt. C. Hostilio urbana evenit:[14 h] addita et peregrina, ut tres in provincias[i] exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia[k] evenit. Summa legionum trium et viginti ita per provincias divisa, ut binæ consulum essent,[*][15] quatuor Hispania haberet, tres prætores binas, in Sicilia, in Sardinia, et Gallia, duas C. Terentius in Etruria, duas Q. Fulvius in Bruttiis, duas Q. Claudius circa Tarentum et Sallentinos, unam C. Hostilius Tubulus Capuæ; duæ urbanæ ut scriberentur. Primis quatuor legionibus populus tribunos creavit: in ceteras consules miserunt.[l]

37. Prius quam consules proficiscerentur, novemdiale sacrum fuit, quia Veiis de cœlo lapidaverat. Sub unius prodigii (ut fit) mentionem alia quoque nuntiata; Minturnis ædem Jovis et lucum Maricæ,[m] item Atellæ murum et portam de cœlo tacta.[16] Minturnenses, terribilius quod esset,

[*] *Ut consulum unusquisque duas haberet legiones.*

habent *ad Cereris ædem*, alii *ad Cereris fidem* sine sensu.' *Doering*. *Eidem* Gron. Crev. *Ædem* Doujat.—14 *Urbana jurisdictio* editt. ante Gron.—15 '*Ut binæ consulum essent:* male Pighius *cuique* ante *consulum*, et mox *quisque* ante *binas* inserendum putabat. Mirum, non intellexisse eum vim numerabilium ἐπιμεριζομένων s. dispertitivorum.' *J. F. Gron.*

NOTÆ

[h] *Urbana evenit*] Intellige e proximo, provincia, vel sors; munus scilicet juris inter cives dicendi, ut et peregrina inter peregrinos.

[i] *Ut tres in provincias*] Ut nempe ex quatuor prætoribus creatis, tres extra urbem mitti possent ad res gerendas, uno urbanas provincias duas seu jurisdictiones administrante et exercente.

[k] *L. Porcio Gallia*] At jam Gallia consulum alteri assignata fuerat. Quid ergo prætore opus? Id factum extra ordinem conjicias, ob periculum ea parte ab Hasdrubale adventante in Hannibalis fratris auxilium.

[l] *In ceteras consules miserunt*] Jam observatum est, cum tribuni militum ad legiones a consulibus aliisve imperatoribus prius crearentur; populum deinde partes suas ea in re interponere cœpisse. Nunc itaque ad eas legiones quæ consulibus attributæ, tribuni a populo nominati; ad reliquas aliis imperatoribus assignatas ipsi consules tribunos crearunt.

[m] *Lucum Maricæ*] Fuit Marica Nympha, seu Dea Minturnensium circa Lirim fluvium, de qua dictum Dec. I.

adjiciebant, sanguinis rivum in porta fluxisse. Et Capuæ lupus, nocte portam ingressus, vigilem laniaverat. Hæc procurata hostiis majoribus prodigia, et supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum. Inde iterum novemdiale instauratum, quod in Armilustro[n] lapidibus visum pluere. Liberatas religione mentes turbavit rursus nuntiatum, Frusinone infantem natum esse quadrimo parem; nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessæ biennio ante, incertus, mas an fœmina esset, natus erat. Id vero haruspices, ex Etruria acciti, fœdum ac turpe prodigium dicere. Extorrem agro Romano, procul terræ contactu, alto mergendum. Vivum in arcam condidere, provectumque in mare projecerunt. Decrevere item pontifices, ut virgines ter novenæ, per Urbem euntes, carmen canerent. Id cum in Jovis Statoris æde discerent, conditum ab Livio poëta,[o] carmen, tacta de cœlo ædes in Aventino Junonis Reginæ: prodigiumque id ad matronas pertinere, haruspices cum respondissent, donoque Divam placandam esse; ædilium curulium edicto in Capitolium convocatæ, quibus in urbe Romana intraque decimum lapidem ab Urbe domicilia essent, ipsæ inter se quinque et viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent.[p] Inde donum pelvis aurea facta, lataque in Aventinum, pureque et caste a matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem

NOTÆ

[n] *In Armilustro*] Armilustrum et Armilustrium diversa sunt. Etenim Armilustrium festum erat apud Romanos, quo rem divinam faciebant lustrationis causa; ex eo dictum quod circumirent ludentes, ancilibus armati, testibus Varrone et Festo. Armilustrum autem fuit locus in quo hæc sacra fiebant; petito nomine ab ambitu lustri. Hinc *Armilustrum*, et *vicus Armilustri* in Aventino.

[o] *Conditum ab Livio poëta*] Livium Andronicum intelligit, Poëtam antiquissimum, qui apud Romanos primus fabulam docuit, ut Cic. et Gell. scribunt, hoc est, dramata recitavit: cujus rei initium M. Claudio Cethego Cæci filio, et P. Sempronio Tuditano Coss. an. U. 549. Fuit autem hic Livius libertus M. Livii Salinatoris, cujus et liberos erudierat. De fabularum primis actoribus dictum supra VII. 2. *Conditum* et sequentia refer *ad carmen*.

[p] *Ex dotibus stipem conferrent*] Consentientibus scilicet maritis, mediocria dona religionis præsertim causa mulieribus permissa. Alioqui maritus constante matrimonio civile habet dotis dominium.

Divæ ab decemviris [q] edicta dies, cujus ordo talis fuit: ab æde Apollinis [r] boves fœminæ albæ duæ porta Carmentali in Urbem ductæ. Post eas duo signa cupressea Junonis Reginæ portabantur. Tum septem et viginti virgines, longam indutæ vestem, carmen in Junonem Reginam canentes ibant; illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens et inconditum, si referatur. Virginum ordinem sequebantur decemviri coronati laurea prætextatique. A porta Jugario vico in forum venere. In foro pompa constitit; et, per manus reste data,[a] virgines sonum vocis pulsu pedum [†] modulantes [b] incesserunt. Inde vico Tusco Velabroque, per Boarium forum, in clivum Publicium [17] [s] atque ædem Junonis Reginæ [t] perrectum. Ibi duæ hostiæ ab decemviris immolatæ, et simulacra cupressea in ædem illata.

38. Diis rite placatis, delectum consules habebant acrius

[a] *Tradito per manus fune, quo pompa trahebatur.*
[b] *Saltatione regentes, vel sequentes cantum.*

16 Olim legebatur *tactam*.—17 *In clivum publicum* Edd. ante Gron. Vide Not. Var. et Not. Delph. inf.

NOTÆ

[q] *Ab decemviris*] Sacrorum.

[r] *Ab æde Apollinis*] Cum plures fuerint ædes Apollinis Romæ, hinc atque ex sequentibus patet hanc pompam ab æde Apollinis quæ in regione Circi Flaminii erat, per portam Carmentalem, ad Forum Romanum incessisse; inde per Forum Boarium et Velabrum, in Aventinum ductam, ad ædem Junonis Reginæ.

† *Pulsu pedum*] Scabellis nempe, et crupeziis pedibus subjectis, de quibus vid. Jac. Sponium Miscell. Er. Ant. sect. 1. art. 6. *J. Clericus.*

[s] *In clivum Publicium*] Alias, *clivum publicum*. Sed differunt hi duo clivi. De publico, qui in Quirinali, accipiendus Livius lib. XXVI. cap. 10. Hic *Publicius* clivus, seu clivus *Publicii* in regione Aventini, sic appellatus est, ex Festo, quod eum duo fratres, L. et M. Publicii Malleoli ædiles curules, pecuariis condemnatis, ex pecunia quam ceperant, munierunt, ut in Aventinum vehiculis ab Velia veniri posset: sic enim corrigendum hunc locum censent non improbabiliter viri docti, cum vulgo scriptum sit, 'ut in Quirinum vehiculis vel venire possit.' Simili de causa, ait Varro, dictus est Publicius vicus, ad portam Trigeminam regione Circi Maximi.

[t] *Atque ædem Junonis Reginæ*] Diversa duo erant Junonis Reginæ templa: alterum in Aventino, quo hæc pompa processit; alterum in regione Circi Flaminii.

intentiusque, quam prioribus annis quisquam meminerat habitum. Nam et belli terror duplicatus novi hostis in Italiam adventu; et minus juventutis erat, unde scriberent milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere,[u] dare milites cogebant. Quibus recusantibus, edixere in diem certam, ut, quo quisque jure vacationem haberet, ad senatum deferret.[x] Ea die hi populi ad senatum venerunt: Ostiensis,[y] Alsiensis, Antias, Anxuras,[18] Minturnensis, Sinuessanus, et ab supero mari Senensis. Cum vacationes suas quisque populus recitaret; nullius, cum in Italia hostis esset, præter Antiatem Ostiensemque, vacatio observata est; et earum coloniarum juniores jure jurando adacti, supra dies triginta[z] non pernoctaturos se esse extra mœnia coloniæ suæ, donec hostis in Italia esset.[19] Cum omnes censerent, primo quoque

18 Conj. Gron. *Anxurnus,* ut Tiburnus a Tiburi: prob. Rupert. Put. *Anxurnas.* Palatin. alter *Anfurnas;* alter *Ausurnas.*—19 'Vacationem illam non semper duabus coloniis a senatu datam esse, patet ex XXXVI. 3. *supra quadraginta* (sc. juniores) quidam Mss. prob. Sigon.' *Rupert.* Vet. lib. apud

NOTÆ

[u] *Qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere*] Coloniarum maritimarum vacationes sive immunitates, (ne scilicet inviti cogerentur milites Romanis dare,) *sacrosanctæ* dicebantur, quod jurejurando senatus et populi firmatæ essent. Hoc vero privilegium ipsis concessum fuerat propter necessitatem tuendi adversus piratarum hostiumque incursum littoris. Vide Cic. pro Corn. Balbo; Hyginum de limitib.

[x] *Ad senatum deferret*] Supple, per zeugma, jus, id est, tabulas, quibus jus cujusque coloniæ nitebatur.

[y] *Ostiensis, &c.*] Hæc nomina coloniarum, quæ in ora Latii, partim etiam Etruriæ, jam diu explicuimus. Senensis intelligitur quæ in Senam Gallicam, ad littus maris Adriatici deducta fuerat: Senæ enim in Etruria procul ab utroque mari, ut coloniis maritimis annumerari non possint.

[z] *Supra dies triginta*] Aliter veteres libri ex Sig. (nam pro *triginta* scribunt *quadraginta*, prætermisso vocabulo *dies*) habent, *juniores jurejurando adacti ultra quadraginta non pernoctaturos extra mœnia coloniæ suæ;* sic numerus non ad tempus referetur, quod sane diuturnius fuisset, si cuivis licuisset abesse per mensem integrum; sed ad ipsos colonos, seu cives, quorum non nisi *quadraginta* abnoctare poterant eodem tempore, reliquis omnibus interdicto de nocte exitu, per hæc periculosa tempora.

tempore consulibus eundum ad bellum, (nam et Hasdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos, neve Etruriam, erectam in spem rerum novarum, solicitaret; et Hannibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere[20] ex Bruttiis atque obviam fratri ire posset[p]) Livius cunctabatur, parum fidens suarum provinciarum exercitibus: collegam[a] ex duobus consularibus egregiis exercitibus et tertio, cui Q. Claudius Tarenti præesset, electionem habere. Intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus fecit, et supplendi unde vellent, et eligendi de omnibus exercitibus, quos vellent, permutandique, et ex provinciis, quos e re publica censerent esse, traducendi. Ea omnia cum summa concordia consulum acta. Volones in undevicesimam et vicesimam legiones scripti. Magni roboris auxilia ex Hispania quoque a P. Scipione M.[1] Livio missa quidam ad id bellum auctores sunt; octo millia Hispanorum Gallorumque, et duo millia de legione militum,[b] equitum mille, mixtos[2] Numidas Hispanosque. M. Lucretium has copias navibus adduxisse:[3] et sagittariorum funditorumque ad quatuor millia ex Sicilia C. Mamilium misisse.

39. Auxerunt Romæ tumultum literæ ex Gallia allatæ ab L. Porcio[4] prætore: 'Hasdrubalem movisse ex hybernis, et jam Alpes transire; octo millia Ligurum conscripta

[p] *Ne posset extra remotos ab urbe fines Bruttiorum progredi: Bruttiorum regione excedere.*

Sigon. carent voce *dies*.—20 *Ne emergeret* olim legebatur.—1 Edd. ante Gron. carent τῷ *M.* ante *Livio*.—2 'Optimi Mss. *de legione*, non, ut alii, *de legionibus*.' Rupert. 'Rhenan. *ad duo millia de legione militum, equitum mille octingentos.*' Put. *et duo millia de legione militum, equitum mille mixtos.* Nec Pall. tres aliter, nisi quod unus et Voss. *equitem decem.*' J. F. Gron. *Ad mille octingentos* Gron. Doujat. Crev.—3 Olim legebatur *advexisse*, ut Rhenan. 'Mox *ad tria millia* optimi Mss.' *Rupert.*

NOTÆ

[a] *Collegam, &c.*] Supple, dicens, nimirum Livius consul.

[b] *Duo millia de legione militum*] Intelligit detracta de una, vel pluribus legionibus, quæ in Hispania erant, millia peditum Romanorum duo: ex numero antem sociorum aut conductitiorum, equites mille, qui partim Numidæ, partim Hispani.

armataque conjunctura [5] se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet. 'Se cum invalido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum.' Hæ literæ consules, raptim confecto delectu, maturius, quam constituerant, exire in provincias coëgerunt, ea mente, ut uterque hostem in sua provincia contineret, neque conjungi, aut conferre in unum vires pateretur. Plurimum in eam rem [c] adjuvit opinio Hannibalis, quod, etsi ea æstate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quæ ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisque pugnando per quinque menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum expectabat. Ea tardius movendi ex hybernis causa fuit. Ceterum Hasdrubali et sua et aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuere. Non enim receperunt modo Arverni [d] eum deincepsque aliæ [6] Gallicæ atque Alpinæ gentes, sed etiam secutæ sunt ad bellum; et cum per munita pleraque [e] transitu fratris, quæ antea invia [f] fuerant, ducebat, tum etiam, duodecim annorum assuetudine perviis Alpibus factis, in-

4 *Missæ ab L. Porcio* Edd. ante Gron.—5 Add. *que* post *conjunctura* Edd. ante Gron.—6 'Rhenan. auctore libro suo delet *τὸ aliæ*, neque est illud in quibusdam nostris. Si virtutem particulæ noris, superfluum potius quam maluit.

NOTÆ

[c] *In eam rem*] Ad impediendam nempe Hasdrubalis cum Hannibale conjunctionem.

[d] *Arverni*] Populi Galliæ, hoc tempore Celticæ, post Aquitaniæ sub Augusto: quorum urbs Gergovia, deinde Arvernum, quod nunc *Claromontium*. Hi ante Cæsaris ætatem de principatu Galliarum cum Heduis certaverant, seque Romanorum fratres appellabant. Sed miror hac transiisse Hasdrubalem, procul recta ad Alpes via: nisi si, paratis ad arcendum transitum accolis Rhodani inferioris, ad superiorem regionem invitantibus Arvernis, progredi maluit.

[e] *Per munita pleraque*] Intellige munita loca, non de castellis arcibusve adversus externam vim permunitis; sed de itineribus quæ complanata fuerant, et pervia facta, ab Hannibale illac transeunte, &c.

[f] *Quæ antea invia*] Alpes inviæ ante Hannibalem non fuerant. Testis ipse Liv. qui lib. v. Gallos Transalpinos jam regnante Prisco Tarquinio ea transgressos tradit in Italiam. Videndi eam in rem Strabo lib. IV. Plin. lib. XII. cap. 1. Id modo verum est, parum cognita fuisse horum montium juga, atque itinera.

ter mitiora jam hominum transibat ingenia.[q] Invisitati[7] [g] namque antea alienigenis, nec videre ipsi advenam in sua terra assueti, omni generi humano insociabiles erant. Et primo ignari, quo Pœnus pergeret, suas rupes suaque castella et pecorum hominumque prædam peti crediderant: famà deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur,[8] satis edocuerat, viam tantum Alpes esse;[r] duas prævalidas urbes, magno inter se maris terrarumque spatio discretas, de imperio et opibus certare. Hæ causæ aperuerant Alpes Hasdrubali. Ceterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra obsidet magis, quam oppugnat, corrupit. Crediderat campestris oppidi[s] facilem expugnationem esse; et nobilitas coloniæ induxerat eum, magnum se excidio ejus urbis terrorem ceteris ratum[9] injecturum.[h] Non ipsum solum ea oppugnatio impediit, sed Hannibalem post famam transitus ejus, tanto spe sua celeriorem, jam moventem ex hybernis, continuerat; quippe reputantem, non solum quam lenta urbium oppugnatio esset, sed etiam quam ipse frustra eandem illam coloniam,[i] ab Trebia victor regressus, tentasset.

40. Consules, diversis itineribus profecti ab Urbe, velut in duo pariter bella distenderant curas hominum, simul re-

[q] *Per populos quorum animi paulatim mansuefacti fuerant, aucto hominum per montana transitu et commercio.*

[r] *Alpes per se non peti, quasi de illarum possessione dimicaretur: sed esse viam duntaxat, qua bellum transferretur.*

[s] *Urbis in plano sitæ.*

necessarium videbitur.' *J. F. Gron.*—7 Olim legebatur *inusitati.*—8 'Pro *urebatur* male in quibusd. libr. *utebatur*.' Doering.—9 In Edd. ante Gron. deerat *τὸ ratum.*

NOTÆ

[g] *Invisitati*] Ut in Put. sic in Regio quoque habetur hæc scriptura, quam adverterat Lips. Vulgo legitur *inusitati:* quod nomen de rebus magis, quam de personis dicitur hoc sensu. Nam, quod Gell. x. 10. 'Romanos annulis usitatos' dicit, frequentativum est, pro usos, sive uti solitos.

[h] *Ratum injecturum*] Inductus fuerat Hasdrubal ad obsidendam Placentiam, cum existimaret fore ut, si ea potiretur, reliquis metum injiceret.

[i] *Ipse frustra eandem illam coloniam*] Aut certe Castellum Placentiæ adjunctum; qua de re supra XXI. 56. et 57.

cordantium, quas primus adventus Hannibalis intulisset Italiæ clades; simul, cum illa augeret cura, 'quos tam propitios Urbi atque imperio fore Deos, ut eodem tempore utrobique res publica prospere gereretur? Adhuc [10] adversa secundis pensando rem ad id tempus extractam esse. Cum in Italia ad Trasimenum et Cannas præcipitasset Romana res,[11] prospera bella in Hispania prolapsam eam erexisse. Postea quam [12] in Hispania alia super aliam clades, duobus egregiis ducibus amissis, duos exercitus ex parte delesset multa, secunda [13] [k] in Italia Siciliaque gesta quassatam rem publicam excepisse: [l] et ipsum intervallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium dedisse ad respirandum. Nunc duo bella in Italiam accepta,[i] duo [14] celeberrimi nominis duces circumstare urbem Romanam, et unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse. Qui eorum prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero juncturum.' Terrebat et proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxii curis homines digredientes in provincias consules prosecuti sunt.[m] Memoriæ proditum est, plenum adhuc iræ [15]

[i] *Illatum intra Italiam bellum duplex, seu duabus diversis regionibus.*

10 Olim deerat τὸ *adhuc.*—11 Vulgata ante Sigon. lectio *præcipitasset Romana respubl.* Vet. lib. apud Sigon. *præcipitasset respubl.*—12 'Pro *cum* in Drakenb. edit. exhibetur *quem*, haud dubie operarum errore.' *Doering.* *Quum* Gron. Doujat. Crev.—13 Olim deerat *multa.* 'Distinctio vel ante vel post *multa* poni potest. Vocem *gesta* delendam putat Doer. et Gron. malebat *ex parte delesset multa, secundas in I. S. res conquassatam r. e.*' Rupert.—14 *Duos*

NOTÆ

[k] *Multa, secunda*] Non credit Gronovius scripsisse Livium, *multa secunda gesta;* ideoque legi vult, *duos exercitus ex parte delesset multa, secundas in Italia Siciliaque res, &c.* ut sit, *ex parte multa.* Sed si quid mutandum, quidni potius scribatur, *multas secundas in Italia Siciliaque res conquassatam remp. excepisse?*

[l] *Rem p. excepisse*] Metaphora est ab iis qui labantes homines aut res suscipiunt et sustinent: ut apud Cic. pro Rabir. Post. 'excipere aliquem labentem.'

[m] *Prosecuti sunt*] Non secuti sunt ad bellum; (loquitur enim de iis qui Romæ remanserant;) sed prosecuti sunt curis, vel solicitudine affecti sunt erga consules abeuntes. Eadem nempe loquendi forma, qua dicimus amore aliquem aut odio prosequi: aut quomodo 'laudibus,' vel 'grato animo,' 'grata memoria prosequi,' Cicero dixit.

in cives M. Livium, ad bellum proficiscentem, monenti Q. Fabio, 'ne prius, quam genus hostium cognosset, temere manum consereret,' respondisse: 'Ubi primum hostium agmen conspexisset, pugnaturum.' Cum quæreretur, quæ causa festinandi esset? 'Aut ex hoste egregiam gloriam,' inquit, 'aut ex civibus victis gaudium, meritum certe, etsi non honestum, capiam.' Prius quam Claudius consul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis [n] ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem cum expeditis cohortibus adortus C. Hostilius Tubulus incomposito agmini terribilem tumultum intulit. Ad quatuor millia hominum occidit, novem signa militaria cepit. Moverat ex hybernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per urbes agri Sallentini castra disposita habebat. Itaque, ne cum duobus exercitibus simul confligeret, Hannibal nocte castra ex agro Tarentino movit, atque in Bruttios concessit. Claudius in Sallentinos agmen convertit. Hostilius, Capuam petens, obvius ad Venusiam sit consuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia et quingenti equites, quibus consul adversus Hannibalem rem [16] gereret: reliquas copias Hostilius Capuam ducere jussus, ut Q. Fulvio proconsuli traderet.

41. Hannibal, undique contracto exercitu, quem in hybernis aut in præsidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum [o] venit, spe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defecissent. Eodem a Venusia consul Roma-

Doujat. Crev.—15 *Adhuc ira* Edd. ante Gron.—16 *Res* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[n] *Larinatis*] A Larino oppido Appuliæ.

[o] *Ad Grumentum*] Oppidum erat Lucaniæ, quæ nunc *Basilicata*: haud procul Aciri fluvio, in quem confluit Sora. Cluv. putat dici vul. *Clarimonte*. Holst. in annotationibus ad illius Italiam ponit ad antiquam ecclesiam S. Laberii, vul. *S. Laviero*: sed in annotationibus ad geographiam sacram, censet esse *Agrimonte* ad eundem Acirim, supra *Tursi* oppidum. In annotationibus denique ad Ortelium eo decurrit, ut putet esse *Agromento* ad dextram Aciris fl. qui situs est Agrimontis: ut inter hæc duo an aliquid sit discriminis, dubium satis videatur.

nus exploratis itineribus contendit, et mille fere et quingentos passus castra ab hoste locat. Grumenti mœnibus prope injunctum[17] videbatur Pœnorum vallum. Quingenti passus intererant. Castra Punica[p] ac Romana inter jacebat campus;† colles imminebant nudi sinistro lateri Carthaginiensium, dextro Romanórum, neutris suspecti, quod nihil sylvæ neque ad insidias latebrarum habebant.[18] [q] In medio campo ab stationibus procursantes certamina, haud satis digna dictu, serebant. Id modo Romanum quærere apparebat, ne abire hostem pateretur. Hannibal, inde evadere cupiens,[19] [r] totis viribis in aciem* descendebat. Tum consul,

* *Intentus erat ad decretoriam pugnam.*

17 *Prope junctum* Edd. ante Gron.—† 'Hunc locum, qui male olim ita legebatur, *Quingenti passus erant inter castra Punica et Romana. Interjacebat campus*, ea, quam nos secuti sumus, distinctione egregie adjuvit J. F. Gron.' *Doering.*—18 'J. F. Gron. tentat: *quod nihil neque silvæ neque ad insidias latebrarum habebant.* Muretus: *quod nihil silvæ, nihil ad insidias latebrarum habebant*, sine idonea causa. Non raro enim τῷ *nihil*, uti in hoc loco, *neque* vel *nec* subjungi solet. Exempla dabunt Duker. et Drak. ad h. l.' *Doering.*—19 'Non est in Put. Reg. Men. Voss. τὸ *evadere*, quod sensus tamen necessa-

NOTÆ

p *Intererant. Castra Punica* [*erant inter castra*] In optimis codicibus, *intererant castra Punica et Romana*, eodem sensu.

q *Quod nihil sylvæ neque ad insidias latebrarum habebant*] Mureto placebat, *quod nihil silvæ, nihil ad insidias latebrarum.* Gron. *nihil neque silvæ, neque . . . latebrarum, &c.* quasi nempe minus ordinate post *nihil* subjiciatur *neque;* videtur enim subintelligendum *nihil*, ac sic erit *neque nihil*, hoc est, aliquid. Miror suspectam viris adeo eruditis hanc Latinitatem: cum ignotum haud sit negativas particulas *non, nihil, nemo*, aliasque ejus generis, a se venuste habere, ac tacite continere *quicquam, quispiam, ullus*, &c. *nihil* enim idem est ac non quicquam: et cum adjicitur negativa particula *neque*, refertur, non ad negativam *non* inclusam in voce *nihil*, sed ad vocem affirmantem, nempe *quicquam*, quæ inest eidem vocabulo: quasi esset, neque quicquam latebrarum ad insidias. Eadem ratione Cic. in Pison. dixit, 'recte an secus, nihil ad nos; aut si ad nos,' &c. ubi intelligere non oportet, 'aut si nihil ad nos,' sed 'aut si quicquam, vel si aliquid ad nos.' Non absimili figura loquendi usus est Juven. Sat. VI. 'cum furem nemo timeret Caulibus aut pomis, et aperto viveret horto:' ubi si nomen *nemo*, (quo regitur verbum *viveret*, non minus quam verbum *timeret*,) repetas in postremo hemistichio, sequetur sub Jovis initia, (sive, ut ipse loquitur, 'Jove nondum barbato') 'neminem aperto horto vixisse,' quod erit contra mentem auctoris. Loco igitur nominis *nemo*, intelligere necessario oportet, quisque: quod pronomen latebat in nomine *nemo*, id est, non quisque, vel non quisquam.

r *Ne abire hostem pateretur. Hanni-*

ingenio hostis usus, quo minus in tam apertis collibus timeri insidiæ poterant, quinque cohortes,[20][9] additis quinque manipulis, nocte jugum superare, et in aversis vallibus considere jubet. Tempus exsurgendi ex insidiis et aggrediendi hostem Ti. Claudium Asellum tribunum militum et P. Claudium præfectum socium edocet, quos cum iis mittebat. Ipse luce prima[1] copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paulo post et ab Hannibale signum pugnæ propositum est, clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus. Inde eques pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusos consul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculeio imperat, ut equites legionis, quanto maximo impetu possit, in hostem emittat. Ita pecorum modo incompositos toto passim campo se fudisse,[t] ut sterni obterique,[2] prius quam instruantur, possint.

42. Nondum Hannibal e castris exierat, cum pugnantium clamorem audivit. Itaque, excitus tumultu, raptim ad hostem copias agit. Jam primos occupaverat equester terror.[s][3] Peditum etiam prima legio et dextra ala prælium

[s] *Primæ aciei Pœnorum terrorem intulerant equites Romani.*

rium reddere videtur. Put. *Annibale inde capiens.* Alii tres *Annibalem inde cupiens.*' J. F. Gron.—20 ' Omnes rursum et Gallicani et Palatini cum Voss. *cohortibus.* Scribe, *quinque cohortibus additos quinque manipulos.*' J. F. Gron.—1 ' Putean. integre *ipsis luce prima.* Vide an potuerit Livius dicere *ipsus luce prima.*' J. F. Gron.—2 *Sterni opprimique* Edd. ante Gron. ' Vetus scriptura apud Rhenan. *sterni operique.* Put. *sterni opterique* (ut *opsoleta*, *opsidio*, *opstitisse*, idem codex); ceteri et Gall. et Pall. et Voss. *sterni obterique.*' J. F. Gronov.

3 ' *Equester terror*, ab equitibus Rom. injectus. *Equestris terror* multi Mss.

NOTÆ

bal inde evadere cupiens] Ita Reg. quod menti auctoris videtur repugnare: Colbertini, *ne abire hostem pateretur Hannibalem, inde cupiens totis viribus in aciem descendebat. Inde*, id est, ea de causa ne abire seu evadere Hannibal posset, Nero cupiens, &c.

[9] *Quinque cohortes*] Plerique, *quinque cohortibus additis quinque manipulis;* qua ratione jubendi verbum dativo gaudebit. Id ut vitetur (quod etsi minus usitatum, vitio tamen carere paulo ante ostendisse mihi videor) Gron. nominis inflexionem invertit, scribitque, *quinque cohortibus additos quinque manipulos.* Cohortes autem intellige sociorum, manipulos Romanorum.

inibant. Incompositi hostes, ut quemque aut pediti, aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus. Crescit pugna subsidiis, et procurrentium ad certamen numero augetur;[4] pugnantesque (quod nisi in vetere exercitu et duci veteri[5] [u] haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset Hannibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor, ab tergo auditus, metum, ne intercluderentur a castris, injecisset.[6] Inde pavor incussus, et fuga passim fieri cœpta est. Minorque cædes fuit, quia propinquitas castrorum breviorem fugam perculsis fecit. Equites enim tergo inhærebant;[7] in transversa latera invaserant cohortes, secundis collibus[y] via nuda ac facili decurrentes. Tamen supra octo millia hominum occisa, supra septingentos capti, signa militaria novem ademta; elephanti etiam, quorum nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quatuor occisi, duo capti. Circa quingentos Romanorum sociorumque victores ceciderunt.[8] [x] Postero die Pœnus

[y] *Per colles proclives.*

et edd. Optimi codd. *eques terror,* (unde efficta lectio nostra,) et plerique *equites terror:* quædam edd. *equitis terror.*' Rupert. *Equestris* Gron. Doujat. Crev.—4 *Procurrentium* cet. 'Hæc verba Crevierius, cui dictionis, *pugna augetur numero ad certamen procurrentium,* suspecta est Latinitas, pro glossemate prioris membri *crescit pugna subsidiis* habet.' *Doering.*—5 Olim legebatur *in veteri exercitu et duce veteri.*—6 Put. Voss. et alii, *decursum;* et *castris* sine *a;* unde legi vult Gron. *ni ad c. a. m. decursum p. c. c. ab t. a. metum, ne intercluderentur castris, fecisset.*—7 *In tergo hærebant* Gron. Crev.—8 '*Circa* (circiter, ut XLV. 34.) *D. Romanorum s. victores ceciderunt:* ita Put. Sic et multi Mss. sed omisso *D.* unde Muret. var. lect. XVI. 8. putabat, pro *victores* olim fuisse *Victi,* et leg. *sexcenti.* Quidam libri *Rom. soc. ducenti ceciderunt*

NOTÆ

[t] *Toto passim campo se fudisse*] Supple, ait; quod sæpe apud Nostrum omittitur.

[u] *In vetere exercitu et duci veteri*] In Colb. et melioribus ita legitur: estque sensus, eam rem facilem non esse, nisi duci jamdiu exercitato; ac ne illi quidem, nisi veteribus copiis imperet. Recepta lectio, *et duce vetere,* quod pendebit a præpositione *in:* non multum tamen diversus est sensus.

[x] *Circa quingentos Romanorum sociorumque victores ceciderunt*] Alii, *Et trecenti circa Romanorum sociorumque.* Put. *Circa D. Romanorum sociorumque,* ut in contextu; id est, ex victoribus, qui partim Romani, partim socii. Non videntur quidem victores proprie dici qui in pugna cadunt: sed tamen id quoque usurpatum, quod morte sua victoriam suorum redimant. Et *victores ceciderunt,* pro eo est ac vincendo ceciderunt.

quievit. Romanus, in aciem copiis eductis, postquam neminem signa contra efferre vidit, spolia legi cæsorum hostium, et suorum corpora collata in unum sepeliri jussit. Inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit portis, ut prope inferre signa videretur; donec Hannibal tertia vigilia, crebris ignibus tabernaculisque, quæ pars castrorum [y] ad hostes vergebat, et Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus Apuliam petere intendit. Ubi illuxit, successit vallo Romana acies; et Numidæ ex composito paulisper in portis se valloque ostentavere, frustratique aliquamdiu hostes,[9] citatis equis agmen suorum assequuntur. Consul, ubi silentium in castris, et ne paucos quidem, qui prima luce obambulaverant, parte ulla cernebat, duobus equitibus speculatum in castra præmissis, postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa jussit; tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam discurrunt, receptui deinde cecinit, multoque ante noctem copias reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus famam et vestigia agminis sequens, haud procul Venusia hostem assequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. Supra duo millia Pœnorum cæsa. Inde nocturnis montanisque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim præsidio ejus loci præfuerat) in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum missus. Hannibal, copiis ejus ad suas additis; Venusiam retro, quibus venerat itineribus, repetit, atque inde Canusium procedit. Nunquam Nero vestigiis hostis abstiterat; et Q. Fulvium, cum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine præsidio esset, arcessierat.

prob. Crev. cui vox *victores* otiosa videbatur. Τὸ *circa* displicebat Drak. isque plures etiam Romanorum cecidisse credebat. Inepta et particula *circa* quarto casui juncta, et vox *victores*, ac forte leg. *Circiter quingentos R. s. victi ceciderunt*, h. e. occiderunt.' *Doering.*—9 Put. *hostis;* ceteri *hostes.*

NOTÆ

y *Quæ pars castrorum*] Dixerit alius, qua parte castra ad hostes vergebant; vel certe qua pars castrorum, &c.

43. Inter hæc ab Hasdrubale, postquam a Placentiæ obsidione abscessit, quatuor Galli equites, duo Numidæ, cum literis ad Hannibalem missi, cum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiæ emensi essent, dum Metapontum cedentem[z] Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, a vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium proprætorem deducuntur. Eum primo incertis implicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coëgit, edocuerunt, literas se ab Hasdrubale ad Hannibalem ferre. Cum iis literis, sicut erant, signatis, L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium consulem traduntur. Duæ simul turmæ Samnitium præsidii causa missæ. Qui ubi ad consulem pervenerunt, literæque lectæ per interpretem sunt, et ex captivis percunctatio facta; tum Claudius, non id tempus esse rei publicæ ratus, quo consiliis ordinariis provinciæ suæ quisque finibus[a] per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret, audendum[10] aliquid improvisum, inopinatum, quod cœptum non minorem apud cives, quam hostes terrorem faceret, perpetratum in magnam lætitiam ex magno metu verteret; literis Hasdrubalis Romam ad senatum missis, simul et ipse Patres conscriptos, quid pararet, edocet,[11] ut, cum in Umbria se occursurum Hasdrubal fratri scribat, legionem a Capua Romam arcessant; delectum Romæ habeant; exercitum urbanum ad Narniam hosti opponant. Hæc senatui scripta. Præmissi item[12] per agrum Larinatem,[a] Marrucinum, Frentanum,[13] Prætutianum, qua

[z] *Recedentem versus Metapontum.*

10 Add. *ac novandum* Gron. Doujat. Crev.—11 'Dukerus, orationis nexum desiderans, legendum fortasse suspicatur, *edocet, et ut*, ut 'monet' vel simile quoddam verbum subintelligatur. Ex eadem causa nata esse videtur lectio vet. libr. apud Drakenb. *edocet monetque;* vel, *edocet, monet.*' Doering.—

NOTÆ

[a] *Provinciæ suæ quisque finibus*] Raro terminos provinciæ sibi assignatæ excedebant consules aut prætores; nec facile, nisi ex decreto senatus aut populi, copias conjungebant: sed nimirum necessitas novorum plerumque consiliorum artifex, quicquid exigit, approbat.

exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque commeatus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos jumentaque alia producerent, ut vehiculorum fessis copia esset. Ipse de toto exercitu civium sociorumque, quod roboris erat, delegit, sex millia peditum, mille equites: pronuntiat, occupare se in Lucanis proximam urbem Punicumque in ea præsidium velle; ut ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit in Picenum;[a] et consul quidem, quantis maximis itineribus poterat,[14] ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris præesset.

44. Romæ haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio[15] ante,[b] cum castra Punica objecta Romanis mœnibus portisque fuerant; neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperarentne. Apparebat (quo nihil iniquius est) ex eventu famam habiturum. 'Castra prope Hannibalem hostem relicta sine duce cum exercitu, cui detractum foret omne, quod roboris, quod floris fuerit; et consulem in Lucanos ostendisse iter, cum Picenum et Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia re tutiora, quam errore hostis, qui ducem inde atque exercitus partem abesse[16] ignoraret. Quid futurum, si id palam fiat, et aut insequi Neronem, cum sex millibus armatorum profectum, Hannibal toto exercitu velit, aut castra invadere, prædæ relicta, sine viribus, sine imperio, sine auspicio?'[c] Veteres ejus belli clades, duo consules

[a] *Convertit iter Picenum versus.*

12 *Autem* Gron. Doujat. Crev.—13 In Edd. ante Sigon. *Ferentinum;* et vet. lib. apud eum *Ferentanum.*—14 *Poterat itineribus* Gron. Doujat. Crev. Mox inf. vulgat. ante Sigon. lectio Q. *Tatio.*

15 'Pro *biennio* leg. *quadriennio;* Glar. et Drak. Immo *triennio*, si non numerantur extrema, et *quinquennio*, si eorum ratio habetur; Crev.' *Rupert.*—

NOTÆ

[a] *Per agrum Larinatem, &c.*] Hæc omnia urbium aut populorum vocabula, explicuimus ad Decadem I.

[b] *Biennio ante*] Pleno scilicet, et extremis hinc inde annis non connumeratis: qui si computentur, quadriennium erit; anno enim 542. accesserat Hannibal ad urbem spe liberandæ Capuæ.

[c] *Sine auspicio*] Auspicia enim magistratuum erant, ut hic consulis, qui abscesserat. Nihil autem magnæ rei

proximo anno interfecti terrebant. 'Et ea[17] omnia accidisse, cum unus imperator, unus exercitus hostium in Italia esset: nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in Italia esse. Quippe et Hasdrubalem, patre eodem Hamilcare genitum, æque impigrum ducem, per tot in Hispania annos Romano exercitatum[18] [d] bello, gemina victoria insignem,[e] duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. Nam itineris quidem celeritate ex Hispania, et[19] concitatis ad arma Gallicis gentibus, multo magis, quam Hannibalem ipsum, gloriari posse. Quippe in iis locis hunc coëgisse exercitum, quibus ille majorem partem militum fame ac frigore, quæ miserrima mortis genera sunt, amisisset.' Adjiciebant etiam periti rerum Hispaniæ, 'haud cum ignoto duce[20] C. Nerone congressurum; sed quem in saltu impedito deprehensus forte, haud secus quam puerum, conscribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset.' Omnia majora etiam vero præsidia hostium, minora sua, metu interprete, semper in deteriora inclinato, ducebant.

45. Nero, postquam jam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. Negat 'ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse, quam suum. Ad certam eos se victoriam ducere. Quippe ad quod bellum collega non ante, quam ad satietatem ipsius peditum[f] atque equitum datæ ab senatu copiæ fuissent majores instructioresque, quam si adversus ipsum Hannibalem iret,

16 *Abisse* Gron. Crev.—17 Vulgat. ante Gron. lect. *et eo*.—18 *Exercitum* Gron. Doujat. Crev.—19 Edd. ante Sigon. carent τῷ *et*.—20 'Put. *haud cum ignoto cum duce C. Nerone*. Dele prius *cum*, aut scribe, *haud jam ignoto cum duce*.' J. F. Gron.

NOTÆ

nisi auspicato suscipi, fierive mos erat.

[d] *Romano exercitatum* [*exercitum*] Colb. unus, *exercitatum*: quod perinde est.

[e] *Gemina victoria insignem*] Relata de ambobus Scipionibus fratribus in Hispania cæsis.

[f] *Ad satietatem ipsius peditum, &c.*] Vide supra c. 38.

profectus sit, eo ipsos, quantumcumque virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos.[b] Auditum modo in acie, (nam, ne ante audiretur,[1] daturum operam) alterum consulem et alterum exercitum advenisse, haud dubiam victoriam facturum. Famam bellum conficere, et parva momenta in spem metumque impellere animos. Gloriæ quidem ex re bene gesta partæ[2] fructum prope omnem ipsos laturos. Semper, quod postremum adjectum sit, id rem totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, qua admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur.' Et, Hercule, per instructa omnia[g] ordinibus virorum mulierumque, undique ex agris effusorum, inter vota et[3] preces et laudes ibant: illos præsidia rei publicæ, vindices urbis Romæ imperiique appellabant: in illorum armis dextrisque suam liberumque suorum salutem ac libertatem repositam esse. Deos omnes Deasque precabantur, ut illis faustum iter, felixque pugna, matura ex hostibus victoria esset, damnarenturque ipsi votorum, quæ pro iis suscepissent; ut, quemadmodum nunc soliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies læti ovantibus victoria obviam irent. Invitare inde pro se quisque et offerre et fatigare[4] precibus, ut, quæ ipsis jumentisque usui essent, ab se potissimum sumerent. Benigne omnia cumulata dare. Modestia certare milites, ne quid ultra usum necessarium sumerent:

[b] *Futurum ea de causa, ut illi (milites ipsius Claudii Neronis) addito quantumcumque tenui momento (ad copias M. Livii alterius consulis) victoriam, si forte nutaret, secum traherent atque inclinarent ad Romanos.*

1 Vulgat. lection. *audiatur* jubet Rhenan.—2 'Scripti *partes, pares, partem*: quod postremum editt. ab Andrea ad Moguntinos. Aldus primum *parte*; Juntas *partæ*.' J. F. Gron. 'Forte *speratæ*; Gron. 'Sed gloriæ, quæ adhuc speratur, nullus vel certe non magnus *fructus* est; nec obest, quod *gloria parta* dicitur, quæ adhuc sperabatur: nam hic est frequens usus perfecti, ut et in eo, quod dicit *ex re bene gesta*, i. e. si res bene gesta fuisset; de quo non dubitabat Nero, qui jam certam victoriam animo præsumserat;' Duker. *Partæ* pro *pariendæ*, quæ pareretur, Jac. Gron.' *Rupert.*—3 *Ac* Gron. Doujat. Crev. Mox inf. eæd. habent *liberorumque* pro *liberumque*.—4 Olim legebatur

NOTÆ

[g] *Per instructa omnia*] Supple, itinera vel loca.

nihil morari, nec ab signis absistere[5] cibum capientes:[h] diem ac noctem ire: vix, quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad collegam præmissi erant, qui nuntiarent adventum, percunctarenturque, clam an palam, interdiu an noctu, venire sese vellet, iisdem an aliis considere castris. Nocte clam ingredi[6] melius visum est.

46. Tessera per castra[i] ab Livio consule data erat, ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet. Neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret; et coarctatio plurium in angusto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme, præter arma, secum in expeditionem tulerat. Ceterum in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat; offerentibus sese ultro et veteribus militibus perfunctis jam militia, et juvenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species roburque virium aptum militiæ videbatur, conscripserat. Ad Senam[k] castra alterius consulis erant; et quingentos

flagitare.—5 'In multis optimisque Mss. *subsistere;* unde Gron. post hæc verba excidisse putabat *nec subsistere:* duo enim esse diversa, excedere ex ordinibus et subsistere cibi capiendi gratia; utrumque autem de illis negatum mirificam prodere diligentiam. Probarunt hæc Crev. et Drak. Contra monet Bauer. diversa quidem esse ista duo, at non h. l. ubi nulla conditio absistendi a signis fuerit, nisi ut cibum caperent; *absistere* autem hic dictum esse pro abire, recedere, remotius consistere, *wegtreten.*' Rupert.—6 'Cantabrig. *clamitare.* Alii *clammare, clamminare.* Videntur velle *clam intrare*, quod ad alterius marginem notatum fuit.' *Jac. Gron.* Olim omitteb. τὸ *melius.*

NOTÆ

[h] *Nec ab signis absistere cibum capientes*] Probarem Gronovianam ex conjectura lectionem, *nec ab signis absistere, nec subsistere, cibum capientes;* verum codices, in quibus est verbum *subsistere*, nulli habent *absistere.*

[i] *Tessera per castra*] Mandatum vel jussum sive tessera sive alio signo datum.

[k] *Ad Senam*] *Senam Gallicam* nimirum, quæ et Senogallia, Senonum Italicorum olim caput, in Veteri Umbria trans Apenninum: de qua paulo ante. Hod. *Sinigaglia* in Urbini ducatu, qui ab Urbano VIII. Ecclesiæ Romanæ ditioni adjunctus. Ea non procul, ad Metaurum fluvium, fusus cæsusque Hannibal; quod frustra quidam ad Cæsennam trahunt, longius ab Metauro dissitam.

inde ferme passus Hasdrubal aberat. Itaque cum jam appropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctem castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisque[7] ordinis hominibus in tentoria abducti, cum summa omnium lætitia hospitaliter excipiuntur. Postero die consilium habitum, cui et L. Porcius Licinus prætor affuit. Castra juncta consulum castris habebat, et ante adventum eorum, per loca alta ducendo exercitum, cum modo insideret angustos saltus, ut transitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat. Is tum in consilio aderat. Multorum eo inclinant[8] sententiæ, ut, dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero, simul et ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnæ differretur. Nero non suadere modo, sed summa ope orare instituit, 'ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerarium morando facerent. Errore (qui non diuturnus futurus esset) velut torpentem Hannibalem nec castra sua sine duce relicta aggredi, nec ad sequendum se iter intendisse.[e] Antequam se moveat, deleri exercitum Hasdrubalis posse, redirique in Apuliam.[9] [l] Qui prolatando spatium hosti det, eum et illa castra prodere Hannibali, et aperire in Galliam iter, ut per otium, ubi velit, Hasdrubali conjungatur. Extemplo signum dandum, et exeundum in aciem, abutendumque errore hostium absentium præsentiumque,[m] dum neque illi sciant

[e] *Se dedisse in viam, vel iter arripuisse.*

7 'Pro *quisque* Perizon. ad marg. Liv. mavult *quique*; sed elegantius τὸ *quisque* plurali jungi solet.' *Doering.*—8 Olim legebatur *inclinabant.* Mox inf. *pugnandi* pro *pugnæ.*—9 'In optimis Mss. *delerique in Apuliam*, omissis mediis verbis. Hinc Gron. conj. *antequam se moveat, debellari posse redirique in Apuliam.* Nos pro vulg. *redireque* (sc. se) reposuimus *redirique*, cui et *que*, ob accentum, mollius jungi monet Bauer.' *Rupert.*

NOTÆ

[l] *Redirique* [*redireque*] *in Apuliam*] Malim *redirique*, ut respondeat priori passivæ vocis verbo, *deleri exercitum:* et Colbertini, omissis per imprudentiam librarii, quæ media erant, habent, *delerique in Apuliam.* Forte *deferrique in Apuliam.*

[m] *Absentium præsentiumque*] Uterque exercitus deceptus a Nerone, et Hannibalis absentis, et præsentis Hasdrubalis.

cum paucioribus, nec hi cum pluribus et validioribus rem esse.' Consilio dimisso, signum pugnæ proponitur, confestimque in aciem procedunt.

47. Jam hostes ante castra instructi stabant. Moram pugnæ attulit, quod Hasdrubal, provectus [10] ante signa cum paucis equitibus, scuta vetera hostium notavit, quæ ante non viderat, et strigosiores equos.[d] Multitudo quoque major solita [11] visa est. Suspicatus enim id, quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen, unde aquabantur, ubi et excipi aliqui possent, et notari oculis, si qui forte adustioris coloris, ut ex recenti via, essent; simul circumvehi procul castra jubet specularique, num auctum aliqua parte sit vallum, et ut attendant, semel bisne signum canat in castris. Ea cum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant, una M. Livii, altera L. Porcii; neutris quicquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adjectum. Illud veterem ducem assuetumque Romano hosti movit, quod semel in prætoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse. Duos profecto consules esse; et,[12] quonam modo alter ab Hannibale abscessisset, cura angebat. Minime id, quod erat, suspicari poterat, tantæ rei frustratione Hannibalem elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra collata haberet,[13] ignoraret. Profecto haud mediocri clade absterritum insequi non ausum. Magnopere vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset, Romanisque eadem jam fortuna in Italia, quæ in Hispania, esset. Interdum, literas suas ad eum non pervenisse, credere, interceptisque iis, consulem ad sese opprimendum accelerasse. His anxius curis, extinctis ignibus, vigilia prima dato signo, ut taciti vasa colligerent, signa ferri jussit. In trepidatione et nocturno tumultu

[d] *Equos macilentos, et fame restrictos.*

10 Olim legebatur *præfectus*.—11 *Major solito* Edd. ante Gron.—12 Conj.

duces parum intente asservati,[e][14] alter in destinatis jam ante[15] animo latebris subsedit, alter per vada nota Metaurum flumen[n] tranavit. Ita desertum a ducibus agmen primo per agros palatur; fessique aliquot somno ac vigiliis sternunt corpora passim, atque infrequentia relinquunt signa. Hasdrubal, dum lux viam ostenderet, ripa fluminis[f] signa ferri[16] jubet; et per tortuosi amnis sinus flexusque errorem volvens[17][o] haud multum processit, ubi prima lux transitum opportunum ostendisset, transiturus. Sed cum, quantum mare[18] abscedebat, tanto altioribus coërcentibus amnem ripis, non inveniret vada, diem terendo spatium dedit ad insequendum sese hosti.

48. Nero primum cum omni equitatu advenit. Porcius deinde assecutus cum levi armatura. Qui cum fessum agmen carperent ab omni parte[p] incursarentque, et jam, omis-

[e] *Duces itineris qui bini erant, minus diligenter custoditi.*
[f] *Secundum amnis ripam.*

Rupert. *at* vel *ea* pro *et*.—13 *Habuerit* Crev.—14 'Est ab Rhenan. Vulgo olim *parum intente iter asservare*. Put. *parum inte adservat*. Reg. Pet. Men. *parum iter adservant*. Pal. *parum iter adseverant*, et *asservati*. Valde tamen probabiliter Rhenan.' *J. F. Gron.*—15 *Jam inde ante* Gron. Doujat.—16 Put. Reg. Men. Voss. *lux jam ostendentis signa*. 'Verba *ripa fluminis* ab optimis Mss. absunt, prob. Gron. qui tamen malebat *statim signa ferri*, (perseveranter iter facere,) vel *vadum* pro *viam*.' Rupert.—17 '*Errore volvens* (sc. se implicans et circumagens) plures Mss. non improb. Doer.' *Rupert*. Rhenan. conj. *obiens* pro *volvens* improb. Gron. quem vid. ad h. l. et Not. Delph. inf.—18 '*Mare* pro *in mare* positum putabat Ern. Sed potius *abscedere, recedere, discedere*, et *diffugere* dicuntur ea, a quibus nos recedimus: v. ad Sil. III. 157. Simplicius tamen est *mari* vel *a mari a.* quod quidam Mss. et plerique editi exhibent.' *Rupert*.

NOTÆ

[n] *Metaurum flumen*] Alius a Metauro Bruttiorum, hic Metaurus Umbriæ. Vul. *Metro;* inter Senogalliam et Fanum evolvitur in mare superum seu Adriaticum.

[o] *Errorem volvens*] Alias, *cum errore volvens;* sed *errorem volvens* ex Put. est, et significat 'viæ implicans errores,' sive 'incertum iter ancipiti ambage texens,' ut Pacatus in Panegyrico Theodosii loquitur: et sic forte Livius dixit 'errorem volvere,' ut Cic. 'orbem versare.' An potius *errorem volvens*, animo scilicet cogitans quantum sibi errandum esset, sequenti varios amnis Metauri flexus, substitit, nec multum processit per noctem?

[p] *Fessum agmen carperent ab omni parte, &c.*] Gallice, *Ils entamoient de tous cotés, et pressoient les troupes d'Hannibal qui étoient harassées.*

so itinere,[q] quod fugæ simile erat, castra metari Pœnus in tumulo super fluminis ripam vellet; advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineris modo, sed ad conserendum extemplo prœlium instructis armatisque. Sed ubi omnes copias conjunxerunt, directaque acies est, Claudius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit: media acies prætori tuenda datur.[19] Hasdrubal, omissa munitione castrorum, postquam pugnandum vidit, in prima acie ante signa elephantos collocat.[20] Circa eos lævo in cornu adversus Claudium Gallos opponit, haud tantum eis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat. Ipse dextrum cornu adversus M. Livium sibi atque Hispanis (et ibi maxime in vetere milite spem habebat) sumsit. Ligures in medio post elephantos positi; sed longior, quam latior, acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit. Dextra omnis acies extra prælium eminens[1] cessabat. Collis oppositus arcebat, ne aut a fronte, aut ab latere aggrederentur. Inter Livium Hasdrubalemque ingens contractum certamen erat, atroxque cædes utrimque edebatur. Ibi duces ambo, ibi pars major peditum equitumque Romanorum; ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanæ pugnæ, et Ligures, durum in armis genus. Eodem versi elephanti, qui primo impetu turbaverant antesignanos, et jam signa moverant loco;[r] deinde crescente certamine et clamore, impotentius jam regi, et inter duas acies versari, velut incerti quorum essent; haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis.[s] Claudius, 'Quid ergo præcipiti cursu

[s] *Non secus ac naves gubernaculo destitutæ, &c.*

19 'Cantabrig. *data.* Et sic solent mutare. Ipse Noster statim, *Ligures in medio post elephantos positi*, cum posset, *ponuntur*.' Jac. Gron.—20 Ab Rhenan. est *locat* pro *collocat*.—1 'Pro *eminens* Drak. conj. *eminus*. Forte leg.

NOTÆ

[q] *Omisso itinere*] Gall. *Ayant quitté la marche.*

[r] *Jam signa moverant loco*] Gall. *Ils avoient poussé et fait reculer la premiere ligne.*

tam longum iter emensi sumus ?' clamitans militibus, cum in adversum collem frustra signa erigere conatus esset, postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat posse; cohortes aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem magis segnem, quam pugnam, futuram cernebat,[h] post aciem circumducit: et, non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus, in sinistrum hostium latus[2] incurrit; tantaque celeritas fuit, ut, cum ostendissent se ab latere, mox in terga jam pugnarent. Ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere,[3] ab tergo, trucidantur Hispani Liguresque; et ad Gallos jam cædes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit. Nam et pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi stratique somno passim per agros; et, qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora, vix arma humeris gestabant.[4] Et jam diei medium erat, sitisque et calor hiantes cædendos capiendosque affatim præbebat.

49. Elephanti plures ab ipsis rectoribus, quam ab hoste, interfecti. Fabrile scalprum cum malleo habebant: id, ubi sævire belluæ ac ruere in suos cœperant, magister inter aures positum, ipso in articulo, quo[5] jungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu, adigebat. Ea celerrima via mortis in tantæ molis bellua inventa erat, ubi regendi spem vicissent:[6] [a] primusque id Hasdrubal instituerat, dux cum sæpe alias memorabilis, tum illa præcipue pugna. Ille

[h] *Quo loco videbat futurum ut potius incassum starent, quam pugnarent.*

Romanis.' Rupert.—2 Jac. Perizon. lapsum fuisse Livium, aut *in dextrum* pro *in sinistrum* legendum esse animadvertit. 'Stroth. monet *dextram aciem* esse Pœnorum sinistram, quæ Romanis ad dextram fuerit, ut mox *sinistrum hostium latus* dextrum, quod Romanis fuerit ad sinistrum.' *Rupert.*—3 *In latere* Edd. ante Gron. Paulo ante *ita ut* pro *ita ex*. *Ita ut trucidarentur* Rhenan. ingessit.—4 Olim *gerebant*. Men. *portabant*.

5 Vulgat. ante Gron. lectio *ipsa in compage qua*.—6 Edd. pleræque *vi vicisset*. Put. *regendis per vicissent*. Men. et Pal. *regendis pervicissent*. 'Vel *fortuna* est victoria, prosper eventus, vel leg. *dubia ;* Bauer. *haud dubie* plerique Mss.

NOTÆ

[a] *Ubi regendi spem vicissent*] Inter diversas lectiones hanc Gron. probat post Rhenanum: estque sensus elephantos, postquam turbati magistris spem ademerant fore ut regere possent, impacto in cervicem scalpro ab ipsis rectoribus interfectos.

pugnantes hortando, pariterque obeundo pericula, sustinuit: ille fessos abnuentesque tædio et labore, nunc precando, nunc castigando, accendit: ille fugientes revocavit, omissamque pugnam aliquot locis restituit. Postremo, cum haud dubie fortuna hostium esset, ne superesset tanto exercitui suum nomen secuto,[i] concitato equo se in cohortem Romanam[t] immisit. Ibi, ut patre Hamilcare et Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Nunquam eo bello una acie tantum hostium interfectum est, redditaque æqua Cannensi clades, vel ducis, vel exercitus interitu, videbatur. Quinquaginta sex millia[u] hostium occisa: capta quinque millia et quadringenti: præda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam argentique. Civium etiam Romanorum, qui capti apud hostes erant, supra tria millia[7] [x] capitum recepta. Id solatii fuit pro amissis eo prælio militibus. Nam haudquaquam incruenta victoria fuit; octo ferme millia Romanorum sociorumque occisa. Adeoque etiam victores sanguinis cædisque ceperat satietas,[8] ut postero die, cum esset nuntiatum Livio consuli, Gallos Cisalpinos Liguresque, qui aut prælio non affuissent, aut inter cædem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo, aut imperio; posse, si una equitum ala mittatur, omnes deleri; 'Supersint,' inquit, 'aliqui nuntii[9] et hostium cladis, et nostræ virtutis.'

[i] *Qui ipsius auspicia sequebatur.*

haud dubia edd. antt.' *Rupert.*—7 '*Supra tria millia* ex optimis Mss. recepi pro vulg. *supra quatuor.*' Rupert. *Quatuor* Gron. Doujat. Crev. c. Drak.—8 *Satias* Gron. Crev.—9 '*Supersint, inquit, aliqui*, propr. *inquiret:* nam ab *ut* pendet. Ante *supersint* Put. addit *que*, Voss. et alii *qui:* unde Gron. ingeniose conj. *Quin supersint.* Cf. ad Tac. A. XIV. 59. 5. et Schelleri Lex.' *Rupert.*

NOTÆ

[t] *Se in cohortem Romanam*] Intellige cohortem sociorum, qui in exercitu Romano: alias manipulos dicendum esset.

[u] *Quinquaginta sex millia*] Quantum a Livio distat hac in re Polyb. qui lib. XI. scribit non pauciores decem millibus e Carthaginiensium exercitu desideratos, connumeratis Celtis, ex Romanis vero circa duo millia!

[x] *Supra tria millia* [*quatuor millia*] *capitum recepta*] Meliores *tria millia* tantum numerant.

50. Nero ea nocte, quæ secuta est pugnam, citatiore, quam inde venerat, agmine, die sexto ad stativa sua atque ad hostem pervenit. Iter ejus frequentia minore, quia nemo[10] præcesserat nuntius, lætitia vero tanta, vix ut compotes mentium præ gaudio essent, celebratum est. Nam Romæ neuter animi habitus satis dici enarrarique potest, nec quo incerta expectatione eventus civitas fuerat, nec quo victoriæ famam accepit. Nunquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam a curia atque ab magistratibus abscessit, aut populus a foro. Matronæ, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesque versæ, per omnia delubra vagæ suppliciis votisque fatigare[11] Deos. Tam solicitæ ac suspensæ civitati fama incerta primo accidit, duos Narnienses equites in castra, quæ in faucibus Umbriæ opposita erant, venisse ex prœlio, nuntiantes cæsos hostes. Et primo magis auribus, quam animis, id acceptum erat, ut majus lætiusque, quam quod mente capere, aut satis credere possent; et ipsa celeritas fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. Literæ deinde ab L. Manlio Acidino missæ ex castris[y] afferuntur de Narniensium equitum adventu. Eæ[12] literæ, per forum ad tribunal prætoris latæ, senatum curia exciverunt; tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursum est, ut adire nuntius non posset, trahereturque a percunctantibus,[13] vociferantibusque, ut in Rostris prius, quam in senatu, literæ recitarentur. Tandem summoti et coërciti a magistratibus; dispensarique[14] lætitia inter impotentes ejus animos potuit. In senatu primum,

10 *Nemo enim* in Edd. ante Gron.—11 Olim legebatur *fatigavere*.—12 *Et* Gron.—13 Edd. ante Gron. *præ cunctantibus*. 'Hoc eadem fortuna subjecit Beat. cum legeretur, *ut adire nuntius non posset, traherturque a percunctantibus vociferantibusque*.' J. F. Gron.—14 'Hic Beatus longe infelicissimus; quia ab calami errore in libro suo invenit *dissertarique*, nobis obtrudit *vixque servari*.'

NOTÆ

y *Ex castris*] Quæ in Umbria.

deinde in concione, literæ recitatæ sunt; et, pro cujusque ingenio, aliis jam certum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat, quam legatos consulumve[15] literas audissent.

51. Ipsos deinde appropinquare legatos allatum est.[16] Tum enimvero omnis ætas currere obvii, primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. Ad Mulvium usque pontem[a] continens agmen pervenit. Legati (erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus) circumfusi[17] omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt, cum alii ipsos, alii comites eorum, quæ acta essent,[18] percunctarentur, et ut quisque audierat, exercitum hostium imperatoremque occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse, extemplo aliis porro impertiebant gaudium suum. Cum ægre in curiam perventum esset, multo ægrius summota turba, ne Patribus misceretur, literæ in senatu recitatæ sunt. Inde producti[19][a] in concionem legati. L. Veturius, literis recitatis, ipse planius omnia, quæ[20] acta erant, exposuit cum ingenti assensu, postremo etiam clamore universæ concionis, cum vix gaudium animis caperent. Discursum inde ab aliis circa templa Deum, ut grates agerent; ab aliis domos, ut conjugibus liberisque tam lætum nuntium impertirent. Senatus, quod M. Livius et C. Claudius consules, incolumi exercitu, ducem hostium legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit. Eam supplicationem C. Hostilius prætor pro concione[1] edixit,[b]

J. F. Gron.—15 Edd. ante Gron. *consulum vel.*
16 Edd. ante Gron. omitteb. *τὸ est.* *Obviam* suggerit Rhenan. improb. Gron.—17 *Legati erant ... Metellus.* *Circumfusi* Gron. Doujat. Crev.—18 Rhenan. *quæ acta sint.*—19 In Edd. antt. *introducti* et *inde traducti.*—20 Vulgat. ante Sigon. lect. *recitatis omnia, quæ.*—1 ‘ Verba *pro concione* in

NOTÆ

[z] *Ad Mulvium usque pontem*] Pons Mulvius seu Milvius, altero ab urbe lapide impositus Tiberi, qui a Latio dividit Etruriam; transitur venientibus Romam per viam Flaminiam; hodie *Ponte Molle.*

[a] *Inde producti*] *Producere* hoc loco pro exhibere accipitur, seu coram sistere. Alias *traducti*, vel *introducti.*

[b] *Pro concione edixit*] *Edicere* est palam pronuntiare atque imperare. Concio, a conciendo dicta, est cœtus

celebrataque a viris fœminisque est. Omnia templa[2] per totum triduum æqualem turbam habuere; cum matronæ amplissima veste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutæ metu, Deis immortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria movit,[c] ut jam inde, haud secus quam in pace, res inter se contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum solvendo,[3] auderent. C. Claudius consul cum in castra redisset, caput Hasdrubalis, quod servatum cum cura attulerat, projici ante hostium stationes, captivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi, duos etiam ex iis solutos ire ad Hannibalem, et expromere, quæ acta essent, jussit. Hannibal, tanto simul publico familiarique ictus luctu, 'agnoscere se fortunam Carthaginis,' fertur dixisse: castrisque inde motis, ut[4] omnia auxilia, quæ diffusa latius tueri non poterat, in extremum Italiæ angulum Bruttios contraheret, et Metapontinos, civitatem universam, excitos sedibus suis, et Lucanorum qui suæ ditionis erant, in Bruttium agrum traduxit.

optimis Mss. desiderantur.' *Rupert.*—2 Olim legebatur *a viris, fœminisque, omniaque templa.*—3 Vet. lib. Sigon. *mutuum dando argentum, creditumque solvendo:* in quibusdam Mss. *emendo, mutuum dando,* desiderantur.—4 'Vet. lib. non habent *ut;* et pro voce *contraheret,* habent *contrahit.*' Sigon.

NOTÆ

populi aut militum ad rem certam convocatorum.

[c] *Statum quoque civitatis ea victoria movit*] 'Commotum omnium statum' dixit Velleius in malam partem, ut ostenderet convulsas fuisse omnium fortunas: atque ita plerumque sumitur verbum *movendi;* hic contra mutatio indicatur in melius.

